

XVIII International Scientific Conference

**COMMUNICATION
IN THE GLOBAL VILLAGE:
INTERESTS AND INFLUENCES**

May 18, 2017

Komunikācija

XVIII Turība University Conference

**COMMUNICATION IN THE GLOBAL VILLAGE:
INTERESTS AND INFLUENCE**

Riga, 18 May 2017

XVIII Turība University Conference

COMMUNICATION IN THE GLOBAL VILLAGE: INTERESTS AND INFLUENCE

Riga, 18 May 2017

Organizing Committee

Assist. Prof. Dr. paed. Aldis Baumanis, Turība University, Latvia

Assist. Prof. Dr.sc. soc. Renāte Cāne, Turība University, Latvia

Prof. Dr. phil. Ainārs Dimants, Turība University, Latvia

Mg. sc. philol. Laine Kristberga, Turība University, Latvia

Mg. sc. soc. Agrita Lujāne, Turība University, Latvia

Mg. sc. soc. Līga Mirlina, Turība University, Latvia

MBA, Mg. sc. ing. Ivars Namatēvs, Turība University, Latvia

Prof. Dr. sc. soc. Andris Pētersons, Turība University, Latvia

Dr. hist. Inese Runce, Turība University, Latvia

Assoc. Prof. Dr. psych. Daina Škuškovnika, Turība University, Latvia

Scientific Committee

Prof. Dr. phil. Ainārs Dimants, Turība University, Latvia

Prof. Dr. paed. Ineta Lūka, Turība University, Latvia

Prof. Dr. iur. Jānis Načisčionis, Turība University, Latvia

Prof. Dr. iur. Jānis Teivāns-Treinovskis, Daugavpils University, Latvia

Prof. Dr. iur. Ingrīda Veikša, Turība University, Latvia

Prof. Dr. hist. Guntis Zemītis, Turība University, Latvia

Assoc. Prof. Dr. Suat Begec, University of Turkish Aeronautical Association, Turkey

Assoc. Prof. Dr. iur. Kristina Miliauskaite, Mykolas Romeris University, Lithuania

Assoc. Prof. Dr. oec. Rosita Zvirgzdiņa, Turība University, Latvia

Dr. Klaus Beck, Free University of Berlin, Germany

Ph.D. Bryan H. Reber, University of Georgia, United States

Assist. Prof. Dr. hist. Inese Runce, Turība University, Latvia

Dr. iur. Juris Juriss, Turība University, Latvia

Dr. iur. Sandra Kaija, Baltijas Starptautiskā akadēmija, Latvia

Turība University

Telephone: +371 67622551,

e-mail: turiba@turiba.lv

ISSN 1691-6069

© SIA "Biznesa augstskola Turība", Riga, 2017

Head of the Publishing House Daiga Rugāja

e-mail: izdevnieciba@turiba.lv

Esiet sveicināti, Biznesa augstskolas *Turība* Komunikācijas fakultātes organizētās zinātniskās konferences “Komunikācija globālajā ciemā: Intereses un ietekmes” dalībnieki!

Komunikācija ir ārkārtīgi plašs jēdziens, mūsu ikdienas nepieciešamība, emociju un labklājības avots. Komunikācija ir saruna vienam ar otru, tas ir biznesa darījums un koncerts, tas ir mūsu matu sakārtojums, grāmata vai ceļojums. Arī karš ir komunikācija – gan šobrīd Latvijā tik aktuālais informācijas karš, gan kari tuvākās un tālākās zemēs, kuros šķīst asinis. Arī miera uzturēšana ir komunikācija.

Šobrīd dzīvojam globālajā ciemā un mūsu intereses katru dienu tūkstoš dažādos veidos saskaras ar ārkārtīgi atšķirīgām ļoti tuvu viena datortaustiņa klikšķa attālumā esošu cilvēku, uzņēmumu, publiskās pārvaldes institūciju un nevalstisko organizāciju interesēm. Primāras ikvienai personai un organizācijai ir savas intereses un vēlme tās īstenot, ietekmējot citus. Tāpēc ir vitāli svarīgi – cik ātri spējam reaģēt, vai spējam sazināties, samērot intereses, vienoties un sadarboties ar dažādu kultūru un interešu cilvēkiem.

Tolerance, dažādu kultūru izpratne, starpkultūru komunikācija, mediju pratība, emocionālā inteligence un ilgtspēja, pirmkārt, padarīs mūsu dzīvi ilgāku un patīkamāku. Otrkārt, sekmēs biznesa un visas sabiedrības attīstību. Treškārt, nodrošinās mieru globālajā ciemā. Ja jums nav datora, globālo ciemu varat apriņķot ar automašīnu 17 diennaktīs, braucot ar ātrumu 100 km/h bez apstājas.

Komunikāciju varam uzskatīt par kultūras, zināšanu un sociālās uzvedības kodolu. Komunikācija ir kultūras dzīves centrā: bez tās ikviena kultūra mirst. No šī izriet, ka komunikācijas studijas ietver kultūras studijas, kurā komunikācija ir integrēta. Tieši tāpēc konferences un šī rakstu krājuma tēmu loks ir tik plašs un ietver šādas nozares: komunikācija, žurnālistika, kulturulģija, filosofija, vadība, ekonomika, tūrisms, viesmīlība, tiesības, publiskā pārvalde, uzņēmējdarbība, izglītība, valodniecība, demogrāfija un socioloģija.

Paldies, ka esat viens no globālā ciema dalībniekiem!

Andris Pētersons, *Dr.sc.soc.*,
Biznesa augstskolas *Turība* Komunikācijas fakultātes dekāns, profesors

Dear participants of the scientific conference “Communication in the Global Village: Interests and Influences” organized by the Communication faculty at Turība University.

Communication is an extremely wide concept, an everyday necessity and a source of emotion and welfare. Communication is a dialogue with each other, a business deal and a concert; it is our hair style, book or a journey. Even war is communication – the information war is topical in Latvia as well as in the wars of nearby countries or faraway lands where blood is being shed. The maintenance of peace is also communication.

Currently, we live in a global village and our interests today are in thousands of ways linked daily to an extremely wide range of interests of people, enterprises, public administration institutions and non-governmental organisations that are so close to each other, at only the distance of a computer click away. The primary interests of persons and enterprises are their own interests and a desire to realise them by influencing others. Therefore it is vitally important how quickly we are able to respond, to communicate, to balance our interests, agree and cooperate with people from diverse cultures and interests.

Tolerance, understanding of different cultures, intercultural communication, media knowledge, emotional intelligence, sustainability firstly make our life longer and pleasant, secondly further business growth and the development of the whole society and thirdly ensure peace in our global village. If you do not have a computer, you can travel around the global village in 17 days nonstop at the speed of 100kms per hour.

Communication can be considered as a core of culture, knowledge, and social behaviour. Without communication any culture would disappear because communication is the heart of cultural life. It means that communication studies includes cultural studies. Therefore the topic of conference and the proceedings is so wide and includes these following disciplines: communication, Culturology, Management, Tourism, Law, Business, Linguistics, Sociology, Journalism, Philosophy, Economics, Hospitality, Public administration, Education, and Demographics.

Thank you for being one of the members of the global village!

Andris Petersons, *Dr.sc.soc.*,
Dean and professor of Communication Faculty at Turība University

CONTENTS

<i>Alfejeva Jelena</i> MORĀLĀ KAITĒJUMA PAR MIESAS BOJĀJUMIEM NOTEIKŠANA LATVIJĀ SALĪDZINĀJUMĀ AR EIROPAS VALSTĪM	7
<i>Baikovska Inese</i> APZINĀTI NEPATIESA LIECĪBA – VIENS NO PAMATIEM KRIMINĀLPROCESA ATJAUNOŠANAI SAKARĀ AR JAUNATKLĀTIEM APSTĀKĻIEM.....	18
<i>Brencis Ainārs</i> LOGOCENTRISMS LATVIJAS PAŠVALDĪBU ZĪMOLA VADĪBĀ	28
<i>Dimitrova Ralitzs V., Saulitis Ernests</i> REGULATORY FRAMEWORK FOR TRANSFER OF PUBLIC PERSON ASSETS FOR PRIVATE USE: COMPARATIVE ANALYSIS OF BULGARIA AND LATVIA.....	40
<i>Dinsberga Jolanta</i> CEĻA SERVITŪTA IZBEIGŠANA AR IZPIRKUMU	51
<i>Gērguri Dren</i> AGENDA SETTING AND NATIONAL TELEVISION STATIONS IN KOSOVO: THE DEHARI CASE STUDY ...	60
<i>Golta Iveta</i> DIENESTA IZMEKLĒŠANA PAR KARAVĪRU MILITĀRĀS DISCIPLĪNAS PĀRKĀPUMIEM: TEORIJA UN PRAKSE	76
<i>Jurušs Māris, Stinka Juris, Kūma Elīze</i> SHIFTING FROM TAXATION OF CORPORATE INCOME TO DISTRIBUTED PROFIT: THE CONCEPT FOR LATVIA	88
<i>Kipāne Aldona, Vilks Andrejs</i> VIRTUĀLĀS KRIMINALITĀTES KRIMINOLOĢISKIE ASPEKTI	96
<i>Lielbārde Barba</i> AUGSTĀKĀS IZGLĪTĪBAS UZŅĒMĒJDARBĪBAS PROGRAMMU PILNVEIDOŠANA INOVĀCIJU JOMĀ LATVIJĀ ENHANCEMENT OF IN HIGHER EDUCATION BUSINESS PROGRAMMES IN THE FIELD OF INNOVATION IN LATVIA	108
<i>Lujāne Agrita, Zemītis Guntis</i> HUMANITĀRO ZINĀTŅU KOMUNIKĀCIJA MŪSDIENĀS: VĒSTURES PIEMĒRS	120
<i>Mirlina Līga</i> VALSTS PĀRVALDES KOMUNIKĀCIJAS LOMA SABIEDRĪBAS UZTICĒŠANĀS VEIDOŠANĀ.....	130
<i>Pastars Edijs</i> MANTAS ARESTS KĀ MANTISKO JAUTĀJUMU RISINĀJUMA NODROŠINĀJUMS KRIMINĀLPROCESĀ...	137
<i>Persidskis Ainārs</i> DUBULTĀS SODĪŠANAS NEPIEĻAUJAMĪBAS PRINCIPS NOZIEDZĪGU NODARĪJUMU IDEĀLĀS KOPĪBAS KONTEKSTĀ	146
<i>Repša Ināra</i> BIZNESA VIDES UN UZŅĒMUMA KONKURĒTSPĒJAS TEORĒTISKO ASPEKTU ANALĪZE.....	153

<i>Skrastiņa Una, Radzevičs Juris</i> IEDZĪVOTĀJU IESPĒJAS PIEDALĪTIES PUBLISKO IEPIRKUMU KONTROLĒ SAVĀ PAŠVALDĪBĀ	160
<i>Skrastiņa Una, Radzevičs Juris</i> PUBLISKA PASĀKUMA LEGITIMITĀTES ADMINISTRATĪVI PROCESUĀLIE ASPEKTI.....	170
<i>Smilga Sandra</i> KREATIVITĀTI ATTĪSTOŠI UZDEVUMI OTRĀS SVEŠVALODAS APGUVĒ STUDIJU PROCESĀ	181
<i>Šimbelytė Sigita, Tumėnienė Virginija</i> SPECIALIST'S ROLE IN CRIMINAL EVIDENTIARY PROCEDURE IN LITHUANIAN LAW: SOME PROBLEMATIC ASPECTS	192
<i>Turlais Viktors, Dubkevics Lotars</i> COMPARATIVE ANALYSIS OF ORGANIZATIONAL CULTURE MODELS IN MANAGEMENT SCIENCE.....	204
<i>Van der Steina Aija, Rozīte Maija, Medne Ilze</i> TŪRISMA PIEDĀVĀJUMA ATTĪSTĪBAS VIRZIENI, IZMANTOJOT NOZĪMĪGUMA UN SNIEGUMA MATICU: JŪRMALAS PIEMĒRS.....	213
<i>Varzari Elena, Sirota Elena</i> ON OBLIGATORY AND FACULTATIVE ACTANTS IN THE STRUCTURE OF SPEECH ACTS	224
<i>Veikša Ingrīda</i> KOMUNIKĀCIJA INTERNETĀ: SAIKNE UZ AUTORDARBU KĀ IZŅĒMUMS NO AUTORTIESĪBU AIZSARDZĪBAS	233
<i>Zariņš Kristaps</i> MEKLĒJOT PIRMSĀKUMUS ROMIEŠU TIESĪBU AVOTAM <i>ECCLESIA VIVIT LEGE ROMANA</i>	245
<i>Zupa Uldis</i> SOCIĀLIE MEDIJI KĀ POTENCIĀLS IEROCIS KATASTROFU PĀRVALDĪŠANAS IETEKMĒŠANAI.....	256
<i>Ziemele Ināra</i> ATBILDĪBA, KVALITĀTE UN KONKURĒTSPĒJA ĒKU BŪVNICĪBĀ	265
TĒZES.....	275
<i>Ardava Elita, Onževs Oskars, Domarka Arita</i> POLIFARMĀCIJAS NOZĪMES PALIELINĀŠANĀS CILVĒKA NOVECOŠANĀS PROCESĀ	275
<i>Kalniņa Diāna</i> STARPKULTŪRU KOMUNIKĀCIJA BIZNESA VIDĒ: LATVIJAS PROFILS PĒC HOFSTEDES INDEKSIEM	276
<i>Kalniņš Aivars</i> IERADUMU PARADOKSS JEB ILGTSPĒJĪGĀS OLAS.....	277
<i>Medne Anna, Ate Inese</i> IEKŠĒJAIS AUDITS KOMERCUZŅĒMUMOS – PALĪGS UZŅĒMĒJAM.....	278
<i>Namatēvs Ivars</i> EXPLORING MODEL-DRIVEN DOMAIN ANALYSIS FOR SOFTWARE ENGINEERING.....	280

MORĀLĀ KAITĒJUMA PAR MIESAS BOJĀJUMIEM NOTEIKŠANA LATVIJĀ SALĪDZINĀJUMĀ AR EIROPAS VALSTĪM

DETERMINATION OF MORAL DAMAGES FOR PERSONAL INJURY IN LATVIA IN COMPARISON TO EUROPEAN COUNTRIES

Jelena Alfejeva, Dr.iur.,

Biznesa augstskola Turība, Latvija

Abstract

The article is devoted to actual topics, which are only recently being strengthened in Latvian court practice. The aim is to explore the moral damages trends in personal injury or the death of close relatives, identify the nature of the necessary legal framework and to develop proposals for improving the existing legal framework in Latvian Republic.

General scientific methods were used in the research, as well as special legal investigation methods. The research base is a variety of documents, knowledge, opinions and analysis of legal acts, as well as observation. Mainly analysis and synthesis methods, comparative method and historical method were used. Legal provisions are also analysed in historical context.

Summarizing the article findings, it was concluded that the application of Article 5 of the Civil Law would be provided in the underlying general principles of law, as well as the article 1635 of the Civil Law should be amended.

The question about compensation of moral damages shall be decided on case law summary basis. Using the experience of foreign countries, Latvian court practice summary in tabular form would be required, which can determine the basic of amount of moral damages.

Keywords: civil liability, moral damage, compensation of losses

Ievads

Raksta tēma ir svarīga, aktualizējoties praktiskajam jautājumam par morālā kaitējuma atlīdzināšanas lomu mūsdienās. Latvijas tiesībās ir iekļauts regulējums, pieņemot, ka personai personiskā aizskārums rezultātā var rasties morālais kaitējums. *Civillikumā* ir paredzēta tiesību aizskārēja pienākums atlīdzināt cietušajam morālo kaitējumu.

Morālā kaitējuma jēdziens – kā fiziskās personas sāpes un ciešanas, kuras tai izraisījis būtisks šīs personas tiesību vai ar likumu aizsargāto interešu prettiesisks aizskārums – šobrīd ir nostiprinājies Latvijas tiesu praksē, un ir vērojams prasību skaita pieaugums, kur ir iekļauts prasījums par morālā kaitējuma atlīdzināšanu. Juridiska persona var pretendēt uz atlīdzinājumu par kaitējumu reputācijai, komercnoslēpumam, autortiesībām u.tml., tomēr rakstā turpmāk tiks apskatīts jautājums par morālo kaitējumu saistībā ar miesas bojājumiem vai nāvi.

Latvijas tiesu prakse jautājumā par morālo kaitējumu, it īpaši par tā apmēra noteikšanu, nav vienveidīga, tajā pastāv virkne problēmjautājumu, atšķirīgi risinot jautājumu par *Civillikuma* 1635. panta nosacījumu piemērošanu. Morālā kaitējuma apmēra robežas ir diezgan nenoteiktas. Problēmas ir ar terminoloģiju saistībā ar morālā kaitējuma jēdzienu. (Bitāns, 2013)

Raksta mērķis ir izpētīt morālā kaitējuma atlīdzināšanas tendences saistībā ar miesas bojājumu nodarīšanu vai tuvinieku nāves gadījumā, apzināt tās būtību, tai nepieciešamo tiesisko regulējumu un izstrādāt priekšlikumus esoša tiesiskā regulējuma pilnveidošanas virzienam Latvijas Republikā.

Izstrādē tiek izmantotas vispārzinātniskās, kā arī speciālās juridiskās izziņas metodes. Pētījuma bāze ir dažādu dokumentu, atziņu, viedokļu un normatīvo aktu analīze, kā arī novērošana. Galvenokārt tika izmantotas analīzes un sintēzes metode, zinātniskās indukcijas un dedukcijas metodes, salīdzinošā metode, kā arī vēsturiskā metode. Salīdzinošā metode nodrošina lietderīgas informācijas gūšanu no citu valstu pieredzes, kas palīdz pilnveidot esošo tiesību institūtu efektivitāti, veicot normatīvā regulējuma un citu ar pētījuma priekšmetu saistīto aspektu salīdzināšanu Latvijā un citās valstīs. Tiesību normas analizētas arī vēsturiskajā kontekstā.

1. Morālais kaitējums un tā regulējuma vēsturiskā attīstība

Nemateriālos zaudējumus pretstatā materiālajiem zaudējumiem var raksturot kā zaudējumus, kas nodarīti kā kaitējums mantai vai interesēm, kas pats par sevi ir bez ekonomiskas vērtības finanšu tirgū. Piemēram, tas ir tāds mantas bojājums, kuram galvenokārt ir sentimentāla vērtība, piemēram, kāzu fotogrāfiju albums, vai arī sāpes un ciešanas fiziskas traumas rezultātā, kaitējums reputācijai vai pārdzīvojumi tuvinieka nāves gadījumā.

Nemateriālos zaudējumus definē kā zaudējumus, kas neietekmē mantiskās vērtības vai ienākumus (tas nav tagadējas mantas samazinājums vai peļņas atrāvums) un kas tādēļ nevar tikt kvantitatīvi objektīvi novērtēti naudas vienībās, atsaucoties uz tirgus situāciju (*Rogers & Bagińska*, 2001). Deliktu tiesībās vairākās valstīs tomēr parasti atzīst nemateriālos zaudējumus zināmā mērā kā zaudējumus, kas būtu jākompensē ar naudu (*Lindenbergh*, 2009).

Gandrīz visos miesas bojājumu gadījumos kompensācija no atbildīgas personas par cietušā sāpēm un ciešanām ir paredzēta praktiski katrā valsts tiesību sistēmā. Tomēr ir ievērojamas atšķirības, kā nosaka nepieciešamās kompensācijas apmēru un kritērijus. Kompensācijas apmēri turklāt atšķiras vairākās valstīs līdz pat 100 reizēm.

Ir grūti izskaidrot, kāpēc, piemēram, rumāņu upuris saņem daudz mazāku kompensāciju par viņa sāpēm un ciešanām, nekā kāds no Portugāles, vai kāpēc franču vecāki saņem atlīdzību, ja viņu bērns ir gājis bojā ceļu satiksmes negadījumā, kamēr vācu vecāki šādu atlīdzību nesaņem.

Praksē tiek atzīts, ka pat valstīs, kur ir ļoti attīstīta šāda kaitējuma kompensācijas sistēma, balstoties uz likumu vai tradīcijām, nevar noslēpt faktu, ka summa, kuru nosaka, balstoties uz šo sistēmu, lai noteiktu kompensāciju par morālo kaitējumu saistībā ar traumu vai tuvinieka nāvi, ir zināmā mērā politisks lēmums un objektīva pamatojuma tam nav.

Laika gaitā tika meklēti risinājumi problēmai ar atšķirīgu subjektīvu pieeju, bet atbilstošs risinājums nav atrasts vēl joprojām. Dažās jurisdikcijās lēmuma pieņemšana pilnībā atstāta tiesnešu ziņā, citur nosaka fiksētas summas vai arī šīs summas fiksē daļēji, tikai galā lēmumu atstājot tiesai. Dažas valstis sniedz kritēriju vadlīnijas, kas jāņem vērā, nosakot morālā kaitējuma kompensācijas apmēru.

Tā kā to ir tik sarežģīti izlemēt, cik liela summa pilnībā kompensē morālo kaitējumu, kompensācijas par šādu kaitējumu var būt arī ļoti svārstīgas, un tas ir saistīts ar pastāvīgu risku izmaiņām.

Kompensācija par morālo kaitējumu atšķirībā no citiem zaudējumu veidiem ir mazāk prognozējama un sarežģītāka. Kaut arī tīri teorētiski attīstībai šajā sakarā vajadzētu būt stabilākai un līdzīgai visā pasaulē, jo sāpes un ciešanas, ko izraisa noteikta veida traumas, nav atkarīgas no tās vietas, kur negadījums noticis, vai cietušās personas pilsonības, kā arī nemainās laika gaitā.

Protams, realitātē ir valsts prasību vai deliktu tiesību izmaiņas, balstoties uz politiskiem vai konstitucionāliem mērķiem, vai arī augstāks minimālais atbildības apdrošināšanas segums (piemēram, saistībā ar ES direktīvu prasībām attiecībā uz šādu segumu transportlīdzekļu īpašnieku atbildības apdrošināšanai) varētu izraisīt strauju morālā kaitējuma apmēra pieaugumu. Eiropas valstīs ir uzskatāmi vērojama tendence būtiski pieaugt izmaksājamo morālā kaitējuma kompensāciju apmēriem, turklāt arvien vairāk paplašinās to personu loks, kurām ir tiesības pretendēt uz šādu kompensāciju.

Nemot vērā minētās atšķirības un grūtības noteikt kompensācijas apmēru, kā risinājums tam nopietni tiek apskatīts jautājums par kompensācijas pārlikšanu atsevišķām cietušo grupām no deliktu tiesībām uz sociālajām tiesībām.

Tomēr vēsturiski kompensācija par sāpēm un ciešanām naudā ne vienmēr bija tik viennozīmīga un vēsturiskā attīstība šim jautājumam neparedzēja šāda kaitējuma naudas kompensācijas prezumēšanu.

Romiešu likums aizliedza iespēju maksāt kompensācijas par sāpēm un ciešanām ("brīvās personas ķermenim nav cenas"), bet tajā pašā laikā zaudētā ienākuma (*quantum res interest*) summa par to varēja tikt piespriesta. (Waelkens, 2015)

Arī Latvijas likumdevējs, strādājot pie *Civillikuma* regulējuma, kā arī atjaunojot tā darbību pēc Latvijas neatkarības atgūšanas, to nebija paredzējis. *Civillikuma* vēsturiskā redakcija līdz 2006. gada 28. februārim nenoteica civiltiesiski atbildīgas personas pienākumu atlīdzināt morālo kaitējumu visos gadījumos, bet tikai konkrēti likumā atrunātajās situācijās. *Civillikums* paredz morālā kaitējuma atlīdzināšanu, kas ir par zaudējumiem atbildīgas personas pienākums, tikai sākot ar 2006. gada 1. martu, kad stājušies spēkā attiecīgi grozījumi *Civillikumā*.

Likumprojekta "Grozījumi *Civillikumā*" anotācijā attiecībā uz grozījumiem, kuri stājušies spēkā 2006. gada 1. martā, sadaļā "1. Pašreizējās situācijas raksturojums" minēts, ka "pašlaik Latvijā kompensācijas morālā kaitējuma piedziņa tiek pieļauta tikai atsevišķos gadījumos. Piemēram, *Civillikuma* 79., 2352., 2352.a un 2353. pants min konkrētus izņēmuma gadījumus, kad personai ir tiesības prasīt atlīdzību par morālo kaitējumu, piemēram, ja kāds pretlikumīgi laupa otram personisko brīvību (2352. pants) vai prettiesiski aizskar citas personas godu un cieņu mutvārdiem, rakstveidā vai ar darbiem (2352.a pants)".

Tomēr vairumā Eiropas jurisdikciju agri vai vēl pārgāja uz morālā kaitējuma kompensācijas maksājumiem, kaut arī daudzos gadījumos tam vēl joprojām ir noteikti dažādi ierobežojumi.

Kaut arī Eiropas Savienības Tiesai ir bijusi svarīga loma privāttiesību saskaņošanā, interpretējot Eiropas Savienības tiesības, tomēr attiecībā uz atbildību par miesas bojājumiem tās loma ir diezgan ierobežota, jo tās judikatūra skar tikai dažas jomas, kuras noregulētas ar direktīvām attiecībā uz aizsardzību personai nodarītiem zaudējumiem.

Tomēr dažas lietas šai ziņā ir interesantas. Tā lietā C-168/00 ir apskatīta vairāku valstu prakse saistībā ar morālā kaitējuma kompensāciju.

Ir pilnīgi skaidrs, ka Eiropas Savienības dalībvalstu tiesību harmonizācija attiecībā uz morālā kaitējuma atlīdzināšanu ir ļoti tālas nākotnes jautājums, tomēr attīstība šajā virzienā notiek dabiskā ceļā.

Vairāku valstu praksē ir aktuāls jautājums par atšķirīgu pieeju, atlīdzinot morālo kaitējumu negadījuma primāriem un sekundāriem upuriem, par kuriem var uzskatīt, ja kāds, piemēram, guvis psiholoģisku kaitējumu, jo ir bijis liecinieks nopietnajam negadījumam. Arī Latvijā uz šādām kompensācijām pretendē dažas personas saistībā ar tā saucamo "Zolitūdes traģēdiju", kad, sabrūkot veikala jumtam, ir gājuši bojā un bija ievainoti vairāki cilvēki, – savukārt tie veikala pircēji, kuri atradušies veikalā jumta sabrukšanas brīdī, bet paši nav cietuši, uzskata, ka tomēr cieta – ne fiziski, bet emocionāli. Tāpat ir aktuāls jautājums par morālo kaitējumu personām, kas pēc negadījuma iesaistījušies glābšanas darbos.

Tā Latvijas praksē iepriekšējie risinājumi tam nav noteikti, tomēr problēmas ar to varētu rasties arī lielākajā daļā Eiropas valstu.

Pārsvārā šādos gadījumos tomēr vērtē potenciāli emocionāli cietušā saistību ar tiešiem negadījuma upuriem un no tā vērtē arī tiesības uz emocionālo pārdzīvojumu kompensāciju naudas izteiksmē.

Latvijas *Civillikuma* 1635. panta pirmā daļa (šobrīd spēkā esoša) nosaka, ka katrs tiesību aizskārums, tas ir, katra par sevi neatļauta darbība, kuras rezultātā nodarīts morālais kaitējums, dod tiesību cietušajam prasīt apmierinājumu no aizskārēja, ciktāl viņu par šo darbību var vainot. Ar morālo kaitējumu jāsaprot fiziskas vai garīgas ciešanas, kas izraisītas ar neatļautas darbības rezultātā nodarītu cietušā nemantisku tiesību vai nemantisku labumu aizskārums.

Kompensācija ir naudas izteiksmē noteikta samaksa, ko kaitējuma nodarītājs samaksā cietušajam kā gandarījumu par morālo aizskārums vai fiziskajām ciešanām.

Turpat anotācijā likumdevējs skaidro "Grozījumu Civillikumā" mērķi, ka tas ir nepieciešams, lai atrisinātu radušos situāciju un garantētu personas tiesības saņemt taisnīgu atlīdzību par tādu tiesību aizskārums, kura rezultātā ir nodarīts morālais kaitējums, nevis tikai atsevišķos izņēmuma gadījumos, bet arī vispārējā kārtā nepieciešams izdarīt grozījumus *Civillikumā*, paredzot tiesisko pamatu morālā kaitējuma atlīdzināšanai.

Likumdevējs gan uzskatījis, ka tas, vai cietušajam ir tiesības uz morālā kaitējuma kompensāciju, ir vērtējams jautājums.

Šobrīd *Civillikuma* 1635. pants nosaka, ka katrs tiesību aizskārums, tas ir, katra pati par sevi neatļauta darbība, kuras rezultātā nodarīts kaitējums, dod tiesību cietušajam prasīt apmierinājumu no aizskārēja, ciktāl viņu par šo darbību var vainot.

Civiltiesiskā atbildība ir saistība, kas rodas neatļautās darbības rezultātā, papildina, aizstāj jau esošu vai rodas no jauna un kas izpaužas pienākumā novērst vai mazināt neatļautās darbības sekas ar zaudējumu atlīdzināšanu, mantisku kompensāciju, līgumsodu vai citādu apmierinājumu, un kura izpildei ir iespējams piemērot valsts piespiedu līdzekļus (Torgāns, 2006). Civiltiesiskā atbildība rodas no līguma pārkāpuma vai delikta. Attiecīgi izskatāmajā gadījumā civiltiesiskās atbildības iestāšanās var tikt pamatota ar deliktu.

Civillikuma 1649. pants nosaka, ka prasījumos, kas izriet vienīgi no tiesību aizskārumiem un neskar jau pastāvošas saistību attiecības, tiesību aizskārējs atbild par katru, pat vieglu neuzmanību. Savukārt saskaņā ar *Civillikuma* 1774. pantu nejaušs zaudējums nevienam nav jāatlīdzina.

Kompensācijas apmēru nosaka tiesa. Tomēr šobrīd ir vērojama situācija, kad tiesu nolēmumi par morālā kaitējuma apmēru ir krasi atšķirīgi un vairāk pamatoti ar konkrētās lietas sabiedrisko rezonansi, nekā ar reāli nodarīto kaitējumu, to tiesai cenšoties kaut kādā veidā izvērtēt. Turklāt arī prasības pieteikumi tiek izsniegti par ne ar ko nepamatotām summām, ko prasītāji uzskata par nodarīto morālo kaitējumu.

Arī K. Torgāns (Torgāns, 2014) norāda, ka "samērā bieži tiesu praksē pieprasītais nemantiskā kaitējuma atlīdzības apmērs daudzkārt pārsniedz zaudējumu atlīdzības summas. Tā kā zaudējumu atlīdzība ir galvenais ekvivalences nodrošināšanas veids civiltiesībās, tad disproporcija liecina par ne vienmēr pamatotu vēlmi gūt mantisku labumu no jebkura nodarījuma, kas sagādā neērtības vai negatīvas emocijas".

Tāpat K. Torgāns aicina: "Vērtējot nemantisko kaitējumu, lielāka vērība pievēršama cietušā darba un dzīves apstākļiem, sasniegumiem un perspektīvām pirms nodarījuma, piespiesto summu izlietošanas iespēju izvērtējumam samierināšanas aspektā."

2. Citu valstu prakse morālā kaitējuma atlīdzināšanā

Ņemot vērā problēmjautājuma par morālā kaitējuma apmēra noteikšanu sarežģītību un grūtības iepriekš noteikt tā risināšanas virzību, būtu jāpievēršas vispirms ārvalstu prakses apkopošanai.

Ārvalstu prakses apkopošanai šajā jautājumā ir svarīgs mērķis – iegūt priekšstatu, kā ir noregulēta morālā kaitējuma apmēra noteikšana civiltiesībās citās valstīs – lai aicinātu to pilnībā vai daļēji pārņemt Latvijas tiesībās, izvēloties gan labāko, gan Latvijai atbilstošāku variantu vai arī vairāku variantu savilkumu.

No turpmāk esošā apkopojuma ir redzams, ka morālā kaitējuma kompensāciju nosaka gan tiešiem negadījuma upuriem, gan bojāgājušo tuviniekiem, tomēr ir valstis, kur bojāgājušo tuvinieki tomēr uz šādu kompensāciju kā nemantiskā kaitējuma kompensāciju naudas izteiksmē nevar pretendēt (piemēram, Vācija). Ir vērojamas arī citas atšķirības.

Turpmāk esošais apkopojums ir balstīts uz Latvijas transportlīdzekļu apdrošinātāju biroja ārvalstu kolēģu veikto aptauju (iespējams, apkopojumā ir daļēji iekļauta apdrošināšanas prakse), kā arī biroja pašu praksi. Jāmin, ka Latvijas transportlīdzekļu apdrošinātāju birojs, nodrošinot kompensācijas iestādes funkciju mehānisko transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības apdrošināšanas sistēmas ietvaros Eiropas Ekonomikas zonā saskaņā ar tā saucamo “Zaļās kartes” konvenciju, ikdienā nodarbojas ar civiltiesiskās atbildības iestāšanas gadījumiem Eiropas Ekonomikas zonas valstīs, kompensējot zaudējumus, un tādējādi ir iespējams novērot, ka attiecīgajā valstī tiek risināti jautājumi par ceļu satiksmes negadījumos nodarītā morālā kaitējuma kompensāciju. Tāpat šim birojam pēc savas darbības specifikas ir iespēja kontaktēties ar apdrošinātājiem un pārapsedrošinātājiem, kā arī oficiālajām iestādēm ārvalstīs, lai precizētu tai skaitā jautājumus saistībā ar morālā kaitējuma kompensāciju. Apkopojumam ir zinātniskā pētījuma vērtība tāpēc, ka vispirms zinātniskās novērošanas metodes pielietošana (novērošana ir viena no datu ieguves metodēm zinātniskajos pētījumos) šajā gadījumā nodrošina iespēju pārlicināties, ka prakse citā valstī balstās uz noteiktiem principiem. Otrkārt, par rakstā apskatītajiem jautājumiem tika veikta ārvalstu institūciju aptauja, informācija par kuru ir apkopota šajā rakstā.

Tomēr, ņemot vērā informācijas saņemšanas veidu, apkopojums uzskatāms tikai par primārās informācijas apkopošanu, un tajā ir iespējamās neprecizitātes, kuras būtu jānovērš, veicot padziļinātu pētījumu un testējot rezultātu ar tiesību normu saturu un arī ar to attiecināšanu uz konkrētajiem faktiskajiem apstākļiem tiesu praksē – tādējādi šo rakstu var uzskatīt par indikatīvu pētījumu, savukārt turpmākai detalizācijai būtu jāveic papildus lielāka apjoma pētījumi.

Austrijā atlīdzību par morālo kaitējumu izmaksā kā vienreizēju maksājumu, tomēr izņēmuma gadījumos tiek akceptēta ikgadēju maksājumu ļoti nopietnu ievainojumu gadījumā. Spriežot pēc izmaksātajām atlīdzībām sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības apdrošināšanā, kompensācijas apmērs svārstās robežās no EUR 400 līdz EUR 300 000. Morālā kaitējuma kompensācija ir iespējama tuviem radniekiem (*secondary victim*) gadījumos, kad iestājusies cietušā nāve, kā arī kad cietušais (*primary victim*) ir nopietni cietis. Pieauguši brāļi un māsas, kas dzīvo tajā pašā māsaimniecībā, kā tiešie cietušie, ir tiesīgi pretendēt uz kompensāciju par sāpēm un ciešanām, kaitējumu prezumējot, bet brāļiem un māsām, kas dzīvoja atsevišķi, ir jāpierāda emocionāla saikne ar tiešo cietušo, lai saņemtu kaitējuma kompensāciju par viņa nāvi.

2012. gadā Austrijas Augstākā tiesa nosprieda, ka nemateriālā kompensācija ir iespējama tuviem radniekiem arī saistībā ar šoku, kad tie saņēmuši informāciju par cietušā veselībai nodarīto kaitējumu, kas bīstams dzīvībai.

Bulgārijā cietušā nāves gadījumā personu loku, kam ir tiesības uz atlīdzību, nosaka tiesa. Atbilstoši tiesu praksei līdz 2008. gadam atlīdzību var saņemt tuvākie radnieki: bērni, laulātais, vecāki, persona, kas rūpējusies par bojāgājušo (ja bojāgājušais bija nepilngadīgais), un persona, kas dzīvoja kopā ar bojāgājušo (neesot laulībā). Citas personas var tikt iekļautas šajā sarakstā ar tiesas spriedumu, ņemot vērā īpašus apstākļus, un faktu, ka nepieciešamību var pierādīt. Atlīdzības apmēru nosaka tiesa.

Dānijā morālā kaitējuma kompensācija nav paredzēta, bet cietušais var prasīt atlīdzību par laika periodu, kurā tas slimo un nav spējīgs strādāt, tādējādi zaudējot iespēju pelnīt, nosakot atlīdzību kā noteiktu summu par dienu. Ja cietušais nestrādā, šis laika periods tiek vērtēts atkarībā no personas veselības stāvokļa.

Francijā morālā kaitējuma atlīdzības apmēru nosaka no sāpju pakāpes, ciešanām un kosmētiskām traumām. Kompensāciju iedala kategorijās, piemēram, “par sāpēm, kuras cieš”, “par kosmētiskām traumām”, par dzīves ērtību zudumu. Pārdzīvojušie tuvinieki arī ir tiesīgi prasīt atlīdzību, kuras apmēru nosaka, balstoties uz prasības pieteicēja un bojāgājušā attiecību ciešumu.

Igaunijā tiesu praksē ir aktualizējies jautājums, vai nemateriālā kompensācija iespējama arī cietušā tuviem radniekiem, kuram pagaidām tiek meklēti risinājumi.

Itālijā *danno morale* atlīdzības apmēru nosaka tiesa, un katrā Itālijas reģionā tā var būt atšķirīga. Papildus var prasīt arī tā saucamo *danno biologico* nemateriālo zaudējumu atlīdzību, kuru piešķir par īslaicīgu vai pastāvīgu veselības un labsajūtas zudumu. Šādu atlīdzības apmēru nosaka tiesa saskaņā ar dažādām aprēķina metodēm, pārsvarā vadoties pēc Augstākās tiesas sastādītas tabulas konkrētajā reģionā. Iekļaujot informāciju tabulās, vadās pēc invaliditātes pakāpes vai pēc minimālajiem sociālās apdrošināšanas pabalstiem, bet var tikt izmantoti arī citi kritēriji.

Cietušā nāves gadījumā pārdzīvojušajam laulātajam, bērniem, vecākiem, māsām, brāļiem ir tiesības prasīt atlīdzību par sāpēm un ciešanām. Tāpat tiesības prasīt atlīdzību ir personām, kas dzīvoja kopā ar bojā gājušo. Arī par to atlīdzības aprēķina princips noteikts reģionālās Augstākās tiesas tabulās.

Lielbritānijā morālā kaitējuma atlīdzība tiek maksāta, balstoties uz līdzīgiem, tiesas izspriestiem gadījumiem, kuri tiek īpaši apkopoti (precedentiem). Atlīdzības noteikšanai tiek ņemtas vērā personas ciešanas, invaliditāte un paredzamā dzīves ilguma samazinājums (2007. gadā maksimāli izmaksājamā summa ap 275 000 GBP). Atlīdzība tiek izmaksāta vai nu viena maksājuma veidā vai arī, ja abas puses piekrīt jeb saskaņā ar tiesas lēmumu, regulāru maksājumu veidā.

Lietuvā zaudējumi, par kuriem var prasīt atlīdzību atbilstoši *Civillikumam*, ir, piemēram, personas ciešanas, emocionālie pārdzīvojumi, neērtības, garīgais šoks, emocionālā depresija, pazemošana, reputācijas pasliktināšanās. Atlīdzības apmērs ir atkarīgs no traumu apmēra un smaguma, ārstēšanās ilguma un pastāvīga dzīves pasliktinājuma apmēra. Tiesai, vērtējot šāda veida zaudējumu apmēru, jāņem vērā radušos zaudējumu sekas, zaudējumu nodarījušās personas vainas smagums, finansiālā situācija, zaudējumu apmērs, kas radies cietušajai personai, kā arī citus svarīgus lietas apstākļus, līdzīgi kā labu gribu, tiesiskumu un saprātīgumu.

Maltā cietušajai personai nav tiesību uz atlīdzību par jebkādiem nemantiskiem zaudējumiem. Ja sāpēm un ciešanām ir finansiālas sekas, zaudējumi tiek atlīdzināti kā materiālie zaudējumi.

Somijā izmaksājamā summa tiek noteikta (gan tiesā, gan vienojoties ārpus tiesas) saskaņā ar speciālu tabulu. Papildu atlīdzība tiek piešķirta par pastāvīgu invaliditāti, ņemot vērā, ka invaliditāte tiek iedalīta 20 dažādās grupās. Pastāvīgas kosmētiskās traumas kompensē atsevišķi. Visās grupās atlīdzināmās summas apmēru ietekmē cietušās personas vecums. Cietušās personas nāves gadījumā radnieki var prasīt kompensāciju tikai īpašos gadījumos.

Portugālē morālā kaitējuma apmēru nosaka tiesa. Cietušā bojāejas gadījumā tiesības prasīt atlīdzību par sāpēm un ciešanām ir bērniem un pārdzīvojušam laulātajam. Ja nav ne bērnu, ne pārdzīvojušā laulātā, tad tiesības prasīt kompensāciju ir vecākiem, bet ja arī to vairs nav, māsām un brāļiem, un tad – viņu bērniem.

Rumānijā atlīdzību par morālajiem zaudējumiem aprēķina tiesa un pēdējo gadu laikā ir strauji pieaudzis tiesas piespriedto kompensāciju daudzums un atlīdzību summas, tostarp plašam tuvinieku lokam.

Spānijā atlīdzība par sāpēm un ciešanām ir iekļauta vispārējā atlīdzībā, kas noteikta par ķermeņa traumām. Cietušā bojāejas gadījumā tuvākajiem radniekiem arī ir tiesības prasīt kompensāciju, kas tiek rēķināta atkarībā no radniecības saitēm un dzīvošanas kopā. Atlīdzības aprēķina princips noteikts tabulās (*baremo*).

Vācijā morālā kaitējuma apmērs atkarīgs no traumu apmēra un smaguma, ārstēšanās perioda, sāpju ciešanas intensitātes un ilguma, pastāvīga dzīves pasliktinājuma apmēra. Apmēru var ietekmēt cietušās personas vecums un atbildīgās personas atbildības pakāpe. Cietušās personas nāves gadījumā ģimenes locekļi atlīdzību var prasīt tikai gadījumā, ja ciešanas sakarā ar tuvinieka bojāeju noved pie ļoti smaga emocionāli psihiskā stāvokļa, kam ir sniegts medicīniskais novērtējums. Apdrošinātāji, advokāti un tiesas izmanto neobligātas tabulas, kas dod strukturētu pārskatu par iepriekš līdzīgās situācijās piešķirtām kompensācijām.

Zviedrijā atlīdzību par sāpēm un ciešanām maksā par laika periodu, kurā cietušās personas veselības stāvoklis vēl nav nostiprinājies. Atlīdzības noteikšana ir balstīta uz objektīvi aprēķināmiem kritējiem, piemēram, aprūpes ilgums un veids, traumu veids. Kā atskaites punkts kalpo speciāla tabula. Atlīdzība paredzēta par pastāvīgajiem traucējumiem, kas izpaužas fizisku vai psiholoģisku traucējumu veidā. Šādi traucējumi ir novērtējami atbilstoši invaliditātes pakāpei. Atlīdzības apmērs šādos gadījumos tiek noteikts galvenokārt, balstoties uz cietušās personas medicīniskās nespējas – invaliditātes apmēru un vecumu laikā, kad nespēja – invaliditāte iestājās. Atlīdzību par kaitējumu saistībā ar tuvinieka nāvi maksā tikai vardarbīgas nāves gadījumā.

Lielākajā daļā Eiropas jurisdikciju ir izstrādāti pārskatāmi un diezgan precīzi mehānismi, kā veikt aplēses par nemateriālo zaudējumu atlīdzību, bet aprēķina rezultāti tam atšķiras ļoti būtiski. Samērā bieži šādos aprēķinus veic, pamatojoties uz saistošām tabulām, kas sniedz noteiktu iespējamās atlīdzības diapazonu, nosakot arī piešķiršanas kritērijus, vai arī, apkopojot judikatūru, lai sniegtu vadlīnijas tiesnešiem.

Dažkārt šīs tabulas atteicas tikai uz noteiktām saistību tiesību jomām (piemēram, spēnu *baremo* ir par miesas bojājumiem ceļu satiksmes negadījumos). Šīs tabulas ir vispārsaistošs tiesību akts (piemēram, Zviedrijā) vai arī tiesas apkopojums (piemēram, Itālijā), vai tas ir tikai nesaistošās vadlīnijas (piemēram, Vācijā).

Ir jurisdikcijas, kur atlīdzības apmēru nosaka specifiskas personas, lai atslogotu tiesas un izvairītos no pretrunīgiem spriedumiem (piemēram, Īrijā).

Visbeidzot, ir arī vēl vairākas jurisdikcijas (piemēram, Grieķija, Vācija, Rumānija, Anglija, Šveice), kur lēmumu pieņemšanas procesā joprojām dominē brīvā novērtēšana tiesā.

Runājot par kritērijiem morālā kaitējuma apmēra noteikšanai, jāmin, ka visās jurisdikcijās pamata kritērijs ir cietušajam nodarīta kaitējuma un tā seku smagums. Lai noteiktu summas par traumām, svarīgākie faktori ir: cietušā darbības joma, veselības problēmu ilgums un ierobežojumi ikdienas dzīvē, neatgriezenisku bojājumu esamība (gan estētiskas, piemēram, rētas, gan funkcionālas, piemēram, ekstremitātes zudums), sāpju esamība, fakts, ka kaitējums saīsināja dzīves ilgumu. Vēl viens ļoti svarīgs kritērijs ir cietušā vecums, no kā svārstās arī pārējo kritēriju piemērošana.

Ir jurisdikcijas, kur ņem vērā cietušā finansiālo stāvokli, pieņemot, ka, jo turīgāks ir cilvēks, jo par lielāku summu novērtējams viņam nodarītais morālais kaitējums, bet ir jurisdikcijas, kur šādu pieeju uzskata par negodīgu un diskriminējošu, jo sāpes un ciešanas nevar būt atkarīgas no mantiskā stāvokļa.

Secināms, ka morālā kaitējuma atlīdzināšanas prakse dažādās valstīs var būt ļoti atšķirīga. Atsevišķos gadījumos Latvijas tiesā prasītāji mēdz atsaukties uz nenoteiktu starptautisko praksi morālā kaitējuma noteikšanā, tādējādi cenšoties pamatot ievērojamas naudas summas pieprasīšanu kā atlīdzību par morālo kaitējumu. Tomēr jautājums par morālo kaitējumu ne tikai nav risināms starptautiski, jo atlīdzības noteikšanu nosaka piemērojamas tiesības, bet arī ir acīmredzams, ka no krasi atšķirīgas prakses citās valstīs viennozīmīgus secinājumus par morālā kaitējuma reglamentāciju un praksi tā noteikšanā izdarīt nevar.

3. Latvijas aktuālās tendences saistībā ar morālā kaitējuma atlīdzināšanu

Lai gan *Civillikumā* ir noteikti objektīvi kritēriji, morālā kaitējuma atlīdzināšana ir pietiekami komplicēts uzdevums, jo pēc būtības jāvērtē cietušā – fiziskās personas izjūtas attiecīgajos apstākļos. Turklāt tiesu prakse attiecībā uz morālā kaitējuma atlīdzināšanu joprojām tikai veidojas. Līdz ar to lielākajā daļā gadījumu vēl nav iespējas atsaukties uz judikatūru atbilstoši vienlīdzības principam, kas cita starpā arī ir jāņem vērā.

Attīstību morālā kaitējuma atlīdzināšanas jomā ir veicinājis Latvijas Republikas Augstākās tiesas tiesu prakses apkopojums “Tiesu prakse par morālā kaitējuma kompensāciju kriminālprocesā”. Šajā apkopojumā pat ir izdarīts mēģinājums noteikt, kā jānovērtē morālā kaitējuma apmērs naudas izteiksmē salīdzināmās situācijās.

Ir arī divi Latvijas Republikas Augstākās tiesas tiesu prakses apkopojumi par morālo kaitējumu civilprocesā, kuri ir veidoti pēc dažādiem principiem:

- 2014. gada “Morālā kaitējuma atlīdzināšana civillietās”, kur ir vispārējais tiesu prakses apraksts, neiekļaujot tiešu norādi uz to, kā tiesām jānosaka morālā kaitējuma apmērs naudas izteiksmē;
- 2016. gada “Tiesu prakse morālā kaitējuma apmēra noteikšanā saistībā ar prasītājiem nodarīto tiesību aizskārumu, miesas bojājumiem vai tuvinieka bojāeju” (tiesu prakse 2011.–2016.), kur ir iekļauti gadījumi, pēc kuriem var vadīties, bet vispārējie kritēriji morālā kaitējuma apmēra noteikšanai ar atbilstošu detalizācijas pakāpi tomēr nav apskatīti.

Otrajā minētajā apkopojumā gan ir norādīts, ka vienotas likmes, uz kuru pamata noteikt atlīdzību par morālo kaitējumu, kā arī veselībai nodarīto kaitējumu sakropļojuma gadījumā, nepastāv, tāpēc atlīdzības apmērs nosakāms katrā konkrētā gadījumā pēc tiesas ieskata, vadoties pēc taisnības apziņas un vispārīgiem tiesību principiem, kā to paredz *Civillikuma* 5. pants. Tiesai atbilstoši *Civilprocesa likuma* 193. panta piektās daļas noteikumiem sprieduma pamatojumā jānorāda argumenti, kuru dēļ tā uzskatījusi, ka noteiktais atlīdzinājums atbilst taisnības apziņai, citiem vārdiem sakot, ka atlīdzinājums ir taisnīgs un samērīgs (tāds, kas dod apmierinājumu cietušajai personai un vienlaikus kalpo arī kā līdzeklis pušu samierināšanai, un sasniedz ģenerālās prevencijas mērķi).

Praksē gan secināms, ka Latvijas tiesas nelabprāt vadās pēc minētajiem tiesu prakses apkopojumiem un atlīdzības apmērs tiek noteikts atkarībā no lietas sabiedriskās rezonances, kā norādīts jau iepriekš, gan arī skatoties uz atbildētāja maksātspēju. Ne vienu, ne otro nevar uzskatīt par objektīvu kritēriju kaitējuma apmēra noteikšanai, jo no tā cietušajam nodarītais morālais kaitējums nav un nevar būt atkarīgs – tas ir nodarīts ar konkrēto notikušo negadījumu un vērtējams atkarībā no cietušā ievainojuma pakāpes.

Apkopojot informāciju no minētajiem tiesu prakses apkopojumiem, secināms, ka, nosakot morālā kaitējuma kompensācijas apmēru, tiesām būtu jāvadās:

- saskaņā ar *Civillikuma* 1635. panta otrajā daļā noteikto, atlīdzības apmēru par morālo kaitējumu nosaka, ņemot vērā morālā kaitējuma smagumu un sekas;
- pēc cietušā sniegtās informācijas attiecībā uz nodarītām fiziskām ciešanām, paliekošo sakropļojumu un darbspēju zudumu, kā arī cietušajam nodarīto psihisko traumu;
- pēc vispārējiem cilvēktiesību principiem, kā arī pēc tiesu prakses salīdzināmos gadījumos, jo tad morālā kaitējuma apmēram pēc iespējas ir jābūt noteiktam līdzīgā;
- pēc samērīguma principa, ņemot vērā, ka morālā kaitējuma kompensācija ir tikai viens no kompensācijas veidiem un neaizvieto cietušā mantai un veselībai nodarīta kaitējuma kompensāciju;
- pēc principa, ka morālā kaitējuma kompensācijai ir jābūt samērojamai ar nodarīto kaitējumu.

Tiesas pamatojumam, nosakot morālā kaitējuma apmēru, ir būtiska nozīme, lai ikviens varētu pārliecināties par tiesas nolēmuma tiesiskumu.

Atzīstams, ka, nosakot morālā kaitējuma apmēru, jānodrošina vienlīdzīga pieeja bez jebkādas diskriminācijas. Vienlīdzības princips, kas ir svarīgs arī civilprocesā un ir nostiprināts *Civilprocesa likuma* 5. pantā, prasa no tiesas vienlīdzīgās situācijās spriest vienādi.

Tādējādi ir svarīgi ievērot vienotu praksi morālā kaitējuma apmēra noteikšanā.

Mēģinājums apkopot esošo praksi un noteikt morālā kaitējuma apmēru, lai pēc tā apdrošinātāji varētu plānot savu apdrošināšanas komercdarbību, ir bijis izdarīts ar Ministru kabineta noteikumiem Nr. 340 "Noteikumi par apdrošināšanas atlīdzības apmēru un aprēķināšanas kārtību par personai nodarītajiem nemateriālajiem zaudējumiem", kas reglamentē vienu no civiltiesiskās atbildības apdrošināšanas veidiem. Par šiem noteikumiem J. Kubulis rakstā "Civiltiesiskās atbildības par nemantisko kaitējumu miesas bojājumu gadījumā pilnveidošanas iespējas" min, ka to var izmantot tiesiskā regulējuma un prakses pilnveidošanai nemantiskā kaitējuma izvērtēšanai un kompensācijas noteikšanai personai nodarītu miesas bojājumu gadījumā. Tomēr, kaut arī noteikumu ideja bija noteikt reālās summas, kuras būtu jāizmaksā civiltiesiskās atbildības apdrošinātājiem par cietušā nemateriālajiem zaudējumiem saistībā ar ceļu satiksmes negadījumiem, un, ja cietušais novērtē šādus zaudējumus par lielāko summu, tad strīds būtu jāizskata tiesā, summas noteikumos ir noteiktas ne atbilstošās esošai praksei un līdz ar to izraisa diezgan daudz problēmjautājumu. Turklāt noteikumu ideja palika neizprasta no tiesas puses un bieži tiesas tomēr turpina piespriest no negadījumu izraisītājiem papildu summas šajos noteikumos paredzētājam.

Tomēr secināms, ka pats princips, kad morālā kaitējuma apmērs naudas izteiksmē nosakāms pēc formulas, ir pelnījis nopietnāku uzmanību, un tas ir, iespējams, viens no veidiem, kā indikatīvi var noteikt morālā kaitējuma apmēru turpmāk.

No minēta secināms, ka, ņemot vērā esošās tradīcijas un tiesību sistēmu, Latvijā būtu jāizveido nesaistošas tabulas, kurās būtu noteikts morālā kaitējuma apmērs naudas izteiksmē tiesiski un faktiski salīdzināmās situācijās. Šādu tabulu izstrādē būtu jāpiedalās zinātniekiem, tiesnešiem, advokātiem un tiem apdrošinātājiem, kuriem ir tiesības nodarboties ar civiltiesiskas atbildības apdrošināšanu.

Secinājumi un priekšlikumi

Apkopojot rakstā minēto, secināms, ka, neskatoties uz esošo tiesisko regulējumu un pieejamo judikatūru, tiesu praksē konstatējama nevienveidīga likuma normu piemērošana un nepareiza to satura interpretācija, nepietiekama kritēriju, kas ņemami vērā pie morālā kaitējuma kompensācijas apmēra

noteikšanas, izvērtēšana, neprecizitātes tiesas pieņemto lēmumu formulējumā un citas kļūdas, trūkumi un nepilnības. Tāpat atzīmējama visai atšķirīga morālā kaitējuma apmēra noteikšana gadījumos, kad kaitējums radīts salīdzināmos apstākļos.

Lai novērstu nepilnības un nodrošinātu pareizu jautājuma par morālā kaitējuma kompensācijas risināšanu civiltiesībās, jāievēro, ka jautājums par morālā kaitējuma kompensāciju izlemjams, izmantojot vadlīnijas tā apmēra noteikšanai.

Tas arī nodrošinātu morālā kaitējuma apmēra noteikšanas atbilstību *Civillikuma* 5. pantam, kā arī vienlīdzības principam kā vienam no svarīgiem vispārējiem tiesību principiem.

Autore izsaka priekšlikumu grozīt *Civillikuma* 1635. pantu, izsakot to sekojošā redakcijā:

“Ar morālo kaitējumu jāsaprot fiziskas vai garīgas ciešanas, kas izraisītas ar neatļautas darbības rezultātā nodarītu cietušā nemantisko tiesību vai nemantisko labumu aizskārumu. Atlīdzības apmēru par morālo kaitējumu nosaka, ņemot vērā cietušā fiziskā un psiholoģiskā ievainojuma smagumu, ilgumu un citas šā ievainojuma sekas, kā arī ievērojot vienlīdzības principu. Strīdu gadījumā to nosaka tiesa, vadoties pēc vispārējiem tiesību principiem, kā arī ievērojot šajā pantā noteikto ...”

Kā var redzēt no apkopotas ārvalstu juridiskās prakses, morālā kaitējuma apmēra noteikšanai jāizveido nesaistošās tabulas, kurās būtu noteikts morālā kaitējuma apmērs naudas izteiksmē tiesiski un faktiski salīdzināmās situācijās. Šādu tabulu izstrādē būtu jāpiedalās zinātniekiem, tiesnešiem, advokātiem un tiem apdrošinātājiem, kuriem ir tiesības nodarboties ar civiltiesiskas atbildības apdrošināšanu. Savukārt Augstākajai tiesai ir jābūt tai institūcijai, kas vada šo procesu un publicē tā rezultātus.

References

- Latvijas Republikas Satversme, *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 01.07.1993.
- Civillikums. Ceturtā daļa. Saistību tiesības, LR likums (stājas spēkā 01.03.1993.)
- Apdrošināšanas un pārapdrošināšanas likums. LR likums (*Latvijas Vēstnesis*, Nr. 124 (5442), 30.06.2015.) [stājas spēkā 01.01.2016.]
- Par apdrošināšanas līgumu. LR likums (*Latvijas Vēstnesis*, Nr. 188/189 (1249/1250), 30.06.1998.; *Zinotājs*, Nr. 15, 04.08.1998.) [stājas spēkā 01.09.1998.]
- Ministru kabineta noteikumi Nr. 340 “Noteikumi par apdrošināšanas atlīdzības apmēru un aprēķināšanas kārtību par personai nodarītajiem nemateriālajiem zaudējumiem”, 2014. gada 17. jūnijā (prot. Nr. 33 70.§)
- Bitāns, A. (2013). Tiesību attīstība nemantiskā kaitējuma jomā. *Jurista vārds*, Nr. 49 (800)
- Kubulis, J. (2016). Civiltiesiskās atbildības par nemantisko kaitējumu miesas bojājumu gadījumā pilnveidošanas iespējas. *Jurista vārds*, Nr. 37 (940), 20.–26. lpp.
- Torgāns, K. (2014). Atbildības par morālo kaitējumu aktualitātes. Latvijas Universitāte, 72. zinātniskās konferences “Tiesību efektīvas piemērošanas problemātika” rakstu krājums, 121.–136. lpp., pieejams: http://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/Juristi_72_druka.pdf
- Torgāns K., (2013). *Līgumu un deliktu tiesību problēmas*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 282 lpp.
- Torgāns K., (2013). Neatļautas darbības izpausmes Eiropas deliktu tiesībās. *Jurista Vārds*, Nr. 49 (800)
- Torgāns K. (2006). *Saistību tiesības*, I daļa. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 209 lpp.
- Castrica F, Farina D, Hemied S, et al. (2012). The personal injury compensation in EU law: the attempt at an European harmonization starting from the Resolution of the Council of Europe 7–75. *Prevent Res*, pp. 145–149
- Lindenbergh, Siewert, Non Pecuniary Losses (2009). Pieejams: SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1421190>;
- Loos, M., Dickie, J., Arnokouros, G., & Wiewiórowska-Domagalska, A., (2003). Case note: ECJ (case C-168/00: Leitner v. TUI Deutschland GmbH & Co. KG: Compensation for Non-Material Damage under the Directive on Package Travel), Mar 12, 2002. (*European Review of Private Law*; Vol. 2003)
- Karner, E. (2012). Ustalenie zadośćuczynienia za szkodę na osobie w wybranych zagranicznych systemach prawa (Quantification of Moral Damages in Personal Injury Cases in Selected Foreign Jurisdictions), in: Tagungsband Warschau pp. 63–73.
- Rogers, W. V. H & Bagińska, Ewa (2001). *Damages for non-pecuniary loss in a comparative perspective*. Springer, Wien; New York;
- Waelkens, L. (2015). *Amne adverso: Roman Legal Heritage in European Culture*, Leuven University Press, p. 424.
- Tiesu prakse par morālā kaitējuma kompensāciju kriminālprocesā, Latvijas Republikas Augstākā tiesa, 2011, pieejams: <http://www.at.gov.lv>

Tiesu prakse Morālā kaitējuma atlīdzināšana civillietās, Latvijas Republikas Augstākā tiesa, 2014, pieejams: <http://www.at.gov.lv>

Tiesu prakse morālā kaitējuma apmēra noteikšanā saistībā ar prasītājiem nodarīto tiesību aizskārumu, miesas bojājumiem vai tuvinieka bojāeju, Latvijas Republikas Augstākā tiesa, 2016, pieejams: <http://www.at.gov.lv>

Likumprojekta "Grozījumi Civillikumā" anotācija, 2006, www.saeima.lv

Nepublicēti LTAB materiāli

Interneta vietnes

<https://www.jurisquare.be/fr/book/9789048615865/index.html>;

<http://www.genre.com/knowledge/blog/compensation-for-bodily-injury-in-france-an-exception-in-europe-en.html>;

<http://www.genre.com/knowledge/publications/claimsfocus-pc-201309-en.html>; <http://ectil.org/>

APZINĀTI NEPATIESA LIECĪBA – VIENS NO PAMATIEM KRIMINĀLPROCESA ATJAUNOŠANAI SAKARĀ AR JAUNATKLĀTIEM APSTĀKĻIEM

FALSE TESTIMONY – GROUNDS FOR THE RENEWAL OF CRIMINAL PROCEEDINGS IN CONNECTION WITH NEWLY DISCLOSED CIRCUMSTANCES

Inese Baikovska, Mg.iur.,

Biznesa augstskolas *Turība* studiju programmas “Juridiskā zinātne” doktorante, *Latvija*

Abstract

It is presumed that a court judgment, which has entered into force, is enforceable and has the force of law. The possibility of renewal of criminal proceedings due to newly disclosed circumstances ensures the rights of persons for the protection of a fair trial.

The author in this paper focuses on a range of problems related to the causes and effects of perjury deliberately given by the victim and the witness, the persons involved in criminal proceedings, and how this affects the possibility of renewal of the criminal proceedings due to newly discovered circumstances.

The paper aims to explore the possibility of renewal of the criminal proceedings due to new circumstances revealed on the basis of the witness's and the victim's knowingly false testimony, to clarify the regulatory issues and to find a legally grounded solution. The tasks of the paper are to study the case law and compare the criminal procedure rules of Latvia to the foreign regulatory framework. The conclusions result in giving suggestions for improvement of the legal regulation.

For the development of the paper, the methods of analysis and synthesis have been used, as well as the comparative and historical methods.

Keywords: criminal procedure, fair trial, false testimony, renewal of criminal proceedings

Atslēgas vārdi: kriminālprocess, taisnīga tiesa, apzināti nepatiesa liecība, kriminālprocesa atjaunošana

Ievads

Personu tiesības uz taisnīgu tiesu tiek garantētas saskaņā ar Latvijas Republikas *Satversmes* 92. pantu, kā arī Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6. pantu. Jēdziena “taisnīga tiesa” tvērums ir plašs, un kā viens no tā elementiem ir tiesības pārsūdzēt tiesas spriedumus, kā arī iespēja atjaunot kriminālprocesu, kur ir jau spēkā stāties tiesas spriedums. Lai arī tiek prezumēts, ka tiesas spriedums, kas stāties likumīgā spēkā, ir izpildāms un tam ir likuma spēks (Par tiesu varu, 1992, 16), tomēr iespēja atjaunot kriminālprocesu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem nodrošina personu tiesības uz taisnīgas tiesas aizsardzību. Šāda kriminālprocesa atjaunošana nav absolūta, to iespējams izdarīt vien pie ļoti ierobežotiem un *Kriminālprocesa likumā* noteikti definētiem apstākļiem.

Kā viens no iemesliem, lai atjaunotu kriminālprocesu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem, ir *Kriminālprocesa likuma* 655. panta otrās daļas 1. punktā noteiktie kritēriji – ar spēkā stājušos tiesas spriedumu vai prokurora priekšrakstu par sodu atzītas cietušā vai liecinieka apzināti nepatiesas liecības, apzināti nepatiess eksperta atzinums, tulkojums, lietisko pierādījumu, izmeklēšanas un tiesas darbību protokolu

vai lēmumu viltojums, kā arī citu pierādījumu viltojums, kuri bijuši pamatā nelikumīga nolēmuma pieņemšanai. Autore šajā rakstā pievērsīsies problemātikai, kas saistīta ar kriminālprocesā iesaistīto personu – cietušā un liecinieka apzināti nepatiesu liecību sniegšanas iemesliem, sekām, un kā tas ietekmē iespēju atjaunot kriminālprocesu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem.

Raksta mērķis ir izpētīt kriminālprocesa atjaunošanas sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem iespējamību, pamatojoties uz liecinieka un cietušā apzināti nepatiesu liecību, noskaidrot tiesiskā regulējuma problemātiku un rast juridiski pamatotu risinājumu. Raksta uzdevumi ir izpētīt tiesu praksi un salīdzināt Latvijas kriminālprocesuālo regulējumu ar ārvalstu tiesisko regulējumu. Pētījuma rezultātā doti ierosinājumi tiesiskā regulējuma pilnveidošanai.

Pētījuma bāze ir normatīvo aktu, tiesu nolēmumu, statistikas datu, atziņu un viedokļu analīze. Raksta izstrādē tika izmantotas analīzes un sintēzes metodes, kā arī salīdzināmā un vēsturiskā metode.

1. Apzināti nepatiesas liecība un tās ietekme uz taisnīgu noregulējumu kriminālprocesā

Kriminālprocesa likuma 131. panta pirmajā daļā definēts, ka par pierādījumu kriminālprocesā var būt ziņas par faktiem, ko savā liecībā pratināšanas vai aptaujas laikā sniedz persona par kriminālprocesā pierādāmajiem apstākļiem un ar tiem saistītajiem faktiem un palīgfactiem. Savukārt saskaņā ar *Kriminālprocesa likuma* 151. panta pirmo daļu pirms pratināšanas lieciniekam un cietušajam izskaidro viņu tiesības un pienākumus un brīdina par atbildību par apzināti nepatiesas liecības došanu (saskaņā ar *Krimināllikuma* 300. pantu).

Cietušā, aizdomās turētā un apsūdzētā liecības atšķiras no liecinieka liecībām ar liecinieka principiālo neieinteresētību lietā, līdz ar ko liecinieka liecības dinamiskais raksturs piešķir tai sevišķu nozīmi lietā noskaidrojamo fakti izzināšanā. Tomēr liecības reālā nozīme krimināllietā atklājas tikai to novērtēšanas gaitā, noskaidrojot liecībās ietverto pierādījumu fakti attiecināmību un pašu liecību patiesumu un ticamību. (Liede, 2010, 319–320)

Saskaņā ar *Kriminālprocesa likumā* noteikto, katrai kriminālprocesā iesaistītajai personai ir savas procesuālās tiesības un pienākumi un attiecīgi pratināšanas kārtība. To, cik godprātīgi minētās personas sniedz liecības un cik tās ir patiesas, ir atkarīgs vienīgi no šīm personām, viņu subjektīvās lietu uztveres un vēlmes izpaust vai neizpaust sev zināmos faktus. Gadījumā, ja minētās personas, kādu sev zināmu mērķu vadītas, kriminālprocesa izmeklēšanas vai iztiesāšanas gaitā ir sniegušas apzināti nepatiesas liecības, un tas vēlāk ir kļuvis zināms, tad par to var iestāties kriminālatbildība saskaņā ar *Krimināllikuma* 300. pantu. Tomēr jāatzīmē, ka atjaunot kriminālprocesu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem var, ja ir konstatētas (atzītas) apzināti nepatiesas cietušā un liecinieka liecības, kā to nosaka Kriminālprocesa likuma 655. panta otrās daļas 1. punkts., t.i., ar spēkā stājušos tiesas spriedumu vai prokurora priekšrakstu par sodu.

Liecība ir nepatiesas, ja lietā aicinātā persona ir devusi liecību, kurā ir pilnīgi vai daļēji sagrozīti fakti, noliegti vai noklusēti faktiskie apstākļi, sniegtas īstenībai neatbilstošas ziņas, kas tieši attiecas uz lietu un no kurām atkarīga lietas pareiza izspriešana. Liecību par apzināti nepatiesu nav pamata uzskatīt, ja liecinieks labticīgi maldījies, aizmirsis vai nepareizi uztvēris faktus, kam ir nozīme lietas pareizā izspriešanā. Ņemot vērā to, ka konstatēt un pierādīt apzināti nepatiesas liecības došanu ir apgrūtināts, praksē kriminālprocesā tiek uzsākti reti. (Līcis, 2003, 103)

Tāpat norādāms, ka apzināti nepatiesa liecība kriminālprocesā ir iespējama arī konfrontācijā, liecību pārbaudē notikuma vietā vai veicot citu procesuālo darbību. (Krastiņš u.c., 2007, 384) Tātad jebkuras ziņas par noskaidrojamiem apstākļiem lietā, ko sniegušas attiecīgās personas, ir uzskatāmas par liecībām neatkarīgi no procesuālās darbības formas.

Romas Starptautiskās krimināltiesas Statūtos 69. pantā noteikts, ka pirms liecināšanas katrs liecinieks saskaņā ar Procedūras un Pierādījumu noteikumiem dod solījumu par sniegtās liecības patiesumu. Autores ieskatā ar “solījumu” saprotama zvēresta došana, ka liecība ir patiesa. Līdzīgi šāda zvēresta došana ir pieņemta vairākās valstīs, īpaši anglo-sakšu tiesību saimē. Savukārt Latvijas kriminālprocesuālais regulējums šāda zvēresta došanas procedūru neparedz, to aizstāj ar brīdināšanu par apzināti nepatiesas liecības došanu, kur liecinieks, cietušais ar savu parakstu apliecina, ka ir informēts, ka var tikt saukts pie kriminālatbildības, ja apzināti sniegs nepatiesas liecības. Autores ieskatā formāli nav nozīmes personas disciplinēšanas kārtībai dot patiesu liecību, t.i., brīdināt par atbildību vai pakļaut zvērestam, jo faktiski abos gadījumos personai jāapzinās, ka to var saukt pie kriminālatbildības, ja tā sniegs apzināti nepatiesu liecību.

Tiesu praksē Augstākās tiesas Krimināllietu departaments 27.01.2015. Lēmumā Lietā Nr. SKK-23/2015 norāda, ka nepatiesa liecība *Krimināllikumā* 300. panta izpratnē ir tāda liecība, kura ne tikai apzināti neatbilst īstenībai, bet arī ir nozīmīga īstenības noskaidrošanai konkrētajā lietā. *Krimināllikumā* 300. panta pirmā daļa nav piemērojama, ja nepatiesā liecība nav ietekmējusi pareizu lietas izspriešanu un liecība nav palīdzējusi personai izvairīties no atbildības. Tiesai katrā individuālā gadījumā ir jāizvērtē un jāpamato, kā nepatiesā liecība ietekmējusi lietas izspriešanu. (Augstākās tiesas Krimināllietu departaments, SKK-23/2015, 2015)

Tas, vai liecinieku un cietušo liecības ir patiesas vai arī dotas apzināti nepatiesas liecības, ir grūti konstatējams fakts, turklāt to galvenokārt var konstatēt kopsakarībā ar citiem lietā iegūtiem pierādījumiem. Savukārt to, cik nozīmīgas ir šīs liecības, jāvērtē kopsakarībā ar konkrētajā krimināllietā pierādāmajiem apstākļiem, t.i., noziedzīga nodarījuma sastāva elementiem, un kādu ietekmi šīs liecības ir atstājušas uz pierādāmajiem apstākļiem.

Praksē gadās, ka godprātīgs liecinieks, kas ar pilnīgu pienākuma apziņu sniedz patiesas ziņas, tomēr kādā atsevišķā jautājumā, aiz sev vien zināmiem iemesliem, nepasaka patiesību vai to aizplīvuro. Lai noskaidrotu liecinieka liecības patiesumu, praktiskajā tiesvedībā tiek lietoti vairāki līdzekļi un paņēmieni, kā, piemēram: iekšējo pretrunu konstatēšana liecībā, sniegto ziņu salīdzinājums ar citiem lietā ticami konstatētiem faktiem, konfrontēšana ar citām lietā nopratinātām personām, liecību pārbaude uz vietas un motīvu, kuri varētu pamudināt dot nepatiesu liecību, pārbaude. Lielākoties šo paņēmienu pielietojums dod iespēju konstatēt liecinieka liecību kvalitāti un pārliecināties par to patiesumu. Turklāt, ja ir izzināta apzināti nepatiesas liecības motivācija, nereti var panākt no liecinieka jaunu liecību, kas atbilst patiesībai. (Liede, 2010, 321)

Autores ieskatā, jāņem vērā, ka ir atzīstamas atšķirības starp liecinieka un cietušā liecībām, kur galvenā atšķirība ir ieinteresētība vai neieinteresētība lietā. Tā kā cietušais ir persona, kas ieinteresēta lietas iznākumā, tad šīs liecības, protams, ir vērtējamās daudz kritiskāk nekā liecinieka liecības. Turklāt cietušā liecību ticamība būtu jāpārbauda ar lielāku rūpību, maksimāli izmantojot visus kriminālprocesā paredzētos pierādīšanas līdzekļus.

Kā atzīts arī juridiskajā literatūrā, tad cietušais pieder pie krimināllietā ieinteresētajiem procesa dalībniekiem. Cietušā ieinteresētība, viņa kā materiālu, morālu vai fizisku kaitējumu cietušās personas situācijai piešķir arī viņa liecībām īpatnēju raksturu. Ieinteresētība lietas iznākumā var ietekmēt viņa liecinājumu, kuru var vadīt atmaksas, atriebības jūtas, tieksme dabūt materiālu vai morālu gandarījumu.

Līdz ar ko šīs ieinteresētības ietekmē cietušais savās subjektīvajās liecībās var izkropļot patiesību vai liecināt pilnīgi nepatiesi. Šā iemesla dēļ cietušā liecības ir jāpārbauda īpaši rūpīgi, salīdzinot tās ar citiem lietā ticami konstatētiem faktiem. (Liede, 2010, 347–348)

Problemātiku rada arī situācijas, kad sākotnēji kriminālprocesā kāds no lietā iesaistītām personām tiek pratināts kā liecinieks, bet turpmākā izmeklēšanas gaitā atklājas, ka šai personai piemērojams personas, kurai tiesības uz aizstāvību, statuss. Tātad sākotnēji šī persona nopratinot brīdināta par kriminālatbildību par apzināti nepatiesu liecību došanu. Tomēr faktiski jau tajā brīdī šī persona zināja, ka tā bijusi iesaistīta noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, līdz ar ko sniegusi liecības sev vēlamā aspektā, lai novērstu no sevis atbildību, t.i., sniegusi apzināti nepatiesu liecību. Tomēr šādā gadījumā minētā persona nav saucama pie kriminālatbildības Krimināllikuma 300. panta kārtībā, jo šīs personas statuss pēc būtības vērtējams pēc tā, kā tā piesaistīta minētajam nodarījumam.

Tiesu praksē Augstākās tiesas Senāts atzinis, ka tiesai, izskatot celto apsūdzību pēc *Krimināllikuma* 300. panta, jāvērtē, vai apsūdzētais atbilst liecinieka statusam un vai uz viņu bija attiecināma *Kriminālprocesa likuma* 111. panta pirmajā daļā lieciniekam izvirzītā prasība – sniegt patiesu liecību. Nozīme ir nevis personas procesuālajam statusam, kam šajā gadījumā ir formāls raksturs, bet gan personas faktiskajai saistībai ar konkrēto noziedzīgo nodarījumu. (Augstākās Tiesas Senāta Krimināllietu departaments, SKK-174/2012, 2012)

Salīdzinot ārvalstu tiesisko regulējumu apzināti nepatiesu liecību sniegšanas gadījumos, autore secinājusi, ka arī citās Eiropas Savienības dalībvalstīs ir līdzīgi regulējumi. Piemēram, Vācijas Kriminālkodekss paredz kriminālatbildību par to, ja liecinieks vai eksperts sniedzis apzināti nepatiesas liecības vai atzinumu. (*German Criminal Code*, Vācija, 1998, 153) Tomēr likumā tieši nav noteikta atbildība cietušajam par apzināti nepatiesas liecības došanu, jo cietusī persona saskaņā ar Vācijas Kriminālprocesa kodeksu tiek pratināta kā liecinieks, un attiecīgi liecinieks tiek pakļauts tiesas zvērestam saskaņā ar Vācijas Kriminālprocesa kodeksā noteikto (*German Criminal Code*, Vācija, 1998, 59, 60)

Savukārt Igaunijas *Krimināllikuma* 320., 321. pants paredz kriminālatbildību gan lieciniekam un cietušajam par apzināti nepatiesu liecību došanu, gan arī ekspertam un tulkam par apzināti nepatiesa atzinuma un tulkojuma došanu. (*Penal Code*, Igaunija, 2001, 320–321)

Autores ieskatā problemātika vērojama jautājumā par aptaujātām personām, veicot aptauju *Kriminālprocesa likuma* 155. pantā noteiktā kārtībā, kur faktiski nenotiek šo personu brīdināšana par apzināti nepatiesu liecību sniegšanu, līdz ar to šīs personas nevar saukt pie atbildības likumā paredzētajā kārtībā. Gadījumā, ja aptaujātā persona sniegusi apzināti nepatiesas ziņas (liecību) un minētā liecība būtiski ietekmējusi kriminālprocesa rezultātu, tad pastāv varbūtība, ka šo kriminālprocesu nebūs iespējams atjaunot sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem. Tiesai, izskatot krimināllietu, tomēr aptaujātā persona, ja tās liecība ir būtiska lietā, būtu jāaicina uz tiesu, lai tieši nopratinātu un vienlaicīgi arī brīdinātu par kriminālatbildību par apzināti nepatiesu liecību došanu. Tādējādi būtu iespējams izvairīties no turpmākām negatīvām sekām un tiktu ievērotas tiesības uz taisnīgu tiesu nodrošināšana.

Pētot tiesu statistiku par izskatītajām lietām pēc Krimināllikuma 300. Panta, autore secina, ka kopumā pirmās instances tiesās šīs kategorijas lietu apjoms ir salīdzinoši neliels. Piemēram, ar spriedumu vai lēmumu pabeigtas lietas: 2016. gadā – septiņas lietas, 2015. gadā – 12 lietas, 2014. gadā – 21 lieta. (Tiesu informācijas sistēma, Krimināllietu statistikas pārskati) Tomēr jāatzīmē, ka statistikas pārskatā uzskaitītas krimināllietas pēc *Krimināllikuma* 300. panta, kas ietver ne tikai apzināti nepatiesu liecību sniegšanas gadījumus, bet arī apzināti nepatiesa atzinuma, tulkojuma, paskaidrojuma vai pieteikuma sniegšanu pirmstiesas kriminālprocesā, tiesā, notāram vai tiesu izpildītājam. Līdz ar ko pieņemams, ka gadījumu skaits tieši par apzināti nepatiesu liecību sniegšanu, par ko ir izskatītas lietas, ir vēl mazāks.

Līdz ar ko statistiski iespējamība atjaunot kriminālprocesu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem, pamatojoties uz liecinieku vai cietušo apzināti nepatiesu liecību došanas gadījumiem, ir neliela.

Analizējot tiesu praksi un juridiskajā literatūrā paustās atziņas, autore secina, ka faktiski personas vainu apzināti nepatiesas liecības sniegšanas gadījumos ir ļoti grūti un problemātiski pierādīt. Noziedzīga nodarījuma pierādīšanā kā viena no nodarījuma sastāva pazīmēm ir tieši subjektīvā puse, kas šāda veida noziedzīgos nodarījumos ir pierādāma, vācot pierādījumus komplicēti un kopsakarībā ar pārējiem lietā iegūtiem faktiem (pierādījumiem), t.i., jāpierāda, ka persona tiešām apzinājās tās kaitīgās sekas, kādas var rasties, sniedzot šādu apzināti nepatiesu liecību. Apzināti nepatiesa liecība ietekmē kriminālprocesā pierādāmo faktu, apstākļu noskaidrošanu. Ja šīs liecības saturs ir būtisks, tas var ietekmēt arī galīgo nolēmumu lietā, kā rezultātā nevainīgu personu var atzīt par vainīgu, tai piemērot nepamatoti bargāku sodu, vai arī gluži otrādi vainīgu personu attaisnot vai piemērot vieglāku sodu nekā faktiski pēc noziedzīga nodarījuma satura būtu piemērojams. Tātad secināms, ka apzināti nepatiesa liecība var ietekmēt krimināltiesisko attiecību taisnīgu noregulējumu. Tomēr tiesiskās stabilitātes nodrošināšanai Kriminālprocesa likumā ir paredzēti gadījumi, ja arī pēc sprieduma spēkā stāšanās tiek konstatēts apzināti nepatiesu liecību sniegšanas fakts, tad minēto kriminālprocesu iespējams atjaunot sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem.

2. Kriminālprocesa atjaunošanas sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem, pamatojoties uz cietušā, liecinieka apzināti nepatiesu liecību

Latvijas Republikas *Satversmes* 92. panta pirmais teikums garantē ikvienam tiesības uz taisnīgu tiesu. Jēdziens “taisnīga tiesa” ietver divus aspektus – “taisnīga tiesa” kā neatkarīga tiesu varas institūcija, kas izskata lietu, un „taisnīga tiesa” kā pienācīgs, tiesiskai valstij atbilstošs process, kurā šī lieta tiek izskatīta. (*Satversmes tiesa*, 19.01.2015., 2016) “Taisnīgas tiesas” mērķis ir aizsargāt un īstenot indivīda tiesības uz taisnīgu tiesu, un tas ir starptautiski atzīts kriminālprocesa princips. Taisnīgas tiesas mērķi var sasniegt, ja iesaistītajām personām, galvenokārt aizstāvības pusei, tiek piešķirts noteikts tiesību kopums, tā sauktie cilvēktiesību instrumenti. Tādējādi jāuzsver, ka galvenokārt šā principa ietvaros tiek aizsargātas apsūdzētā tiesības. (*Klamberg*, 2013, 53, 57)

Līdz ar ko “taisnīgas tiesas” tvērums ietver arī tiesības pārsūdzēt tiesas nolēmumu, t.sk. nodrošinātas tiesības atjaunot kriminālprocesu, kurā ir spēkā stājies tiesas spriedums vai prokurora priekšraksts par sodu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem.

Kā viens no svarīgākajiem elementiem kriminālprocesā uzskatāma tiesvedības precizitāte un ticamība. Konkrētā nolēmuma tiesiskums ir ne tikai apsūdzētā interesēs, bet arī kalpo kā pamats taisnības nodibināšanai sabiedrības labā. Savukārt kļūdaini tiesu nolēmumi ir pretēji šīm sabiedrības interesēm. Līdz ar ko kriminālprocesam pēc savas būtības jāspēj maksimāli neitralizēt visi iespējamie iemesli, uz ko pieņemti kļūdaini tiesu nolēmumi. Protams, nav iespējama situācija, kas izslēgtu kļūdu iespējamību pilnīgi visos kriminālprocesos. Līdz ar ko kriminālprocesam jābūt organizētam tā, lai tiktu dota iespēja izlabot kļūdainus un prettiesiskus tiesu nolēmumus, ar ko arī tiek radīts iespaids par taisnīgu tiesas procesu. (*Шпедер, Феррел*, 2016, 7)

Kā viens no pamatiem, lai atjaunotu kriminālprocesu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem, ir *Kriminālprocesa likuma* 655. panta otrās daļas 1. punktā noteiktais – ar spēkā stājušos tiesas spriedumu vai prokurora priekšrakstu par sodu atzītas cietušā vai liecinieka apzināti nepatiesas liecības. Tātad būtiskākais ir tas, ka par apzināti nepatiesu liecību sniegšanu šīm personām jābūt sauktām pie kriminālatbildības, un tikai

tad, kad spēkā stāties nolēmums, kriminālprocesā iesaistītām personām ir iespējams iesniegt pieteikumu par kriminālprocesa atjaunošanu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem.

Kriminālprocesa uzsākšanas kārtību reglamentē *Kriminālprocesa likuma* 30. nodaļa, kur noteikti kriminālprocesa uzsākšanas iemesli, pamats, kompetences un kārtība, kas noteikta kā vispārīga un visaptveroša. Tomēr atšķirībā no šīs vispārējās kārtības praksē ir vērojams izņēmums. Kriminālprocesuālā kārtība, lai vispār uzsāktu kriminālprocesu pret liecinieku vai cietušo, ja konstatēts apzināti nepatiesas liecības sniegšanas fakts, paredz tiesai saskaņā ar *Kriminālprocesa likuma* 473. panta sesto daļu vienlaikus ar spriedumu pieņemt atsevišķu lēmumu par apzināti nepatiesas liecības konstatāciju, kuru nosūta izmeklēšanas iestādei.

Augstākās Tiesas Senāts attiecībā par *Kriminālprocesa likuma* 473. panta sesto daļu norādījis, ka tiesai, kura izskatījusi lietu pēc būtības un konstatējusi nepatiesu liecību sniegšanu, to būtu nepārprotami atzinusi savā nolēmumā, un, ja šāda nolēmuma nav, tad kriminālprocesu uzsākt nevar. Vienlaicīgi Augstākās Tiesas Senāts atzīst, ka gadījumā, kad lietas izlemšana ir pabeigta ar tiesas nolēmumu, tikai tā tiesa, kura izskatījusi šo lietu pēc būtības, ir tiesīga konstatēt, vai persona (liecinieks, cietušais) sniegusi nepatiesas liecības, un nolēmumā nepārprotami jānorāda, kuras no personas sniegtajām liecībām ir nepatiesas. Šāds tiesas atzinums ir *Krimināllikuma* 300. pantā paredzētā noziedzīgā nodarījuma obligāta objektīvās puses sastāvdaļa. (Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departaments, SKK-259/2010, 2010)

No minētā var secināt, ka kriminālprocesu par apzināti nepatiesas liecības sniegšanas faktu var uzsākt tikai tad, ja šādu faktu ir atzinusi tiesa un par to pieņemts noteikts lēmums, un citādā veidā nav iespējams uzsākt kriminālprocesu.

Juridiskajā literatūrā paustas dažādas atziņas par problemātiku atjaunot kriminālprocesu, pamatojoties uz liecinieku, cietušo apzināti nepatiesām liecībām saistībā ar *Kriminālprocesa likuma* 473. panta sestajā daļā noteikto. Tiek norādīts, ka šāds kriminālprocesa uzsākšanas nosacījums nav raksturīgs nevienam citam noziedzīgam nodarījumam un faktiski tas pat neizriet no *Kriminālprocesa likuma* 473. panta sestās daļas teksta, ne arī no šīs normas mērķa, un ka tas nav savienojams ar citām procesuālajām normām. Minētajai likuma normai ir pilnīgi cita nozīme, jo tās mērķis ir vērst tiesas uzmanību uz to, lai lietas izskatīšanas laikā, kad tiek konstatēti fakti par apzināti nepatiesas liecības došanu, tiesa nosūtītu materiālus jautājuma izlemšanai par kriminālprocesa uzsākšanu. Turklāt tā nav norma, kas atceļ kriminālprocesa uzsākšanas vispārējos noteikumus, aizstājot tos ar izņēmuma noteikumu. (Leja, 2014, 24)

Līdz ar to, ja tiek uzskatīts, ka valdošais viedoklis un Augstākās Tiesas Senāta atziņā noteiktais ir pareizs, tad faktiski tiek paralizēta kriminālprocesa atjaunošana sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem. Teorētiski nav iespējams modelēt situāciju, kurā būtu piemērojams *Kriminālprocesa likuma* 655. panta otrās daļas 1. punktā noteiktais (kriminālprocesa atjaunošana, pamatojoties uz jaunatklātu apstākli: ar spēkā stājušos tiesas spriedumu vai prokurora priekšrakstu par sodu atzītas cietušā vai liecinieka apzināti nepatiesas liecības), ja, taisot spriedumu pamatlietā, tiesa nav pieņēmusi *Kriminālprocesa likuma* 473. panta sestajā daļā paredzēto lēmumu vai citādi konstatējusi apzināti nepatiesas liecības pazīmes, kriminālprocesu uzsākt nevar. Līdz ar ko notiesājošs spriedums par apzināti nepatiesu liecību nav iespējams un *Kriminālprocesa likuma* 655. panta otrās daļas 1. punktā paredzēto jaunatklāto apstākli nevar konstatēt. (Leja, 2014, 26)

Atšķirīgi no tiesu praksē ierastās kārtības juridiskajā literatūrā tiek pausts viedoklis, ka kriminālprocess par apzināti nepatiesu liecību uzsākams vispārējā kārtībā, neatkarīgi no tā, vai tiesa, kas izskata lietu pēc būtības, kurā šāda liecība sniegta, taisījusi lēmumu *Kriminālprocesa likuma* 473. panta sestās daļas kārtībā, jo šī nav norma, kas paredz kriminālprocesa uzsākšanas vispārējo noteikumu atcelšanu un kādas specifiskas kārtības noteikšanu. (Leja, 2014, 27)

Autore pievienojas iepriekš minētajam viedoklim, uzskatot, ka kriminālprocesa uzsākšanas iemesli un pamats visiem noziedzīgu nodarījumu veidiem ir jābūt vienādi noteiktam, kā tas faktiski ir definēts *Kriminālprocesa likuma* 30. nodaļā. Līdz ar ko nevar mākslīgi veidot izņēmuma gadījumu atsevišķam noziedzīga nodarījuma veidam (*Krimināllikums*, 300. pants), kas faktiski pretējs *Kriminālprocesa likuma* mērķim, noteiktam 1. pantā un būtiski ierobežo gan *Krimināllikuma* normu efektīvu piemērošanu, gan krimināltiesisko attiecību taisnīgu noregulējumu. Turklāt kriminālprocesa atjaunošana sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem, pamatojoties uz apzināti nepatiesu liecinieka vai cietušā liecību, ir viena no personas tiesībām uz taisnīgu tiesu Latvijas Republikas *Satversmes* 92. panta pirmā teikuma tvērumā.

Latvijas Republikas Satversmes tiesa ir atzinusi, ka kriminālprocesa atjaunošana sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem ir atsevišķa procesuāla stadija, kas iespējama vienīgi tādā gadījumā, kad tai ir likumā noteiktais pamats. Pēc tam, kad krimināllietā spēkā stājies nolēmums, var atklāties jauni apstākļi, kas, izskatot krimināllietu, netika ņemti vērā, jo nebija vai nevarēja būt zināmi. Šādos gadījumos taisnīgas tiesas un tās elementa – taisnīga sprieduma nodrošināšanai jāparedz iespēja labot pieļauto netaisnību, atjaunojot kriminālprocesu, lai krimināllietas izskatīšanā tiktu ņemti vērā jaunatklātie apstākļi. (Satversmes Tiesa, 09.01.2015., 2016)

Autores ieskatā ir iespējami gadījumi, kad, piemēram, apzināti nepatiesas liecības sniegšanas fakts tiek konstatēts nevis pirmstiesas izmeklēšanas vai iztiesāšanas laikā, bet jau pēc galīgā nolēmuma spēkā stāšanās. Tad, attiecīgi pastāvošajai tiesu praksei, vispār nav iespējams piemērot *Kriminālprocesa likuma* 473. panta sestajā daļā noteikto regulējumu un uzsākt kriminālprocesu par minēto noziedzīgo nodarījumu, jo tiesai lēmums *Kriminālprocesa likuma* 473. panta sestās daļas kārtībā jāpieņem vienlaicīgi ar spriedumu lietā. Līdz ar ko tiesiskās stabilitātes nodrošināšanai, kā jau iepriekš minēts, kriminālprocess arī šajā gadījumā, konstatējot apzināti nepatiesu liecību sniegšanas faktu, būtu uzsākams vispārējā kārtībā. Tas arī nodrošinātu pilnvērtīgas iespējas atjaunot kriminālprocesu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem.

Nozīmīgi, ka gadījumā, ja apzināti nepatiesas liecības sniegšanas fakts ir konstatēts jau pirmstiesas izmeklēšanas, kriminālvajāšanas laikā vai arī tiesā, tad, lai arī persona, kas sniegusi šādas liecības, vēl nav saukta pie kriminālatbildības, tomēr šīs nepatiesās liecības vairs nav izmantojamas pierādīšanā. Tomēr ir jāpastāv procesuālam dokumentam, ar ko konstatēts apzināti nepatiesas liecības sniegšanas fakts, uz ko pamatojoties minētās liecības pierādīšanā nav izmantojamas (piemēram, procesa virzītāja lēmums). Tas nozīmē, ka minētās liecības ir izslēgtas no pierādījumu bāzes, un attiecīgi galīgais nolēmums lietā (spriedums vai prokurora priekšraksts par sodu) būs uzskatāms par taisnīgu, jo nepatiesās liecības nebija izmantotas. Līdz ar to tiek izslēgta jebkāda turpmākā kriminālprocesa atjaunošana sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem, pamatojoties uz šīm minētajām nepatiesajām liecībām.

Kriminālprocesa atjaunošana sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem (t.sk. atklājoties apzināti nepatiesu liecību sniegšanas faktam) ir uzsākama tikai tad, ja šie jaunatklātie apstākļi parādījušies tikai pēc lietas izskatīšanas un nolēmuma pieņemšanas, un tikai tad, ja šie jaunatklātie apstākļi ietekmējuši galīgā nolēmuma rezultātu un tie nebija zināmi ne izmeklēšanas laikā, ne tiesvedības procesā. (John, Federico, 1999, 68)

Salīdzinot ārvalstu kriminālprocesuālo regulējumu kriminālprocesa atjaunošanā sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem, pamatojoties uz konstatēto apzināti nepatiesu liecību sniegšanu, vērojamas gan līdzības, gan atšķirības dažādu valstu regulējumos. Līdzīgi kā Latvijā, arī Lietuvas *Kriminālprocesa kodeksā* ir noteikts, ka kriminālprocesu var atjaunot sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem, ja ar tiesas spriedumu ir konstatētas apzināti nepatiesas liecinieka vai cietušā liecības. (Lietuvas *Kriminālprocesa kodekss*, 2002, 444) Savukārt Igaunijas *Kriminālprocesa kodekss* paredz atjaunot kriminālprocesu sakarā ar jaunatklātiem

apstākļiem, pamatojoties uz liecinieku apzināti nepatiesām liecībām, ja par tām minētās personas ir sauktas pie kriminālatbildības un ir spēkā stājies attiecīgās tiesas nolēmums. (Igaunijas *Kriminālprocesa kodekss*, 2003, 366)

No iepriekš minētā autore secina, ka Baltijas valstīs dominē nedaudz atšķirīgi kriminālprocesuālie regulējumi. Ja Lietuvā un Latvijā kriminālprocesuālais regulējums ir līdzīgs un paredz iespēju atjaunot kriminālprocesu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem, pamatojoties uz liecinieku vai cietušo apzināti nepatiesu liecību sniegšanas faktu, tad Igaunijas kriminālprocesuālais regulējums paredz kriminālprocesa atjaunošanu tikai liecinieka apzināti nepatiesas liecības sniegšanas gadījumā, bet neparedz iespēju to atjaunot cietušā apzināti nepatiesas liecības sniegšanas gadījumos.

Vācijas *Kriminālprocesa kodeksā* ir noteikts, ka atjaunot kriminālprocesu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem var, pamatojoties uz apzināti nepatiesu liecinieka liecību, ja par to ir spēkā stājies notiesājošs spriedums. (Vācijas *Kriminālprocesa kodekss*, 1987, 359., 362) Vācijas *Kriminālprocesa kodeksā* ir paredzētas ļoti šauras iespējas atjaunot tiesvedību kriminālprocesā, kur spēkā stājies tiesas nolēmums. Šie atjaunošanas iemesli tiek iedalīti:

- krimināli sodāmi nodarījumi, uz kā pamata pieņemts tiesas spriedums (saukti *falsa*);
- jauni fakti vai pierādījumi (saukti *nova*).

Attiecīgi pie krimināli sodāma nodarījuma pieskaitāma arī liecinieka apzināti nepatiesas liecības došana. Tomēr šim pārkāpumam jābūt tādām, ka uz šīs nepatiesās liecības pamata ir stājies spēkā notiesājošs tiesas spriedums. Vācijas praksē arvien biežāk parādās gadījumi, kad notiesātie visiem līdzekļiem cenšas panākt tiesvedības uzsākšanu pret lieciniekiem, norādot, ka tie devuši apzināti nepatiesas, ar zvērestu dotas liecības, lai panāktu šo liecinieku notiesāšanu un rastu sev iespēju atjaunot kriminālprocesu uz minētiem apstākļiem. (*Шредер, Феррел*, 2016, 241–242)

Ne visos gadījumos ir iespējams taisīt spriedumu vai prokuroram sastādīt priekšrakstu par sodu, ar ko tiek konstatēts liecinieka vai cietušā apzināti nepatiesas liecības došanas fakts, jo, piemēram, var būt jau iestājies noilgums vai arī radušies kādi citi apstākļi, kad, lai arī ir bijusi dota apzināti nepatiesas liecība, persona nav saucama pie kriminālatbildības. Tomēr, lai šādā gadījumā varētu atjaunot kriminālprocesu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem, ir nepieciešams juridisks instruments. *Kriminālprocesa likuma* 655. panta trešā daļa nosaka, ka, ja nav iespējams taisīt spriedumu tāpēc, ka iestājies noilgums, izdots amnestijas akts, apžēlotas atsevišķas personas vai miris apsūdzētais, tad 655. panta pirmās daļas 1., 2. punktā minēto jaunatklāto apstākļu esamību konstatē izmeklēšana. No minētā regulējuma redzams, ka šā panta trešajā daļā ir norāde tikai uz tiesas spriedumu, tomēr autores ieskatā arī prokuroram pie šādiem apstākļiem nav iespējams sastādīt priekšrakstu par sodu. Līdz ar to minētā panta daļa būtu papildināma arī ar norādi uz prokurora priekšrakstu par sodu.

Kriminālprocesa likuma 655. panta trešajā daļā uzskaitīti gadījumi, pie kādiem jaunatklāto apstākļu esamību (t.sk. liecinieka, cietušā apzināti nepatiesu liecību sniegšanas faktu) var konstatēt tieši izmeklēšana, ja nav iespējams taisīt spriedumu, un tie ir:

- iestājies noilgums;
- izdots amnestijas akts;
- apžēlotas atsevišķas personas;
- miris apsūdzētais.

Salīdzinot citu valstu krimināltiesisko regulējumu šajā jomā, autore konstatējusi, ka, piemēram, Krievijas *Kriminālprocesa kodeksā* pie šiem jau iepriekš minētajiem četriem nosacījumiem ir noteikts vēl piektais: ja persona, kas būtu saucama pie kriminālatbildības, nav sasniegusi vecumu no kura iestājas kriminālatbildība. (*Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации*, 2001, 413) Šis nosacījums ir ļoti būtisks, jo nepilngadīgās personas kriminālprocesos tiek pratinātas bieži kā liecinieki

vai cietušie, un viņi būtu pieskaitāmi lielākā riska grupā, kuru liecības pārbaudāmas daudz rūpīgāk. Jo nepilngadīgās personas gandrīz vienmēr būs atkarīgas no kādas pieaugušas personas un līdz ar to vairāk ietekmējamās savās liecībās un to patiesumā. Līdz ar ko ir lielāks risks, ka šīs liecības ne vienmēr būs patiesas. Konstatējot, ka nepilngadīgā persona, kura nav sasniegusi vecumu, no kura iestājas kriminālatbildība, sniegusi apzināti nepatiesu liecību, kura būtiski ietekmējusi kriminālprocesa rezultātu attiecībā pret notiesāto personu, pie šā brīža Latvijas kriminālprocesuālā regulējuma nav iespējams atjaunot kriminālprocesa sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem, jo *Kriminālprocesa likums* to neparedz. Autores ieskatā krimināltiesiskā regulējuma pilnveidošanai *Kriminālprocesa likuma* 655. panta trešā daļa būtu papildināma ar minēto nosacījumu – “persona nav sasniegusi vecumu, ar kuru iestājas kriminālatbildība” (autores ierosināto 655. panta trešās daļas pilnu redakciju skatīt secinājumu daļas 5. punktā). Turklāt, ja izmeklēšanas laikā konstatē, ka persona, kas sniegusi apzināti nepatiesu liecību, nav sasniegusi vecumu, ar kuru iestājas kriminālatbildība, tad procesa virzītājam būtu jāpieņem attiecīgs lēmums, norādot kādas tieši liecības ir uzskatāmas par apzināti nepatiesām, kas arī būtu pamatā kriminālprocesa atjaunošanai.

Pētot gan Latvijas, gan ārvalstu krimināltiesisko regulējumu šajā jomā, autore secina, ka kopumā vērojama tendence rast iespējas un risinājumus, lai nodrošinātu personu tiesības uz taisnīgu tiesu un kļūdainu nolēmumu gadījumā varētu uzsākt tiesvedību no jauna, atjaunojot kriminālprocesa. Tomēr jāatzīmē, ka Latvijā no *Kriminālprocesa likuma* spēkā stāšanās brīža ir pagājuši vien vienpadsmit gadi, kas tiesu praksē nav īpaši garš periods, līdz ar ko tiesu praksē arvien atklājas nepilnības un pretrunas kriminālprocesuālajā regulējumā, kuras iespējams novērst vien tās apzinot, izpētot un analizējot.

Secinājumi

1. Lai atjaunotu kriminālprocesa sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem, pamatojoties uz liecinieka vai cietušā apzināti nepatiesu liecību, primāri jākonstatē šīs liecības ietekme uz kriminālprocesa rezultātu – nolēmuma saturu. Nenožīmīgu nepatiesu liecību gadījumā, kas nav ietekmējušas tiesas nolēmumu, kriminālprocess nav atjaunojams.
2. Kriminālprocesa uzsākšanas iemesli un pamats visiem noziedzīgu nodarījumu veidiem jābūt vienādiem, t.sk. arī *Krimināllikuma* 300. pantā paredzētajam noziedzīgam nodarījumam (apzināti nepatiesas liecības, atzinuma, tulkojuma, paskaidrojuma un pieteikuma sniegšana) – *Kriminālprocesa likuma* 30. nodaļā noteiktā kārtībā. Tas nepieciešams, lai nodrošinātu vienotu procesuāli tiesisko kārtību un neizslēgtu iespējas atjaunot kriminālprocesa sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem, ja šīs nepatiesās liecības ir ietekmējušas nolēmumu.
3. Dažādās ārvalstīs vērojamas atšķirības kriminālprocesa atjaunošanai sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem, pamatojoties uz apzināti nepatiesas liecības konstatācijas faktu, tomēr, lai arī pastāv zināmas atšķirības, pati procesuālā kārtība vērsta uz personas tiesību uz taisnīgu tiesu nodrošināšanu.
4. *Kriminālprocesa likuma* 655. pants reglamentē nosacījumus kriminālprocesa atjaunošanai sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem. Kā viens no pamatiem (jaunatklāts apstāklis) noteikts: ar spēkā stājušos spriedumu vai prokurora priekšrakstu par sodu atzītas cietušā vai liecinieka apzināti nepatiesas liecības. Panta trešajā daļā nav noteikts pilnīgs regulējums, jo ir noteikts, ka, ja nav iespējams taisīt spriedumu tāpēc, ka iestāties noilgums, izdots amnestijas akts, apžēlotas atsevišķas personas vai miris apsūdzētais, šā panta 1. un 2. punktā minēto jaunatklāto apstākļu esamību konstatē izmeklēšana. Nav norāde par rīcību pie apstākļiem, ja apzināti nepatiesu liecību sniegusi persona (liecinieks vai cietušais), kura nav sasniegusi vecumu, ar kuru iestājas kriminālatbildība. Kā arī minētajā panta daļā nav norādes uz prokurora priekšrakstu par sodu, kas var būt alternatīvs nolēmums tiesas spriedumam.

5. Ierosinājums izteikt *Kriminālprocesa likuma* 655. panta trešo daļu sekojošā redakcijā: "Ja nav iespējams taisīt spriedumu vai prokurora priekšrakstu par sodu tāpēc, ka iestāties noilgums, izdots amnestijas akts, apžēlotas atsevišķas personas, miris apsūdzētais vai persona nav sasniegusi vecumu, ar kuru iestājas kriminālatbildība, šā panta otrās daļas 1. un 2. punktā minēto jaunatklāto apstākļu esamību konstatē izmeklēšana, ko izdara šajā nodaļā paredzētajā kārtībā."

References

- John N., & Federico J. D. (1999). *Criminal Procedure for the Criminal Justice Professional*. Belmont, USA: Wadsworth Publishing Company, 555 p.
- Klamberg M. (2013). *Evidence in International Criminal Trials: confronting legal gaps and the reconstruction of disputed events*. Leiden: Brill, 580p.
- Krastiņš U., Liholaja V., & Niedre A. (2007). *Krimināllikuma zinātniski praktiskais komentārs 3 ? Sevišķā daļa*. Rīga: AFS, 504 lpp.
- Leja M. Krimināllikuma 300. pants – gandrīz mirusi norma. (29.04.2014.). *Jurista Vārds*, 17(819) 18.–27. lpp.
- Liede A. (2010). *Latvijas PSR Kriminālprocess (Vispārīgā daļa) un tiesu pierādījumi*. (1970 ed). Rīga: Zvaigzne ABC, 396 lpp.
- Līcis A. (2003). *Prasības tiesvedībā un pierādījumi*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 127 lpp.
- Шредер Ф. К., & Феррел Т. (2016). *Уголовно-процессуальное право Германии*. 5-е издание. Москва: Инфотропик Медиа, 284 с.
- Latvijas Republikas Satversme. Pieņemta 15.02.1922. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 01.07.1993. Pēdējie grozījumi 19.05.2016.
- Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Pieņemta 04.11.1950. Latvijas Republikā spēkā ar 27.06.1997. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 143/144 (858/859), 13.06.1997.
- Romas Starptautiskās krimināltiesas Statūti. Pieņemti 17.07.1998. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 97 (2672), 28.06.2002.
- Likums "Par tiesu varu". Pieņemts 15.12.1992. *Zinotājs*, Nr. ½, 14.01.1993. Pēdējie grozījumi 18.06.2015.
- Krimināllikums. Pieņemts 17.06.1998. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200 (1260/1261), 08.07.1998. Pēdējie grozījumi 21.04.2016.
- Kriminālprocesa likums. Pieņemts 21.04.2005. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74 (3232), 11.05.2005. Pēdējie grozījumi 03.05.2016.
- Vācijas kriminālprocesa kodekss (Vācijas Federatīvā Republika) (The German Code of Criminal Procedure) 07.04.1987., *Federal Law Gazette, Bundesgesetzblatt*, Part I p. 1074, 1319. Pieejams: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stpo/englisch_stpo.htm#p0025 (skatīts 27.12.2016.)
- Vācijas Kriminālkodekss (Vācijas Federatīvā Republika) (German Criminal Code) 13.11.1998. *Federal Law Gazette Bundesgesetzblatt* I p. 3322. Pieejams: http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html#p1437 (skatīts 27.12.2016.)
- Igaunijas Krimināllikums (Penal Code) 06.06.2001 RT I 2001, 61, 364 Pieejams: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> (skatīts 28.12.2016.)
- Krievijas Kriminālprocesa kodekss (Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации). 22.11.2001. Pieejams: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102073942> (skatīts 17.01.2017.)
- Lietuvas Kriminālprocesa kodekss (Code of Criminal Procedure), 14.03.2002., Valstybės žinios, 09.04.2002., Nr. 37-1341, Pieejams: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.EC588C321777/djXqOKZdcl> (skatīts 02.01.2017.)
- Igaunijas Kriminālprocesa kodekss (Code of Criminal Procedure) 12.02.2003., RT I 2003, 27, 166, Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/Riigikogu/act/531052016002/consolide> (skatīts 27.12.2016.)
- Latvijas Republikas Satversmes Tiesas 2016. gada 24. aprīļa Spriedums lietā Nr. 2015-19-01. Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2015/08/2015-19-01_Spriedums.pdf (skatīts 27.12.2016.)
- Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2010. gada 25. maija Lēmums lietā Nr. SKK-259/2010. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-kriminallietu-departaments/hronologiska-seciba/2010/> (skatīts 27.12.2016.)
- Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 17.12.2012. Lēmums lietā Nr. SKK-174/2012. 12 lpp. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-kriminallietu-departaments/klasifikators-pec-likuma-normam-ar-tezem/kriminallikuma-seviska-dala/#14> (skatīts 27.12.2016.)
- Latvijas Republikas Augstākā tiesas Krimināllietu departamenta 27.01.2015. Lēmums lietā Nr. SKK-23/2015. Krimināllietā Nr. 11370079711.
- Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-kriminallietu-departaments/hronologiska-seciba/2015/> (skatīts 27.12.2016.)
- Tiesu informācijas sistēma. Krimināllietu statistikas pārskati. Statistikas pārskats par krimināllietām pirmajā instancē. Pieejams: https://tis.ta.gov.lv/tisreal?Form=TIS_STAT_O&topmenuid=0&id=97 (skatīts 02.01.2017.)

LOGOCENTRISMS LATVIJAS PAŠVALDĪBU ZĪMOLA VADĪBĀ

LOGOCENTRISM IN THE MANAGEMENT OF THE LATVIAN MUNICIPAL BRANDS

Ainārs Brencis, Dr.admin.,
Biznesa augstskola Turība, Latvija

Abstract

Research goals. To create a mapping of logos and slogans, to demonstrate the increasing popularity of visual identity in Latvia, moreover based on scientific grounds undermine the prevalent opinion in municipalities that the logo is the municipal brand and that the municipality is a commercial product that can just build its reputation with a product brand management algorithm.

Methods: Secondary data analysis method has been used in the article. Content analysis has been used to create a mapping of logos and slogans.

Research results. It was ascertained that over the last four years the variety of logos and/or slogans in Latvian municipalities has increased 3 times and has a tendency to grow. 58.8% of all municipalities or 70 municipalities in Latvia have their logo and/or slogan. The grounds and consequences of logocentrism were ascertained during the research. Scientific justifications were given to the fact that: 1) visual identity is not a territorial brand; 2) municipalities are not a commercial product and their brands cannot be created according to the commercial product brand management algorithm as an outcome of one project or a single municipal procurement.

Novelty of the research. The following were achieved for Latvian municipalities: 1) logo map; 2) slogan map. The dynamics of increase in visual identity in Latvian municipalities was studied.

Keywords: Territorial brand management, visual identity, logo, slogan

Atslēgas vārdi: Teritoriālā zīmola vadība, vizuālā identitāte, logotips, sauklis

Ievads

Pēdējos divdesmit gadus praksē patstāvīgi nostiprinās saite starp publisko pārvaldi un mārketingu, par kuru iepriekš diskutēts tikai teorētiski. Priekšnosacījumi abu disciplīnu saplūšanai saistās ar vēsturisko attīstību – jaunu koncepciju aprobāciju gan publiskajā pārvaldē, gan mārketingā. Iznākumā zinātniskajā literatūrā parādījās jauni, nereti savstarpēji konkurējoši termini – “teritoriālais mārketing” un “teritoriālā zīmola vadība” (Brencis, 2015). Pamata motīvs brīvprātīgai mārketinga metožu pielietošanai, kas neietilpst obligātajos pašvaldības pienākumos, ir teritorijas konkurētspējas paaugstināšanā, kas izpaustos ar resursu piesaisti – jauni iedzīvotāji, investori un tūristi, un esošo resursu aizplūšanas mazināšanu. Šim nolūkam pašvaldības Latvijā izmanto dažādus stratēģiskus un taktiskus pasākumus. Mārketingu pašvaldībās ir to brīva iniciatīva, kuru var izmantot un var arī neizmantot (Pūķis, 2010). Kopējā tendence pieminēto metožu pielietošanai ir pieaugoša. Tai ir raksturīga difūzija – mārketinga metožu pielietojums Latvijā aizsākās lielajās pašvaldībās un vēlāk izplatījās uz mazajām. Šai difūzijā Latvijas pašvaldībām raksturīga iezīme ir citu pašvaldību prakses atdarināšana, piemēram, logotipu un saukļu adaptēšana. Ļoti reti pašvaldības izmanto radošu pieeju, meklējot savai situācijai un apstākļiem

piemērotu mārketinga darbības modeli. Bezmērķīga atdarināšana noved pie nevajadzīgas pašvaldības resursu izšķiešanas un pie teritoriālā mārketinga metožu izmantojuma diskreditācijas.

Šis darbs turpina Brenča (2015) pirms astoņiem gadiem aizsākto diskusiju par teritoriālā zīmola vadības problēmām Latvijas pašvaldību mārketingā, kur galvenā atziņa saistās ar to, ka mārketingā, tai skaitā zīmola vadības pielietojums pašvaldībās ir nepilnīgs. Tas galvenokārt saistāms ar fragmentārām teritorijas virzīšanas aktivitātēm un logotipu/saukļu “ražošanu”, un to uzskatīšanu par jaunradītiem pašvaldības zīmoliem. Pamata iemesli šīs problēmas esamībai ir teritoriālā mārketinga plašās dimensijas, starpdisciplinārais raksturs un teorētiskās bāzes nespēja tikt līdzī praksei. Rezultātā pašvaldībās ir vāja izpratne par teritoriālo mārketingu un zīmola vadību kā tās sastāvdaļu. Pieminētās pretrunas tomēr nemazina teritoriālā zīmola vadības praktisko popularitāti, kā iznākumā pieaug spriedze starp teorētiķiem un praktiķiem, kur pēdējiem nepieciešamas steidzamas un vienkāršas atbildes, kuras teorētiķi nespēj dot. Iznākumā teorētiķi atļaujas sniegt vienkāršas, neilgtspējīgas atbildes, vai arī praktiķi paši rod risinājumu, kuri iznākumā nav dzīvotspējīgi.

Nedz teorētiķi, nedz praktiķi mūsdienās vairs nešaubās par teritoriālā zīmola lielo nozīmi pašvaldības attīstībā. Tomēr ne viena, ne otra puse nav izveidojusi vispārpieņemtu metodi, kas būtu pielietojama teritoriālā zīmola attīstībai. Lai arī eksistē vērā ņemami akadēmiski praktiski ieteikumi (Rainisto, 2003; Hankinson, 2004; Kavaratzis, 2004; Brencis, 2015) teritoriālā zīmola vadībai, Latvijas pašvaldības allaž izvēlas vieglāko ceļu vai arī to darbības metodi, kuru izmanto kaimiņu pašvaldība. Latvijas pašvaldībās valda uzskats, ka, izstrādājot logotipu, pašvaldībai tiek radīts zīmols. Piemēram, Jūrmalas pilsētas domes Mārketinga nodaļas vadības komentārs par jaunradīto pilsētas logotipu kā par no jauna radītu zīmolu: „Jauna Jūrmalas zīmola radīšana bija liels izaicinājums. Bija jārada pilsētas zīmols, kas atbilst tik dažādajai Jūrmalai un uzrunā visas mērķauditorijas” (Multinews, 2015). Šis citāts uzskatāmi parāda uzskatu, ka logotips ir pašvaldības zīmols un to iespējams radīt viena iepirkuma iznākumā.

Pēc Brenča (2015) galvenie cēloņi šādai parādībai ir:

- terminoloģijas problēmas, kad ar vārdu “zīmols” Latvijā vienlaicīgi apzīmē gan logotipu, gan teritoriālā zīmola vadības iznākumu, kur pirmais termins sabiedrības izpratnē ir dominējošais;
- teritoriālā zīmola vadības pielīdzināšana komerciālo produktu zīmola vadībai, kad teritoriālā zīmola vadībā tiek dublēts patēriņa preču zīmola veidošanas algoritms.

Pašvaldības ar sabiedrisko attiecību aģentūru starpniecību cenšas sevi “pārdot” līdzīgi kā *Snickers* šokolādi. Tādējādi, pašvaldībām slēdzot līgumus ar sabiedrisko attiecību aģentūrām, zīmola vadības process sākas un beidzas ar izstrādātu, komerciālajam produktam līdzīgu zīmola vīziju (*brand vision*) un logotipa dizainu, radot kļūdainu uzskatu, ka pašvaldības zīmolu iespējams radīt viena projekta vai pašvaldības iepirkuma iznākumā. Šādā lietu kārtojumā abas puses ir apmierinātas. Aģentūra par logotipa izstrādi saņem naudu, kas ir līdzvērtīga stratēģijas izstrādei un ieviešanai, bet pašvaldība uzskata, ka tai ir radīts jauns zīmols. Bet realitātē ir izšķērdēti līdzekļi, jo nekāda zīmola nav, ir tikai logotips, nebūtiska zīmola sastāvdaļa, un tēlains tā apraksts. Pašvaldībām trūkst vienotas zīmola koncepcijas, kas kā mārketinga stratēģijas sastāvdaļa mijiedarbotos ar svarīgākajiem tās plānošanas dokumentiem, un mērķtiecīgas šīs koncepcijas īstenošanas, lai radītu vēlamu teritorijas tēlu. Neskatoties uz akademiķu un praktiķu ieteikumiem, pašvaldības turpina radīt logotipus un saukļus, uzskatot, ka vietai nu ir radīts vērtīgs zīmols, kas būtiski paaugstinās dotās pašvaldības konkurētspēju. *Raksta mērķis ir izveidojot pašvaldību logotipu un saukļu kartējumu, parādīt vizuālās identitātes pieaugošo popularitāti Latvijā un ar zinātnisku pamatojumu mazināt pašvaldībās valdošo uzskatu, ka logotips ir pašvaldības zīmols un ka pašvaldība ir komerciāls produkts, kuras reputācijas veidošanai pietiek ar produktu zīmola vadības algoritmu.*

1. Logotips nav teritorijas zīmols

Logocentrisma problēma ir tipiska parādība ne tikai Latvijai. Neskatoties uz akadēmiskajās aprindās atzīto, logotipu relatīvi mazo vērtību teritoriālā zīmola vadībā, arī citur Eiropā praktiski un politiski logotipiem turpina tērēt naudu un laiku. Šādu parādību Govers (2013) Eiropā nosaucis par logotipu fetišismu. Pēc viņa domām runa nav tikai par nodokļu maksātāju naudas izšķērdēšanu, bet par to, ka logotipiem tiek piedēvētas īpašības, kas tiem nepiemīt, kas tādējādi novirza uzmanību un resursus no lietām, kas teritoriālajā zīmola vadībā patiesi ir nozīmīgas.

Būtu naivi ticēt, ka jauns kādas valsts logotips un/vai sauklis citu valstu raibajā vizuālās identitātes kopumā radīs būtiskas pārmaiņas. Tomēr katras teritoriālās vienības pārstāvis cer, ka viņa vizuālā identitāte būs īpaši unikāla, ka to visi pamanīs. Tomēr pirmajā attēlā redzams, ka ar šādu uzstādījumu strādājuši daudzi. Iznākumā jaunradītais, šķietami unikālais logotips, kam iztērēti būtiski sabiedriskie līdzekļi, zaudē savu spozmi raibajā pasaules un reģionālo logotipu kopumā (skat. 1. att.), ja vien pašvaldības arsenālā bez logotipa nav bijuši citi līdzekļi teritorijas reputācijas veidošanai. Pirmajā attēlā redzamais kartējums bija viens no virzītājspēkiem šī pētījuma tapšanā. Kartē tās autori centušies parādīt pasaules mēroga teritoriju vizuālās identitātes blīvumu. Iedvesmojoties no pieminētā darba, arī šī pētījuma viens no uzdevumiem bija izveidot līdzīgu kartējumu vienas valsts mērogā, parādot, ka logocentrisms ir ne tikai valstu problēma, bet tas ir modē arī pilsētās un novados.

1. att. Pasaules tūrisma logotipu karte (Pilate, 2016)

Pirmais attēls skaidri parāda, ka pat visspilgtākais un visprofesionālāk izstrādātais logotips agri vai vēlū saplūdīs ar konkurējošo valstu vizuālo identitāti, jo zīmējums paliek zīmējums. To nevar pārvērst, piemēram, par cita veida maņu orgānu kairinātāju. Tas pats sakāms par dizainu. Lai kā logo dizaina autors censtos, vienalga kāds no daudziem simtiem logotipu kaut kādā mērā būs līdzīgs viņa jaunradītajam darbam. Piemēram, sirds motīvs izmantots daudzu valstu logotipos (skat. 1. att.). Līdzīgi

ir ar vairāku krāsu izmantošanu, piemēram, Brazīlija, Meksika, Ekvadora u.c. (skat. 1. att.). Tādējādi unikalitāte daudzu logotipu kontekstā ir visai nosacīta. Lielais logotipu daudzums drīzāk rada pārlietu lielu košumu, nevis izceļ kaut ko īpašu. Var tikai iztēloties, kā izskatītos pasaules karte, ja līdztekus pirmajā attēlā redzamajiem logotipiem pievienotu pasaules reģionu, novadu un pilsētu, t.sk. Latvijas logotipus. Šāds attēls būtu piemērots abstraktās mākslas cienītājiem, nevis cilvēkiem, kuriem ar logotipa palīdzību būtu jāizvēlas ekonomiskās aktivitātes galamērķis.

Pirms aplūkot šī pētījuma gaitā iegūto Latvijas logotipu karti, nepieciešams rast iemeslus, kāpēc mūsu valstī pieņemts logotipus uzskatīt par zīmoliem un kāpēc logocentrisms šeit ir kļuvis tik populārs. Pamata iemesls ir, ka Latvijas pašvaldībās (tai skaitā arī sabiedrība) neizprot, kas ir teritoriālais zīmols un, kas ir teritoriālā zīmola vadība. Viens no šīs problēmas iemesliem bijusi termina *brand* lokalizācija. Latviešu valodā ar terminu *zīmols* vienlaicīgi tiek saprastas divas atšķirīgas lietas. Pirmkārt, kā angļu termins *brand* un kā termins *logotips*. Latvijā vārdu *zīmols* bieži izmanto to lietu apzīmēšanai, kam būtu jālieto termins "simbols", "vizuālais dizains" vai "logotips". Latviešu valodā ar terminoloģiju līdzīga problēma ir sociālās uzņēmējdarbības jomā, kur specifiskā termina, "sociālā uzņēmējdarbība" dēļ pieminēto uzņēmējdarbības jomu valstī asociē ar sociālajiem pakalpojumiem (Brencis un Šīna, 2016). Ja zīmols tiek uzskatīts par logotipu, tad Latvijas pašvaldības nodarbojas nevis ar zīmola vadību, bet gan ar logotipa vadību. Pašvaldības sacenšas par to, kura izveidos asprātīgāku logotipu vai saukli. Terminu nepareiza saprašana uzskatāmi parādīta ar sekojošu citātu, kur vietējos medijos ziņots par jaunradīto Daugavpils logotipu: "Lai Daugavpils iegūtu jaunu zīmolu un brendingu, kas par to vēsta kā par daudzveidības pilsētu, starptautiskajai komunikācijas kompānijai "Norrskog" samaksāti 3000 eiro" (Kas jauns, 2015). Dotajā citātā izmantots termins "brendings", kas latviešu valodā neeksistē, ir latviskojums angļu terminam *branding*.

Tā kā logotips ir identifikācijas līdzeklis, it īpaši komerciālo produktu zīmola vadībā, pašvaldībās valda uzskats, ka pamata darbībai, veidojot pašvaldības reputāciju, jāsaistās ar to, ka potenciālajam klientam ar logotipa palīdzību ir iespējas par novadu izveidot savdabīgas asociācijas. Piemēram, pašvaldības bieži pauž nepieciešamību pēc krāsaina teritorijas identifikatora, kas būtu iekļaujams novada bukletos un citos publiskas dabas materiālos. Tomēr arī šim argumentam ir pretargumenti. Tā kā pašvaldībām jau ir nosaukumi, t.sk. ģerboņi, karogi un citi izteicēji, enerģijas daudzums, kas būtu nepieciešams logotipa izstrādei un atpazīstamības radīšanai nav samērojams ar ieguvumu no kopējās novada reputācijas menedžmenta. Proti, savu esošo ģerboni virzīt, novadam būtu lētāk, kā cīnīties par patērētāju apziņu, tam piedāvājot jaunradīto logotipu.

Zīmola asociēšana ar logotipiem izplatīta ne tikai Latvijā, bet arī pasaulē. Šeit pie vainas ir zīmola vadības definīcijas, kas bijušas radītas komerciālo produktu zīmola vadības raksturošanai. Piemēram, akademiķu un praktiķu vidū mulsinoša ir literatūrā bieži citētā Amerikas mārketinga asociācijas zīmola definīcija: **vārds, termins, zīme, simbols, dizaina elements vai minētā kombinācija, kas paredzēta identificēt vienu vai vairāku pārdevēju preces vai pakalpojumus un atšķirt tos no konkurentu izstrādājumiem** (Kotler *et.al.*, 2002, 469). Iepazīstoties ar šādu definīciju, cilvēks to pārnes uz teritoriālās zīmola vadības praksi un secina, ka teritoriālā zīmola vadība nozīmē logotipu un saukļu zīmēšanu, nevēloties saprast, ka zīmola vadība saistāma ar identificējamu un atšķirīgu lietu radīšanu, kas pamatā nozīmē reputācijas veidošanu. Cilvēks neaizdomājas par to, ka pieminētajā definīcijā logotipam ir sekundāra loma, tas ir zīmola vadības instruments, nevis pats zīmols. Logotips ir zīmola sastāvdaļa, nevis pats zīmols.

Vai logotipu kā zīmola sastāvdaļu var saukt par zīmolu? Kā metaforu to varētu lietot, sevišķi tad, ja logotips labi izveidots teritorijas reputācijas stiprināšanai. Logotipa nozīme pieaug tad, kad tas kļūst atpazīstams un auditorijai kaut ko izsakošs. Tomēr, zinot negatīvās sekas zīmola un logotipa

terminoloģijas kļūdainajā lietošanā un izprotot logotipa ārkārtīgi mazo lomu teritoriju zīmola vadībā, Latvijā ieteicams pilnībā izvairīties no termina “zīmols” aizstāšanas ar terminu “logotips”. Ignorējot šo ieteikumu, iepriekš pieminētās problēmas nevis mazinās, bet gan kļūst hroniskas un ar sekām, kas izpaužas ar greizu novada zīmola vadības praksi un resursu izšķērdēšanu. Šīs raksta sadaļas noslēgumā pamata ieteikums būtu arī terminu “teritorijas zīmols” lietot ar piesardzību vai no tā lietošanas izvairīties vispār, jo zīmola vadības tiešā misija ir teritorijas reputācijas uzlabošanā, teritoriālās vērtības paaugstināšanā (Govers, 2013). Būtībā vislabāk būtu, ja pašvaldība tiektos nevis pēc ne līdz galam izprasta un mistiska zīmola, bet par savu darbību zīmola vadības kontekstā sacītu: “Mēs nodarbojamies ar to, lai teritorijas esošā un potenciālā lietotāja apziņā mūsu novadam būtu pēc iespējas labāka reputācija un mūsu novada nosaukumam būtu pēc iespējas lielāka vērtība,” jo pēc Zenkera un Brauna (Zenker & Braun, 2010) teritoriālais zīmols ir asociāciju sistēma teritorijas patērētāju apziņā, kas balstās uz vizuālām, verbālām un mentālām izpausmēm. Bet pēc Moilanena un Rainisto (Moilanen & Rainisto, 2009) zīmols ir iespaids, kādu teritorija atstāj uz mērķa auditoriju, materiālo un simbolisko elementu summa. “Zīmols ir viss, un šis viss summā ir zīmols” (Palotta, 2011).

2. Teritorija nav komerciāls produkts

Otra pamata problēma logocentrisma izpausmei Latvijas pilsētu un novadu mārketingā ir pašvaldībās valdošais uzskats, ka teritorijas ir tas pats, kas komerciālie produkti. Uzskata, ka pašvaldību zīmola vadībai pilnībā pietiek ar produktu zīmola vadības zināšanām un praksi. Šo uzskatu Eiropas pilsētu kontekstā savulaik asi kritizējis Boizens (Boisen, 2008), zinātniski pamatojot, ka pilsētas nav produkti, un aicinot zinātniekus un praktiķus pārstāt pilsētas par tādām uzskatīt, piemēram: produktu zīmola vadībā produkts ir precīzi definēts, bet teritorijām tas ir neskaidrs; produktu zīmola vadībā ir skaidri definēta mērķa auditorija, bet teritorijām tā ir neskaidra; produktu zīmola vadībā ir viendabīga pozicionēšana, bet teritorijām tā ir neviendabīga; produktu zīmola vadībā var panākt iesaistīto pušu vienprātību, bet teritorijās mērķi un vīzijas ir daudzpusīgas; produktu zīmola vadībā ir strauji maināms zīmola tēls, bet teritorijām tas mainās lēni.

Sekas teritorijas zīmola pielīdzināšanai produkta zīmolam ir pašvaldību pārliecība, ka novada zīmolu var “nopirkt”, izsludinot iepirkumu, vai to var radīt viena projekta ietvaros. Šādiem iepirkumiem parasti piesakās sabiedrisko attiecību aģentūras, kuru portfeli ir laba pieredze darbam ar produktu vai korporāciju zīmoliem. Pašvaldībām parasti ar šādu praksi pietiek, savukārt aģentūras nesteidz iedziļināties telpisko zīmola vadības pasākumu specifiskā, bet dublē savu pieredzi darbā ar komerciālajiem produktiem, kur logotipam ir citāda, parasti lielāka nozīme kā teritorijās. Šādu praksi savulaik kritizējuši Ašvorts un Kavaridzis (Ashworth & Kavaratzis, 2009). Iznākumā no teritoriālā zīmola vadības spektra tiek “izgriezta” samērā nebūtiska, bet tai pat laikā krāsaina sastāvdaļa un tiek pasniegta kā novada zīmols un/vai zīmola vadība. Šim “izgriezumam” ārpakalpojumos pašvaldības tērē lielas summas, piemēram, Jūrmala iztērējusi 45 949 EUR (7guru, 2015). Šādiem naudas līdzekļiem būtu jāpietiek visaptverošai integrētā teritoriālā mārketinga stratēģijai ar sākotnēju tās ieviešanu. Tas, ko Jūrmalas un tai līdzīgas pašvaldības nopirkušas, ir mēģinājums produkta zīmola vadības šablonā ielikt pašvaldību, kur vienīgais kopīgais elements starp produktu un teritoriju būtu logotips un sauklis. Latvijas pašvaldību gadījumā bieži pieņemts pirkt teritoriālā mārketinga stratēģiju un zīmola taktiku, bet realitātē maksāt un nopirkt komerciālā produkta zīmola attīstības pakalpojumu.

Savos iepirkumos “pasūtot” teritorijas zīmolu nozīmē, ka šādu pašvaldību vadība neizprot divus pamata nosacījumus:

- 1) ka teritorijas zīmolu nav iespējams izveidot vienā iepirkumā vai viena projekta iznākumā, jo teritorijas zīmols ir ilgtermiņa pasākums, kas izrietējis no visu norišu un notikumu summas

- pašvaldībā. Pašvaldība var nopirkt logotipu, bet nekad nevar nopirkt sev vērtīgu zīmolu, jo šī vērtība atrodas attālināti. Tā mājo cilvēku apziņā. Pašvaldības iepirkums šo apziņu nespēs mainīt;
- 2) sabiedrisko attiecību uzņēmumiem, ar kuriem pašvaldības slēdz iepirkuma līgumus par “zīmola” izstrādi, parasti nav zināšanu un pieredzes teritoriālā mārketinga projektos. Tās merkantilos nolūkos pašvaldībām pārdod produktu zīmola vadības zināšanas un praksi, kam teritoriālā mārketinga kontekstā ir maz vērtības.

Lai novērstu pieminēto problēmu cēloņus un mazinātu sekas, tālāk tekstā sniegts teritoriālā zīmola vadības zinātniskais un praktiskais pamatojums.

Pirms 20 gadiem aizsākās strauji augošā teritoriālā zīmola jēdziena popularitāte – tika zinātniski pamatots, ka teritorijas spēj attīstīties kā zīmoli ar katrai piemītošu vērtību. Šī zinātniskā pārliecība nav mainījusies arī patlaban. Tomēr galvenais zinātnieku izaicinājums bija radīt vispāratzītu metodi tam, kā šo zīmolu varētu vadīt, jo šobrīd tādas nav. Ir bijuši mēģinājumi piedāvāt dažādas metodes, tomēr to aprobācijai allaž veidojušies šķēršļi. Sākotnēji tika uzskatīts, ka teritoriālā zīmola vadība ir identiska tai, kas tiek pielietota produktu zīmola attīstībā. Vēlāk šis uzskats tika pilnībā apstrīdēts, pierādot, ka teritorijai ir maz kopīga ar komerciālajiem produktiem. Teritorijām zīmola vadībā bija nepieciešama cita pieeja.

Vēlāk tika piedāvāts (*Kavaratzis, 2004; Ashworth & Kavaratzis, 2009*) teritoriālā zīmola vadībā izmantot korporatīvās zīmola vadības (*corporate brand management*) metodes. Tur kopīgo iezīmju bija vairāk. Tomēr arī šis virziens neguva zinātnisku atbalstu. Mēģinājumi radīt vispāratzītu teritoriālā zīmola vadības ietvaru arī nevainagojās ar panākumiem. Katrs no dažādu autoru piedāvātajiem variantiem atbilda kādai no teritoriālā zīmola vadības dimensijām, bet nespēja aptvert visas. Piemēram, Rainisto (2003) teritorijas kā biznesa aktivitāšu centra ietvars, Hankinsona (*Hankinson, 2004*) četru elementu ietvars, Trumana un Korneliusa (*Trueman and Cornelius, 2006*) piecu zīmola vadības elementu ietvars, Anholta (*Anholt, 2007*) pilsētu zīmola sešstūris, Kavaridža (*Kavaratzis, 2004*) teritorijas zīmols kā komunikācijas ietvars. Visi mēģinājumi radīt teritorijas zīmola vadībai piemērotu metodi atdūrās pret teritorijas zīmola plašajām dimensijām, kas vienā sociālo zinību virzienā būtu grūti ietilpināmas.

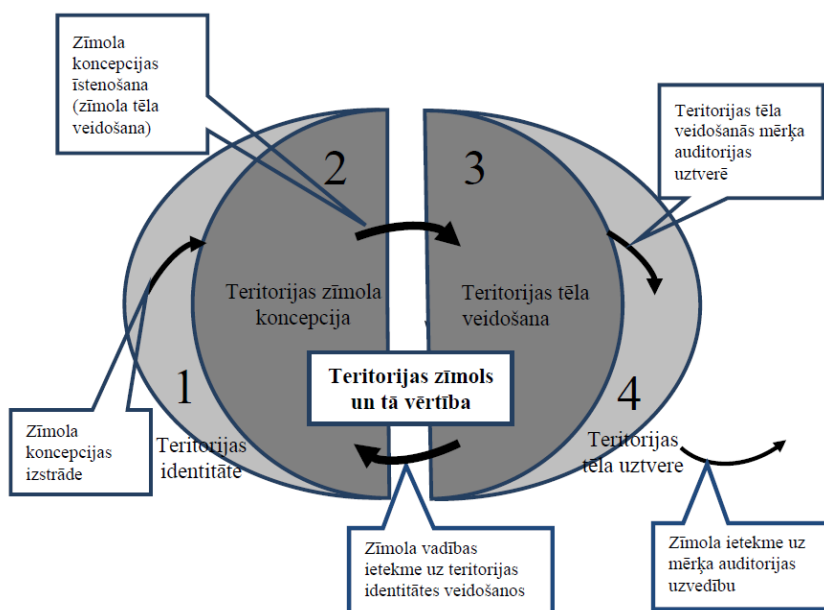
Teritorijas, īpaši novada, reģiona, valsts, ir daudzu starpdisciplināru norišu kopums, kam sasaiste tikai un vienīgi ar zīmola vadības jēdzienu ir nepietiekama. Proti, vērtīgs pilsētas vai novada zīmols nekad nebūs tikai teritorijas zīmola vadības pūļu rezultāts. Tas ir starpdisciplinārs. Uz zīmola vērtību jāskatās kā uz visu novada norišu un notikumu summu, kur tiešajai zīmola vadības lomai var būt lielāks vai mazāks lietderīguma koeficients. Katrā ziņā tas nekad nebūs absolūts. Zīmola vadība nav stratēģija, bet tas drīzāk ir taktisks gājiens, no kura novads varētu iegūt teritoriālu konkurences priekšrocību. Par stratēģiju var dēvēt teritoriālo mārketingu, kas tiek praktizēts pašvaldībās. Nule izteiktā atziņa, neskatoties uz zīmola vadības lielo popularitāti XX gs. sākumā un cerībām par tās pārtapšanu par jaunu zinātniskās un praktiskās darbības lauku, lika pārskatīt zīmola vadības pielietojuma iespējas teritorijās. Divdesmitā gadsimta pirmās dekādes beigās iezīmēja teritoriālā zīmola vadības ciešākas saiknes veidošanos ar teritoriālo mārketingu, kurā parādījās jauns termins “integrētais teritoriju mārketingss”, par kuru Latvijā plašāk diskutēts Praudes un Vozņukas grāmatā (2011, 57). Tur teritoriālā zīmola vadības aktivitātes ir kā sastāvdaļa. Tas nozīmē, ka zīmola vadība pašvaldībās būtu jāskata caur integrētā teritoriālā mārketinga prizmu, kur teritoriālā zīmola vadība ir ar sev raksturīgām pieejām un metodēm. Teritoriālā zīmola vadībai kā pašvaldības mārketinga stratēģijas sastāvdaļai jābūt saistītai ar pašvaldības stratēģiskajiem mērķiem, un zīmola attīstībai ir jābūt vienam no šīs stratēģijas uzdevumiem. Vienīgā pašvaldība Latvijā, kam izdevies to ieviest dzīvē, ir Ventspils. Pārējās pašvaldībās no mārketinga un zīmola vadības metodēm izmanto tikai tos fragmentus, kas konkrētā situācijā šķiet ērtākie. Logocentrisms tam ir labs piemērs.

Neskatoties uz to, ka pagaidām neeksistē vispāratzīts teritoriālā zīmola vadības ietvars, zinātnieku un praktiķu aprindās populārākais ir Kavaridža (*Kavaratzis*, 2004) teritorijas "zīmols kā komunikācijas ietvars". Pieminētais autors apgalvoja, ka viss, no kā sastāv teritorija, viss, kas tajā notiek, un viss, ko tā dara, izsaka tās identitāti, kuru var komunicēt trīs līmeņos – primārā, sekundārā un terciālā. Galvenais šeit ir tas, ka *Kavaratzis* (2004) un *Ashworth & Kavaratzis* (2009) svarīgāku par logotipiem, saukļiem, reklāmu, virzīšanu uzskata idejas iedzīvināšanu pašvaldības vidē, jo nevis logotipu un saukļu dēļ potenciālais teritorijas klients savā apziņā rada labu priekšstatu par vietu, bet no tā, kas konkrētajā teritorijā mērķtiecīgi tiek plānots un darīts. Arī Brenča (2015) teritoriālā zīmola vadības loģiskajā shēmā (skat. 2. att.) nav norāžu uz logotipu vai saukļu lielo nozīmi teritorijas zīmola attīstībā. Balstoties uz pieminēto shēmu, teritorijas zīmola vadībai ir četri posmi:

1. pētnieciskais (teritorijas identitātes analīze);
2. konceptuālais (teritorijas zīmola koncepcija);
3. praktiskais (teritorijas tēla veidošana);
4. pasīvais (teritorijas tēla uztveres veidošanās mērķa auditoriju uztverē).

Šai shēmā logotipi un saukļi būtu teritorijas zīmola koncepcijas sastāvdaļa, kurai ir samērā neliela loma pilsētas vai novada zīmola vadībā un vēl mazāka loma teritoriālajā mārketingā kopumā. Pašvaldību vadībai ir jāapzinās, ka no visas teritoriālā zīmola vadības summārās vērtības logotipa/saukļa maksimālais devums diez vai būs lielāks par 10%.

Novads un pilsēta nav komerciāls produkts, tā ir telpa, vide, kur var notikt dažāda veida produkta un pakalpojuma piedāvājuma kombinācijas, ko parasti uzlūko tūrisma, investīciju, eksporta, kultūras, nodarbinātības un dzīvesvietas kontekstā. Bez tikko pieminētās ekonomiskās aktivitātes pašvaldība ir telpa, kur vienas dienas laikā notiek tūkstošiem nekomerciālu norišu, kuras veic novadā vai pilsētā dzīvojošie cilvēki. Būtu naivi cerēt, ka šo norišu, piemēram, pašvaldības medicīnas, skolas vai sporta iespēju apzināšanos vai reputāciju varētu ietekmēt novada logotips un sauklis. Kompleksai pieejai, zīmolu vadot teritorijās un teritoriālajā mārketingā kopumā, logotipi un saukļi ir pārāk vājš instruments (*Govers*, 2013). To loma saistāma tikai ar patēriņa produktiem un ar korporāciju zīmola vadību.

2. att. Teritoriālā zīmola attīstības loģiskie posmi (Brenčis, 2015, 57)

Logotipiem un saukļiem ir salīdzinoši liela nozīme komerciālo produktu pārdošanā, kur daudzu konkurējošu preču vidē nepieciešama atpazīstamība. Pašvaldības savukārt nepārdod savu produktu vai pakalpojumu veikalos, tādēļ atpazīstamības vajadzība nav nepieciešama. Pašvaldībām auditorijas uztverē par sevi ir jāveido atšķirīgs tēls un jāveido pozitīva reputācija. Komerciālo produktu zīmola vadībā, logotipi un saukļi ar skaistu dizainu un radošu pieeju var palīdzēt produkta atpazīstamībā un sniegt pievienoto vērtību šī produkta nosaukumam. Īpaši svarīgi tas ir jauniem, tirgū ienākošiem produktiem. Pilsētām un novadiem jau ir nosaukumi, t.sk. ģerboņi, ar sabiedrībai zināmu nozīmi. Tāpēc vajadzība pēc jauna logotipa un/vai saukļa ir visai nosacīta.

3. Logotipu un saukļu kartējums Latvijas pašvaldībās

3.1. Pētījuma metodika

Pēc Vides un reģionālās attīstības Ministrijas (VARAM) datiem Latvijā darbojas 119 pašvaldības, 110 novadi un 9 republikas pilsētas (VARAM, 2017). Lai izveidotu pieminēto pašvaldību vizuālās identitātes kartējumu, tika izmantota kontenta analīzes metode. Pētījuma gaitā tika apmeklētas visu Latvijas pašvaldību tīmekļa vietnes, kurās tika meklētas norādes uz pašvaldības logotipu vai saukļu klātbūtni tajās. Lai nodrošinātos pret to, ka kādā pašvaldībā vizuālās identitātes klātbūtne varētu būt ārpus pilsētas vai novada tīmekļa vietnes, tika izmantots *Google* meklēšanas rīks. Kā meklēšanas kritērijs tika izmantoti divu veidu vārdu savienojumi, piemēram, "Ogres novads – sauklis", "Ogres novads – logo". Ja kāda no pielietotajām pieejām deva rezultātu, tas tika savstarpēji salīdzināts, lai pārliecinātos, ka ir atrasta tieši šī novada vizuālā identitāte un ka iegūtā vizuālā identitāte vēl arvien ir spēkā. Tā kā Latvijā ir daudz pašvaldību un tur notiek pastāvīga attīstība, pētījuma autors nevar garantēt, ka visi darbā attēlotie logotipi un saukļi pašvaldībās ir oficiāli apstiprināti. Šāda iegūto rezultātu verificēšana netika veikta, jo novada vizuālā identitāte ne vienmēr tiek iniciēta no pašvaldības puses. To var veidot uzņēmēji un/vai sabiedrība. Darbā svarīgāk bija parādīt un uzsvērt to, cik aktuāla vizuālā identitāte ir bijusi Latvijas pašvaldībās, un parādīt, kā tā laika gaitā ir attīstījusies. Pētījuma metodika ļāva identificēt arī tos novadus, kuru vizuālā identitāte ir izstrādes procesā. Par to liecināja iegūtā informācija pašvaldību logotipu konkursiem vai izsludinātajiem iepirkumiem.

3.2. Pētījuma rezultāti

Pētījuma gaitā tika noskaidrots, ka lielākoties pilsētām un novadiem to vizuālās identitātes kontekstā ir gan logotips, gan sauklis. Tā ir izplatītākā prakse. Tomēr atsevišķiem novadiem un pilsētām: Beverīnas, Jēkabpils, Kandavas, Līgatnes, Ludzas, Preiļu, Raunas, Rucavas, Saldus un Valkas ir izveidots tikai sauklis. Citā gadījumā atsevišķas pilsētas un novadi adaptējušas tikai logotipu. Tā ir Jūrmala, Burtnieku, Cesvaines, Ciblas, Kocēnu, Krustpils, Pārgaujas, Riebiņu, Rūjienas, Ventspils un Viesītes novads. Pieminēto iemeslu dēļ, šajā darbā Latvijas logotipu un saukļu kartes tika izveidotas atsevišķi (skat. 3. un 4. att.). To pašvaldību skaits, kurās ir logotips un/vai sauklis, Latvijā ir 70, kas ir 58,8% no pašvaldību kopskaita. Šie skaitļi liecina par lielo logotipu un saukļu izmantošanas popularitāti. Salīdzinājumam, 2013. gadā logotipu un/vai saukļu adaptēšanas līmenis novadu pašvaldībās bija apmēram 17% (Brencis, 2015). Tas nozīmē, ka pieaugums pēdējo četru gadu laikā ir apmēram trīs reizes.

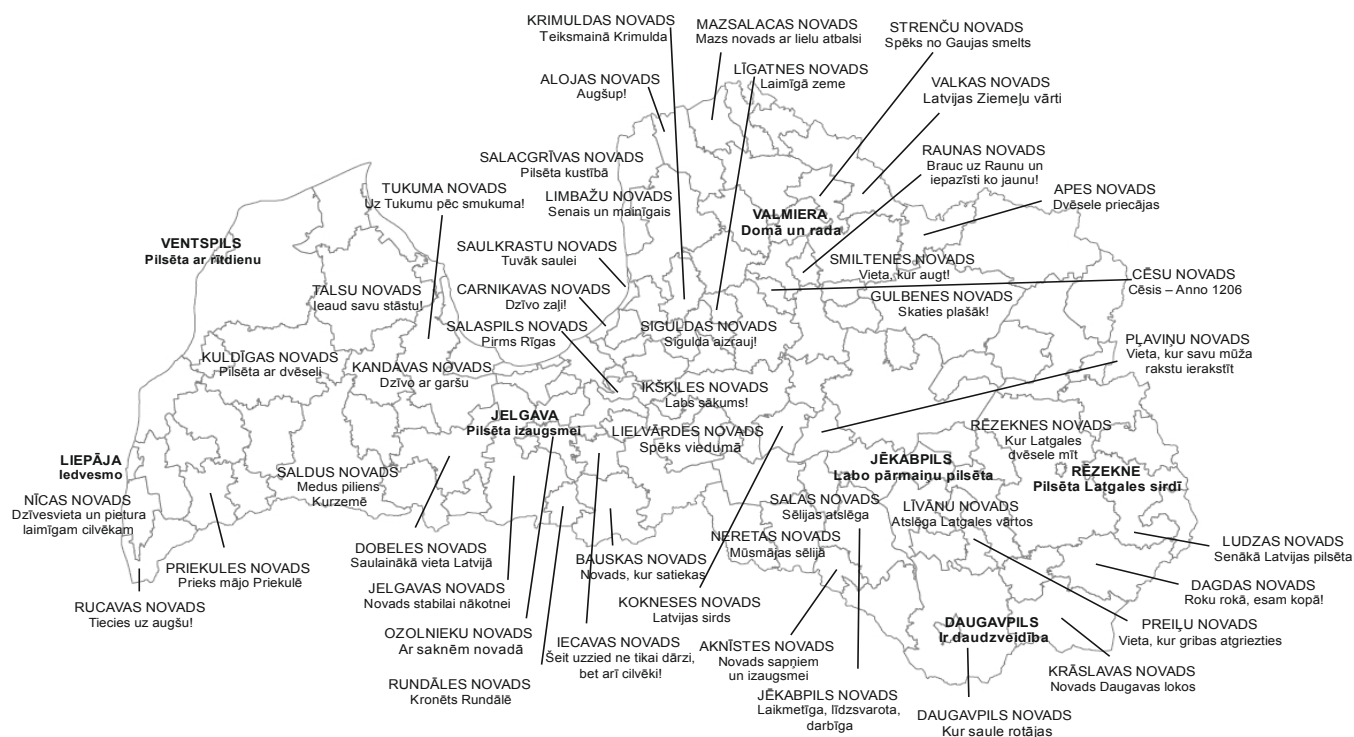
Ja logotipus skata atsevišķi (skat. 3. att.), tad no 119 pašvaldībām logotips kā vizuālās izpausmes līdzeklis izmantots 67 pilsētās un novados. Tie ir 56,3% no kopējā skaita. Latvijas Republikas nozīmes pilsētās pieminētais koeficients ir 100%. Senākā, vairāk kā 10 gadu, identitātes ieviešanas vēsture ir Ventspilij, Valmierai, Jūrmalai un Rēzeknei. Pēdējās no republikas nozīmes pilsētām pie vizuālās identitātes tikušas Daugavpils un Liepāja. Savukārt Jūrmala iepriekšējo identitāti – "Jūrmala – pilsēta uz viļņa" 2015. gadā nomainījusi uz jaunu.

3. att. Latvijas pašvaldību logotipu kartējums

Saukļu Latvijas pašvaldībās ir proporcionāli mazāk par logotipiem. To kopējais skaits, neatkarīgi no tā, vai sauklis lietots kopā ar logotipu vai bez, ir 54. Tas ir 45% no pašvaldību kopskaita. Tas nozīmē, ka logotipi kā vizuālās identitātes izpausmes līdzekļi ir populārāki par saukļiem. Pašvaldību saukļu kartējums ir apskatāms ceturtajā attēlā, republikas nozīmes pilsētu saukļi ir attēloti treknrakstā.

No pašvaldību kopskaita tikai četrdesmit deviņiem nav ne logotipa, ne saukļa. Tomēr par tendenci pieaugt logotipu un saukļu skaitam liecina fakts, ka astoņos novados – Ogres, Ķekavas, Ķeguma, Jaunpils, Amatas, Babītes, Madonas un Naukšēnu vizuālās identitātes attīstība ir procesā un vēl nav pabeigta. Pieminēto pašvaldību tīmekļa vietnēs atrodama informācija par novada logotipu izstrādes inicializēšanu, piemēram, “Ķeguma novada domes Kultūras un sporta pārvalde izsludina logo ideju konkursu. Ikviens ir aicināts līdzdarboties, iesniedzot savu oriģinālo ideju, kā varētu izskatīties Ķeguma novada logo” (Ķeguma novads, 2017). Šajā un līdzīgās pašvaldībās vizuālās identitātes attīstības process ir aizsācies, bet vēl nav pabeigts. Tas nozīmē, ka viena līdz divu gadu laikā kopējais logotipu un/vai saukļu skaits varētu pieaugt par 10 vienībām, tuvojoties 70% Latvijas novadu logotipu un saukļu teritoriālajam pārklājumam.

4. att. Latvijas pašvaldībās izmantoto saukļu kartējums

Novadi bez jaunas identitātes un bez publiski pieejamas informācijas par jaunas identitātes veidošanu ir apkopti pirmajā tabulā.

1. tabula

Latvijas novadi, kuros nav notikusi jaunas identitātes inicializēšana

Ādažu novads	Grobiņas novads	Sējas novads
Aglonas novads	Ilūkstes novads	Skrīveru novads
Aizkraukles novads	Inčukalna novads	Skrundas novads
Aizputes novads	Jaunjelgavas novads	Stopiņu novads
Alsungas novads	Jaunpiebalgas novads	Tērvetes novads
Auces novads	Kārsavas novads	Vainodes novads
Baldones novads	Mālpils novads	Varakļānu novads
Balvu novads	Mērsraga novads	Vārkavas novads
Brocēnu novads	Olaines novads	Vecpiebalgas novads
Dundagas novads	Pāvilostas novads	Vecumnieku novads
Durbes novads	Priekule novads	Viļakas novads
Engures novads	Rojas novads	Viļānu novads
Ērgļu novads	Ropažu novads	Zilupes novads
Garkalnes novads	Rugāju novads	

Tās (ar atsevišķiem izņēmumiem) ir mazas pašvaldības Latvijas reģionos, kurām, iespējams, trūkst līdzekļu mārketinga aktivitātēm. Vai arī citā gadījumā tās ir pašvaldības, kas robežojas ar Rīgu un zināmā mērā atrodas tās ēnā, piemēram, Olaines, Ādažu, Garkalnes u.c. Pieminētā iemesla dēļ šādām pašvaldībām allaž ir grūti definēt savu identitāti un pamatot savu iesaisti mārketingā.

Nobeigums un diskusija

Šī darba mērķis bija, izveidojot pašvaldību logotipu un saukļu kartējumu, parādīt vizuālās identitātes pieaugošo popularitāti Latvijā un ar zinātnisku pamatojumu mazināt pašvaldībās valdošo uzskatu, ka

logotips ir pašvaldības zīmols un ka pašvaldība ir komerciāls produkts, kuras reputācijas veidošanai pietiek ar produktu zīmola vadības algoritmu. Logotipu un saukļu kartējuma uzdevums bija ar satīrisku pieskaņu parādīt ne visai pozitīvās logo centrētās norises Latvijas pašvaldībās, ka nekas vairāk par raibu karti pašvaldībām nav sanācis. Pašvaldību vadītāji, aplūkojot šādu kartējumu, varēs kritiskāk palūkoties uz savas pilsētas vai novada šķietamo un reālo reputāciju un vēlāk izdarīt secinājumus saistībā ar to, kas zīmola vadībā ir vērtīgs un kas nav. Šī darba praktiskā vērtība ir pārliecināt pašvaldības netērēt līdzekļus lietām bez satura, simboliem, bet gan sākt beidzot stādāt ar pašu saturu, kam jauns simbols var nebūt vajadzīgs.

Darba secinājumu pamata tēzes

1. Logotipu un saukļu popularitāte Latvijas pašvaldībās pieaug, tā kopš 2013. gada ir palielinājusies par trīs reizēm un ir saistāma ar 56,3% no pašvaldībām.
2. Latvijas pašvaldībās logotipiem un saukļiem tiek piedēvētas īpašības, kas tiem nepiemīt – būt par teritorijas zīmolu un ietekmēt pašvaldības sociālekonomisko attīstību. Šāds uzskats pašvaldībām ir iemesls vairs tālāk nepūlēties mērķtiecīgai teritorijas reputācijas veicināšanai.
3. Uzskats, ka, radot logotipu, var radīt zīmolu, pašvaldībās rada pārliecību, ka pilsētas vai novada zīmolu var nopirkt no trešajām personām vai izveidot pašiem viena vai dažu projektu ietvaros, kā arī tiek uzskatīts, ka pēc kāda laika esošo zīmolu var nomainīt uz jaunu. Šāds uzskats ir iemesls tam, lai novads vai pilsēta ar teritorijas reputāciju nenodarbotos ilgtermiņā.

Pozitīvais piemērs, kas praksē apstiprina apgalvojumu, ka zīmola vadība nav vienīgais līdzeklis teritoriālās zīmola vērtības paaugstināšanā, ir Ventspils, kur pieeja mārketingam jau vairāk nekā desmit gadus notiek kompleksi. Ventspils zīmola vērtība, kas reģionu pašvaldību rangos Latvijā ir pirmajā vietā, (Brencis, 2015) attīstījusies, pateicoties nevis logotipu vai vīziju iepirkumam, bet tam, ka pašvaldība ir izveidojusi ar mārketinga mērķiem sasinchronizētu pašvaldības darbību, kur klāt esošas ir arī zīmola vadības aktivitātes, tai skaitā arī logotipi. Ventspils prakse šī raksta nobeiguma sadaļā tiek izmantota priekšlikumu vietā, jo šī pašvaldība ir piemērs pilnvērtīgai integrētā mārketinga praksei. Ventspils ir viena nedaudzām pašvaldībām, kur mārketinga plānošanas dokumenti ir izstrādāti un tie reāli darbojas. Tāpat praksē vērojama iepriekš pieminētā Kavaridža (*Kavaratzis*, 2004) teritorijas zīmola kā komunikācijas ietvara izmantošana, kad akcents tiek likts uz zīmola idejas ieviešanu pilsētvidē. Ventspils prakse pierāda, ka augstu zīmola vērtību pašvaldība var iegūt saviem spēkiem. Ārpakalpojumi tik vērienīgā un tik laikietilpīgā pasākumā būtu neiespējami. Tos var izmantot tikai taktisku mērķu sasniegšanai. Latvijā nav piemēru tam, ka augsta zīmola rašanās būtu izrietējusi no līguma ar trešajām personām. Pašvaldībai zīmola vērtība jāceļ saviem spēkiem. Ventspils ir labs piemērs šādai, vairāk nekā 15 gadus ilgi darbibai, kam ir taustāms rezultāts. Pilsēta ir Latvijas reģionu zīmols Nr. 1. (Brencis, 2015)

Bez Ventspils arī citām pašvaldībām ir mārketinga stratēģijas. Atsevišķi jāpiemin Jaunpils, Amatas, Gulbenes, Mālpils, Preiļu, Skrundas, Ventspils novadi, Valmiera, kurām mārketinga stratēģija izstrādāta par attiecīgu fondu naudu. Šādu pašvaldību galvenā problēma ir stratēģijas kvalitāte, jo tās iniciatīva nāk no fonda (piemēram, *Norway Grants*), nevis pašvaldības, un šīs stratēģijas, pat ja tā izrādījusies laba, ieviešanas dzīvē. Pagaidām nav pierādījumu tam, ka pieminētajās pašvaldībās mārketinga stratēģija būtu integrēta plānošanas dokumentu sistēmā un pašvaldības darbībā kopumā. Logotipu un saukļu lielā popularitāte parāda, ka no teritoriālā mārketinga konteksta tiek paņemta redzamākā un krāsainākā daļa, notiek fragmentu nodalīšana no konteksta, vēlāk to pasniedzot kā pašu kontekstu. Kompleksa pieeja teritorijas zīmolam Latvijā ir izņēmums, nevis normāla parādība. Vispirms ir jābūt saturam, stratēģijas, koncepcijas vai plāna veidā, tikai tad visam pārējam. Diemžēl Latvijas pašvaldību praksē viss

notiek otrādāk, vispirms logotipi un tikai tad, ja vispār tik tālu tiek domāts, tiek uzdots jautājums par nepieciešamību zīmola vadībai pieiet kompleksi. Pašvaldībām būtu jāsaprot, ka logotips neveido novada reputāciju. Tā vienīgā loma izpaužas caur iespēju kļūt par ikonu esošajai reputācijai, kas ar lielām pūlēm tiek veidota ilgā laika posmā.

References

- Anholt, S. (2007). *Competitive Identity: The New Brand Management for Nations, Cities and Regions*. Palgrave Macmillan, Basingstoke
- Ashworth, G., Kavaratzis, M. (2009). Beyond the logo: Brand management for cities. *Journal of Brand Management London*: Jul/Aug. Vol. 16, Iss. 8, 12 p.
- Brencis, A. (2015). Teritoriālā zīmola vadība Latvijas pašvaldību mārketingā. *Promocijas darbs Latvijas Universitātē*. 149. lpp. Pieejams <https://luis.lv/pls/pub/wct.doktd?l=1> (skatīts 27.02.2017.)
- Brencis, A., Šīna, I. (2016). *Pašvaldības sociālās uzņēmējdarbības iespējas un privātās sociālās uzņēmējdarbības izmantošanas iespējas pašvaldības mērķiem*. Latvijas Pašvaldību savienība, 118. lpp.
- Boisen, M. (2008). "Cities are not products, so stop trying to sell them as such", paper presented at the 1st International Place Branding Conference: *Marketing Cities: Place Branding in Perspective*, 6 December, Berlin, Germany
- Govers, R. (2013). Why Place Branding Is (Still) Not About Logos and Slogans. *Place Branding and Public Diplomacy*. May 2013, Volume 9, Issue 2, pp. 71–75.
- Hankinson, G. (2004). The brand images of a tourism destination: a study of the saliency of organic images, *Journal of Product & Brand Management*, Vol. 13 No. 1, pp. 6–14.
- Kavaratzis, M. (2004). From city marketing to city branding: towards a theoretical framework for developing city brands, *Place Branding and Public Diplomacy*, Vol. 1 No. 1, pp. 36–49.
- Kotler, P., Gertner, D. (2002). Country as brand, products, and beyond: a place marketing and brand management perspective, *Journal of Brand Management*, Vol. 9 Nos 4/5, pp. 249–261.
- Moilanen, T., Rainisto, S. (2009). *How to Brand Nations, Cities and Destination*. Palgrave Macmillan
- Palotta, D. (2011). A Logo Is Not a Brand. *Harvard Business Review*. June 15, 2011
- Pilate, H. (2016). *The Map Which Displays Every Country's Tourism Slogans Is Totally Spot On!* Pieejams <https://reacho.in/discover/the-map-which-displays-every-country-s-tourism-slogans-is-totally-spot-on> (skatīts 22.02.2017.)
- Pūķis, M. (2010). *Pašu valdība*. Latvijas Pašvaldību savienība, 512 lpp.
- Praude, V., Voznuka, J. (2013). *Teritoriālais mārketingš*. Sociālo un humaitāro problēmu zinātniski pētnieciskais institūts. Baltijas starptautiskā akadēmija, 535 lpp.
- Rainisto, S. K. (2003). Success factors of place marketing: A study of place marketing practices in Northern Europe and the United States. *Doctoral Dissertation, Helsinki University of Technology*, Institute of Strategy and International Business
- Trueman, M. and Cornelius, N. (2006). Hanging baskets or basket cases? Managing the complexity of city brands and regeneration". *Working Paper 06/13, Bradford University School of Management*, Bradford
- Zenker, S. and Braun, E. (2010). Branding a city – a conceptual approach for place branding and place brand management, paper presented at the 39th *European Marketing Academy Conference*, 1–4 June, Copenhagen
- Tīmekļa resursi**
- 7guru (2015). Jūrmalas pilsētai jauna vizuālā identitāte. *7guru*, 07.05.2015. Pieejams <http://www.7guru.lv/blog/jurmalas-pilsetai-jauna-vizuala-identitate/> (skatīts 22.03.2017.)
- Kas jauns (2015). Daugavpils jaunais brendings "Daugavpils ir daudzveidība" izmaksājis 3000 eiro. *Kas jauns*, 27.01.2015. Pieejams <http://www.kasjauns.lv/lv/zinas/183763/daugavpils-jaunais-brendings-daugavpils-ir-daudzveidiba-izmaksajis-3000-eiro-video> (skatīts 27.02.2017.)
- Ķeguma novads (2017). Konkurss par Ķeguma novada logo izstrādi. Pieejams www.kegumanovads.lv/lv/dzivesituacijas/kultura/jaunumi-kultura/596-konkurss-par-keguma-novada-logo-izstradi (skatīts 21.02.2017.)
- Multinews (2015). Jūrmalai jauns zīmols un vizuālā identitāte. *Multinews*, 10.05.2015. Pieejams <http://multinews.lv/index.php?id=3671> (skatīts 22.02.2017.)
- VARAM (2017). Pieejams http://www.varam.gov.lv/lat/darbibas_veidi/pasv/ (skatīts 06.03.2017.)

REGULATORY FRAMEWORK FOR TRANSFER OF PUBLIC PERSON ASSETS FOR PRIVATE USE: COMPARATIVE ANALYSIS OF BULGARIA AND LATVIA

Ralitza V. Dimitrova, PhD.,
Technical University of Sofia, *Bulgaria*
Ernests Saulitis, Dr.iur.,
Turība University, *Latvia*

ABSTRACT

Bulgaria and Latvia have accomplished targeted public property privatization policy. However, also today public persons own economically important assets. Privatization is considered to be completed. Only in specific cases individuals have right to initiate a public person asset divestment. We divide public person property with public and private status in Bulgaria and public person property with private status, public person functional assets and public person property with inalienable character (public property) in Latvia. All these types of assets can be put in a separate third-party use, subject to the regulatory framework in both countries. In Bulgaria there is an adequate framework for transfer of rights over public person property to third persons, but problems still arise related to its implementation. In Latvia public person's property lease process is regulated particularly in details. There are two different types of regulation for land lease and other property objects. And there are examples when this regulation works not as an income generator, but in some situations raises questions about state aid legality. However, public person property renting arrangements still only raise issues about its usefulness because of various reasons and do not achieve the policy objective – obtaining the maximum price of an asset rent.

Keywords: public person assets, lease, management, disposition

Introduction

The research covers the study of the active regulatory framework of the transfer of assets of public legal entities (hereinafter – public persons) to the usage of third persons and its development during the last 12 years in Bulgaria and Latvia. Comparative analysis of the regulatory framework adopted in the past is also carried out for the purpose of researching long-term trends. Within the research, it is found that very little attention has been paid in the legal doctrine to the lease of property of public persons and its transfer to the usage of third persons. In Latvia there are just separate articles (Austere, 2005) and researches (Višņevskis, Retējums, 2007) on this subject. However, these resources are more focused on the research of corruption risks and informing the society that significantly limits their use for other purposes. Given that the research covers the regulatory framework of two countries, the comparative analysis presented in the last section is of particular importance. It was already initially found that there were important differences regarding the legal concepts of public property and its legal regime in the analysed countries, as well as significant differences in the usage of concessions, as in Latvia assets of public persons are mostly transferred into the usage with a lease agreement, although the legal base for granting concessions has been developed (Public and Private Partnership Law of 2009) and concession grants have taken place (UR, 2017). It was also found that the two countries focus on different problems regarding the

transfer of rights over public person property to third persons. Comparative, analytical, logical, descriptive and historical methods were used as main methods used in the development of the research.

The Bulgarian Constitution declares that there are two forms of property – public and private (Section 17, Paragraph 2). The criterion is whether the holder of the right is invested with powers or not (Boyanov, 1998; Stoichev, 1998). Thus, public property is the property of the State and the municipalities, while private property is the property of private physical persons and legal entities (Tadger, 1995). It should be underlined that when we speak about public person property, in Bulgaria this means exactly the property of the state and municipalities and not of state or municipal bodies, units, etc. Such bodies obtain by the state or municipality only the right of management – they are not owners of public property and do not have the right to dispose of such property.

The Constitutional Court in its Decision № 19/1993 on Constitutional Case No. 11/1993 gave its interpretation of the rule of Section 17 of the Constitution and said that the property of the state and the municipalities is in turn divided into two categories – public property and private property, but this time according to a different criterion – not the quality of the entitled legal subject, but the destination (use) and the regime of the respective objects that constitute state or municipal property (BCCD No. 19, 1993). According to the said Decision and the special legislation public state and municipal property can't be alienated (title of ownership can't be transferred to third persons) or burdened with rights of other persons (for example the right to use or to build); it can't be acquired by prescription (continuous possession for a period determined in the law). On the contrary, the state and the municipalities can participate in the economy with the objects that under the special legislation are regarded as private state or municipal property.

The legal framework of public property is “mixed” – it contains both public law and private law rules where the last ones aim to guarantee that public interest is protected. The public property of State and municipalities is governed in detail by special legislation – mainly the State Property Act (SPA of 1996) and the Municipality Property Act (MPA of 1996), while the applicable rules for the private property of the State and municipalities are provided for in the Property Act (PA of 1951). Therefore, both categories of state and municipal property are united by the fact that they are public property and must be used in the best interest of the whole community, but otherwise they are subjected to a different legal regime. In other words the state and the municipalities have different powers and rights over their property depending on the type of property – public or private. The objects that constitute public state and public municipality property are listed in Section 2, Paragraph 2 SPA and Section 3, Paragraph 2 MPA. Such objects either guarantee the normal functioning of the state and municipal bodies or the normal provision of socially important services to the population and that's the reason why the lawmaker has declared that they are inalienable.

At the law level Latvia does not have a distinction between private and public property. But there are special property objects as public waters and sea coastal lands which have inalienable state property status. Doctrine of public property in Latvia is only making its first steps. After the restoration of the independence in the 90s of the 20th century, Latvia is characterized by a consistent dual approach in the process of conversion of rights of real property upon its denationalization, privatization and alienation. The dual approach manifests in different regulatory frameworks for the disposal of land and buildings. Contrary to the accession principle included in the Latvian Civil Law (hereinafter - LCL) (LCL of 1937) Section 968, the real estate conversion took place in two different processes – for land and buildings differently. Current land lease regulations are based on The Law on Completion of the Privatization of State and Municipal Property and Use of Privatization Vouchers (hereinafter – LCPSMPUPV) (LCPSMPUPV of 2005) and Regulations of the Cabinet of Ministers (hereinafter – CM).

1. Regulatory framework for management of state and municipality property in Bulgaria

There are two main categories of legal acts concerning public property that can be performed by the state and municipalities – acts of management (no title of ownership is transferred) and acts of disposition of property (title of ownership is transferred to a third person or a limited ownership right is constituted in his interest). Concession takes a special place – the only way for a particular right of use over a public state or municipal property to be transferred to a third party. Concession is granted under a contract, so it is not an ownership right, but nonetheless the lawmaker has subjected it to a regime similar to the regime of right of use. The main legislative acts that govern this field are the already mentioned SPA and MPA, as well as the Privatization and Post-Privatization Control Act (hereinafter – PPPCA) (PPPCA of 2002), the Concessions Act (hereinafter – CA) (CA of 2006), the Bulgarian Public-Private Partnership Act (hereinafter – BPPPA) (BPPPA of 2012).

The legal framework of management of public property (state and municipal) governs two legal possibilities – to entrust certain property for management or to lease it to third persons. There are different rules depending on whether the property is public or private state or municipal property and whether it is immovable (real estate) or movable.

Under Section 14 SPA the management of state property is entrusted to ministers and heads of other government bodies. The management of such objects includes the right of the respective body or legal person on budget maintenance to possess them, use them and maintain them on behalf of the State, at their own expense and liability. In other words in such hypotheses no title of ownership is transferred by the state. The management of state property which is not entrusted under this rule is performed by the respective governor (28 regions, governors appointed by the Council of Ministers) (Section 18 SPA).

It is further provided that state immovable property is entrusted gratuitously for management to government bodies and municipalities under the Regulation for Implementation of the State Property Act (RISPA of 2006, Section 15, par.1 SPA). Depending on the type of state property – public or private, the competent body to perform this act is either the Council of Ministers or the respective governor (Section 15, par.2 SPA). Ministers and heads of other government bodies can entrust the management of the said state immovable property once entrusted to them, to their territorial divisions and other legal persons on budget maintenance.

Real estate that constitutes public state property can be used only in compliance with its destination and can't be entrusted to third persons, except in a few cases listed in Section 16 SPA (for example the possibility to lease such objects for a period of up to 10 years under Section 19, par. 1 SPA; also the commercial companies with state property where the state is the sole owner of their capital, as well as the concessionaires under the Concessions Act and the private partners under the BPPPA, which had obtained rights over public state property under their respective contracts with the state, can lease such state property to third persons for a period of up to 10 years).

On the contrary, under Section 19 SPA real estate that constitutes private state property can be leased by the respective minister, head of other government body or governor, on the basis of a tender, conducted under the rules of the RISPA, for a period of up to 10 years, except for the cases where the BPPPA is applicable. A lease contract can be concluded also without a tender in rare cases listed in the law – only for satisfaction of educational, health or other similar needs of the population, according to a procedure and on prices, determined by the Council of Ministers; also when the tenant is a non-profit

organization which is determined to perform activity in public benefit under the Non-Profit Organizations Act (NPOA of 2000), etc.

Management of municipal property is governed by similar rules that aim to guarantee that such property is managed in a way that is in the best interest of the community. Under Section 8 MPA municipal property is acquired, managed and disposed of under the general supervision and control of the Municipal council (hereinafter – MC). The procedure for entrusting for management and lease of municipal property, as well as the powers of the mayors in this field are governed in detail by a Regulation of the respective MC in compliance with the provisions of the MPA and of the special laws in this field, except where the BPPPA is applicable. Municipal property can be either entrusted for management to mayors and legal entities maintained by the budget or leased to third persons.

The MC determines the real property which is entrusted for management to the relevant mayors. Further, under Section 12, paragraph 1 MPA municipal property is entrusted for management gratuitously to legal entities and units maintained by the municipal budget. Municipal property which is not necessary for the purposes of meeting the needs of municipal bodies or those of legal entities and units maintained by the municipal budget can be entrusted gratuitously for management to other legal entities maintained by the municipal budget or to their structures in other geographic locations (Section 12, par. 3 MPA). The respective mayor performs the management of municipal property which has not been entrusted to other persons for management.

Both public and private municipal property can be leased to third persons. Under Section 14, paragraph 1 MPA vacant non-residential property which is private municipal property and is not needed for the purposes of the bodies of the municipality or those of the legal entities maintained by the municipal budget may be leased to third parties. In order to guarantee transparency and competition Section 8 MPA requires that all lease contracts concerning municipality property are preceded by a public tender or publicly announced competition, unless otherwise provided for in the law. Tenders and competitions are conducted by the mayor under the rules set by the MC. Tender is not needed in cases where the property is leased to political parties and trade unions to ensure their activity, as well as to non-profit legal entities operating for the public benefit. The lease contract is concluded by the mayor for a period that cannot exceed 10 years. Objects that constitute public municipal property can be leased too - for a period of up to 10 years under the conditions and procedures mentioned above, following a decision of the MC. Rental prices are determined by the MC.

Concession is determined as a special right of use that can be granted for the exclusively listed in the CA objects, related by the lawmaker to the performance of a certain activity which is regarded as socially important (Rushev, 2012). Concession is the only way provided for in the Bulgarian legislation for a state or municipal public property to be transferred for use to a third person. Of course, private property of state or municipalities can be object of a concession too. The CA provides for three types of concessions according to their nature – concession for building, for service and for extraction of raw materials (CA of 2006, Section 2, paragraph 3). Depending on the type of the object, concessions are divided into four main categories: concessions granted for objects that are exclusive state property; public state or municipal property; private state or municipal property; and objects that are property of a public law entity. (CA of 2006, Section 13)

It is provided that the concessionaire pays to the body granting the concession remuneration, determined in a way defined by the CA (CA of 2006, Section 7). The contract can be concluded for up to 35 years (CA of 2006, Section 10 CA). The procedure for granting the concession and particularly the procedure for selection of the concessionaire are regulated by the Act in detail (CA of 2006, Section 24 determines it as an “open procedure”). There are special conditions for the concessionaire regarding its

legal status, financial and economic stability, etc. The said procedure aims to guarantee that concessions are granted and the remuneration and other terms and conditions are determined in a transparent way and in the best interest of the society.

2. Regulatory framework for disposition of public property in Bulgaria

State and municipalities are empowered by special legislation to dispose of objects that constitute their private property. As we shall see below special rules are enacted in order to guarantee fair administrative procedures, fair and effective competition between companies that participate in such procedures and transparent and fair way of determination of the remuneration due to the state or municipality for the transfer of the respective property right.

Under Section 43 SPA the State disposes of objects that constitute private state property by a sale, exchange, termination of co-ownership, gratuitous or paid constitution of limited ownership rights, as well as through including properties and objects in the capital stock of commercial companies, where the state is the sole shareholder. All legal acts are performed on the base of evaluations prepared by an independent expert and not lower than the evaluation for tax purposes (tax value). In almost all cases the other party to the contract is selected through a public tender. Special rules are provided for the cases where properties which are private state property are included in the capital of companies in which the state is not the sole shareholder – the other partners/shareholders should be selected pursuant to Sections 33-39 of the BPPPA, unless where such partners/shareholders are a municipality or body governed by public law. The inclusion of private state property in the capital stock of commercial companies is done on the basis of a decision of the Council of Ministers after a proposal of the respective Minister, or under the terms and according to the procedure of the BPPPA.

Under Section 44 SPA the sale of a state property is performed by a different subject depending on the value of the object sold – the Agency for Privatization and Post-Privatization Control for objects with tax value above BGL 10 000 under the rules of the PPPCA; and by the governor for objects whose tax value is below BGL 10 000 under the rules of SPA. The exchange of a private state property with a private property of physical or legal persons is generally prohibited in Section 45 SPA. It can be performed only in a few cases, listed in the act, for example when the exchange is a way to terminate a co-ownership between the said persons. The exchange is done by the respective governor on the basis of a price, determined by an independent expert which is not lower than the value for tax purposes. The Minister of Regional Development performs the legal act after a decision of the Council of Ministers if the value of the state property – object of the exchange is higher than BGL 500 000.

Special rules are provided also for the constitution of other ownership rights. Constitution of limited ownership rights (right to use, right to build) whose tax value is higher than BGL 500 000 is done by a decision of the Council of Ministers on a proposal of the Minister of Regional Development and after a tender which is conducted under RISPA (SPA of 1996, Section 47). In particular, right of use or right to build on a plot which is private state property is constituted by the governor in return of a payment for a period of up to 10 years (for the right to build – even without time limits in some cases) after a tender, organized under a decision of the Council of Ministers, except for in the cases where the BPPPA is applicable. Right of use can be granted also gratuitously only to municipalities for execution of their functions or for satisfaction of needs of the population (SPA of 1996, Section 56 and 58).

As it was mentioned above, the acts of disposition of municipal property, under Section 8 MPA, are done under the supervision and control of the MC. The respective procedures and the functions of the mayors

are provided for in the special Regulation that each municipality adopts to regulate the relations in this field. The legal acts by which the municipality disposes of objects – private municipal property are: a sale, an exchange, a gift, termination of co-ownership; constitution of limited ownership rights such as right to use or to build. The municipality can also include municipal property into commercial companies. If the capital of such company is not an exclusive municipal property, the other shareholders/partners should be selected pursuant to Sections 33-39 of the BPPPA, unless where such partners/shareholders are a municipality or body governed by public law.

Like the SPA, the MPA provides for a variety of guarantees so that the procedures are transparent and profitable for the municipality (MPA of 1996, Section 35 and following). Firstly, such legal acts are performed by the mayor only after a decision of the MC. Moreover, if the ownership right is transferred without a tender or competition, a qualified majority is required. Secondly, the procedure is performed by a tender or by a publicly announced competition so that the other party to the contract is chosen in a transparent and fair way. Only in few cases the procedure doesn't include a tender or a competition, for example where the other party is a legal person maintained by the budget or a religious institution. Thirdly, all acts of disposition of municipal property are performed on the basis of market prices which cannot be lower than the evaluation for tax purposes. Exceptions are provided for few cases where disposition of rights is gratuitous and qualified majority of the MC is required. In particular, market prices of real estate and limited ownership rights are determined by the MC on the basis of the evaluation made by appointed experts. Fourthly, all acts of disposition of municipal property are entered into a special public register maintained by the municipality.

The volume of the present paper does not permit a more detailed analysis of the legislation in this field. However, an interim conclusion can be drawn: the legal framework for management and disposition of public property in Bulgaria is adequate and contains good guarantees that the public interest is observed. But there are problems with its implementation - there are a lot of cases where officials on different levels of the state and municipal administration infringe the rules and thus – the public interest. Sometimes their conduct constitutes only an administrative violation, but in many cases it is a criminal offence – infringement of duties under Section 282 of the Criminal Code (CC of 1968), bribery under Section 301 and the following of the, misappropriation under Section 201, non-performance of the necessary care over the entrusted property under Section 219, etc.

3. Regulatory framework of lease of assets of public persons in Latvia

October 3, 1995 CM Regulation No. 292 "Regulation on Rent of State Land" (hereinafter – CMR No. 292) (CMR No. 292 of 1995) and November 28, 1995 Regulation No. 365 "Procedures for Calculation of the Rent for Usage of Non-residential Premises in Buildings Being in the Possession of Ministries and Other State Institutions" (hereinafter – CMR No. 365) (CMR No. 365 of 1995) shall be considered the beginning of determination of a specific regulatory framework for the lease of assets being at the disposal of public persons. Principles initially placed into the regulations are also seen in the currently applicable regulatory framework. Thus, despite the fact of their generally binding nature, they are considered internal, regulations binding only on public authorities in terms of their legal nature. This type of framework is characterized by the fact that it influences also the possibility of the other party of a transaction to change the conditions of agreement, because freedom of action of public authorities is restricted by the regulatory framework binding on it.

The new framework included in several sections of the LCPSMPUPV provided for the adoption of regulations of the CM in order to clarify matters associated with the lease of land. On August 30, 2005,

the CM approved the Regulation No. 644 “Regulation on Procedures for Conclusion of Lease Agreements for Unredeemed Rural Land and Calculation of the Rent” (hereinafter – the CMR No. 644) (CMR No. 644 of 2005) and No. 645 “Regulation on Procedures for Calculation of the Rent of Unredeemed Urban Land and Conclusion of Lease Agreements” (hereinafter – CMR No. 645) (CMR No. 645 of 2005). CMR No. 644 is still in force, but the CMR No. 645 was amended into another regulation just two years later. On October 30, 2007, the CM replaced it by the Regulation No. 735 “Regulation on Lease of Public Land” (hereinafter – CMR No. 735) (CMR No. 735 of 2007). This regulation regulates also the lease of public land for the purpose of getting minerals, except cases when a plot of land is leased for the exploration, production and acquisition of hydrocarbons.

The regulation of the CM No. 515 of June 8, 2010 “Regulation on Procedures for Lease of the Public Person’s Property, Rental Pricing Methodology and Standard Conditions of a Lease Contract” (hereinafter – CMR No. 515) (CMR No. 515 of 2010) should be considered as one more normative act constituting the system of the lease of public person’s assets in Latvia. This regulation was adopted under the Law on Prevention of Squandering of the Financial Resources and Property of a Public Person (hereinafter – LPSFRPPP) (LPSFRPPP of 1995) Section 6¹, Paragraph 3. The first part of this section contains the maximum lease terms. According to the existing version, they are 5 years for movable property, 12 years for lease of premise and 30 years for lease of land. It should be noted that the CMR No. 515 Paragraph 2 contains a rather extensive list of exceptions consisting of seven Clauses, covering public person’s assets that should be leased under a different regulatory framework. At the same time, the regulation covers the lease of real estate – premises, and movable property, and other assets, unless they are under a special lease arrangement.

The above normative acts include a number of key principles. One of them is a different system of granting the right to lease and calculation of a rental to institutions of public persons and companies as well as to individuals. The second – granting the right to lease in a way of written or oral auction. The third – the lessor’s obligation to publish and make available information on the facilities available for lease. Although the list of various exceptions in the regulations of the CM may seem impressive, most of them do not have significant economic impact. Generally, their aim is to facilitate the transfer of assets of a public person into usage in cases, where, for example, the leased property is intended for the use in order to satisfy the needs in the areas of social assistance, education or culture. However, delegating local governments to adopt binding regulations, if the local governments are willing to provide support in the form of a reduced rent or to set a higher rent as foreseen in the CMR No. 735 Paragraph 18, raises questions. It should be noted that the CMR No. 515 also provides for a lease term different from the stated in the law. So, cases where a lease agreement may be concluded for 30 years are set out in Paragraphs 73 and 75.

4. Determination of a rental fee for land of a public person in Latvia

It was already provided by the Law “On Land Reform in Cities of the Republic of Latvia” (LRCLR of 1991) Section 12, Paragraph 2, clause 1 that the maximum rental fee for land shall be determined by the Council of Ministers of the Republic of Latvia. In case of the lease of public land, the CMR No. 292 Paragraph 11 provided that for the land on which the industrial infrastructure, residential buildings, schools, scientific and cultural objects, kindergartens, hospitals and other social facilities are located, the rental fee shall be determined in the amount of 1.5% of the cadastral value of land, in other cases — 5% of the cadastral values of land. Upon the development of the framework and understanding of legal relations, the actual land rental rates standards became 5% of the cadastral value of the leased land. In

case of commercial building, this rate could be set significantly higher. The case-law has recognized a rate of 10 % of the cadastral value as fair compensation in such cases. It should be noted that the determination of cadastral value of real estate, using also the information on transactions taken place on the market, was initiated only in 2008.

The conditional practice change was initiated with the CMR No. 645, which Paragraphs 4 and 10 included the framework that the rental fee for land per year shall be determined in the amount of 3%, based on the value of plot determined by the State Land Service for needs of privatization. It was established that the rental fee for land from the cadastral value should be charged only, if the value of the land for privatization needs was lower than the cadastral value. In case of the lease of a non-built up plot with the right to carry out construction, there was possibility to reduce the rent payment to 1.5% provided that, upon termination of a lease agreement, the buildings built on it should become the property of the owner of the plot without any compensation. The regulatory framework provided for that the property tax on land, an ordinary rate of which in Latvia was 1.5% of the cadastral value of land per year should be paid in addition. The CMR No. 645 Paragraph 20 provided for a special framework for outstanding urban land, stating that the rental fee should be increased by applying a ratio of 1.5, if:

- the buildings located on the land are not recorded in the Land Register;
- in case of change of ownership the user of land has not recorded its ownership in the Land Register;
- the user of land has carried out illegal construction on the land being in its usage.

Uncontrolled growth of the real estate market has a significant impact on needs of the privatization of land plot values, because for the calculation of its value a price index that showed changes to the real estate market price in the given area and period of time. The Annotation of August 18, 2009 CM Regulation No. 946 „Regulation on Determination of Value of a Built-Up Plot of Land for Privatization Needs” (CMR No. 946 of 2009) provides for that: “.... a price of a built-up plot of land to be privatized was established as on August 31, 2000, when prices of real estate were at their highest level. Using data as on August 31, 2007, a privatization value of a plot of land does not currently meet the actual value of land” (Annotation of the CMR No. 946 of 2009). Due to this reason, already in 2007, adopting the CMR No. 735, the rental fee for land was reduced to 1.5% of the value of land for privatization needs, but from January 1, 2010, it was set in the amount of 1.5 % of the cadastral value. The regulation allows the determination of other amount of the rental fee for land by binding regulations of local governments. The initial version of the regulation contained a reference to a land used for needs of personal auxiliary farms (0.5%) and a land transferred into the temporary usage for creating vegetable (family) gardens (1.5%).

Differences of cadastral values in different places and its volatility have caused situations where costs of the conclusion of a lease agreement and subsequent administration exceeded income from such economic activity of public persons. The CMR No. 735 was supplemented with amendments of March 6, 2012 (Amendments of the CMR No. 735 of 2012), including concepts of the minimum rental fee in a number of paragraphs. Initially, the minimum rental fee was set at LVL 10, but from January 1, 2013 – LVL 20. At this rate it is determined also at present and, after the introduction of the euro in Latvia in 2014, it is 28 euro. Completely opposite situation developed when the land owners were individuals. After Judgement of Constitutional Court of Latvia in the Case No. 2008-36-01 (LCC Case Nr. 2008-36-01, 2009) regulatory framework a rent rate of 6% of the cadastral value was fixed that should be determined by a court decision, if the parties could not agree on the amount of land lease. In case of leases of public persons the preservation of the transitional mechanism shall be considered reasonable to ensure a smoother increase in the land rental fees. However, the reasons why this transitional period

has lasted for ten years and is actually destroying the market, as well as not facilitating the formation of unified properties as it was envisaged by the initial intention of the legislator is not clear. The Cabinet of Ministers' draft that provides for significant changes to the land rates of a public person, significantly increasing them from the second half of the year of 2017, has been put forward for discussion and coordination.

5. Determination of the rental fee for premises of a public person in Latvia

The adjustment of the rental fee for premises in Latvia is known; such a system existed in the USSR during the occupation period. After the restoration of the independence, a single system of premises lease pricing did not exist. Each institution had a status of legal entity and considerable freedom for dealing with public person's property being at its disposal. That is reflected also in significant differences in the determination of the rental fee and in different leasing rules. The CMR No. 365 included a number of principles of determination of the rental fee that are considered as actual also at present. The regulation was based on the idea that the rent should be determined for each leasable object (building, premises) separately according to its technical condition, location, applications and other conditions (P. 4). Rents were calculated on the basis of minimum rent, which was calculated by taking into account that it should completely cover the lessor's monthly expenditure related to the lease object (building, premises), management and maintenance. Such expenditure, pursuant to the CMR No. 365 Paragraph 6, was considered administrative expenses, maintaining costs of operating staff, costs of maintenance of buildings and premises, current repair costs, mandatory tax payments and deductions. The minimum rent was applied to only in cases of the lease of premises to budget institutions, as well as to canteens located in educational institutions and public authorities. In case of the lease of premises for business purposes, the minimum rent was added to up to 1% of the market value of the relevant building or of the restoration value of the building per month, 4% of the book value of the building per year, for the use of the state capital and planned additions – up to 10% of the rent.

The CMR No. 515 was based on the principle that the rental shall be determined differently while renting a lease object to a public person or its institution, company or individual for the fulfilment of a public function or task delegated by the state administration. The procedure for calculation of the rental fee in these cases is included in the CMR No. 515 Chapter 3. The calculation is based on a formula that includes direct costs (management and maintenance – 7 fundamental indicators) of real estate and indirect costs (administration costs — three indicators). With an extra ratio (calculated according to 4 indicators) it is possible to include the costs incurred to the lessor due to adjustment of the lease object for a particular tenant. The term "notional rent" is used for the calculation of rental to private law subjects. Paragraph 65 of the Regulation, under which the lease pricing for private parties shall be carried out, by its content and essence, repeats the CMR No. 365 Paragraph 4. The framework provides for that a notional rent shall be determined higher than the rent calculated for the lease object pursuant to the CMR No. 514 Chapter 3. However, the crisis started in a real estate sector in 2008 showed that the rental fee calculated in this way may lead to the situation that the real estate cannot be leased for a long time, because similar premises are offered on the market at a lower price, or free of charge, providing an obligation to cover only the maintenance and management costs. The answer was found in the determination of the notional rent through a market rental calculated by certified real estate appraisers. This solution also proved to be suitable when greater attention was paid to the state assistance issues in the case of lease. The use of a rental fee determined by a certified real estate appraiser raises questions in the case if it is determined differently for one and the same lease object, but for different purposes of use.

Conclusions

1. It seems that first legal acts in the analysed field both in Bulgaria and Latvia date back to the early 90s which is not a surprise, having in mind the fact that the two countries started their transition simultaneously.
2. It seems that different philosophy was laid down in the legislation in Bulgaria and Latvia. The Bulgarian lawmaker has tried to prepare and adopt a comprehensive legal framework of public property – almost all issues concerning public property are governed by the SPA and MPA and the government regulations on their implementation, leaving only certain aspects in other pieces of legislation (for example concessions and public-private partnerships). On the contrary, in Latvia there is obviously a wide range of legislative and government acts that regulate different aspects of public person property.
3. The analysis shows that the legal framework provides for different kinds of legal acts - management and disposition of public person property in Bulgaria and Latvia. The regime of the two categories of acts is different because their legal consequences are different. It seems further that similar principles are laid down in the special legislation in Bulgaria and Latvia in order to guarantee the public interest, but the procedures (determination of remuneration, gratuitous transfer of property rights, selection of partners through or without a tender, special hypotheses, etc.), however are different.
4. Guarantees for the public interest are provided in both cases but there are more problems with application of laws in practice. Bulgaria has a good legislation with a number of guarantees for the public interest, but there are also a lot of problems with its application by the respective officials. The major violations of the special rules in the analysed field can be identified in a few categories – unfair selection of a partner of the state or municipality; unfair determination of the price to the detriment of the state or municipality; alienation of state or municipal property not in compliance of the law and thus to the detriment of the public interest. Such issues, usually related to corruption, have been the focus of the attention of lawmakers, experts, judiciary and society in recent years. Last years in Latvia there were no topical problems in this area but it may be also indicate the weakness of law enforcement institutions.
5. Transfer of public person's assets to private persons in Latvia is regulated with external legislative acts by significantly delimiting freedom of action of public persons and activities within private rights. National activities in limiting local municipality and public person discretion with its owned assets appears to be unfounded, except where the legislation is designed to uniform application of the rules of public law in the whole territory of the nation, or achieving goals of public rights.
6. Latvian regulatory framework provides for a different approach to rent determination for private individuals, or when leasing a public person's asset to another public person or its institution, corporation or to a private individual in order to pursue a public function or an authorised national administration task. Although some shortcomings are visible in determination of rents by the market rent values fixed by certified real estate appraisers, this approach avoids the risks related to the received public aid and market fluctuations.

References

- Austere, L. (October 18, 2005). Publiskā īpašuma iznomāšana. Rīga, Providus. Retrieved from: <http://providus.lv/article/publiska-ipasuma-iznomasana>
- Boyanov, G. (1998). *Property law*. Sofia: Avalon
- Being in the Possession of Ministries and Other State Institutions of 1995 (CMR No. 365), *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 187 (470). Expire
- Concessions Act of 2006. SG No. 36
- Constitution of the Republic of Bulgaria of 1991, Pub. SG No. 56
- Criminal Code of the Republic of Bulgaria of 1968, Pub. SG No. 26
- Decision of the Constitutional Court of Republic of Bulgaria No. 19/1993 on Constitutional Case No. 11/1993 (SG No. 4, 1994)
- Draft of Regulation of the Cabinet of Ministers No. 946 "Regulation on Determination of Value of a Built-Up Plot of Land for Privatization Needs of 2009", Annotation, p 2, Retrieved from: <http://likumi.lv/doc.php?id=196479>
- Draft Law on the Lease of Property of the State and Local Governments of 2005 (DLLPSLG), Retrieved from: https://www.knab.gov.lv/upload/ta_projekti/noma_likumprojekts.pdf
- Judgement of the Constitutional Court of Republic of Latvia in Case Nr.2008-36-01 (*Latvijas Vēstnesis*, Nr. 60 (4046), 2009)
- Law on Completion of the Privatization of State and Municipal Property and Use of Privatization Vouchers of 2005(LCPSPUPV). *Latvijas Vēstnesis*, No. 104 (3262)
- Law on Prevention of Squandering of the Financial Resources and Property of a Public Person of 1995 (LPSFRPPP), Pub. "LV" No. 114 (397)
- Law „On Land Reform in Cities of the Republic of Latvia” of 1991 (LRCLR). *Ziņotājs* No. 49/50
- Latvia Civil Law of 1937 (LCL). *Valdības Vēstnesis*, No. 41
- Municipal Property Act. (1996). SG No. 44
- Non-Profit Organizations Act. (2000). SG No. 81
- Public - Private Partnership Act of 2012 (BPPPA). SG No. 45
- Public and Private Partnership Law of 2009 (LPPPL). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 107 (4093)
- Privatization and Post-Privatization Control Act of 2002 (PPPCA). SG, No. 28
- Property Act of 1951. *State Gazette* No.92
- Regulation of the Cabinet of Ministers No. 158 "Amendments to the Regulation October 30, 2007 of the Cabinet of Ministers No. 735 "Regulation on Lease of Public Land"" of 2012 (Amendments of the CMR No. 735). *Latvijas Vēstnesis*, No. 39 (4642)
- Regulation of the Cabinet of Ministers No. 515 "Regulation on Procedures for Lease of the Public Person's Property, Rental Pricing Methodology and Standard Conditions of a Lease Contract" of 2010 (CMR No. 515). *Latvijas Vēstnesis*, No. 106 (4298)
- Regulation of the Cabinet of Ministers No. 946 "Regulation on Determination of Value of a Built-Up Plot of Land for Privatization Needs" of 2009 (CMR No. 946), *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 135 (4121)
- Regulation of the Cabinet of Ministers No. 735 "Regulation on Lease of Public Land" of 2007 (CMR No. 735). *Latvijas Vēstnesis*, No. 180 (3756)
- Regulation on the Implementation of the State Property Act of 2006. SG No. 78
- Regulation of the Cabinet of Ministers No. 644 „Regulation on Procedures for Conclusion of Lease Agreements for Unredeemed Rural Land and Calculation of the Rent” of 2005 (CMR No. 644). *Latvijas Vēstnesis*, No. 137 (3295)
- Regulation of the Cabinet of Ministers No. 645 "Regulation on Procedures for Calculation of the Rent of Outstanding Urban Land and Conclusion of Lease Agreements" of 2005 (CMR No. 645). *Latvijas Vēstnesis*, No. 137 (3295). Expire
- Regulation of the Cabinet of Ministers No. 365 "Procedures for Calculation of the Rent for Usage of Non-residential Premises in Buildings Regulation of the Cabinet of Ministers No. 292 "Regulation on Rent of State Land" of 1995 (CMR No. 292). *Latvijas Vēstnesis*, No. 187 155 (438). Expire
- Rushev, I. (2012) Aspects of the Road Concessions in the Roman and in the Contemporary Bulgarian law, in: Roman and Contemporary Public Law, Sofia: Publishing House of the Sofia University
- State Property Act of 1996, Pub. SG No. 44
- Stoichev, S. (1998). Constitutional Law of the Republic of Bulgaria, Book one, Sofia: Ciela
- Tadger, V. (1995). Contemporary Civil Law Issues, Sofia: Sofi-R
- Uzņēmumu reģistrs, (February 05, 2017), *Koncesijas, publiskās un privātās partnerības līgumi*. Retrieved from: <http://www.ur.gov.lv/?a=1106>
- Višņevskis, G., Retējums J. (2007). Zemes resursu pārvaldības prakse un pilnveidošanas virzieni Rīgas domē: 2. fāze. Rīga, Delna. Retrieved from: <http://ej.uz/188m>

CEĻA SERVITŪTA IZBEIGŠANA AR IZPIRKUMU

TERMINATION OF THE RIGHT OF WAY BY PRE-EMPTION

Jolanta Dinsberga, Mg.iur.,

Rīgas Stradiņa universitātes lektore,

doktorantūras studiju programmas "Juridiskās zinātnes" doktorante, Latvija

Abstract

The right of way is not perpetual. The right of way expires as soon as it becomes unnecessary or general grounds for the termination of easements referred to in Article 1237 of the Civil Law or specific termination grounds referred to in Articles 1257–1258 of the Civil Law become applicable.

There are certain deficiencies in the Latvian legislative framework with respect to several types of grounds for the termination of easements. This article however, deals only with one form of the termination of rights of way, which is pre-emption.

The objective of article is to establish the essence and content and specific conditions of the termination of rights of way by pre-emption based on an analysis and research of the legislative framework and opinions of experts and formulate suggestions for the improvement of the existing legislation.

Research methods: analytical, graphic, logically constructive, induction and deduction and descriptive. Law interpretation methods: grammar, systematic, teleological.

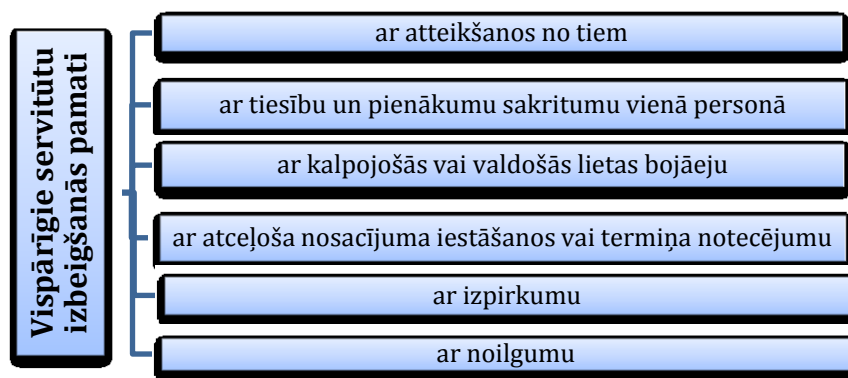
As a result of the research, the author suggests the following question for discussion: could the termination of rights of way by pre-emption be contrary to the objective of establishing them?

Keywords: right of way, pre-emption, termination of easements

Atslēgas vārdi: ceļa servitūts, izpirkums, servitūta izbeigšana

Ievads

Viens no īpašuma lietošanas tiesību aprobežojumiem, kas nekustamā īpašuma īpašniekam liedz pilnvērtīgi izmantot savu īpašuma tiesību, ir ceļa servitūts. Ceļa servitūta galvenais uzdevums ir dot labumu valdošajam nekustamajam īpašumam (nodibinot reālservitūtu) vai konkrētai fiziskai, vai juridiskai personai (nodibinot personālservitūtu). Taču ceļa servitūtu pastāvēšana nav mūžīga. Tiklīdz iestājas *Civillikuma* 1237. panta minētie vispārīgie servitūtu izbeigšanās pamati (skat. 1. attēlu) vai 1257. un 1258. panta minētie sevišķie servitūtu izbeigšanās pamati, ceļa servitūts izbeidzas.

1. att. Servitūtu vispārīgie izbeigšanās pamati (autores veidots)

Lai arī Latvijā servitūta izbeigšanās ir detalizēti noregulēta, ir izdalāmas vairākas nepilnības. Šobrīd īpašu aktualitāti ir ieguvis jautājums par to ceļa servitūtu izbeigšanu, kas nodibināti zemes reformas laikā ar administratīvo aktu. Kritiski vērtējams servitūta izbeigšanas pamats – noilgums, kas iestājas tikai pēc 10 gadu notecējuma, un mūsdienu globalizācijas procesu ietvaros šo termiņu daudzi vērtē kā pārāk ilgstošu. Arī šķietami vienkāršs servitūta izbeigšanas pamats – atteikšanās no servitūta, rada virkni neskaidrību. Interpretācijas dažādība un praktiskās piemērošanas problēmas saistītas arī ar servitūta izbeigšanu uz izpirkuma pamata. Jo normatīvie akti neparedz izpirkuma jēdziena skaidrojumu servitūta izbeigšanas kontekstā, kā arī nesatur detalizētu servitūta izpirkuma realizācijas kārtības regulējumu.

Ņemot vērā, ka autore ir iecerējusi padziļināti pētīt katru no ceļa servitūta izbeigšanas pamatiem un katram no tiem veltīt atsevišķu rakstu, šī raksta ietvaros aplūkots tikai viens no ceļa servitūta izbeigšanas pamatiem, t.i., ceļa servitūta izbeigšana ar izpirkumu.

Pētījuma mērķis ir normatīvo tiesību aktu, nozares speciālistu viedokļu analīzes rezultātā noskaidrot ceļa servitūta izbeigšanas ar izpirkumu būtību, saturu, piemērošanas īpatnības un sniegt priekšlikumus normatīvo aktu pilnveidošanai.

Pētījuma mērķa sasniegšanai izvirzīti trīs galvenie uzdevumi:

- 1) analizēt jēdzienu “izpirkums”, “izpirkuma tiesība” un “servitūta izlietotājs” saturu un piemērošanas robežas *Civillikumā* un citos normatīvajos aktos;
- 2) noskaidrot ceļa servitūta izbeigšanas ar izpirkumu būtību un interpretācijas problēmas;
- 3) sniegt priekšlikumus normatīvo aktu pilnveidošanai.

Pētījumā izmantotie materiāli

Pētījums pamatā balstīts uz vairāku civiltiesību speciālistu darbu analīzi, piemēram, Kalniņa V., Rozenfelda J., Sinaiska V., Višņakovas G., Baloža K., Vīnzarāja N., kā arī vairāku normatīvo aktu izpēti, kuru saturā lietoti jēdzieni *izpirkums* vai *izpirkuma tiesība*. Aplūkots arī Vietējo likumu kopojuma III daļa un *Krievijas Federācijas Civillkodekss*.

Metodes

Darbā izmantotas šādas vizpārzinātniskās pētījuma metodes:

- **aprakstošā** – detalizēti pētīt servitūtu izbeigšanas pamatus, apkopojot informāciju un pamatojoties uz izpētīto, sniedzot skaidrojumu, kā arī identificējot problēmas;

- **analītiskā** – pētot normatīvos aktus, autoru viedokļus, lai noskaidrotu servitūta izpirkuma saturu un problemātiku pētāmā jautājuma ietvaros;
- **grafiskā** – informācijas izkārtošana tabulās, lai atvieglotu tās uztveri;
- **indukcija un dedukcija** – atsevišķu spriedumu izteikšanai visa darba gaitā;
- **loģiski konstruktīvā** – lai izteiktu konkrētu tiesību normu grozījumu tekstu redakcijas.

Darbā izmantotas arī tiesību normu interpretācijas metodes:

- **gramatiskā** – izzinot tiesību normās iekļauto jēdzienu “izpirkums”, “izpirkuma tiesība” un “servitūta izlietotājs” nozīmi un būtību;
- **sistēmiskā** – izzinot ceļa servitūta izbeigšanās institūtu, noskaidrojot *Civillikuma* dažādas normas un citos likumos iekļautās ar izpirkumu;
- **teleoloģiskā** – izzinot likumdevēja gribu, ietverot *Civillikumā* ceļa servitūta izbeigšanās tiesību institūtu; izprast tā sociālo mērķi.

Rezultāti

Pētījuma rezultātā autore nonāk pie secinājuma, ka *Civillikumā* nav definēti tādi jēdzieni kā “izpirkums”, “izpirkuma tiesība”, “servitūta izlietotājs”. Bet, pastāvot jēdzienu nenoteiktībai, pastāv arī attiecīgo tiesību normu kļūdainas interpretācijas risks. Kā arī *Civillikuma* 1237. panta 5. apakšpunktā, 1249. pantā un 1135. pantā ir saskatāmas pretrunas. Līdz ar to *Civillikumā* ir nepieciešami grozījumi.

Diskusija

Civillikumā ir virkne tiesību normu, kuru teorētiskā izpratne un praktiskā piemērošana ir apgrūtināta tajās esošo terminu vai jēdzienu nenoteiktības dēļ. Viens no tādiem jēdzieniem, autores skatījumā, ir *Civillikuma* 1237. panta 5. punktā un 1249. pantā lietotais “izpirkums”. Ar izpirkumu visbiežāk saprot darbību, kuras rezultātā par noteiktu samaksu personas īpašumā vai valdījumā nonāk noteikta ķermeniska vai bezķermeniska lieta. Taču, kā zināms, vienam jēdzienam var būt dažādas nozīmes – atkarībā no tā piemērošanas jomas un apstākļiem. Lai noskaidrotu likumdevēja gribu un *Civillikuma* 1237. panta 5. punkta un 1249. panta piemērošanas robežas, vispirms ir jānoskaidro jēdziena “izpirkums” jēga un saturs ceļa servitūta izbeigšanas kontekstā.

Izcils zinātnieks, civiltiesību speciālists Vīnzarājs (2000) savā rakstā “Jēdzienu jurisprudence” uzsvēra kādu būtisku apgalvojumu “ [...] cilvēki, vārdus izteikdami, iedomājas, ka ar vārdiem saistās noteikta jēga, bet, kad tieši jautājam, ko īsti vārds nozīmē, tad precīzu atbildi gan nesaņemam: “*Si rogas nescio, si non rogas scio*” (Sv. Augustīns).

Jēdziena “izpirkums” satura noskaidrošanai autore aplūkos servitūta izbeigšanās pamatu vēsturisko attīstību, analizēs citu ar izpirkumu saistīto jēdzienu saturu, kā arī minētā jēdziena lietojumu *Civillikumā* un citos normatīvajos aktos.

Pirmšķietami ceļa servitūta izbeigšanai ar izpirkumu ir skaidra un vienkārša izbeigšanas kārtība-savstarpēji vienojoties. Taču vienlaicīgi rodas jautājumi:

- Kas atzīstams par servitūta izlietotāju un tiesīgs izmantot izpirkuma tiesību (īpaši gadījumos, ja ceļa servitūtu vienlaicīgi izlieto gan kalpojošā, gan valdošā nekustamā īpašuma īpašnieki)?
- Ko saprot ar servitūta izpirkumu – vai izpirkt iespējams lietojuma tiesību vai servitūta ceļu kā inženierbūvi, vai arī zemes platību, ko aizņem ceļa servitūts?
- Kas ir atlīdzības pamatā – nauda vai cita manta? Vai izpirkuma īstenošana nav pretrunā ar nodibinātā ceļa servitūta mērķi?

Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā izpirkums skaidrots kā "Paveikta darbība [..]; nepieciešamā naudas summa vai manta, lai varētu (ko) izpirkt. Ieķīlāto mantu. Pieprasīt izpirkumu. Samaksāt izpirkuma naudu (Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca, <http://www.tezaurs.lv/mlvv/>).

Sinaiskis (1996) teicis: "Izpirkums ir servitūta izbeigšanās speciāls veids". Savukārt Balodis (1998) norāda: "[..] izpirkuma gadījumā servitūta izlietotājs saņem no kalpojošās lietas īpašnieka pretizpildījumu – naudu vai citu mantisku vērtību. Servitūta izlietotāja vai kalpojošās lietas īpašnieka līgums par servitūta izpirkumu nevar tikt noslēgts pēc vienas puses pieprasījuma, kam nepiekrīt otra puse". Rozenfelds (2002) norāda: "Izpirkt servitūtu, atlīdzinot tā izlietotājam, var, tikai abām pusēm savstarpēji vienojoties, nevis pēc vienas puses pieprasījuma". Pētot tiesību doktrīnu, autore secina, ka civiltiesību speciālisti visai skopi pauž viedokli par to, ko nozīmē servitūta izpirkums, kā tas izpaužas, kas un kā to īsteno. Atšķirībā no K. Baloža, kas sniedzis visplašāko skaidrojumu, V. Sinaiskis ir radījis vēl lielāku neskaidrību, izpirkumu raksturojot kā speciālu servitūta izbeigšanās veidu, tuvāk nepaskaidrojot, ko ar to ir domājis. Bet J. Rozenfelds citē *Civillikuma* 1249. pantu. Izvērtējot augstāk apkopoto, secināms, ka izpirkuma gadījumā maksājama atlīdzība servitūta izlietotājam. Un izpirkumu vienlaicīgi var traktēt gan kā darbību, gan ka naudas summu izpirkuma veikšanai.

Jānorāda, ka līdz ar jēdzienu "izpirkums" juridiskajā literatūrā un normatīvajos aktos tiek lietots jēdziens "izpirkuma tiesība", kuri nav strikti nodalīti, jo savā starpā ir cieši saistīti. Autore uzskata, ka nav iespējams runāt par objekta izpirkšanu, ja tiesību subjektam nav piešķirta izpirkuma tiesība un otrādi.

Raksturojot izpirkuma tiesību kā lietu tiesību institūtu, Sinaiskis (1996) norāda: "Izpirkuma tiesība ir vēsturisks institūts, kas tagadējās tiesībās ir stipri aprobežots un zaudējis savu agrāko nozīmi. Dominējot agnātiskajai organizācijai, šī izpirkuma tiesība piederēja agnātiem (radniekiem). Izpirkuma tiesība tagadējās tiesībās ir agrāk plaši izlietotā institūta mazs atlikums, kura nozīme stipri sašaurinājusies. Šis institūts bija labi pazīstams arī ģermāņu tiesībās (*Naherrecht, Retrachtsrecht, Beispruchsrecht*)" (Sinaiskis, 1996). Jāpiebilst, ka, atšķirībā no ģermāņu tiesībām, romiešu tiesībās izpirkuma institūts nav minēts. Servitūtu tiesības Senajā Romā izbeidzās:

- ar kalpojošās vai valdošās lietas bojā eju;
- ar sakritumu;
- ar atteikšanos no piederošā servitūta;
- ar nelietošanu;
- ar nāvi. (Kalniņš, 1997)

Romiešu tiesībās izpirkums nav minēts kā servitūta izbeigšanas pamats. Juridisko terminu skaidrojošā vārdnīcā skaidrots, "izpirkuma tiesība (*ransom right*) – tiesība iegūt cita atsavinātu nekustamu īpašumu, atstumjot ieguvēju, sakarā ar priekšrocību pret viņu un iestājoties viņa tiesībās" (Apinis, 2000).

Aplūkojot Vietējo likumu kopojuma III daļu, autore konstatē, ka jautājumi par izpirkumu un izpirkuma tiesību bija strikti reglamentēti. Pamatā tie bija iekļauti Vietējo likumu kopojuma III daļā no 1613. panta līdz 1685. pantam un attiecās uz gadījumiem, kad "Izpirkums (*Näherrecht, Retracts- oder Beispruchsrecht*) pastāv tiesībā iegūt cita atsavinātu nekustamu mantu, atstumjot ieguvēju, uz priekšrocības pamata pret viņu, un stājoties ieguvēja tiesībās (Vietējo likumu kopojuma III daļa, 1928, 183). Servitūta izbeigšanas pamati Vietējo likumu kopojuma III daļā bija identiski šobrīd *Civillikumā* reglamentētajiem. Un servitūta izbeigšanas pamats ar izpirkumu bija noteikts 1265. panta 6. apakšpunktā. Bet 1282. pantā bija norādīts, "Izpirkt servitūtu no servitūta tiesības baudītāja par atlīdzību var tikai uz servitūta baudītāja un viņa nesēja abpusēju vienošanos, bet nevis uz vienas pašas puses vēlēšanos" (Vietējo likumu kopojuma III daļa, 1928). Kaut arī Vietējo likumu kopojuma III daļas vēsturiskā panta redakcija ir līdzīga *Civillikumā* 1249. panta pirmās daļas redakcijai, tomēr no vēsturiskās var viennozīmīgi izprast, ka par izpirkuma tiesīgo personu atzīstams kalpojošā nekustamā īpašuma īpašnieks (servitūta nesējs), bet persona, no kuras servitūts izpērkams, atzīstama par valdošā nekustamā īpašuma īpašnieku

(servitūta tiesības baudītājs). Savukārt, lai izprastu, ka izpirkuma tiesīgā persona ir kalpojošās lietas īpašnieks, ir nepieciešama padziļināta *Civillikuma* 1249. panta pirmās un otrās daļas tulkošana. Valdošā nekustamā īpašuma īpašnieks ir izlietotājs, kas izriet no vairākiem *Civillikuma* pantiem (piemēram, 1133., 1135., 1138., 1139., 1140., 1150. pants). Līdz ar to autore ir radusi atbildi uz vienu no iepriekš izvirzītajiem jautājumiem un noskaidrojusi, ka izpirkuma tiesības izlietotājs viennozīmīgi ir valdošā nekustamā īpašuma īpašnieks.

Pētījuma turpinājumā aplūkoti normatīvie akti, kuros lietots jēdziens “izpirkums” vai “izpirkuma tiesība”, lai izprastu to būtību un praktisko nozīmi. Pārskatāmības labad autore informāciju ir izkārtojusi 1. tabulā.

1. tabula

Jēdzienu “izpirkums” un “izpirkuma tiesība” lietojums *Civillikumā* (autores veidota)

Nr.	Norāde uz <i>Civillikuma</i> pantu	Panta īss saturs
1.	720. pants 737. pants 751. pants	<i>Civillikuma</i> 720. pantā ir norāde uz <i>Civillikuma</i> 1073. pantā paredzētām kopīpašnieku tiesībām, ja līdzmantinieks atsavina savu nekustamā īpašuma daļu personai, kas nav kopīpašnieks. Savukārt <i>Civillikuma</i> 737. un 751. pantā reglamentēti jautājumi par mantojuma dalīšanas kārtību dalāma nekustamā īpašuma istās vērtības noteikšanai un ārpus pilsētu administratīvām robežām esošas lauksaimnieciska rakstura zemes dalīšanu līdzmantinieku starpā.
2.	1073. pants	<i>Civillikuma</i> 1073. pants reglamentē nekustamā īpašuma kopīpašnieku izpirkuma tiesības izmantošanas kārtību gadījumos, ja kāds nekustamā īpašuma kopīpašnieks atsavina savu daļu personai, kura nav kopīpašnieks, ignorējot pārējo kopīpašnieku pirmpirkuma tiesības.
3.	1381. pants – 1400. pants	<i>Civillikuma</i> Septītā nodaļa – Izpirkuma tiesība – reglamentē jautājumus par izpirkuma tiesības nodibināšanu un izlietošanu, ieguvēja pienākumus pret izpircēju, atsavinātāja pienākumus pret izpircēju, atsavinātāja pienākumus pret ieguvēju un izpirkuma tiesības izbeigšanos.
4.	1129. ¹ pants	<i>Civillikuma</i> 1129. ¹ norādīts, ka apbūves tiesībai piemērojami noteikumi, kas attiecas uz nekustamām lietām, izņemot pirmpirkuma tiesību un izpirkuma tiesību.
5.	1752. pants	<i>Civillikuma</i> 1752. pants saistāms ar zemes gabala īpašnieka ķīlāšanas tiesību un tiesību prasīt ķīlas jeb izpirkuma maksu par valdījuma traucējumu. Kā norāda K. Torgāns: “Šādi nosauktu maksājumu var uzskatīt par atlīdzību, kas jāmaksā sakarā ar morāla kaitējuma nodarīšanu, aizskarot īpašnieka tiesības netraucēti valdīt savu zemes gabalu.” (Komentāri 251. lpp.)
6.	2093. pants	<i>Civillikuma</i> 2093. pants satur norādi, ka izpirkuma tiesības maiņas līgumā nav izlietojamas.
7.	1237. panta 5. apakšpunkts 1249. pants	<i>Civillikuma</i> 1237. panta 5. daļā izpirkums ir minēts kā viens no servitūtu izbeigšanas pamatiem, bet 1249. pantā ir noteikts, ka servitūta izbeigšana ar izpirkumu var notikt uz savstarpējas vienošanās pamata. Kā arī minētais pants satur norādi par to, ka kalpojošās lietas īpašnieks servitūtu nevar izpirkt pat servitūta nelietīgas izlietošanas dēļ.

Izvērtējot 1. tabulā apkopoto pantu saturu, secināms, ka *Civillikumā* ir vairāki panti, kuros lietots jēdziens “izpirkums” vai “izpirkuma tiesība”. Minētajos pantos šie jēdzieni pamatā lietoti atsavināšanas kontekstā, reglamentējot īpašuma tiesību uz noteiktu objektu (nekustamu īpašumu) pāreju no viena subjekta citam. Vai arī “izpirkuma tiesība” tiek saprasta kā atlīdzība par valdījuma traucējumu (*Civillikums*, 1752. pants). Taču servitūta izpirkumam ir veltīti tikai divi panti – *Civillikumā* 1237. panta 5. apakšpunkts un 1249. pants. Diemžēl, minētajos pantos nav skaidrots, ko saprot ar servitūta izpirkumu. Līdz ar to nav skaidrs – vai izpirkt iespējams lietojuma tiesību, vai servitūta ceļu kā inženierbūvi, vai arī zemes platību, ko aizņem servitūta ceļš. Pastāvot tādai nenoteiktībai, autore pieļauj, ka minēto tiesību normu piemērotāji tās var kļūdaini interpretēt.

Autore pieļauj, ka likumdevējs ar servitūta izpirkumu ir domājis lietojuma tiesības izpirkšanu. Jo no *Civillikuma* 1130. panta izriet, ka servitūts ir tiesība uz cita lietu. Savukārt *Civillikuma* 1138. pantā noteikts, ka servitūta izlietotājs servitūtu valda, servitūta tiesību izlietojot. Un jau iepriekš bija secināts,

ka izlietotājs ir valdošā nekustamā īpašuma īpašnieks, bet izpircējs ir kalpojošā nekustamā īpašuma īpašnieks, kas tiesīgs izpirkt servitūtu par atlīdzību. Un, kā norāda K. Balodis, atlīdzība var būt gan nauda, gan cita mantiska vērtība (Višņakova, Balodis, 1998). Pēc loģikas šāda izpirkuma konstrukcija būtu pieļaujama, bet servitūta izpirkuma gadījumā svarīgi aplūkot *Civillikuma* 1145. pantu, kurā noteikts “Katrs reālservitūts ir tiktāl nešķirami saistīts ar valdošo nekustamo īpašumu, ka viņu nevar atsevišķi no tā ne atsavināt, ne nodot trešās personas lietošanā” (*Civillikums*, 1937, 1145). No minētā panta izriet, ka servitūts ir cieši saistīts ar nekustamo īpašumu, kura labā tas nodibināts un nevar būt par atsevišķu pirkuma līguma objektu.

Jēdzienu “izpirkums” un “izpirkuma tiesība” lietojums neaprobežojas tikai ar *Civillikumu*. Arī vairākos citos Latvijas tiesību aktos ir ietverti minētie termini. Lai neaprobežotos tikai ar *Civillikumu* un ar mērķi veikt plašāku pētījumu, autore 2. tabulā apkopoja citus jēdzienu “izpirkums” un “izpirkuma tiesība” saturošus tiesību aktus.

2. tabula

Jēdzienu “izpirkums” un “izpirkuma tiesība” lietojums tiesību aktos Latvijā (autore veidota)

Nr.	Normatīvā akta nosaukums	Norāde uz normatīvā akta pantu/punktu	Panta satura īss izklāsts
1.	Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada <i>Civillikuma</i> ievada, mantojuma tiesību un lietu tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un piemērošanas kārtību. (Pieņemts: 07.07.1992., <i>Ziņotājs</i> , Nr. 29/31, 30.07.1992., <i>Diena</i> , Nr. 135, 24.07.1992.)	14. panta otrā daļa	Minētajā pantā reglamentētas ēkas (būves) vai augļu dārza (koku) īpašnieka izpirkuma tiesības (ēkas (būves) vai augļu dārza (koku) kā patstāvīgs īpašuma objekta atsavināšanas gadījumā).
2.	<i>Dzīvokļa īpašuma likums</i> (Pieņemts: 28.10.2010. <i>Latvijas Vēstnesis</i> , Nr. 183 (4375), 17.11.2010.)	12. pants	Noteikts, kad dzīvokļu īpašniekiem ir izpirkuma tiesības.
3.	Par zemes privatizāciju lauku apvidos (Pieņemts: 09.07.1992., <i>Ziņotājs</i> , Nr. 32/33/34, 20.08.1992., <i>Diena</i> , Nr. 132, 21.07.1992.)	10. panta pirmā daļa	Noteiktas bijušo zemes īpašnieku vai viņu mantinieku, kā arī ēku, būvju un augļu dārza (koku) īpašnieku izpirkuma tiesības, ja minētās personas nav varējušas izmantot pirkuma tiesības pārdevēja vainas dēļ.
4.	Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās. Pieņemts: 20.11.1991., <i>Ziņotājs</i> , Nr. 49/50, 19.12.1991., <i>Diena</i> , Nr. 242, 13.12.1991.)	17. panta pirmā daļa	Noteiktas bijušo zemes īpašnieku vai viņu mantinieku, zemes, ēku, būvju un augļu dārza (koku) īpašnieku izpirkuma tiesības, ja minētās personas nav varējušas izmantot pirkuma tiesības pārdevēja vainas dēļ.
5.	Ministru kabineta 2013. gada 15. oktobra noteikumi Nr. 1106 “Zemes izpirkuma (pirkuma) līguma noslēgšanas kārtība” (Pieņemts: 15.10.2013. <i>Latvijas Vēstnesis</i> , Nr. 203 (5009), 17.10.2013.)	1. punkts	Noteikumi nosaka zemes izpirkšanas (pirkšanas) līguma noslēgšanas kārtību, līguma būtiskos noteikumus, ar līguma slēgšanu saistīto izdevumu samaksas kārtību un apmēru, kā arī apstiprina zemes izpirkuma (pirkuma) tipveida līgumu.
6.	<i>Enerģētikas likums</i> . Pieņemts: 03.09.1998. <i>Latvijas Vēstnesis</i> , Nr. 273/275 (1334/1336), 22.09.1998., <i>Ziņotājs</i> , Nr. 20, 15.10.1998.	22. pants	Reglamentē energoapgādes komersantiem izpirkuma tiesības uz energoapgādes veikšanai nepieciešamajiem objektiem.
7.	<i>Komerclikums</i> . Pieņemts: 13.04.2000. <i>Latvijas Vēstnesis</i> , Nr. 158/160 (2069/2071), 04.05.2000., <i>Ziņotājs</i> , Nr. 11, 01.06.2000.	189. ¹ pants 335. ¹ pants	189. ¹ pantā reglamentētas dalībnieka izpirkuma tiesības, ja viņam pirkuma tiesības nav bijis iespējams izlietot daļas pārdevēja vai daļas ieguvēja vainas dēļ. 335. ¹ pants nosaka pārrobežu apvienošanu, kur regulēts jautājums par divu vai vairāku kapitālsabiedrību apvienošanu un kapitāla daļu (akcijas) atpirkšanu vai izpirkšanu pēc dalībnieku (akcionāru) pieprasījuma

8.	Ministru kabineta 2013. gada 21. maija noteikumi Nr. 255. Kārtība, kādā reģistrējamas, novērtējamas, izmantojamas un izpērkamas diplomātiskās dāvanas un dāvanas, kas pieņemtas, pildot valsts amatpersonas pienākumus, un kas ir publiskas personas institūcijas īpašums. Pieņemts: 21.05.2013. <i>Latvijas Vēstnesis</i> , Nr. 103 (4909), 30.05.2013.	1. punkts 25.–28. punkts	Noteikumi nosaka kārtību, kādā reģistrējamas, novērtējamas, izmantojamas un izpērkamas diplomātiskās dāvanas un dāvanas, kas pieņemtas, pildot valsts amatpersonas pienākumus, un kas saskaņā ar likumu "Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā" ir publiskas personas
----	--	-----------------------------	---

2. tabulā autore iekļāva tikai daļu no Latvijas Republikā spēkā esošajiem tiesību aktiem, kuros lietoti jēdzieni "izpirkums" un "izpirkuma tiesība". Lielākā daļa no apskatītajām tiesību normām attiecas uz tiem gadījumiem, kad izpirkuma tiesība kalpo kā aizsargmehānisms aizskartai pirmpirkuma tiesībai. Pārējās tiesību normas vērstas uz kāda objekta izpirkšanu (zemi, energoapgādes veikšanai nepieciešamajiem objektiem, kapitāldaļas, diplomātiskās dāvanas).

No 1. tabulā un 2. tabulā veiktā apkopojuma secināms, ka līdzīgi kā *Civillikumā* minētajos pantos, arī citos tiesību aktos "izpirkums" un "izpirkuma tiesība" tiek saistīti ar īpašuma tiesību pāreju no viena subjekta citam attiecībā uz noteiktu īpašuma objektu un par noteiktu samaksu.

Nobeigumā autore vērš uzmanību uz pēdējo jautājumu un piedāvā diskusijai – **vai ceļa servitūta izpirkums kā ceļa servitūta izbeigšanas pamats nav pretrunā ar nodibinātā ceļa servitūta mērķi un vajadzību?**

Ceļa servitūtu nodibina par labu kādai noteiktai personai vai noteiktam zemes gabalam par labu (*Civillikums*, 1937, 1130), un servitūtam jādod labums tā izlietotājam (*Civillikums*, 1937, 1135). Tāpēc nevar nodibināt tādu reālservitūtu, kas gan atbilst noteikta izlietotāja subjektīvajām interesēm, bet nedod pastāvīgu objektīvu labumu pašam nekustamajam īpašumam (Višņakova, Balodis, 1998). Tātad ceļa servitūta mērķis ir dot labumu nekustamajam īpašumam, lai, piemēram, nodrošinātu piekļūšanu līdz koplietošanas ceļam. Autore uzskata, ja šāda nepieciešamība zudusi, ceļa servitūts ir nekavējoties jāizbeidz. Arī Rozenfelds (2008) savā pētījumā norāda "[..] gadījumā, ja servitūts pretēji CL 1135. pantam vairs nedod labumu tā izlietotājam, tad pēc kalpojošās lietas īpašnieka prasības tiesa šādu servitūtu var atzīt par izbeigtu. Jāpiezīmē, ka Krievijas Federācijas *Civilkodeksa* 276. pantā (*Гражданский кодекс Российской Федерации*, 1994, 276) ir paredzēti tikai divi servitūtu izbeigšanas pamati. Viens no pamatiem ir, ja zūd apstākļi, kas bija par pamatu servitūta nodibināšanai, pēc kalpojošās lietas īpašnieka prasības tiesa servitūtu var izbeigt. Diemžēl Latvijas *Civillikumā* šāda servitūta izbeigšanas pamata nav. Taču autores skatījumā šāds servitūta izbeigšanas pamats loģiski izriet no faktiskās situācijas un Latvijas *Civillikumu* būtu lietderīgi papildināt ar līdzīga satura servitūta izbeigšanas pamatu.

Izvērtējot *Civillikuma* 1237. panta 5. apakšpunktu un 1249. panta saturu, autorei ir pamats secinājumam, ka gadījumā, ja ceļa servitūta izlietotājs vēlēties izbeigt ceļa servitūtu ar izpirkumu, tas nozīmēs tikai vienu – nepieciešamība pēc ceļa servitūta ir zudusi. Ja ir zudusi nepieciešamība, tad arī ceļa servitūts nekalpo tam paredzētajam mērķim. Rodas pamatots jautājums: kāpēc kalpojošā nekustamā īpašuma īpašniekam ir jāizpērk servitūts un jāmaksā atlīdzība par ceļa servitūta izbeigšanu, ja valdošā nekustamā īpašuma īpašniekam zudusi vajadzība pēc ceļa servitūta pastāvēšanas? Ja servitūts būtu nepieciešams, valdošā nekustamā īpašuma īpašnieks nekad no tā neatteiktos. Līdz ar to autore saskata pretrunas *Civillikuma* 1237. panta 5. apakšpunktā, 1249. pantā un 1135. pantā. Autore nesaskata ne tiesisku, ne praktisku nozīmi servitūta izbeigšanas pamatam – servitūta izbeigšana ar izpirkumu. Vēl jo vairāk, pastāvot šādam tiesiskajam regulējumam, servitūta izlietotājam ir radīta iespēja ļaunprātīgi un

nepamatoti iedzīvoties uz kalpojošā nekustamā īpašuma īpašnieka rēķina. Kā arī, ja gadījumā nepieciešamība pēc ceļa servitūta būs zudusi, bet valdošā nekustamā īpašuma īpašnieks vēlēties izmantot servitūta izpirkuma tiesību un saņemt par servitūta izbeigšanu noteiktu atlīdzību, viņa darbībā būs saskatāms arī labas ticības principa pārkāpums, kas ir viens no fundamentālajiem civiltiesisko attiecību veidošanas pamatiem.

Secinājumi

1. Reglamentējot servitūtu tiesisko regulējumu, *Civillikumā* nav definēti tādi jēdzieni kā “izpirkums”, “izpirkuma tiesība”, “servitūta izlietotājs”. Terminu nenoteiktība tiesību normu piemērotāju var novest pie attiecīgo tiesību normu kļūdainas interpretācijas.
2. Izlietotājs ir valdošā nekustamā īpašuma īpašnieks (neskatoties uz tiem gadījumiem, kad servitūta ceļu lieto arī kalpojošā nekustamā īpašuma īpašnieks).
3. Servitūta izpirkums var izpausties kā servitūta tiesības (bezķermeniskas lietas) izpirkums.
4. Servitūts ir cieši saistīts ar nekustamo īpašumu, kura labā tas nodibināts un nevar būt par atsevišķu pirkuma līguma objektu.
5. *Civillikuma* 1237. panta 5. apakšpunktā, 1249. pantā un 1135. pantā ir saskatāmas pretrunas, kas servitūta izlietotājam rada iespēju ļaunprātīgi un nepamatoti iedzīvoties uz kalpojošā nekustamā īpašuma īpašnieka rēķina.
6. Autore ierosina izdarīt šādus grozījumus *Civillikumā*:
 - *Civillikuma* 1237. panta 5. apakšpunktā svītrot vārdus “ar izpirkumu”. Līdzšinējo *Civillikuma* 1237. panta 6. apakšpunktu uzskatīt par 5. apakšpunktu.
 - Papildināt *Civillikuma* 1237. pantu ar otro daļu šādā redakcijā: “Ja zūd apstākļi, kas bija par pamatu servitūta nodibināšanai, kalpojošā nekustamā īpašuma īpašnieks tiesīgs lūgt tiesu izbeigt servitūtu.”

References

- Dzīvokļa īpašuma likums (spēkā esoša redakcija). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 183 (4375), 17.11.2010. (skatīts 15.2.2017.)
- Enerģētikas likums (spēkā esoša redakcija). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 273/275 (1334/1336), 22.09.1998. (skatīts 15.2.2017.)
- Komerclikums (spēkā esoša redakcija). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 158/160 (2069/2071), 04.05.2000. (skatīts 15.2.2017.)
- Kalniņš V. (1977). *Romiešu civiltiesību pamati*. Rīga: Zvaigzne
- Latviešu–angļu, angļu–latviešu juridisko terminu vārdnīca* (2000). Red. Apinis M. Rīga: Kamene
- Likums “Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ievada, mantojuma tiesību un lietu tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un piemērošanas kārtību”. *Ziņotājs*, Nr. 29/31, 30.07.1992. (skatīts 15.2.2017.)
- Likums “Par zemes privatizāciju lauku apvidos” (spēkā esoša redakcija). *Ziņotājs*, Nr. 32/33/34, 20.08.1992. (skatīts 15.2.2017.)
- Likums “Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās” (spēkā esoša redakcija). *Ziņotājs*, Nr. 49/50, 19.12.1991. (skatīts 15.2.2017.)
- Ministru kabineta 2013. gada 15. oktobra noteikumi Nr. 1106 “Zemes izpirkuma (pirkuma) līguma noslēgšanas kārtība” (spēkā esoša redakcija). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 203 (5009), 17.10.2013. (skatīts 15.2.2017.)
- Ministru kabineta 2013. gada 21. maija noteikumi Nr. 255 “Kārtība, kādā reģistrējamas, novērtējamas, izmantojamas un izpērkamas diplomātiskās dāvanas un dāvanas, kas pieņemtas, pildot valsts amatpersonas pienākumus, un kas ir publiskas personas institūcijas īpašums” (spēkā esoša redakcija). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 103 (4909), 30.05.2013. (skatīts: 15.2.2017.)
- Rozenfelds, J. (2008). Pētījums par Civillikuma Lietu tiesību daļas (ceturtās, piektās, sestās un septītās nodaļas) modernizācijas nepieciešamību. Pieejams: http://www.tm.gov.lv/files/archieve/lv_documents_petijumi_cl_ceturta_piekta_sesta_un_septita_nodala.doc (skatīts 15.2.2017.)
- Rozenfelds, J. (2002). *Lietu tiesības*. Rīga: Zvaigzne ABC
- Sinaiskis, V. (1996). *Latvijas civiltiesību apskats. Lietu tiesības. Saistību tiesības*. Rīga: Latvijas Juristu biedrība

Višņakova, G., Balodis, K. (1998). *Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Lietas. Valdījums. Tiesības uz svešu lietu*. Rīga: Mans īpašums

Vietējo civillikumu kopojums (Vietējo likumu kopojuma III daļa.) Tulkojums ar pārgrozījumiem un papildinājumiem, kas izdoti līdz 1927. gada 31. decembrim (un ar dažiem paskaidrojumiem). Tieslietu ministrijas sevišķas komisijas sagatavojumā (1928). Rīga: Valters un Rapa

Vīnzarājs, N. (2000). Civiltiesību problēmas. Sastādījis Kalniņš E. Rīga: Kalniņa E. un Tihomirova V. izdevums

Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca. Latviešu valodas institūts. Red. Dr. philol. I. Zuicena. [http. Pieejams: www.tezaurs.lv/mlvv/](http://www.tezaurs.lv/mlvv/) (skatīts 14.02.2017.)

Гражданский кодекс Российской Федерации. Принят Государственной Думой 21 октября 1994 года.
<http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=LAW&n=212416&fld=134&dst=1000000001,0&rnd=0.737983999322855#1> (skatīts 15.2.2017.)

AGENDA SETTING AND NATIONAL TELEVISION STATIONS IN KOSOVO: THE DEHARI CASE STUDY

Dren Görguri, Ph.D. Candidate,
University of Prishtina “Hasan Prishtina”, Kosovo

Abstract

This paper analyses the agenda of three national television channels in Kosovo, in the death of a member of the Movement for Self-Determination (VV), Astrit Dehari. Research object is the agenda of the three television channels during the two-week period following the death of Dehari until the publication of the report of the autopsy. The death of the VV member, Astrit Dehari in a detention centre in Prizren prompted many reactions and controversies, political and civil. VV supported the cause by demanding justice for Dehari, while other political actors were interested in closing the public coverage of this case as soon as possible. Three national television stations RTK, KTV and RTV 21 gave space to the case in various forms in the main news editions of television stations. To establish the agendas of the media, we carried out a content analysis of daily newscasts of the Kosovar public service broadcaster RTK, and two other national broadcasters, KTV and RTV 21 during the “hot phase” of the death in suspicious circumstances of a member of a political party in detention. The research samples are 42 main news editions of three national television channels during November 6th to 20th, and the analysis is conducted based on the Agenda-Setting theory, according to news prominence in television which was defined by placement as one of the first three news items or any discussion that lasted more than 45 seconds. As results show, the biggest difference stood between RTK and two other national television stations, KTV and RTV 21. Exclusion of news occurs on public television during the analysed period while KTV and RTV 21 were more active in the political and civic cause of seeking justice for Dehari. The pattern of news coverage across national television broadcaster was measured by the position and length of stories.

Keywords: Agenda Setting, Dehari, Kosovo, News prioritize, Television.

Introduction

This paper analyses the agenda of three national television channels in Kosovo, in the death of a member of the “Movement for Self-Determination” (VV), Astrit Dehari. The paper is focused on the research of these television stations agendas about political actors, within a period of two weeks and the purpose of this article is to find whether national television channels have their agendas in the interest of the public service or their agendas are influenced by actors of the public sphere. Research object is the agenda of the three television channels in the two-week period following the death of Dehari until the publication of the report of the autopsy. The aim of the paper is to ascertain whether national TV stations have their agendas serving to the public interest or the political actors influence their agendas. Did the three national television stations have a critical stance on the case analysed in the paper and did it give a real picture of an event that meets public interest.

The context of the study: To better understand the context of this paper’s analysis, it will be helpful to first present a brief sketch about Astrit Dehari, his political activity in “Movement for Self-Determination” (“Lëvizja Vetëvendosje”) party and terrorism charges.

During 2016, Kosovo was in a difficult situation due to political opposition objections to the demarcation agreement with Montenegro. On August 4, 2016, after the Government had forwarded to the Assembly a draft law on the demarcation with Montenegro, in the evening, the Assembly building was attacked with a grenade launcher.

In late August, the Kosovo Police arrested six members of the VV, suspected of carrying out the attack, and they were charged with a terrorist act. Among them was Dehari, a member of the VV, the third largest party in the Assembly of Kosovo. Dehari died in the Detention Center in Prizren on November 5, on the 68th day of detention. VV repeatedly said that this was a staged process towards its members and holds the state responsible for the death of Dehari.

Therefore, the death of the VV member, Astrit Dehari in a detention center in Prizren prompted many reactions and controversies, political and civil. VV supported the cause by demanding justice for Dehari, while other political actors were interested in closing the coverage treatment of this case as soon as possible. Three television channels with national audiences RTK, KTV and RTV 21, gave space in various forms to the case in the main news editions.

Radio Television of Kosovo (RTK) is the only public service broadcaster in Kosovo. It is regulated by the Law on Public Broadcasting and is financed from the state budget. The Assembly of Kosovo controls the budget of the RTK, and this remains a problem for the independent functioning of the public broadcasting station. The European Commission also raised this concern in the Progress Report 2016 (p. 25), "RTK is directly state funded, which undermines its independence, weakens its long-term sustainability and leaves it prone to political influence. The assembly has yet to find a sustainable financing solution for the RTK."

Kohavision (KTV) and RTV 21 are commercial private broadcasters, both of which gained Kosovo-wide licenses in 2000.

KTV is part of Koha Group whose owner is Flaka Surroi. It started broadcasting in September 2000. KTV is known as a television that always tries to play the role of the watchdog opposing and criticising the Government.

The other private television with national coverage is Radio and Television 21 (RTV 21), which has been operating in Kosovo since 1998. RTV 21 was founded by Afërdita Saraçini-Kelmendi and her husband, Florin Kelmendi. Today, the Kelmendi family has a majority of the company shares. RTV 21 has a balanced approach, and generally, it is less critical against the Government than other national private broadcaster, KTV.

Theoretical framework

For decades, media and politics have been the subject of study by different authors because of the power they have and also because of the relationship between them. Because of the power they have in shaping public opinion, the media have always been targeted by politics to put it under control, and this situation continues today. "The media and journalism are an integral part of the political system, as conduits of political-administrative decisions as ground resonance for policy and administrative apparatus" (Russ-Mohl, 2011, 27).

The impact of media on the agenda and its powerful influence on politics has led to the media being called as the fourth power, proving the power of media in addition to three other state governments. The term "fourth power" according to the Scottish philosopher Thomas Carlyle (2007), for the first time was used by Edmund Burke, in a parliamentary debate in 1787. Bernard Cohen (2015, p.13) noted that

“the press may not be successful much of the time in telling people what to think, but it is stunningly successful in telling its readers what to think about.” In his study of the people's behaviour who receive information from the media, Marshall McLuhan (2004, 14–15) says the media interfere in how reality is perceived.

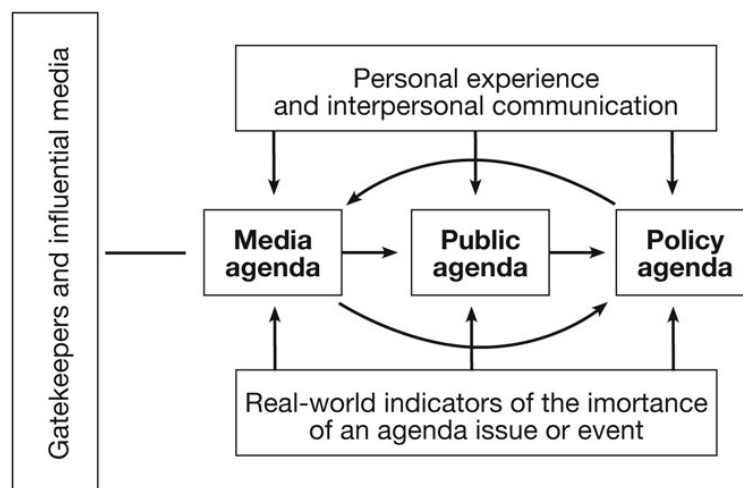

Figure 1. Agenda-Setting Theory

Source: Dearing, J. W., Rogers, E. M. (1996). Communication Concepts 6: Agenda-Setting, Thousand Oaks, CA: Sage, p.6

Maxwell McCombs and Donald Shaw introduced the agenda-setting theory, according to which the media are the ones who decide what will be the main theme, which to give priority, and which not. So, this theory explains the correlation between the rate of which the media covers a story and to what extent people feel that the event is important (McCombs, 2004). Today it is hard to put into question the mediator role of the media between the political actors and the public.

“Agenda setting has made its way over the years into newsrooms and think-tank analyses of public debates” (Kosicki, 1993, 100).

Methods

To establish the agendas of the media, we carried out a content analysis of daily newscasts of the Kosovar public service broadcaster RTK, and two other national broadcasters, KTV and RTV 21 during the “hot phase” of the death in suspicious circumstances of a member of a political party in detention. The research samples are 42 main news editions of three national television channels during November 6th to 20th. In the analysis are included main news editions “Lajmet” in RTK, “Lajmet e mbrëmjes” on KTV and “21 live news” on RTV 21. The main news editions are analysed to arrive at the answer to the question of research and test the hypotheses.

Traditional agenda setting deals with an issue or object salience, that is, how media put certain subjects on the public agenda (Huckins, 1999:76). Position and length of the story are two main criteria that show the news prominence. “Prominence in the television news format was defined by placement as one of the first three news items or any discussion which lasted more than 45 seconds” (Griffin, 2013, 380).

Results

On November 6, a day after the death of Dehari, RTK and RTV 21 began their main news editions with stories about his death while KTV's first minutes were focused on the area of terrorism, and later on the Dehari case. That day, RTK had four first stories about the case of Dehari divided into 7 minutes and 30 seconds. RTV 21 had three first chronicles in 4 minutes and 34 seconds. KTV had more minutes than RTV 21, 6 minutes and 02 seconds in two chronicles.

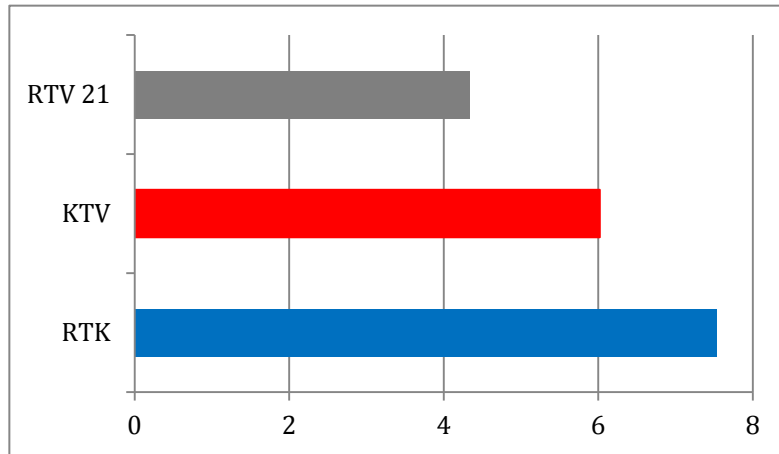

Figure 2. 06 November: Minutes of the “Dehari” case in main news editions of three national televisions

On November 7, RTK's main attention was on the US presidential election, one day before the elections and after about 20 minutes, gave the news of the first results of the autopsy of Dehari. Unlike public television, the two private television stations, KTV and RTV 21 had begun the main editions with the autopsy process. Four chronicles on RTV 21, 14 minutes and 30 seconds long, and interviews with representatives of the Kosovo Centre for Rehabilitation of Torture Victims, 8 minutes and 30 seconds long, show that over half of the main news edition was dedicated directly and indirectly to the Dehari case. On November 7, KTV had three main chronicles for this case 6 minutes and 18 seconds in length.

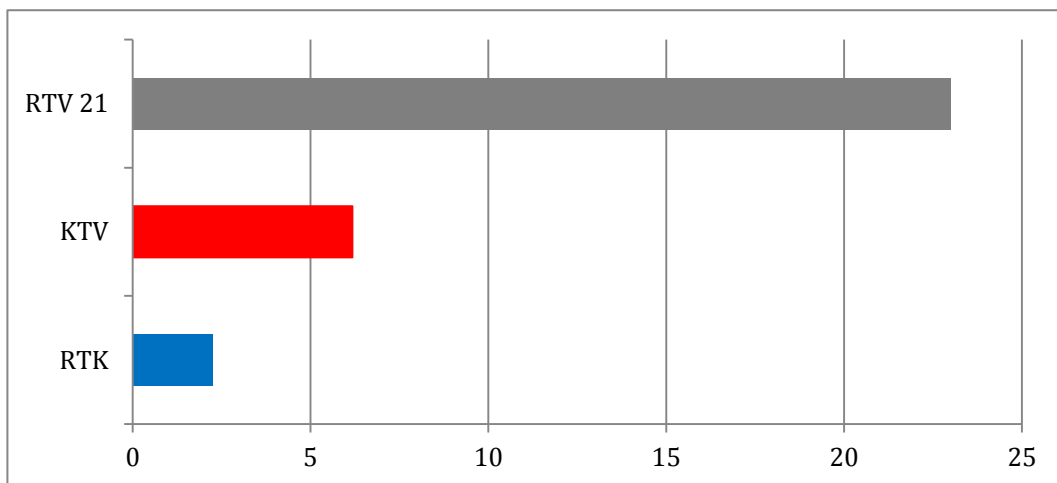

Figure 3. 07 November: Minutes of the “Dehari” case in main news editions of three national televisions

On November 8, the main chronicles on three television stations were about the Dehari's funeral. However, KTV had more stories than the two other television stations. KTV had five first edition chronicles in connection with the case of Dehari, 12 minutes and 17 seconds in length. RTK had three first stories divided into 5 minutes and 32 seconds while RTV 21, two main chronicles in 4 minutes and 4 seconds. So, KTV, not only had the largest number of chronicles but also had more than double minutes compared to the two other television stations.

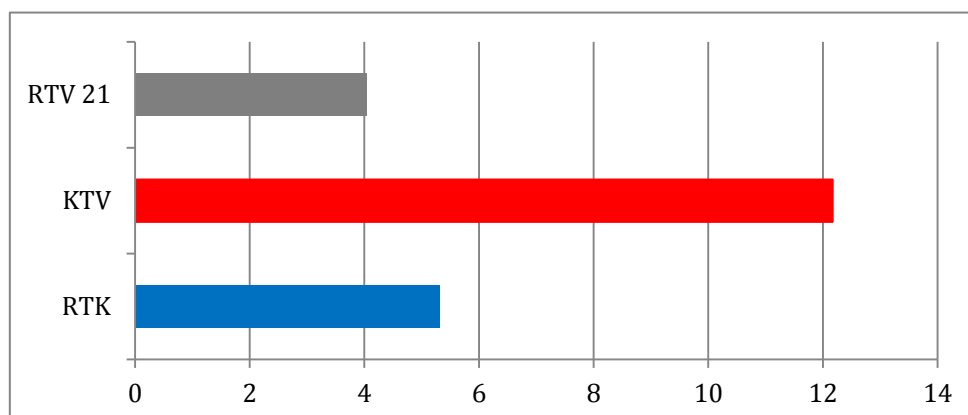

Figure 4. 08 November: Minutes of the "Dehari" case in main news editions of three national televisions

November 09 was the date when the three television stations removed attention from the death of Dehari. RTK was focused on the publication of the Progress Report for Kosovo, and recommendations for the opening of negotiations for Albania membership into the European Union. Dehari case was the sixth in the ranking and had only 1 minute and 21 seconds space.

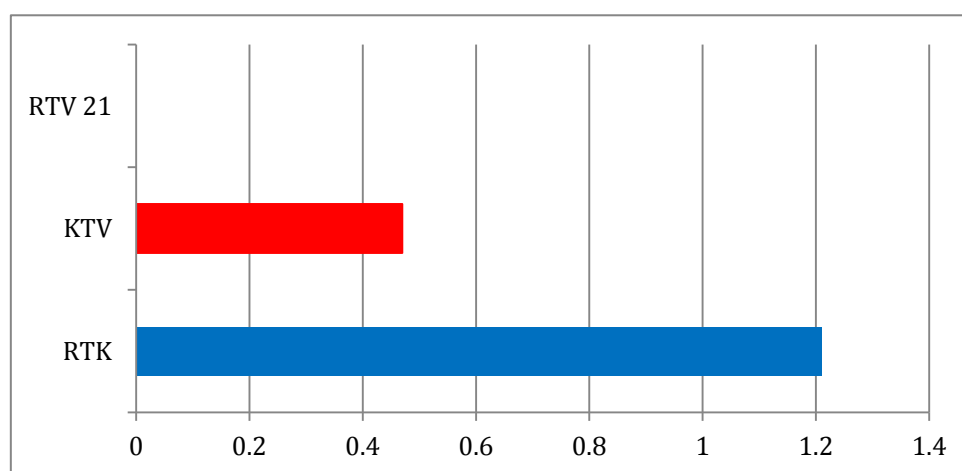

Figure 5. 09 November: Minutes of the "Dehari" case in main news editions of three national televisions

On the same day, the main part of KTV edition was devoted to the election of the President of the United States, Donald Trump, and later on the Progress Report for Kosovo. Dehari case was the 10th in ranking with a 47-second story. Similar to KTV, RTV 21 had focused on the US presidential elections and after that on the Progress Report for Kosovo. RTV 21 had no information related to the death of Dehari.

However, although this day three national television stations did not have the "Dehari" case in the main stories, this does not mean there was a certain agenda for these TVs; the three television stations were focused on issues that are important to citizens Kosovo and that had to do more with their life.

On November 10, the news of the day was the visit of Foreign Secretary of Great Britain, Boris Johnson and it occupied the main part in both editions of three television stations. On this day, only RTV 21, compared to the other two television stations, had Dehari case in one of three main chronicles.

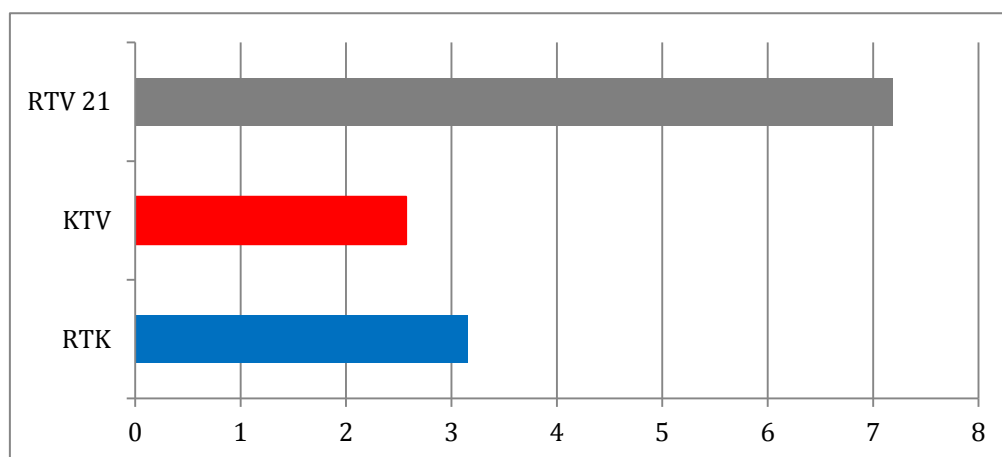

Figure 6. 10 November: Minutes of the "Dehari" case in main news editions of three national televisions

Besides reporting on the visit of British Secretary, Johnson's, RTV 21 in the second and third chronicle switched focus to the "Dehari" case for 7 minutes and 19 seconds. KTV was focused on Johnson's visit and the visit of the rapporteur for Kosovo in the European Parliament, Ulrike Lunacek and the "Dehari" case was fourth in the order with a story of 2 minutes and 57 seconds. Also, RTK had in focus Johnson's, and Lunacek's visits while Dehari case had coverage in two chronicles, divided into 3 minutes and 15 seconds. On this date, there was a difference between RTV 21 and the other two television stations, KTV and RTK. KTV and RTK were focused on the visit of two important international political personalities while RTV 21, in addition to the visit of Johnson's, had not neglected the "Dehari" case, reporting on the march organized for Dehari in Kumanovo.

On November 11, the television stations differed in their assessments of the event and determining what will be the central topic in the respective editions. KTV had turned the case "Dehari" in the spotlight, a day after the publication by other media of footages from security cameras in Detention Center in Prizren, the day Dehari died. Unlike KTV, on RTK and RTV 21 the main chronicles were about the visit of the EU Commissioner for Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations, Johannes Hahn in Pristina, the visit of the Rapporteur for Kosovo in the European Parliament, Ulrike Lunacek to Gjakova and electoral reform in Kosovo. The issue of publication of images from the security cameras of the Detention Centre, on RTK took place in the fifth and sixth stories. RTV 21 had just a story, the fifth in a row and 4 minutes and 06 seconds long. So, KTV had less time than two other television stations about "Dehari" case but had decided to have the story before the visit of Commissioner Hahn or topic about electoral reform.

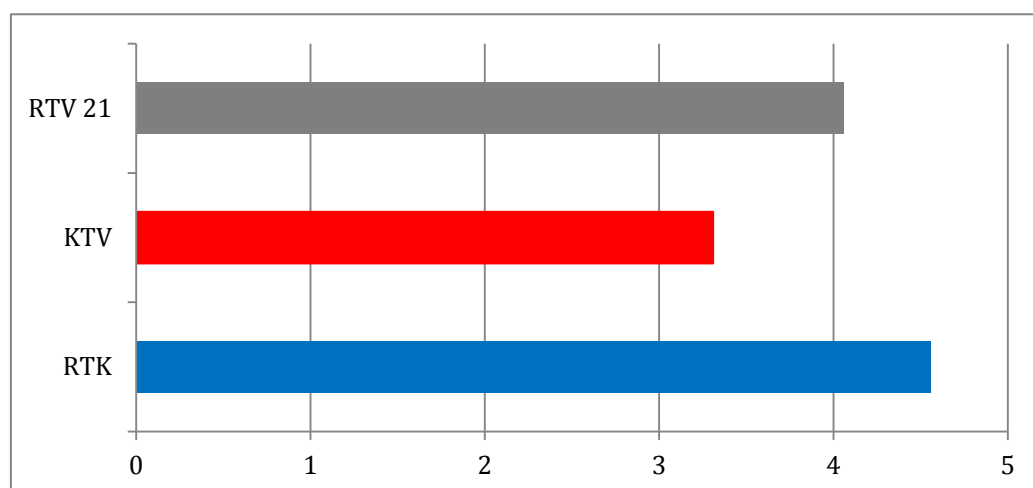

Figure 7. 11 November: Minutes of the "Dehari" case in main news editions of three national televisions

On November 12, KTV, in addition to reporting on the Kosovo football match against Turkey in the qualifiers for the World Cup "Russia 2018", again featured the case of Dehari in the main chronicles. 3 minutes and 21 seconds in two stories on the protest in front of the detention centre in Prizren and the declaration of the Kosovo Institute for Justice about the death of Dehari. Again, KTV differed from the other two television stations, which had the focus on other issues. RTV 21 edition was started with visa liberalization topic but later moved to the "Dehari" case, including an interview with representatives of the (VV). Thus, 9 minutes and 05 seconds was the duration in the main edition news of this television. RTK had returned to the "Dehari" case among the three most important stories and there was a chronicle 1 minute and 24 seconds long. Public Television in the first two topics was focused on migrant smuggling and KSF cooperation with NATO.

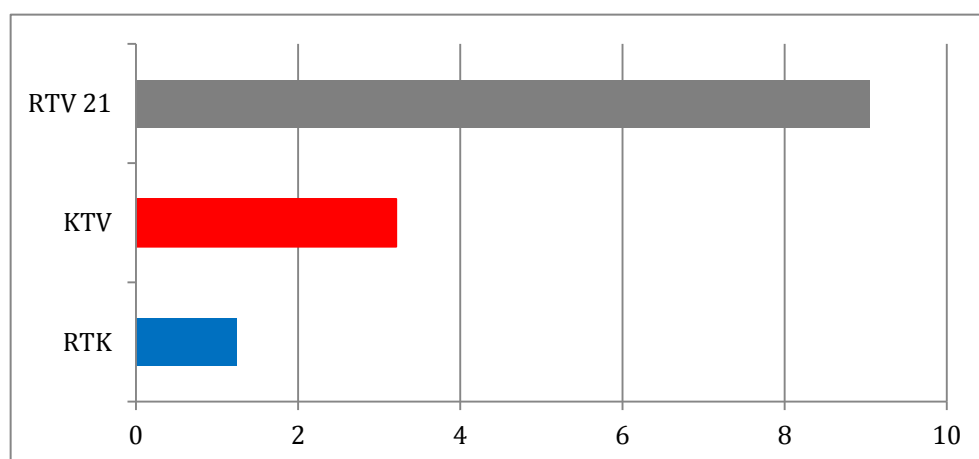

Figure 8. 12 November: Minutes of the "Dehari" case in main news editions of three national televisions

On November 13, just KTV among the three national television stations had included the death of Dehari in the main news showing the editorial policy difference about this topic. KTV had started the edition for the KSF budget for 2017 but had kept the death of Dehari in the main chronicles. The second story was about the protest that was to be held a day later, in support of Dehari and 1 minute and 10 seconds were allocated to the notice of the protest. Unlike KTV, RTV 21 had only mentioned the

organization of protest within the news summary whereas RTK had not handled anything about it. Public television was engaged with social issues, such as the phenomenon of abandonment of children, a problem that concerns Kosovar society, or even about the new telephone code of Kosovo.

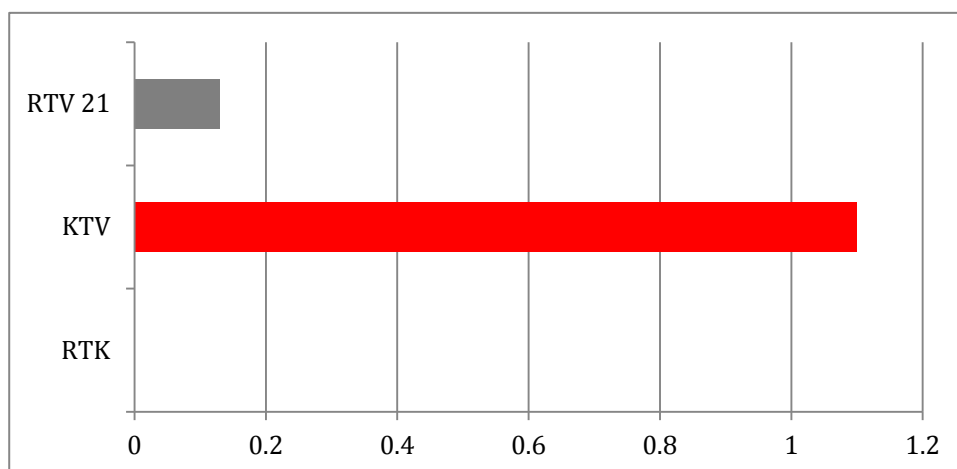

Figure 9. 13 November: Minutes of the "Dehari" case in main news editions of three national televisions

On November 14, RTK was focused on another issue of society, that of the health system. The first two stories, the public television had on was the topic of health. Meanwhile, regarding the case of Dehari, it was sixth in the ranking with a story, 2 minutes and 30 seconds long. On KTV, again the story about "Dehari" case was among three main stories.

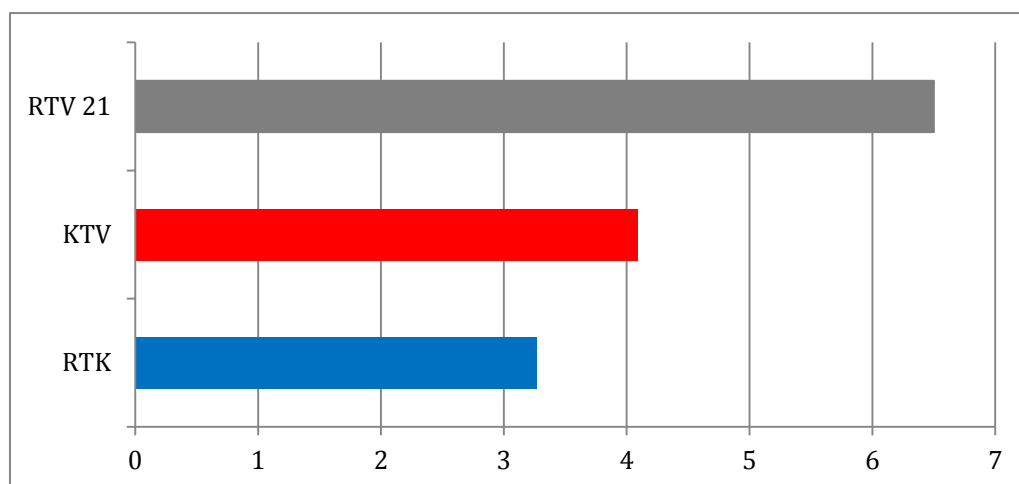

Figure 10. 14 November: Minutes of the "Dehari" case in main news editions of three national televisions

The first chronicle, 3 minutes and 23 seconds long, was about the protest in which protesters were seeking justice for Dehari. The protest, which in RTK was the sixth news in ranking and in the RTV 21 edition it was the third with a duration of 2 minutes and 16 seconds. So, while KTV started the edition about the protests, the two other television stations covered it in about 15 minutes after the start of the news edition.

On November 15, the main chronicles on KTV were devoted to the issue of the trial of the Mayor of Skenderaj, Sami Lushtaku that was the news of the day. Meanwhile, on RTV 21, first two Chronicles were about the “Dehari” case, about the autopsy results which had not been published yet and the VV's failed initiative for an extraordinary session of the Kosovo Assembly for Dehari. VV's demand for an extraordinary session was also among the main stories in the news edition of RTK while on KTV, the “Dehari” case was the fifth and sixth stories in the order.

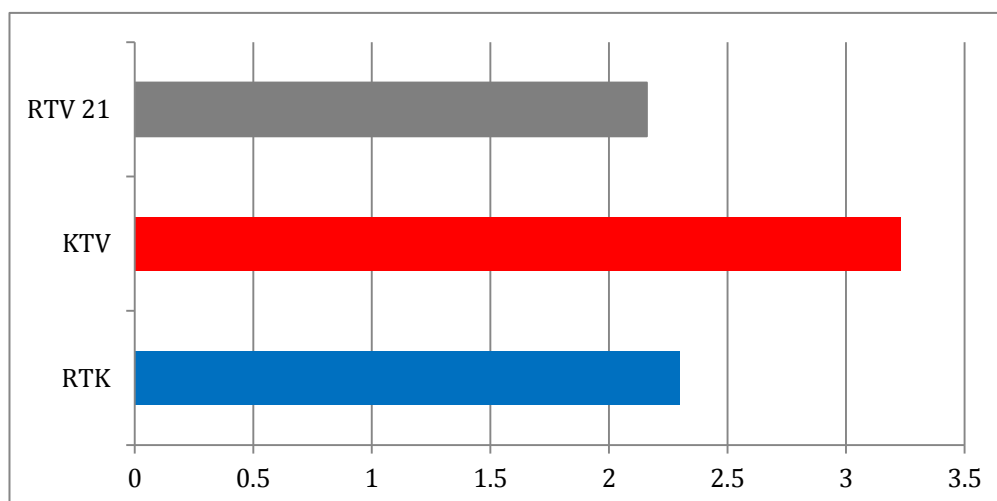

Figure 11. 15 November: Minutes of the "Dehari" case in main news editions of three national televisions

On November 16, the national television had not included the “Dehari” case in three main stories. RTV 21 in the fourth chronicle reported on the VV's initiative for an extraordinary session of the Kosovo Assembly on the occasion of Dehari's death.

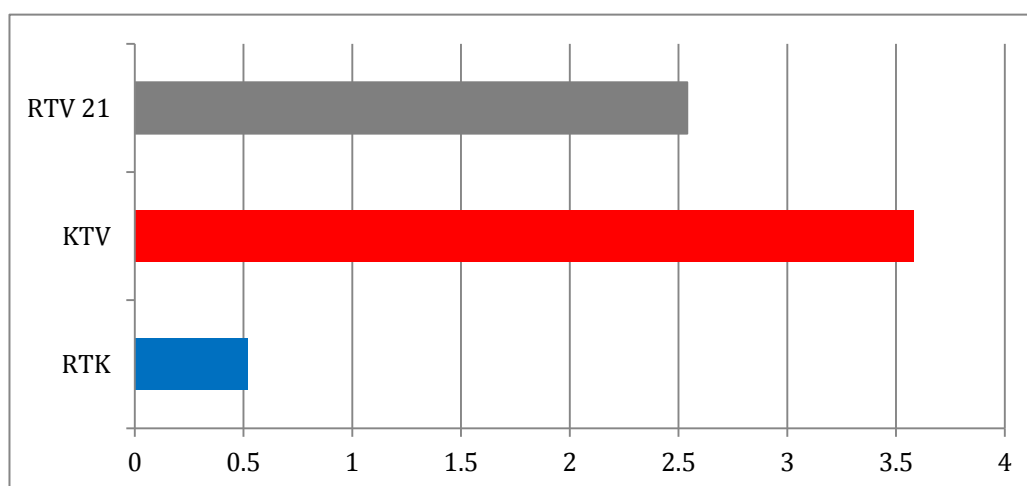

Figure 12. 16 November: Minutes of the "Dehari" case in main news editions of three national televisions

On KTV, as the day before, two first stories were about the judicial process for the President of Skenderaj, Lushtaku. Unlike the two national private television stations, the public television had three main chronicles for three political figures, starting with the President of Kosovo, Hashim Thaçi, the Prime Minister Isa Mustafa and the Chairman of the Assembly, Kadri Veseli. VV's demand for an extraordinary session was eighth in the edition, 52 seconds long.

On November 17, KTV on the third day in a row had begun the main news edition with the issue of Lushtaku, but also two stories about “Dehari” case had been included among the three top stories, divided into 6 minutes and 18 seconds. Even the other private television, RTV 21 had “Dehari” case at the beginning of the news edition, with a chronicle 5 minutes and 47 seconds long.

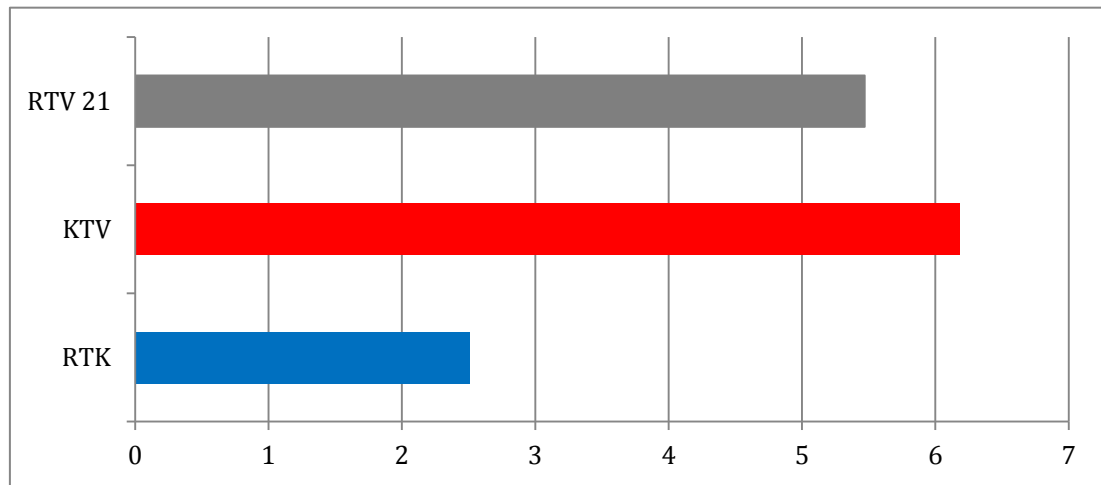

Figure 13. 17 November: Minutes of the "Dehari" case in main news editions of three national televisions

On the same day, the focus of the public television was on two issues, the use of the headscarf by a teacher and troubles with electricity in different places of the country. The news about Dehari was fifth in a Chronicle 2 minutes and 51 seconds long. RTK again differed from the other two on events priority.

On November 18 the autopsy report was released to return the issue of Dehari as the main topic on three national television news editions. In addition to the two private television stations, also RTK had three first stories on the death of Dehari. Publication of the autopsy report from the Institute of Forensic Medicine was the news of the day, while besides that, three television stations reflected the reaction of the VV, showing professionalism in handling the case with all stakeholders involved.

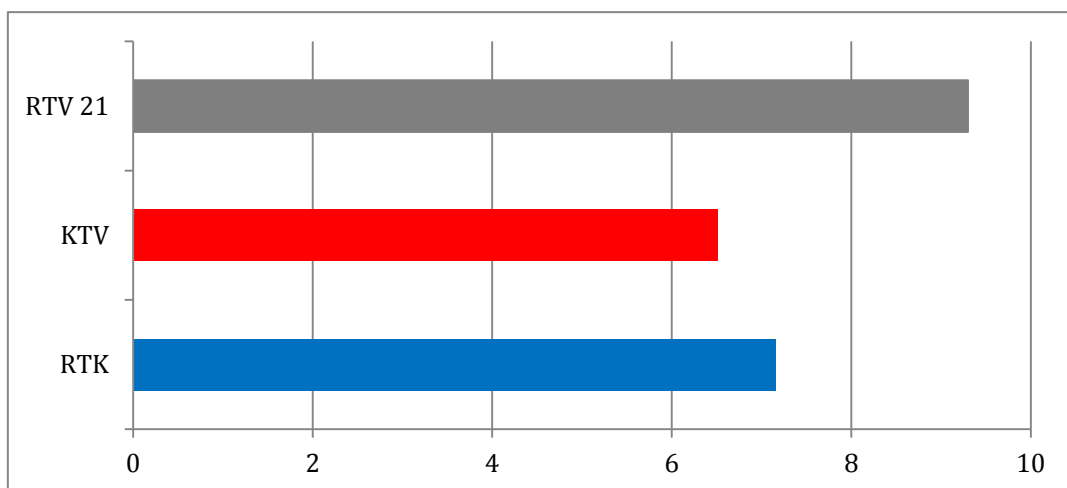

Figure 14. 18 November: Minutes of the "Dehari" case in main news editions of three national televisions

On all the three television stations, space in the main Chronicles was also given to the high school student protests in Pristina, protest that arouse the reaction of the Ministry of Education, Science and Technology, which criticized the local authorities in Pristina for political use of pupils.

On November 19, a day after the release of the autopsy report, RTK again differed with various editorial policies compared to the two other national television stations. On the public television, main news edition did not give any information about the “Dehari” case. Unlike RTK, KTV and RTV 21 again had “Dehari” in the three most important stories. KTV had the first story focused on forensic doctors who had examined the body of Dehari, questioning their legitimacy. RTV 21 covered the case transmitting the protest in Mitrovica and the ceremony for Dehari, organized in Kumanovo. Despite coverage, the two private television stations differed among themselves on the subject regarding the “Dehari” case because what was the focus of KTV, was not covered by RTV 21, or vice versa, what RTV 21 had done, KTV did not.

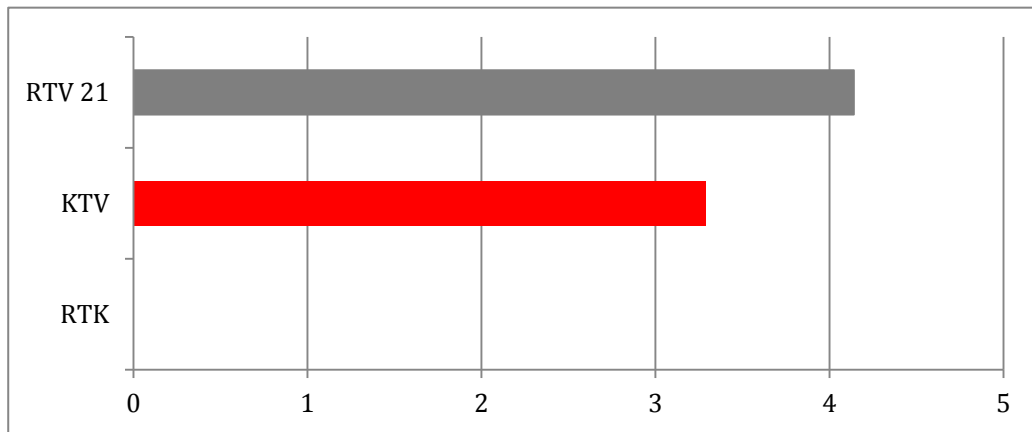

Figure 15. 19 November: Minutes of the "Dehari" case in main news editions of three national televisions

On November 20, KTV continued to start the edition with the “Dehari” case. For the third consecutive day, KTV had begun the main news edition with a story on Dehari’s death. Unlike KTV, two other national television stations had no story that had to do with the “Dehari” case. RTV 21, in the summary of news, had briefly mentioned the Ministry of Justice request for an independent investigation into the death of Dehari as the focus was on the day of remembrance of victims of traffic. Meanwhile, RTK, along with this theme, there were two news items about Chairman of the Assembly, Kadri Veseli and Prime Minister, Isa Mustafa in the main stories.

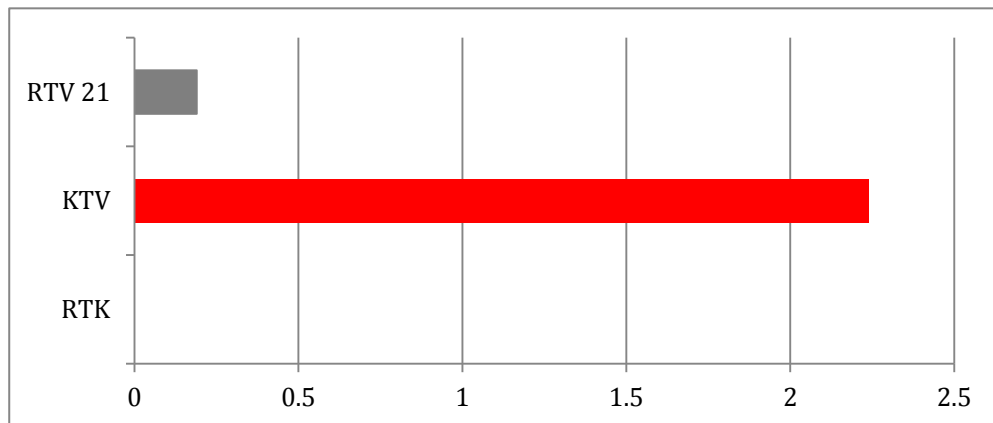

Figure 16. 20 November: Minutes of the "Dehari" case in main news editions of three national televisions

Discussion

Actors of the public sphere are aware that news that gets more space in news editions of national TV will gain public attention, so, as Iyengar and Kinder (1987, p.16) say "... those problems that receive prominent attention on the national news become the problems the viewing public regards as the nation's most important." Therefore, the political parties, but also other actors in the public sphere, constantly seek to define the agenda of the media, to maintain public attention on topics that were convenient for them. "Today the media play an important role in shaping the social reality ... in their ability to produce individuals cognitive changes, to structure their thoughts, and this is the most important effect of mass media" (Mari 2011, 95).

The case research of this paper, the death of a member of the VV, Astrit Dehari, in the analysed period, was treated in different ways by three national television stations, in terms of inclusion in the main story of news editions and in minutes allocated for this issue, compared with other events covered during this period. Setting the agenda is why media must choose what to report and how to report. (Littlejohn & Foss, 2008, 293)

November 8th and November 18th were the dates when there were mostly stories on the "Dehari" case, ten during the day by each television. On November 8th, a day after forensic doctors concluded the autopsy process, there were ten stories on three national television stations. Large space was also given on 18th November when the autopsy report was published by the Institute of Forensic Medicine, and according to the autopsy report, Dehari committed suicide. The autopsy report was categorically denied by the Dehari family and the political party to which he belonged.

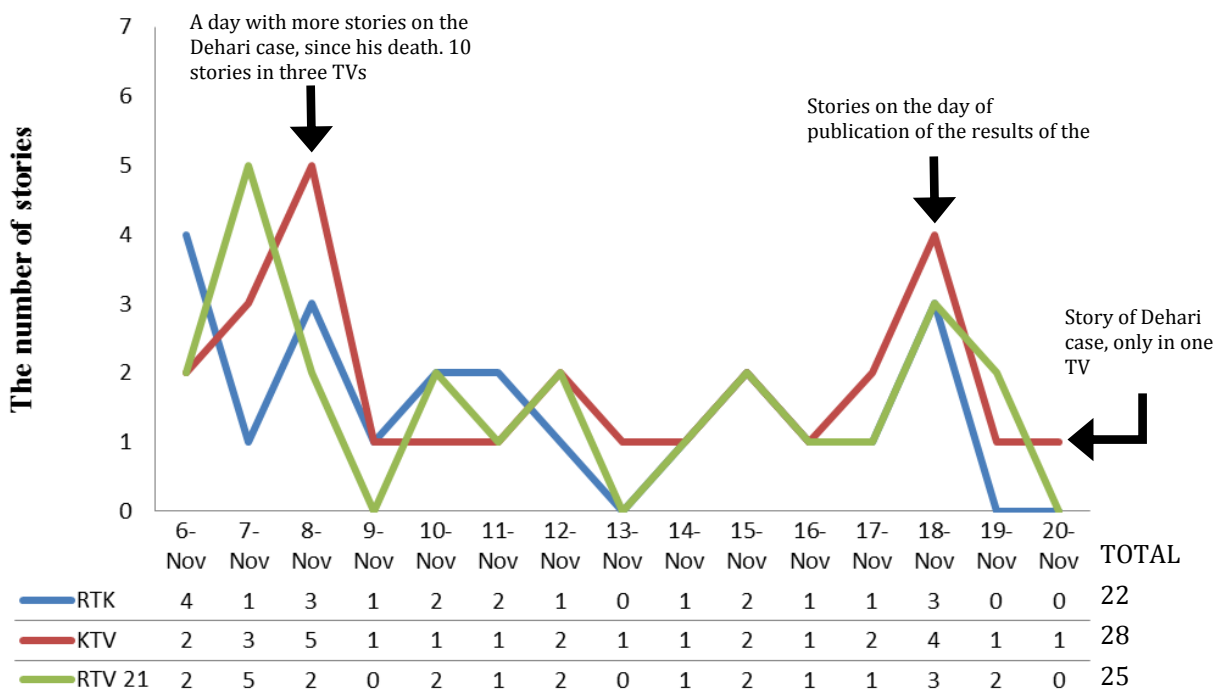

Figure 17. Order of the news on the Dehari case on main news editions, 6th to 20th November 2016

As it shown in Figure 17, on November 18, three television stations had this case in the main news editions reflecting the publication of a report by the state institutions of Kosovo and the reaction of the other pair, VV and others who supported the cause of the VV.

Figure 18 shows the number of the stories about this case on three national television stations.

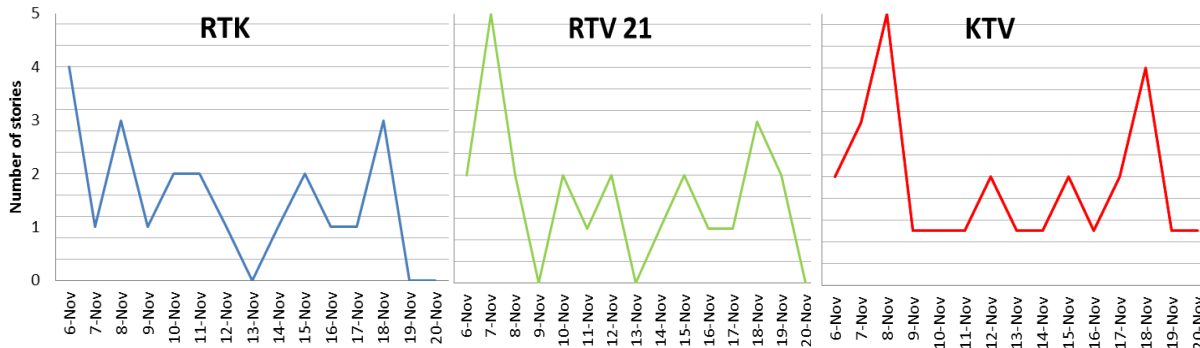

Figure 18. The number of the stories about this case on three national televisions, 6th to 20th November 2016

The largest number of stories about the “Dehari” case in the analysed period was on KTV, 28, three more than RTV 21, while RTK had 22 stories during this time. Among the three national television stations, only KTV had no central news edition during this period without any information about the “Dehari” case. Severin and Tankard (2001, 219) define this agenda-setting process as the media’s capability, through repeated news coverage, of raising the importance of an issue in the public’s mind.

However, the biggest difference lies in providing space in the main news stories. RTK from the 22 stories about the “Dehari” case, only on five days had given space in the main news stories. Unlike public television, two private television stations, KTV and RTV 21 had more stories on the same case, but the difference between them was the priority of the news. On KTV in 11 of the 15 main news editions of this period the case “Dehari” was the story of the first three, while on RTV 21 in 10 different editions.

During this time, KTV mostly started with the main news story on the death of Dehari eight times. RTV 21 on six different days and RTK three times. KTV continuously broadcast stories about the “Dehari” case. Meanwhile, public television had not shared any minute for this case in three main editions news, and RTV 21 editions had no story in two editions. The following graph illustrates the priority that the “Dehari” case had on three national television stations in Kosovo.

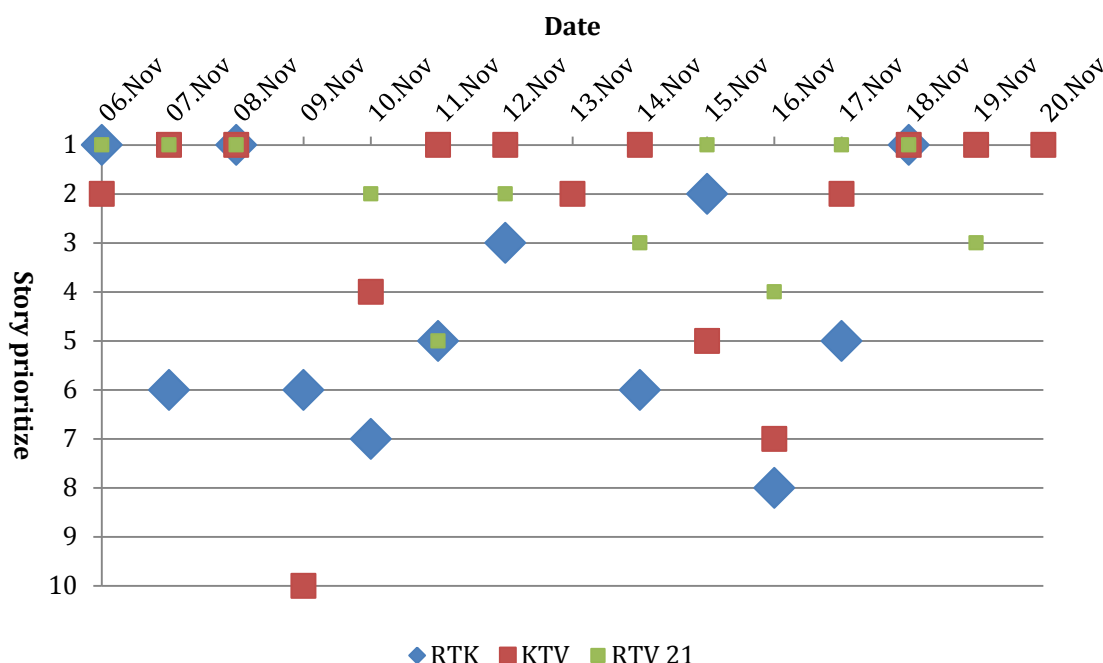

Figure 19. Ranking the news on three national television stations during the period, 6th to 20th November

Besides ranking news, the importance of the news it also shown in minutes. If giving priority was on the KTV agenda, having the main space in the ranking of news, then regarding minutes, RTV 21 had allocated the most number of minutes, 83 minutes and 46 seconds during the period November 6 to 20. KTV had 64 minutes and 33 seconds, while RTK 43 minutes 22 seconds. RTV 21 dominance was as a result of interviews conducted within the central news edition with political and institutional representatives about the death of Dehari, on the 7th and 12th November.

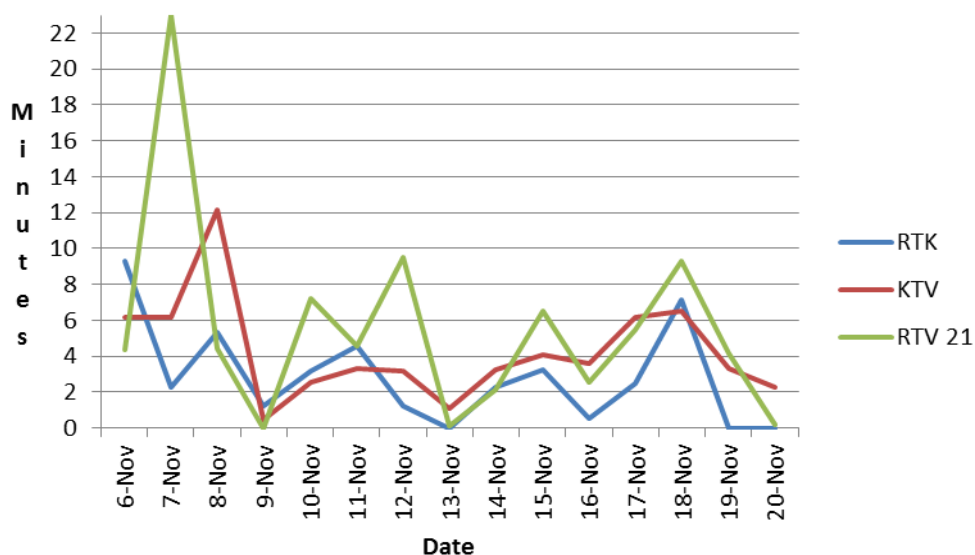

Figure 20. Ranking the news on three national television stations during the period, 6th to 20th November

The graph below shows the trend of the news about “Dehari” case on three television stations and it is to be noted that from the 6th until November 20, KTV is the television that has given more priority.

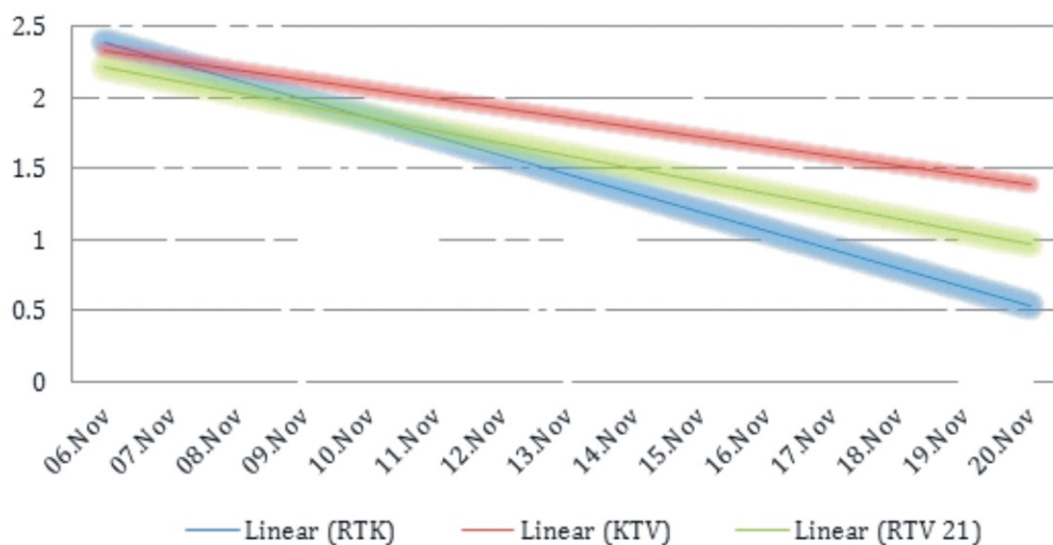

Figure 21. The trend of the stories about Dehari case in three national TV

Conclusions

Undoubtedly, the media often try to impose its agenda on a particular issue, but there are not rare cases when they support a particular agenda of a public sphere actor. Media coverage was present in the case of death of the member of the VV, Dehari and the main stories in central editions news made it clear to the Kosovo public that this is an important issue. Some believe in the word of state officials that it was suicide and others continued to doubt that by supporting what the representatives of the political entity which Dehari belonged to say, that this case is not suicide. So the media was relatively successful in showing the public what to think about this issue.

The paper analyses three national television stations agenda, in the Dehari case, within a period of two weeks and it can be concluded that the biggest difference stood between RTK and two other national television stations, KTV and RTV 21.

It is indisputable that it is in the public interest to understand what happened with a member of a political party and how he died.

Exclusion of news occurs in the case of the public broadcaster in the analysed period, and this is an agenda itself. RTK in only five cases had Dehari chronicles in the main stories of the news editions, putting other topics and focusing public attention on something else. 43 minutes and 22 seconds on RTK were about Dehari, almost half less than RTV 21. Consequently, it can be concluded that the public broadcaster might be influenced by the actors of the public sphere, taking into account primarily the issue of financing insolvency.

Unlike RTK, two other national television stations, KTV and RTV 21 tried more to focus on the interests of citizens by publishing what is in the public interest and understanding of what has happened to Dehari was in the public interest.

Kohavision was more active about their political and civic cause seeking justice for Dehari. Unlike the other two national television stations, KTV consistently treated the case of Dehari, having the most stories covered during the period- 28 , and 20 of them were among the main stories in news editions.

So, Kohavision had the "Dehari" case in main chronicles in 11 of the 15 day period analysed. Dehari family attitudes, citizen initiatives for "Dehari" case or even the political entity he represented had more priority in the central news editions of Kohavision than on the other two national television station.

RTV 21 had given great space to "Dehari" case -25 stories. Among them 21 in main edition chronicles and more minutes among the three national television stations show that RTV 21 intended to keep public attention focused on the case of Dehari.

However, the two commercial private television stations, KTV and RTV 21, removed news about Dehari from the main edition on the day when British Secretary Johnson visited Kosovo or when Trump won the presidential election in the US giving priority to current affairs and other events significant for Kosovar public.

References

- Carlyle, Th. (2007). *Sartor Resartus, and On Heroes, Hero-Worship, and the Heroic in History*, Project Gutenberg EBook. <http://www.gutenberg.org/files/20585/20585-h/20585-h.htm#page383> (accessed on 05.01.2017)
- Cohen, B. C. (2015). *Press and Foreign Policy*. New Jersey: Princeton University Press
- Dearing, J. W., Rogers, E. M. (1996). *Communication Concepts 6: Agenda-Setting*. Thousand Oaks, CA: Sage
- Dominick, J. (2010). *Dinamika e komunikimit masiv, media në periudhën digjitale*. Tiranë: UET Press
- Eadie, W. (2009). *21st Century Communication: A Reference Handbook*, Volume 1 & 2, California: Sage
- European Commission. (2016). Kosovo 2016 Report, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2016/20161109_report_kosovo.pdf (accessed on 07.04.2017)
- Ghanem, S., McCombs, M. and Chernov G. (2009). "Agenda Setting and Framing": in W. Eadie (ed.), *21st Century COMMUNICATION: A Reference Handbook*, Volume 1 & 2, California: Sage
- Griffin, E. (2013). *A First Look at Communication Theory*, 8th edition. NY: McGraw-Hill
- Huckins, K. (1999). Interest-Group Influence on The Media Agenda: A Case Study. *Journalism and Mass Communication Quarterly*, No. 76(1), pp. 76–86
- Iyengar, S., Kinder, D. (1987). *News That Matters; Television and American Opinion*, Chicago: University of Chicago Press
- Kosicki, G.M. (1993). Problems and Opportunities in Agenda-Setting Research. *Journal of Communication*, No. 43(2), pp. 100–127
- Littlejohn, S. W., Foss, K. A. (2008). *Theories of Human Communication*, 9th edition. Belmont: Thomson Wadsworth
- Littlejohn, S. W., Foss, K. A. (2009). *Encyclopedia of Communication Theory*. California: Sage
- Luhmann, N. (2000). *The Reality of the Mass Media*. Cambridge: Polity Press
- Mari, D. (2011). *Teori të komunikimit masiv: hipoteza, koncepte, modele*. Tiranë: UFO Press
- McLuhan, M. (2004). *Instrumentet e komunikimit*. Tiranë: Instituti i Dialogut dhe Komunikimit
- McCombs, M. (2004). *Setting the Agenda: The Mass Media and Public Opinion*. Cambridge: Polity Press
- McCombs, M., Shaw, D. (1972). The Agenda-Setting Function of Mass Media, *Public Opinion Quarterly*, No. 36 (2), pp. 176–187
- McNair, B. (2009). *Hyrje në komunikimin politik*. Tiranë: UET-Press
- Meyer, Th. (2002). *Media democracy: how the media colonize politics*. Cambridge: Polity Press
- Russ-Mohl, S. (2011). *Gazetaria*. Tiranë: K&B
- Scannell, P., Cardiff, D. (1991). *A social history of British broadcasting*, Vol. 1. Oxford: Basil Blackwell
- Severin, W. J., Tankard, J. W., Jr. (2001). *Communication Theories: Origins, Methods, and Uses in the Mass Media*. 5th Edition. New York: Longman

DIENESTA IZMEKLĒŠANA PAR KARAVĪRU MILITĀRĀS DISCIPLĪNAS PĀRKĀPUMIEM: TEORIJA UN PRAKSE

MILITARY INVESTIGATIONS INTO DISCIPLINARY BREACHES BY SOLDIERS THEORY AND PRACTICE

Iveta Golta, Mg.iur.,

Biznesa augstskolas *Turība* studiju programmas "Juridiskā zinātne" doktorante, Latvija

Abstract

The article identifies the subjective opinion of soldiers on whether military investigations into disciplinary breaches are conducted in accordance with the rules and regulations laid out as any deviation from the norms established may lead to the infringement of the soldiers' personal rights. The research methods used: analytical method to ascertain the concepts and notions formulated in scientific literature, legal norms, court practice, and judicial practice, the existing regulations on military disciplinary violations in Latvia and their enforcement in practice and an insight into overseas practice; induction method to derive general conclusions and common principles based on the analysis of practical implementation of legal regulations in separate cases and the systems method to point out the correlations in the normative regulations on disciplinary violations. The conclusions drawn were that problems were identified in the legal regulations concerning the disciplinary violations of soldiers and its implementation in practice which could lead to the infringement of the soldiers' personal rights in a democratic and rule of the law state such as Latvia. The absence of burden of proof of guilt in the regulatory norms can also be considered as a significant problem in ensuring the rights of the soldier in the context of provision of disciplinary responsibility.

Keywords: military rules, soldier, military disciplinary breach, military investigations

Atslēgvārdi: militārās tiesības, karavīrs, militārās disciplīnas pārkāpums, dienesta izmeklēšana

Ievads

Komunikācija nozīmē satiksmi, sakarus (Krauklis u.c., 1999, 199). Komunikācija pastāv arī starp Latvijas Republikas karavīriem, ņemot vērā apstākļus, ka militārā dienesta attiecību būtiskākā atšķirība no citiem valsts dienesta veidiem ir to pamatā esošās valsts imperatīvās militārās intereses, kas vērstas uz valsts pastāvēšanas un suverenitātes nodrošināšanu. (Augstākās tiesas Senāts, SKA-138/2012, 2012, pirmā tēze)

Karavīra pienākumos ietilpst ievērot militāro disciplīnu, kas ir likumos un citos normatīvajos aktos, militārajos reglamentos un ar komandieru (priekšnieku) pavēlēm un rīkojumiem noteiktās kārtības ievērošana (izpilde) militārajās struktūrvienībās. Militārās disciplīnas ievērošana nodrošina attiecīgo struktūrvienību saliedētību valsts militārajai aizsardzībai. (Justs, 2008, 601)

Karavīru komunikācija pamatā notiek pavēlot, proti, kategoriski pamudinot, liekot (ko) darīt, jo militārā dienesta izpildē iekļaujas tādas komandiera pavēles izpilde, kas attiecas uz tiem karavīra pienākumiem, kas tiek veikti, pildot aktīvo dienestu, vai arī ir tieši saistīti vai izriet no tiem. (Justs, 2008, 705; Augstākās tiesas Administratīvo lietu departaments, SKA-82-14, 2014, pirmā tēze)

Savdabīgi par citu karavīru komunikācijas veidu – reglamentu – savulaik ir izteicies tieslietu ministrs Hermanis Apsītis savā apcerējumā par 1934. gada 15. maija nozīmīgumu, iekļaujot tajā atziņu, ka “karavīru reglamenti pazīst skaistu komandu, kas viņiem atgādina atnest personīgo, būt izturīgiem un cieši iekļauties vienībā”, mudinot visu Latvijas tautu sekot reglamenta normām savā ikdienas dzīvē, proti, būt pašdisciplinētiem (Apsītis, 1939, 877). Konkrētā atziņa savu aktualitāti nav zaudējusi arī mūsdienās, jo, pētot karavīra militārās disciplīnas un pašdisciplīnas būtību un savstarpējo mijiedarbību, ir jāsecina, ka pašdisciplīna nozīmē tādu militārās disciplīnas prasību izpildi, kura ir kļuvusi par dziļu iekšēju nepieciešamību, no kuras kā pastāvīgs ieradums izriet prasība katram pašam ievērot visus likumus un noteikumus, un pašdisciplīnas veidi ir vairāki, piemēram, pašdisciplīna, kas kļuvusi par ieradumu; pašdisciplīna, kas balstās uz pašregulāciju un paškontroli, konformisma uzvedību, personas apsvērumiem, vai aiz bailēm no soda. (Volkov, 2005)

Par militārās disciplīnas pārkāpumu ir paredzēts disciplinārsods (Justs, 2008, 203), kas tieši ietekmē karavīra turpmāko dienesta gaitu, tāpēc tam jābūt tiesiskam un taisnīgam, un karavīra vainai dienesta izmeklēšanas laikā ir jābūt pierādītai.

Tēma ir aktuāla, jo Latvijas Republikā kā viena no valdības prioritātēm ir noteikta valsts drošība (Latvijas valdības prioritātes, 2014/373). Latvijā valsts dienestu valsts aizsardzības jomā pilda karavīri un visu dienesta laiku viņi atrodas pakļautības attiecībās, tāpēc Latvijas valsts pienākums ir nodrošināt karavīriem taisnīgu tiesisko regulējumu, tai skaitā militārās disciplīnas pārkāpuma izskatīšanas jeb dienesta izmeklēšanas procedūru, lai tajā katrs karavīrs varētu pilnībā realizēt tiesības aizstāvēt savas tiesības.

Esošās karavīra disciplināratbildību regulējošās tiesību normas nosaka obligātas prasības, kādas jāievēro, izskatot karavīra militārās disciplīnas pārkāpumu lietas, tāpēc raksta mērķis ir, noskaidrojot karavīru subjektīvo viedokli par to, vai dienesta izmeklēšana notiek atbilstoši regulējošās normās noteiktajam, pilnveidot tās, jo jebkura atkāpe var novest pie karavīru subjektīvo tiesību pārkāpuma, kas nav pieļaujams tādā tiesiskā un demokrātiskā valstī kā Latvija.

Lai sasniegtu mērķi, tiks pētīta zinātniskā literatūra, tiesu prakse un judikatūra, izdarīti secinājumi un sniegti konkrēti priekšlikumi, kas nekavējoties varētu novērst karavīru tiesību pārkāpumus dienesta izmeklēšanas procesa laikā.

Rakstā tiks izmantotas: analītiskā metode, lai noskaidrotu zinātniskās literatūras, tiesību normu, tiesu praksē un judikatūrā izteikto atziņu saturu un militārās disciplīnas pārkāpumu esošo normatīvo regulējumu un piemērošanu praksē Latvijā ar ieskatu ārvalstu praksē; induktīvā metode, kur no atsevišķu gadījumu analīzes tiesiskā regulējuma praktiskās īstenošanas tiks atvasināti vispārināti secinājumi un kopēji principi, un sistēmas metode, lai norādītu militārās disciplīnas pārkāpumu normatīvā regulējuma kopsakarības.

1. Dienesta izmeklēšanas jēdziens, tiesiskais pamats un veicējs

Dienesta izmeklēšana ir izmeklēšana, ko uzsāk pēc komandiera (priekšnieka) lēmuma, lai noskaidrotu sarežģītu, smagu pārkāpumu un ārkārtēju gadījumu apstākļus pirms vainīgās personas (vainīgo personu) saukšanas pie atbildības. Ja nepieciešams, dienesta izmeklēšanu var uzdot veikt citai neitrālai amatpersonai, bet katastrofas un negadījumi, kas saistīti ar cilvēku bojāeju vai citām smagām sekām, komandierim (priekšniekam) jāizmeklē personīgi. Dienesta izmeklēšanas mērķis ir noskaidrot pārkāpuma nodarījuma apstākļus, raksturu un dalībniekus, pārkāpēja vainīguma pakāpi un atbildību. Izmeklēšanai jābūt neitrālai un objektīvai. Tajā jāietver gan labvēlīgās, gan nelabvēlīgās liecības pret vainīgo personu. (Justs, 2008, 196)

Karavīru un zemessargu militārās disciplīnas reglamenta (turpmāk – KZMDR) normās ir norādīts, ka par militārās disciplīnas pārkāpumiem uzskatāma karavīra vai zemessarga rīcība (darbība vai bezdarbība), kas izdarīta, ar nodomu (tīši) vai aiz neuzmanības pārkāpjot normatīvos aktus, militāros reglamentus, komandiera (priekšnieka) pavēles, rīkojumus vai norādījumus (KZMDR, 2010, 18).

Tādējādi dienesta izmeklēšanas tiesiskais pamats ir: normatīvie akti – normatīvo aktu (likumu, Ministru kabineta noteikumu u.c.) kopums, kas apkopo militāro likumdošanu, tai skaitā koncepcijas (Justs, 2008, 657); reglaments – militārs oficiāls dokuments, kas nosaka bruņoto spēku personālsastāva dienesta pienākumus, tiesības, savstarpējās attiecības u.tml. (Justs, 2008, 823); pavēle – rakstveida, mutveida vai signālveida paziņojums, ar ko augstāka amatpersona dod zemākai (pakļautai) amatpersonai norādījumus, kas veicami bez ierunām (Justs, 2008, 705); rīkojums – tiesisks akts (oficiāla pavēle; norādījums, ko darīt), ko izdod pārvaldes institūcijas (iestādes). Ar rīkojumiem parasti izlemj operatīvus jautājumus, tiem ir ierobežots darbības laiks, un tie attiecas uz ierobežotu organizāciju un personu loku. Tiek dots rakstveidā vai atsevišķos gadījumos arī mutvārdos. Iestādēs ar vadītāja pavēli vai iekārtas nolikumu ir noteiktas amatpersonas, kas var dot rakstveida rīkojumus vadītāja vārdā. (Justs, 2008, 835)

Karavīram ir pienākums bez ierunām pildīt komandiera (priekšnieka) likumīgās pavēles, rīkojumus un norādījumus, kā arī aizsargāt viņu kaujā un zināt un pildīt savus dienesta pienākumus un uzdevumus atbilstoši militārajiem reglamentiem un amatu aprakstam. (Militārā dienesta iekārtas reglaments, 2012, 17.3, 17.4)

Kad tiek konstatēts, ka karavīrs ir izdarījis pārkāpumu, ir jālemj par to, vai tiks veikta dienesta izmeklēšana, un, ja dienesta izmeklēšana jāveic, tad ir jāizlemj, vai to veiks attiecīgās nodaļas komandieris (priekšnieks) vai kāda cita neitrāla persona.

Militārās disciplīnas pārkāpumus izskata komandieris (priekšnieks), un dienesta izmeklēšanu viņš var veikt pats vai uzdot veikt sev padotai amatpersonai vai komisijai, nosakot dienesta izmeklēšanas atzinuma iesniegšanas termiņu. Veikt dienesta izmeklēšanu uzdod ar rakstisku pavēli. (KZMDR, 2010, 61, 80)

Lai dienesta izmeklēšana būtu objektīva, dienesta izmeklēšanas veicējs atzinuma sniegšanai var pieaicināt kompetentu speciālistu. Gadījumā, ja izmeklēšanas veicējs ir tieši vai netieši ieinteresēts dienesta izmeklēšanas iznākumā vai pastāv citi apstākļi, kas liedz veikt dienesta izmeklēšanu, viņš iesniedz pamatotu ziņojumu komandierim (priekšniekam), kurš izdevis pavēli būt par dienesta izmeklēšanas veicēju, un ziņojuma iesniegšana neatbrīvo izmeklēšanas veicēju no pienākuma veikt dienesta izmeklēšanu (KZMDR, 2010, 82, 83), kas norāda, ka dienesta izmeklēšanas komisijā var tikt iekļauta ieinteresēta persona, pieļaujot arī interešu konflikta situāciju tās procesa laikā, ko neaizliedz esošais normatīvais regulējums.

2. Dienesta izmeklēšanas procedūra teorijā

Dienesta izmeklēšana ir jāveic, ja ir nodarīti sarežģīti un smagi pārkāpumi, ņemot vērā, ka militārās disciplīnas pārkāpuma izskatīšanas mērķis ir noskaidrot pārkāpuma izdarīšanas apstākļus un tā raksturu, pārkāpumā iesaistītās personas vainu, kā arī disciplināratbildību mīkstinošos un pastiprinošos apstākļus. Izskatīšanai jābūt neitrālai un objektīvai, ietverot visu informāciju (pozitīvu un negatīvu) par pārkāpumu un pārkāpēju. (KZMDR, 2010, 63, 64)

Veicot dienesta izmeklēšanu, tiek sagatavots atzinums, bet tā struktūru un saturu nosaka KZMDR 85. punkts, kurā ir norādītas obligātās prasības attiecībā uz ievaddaļu (t.sk. izmeklēšanas veicēju, pavēli, ar kuru saskaņā tas darbojas, un pavēlē doto uzdevumu), konstatējošo daļu (t.sk. pārkāpuma izdarīšanas laiku, vietu, veidu un citus apstākļus; pārkāpuma būtību un tā izklāstu hronoloģiskā secībā; paskaidrojumu,

argumentu un pierādījumu izklāstu un analīzi; tos normatīvos aktus un normas, kas saistītas ar pārkāpumu; disciplināratbildību mīkstinošos un pastiprinošos apstākļus), secinājumiem (t.sk. pārkāpuma juridiskā kvalifikācija) un paraksta daļu, ko veido norāde uz izmeklēšanas veicēju un viņa apstiprinājuma uzrakstu. Atzinumā netiek norādīts uzliekamais disciplinārsods, un dienesta izmeklēšana ir pabeigta, ja atbildīgais komandieris (priekšnieks), kurš veicis dienesta izmeklēšanu, ir apstiprinājis dienesta izmeklēšanas atzinumu. (KZMDR, 2010, 85–87)

Lai piemērotu disciplinārsodu karavīram, ir jākonstatē disciplinārā pārkāpuma sastāvs, proti, karavīrs ir pārkāpis normatīvos aktus, militāros reglamentus, komandiera (priekšnieka) pavēles, rīkojumus vai norādījumus, turklāt karavīra prettiesiskā rīcība var izpausties kā darbība vai bezdarbība. Jākonstatē karavīra vaina – ar nodomu vai aiz neuzmanības. Nosakot disciplinārsodu, tiek ņemti vērā atbildību pastiprinoši vai mīkstinoši apstākļi, kā arī objektīvi jāvērtē visi lietas apstākļi to kopumā. (Augstākās tiesas Senāts, SKA – 584/2009, 2009, 3.6)

Gadījumā, ja tiek konstatēts, ka karavīrs ir izdarījis pārkāpumu, komandieris pēc dienesta izmeklēšanas atzinuma saņemšanas un pirms disciplinārsoda uzlikšanas rakstiski informē karavīru par viņa tiesībām iepazīties ar militārās disciplīnas pārkāpuma izskatīšanas materiāliem (tai skaitā viņa vainas pierādījumiem) un sniegt paskaidrojumus un pierādījumus sevis aizstāvēšanai vai atbildības mīkstināšanai un, pamatojoties uz militārās disciplīnas pārkāpuma izskatīšanas (dienesta izmeklēšanas) rezultātiem, pieņem lēmumu par pārkāpēja sodīšanu, nosakot soda veidu. (KZMDR, 2010, 65, 66)

Pēc tam, kad komandieris ir pieņēmis lēmumu par karavīram uzliekamo disciplinārsodu, tas viņam ir jāpaziņo personīgi – ar rakstisku pavēli vai līdzīgas vai augstākas dienesta pakāpes karavīru klātbūtnē ierindas priekšā vai dienesta sanāksmē. (KZMDR, 2010, 76)

Uzlikto disciplinārsodu karavīrs var apstrīdēt Aizsardzības ministrijas Apelācijas komisijā mēneša laikā pēc paziņošanas, iesniedzot iesniegumu (1. pielikums). (KZMDR, 2010, 89)

Apelācijas komisija pēc militārās disciplīnas pārkāpuma izskatīšanas materiāliem novērtē uzliktā disciplinārsoda pamatotību un atbilstību izdarītajam pārkāpumam, tai ir tiesības pieprasīt informāciju, kas saistīta ar militārās disciplīnas pārkāpumu, un uzklaut personas, kuras var sniegt nepieciešamo informāciju, bet tās lēmumu karavīrs var pārsūdzēt administratīvajā tiesā saskaņā ar *Administratīvā procesa likuma* normām. (KZMDR, 2010, 91–94)

3. Dienesta izmeklēšanas procedūra praksē

Praksē karavīri uz dienesta izmeklēšanas procedūras nepilnībām un trūkumiem no sava skatupunkta norāda pieteikumus administratīvai tiesai.

Attiecībā uz personu A dienesta izmeklēšanā ticis konstatēts, ka viņš atradās alkohola reibumā misijas rajonā Irākā, līdz ar ko nav ievērojis rotas iekšējās kārtības noteikumus bāzē, nav ievērots KMZDR 5. punkts, un viņa rīcība ir uzskatāma par KMZDR 18. punkta pārkāpumu. Pārkāpums izdarīts ar nodomu, un ir konstatējami atbildību pastiprinoši apstākļi. Tādējādi pārkāpts ar aizsardzības ministra 2004. gada 23. aprīļa pavēli Nr. 130 apstiprinātā Militārā dienesta iekārtas reglamenta (turpmāk – MDIR) 401.9. apakšpunkts un 445. punkts. Piemērotais disciplinārsods – atvaļināšana no dienesta pirms līgumā paredzētā laika. Personas A iebildumi par dienesta izmeklēšanu ir šādi: nav iegūti pierādījumi, kas apstiprinātu, ka viņš bijis alkohola reibumā un kāda tieši bijusi reibuma pakāpe, un vai alkometrs, ar kuru veikta viņa izelpas gaisa pārbaude, ir bijis verificēts; ka nepamatoti piemēroti atbildību pastiprinošie apstākļi; ka citu personu sniegtās liecības pašas par sevi nevar vērtēt kā

patiesas; ka dienesta izmeklēšanas laikā Irākā sastādītie dokumenti nav tikuši legalizēti (Augstākās tiesas Senāts, SKA – 584/2009, 2009, 3.2, 1, 4.1, 4.2, 5.3, 17).

Persona B, savienojot valsts amatpersonas amatu ar citu amatu, nesaņemot Nacionālo bruņoto spēku komandiera vai viņa pilnvarotas amatpersonas rakstisku atļauju, tika sodīts ar rājienu, un viņu sauca pie disciplinārbildības par to, ka persona B ir pārkāpis Aizsardzības ministrijas reglamenta AMR 14-1 MDIR 402.1. punkta prasības, ka karavīram jāpilda Latvijas Republikas *Satversme*, likumi un pārējie ar viņa dienestu saistītie normatīvie akti. Persona B savukārt norāda, ka dienesta izmeklēšanas uzsākšana nav bijusi noformēta atbilstoši normatīvajiem aktiem, jo KMZDR 75. punkta otrais teikums noteic, ka veikt dienesta izmeklēšanu uzdod ar rakstisku pavēli, nevis rezolūciju; ka nebija pamata veikt dienesta izmeklēšanu, jo viņš nav izdarījis sarežģītu un smagu pārkāpumu; ka iestāde nav ievērojusi noteikto procesuālo termiņu disciplinārsoda uzlikšanai pēc dienesta izmeklēšanas pabeigšanas un ka viņam ir tiesības palauties uz tiesību normās noteiktajiem termiņiem, jo šo termiņu pārkāpšana ierobežo personas tiesības, tāpēc norādītais procesuālās tiesību normas pārkāpums ir uzskatāms par būtisku. (Augstākās tiesas Senāts, SKA – 131/2012, 2012, 1, 6.2, 6.5, 6.6, 6.7)

Par personas C pieļautajiem pārkāpumiem tika sastādīts dienesta izmeklēšanas atzinums, kurā tika norādīts, ka persona C: 1) neregistrējot vēstuli lietvedībā, ir pārkāpis *Arhīvu likuma* 4. panta pirmo daļu un, apzināti slēpjot no NBS un Zemessardzes vadības informāciju par Ārkārtas/OVNI gadījumu, ir pārkāpis NBS /amats/ 2009. gada 30. aprīļa pavēlē Nr. 348 noteikto ziņošanas par ārkārtas notikumu kārtību; 2) nododot bataljona autotransportu remontā /bataljons/ dienošā profesionālā dienesta karavīra īpašumā esošajā zemnieku saimniecībā un vienības zemessarga I, persona C nav novērsis pakļautā karavīra un zemessarga atrašanos interešu konflikta situācijā un organizējis fiktīvas darbu izpildes dokumentācijas sagatavošanu, tādējādi nav ievērojis likuma *Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā* 11. panta pirmo daļu un *Publisko iepirkumu likuma* 8. un 8.1 pantā noteiktās prasības; 3) ka ar /bataljons/ rīcībā nodotās tehnikas nesankcionētu izmantošanu /Nosaukums/ kluba pasākumā ir pārkāpts likuma *Par valsts un pašvaldību finanšu līdzekļu un mantas izšķērdēšanas novēršanu* 2. panta pirmajā daļā, 3. pantā, 5. panta pirmajā daļā un 5.2 pantā, kā arī Nacionālo bruņoto spēku reglamenta MR 4-2-2 “NBS sauszemes mehānisko transportlīdzekļu ekspluatācijas organizēšanas kārtība” (turpmāk – Reglaments MR 4-2-2) 126., 420. un 421. punktā noteiktā kārtība; 4) pieļaujot vienības transportlīdzekļa vadīšanu bez materiālās atbildības līguma noslēgšanas un organizējot zemessargu pārvadāšanu ar nesertificētām kravas automašīnām, ir ticis pārkāpts Reglamenta MR 4-2-2 111. un 323. punktos un Zemessardzes /amats/ 2011. gada 1. augusta pavēlē Nr. 373 noteiktais; 5) pieļaujot vienības transportlīdzekļu glabāšanu zemessargu dzīvesvietās, persona C ir pārkāpis Reglamenta MR 4-2-2 126. punkta 3. apakšpunktā noteikto un nav nodrošinājis vienības transportlīdzekļu drošu glabāšanu; 6) noteiktā kārtībā neizpildot ceļazīmes par braucieniem, ir pārkāpis Zemessardzes /amats/ 2011. gada 3. jūnija pavēlē Nr. 272 noteikto, un kopumā tiek secināts, ka persona C, nenodrošinot pakļautā personāla kontroli un pieļaujot bezkontroli par vienības autotransporta un kaujas speciālās tehnikas izmantošanu, ilgstošā laika posmā nav nodrošinājis amata aprakstā noteikto pienākumu izpildi (Administratīvā rajona tiesa, A420468112, 2013, 1, 1.1, 1.2, 1.3, 1.4, 1.5, 1.6, 1.7). Par iepriekšminētiem pārkāpumiem persona C ir disciplināri sodīts ar rājienu. Persona C norāda, ka disciplinārsods viņam ticis uzlikts, balstoties uz dienesta izmeklēšanas atzinumu, kuram viņš nepiekrīt pilnībā, turklāt viņa iesniegtie argumenti tikuši ignorēti. Bez tam, ar uzlikto sodu, viņaprāt, tiek maskēts cits sods – pazemināšana amatā. Persona C uzsver, ka, pildot dienestu ZS/bataljons/ ar ierobežotiem personāla resursiem un noteikto uzdevumu apjomu, nav iespējams nepieļaut kļūdas, kuras bieži vien rodas no augstākstāvošo /amats/ nevēlēšanās risināt apakšvienību problēmas, kas saistās ar normatīvo dokumentu bāzi, kuros ir gan iekšējas pretrunas, gan ārējas saistībā ar citiem normatīvajiem aktiem. Un turpina, ka štāba personālu un rotu /amats/ neviena militāra mācību iestāde neapmāca veikt

administratīvo pārvaldes darbu, bet ikdienas darbs tieši ar to saistās visvairāk, un, lai apakšvienībā varētu veikt militāros uzdevumus, kam vismazāk laika un uzmanības tiek veltīts ikdienas darbā, nākas administratīvo pārvaldi apgūt darbā. Neizbēgami tas noved pie formālām kļūdām, no kurām māsas un cenšas tās neatkārtot. Persona C norāda uz /amats/ LK nekonsekvenci padoto apbalvošanā un sodīšanā, kas apliecinoties ar to, ka viņa faktiskais vietnieks M.S., kurš dienesta izmeklēšanā arī figurēja kā apsūdzētais, saņēma augstu NBS /amats/ apbalvojumu – medaļu, bet tiešais Zemessardzes novada /amats/ NA saņēma apbalvojumu “Viestura Ordeni”. Tāpēc, ja patiešām viņš būtu pieļāvis dienesta izmeklēšanā konstatētos pārkāpumus un tie būtu kaut cik nozīmīgi, tad ne vietnieks, ne /amats/ nebūtu saņēmuši tik augstus apbalvojumus, un tas apliecinot to, ka pārkāpumi ir formāli (Administratīvā rajona tiesa, A420468112, 2013, 2.5, 3.1, 3.2). Secinājumā jāpiekrīt tiesas atziņai par to, ka lietā pēc būtības nav strīds par dienesta izmeklēšanas atzinumā un iestādes lēmumos norādītajiem (konstatētajiem) faktiskajiem apstākļiem, bet gan – vai personas C rīcībā pamatoti konstatēts disciplinārpārkāpums – tādi militārās disciplīnas pārkāpumi, kas noteic normatīvo aktu un /amats/ pavēlēs noteiktās kārtības ievērošanu militārā dienesta izpildē. (Administratīvā rajona tiesa, A420468112, 2013, 11)

Persona D, atrodoties dežūrā uz kuģa alkohola ietekmē, ir pārkāpis Pavēles Nr. 48 1.1. apakšpunktu, Pavēles Nr. 597 1.5. apakšpunktu un Iekārtas reglamenta 411. punktu un 402.5. apakšpunktu, kā arī, pārkāpjot ar iekšējiem normatīvajiem aktiem un rīkojuma dokumentiem nostiprināto kārtību, viņa rīcībā ir saskatāma Iekārtas reglamenta 402.5. apakšpunktā nostiprinātā pienākuma pārkāpums, par ko persona D tika sodīts disciplināri ar atvaļināšanu no aktīvā dienesta pirms noteiktā laika. Persona D saistībā ar dienesta izmeklēšanu norāda uz to, ka: 1) nav iesniegti pierādījumi tam, ka viņš ticis iepazīstināts pret parakstu ar Pavēli Nr. 48 un Nr. 597, kā to paredz Pavēles Nr. 48 7. punkts un Pavēles Nr. 597 4. punkts; 2) nav pierādīts fakts, ka viņš ienesa uz kuģa alkoholu vai ka viņš lietoja to izvietojuma robežās, līdz ar ko Komisija nepamatoti atsaukusies uz Iekārtas reglamenta 411. punkta pārkāpšanu, kā arī nav atšifrējuma, kā izpaužas Iekārtas reglamenta 402. punkta piektā apakšpunkta pārkāpums; 3) Iestāde nav ievērojusi objektīvās izmeklēšanas principu, pārkāpusi APL 9. pantā noteikto patvaļas aizlieguma principu, kā arī nav bijusi konsekventa, par ko liecinot lēmuma struktūra. Persona D uzskata arī, ka disciplinārlieta netika izskatīta un notika fiktīvi, tikai lai ievērotu juridisko procedūru, jo JS Flotiles komandieris lēmumu par disciplinārsoda uzlikšanu – par atvaļināšanu no profesionālā dienesta jau bija pieņēmis pirms lietas izskatīšanas. Šāds apgalvojums izriet no tā, ka pēc brīdinājuma saņemšanas persona D uzrakstījis par vainas mīkstinošiem apstākļiem un pieteicis vizīti pie JS Flotiles komandiera, bet lietas izskatīšanas laikā komandieris atradās atvaļinājumā un viņa pienākumus pildīja jūras kapteinis V.D., kurš nepieņēma lēmumu par soda uzlikšanu, par ko liecina rezolūcija uz karavīra iesnieguma (Administratīvās rajona tiesa, A420357512, 2012, 1.1–1.3, 4.4, 7, 2.2, 2.3, 2.5).

Persona E bija norīkots par nodarbību, kā laikā viens no dižkareivjiem pārpūlēja organismu, vadītāju. Tika izdota pavēle “Par dienesta izmeklēšanu”, dienesta izmeklēšanas slēdzienā Nr.2. atzīts, ka persona E. nodarbības laikā pārkāpumus nav izdarījis. Aizsardzības ministrija (turpmāk – AM) saņēma struktūrvienības vēstuli ar lūgumu izvērtēt tās amatpersonu rīcību un iespējamo disciplinārbildību saistībā ar nodarbības laikā iespējamajiem pārkāpumiem. Ar AM pavēli “Par dienesta pārbaudi” tika izveidota dienesta pārbaudes grupa. Personai E tika uzlikts disciplinārsods – atvaļināšana no dienesta pirms līgumā paredzētā laika. Dienesta pārbaudes grupa savā ziņojumā atzina, ka persona E nodarbības laikā ir izdarījis vairākus pārkāpumus: 1) nodarbības laikā viņa dotās uguns kontroles komandas neatbilda iepriekš sastādītam nodarbības norises plānam, normatīvajiem aktiem un komandieru pavēlēm. Tādējādi viņš nav ievērojis amata apraksta pienākumus un pārkāpis /struktūrvienība/ komandiera 2011. gada 25. februāra noteikumu Nr. 7 “Apmācību drošības noteikumi” 25. punktu; 2) viņam vajadzējis konstatēt drošības kontroliera neesamību nodarbībā, ko viņš neizdarīja. Nodarbību vadītāja komandas bija slikti sadzirdamas, kā rezultātā karavīri pieļāva drošības noteikumu pārkāpumus. Tādējādi persona

E nav ievērojis /struktūrvienība/ komandiera 2011. gada 25. februāra noteikumu Nr. 7 "Apmācību drošības noteikumi" 2. un 73. punktu; 3) persona E, vadot nodarbību bez atbilstoša medicīnas personāla nodrošināšanas klātienē, ir pārkāpis /struktūrvienība/ komandiera 2011. gada 25. februāra noteikumu Nr. 7 "Apmācību drošības noteikumi" 2., 32. punktu, 181.2. apakšpunktu; 4) persona E kaujas šaušanas nodarbības vietu atstājis pēc tam, kad paziņojis par nodarbības beigām, bet, atstājot vietu, nav pārliecinājies, vai nodarbības vieta ir sakārtota, kas tam bija jādara, tāpēc ir pārkāpis /struktūrvienība/ komandiera 2011. gada 25. februāra noteikumu Nr. 7 "Apmācību drošības noteikumi" 2. un 60.14. apakšpunktu; 5) persona E nepareizi uzdeva dižkareivja fizisko vingrinājumu izpildes kontroli veikt munīcijas saņēmējai un izsniedzējai kaprālei, un tas nebija saistīts ar viņas tiešajiem pienākumiem. Tādējādi ir pārkāpti /struktūrvienība/ komandiera 2011. gada 25. februāra noteikumu Nr. 7 "Apmācību drošības noteikumi" 2., 25. punkti; 6) vadot kaujas šaušanas nodarbības, persona E lietoja necenzētus izteicienus un lamuvārdus komunikācijā ar apmācāmiem. Tādējādi viņš pārkāpis AM ar 2004. gada 23. aprīļa pavēli Nr. 130 apstiprinātā reglamenta AMR 14-1 "Militārā dienesta iekārtas reglaments" 607. punktu; 7) persona E nodarbības laikā apmācāmajiem uzdeva veikt fiziskus vingrinājumus kā sodu par drošības noteikumu pārkāpumiem. Par drošības noteikumu pārkāpumiem kā sods dižkareivim /pers. E/ uzdoti 3000 vingrinājumi, kareivim /pers. AA/ uzdoti 500 vingrinājumi un arī visiem /rota/ apmācāmajiem karavīriem kolektīvi. Persona E izdarījis atkāpes no nodarbību plāna, kas ir pārkāpums. Tāpat viņam bija jāpārzina paaugstinātas bīstamības nodarbības riska faktori. Persona E nav ievērojis /struktūrvienība/ komandiera 2011. gada 25. februāra noteikumu Nr. 7 "Apmācību drošības noteikumi" 2., 3.16., 3.17., 3.18. apakšpunktu, 23., 25., 57. punktu. Tiek paskaidrots arī, ka fizisko vingrinājumu uzdošana karavīram par drošības un citu noteikumu pārkāpumiem vai kvalifikācijas prasību neizpildi šaušanas nodarbību laikā ir nopietns normatīvo aktu, reglamentu un komandiera pavēļu pārkāpums. Nodarbību vadītājs, kurš karavīriem šaušanas nodarbību laikā ir komandieris, un viņa pavēlēm ir jāpakļaujas, šādi rīkodamies pārsniedz savas dienesta pilnvaras pret padoto. Turklāt šāda veida fizisko vingrinājumu uzlikšana kaujas šaušanas nodarbību laikā tiek īstenota jau vairāku gadu garumā, kas nozīmē, ka ne komandieri, ne persona E, iespējams, neapzinās, ka šādas atkāpes no reglamentos un pasākuma plānos noteiktā varēja novest arī pie smagākām sekām. Tas, ka dižkareivim veikto fizisko vingrinājumu rezultātā iestājās viegls veselības bojājums, nemazina pieteicēja vainu (Administratīvā rajona tiesa, A420325113, 2013, 1, 2.2, 2.3, 2.4, 2.5, 2.6, 2.7). Konkrētā situācijā AM ir pārņēmusi disciplinārlietas izmeklēšanu – faktu un apstākļu noskaidrošanu, jo Apelācijas komisija nepiekrīt dienesta izmeklēšanas slēdzienam Nr. 2 tāpēc, ka tas nav veikts vispusīgi, pilnīgi un objektīvi, tajā ir izdarīti patvaļīgi secinājumi, un tas ir nepilnīgs. Bez tam, dienesta izmeklēšanas majors /pers. R/ un persona E ilgstoši ir bijuši tuvi dienesta biedri, kas ir ietekmējis dienesta izmeklēšanas slēdzienu (Administratīvās rajona tiesa, A420325113, 2013, 8). Par dienesta izmeklēšanu persona E ir izteicis sekojošus iebildumus: 1) struktūrvienības komandieris nav ievērojis aizsardzības ministra noteikto termiņu administratīvā akta izdošanai – viens mēnesis. Nav ievērots KZMDR 74. punkts. Persona E nav ticis informēts par administratīvā akta termiņa pagarinājumu; 2) persona E vairākkārt vēlējās iepazīties ar lietu un izteikt savu viedokli, tomēr pilnībā šādas iespējas nebija; 3) Apelācijas komisijas (turpmāk – AK) sēdē netika izskatīti visi lietas materiāli un pārbaudīti visi pierādījumi. AK nenoskaidroja personas E viedokli, kā to paredz *Administratīvā procesa likuma* 62. panta pirmā daļa; 4) personai E nav izskaidrots, kā viņa pārkāpumu dēļ radušies nopietni militāri vai sabiedriskās kārtības traucējumi, vai iestājušās citas smagas sekas; 5) personai E neizskaidroja, kāds normatīvais akts nosaka kārtību, kādā veicama dienesta pārbaude; 6) AK lēmums netika paziņots nākamajā dienā pēc tā pieņemšanas, bet gan faktiski tikai pēc nedēļas; 7) AK locekle /pers. G/ nevarēja izskatīt personas E lietu. Lēmums, ar kuru neapmierināja personas E lūgumu par /pers. G/ atstatīšanu, netika paziņots viņam nākamajā dienā pēc tā pieņemšanas, bet gan vēlāk; 8) AK nav ņēmusi vērā Aizsardzības ministrijas 1997. gada 17. septembrī ar pavēli Nr. 186 apstiprinātās Instrukcijas par karavīru militārās disciplīnas pārkāpumu un dienesta

sūdzību izskatīšanas kārtību l. 2.1., 2.3., 14. punktu; 9) persona E aizsardzības ministru un /struktūrvienība/ komandieri ir informējis par notikumu šaušanas nodarbībā, tomēr reakcija nesevoja un netika veikta dienesta izmeklēšana, kas bija obligāta; 10) netika ņemts vērā Valsts tiesu medicīnas eksperta atzinums par /pers. E/ konstatētiem organisma funkcionālajiem traucējumiem – tie bija viegli miesas bojājumi; 11) netika ņemts vērā Specializētās vairāku nozaru prokuratūras lēmums par kriminālprocesa izbeigšanu; 12) AK apgalvojums, ka karavīram ir aizliegts veikt jebkādas darbības, kuras nav noteiktas karavīram saistošajos normatīvajos aktos, kā atļautas, esot nepamatots, jo nevienā normatīvā aktā tas nav noteikts; 13) nav ņemtas vērā /pers. H/ un /pers. I/ liecības; 14) AK pēc būtības veica jaunu izmeklēšanu, izdarot jaunus slēdzienus, tomēr tā varēja pārbaudīt tikai /struktūrvienība/ komandiera pavēlē “Par disciplinārsodu” minēto pamatojumu; 15) netika ņemts vērā /nodaļa/ komandiera apstiprinātais dienesta izmeklēšanas slēdziens Nr. 2., kas pēc savas būtības bija personai E labvēlīgs administratīvais akts, un konkrētais dienesta izmeklēšanas slēdziens esot spēkā arī šobrīd, jo neviens to nebija ne apstrīdējis, ne atcēlis; 16) AK nepareizi ir secinājusi, ka persona E nodarbību laikā apmācāmajiem uzdeva veikt fiziskus vingrinājumus kā sodu par drošības noteikumu pārkāpumiem. Turklāt tie nebija obligāti jānorāda nodarbību plānā, jo nevienā dokumentā, kas regulē šaušanas nodarbību, tas nav noteikts. Fiziskie vingrinājumi nav aizliegti ar /struktūrvienība/ komandiera 2011. gada 25. februāra noteikumiem Nr. 7 “Apmācību drošības noteikumi”, un līdz ar to karavīrs, izpildot fiziskos vingrinājumus, nevar būt morāli aizskarts vai pazemots; 17) AK savā secinājumā par nodarbības norisi /objekts/ uzskata, ka vienā vietā persona E var pārkāpt pavēli, bet citā vietā nevar; 18) AK nepareizi ir secinājusi, ka persona E deva plānam neatbilstošas uguns kontroles komandas. AK nav ņēmusi vērā /struktūrvienība/ komandiera 2004. gada 27. jūlijā apstiprinātā reglamenta Nr. MR 3-2.14 “Kājnieku vada taktika” priekšvārdu, uguns kontroles pavēles definīciju, /struktūrvienība/ komandiera 2005. gada 13. decembrī apstiprinātā reglamenta Nr. MR 3-2.12 “Kājnieku kaujas apmācība” 40. lapā teikto un to, ka tā ir instruktora rokasgrāmata, bet persona E ir virsnieks; 19) AK nepareizi ir secinājusi, ka vajadzēja konstatēt, ka nodarbībā nav klāt drošības kontroliera. Nodarbības vadītāja pienākumi, kas attiecas uz to, lai karavīri ievērotu drošības noteikumus un lemtu par vingrinājuma apturēšanu (pārtraukšanu) drošības apsvērumu dēļ, vienlaicīgi esot arī drošības kontroliera pienākumi. AK neuzklausa personas E viedokli šajā jautājumā; 20) AK nepareizi ir secinājusi, ka nodarbība veikta bez medicīniskā personāla klātbūtnes, jo /struktūrvienība/ 2011. gada 25. februāra noteikumu Nr. 7 “Apmācību drošības noteikumi” 32. punktā nav norādīts attālumš, kādā jāatrodas medicīnas personālam; 21) AK nepareizi ir secinājusi, ka pēc nodarbības beigām persona E nepārliecinājās, ka nodarbības vieta ir sakārtota. Nodarbības vadītāja pienākumos neietilpst noziņot nodarbības dalībniekiem, ka nodarbības vadītājs ir pārliecinājies, ka nodarbības vieta ir sakopta. Saskaņā ar spēkā esošiem normatīvajiem aktiem persona telefoniski noziņoja poligona dežurāntam un tika izdarīta atzīme poligona izmantošanas žurnālā, ka nodarbība ir beigusies un nodarbības vieta ir sakārtota; 22) AK nepareizi ir secinājusi, ka persona E nepareizi uzdeva dižkareivja /pers. E/ fizisko vingrinājumu izpildes kontroli veikt munīcijas saņēmējai un izsniedzējai kaprālei /pers. F/; 23) AK nepareizi ir secinājusi, ka, vadot kaujas šaušanas nodarbības, persona E lietoja necenzētus izteicienus un lamuvārdus komunikācijā ar apmācāmajiem, jo lietas materiālos nav atrodamī pierādījumi tam. Bez tam, AK nekonstatēja, kādus tieši vārdus persona E lietoja, un vai tie ir atzīstami par necenzētiem. (Administratīvā rajona tiesa, A420325113, 2013, 3.1–3.23)

Par personas F iespējamiem pārkāpumiem ar valsts noslēpuma objektiem saistītās informācijas aprītē dienesta izmeklēšanas komisija veica dienesta izmeklēšanu un dienesta izmeklēšanas atzinumā konstatēja, ka persona F, veicot darbu ar valsts noslēpuma objektiem, nav ievērojis Ministru kabineta 2004. gada 6. janvāra noteikumu Nr. 21 “Valsts noslēpuma, Ziemeļatlantijas līguma organizācijas, Eiropas Savienības un ārvalstu institūciju klasificētās informācijas aizsardzības noteikumi” 21.2. apakšpunktu, 22. un 25. punktu, Nacionālo bruņoto spēku 2008. gada 3. decembra noteikumu Nr. 13 “Drošības režīma noteikumi

Nacionālajos bruņotajos spēkos” 58. un 61. punktu, 2010. gada 12. janvāra noteikumu Nr. 1 “Nacionālo bruņoto spēku datortikla drošības procedūru noteikumi” 18.1. apakšpunktu un 45. punktu, kā arī Nacionālo bruņoto spēku Nodrošinājuma pavēlniecības 1. reģionālā nodrošinājuma centra komandiera 2012. gada 21. jūnija pavēles Nr. l73d “Par datoriem, kurus izmanto informācijas “dienesta vajadzībām apstrādei”” 3.2. un 3.4. apakšpunktu, par ko personai F tika piemērots disciplinārsods – izteikts rājiens. Persona F norāda uz apstākļiem, kas liecinot par dienesta izmeklēšanas komisijas pieļautajiem pārkāpumiem, kas būtiski ietekmējuši dienesta izmeklēšanas atzinumā konstatēto (Administratīvā rajona tiesa, A420312515, 2016, 1.1,2), proti, tieši nepareizi un neobjektīvi veiktā dienesta izmeklēšana bijusi speciālās atļaujas anulēšanas un secīgi viņa atvaļināšanas no profesionālā dienesta pamatā. Persona F apšaubā dienesta izmeklēšanas komisijas secinājumu pamatotību, jo komisijas sastāvā bijusi iekļauta ieinteresēta persona, un persona F pie disciplināratbildības saukts nepamatoti. Tāpat persona F norāda, ka piemēroto disciplinārsodu neapstrīdēja likumā noteiktajā termiņā, jo neapzinājās, ka konkrētajam disciplinārsodam var būt negatīvas sekas, proti, speciālās atļaujas anulēšana. Turklāt personas F rīcībā nebija dienesta izmeklēšanas materiālu (tie ilgstoši netika izsniegti), lai viņš varētu sagatavot apstrīdēšanas iesniegumu Apelācijas komisijai. (Administratīvā apgabaltiesa, A420312515, 2017, 3)

Tādējādi vairāki karavīri norāda, ka viņu vaina no iestādes puses dienesta izmeklēšanas laikā nav tikusi pierādīta. Norāda arī uz tiesību normām neatbilstošu iestādes rīcību, pierādīšanas procesā balstoties uz pierādījumiem, kuri nav attiecināmi un pieļaujami, turklāt, ka iestāde nav pietiekami vērtējusi pierādījumu iegūšanas procesā piemērojamās un attiecināmās tiesību normas un noteikto tiesisko regulējumu.

Secināms, ka dienesta izmeklēšanas laikā karavīra vaina militārās disciplīnas pārkāpumā var tikt prezumēta, nevis pierādīta un, domājams, ka šāda situācija ir iespējama tāpēc, ka Latvijas Republikas militāro tiesību normatīvais regulējums disciplināratbildības kontekstā nenosaka karavīra vainas pierādīšanas pienākumu pretēji *Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījumu vietu pārvaldes amatpersonu ar speciālajām dienesta pakāpēm disciplināratbildības likuma* normām, kur šī likuma 4. panta “Pierādīšanas pienākums” pirmā daļa nosaka, ka nevienu nevar atzīt par vainīgu disciplinār-pārkāpuma izdarīšanā un sodīt, kamēr viņa vaina nav pierādīta likumā noteiktajā kārtībā, bet otrā daļa – ka pierādīt amatpersonas vainu ir iestādes pienākums. (*Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījumu vietu pārvaldes amatpersonu ar speciālajām dienesta pakāpēm disciplināratbildības likums*, 2006, 4.1, 4.2)

4. Ārvalstu prakse dienesta izmeklēšanas procedūrā

Militārās disciplīnas jēdzienā ietilpst arī tiesu sistēma un sodu kodekss par karavīru disciplīnas pārkāpumiem, jo militārajā vidē gan kara, gan miera apstākļos karavadonim ir jāspēj izveidot un uzturēt karavīros augstu disciplīnas līmeni (*Gulam*, 2004, 227–241).

Militārajām tiesām ASV ir būtiska nozīme, lai uzturētu kārtību un disciplīnu bruņotajos spēkos, jo, kā teicis ģenerālis Džordžs Vašingtons, tad nedisciplinēta militārā vienība ir kā bruņota banda, un tāpēc vienots militārās tiesas kodekss kalpo kā efektīvs disciplinārās ietekmēšanas līdzeklis. (*Theurer & Russel*, III, 2010, 7–10)

Īvings (*Ewing*) attiecībā par sodiem un karavīru disciplīnu ASV armijā norāda uz pretrunām un neskaidrībām armijas reglamentos un lauka rokasgrāmatās, kas apgrūtina komandiera izpratni par atšķirībām starp karavīru korektīvām apmācībām un sodiem. Viņš apgalvo, ka rīkojumos par armijas reglamentu, jurisprudenci, biroja ģenerālinspektoru un augstāko pārvaldes posmu katram komandierim ir jāprot noteikt to atšķirību, kas pastāv starp karavīra disciplīnu un sodu (*Ewing*, 2008, 10–20).

Analizējot disciplināro procedūru un tiesiskās aizsardzības līdzekļus, karavīriem Eiropā – Beļģijā, Dānijā, Francijā, Vācijā, Itālijā, Luksemburgā, Nīderlandē, Polijā, Spānijā un Apvienotajā Karalistē – ir jāsecina, ka disciplinārā procedūra tajās ir atšķirīga, tomēr ir iespējams identificēt dažas kopīgas raksturīgas iezīmes:

- augstāk stāvošā disciplinārlietu priekšnieka (komandiera), kurš ir uzzinājis faktus, kas norāda, ka karavīrs ir izdarījis pārkāpumu, pirmā darbība ir pašam uzsākt lietas izmeklēšanu vai dot rīkojumu izmeklēt faktus. Polijā un Spānijā pastāv īpašas izmeklēšanas institūcijas: Polijā izmeklēšanu veic disciplinārlietu komisārs, bet Spānijā noteiktos gadījumos tiek iesaistīts speciāls izmeklētājs (instruktors);
- attiecīgajam karavīram ir jāpaziņo par viņam izvirzītajām apsūdzībām, un viņam jābūt tiesībām aizstāvēt sevi pret apsūdzību. Parasti notiek karavīra mutvārdu noklausīšanās un liecinieku nopratināšana;
- karavīram jāsaņem zināma veida palīdzība vai nu no kāda cita bruņoto spēku pārstāvja (Beļģijā, Nīderlandē un Spānijā), apsūdzētā aizstāvja (Beļģijā un Polijā) vai aizstāvības advokāta (Beļģijā un Polijā). Spānijā karavīram ir tiesības izvēlēties advokātu vai citu bruņoto spēku pārstāvi par aizstāvības advokātu smagu disciplīnas pārkāpumu gadījumā. Dānijā un Vācijā disciplinārā procesa likums neparedz nekādu aizstāvības advokātu gadījumos, ja disciplināro varu īsteno disciplinārlietu priekšnieks. Tomēr vismaz izvēlētais pārstāvis var piedalīties lietas izskatīšanā, ja karavīram nav iebildumu pret viņa piedalīšanos. Itālijā aresta gadījumā un lietas izskatīšanā par sankcijām *at status* karavīram ir tiesības nozīmēt aizstāvības advokātu;
- visās pārskata valstīs pastāv tiesības uz apelācijas sūdzību vai var vērsties ar sūdzību komandķēdē. Vairākumā šo valstu ir papildu tiesības iesniegt apelācijas sūdzību administratīvajā vai militārajā tiesā. Beļģijā pastāv atšķirība starp tīri disciplināriem sodiem (*petites disciplines*) un ar likumu noteiktajiem disciplināriem pasākumiem (*grandes disciplines*). Vienīgi pēdējos no pieminētajiem var anulēt pēc Conseil d'État pieprasījuma, jo tiek uzskatīts, ka tiem ir ietekme uz attiecīgā karavīra administratīvo statusu. Turpretī disciplinārie sodi (*petites disciplines*), no otras puses, tiek uzskatīti vienīgi par iekšējiem pasākumiem, kuri neatstāj sekas uz karavīra statusu. Francijā pastāv tiesiskā aizsardzība arī pret vienkāršiem disciplinārsodiem. Karavīram ir tiesības doties uz administratīvo tiesu, ja disciplinārsods tiek reģistrēts viņa personas lietā. Vācija ļauj iesniegt apelācijas sūdzību Administratīvajā militārajā tiesā (*Truppendienstgericht*) pret lēmumiem vienkāršu disciplināru pasākumu gadījumā (einfache Disziplinarmaßnahmen) un aresta gadījumā. Tādos gadījumos ir aizliegts reformatio in peius, t.i., nedrīkst uzlikt bargāku sodu nekā oriģinālais. Turklāt karavīrs var iesniegt apelācijas sūdzību par Administratīvās militārās tiesas spriedumiem Federālajā Administratīvajā tiesā (*Bundesverwaltungsgericht*). Nīderlandē karavīram ir tiesības iesniegt apelācijas sūdzību pret jebkādas pārsūdzības institūcijas lēmumu, tostarp apsūdzošu spriedumu un tiesas lēmumu. Tas nozīmē, ka ir tiesības vērsties tiesā visos gadījumos, ja piemēroti disciplināri pasākumi. Spānijā vērsties tiesā ar pārsūdzību sīku pārkāpumu gadījumā ir sarežģīti, bet nav neiespējami. Lai gan vispārīga apelācijas procedūra pret disciplinārsodiem nav pieejama maznozīmīgu pārkāpumu gadījumā, ir pieejama īpaša procedūra, ko prasa Spānijas Konstitūcija konstitucionālo pamattiesību aizsardzībai, ja tiek apgalvots, ka šīs tiesības ir tikušas pārkāptas. Šī procedūra ir privilēģēta saīsinātās tiesvedības veids. Apvienotajā Karalistē saīsinātās tiesvedības apelāciju tiesa ir kompetenta izskatīt karavīru apelācijas. Atšķirībā no situācijas citās valstīs, kas aprakstīts augstāk, regulējošās normas Dānijā norāda, ka attiecībā uz disciplināriem pasākumiem karavīrs nevar vērsties tiesā to tālākai pārbaudei un ka sūdzību izskatīšanas padomes lēmumus nevar iesniegt izskatīšanai aizsardzības ministram;

- apelācijas iesniegšana aptur disciplinārsodu izpildi Beļģijā, Luksemburgā un Vācijā, bet Dānijā tiek atlikti vienīgi tad, ja galvenais tribunāla virsnieks vai sūdzību iestādes priekšsēdētājs tā lemj. (Nolte, 2003, 144–146)

Pētot karavīru subjektīvo viedokli dienesta izmeklēšanas procedūras sakarā, kas atspoguļoti Latvijas administratīvo tiesu praksē, redzams, ka disciplinārās prakses, kas ir bruņotajos spēkos izveidojusies karavīru apbalvošanas un disciplinārsodu lietošanas sistēma, un ir paredzēta, lai sekmētu viņu audzināšanu un militārās disciplīnas nostiprināšanu un kur militārā disciplīna balstās uz likumu un militāro reglamentu punktuālu izpildi (Justs, 2008, 203), ir konstatējamās problēmas esošā tiesiskā regulējuma piemērošanā praksē, kas noved pie karavīra tiesību pārkāpuma un nav pieļaujams tiesiskā un demokrātiskā valstī. Tāpat tiek identificēta vainas pierādīšanas pienākuma neesamība esošajā karavīra disciplināratbildību tiesiskajā regulējumā, ko var uzskatīt par būtisku problēmu karavīru tiesību nodrošināšanā disciplināratbildības kontekstā un ko autore turpinās analizēt citā pētījumā.

Secinājumi

1. Dienesta izmeklēšanas komisijā tiek iekļautas ieinteresētas personas, kuras nav neitrālas.
2. Dienesta izmeklēšanas veicējam bez juridiskās izglītības nav attiecīgo kompetenču visā dienesta izmeklēšanas procesa laikā, tai skaitā paskaidrojumu, argumentu un pierādījumu izklāstā un analizē, pārkāpuma juridiskās kvalifikācijas noteikšanā, tiesību normu piemērošanā un reglamenta prasībām atbilstoša dienesta izmeklēšanas atzinuma sastādīšanā.
3. Karavīram nav saprotams, par kādu pārkāpumu viņš tiek sodīts, un kādā veidā izpaužas viņa darbība vai bezdarbība.
4. Karavīrs netiek pienācīgi un savlaicīgi iepazīstināts ar dienesta izmeklēšanas atzinuma materiāliem.
5. Karavīram netiek izsniegti dienesta izmeklēšanas atzinuma materiāli, un viņš nevar sagatavot Apelācijas komisijai pamatotu un argumentētu iesniegumu saskaņā ar reglamentējošām normām.
6. Izmantojot analogiju Latvijas Republikas karavīra disciplināratbildību tiesiskajā regulējumā, ir nepieciešams ieviest normas, kas nodrošinātu karavīram taisnīgu militārās disciplīnas pārkāpuma izskatīšanas jeb dienesta izmeklēšanas procedūru – papildinot “Karavīru un zemessargu militārās disciplīnas reglamenta” 4. punktu:
 - ar pirmo apakšpunktu, izsakot to sekojošā redakcijā: “Karavīru nevar atzīt par vainīgu disciplīnas pārkāpuma izdarīšanā un sodīt, kamēr viņa vaina nav pierādīta šajos noteikumos noteiktajā kārtībā”;
 - ar otro apakšpunktu, izsakot to sekojošā redakcijā: “Pierādīt karavīra vainu disciplīnas pārkāpuma izdarīšanā ir komandiera (priekšnieka) pienākums.”

References

- Apsītis H. *Tieslietu ministrijas Vēstnesis*. 15.05.1939., Tieslietu ministrijas izdevums, 1939, 1541. lpp.
- Justs F. (2008). *Militāro jēdzienu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Avots, 1231. lpp.
- Krauklis, V., Ūķis, G., Krauklis, J. (1999). *Likumdošanas aktu terminu vārdnīca*. Rīga: Senders R, 461. lpp.
- Latvijas valdības prioritātes. Iegūts 22.03.2017. no <http://www.pkc.gov.lv/vald%C4%ABbas-priorit%C4%81tes-2014/373-vald%C4%ABbas-priorit%C4%81tes>
- Ewing, S. A. (2008). Discipline, Punishment, and Counterinsurgency. *Military Review*, No. 88(5), pp. 10–20. Retrieved February 26, 2017, from <http://web.a.ebscohost.com/ehost/detail/detail?sid=cd063bb1-4359-4836-81e6-cc876057ba5f%40sessionmgr4007&vid=0&hid=4201&bdata=jnNpdGU9ZWZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#AN=34448898&db=f5h>

- Gulam, H. (2004). An update on Military discipline – the 20th anniversary of the defence force discipline act. *Deakin Law Review*, No. 9(1), pp. 227–241. Retrieved February 26, 2017, from <http://web.a.ebscohost.com/ehost/detail/detail?sid=791d4095-9959-4b93-ac74-6e111a1de5fd%40sessionmgr4010&vid=0&hid=4201&bdata=JnNpdGU9ZWZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#AN=14422186&db=a9h>
- Nolte, G. (2003). *European military law systems*. Berlin: De Gruyter Recht. pp.144–146. doi:10.1515/9783110907261
- Theurer, K. M., & Russel, J. W., III. (2010). Why military justice matters. *Reporter*, No. 37(2), pp. 7–10. Retrieved February 26, 2017, from <http://web.a.ebscohost.com/ehost/detail/detail?sid=ebe26565-c63a-49c0-8426-a421d5c9ee31%40sessionmgr4006&vid=0&hid=4201&bdata=JnNpdGU9ZWZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#AN=60797024&db=f5h>
- Volkov, I. N. (2005). Relationship Between Military Discipline and Self-Discipline. *Military Thought*, No. 14(4), pp. 148–154. Retrieved February 26, 2017, from <http://web.a.ebscohost.com/ehost/detail/detail?sid=5ed1cfeb-a422-4beb-98ab-5e0fb1dbc9ff%40sessionmgr4007&vid=0&hid=4201&bdata=JnNpdGU9ZWZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#AN=19134617&db=a9h>
- Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījumu vietu pārvaldes amatpersonu ar speciālajām dienesta pakāpēm disciplinārbildības likums. Pieņemts 15.06.2006. *Latvijas Vēstnesis*, 30.06.2006., Nr. 101 (3469). Pēdējie grozījumi 15.11.2012.
- Ministru kabineta noteikumi Nr. 947 “Karavīru un zemessargu militārās disciplīnas reglaments”. Pieņemti 05.10. 2010. *Latvijas Vēstnesis*, 14.10.2010, Nr. 163(4355). Pēdējie grozījumi 04.02.2016.
- Militārā dienesta iekārtas reglaments: Aizsardzības ministrijas 2012. gada 3. augusta noteikumi Nr. 21-NOT, nepublicēts.
- Augstākās tiesas Administratīvo lietu departaments, SKA-82-14, 2014.
- Augstākās tiesas Senāts, SKA-138/2012, 2012.
- Augstākās tiesas Senāts, SKA – 131/2012, 2012.
- Augstākās tiesas Senāts, SKA – 584/2009, 2009.
- Administratīvā apgabaltiesa, A420312515, 2017.
- Administratīvā rajona tiesa, A420312515, 2016.
- Administratīvā rajona tiesa, A420468112, 2013.
- Administratīvā rajona tiesa, A420325113, 2013.
- Administratīvā rajona tiesa, A420357512, 2012.

SHIFTING FROM TAXATION OF CORPORATE INCOME TO DISTRIBUTED PROFIT: THE CONCEPT FOR LATVIA

Māris Jurušs, Riga Technical University, Latvia

Juris Stinka, Ministry of Economics, Latvia

Elīze Kūma, Riga Technical University, Latvia

Abstract

Work productivity, competitiveness and the generation of investments are indices, in which Latvia trails behind other countries. The need for economic growth is evident. It can be done, by establishing a tax regime, which would serve as incentives to particular investments.

The aim of this paper is to develop a concept for Latvia on corporate income tax in future. The objectives of this paper are: compare different corporate income tax principles, assess impact of corporate income tax on investments, productivity and other economic indicators and prepare suggestions for optimal taxation in case of Latvia. The method of this research is based on an expert survey and desk research, as well as on data analysis of economic activities.

In order to promote Latvian competitiveness, enhance productivity, attract investment, increase state budget revenues in the long term, to simplify the payment of tax and reduce the administrative burden, it is proposed to introduce zero corporate tax regime for reinvested profit. This will encourage investment and productivity growth, develop the economy; it will lead to higher tax revenues (medium and long term) and will increase GDP. The solution will improve the company's financial indicators (liquidity, solvency), simplify tax administration, reduce opportunities for tax optimization, and improve the financial performance of companies.

Keywords: corporate income tax, taxation of distributed profit, taxation of capital, personal income tax

Introduction

In the World Economic Forum "Global Competitiveness Index Report 2016–2017" Latvia was ranked in the 49th place among 138 economies surveyed worldwide (World Economic Forum, 2016). Labour productivity and macroeconomic environment is one of the factors which Latvia lags behind the European and North American region. Latvian labour productivity is one of the lowest in the EU. (European Commission, 2016)

Competitiveness and productivity increase is needed to promote national economic development, to increase the gross domestic product (GDP) growth and income convergence with the EU average. Development of new technologies, innovations and investments in human capital (education, competence and skills training) will increase each company's competitiveness and productivity, thereby it will have positive impact on the general economic situation.

Increasing competition is one of the preconditions for increasing the productivity of the economy. It also stimulates the concentration of resources in companies with potential to export. It is necessary to improve access to capital (credit conditions) especially for exporting companies. Therefore, it is worth considering to create an additional mechanism for support to new and innovative companies. (Beņkovskis, 2016)

In the European Commission's strategic development plan "Europe 2020" one of the priorities is support for innovations. The aim is to increase competitiveness of Europe in the global market. By 2020 it is planned to support more investment in research and development sector, accordingly it will reach at least 3% of each country's GDP (European Commission, Europe 2020). Latvian investment activities, as well as the EU as a whole has been moderate in recent years, and investment volumes have still not reached pre-crisis levels. Low level of investment and the weak dynamics in foreign direct investments is greatly affected by weak lending, relatively low demand, relatively high private and public debt levels, as well as the current economic situation and uncertainty of political situation in the external environment of Latvia. Low levels of investment in fixed assets hinder renewal and modernization, which may undermine the country's competitiveness and growth potential. (Ministry of Economics of the Republic of Latvia, 2016)

From 2004 till 2015 foreign direct investments grew in the Baltic States. As it is seen in Figure 1, the level of foreign direct investments in Estonia is more than 30% above the level in Latvia and more than 50% in Lithuania. (Ministry of Economics of the Republic of Latvia, 2016)

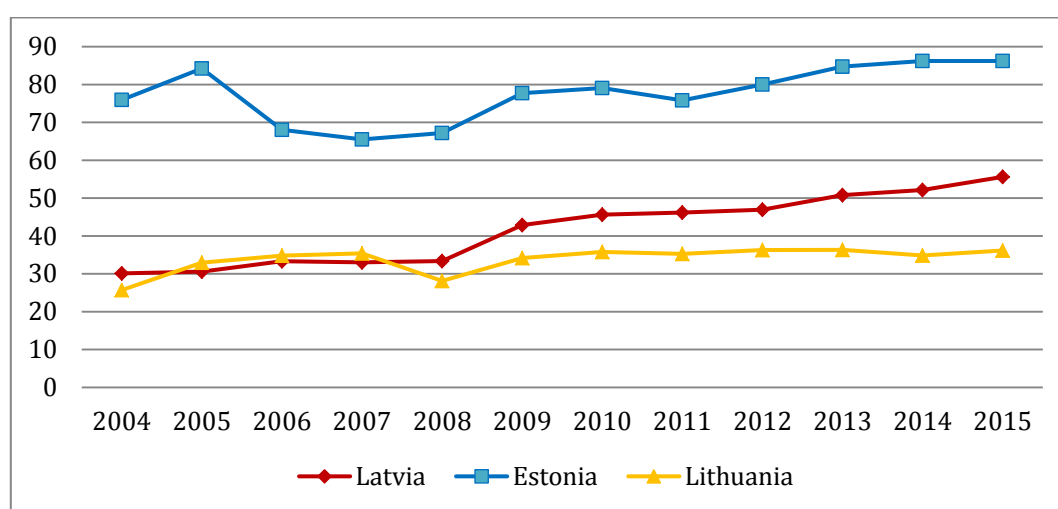

Figure 1. Foreign direct investments in % of GDP

Source: Eurostat (2016)

Taxation is one of the main national mechanisms, which may affect the increase of competitiveness and productivity. This can be done by setting the corporate tax regime to facilitate adequate investment.

Latvian tax system is not competitive compared to neighbor countries – Estonia and Lithuania. Latvian companies have a higher tax burden on labour. The corporate income tax (hereinafter – CIT) system in Latvia is the least competitive. Lithuania provides favourable conditions for entrepreneurs by offering a lower effective CIT rate corresponding to the tax actually paid (Domnīca Certus, 2016).

Estonian tax system has been assessed as the most competitive in the OECD countries for the second year in a row, and the most important and most competitive Estonian feature is the CIT system (Pomerleau & Cole, 2015).

In the global competition for attraction of investment CIT is being used as a tool for attraction of investment. Over the past decade there has been a tendency to reduce the nominal CIT rate in almost all parts of the world – in the OECD countries as well as the European Union. Latvian neighbor countries have a very aggressive CIT regime, they provide a significant competitive advantage, and especially Estonia stands out with its zero corporate tax regime on reinvested profit.

Although implicit tax rate in the Baltic countries has changed in recent years, they are similar (see Figure 2). However, the Estonian income tax system is better evaluated.

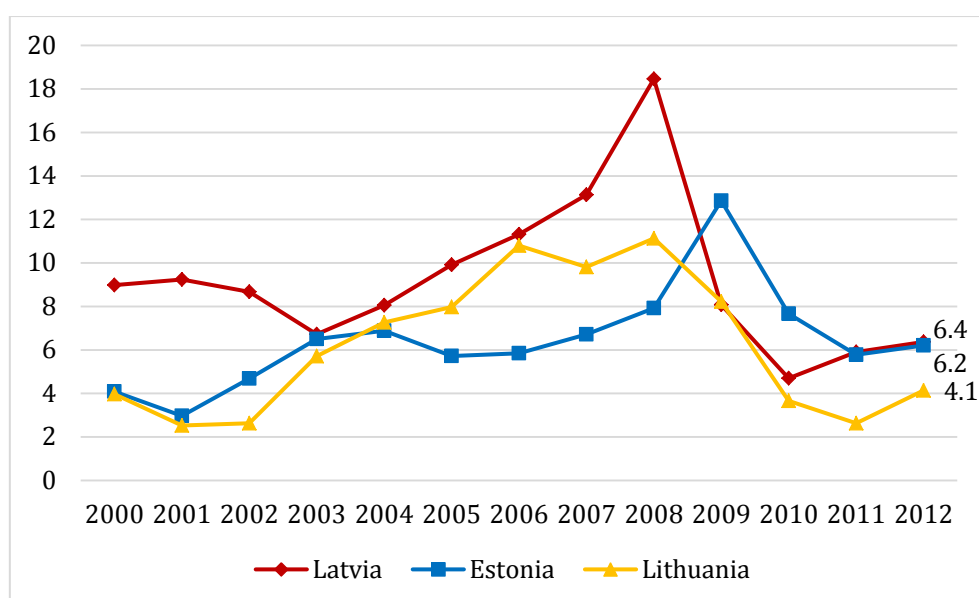

Figure 2. Implicit tax rate in the Baltic countries, %

Source: TAXUD (2016)

Moreover, taking into account the different CIT systems (for example, in Estonia there is no personal income tax on income from capital) it shall be evaluated as a whole by comparing taxed profit (at the company level) as well as taxed income on capital (at the individual level) because for investors it is important to know total tax burden on income from capital. There is no separate personal income tax on dividends in Estonia, however, Latvia has such a tax – 10 per cent and Lithuania – 15 per cent. So, Estonia is in a better position than Latvia, comparing the total tax burden on income from capital, because Latvian residents (individuals) on income from capital has to pay the CIT as well as personal income tax of 10%.

Latvian CIT is one of the most complex in terms of tax administration. Latvian CIT application is similar to countries such as Austria, Denmark, Finland, France, Germany, Greece, Italy, Portugal, Sweden, Spain, Czech Republic, Hungary, Lithuania, Poland, and Slovakia. It is based on the profit (or loss) by generally accepted accounting principles (GAAP) and for a suitable taxable income determination and correction in accordance with the tax regulations and restrictions. Corrections create a lot of confusion, errors and tax penalty surcharges. For example, the calculation of profit tax is adjusted for both the taxable base (income, expenses, losses, depreciation of fixed assets, etc.) and tax credits (donations, agriculture, etc.) and the amount of tax due (advance payment, deferred tax, etc.).

By contrast, the CIT system in Estonia is unique in the EU and even estimation of profit (loss) in Estonia should be done according to International Financial Reporting Standards (IFRS) (QC Giannini, Klemm, Oestreicher, Parascandola & Spengele, 2005).

CIT simplification gives Estonia the advantage of reducing the tax burden on the administration and payment time. As a result of this Estonia (with 84 minutes) ranks in 6th place in Paying Taxes Index 2017 (among the EU / EEA countries), but Latvia (with 169 minutes) is below the average (164 minutes) (World Bank Group & PricewaterhouseCoopers, 2016).

Literature review

Although the effective rates in the Baltic countries are similar (see Figure 2), Estonia has managed to attract more investment in comparison with Latvia, and has better competitiveness therefore. This indicates that the zero corporate income tax on reinvested profit has been a successful policy in Estonia. (Domnīca Certus, 2016)

This is confirmed by the study of Gorter and Mooj, namely, capital income taxes reduce the net rate of return on savings. In particular, a lower net rate of return has a substitution and an income effect that work in opposite directions. This effect, induced by the average (effective) tax burden on capital income, implies an increase in savings. The evidence on the compensated elasticity of aggregate savings is inconclusive: with elasticities ranging from 0.2 to 0.4. (Gorter & Mooj, 2001)

Comparing the Estonian company performance from the economic and financial point of view to Latvian and Lithuanian companies' performance during the period from 1996 to 2003, the introduction of zero corporate tax for reinvested profit in Estonian companies has increased investments and productivity of Estonian companies. Particularly there has been a positive effect change for smaller companies (Masso, Meriküll & Claimant, 2013). Even in 1963 Sandberg indicated that the net profits tax has such a deleterious effect on investment and therefore on growth that it should be replaced by some kind of gross profit taxation despite the effects on the distribution of the tax burden and the price level. (Sandberg, 1963)

Gruveski and Gaber mentioned that an increase in corporate and dividend tax will increase liabilities and the burden on investment, while an increase in interest income tax will decrease tax obligations and vice versa (Gruvevski & Gaber, 2015). It is evidenced by the example of Estonia. Namely, Estonian companies' demand for debt tends to be lower under zero corporate taxation system in comparison to the classical gross profit taxation system (average share of liabilities in total capital appears to be 8.2% lower and the share of loan liabilities in total capital of the sample companies is 3.7% lower). Profits retained in the company due to the effects of distributed profit taxation appear not to lead to additional business related investments, but to the accumulation of liquid assets instead (average share of cash in total assets of the sample companies is 3.9% higher). (Hazak, 2007)

Also the introduction of zero corporate tax for reinvested profit in Estonia starting from 2000 has been marked by the growing difference between the investment equity in Estonian and Latvian companies. During the period from 2000 to 2014, Estonian company equity increased and was on average 3.5 times higher than in Latvian enterprises. (Prokhorov, Fainglozs, & Yongin, 2016)

The CIT reform in Estonia had a statistically significant effect on investment growth. Concerning the effect on investments, the investment growth rate rose in Estonia after the reform by 0.37 percentage points more than it did in Latvia and Lithuania as a cumulative impact over the four years following the reform. Regarding the impact of the reform on labour productivity measured as turnover per employee, labour productivity grew in Estonia by 13 percentage points more than it did in Latvia and Lithuania during the four years following the reform. (Maaso, Meriküll, & Vahter, 2011)

It is clear that under zero corporate tax for reinvested profit regime companies retain more profits undistributed than they would under the classical gross profit taxation system. And decreasing trend in the share of liabilities in total capital may be explained by the tax costs associated with dividend payment having led companies to retain more profits undistributed under distributed profit taxation, thus providing an alternative to external liabilities as a source of financing. (Hazak, 2009)

After the CIT reform in Estonia businesses improved their financial performance – liabilities in the balance fell, the share of cash in the balance sheet increased and other financial analysis ratios (liquidity, solvency, etc.) improved because the companies were provided with incentives not to distribute profits, but to invest in the company to improve their operations. Thus, such a reform has been worth it and considered also in other countries, which took the initiative to change the capital structure (Masso, Meriküll, & Claimant, 2011). The results on productivity imply stronger effects of the reform on productivity in the manufacturing industry. The most affected group again appears to be micro-firms with less than 10 employees. (Masso, Meriküll, & Claimant, 2013)

Investors' decision to invest in any of the countries may be dependent on several factors. CIT rate is the most important factor. In addition, the tax rate reduction may not result in revenue decline, but they may even grow. (Guziejewska, Grabowski, & Bryndziak, 2014)

Structural reforms and improvements in the business environment are important factors to attract foreign direct investment. So far, Estonia has most successfully coped with it, also thanks to the corporate income tax zero rate policy. (Irandoost, 2016)

There are some researches (Prohorovs, Fainglozs & Jonina, 2016) that shows negative impact on CIT revenues by EUR -142,5 million in first year of introduction of the new system, however, the revenues could become positive in the following year (fourth year) by EUR +95,1 million. Moreover, the growth of revenues from value added tax, personal income tax and state social contribution could be a compensation (Prohorovs, Fainglozs & Jonina, 2016). The Ministry of Finance estimates even higher amount of losses of revenues of the CIT in first period (about EUR -300 million). To avoid potential losses in revenues, the requirement about advance payment could be integrated in the new model of taxation.

According to Ministry of Finance estimates the tax reliefs in recent years (2010–2013) had a big negative fiscal effect (Ministry of Finance of the Republic of Latvia, 2015). The most reduction in revenue are from option of loss forwarding. The option of loss forwarding should be kept also in new system, however, corrections might be adjusted to some extent.

Besides that one of the problem in taxation of income is double taxation of company income and dividends distributed to shareholder. The solution for this problem is changing principle of taxation, then only one type of tax for a period might be applied (Nasyrov & Shtyrlyeva, 2015). The changes can be done by integration of the corporate and individual income taxes. It can be done in different ways, for example, by providing shareholders a credit for corporate taxes paid with respect to corporate earnings distributed as dividends. (Graetz & Warren, 2016)

Concept

In order to attract investment, promote competitiveness, enhance productivity, increase corporate tax revenues in the long term, to simplify the payment of tax and reduce the administrative burden, Latvia should also consider the introduction of zero corporate tax regime for reinvested profit.

The CIT would be charged only in the case of distribution of profit. This option will contribute to the development, because the company will remain at the disposal of assets, which can be used for operating, for example, modernization of equipment. Unfortunately, the existing system does not contribute to it to a great extent. A new CIT system with a common rate of 20 per cent on distributed profits should replace both current CIT as well as the personal income tax (hereinafter – the PIT) otherwise it will be taxed twice.

Moreover, some other arrangements should be adjusted, including tax reliefs, corrections etc. Any tax relief at the same time is difficult to administrate and it raises the costs for tax administration. All reliefs could be reviewed in context of its economic and social importance (Ministry of Finance of the Republic of Latvia, 2014). The most substantial tax relief are those which have led to investment promotion. Such incentives are used in many EU countries. Latvia has two significant tax reliefs for investments: tax relief for investment in large investment projects as well as tax relief for investment in free ports and special economic zones. Both should be integrated in the new system, too, example by providing transitional period.

The provisions for limitation of tax avoidance should be in place in the new system of the CIT. The main recommendation of the OECD guidelines on BEPS (Juruss, Kuma, 2016) shall be covered, too. To improve tax enforcement further actions could be examined, example, more cooperation or creating of common data base or registers. (Zucman, 2014)

For implementation of new solution a SWOT analysis was done by the authors (Table 1).

Table 1

SWOT analysis for zero corporate income tax for reinvested profit introduction in Latvia

Strengths	Weaknesses
1) Improvement of corporate financial indicators 2) Simplified tax system and administration 3) Cost reduction for tax administration (also for reliefs)	1) There will be changes in existing CIT incentives. In particular, this could affect already existing tax reliefs for investments. It is necessary to evaluate existing incentives for investments in free ports or special economic zones. Therefore the transitional provisions might be provided. 2) It is necessary to make changes and investments in tax administration systems (declarations, calculation, etc.)
Opportunities	Threats
1) Increase of tax revenue (middle and long term) 2) Improvement of business environment (investments, competitiveness, productivity) 3) Improvement of macroeconomic situation (growth of GDP) 4) Increase the visibility of Latvia and attractiveness for foreign investors	1) In short term there is a risk for decrease of tax revenue. Transitional provisions may include the advance payment 2) Taxpayer may not invest in business effectively 3) Compliance and accounting for small and medium enterprises may still be difficult 4) The European Commission continue to develop Common Consolidated Corporate Tax Base (CCCTB). For now it is unclear, how the CCCTB will impact CIT at the national level 5) Tax avoidance and tax evasion. Anti-avoidance measures should be in place

Source: By authors

Discussions

Whether the changes from current CIT 15 per cent to introduction of zero corporate tax regime for reinvested profit will have an impact on economic situation is an empirical question and can only be estimated by using empirical techniques. To estimate the impact accurately, one must necessarily take into account several factors. This can be done by using standard multiple regressions. The model would identify the factors that determine profit and investments and test the degree of influence of those factors.

Particularly, to evaluate potential impact of introduction of zero corporate tax regime for reinvested profit on economic situation and revenues the following should be analysed: correlation of profit of companies before and after taxes with equity and evaluated impact of the changes on the investments

and share of liabilities in total capital. The impact on the overall growth of business, possibility to attract new external financing can be assessed on the basis of trend in potential investments and growth of equity as well as the costs saved for tax administration. Zero corporate tax regime for reinvested profit contributes to accumulation of companies' capital for investments; therefore such kind of model creates more favorable conditions for business growth. Weak financial operation result is an important reason for credit institutions to reject loans for companies. Thereby, after the tax regime reform companies would not be motivated to hide income, and companies would show the true financial results. Attraction of fund will allow companies to increase their competitiveness and it will create opportunities for additional income. Increasing turnover will increase productivity, and it will reflect in the growth of GDP.

At the end, potential tax revenues from distributed profit can be estimated. In addition, this will allow for Latvia to rank higher in the competitiveness evaluation index. It will improve the tax system assessment of the OECD group of countries. Thus, it will contribute to Latvian visibility and attractiveness to foreign investors. The changes would have multiplication effect and an impact on the growth of GDP. Also the change will improve the corporate financial indicators (liquidity, solvency) and thus also the assessment of businesses in application for access to financing and credits. In addition, it will lead to the simplification of the income tax system, tax accounting, payment and administration, reduction of the resources and time for administration as well as improvement of rating of Latvia in Paying Taxes Index, reduction of tax avoidance (adjustments, planning, and optimisation) as well as tax evasion.

Conclusions

The main task for the tax policy is to promote dynamic and sustainable development of the country, therefore the tax policy shall be competitive, fair, stable and with incentives to engage taxpayers in business activities.

The proposed solution to change the CIT system in Latvia from the current CIT 15 per cent to introduction of zero corporate tax regime for reinvested profit should be evaluated. While there would be increase of investment, competitiveness and productivity, there shall be increase of corporate profits and also of distributed profits. All companies will not always reinvest, therefore, the profit will be paid and the tax payment will be due.

Although in the short-term there could be additional expenses (tax administration system change), in the long-term it would reduce the administrative burden and costs of tax administration.

References

- Benkovskis, K. (2016). Do we use our resources efficient? Makroekonomika. Retrieved November 7, 2016, from <https://www.makroekonomika.lv/vai-efektivi-lietojam-savus-resursus>
- Domnica Certus (2016). Competitiveness of Latvia. *Report about Taxation*. Retrieved November 7, 2016
- European Commission (2010, March 3). Europe 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Retrieved November 7, 2016, from <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:EN:PDF>.
- European Commission (2016, February 26). Commission staff working document: country report Latvia 2016. Retrieved November 11, 2016, from http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/csr2016/cr2016_latvia_en.pdf
- Eurostat (2016). Foreign direct investments in % of GDP.
- Gorter, J., Mooij, R. A. (2001). *Capital income taxation in Europe: Trends and trend-offs*.
- Graetz, M. J., & Warren Jr., A. C. (2016). Integration of corporate and shareholder taxes. *National Tax Journal*, 69(3), pp. 677–699.

- Gruevski, I., Gaber, S. (2015). Classical corporation tax system: the classical model of pure "double" taxation of company's income. *Economic Development*: 3 (17/2015), pp. 241–254.
- Guziejewska, B., Grabowski, W., & Bryndziak, S. (2014). Tax competition strategies in corporate income tax – the case of EU countries. *Business & Economic Horizons*, 10(4), pp. 253–271.
- Hazak, A. (2007). Companies' Financial Decisions under the Distributed Profit Taxation Regime of Estonia. *Working Papers In Economics*, 22(155–158), pp. 5–20.
- Hazak, A. (2009). Companies' Financial Decision under the Distributed Profit Taxation Regime of Estonia. *Emerging Markets Finance & Trade* / July–August 2009, Vol. 45, No. 4, pp. 4–12.
- Irandoost, M. (2016). Structural changes, FDI, and economic growth: evidence from the Baltic states. *Journal Of Economic Structures*, 5(1), pp. 1–9.
- Juruss, M., & Kuma, E. (2016, March). BEPS: Impact of international tax measures on business environment in Latvia. In Turība University. International Scientific Conference, p. 104.
- Maaso, J., Meriküll, J., Vahter, P. (2011). *Gross profit taxation versus distributed profit taxation and firm performance: effects of Estonia's corporate income tax reform*. University of Tartu: Faculty of Economics and Business Administration Working Paper Series, (81), pp. 1–33.
- Masso, J., Meriküll, J., & Vahter, P. (2013). Shift from gross profit taxation to distributed profit taxation: Are there effects on firms? *Journal of comparative economics*, 411092–1105.
- Ministry of Economics of the Republic of Latvia (2016). Report on the Latvian economy. Retrieved November 7, 2016, from https://www.em.gov.lv/files/tautsaimniecibas_attistiba/2016_jun.pdf.
- Nasyrov, N., & Shtyrlyayeva, V. (2015). The need to cancel the double taxation of dividends. *Finance & Credit*, (17), pp. 46–52.
- Pomerleau, K., & Cole, A. (2015). International Tax Competitiveness Index 2015. Tax Foundation. Retrieved November 11, 2016, from http://taxfoundation.org/sites/taxfoundation.org/files/docs/TF_ITCI_2015.pdf
- Prohorovs, A., Fainglozs, L., Jonina, V. (2016). Introduction of the deferral of corporate income tax before the distribution of company profits as an essential factor for the development of the Latvian economy. *RISEBA Working Paper*. 16/9
- Sandberg, L. G. (1963). Net profits versus gross bussiness taxation: the Swedish debate. *The Quarterly Journal of Economics*
- Schwab, K. (2016, September 28). The Global Competitiveness Report 2016–2017. Retrieved November 7, 2016, from <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2016-2017-1/>
- TAXUD (2016). Data on taxation. Implicit tax rates. Retrieved November 7, 2016, from https://ec.europa.eu/taxation_customs/business/economic-analysis-taxation/data-taxation
- TAXUD (2016). Taxes in Europe. Retrieved November 7, 2016, from https://ec.europa.eu/taxation_customs/taxes-europe-database-tedb_en, Vol. 77, No. 4 (Nov., 1963), pp. 657–670
- World Bank Group & PricewaterhouseCoopers (2016). Paying taxes 2017. Retrieved November 7, 2016, from <http://www.pwc.com/gx/en/services/tax/paying-taxes-2017.html>
- Zucman, G. (2014). Taxing across Borders: Tracking Personal Wealth and Corporate Profits. *Journal of economic perspectives*, 28(4), pp. 121–148.

VIRTUĀLĀS KRIMINALITĀTES KRIMINOLOĢISKIE ASPEKTI

CRIMINOLOGICAL ASPECTS OF CYBER CRIMINALITY

Aldona Kipāne, Dr.iur.,

Rīgas Stradiņa universitātes Juridiskā fakultāte, Latvija

Andrejs Vilks, Dr.iur., profesors,

Rīgas Stradiņa universitātes Juridiskās fakultātes dekāns, Latvija

Abstract

Modern individual lives in the world, which is complicated by its content and social trends and shapes. Life in the modern world for adults and children is associated with ceaseless change, rapid pace of life and the need to respond to different challenges. One of the challenges is cyberspace. The rapid development of new technologies and the intensive use of them not only keeps the progress of modern technologies ongoing, but also lets people to use them for socially negative purposes.

Nowadays, cybercrime or crime that has been done or led through the Internet has taken a steady place among the multitude of criminal offences committed.

Keywords: Cybercrime, cyberspace, cyber criminal

Atslēgas vārdi: kibertelpa, kibernoziegums, kibernoiedznieks

Ievads

Kanādiešu profesors Maršals MakLuhans (*Marshall McLuhan*) norādījis, ka tehnoloģiju laikmetā zemeslode nosacīti samazinās līdz "globālajam ciematam" (*global village*). Ar tehnoloģiju palīdzību informācija zibenīgi pārvietojas no dažādiem pasaules nostūriem (*McLuhan*, 1964, 103). Nenoliedzami, ka modernās informācijas tehnoloģijas ietekmē indivīda un sabiedrības uzskatus, zināšanas un rīcības modeļu izvēli. Britu sociologs Antonijs Gidenss (*Anthony Giddens*) ir akcentējis, ka jaunākās tehnoloģijas ir mainījušas mūsu apziņu par attālumu, radikāli saspiežot laiku un telpu (*Giddens*, 1991, 112). Jāpiekrīt izteiktajai atziņai, ka interneta tehnoloģiju un kibertelpas attīstība sabiedrību ievedusi nākamajā attīstības līmenī – jaunu tiesisko attiecību veidošanā –, cilvēces atkarībai no informācijas un tehnoloģiju resursiem, jaunas iespējas noziedzīgām aktivitātēm, nosaucot to par digitālo laikmetu (*Jaishankar*, 2007, 5). Turklāt jauno attiecību parādīšanai tiek lietoti jaunvārdi: digitālās pasaules iedzīvotāji (digitālā civilizācija) un dzimis digitālajā laikmetā (*'digital natives' and 'born digital'*).

Noziedzība kā sociāla parādība attīstās un mainās līdz ar sabiedrību, tās vērtībām un vajadzībām. Pieaugot cilvēces atkarībai no kibertelpas, no informācijas tehnoloģiju resursiem, mainās arī cilvēces eksistences vide (Vilks, 2013, 196). Jāatzīst, ka mūsdienās pasaulē notiekošie procesi ir pamats pārmaiņām noziedzīgajā vidē, radot jaunus noziedzīgus nodarījumus un noziedzības veidus. Noziedzības tendences un attīstību ietekmē gan globalizācijas process, gan informācijas tehnoloģijas attīstība. Tagad realitāte pakāpeniski pamet fizisko pasauli un pārceļas uz virtuālo realitāti vai uz telpu, ko nosacīti pieņemts saukt par kibertelpu (vēl to apzīmē par digitālo vidi; e-vidi; globālās informācijas telpu). Globālā informācijas telpa mums ir visapkārt – neskaitāms daudzums bezvadu un bezmaksas globālā interneta piekļuves punktu (skolas, medicīnas iestādes, sabiedriskais transports, kafejnīcas utt.) – automatizēto datu

apstrādes sistēma kā noziedzīgs rīks, apdraudējuma priekšmets vai medijs. Tehnoloģiju laikmeta plašās un ātrās iespējas savulaik precīzi raksturojis ASV gansteris Ala Kapones (*Al Capone*) grāmatveža teiktais: “Es ar zīmuli varu nozagt vairāk nekā desmit ar šaujamieročiem apbruņoti vīri” (*Brinkley and Schell*, 2005, 21).

Darba mērķis

Analizēt kibernetikas kriminoloģisko raksturojumu, parādīt tās attīstības tendences un ieskicēt Latvijā pastāvošās problēmas saistībā ar to.

Materiāls un metodes

Pētījuma gaitā izmantotas zinātniskās izziņas metodes – universālās, sevišķās un speciālās izziņas metodes. Galvenokārt tika izmantotas analīzes un sintēzes metode, zinātniskās indukcijas un dedukcijas metode un salīdzinošā metode. Pētījuma bāze ir dažādos pētījumos izdarītie secinājumi, zinātnieku un speciālistu atziņas un viedokļi.

Rezultāti

Kibertelpa jeb virtuālā vide ir metusi izaicinājumu valstu ģeogrāfiskajām robežām, padarot tās nenozīmīgas. Noziedzīgam nodarījumam, kas izdarīts kibertelpā, nav ģeogrāfisko robežu, tādēļ tam piemīt īpaša kaitējuma raksturs. Asociētais profesors, Dr.iur. Uldis Ķinis norāda, ka kibertelpa vai elektroniskā vide ir zināma *quasi* telpa, kas vienlaikus aptver visus pasaules kontinentus un nacionālo valstu jurisdikcijas. (Ķinis, 2013, 14)

Vispārpieņemta ir atziņa, ka jebkura noziedzības forma raksturojama kā sociāli juridiska izpausme. Noziedzības semantiskā koncepcija paredz, ka noziedzība ir cilvēka, sociālā institūta, atsevišķas valsts vai globālās sabiedrības spēja reducēt daudzskaitlīgus kaitīgus nodarījumus. Pasauleslavenais sociologs profesors Dr. Ulrihs Beks (*Ulrich Beck*) parāda, ka mūsdienu cilvēks dzīvo pasaulē, kurā ir arvien vairāk briesmu – gan tādas, kuras pastāvējušas jau iepriekš, bet nav apzinātas, gan jaunas. Varam piekrist profesora U. Beka atziņai, ka riski pēdējo gadu laikā ir pieņēmuši jaunu nozīmi un apveidus. Riska sabiedrība ir tāda sabiedrība, kurā cilvēki savas darbības vai bezdarbības rezultātā ir radījuši sistēmas, kas var pavērsties pret visu cilvēci un pat to iznīcināt (*Beck*, 2006, 329). Jaunās tehnoloģijas nodrošina jaunu un efektīvāku noziedzīga nodarījuma izdarīšanu (*Joyce*, 2012, 137). Autori uzskata, ka noziedzība nav tikai vienkāršs noziedzīgu nodarījumu kopums, bet ir noteiktu elementu komplekss, kam piemīt noteiktas sistēmiskas īpatnības, kuras pakļautas statistiskām likumsakarībām.

Autori norāda, ka mūsdienu informācijas tehnoloģijas attīstības un globalizācijas process palielina risku kļūt par kibernetikas upuri. Ievērojams cilvēku skaits ir saistīts un atkarīgs no informācijas tehnoloģiju ierīcēm. Vairumam eiropiešu digitālā tehnoloģija jau ir ikdienas sastāvdaļa. Apzināts, ka katru dienu internetu lieto 250 miljoni eiropiešu (Ieskats Eiropas Savienības politikā Eiropas digitalizācijas programmā, 2014). Latvijā vidēji mēnesī internetu apmeklē 1 250 000 lietotāji vecumā no 15 līdz 74 gadiem, un tie ir 73% no visiem Latvijas iedzīvotājiem šajā vecuma grupā. Raksturojot interneta kā sociālo attiecību “aizvietotāja” izmantošanas un interaktīvās komunikācijas popularitātes iemeslus, tiek izdalīti šādi cēloņi:

- nepietiekama piesātinātība ar saskarsmi reālajos kontaktos;
- iespējas realizēt personiskās īpašības, tēlot lomas, pārdzīvot emocijas, kuras nav reālas/iespējamās ikdienas dzīvē;
- neapmierinātība ar reālo sociālo identitāti un tieksme to pārveidot (Mihailovs, 2009, 265).

Interesanti ir viktimizācijas pētījuma dati, kas parādīja, ka kibertelpā jaunieši un vīrieši, salīdzinot ar sievietēm, ir ievainojamāki pret datoru inficēšanu ar datorvīrusiem: vīrieši (35%), sievietes (27%), līdzīgi gan vīrieši, gan sievietes piedzīvojuši finansiālus zaudējumus – 3%; no neatļautas piekļuves ADAS cietuši 7% vīriešu, 6% sieviešu (McGuire, Dowling, 2013). Turklāt noziedzīgās aktivitātes kibervidē strauji palielinās un attīstās to veidi, tie kļūst agresīvāki, uzbrūkošāki un tehniski prasmīgāki (Cyber Crime Assessment, 2015). Kā liecina starptautisko pētījumu rezultāti, kā arī kriminālās statistikas datu analīze, kiberkriminalitāte kopējā noziedzības struktūrā ir ar visizteiktāko un krasāko pieaugumu. Cēlonis kiberkriminalitātes pozitīvajai dinamikai ir ne tikai jauno tehnoloģiju straujā attīstība, bet arī iespējām iegūt lielus ienākumus un peļņu pie salīdzinoši zemiem riskiem. Balstoties uz starptautiskās organizācijas *International Data Corporation* (IDC) informāciju, kibernetizācija pasaules ekonomikai ir nesusi zaudējumus 400 biljonu USD apmērā. Mazākais zaudējumu apmērs – 375 miljoni, lielākais – 575 biljonu USD (*Net Losses: Estimating the Global Cost of Cybercrime*, 2014). Pat vismazākais no kiberkriminalitātes zaudējumiem var būt lielāks nekā daudzu valstu nacionālais ienākums gada laikā. Speciālisti atzīst, ka 2020. gadā kibernetizācijas zaudējumi pārsniegs 1 triljonu USD, bet cilvēku skaits, kuri saskarsies ar kiberkriminalitāti, būšot vairāk nekā 1,5 miljardi (katrs trešais, ceturtais pieaugušais pasaules iedzīvotājs).

Jāsecina, ka arī Latvijā tāpat kā visā pasaulē kibernetizācijas skaits ir strauji pieaugošs. Kibernetizācijai kā tiesiska, praktiska un politiska rakstura problēma ir tiešs drauds cilvēktiesībām, uzņēmējdarbībai, valstij un globālajai pasaulei kopumā. Piemēram, katrās trīs sekundēs kādam tiek nozagta personas identitāte (*Somebody's identity*). Autori uzskata, ka kibernetizācijas problemātiku nosaka strauja informācijas tehnoloģiju izstrādāšana, ieviešana un izmantošana, un šo tehnoloģiju izmantošana noziedzīgiem mērķiem. Piemēram, tiešsaistes azartspēles (*Online Gambling*), tirdzniecība tiešsaistē (*Online Trafficking*) un narkotisko vielu tirdzniecība internetā (*Internet Drug Sale*) (*Cyber crime: A Conceptual and Theoretical Framework*). Noziedzniekam labvēlīgus apstākļus paver arī mākoņdatošanas tehnoloģiju straujā attīstība. Tādējādi varam norādīt, ka moderno tehnoloģiju kriminoloģiskais aspekts ir daudzveidīgs.

Var minēt, ka viens no jaunākajiem nodarījumiem kibervidē tiek atzīts kiberseksuālā uzmākšanās (*cyber sexual harassment*). ES pārskata dati apliecina, ka 20% jaunu sieviešu (18–29 gadi) piedzīvojušas kiberseksuālo uzmākšanos (*kiber sexual harassment*) – saņemušas nevēlamas seksuāla rakstura e-vēstules, SMS. Vidēji ES kiberseksuālā uzmākšanās sasniedz 11%. Izvērtējot izpētes rezultātus, varam secināt, ka Latvijā un Igaunijā kiberseksuālā uzmākšanās svārstās 10 līdz 14% robežās, bet Lietuvā – 5 līdz 9% (Goodey).

Relatīvi jauns fenomens ir kibervajāšana (*Cyber stalking*). Vardarbības pret sievietēm Eiropas Savienības mēroga apsekojumā apzināts, ka kibervajāšana, izmantojot e-pasu, īsziņas vai internetu, īpaši skar gados jaunas sievietes. Četri procenti no visām 18–29 gadus vecām sievietēm jeb 1,5 miljoni sieviešu 28 Eiropas savienības valstīs ir saskārušās ar kibervajāšanu pēdējo 12 mēnešu laikā. Viena no piecām (21%) sievietēm, kuras cietušas no vajāšanas, to piedzīvojušas ilgāk nekā divus gadus. Vienai no piecām (23%) sievietēm, kuras cietušas no vajāšanas, pēc nopietnākā vajāšanas incidenta ir nācies mainīt tālruņa numuru vai e-pasta adresi. (Vardarbība pret sievietēm – ES mēroga apsekojums, 2014)

Eksperti uzskata, ka par ikdienas parādību ir kļuvis kiberkarš (*Cyber warfare*). Visbiežāk politiski motivēta kaitniecības forma ir haktīvisms (*hactivism*) – kibernetizācijas politiska vai sociāla protesta izpausmes formā. Haktīvismi īpaši aktīvi kļūst politisku notikumu apstākļos. Politisko zinātņu profesors Ēriks Garcke (*Erik Gartzke*) norāda, ka kiberkarš ir pašreiz esoša militārās evolūcijas un karadarbības fāze. To ļoti labi raksturo atkarība no sarežģītām datorsistēmām, un lielāks ievainojamības risks pastāv lielvalstīm, kuras datorsistēmu izmantošanas rezultātā var ciest ievērojamus zaudējumus (Gartzke,

2013). Savukārt Oksfordas universitātes vecākais lektors Lūks Kello (*Lucas Kello*) uzsver, ka valstis kiberdraudus kā reālu apdraudējumu uztvert novēloti. Šī iemesla dēļ kiberdraudi ir jo īpaši aktuāli (*Lucas, 2013*). Kiberterorisms (*cyberterrorism*) – informācijas tehnoloģiju izmantošana, lai iesaistītos teroristiskās aktivitātēs. Kiberterorisms un interneta izmantošana teroristu mērķiem rada nopietnus draudus valstij un sabiedrībai, kas ir pilnībā atkarīga no datorsistēmas un interneta. Teroristi veic motivētas darbības ar nodomu izraisīt ekonomiska rakstura nekārtības, piemēram, apturot banku darbību; diskriminēt savu pretinieku (izplatot nomelnojošu informāciju); vairot savus finansiālos ienākumus teroristiskās organizācijas uzturēšanai (izzogot līdzekļus no datu sistēmām) (*Council of Europe, 2008*). Vladimirs Ovčinskis un Jeļena Larina (*Елена Ларина, Владимир Овчинский*) savā monogrāfijā par XXI gadsimata kiberkariem praviētiski secina, ka pasaule ir uz lielo pārmaiņu sliekšņa, kas tiek nosaukta par trešo ražošanas revolūciju. Šī revolūcija, kā arī jebkura cita, ir saistīta ar kara darbību, īpašuma pārdali un valstu elites maiņu. Tikai šie kari ir kiberkari sociālajos tīklos par valdošo stāvokli kiberpasaulē (*Овчинский, Ларина 2014, 2*). Kiberkaros un kiberapdraudējumos aizvien plašāk tiek izmantotas jaunas apdraudējumu formas un līdzekļi. Aizvien biežāk kiberapdraudējumos tiek izmantotas speciāli izstrādātas *programmas–izspiedējas* (*Программы–вымогатели и кибершантаж, 2016*). Minētās programmas ir divu tipu. Pirmās – *programmas–šifrētājas*. Šo programmu pielietošanas būtība ir saistīta ar to, ka kibernetizācijas iekārtas, iekļūstot lietotāja datu bāzēs, tās šifrē, liedzot pieeju to īpašniekiem. Par piekļuvi šifrētajām datu bāzēm tiek pieprasīts izpirkums. Lietotāja datu bāzes neatkarīgi no izpirkuma maksas nomaksas var būt arī izmainītas. Otrās plaši pielietotās – *programmas–bloķētājas*. Uz lietotāju ekrāniem parādās paziņojums, piemēram, no policijas par nesankcionētu piekļuvi aizsargātām datu bāzēm. Par to kā neatļautām darbībām lietotājiem ir nepieciešams nomaksāt soda naudu. Balstoties uz Kasperska laboratorijas datiem, 2016. gadā katra piektā kompānija pasaulē saskārās ar IT incidentiem saistītām ar izspiedējprogrammām.

Kibernetizācija ir specifisks, sarežģīts nodarījumu kopums, tās pētīšanai ir izveidota jauna kriminoloģijas nozare – kiberkriminoloģija (*Cyber criminology*). Pamatoti norādīt, ka pašreizējā kriminoloģiskā izziņa, balstoties uz sociālo un eksakto zinātņu sasniegumiem, cenšas paplašināt un padziļināt ar krimināliem apdraudējumiem saistīto problēmu izpēti (*Vilks, 2013, 37*). Kopš kriminologi kibernetizācijas apdraudējumus apskata kā jaunu kriminālo aktivitāšu veidu kibervidē, tiek pētīti kibernetizācijas cēloņi, noziedznieka raksturojums, viktimoloģiskie aspekti, un izvirzītas jaunas teorijas. Indijas kriminologs, profesors Karupannans Džaišankars (*Karupannan Jaishankar*) sniedz šādu kiberkriminoloģijas skaidrojumu – kiberkriminoloģija ir multidisciplināra zinātne, kas izmanto vairāku zinātņu atziņas: kriminoloģija, viktimoloģija, krimināltiesības, kriminālprocesa tiesības, socioloģija, datorzinātne, informācijas teorija un citas zinātnes, kas pēta procesus kibertelpā, kibernetizācijas cēloņus un to ietekmi reālajā vidē (fiziskajā pasaulē) (*Jaishankar*).

Analizējot noziedzību, tai skaitā kibernetizācijas noziedzību, tiek izmantota reģistrētā noziedzīga nodarījuma masa (kopskaits). Taču tas neatpoguļo patieso kibernetizācijas noziedzību skaitu nodarījuma slēptā rakstura un ar to saistīto īpatnību dēļ. Kibernetizācijas noziedzīgiem raksturīgs paaugstināts latentums. Kriminoloģiska rakstura pētījumos apzināts, ka tikai par 10–15% no visiem izdarītajiem noziedzīgajiem nodarījumiem kibertelpā tiek ziņots tiesībsargājošajām instancēm. Kibernetizācijas noziedzīgu salīdzinošie pētījumu rezultāti parāda, ka atsevišķu kibernetizācijas noziedzīgu pazīšanas līmenis ir ļoti zems (minēts pat viens procents). Dabīgo latentāti veicina upura izpratnes trūkums par nodarījuma kaitīgumu, upura kauns un apmulsums, arī vēlēšanās pasargāt uzņēmuma reputāciju, kā arī pazīšanas procedūras īpatnības (*Comprehensive Study on Cybercrime, 2013, xxi*). Piemēram, trīs ceturtdaļas (74%) kibervajāšanas gadījumu nekad nav nonākuši policijas uzmanības lokā (Vardarbība pret sievietēm – ES mēroga apsekojums, 2014). Saskaņā ar pētījumiem latentātes līmenis dažādās valstīs: Krievijā – 90%; ASV – 80%; Lielbritānijā – 85% un Vācijā – 75% (*Infrac, 2008, 100*).

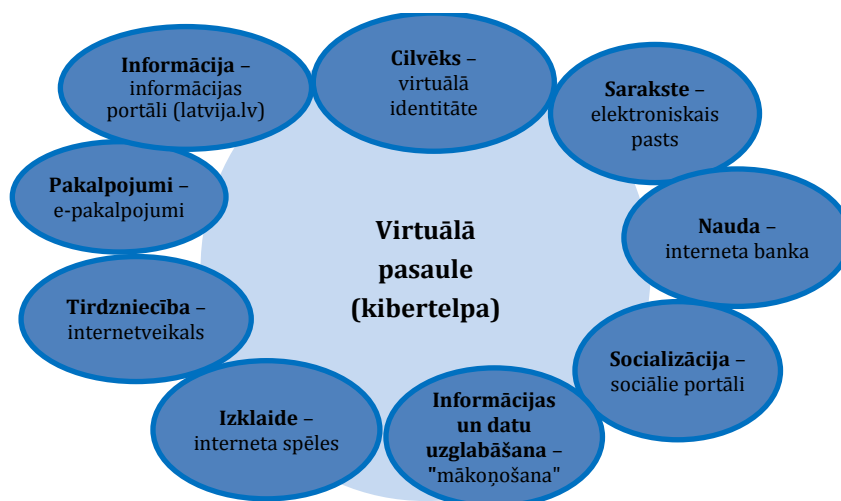
Autori uzskata, ka kibernoiedzības struktūra un dinamika valstī ir atkarīga no vairākiem aspektiem:

- valsts ekonomiskā attīstības līmeņa;
- no informācijas tehnoloģijas lietotāju kiberkultūras;
- Saskaņā ar pētījumu datiem, apmēram 45% no visiem interneta lietotājiem ir vecumā līdz 25 gadiem. Tātad pastiprināta uzmanība jāpievērš jaunatnes rīcībai kibervidē;
- no noziedznieka spējas izkopt savas prasmes, prettiesiskās darbības rakstura un paņēmiena;
- no viktimoloģiskā aspekta, t.i., kā noziedznieks izvēlas cietušo.
- Autori uzskata, ka potenciālā upura aizsardzība paredz divus aspektus: 1) upura aizsardzība no ārējiem kriminogēniem apstākļiem un 2) upura paš aizsardzība, apzinoties kiberdaudus, un atbilstoša rīcība apdraudējuma gadījumos.
- tiesiskā regulējuma un tiesībsargājošo iestāžu darbības efektivitāte. Uzmanību piesaista profesores Sūzanas Brenneres viedoklis: "Neskatoties uz to, ka kibernoiedzību veido noziedzīgi nodarījumi, kas izdarīti ar atšķirīgiem līdzekļiem (izmantojot datortīklu), tie nav nekas vairāk kā tradicionālie noziedzīgie nodarījumi" (*Brenner, 2001*). Eiropas Komisija rekomendācijā 3/97 "Par anonimitāti internetā" uzsverts, ka e-vidē nepastāv juridiskais vakuums un uz to ir pilnībā attiecināmi vispārīgo tiesību principi un vispāratzītas vērtības. Ir būtiski ieviest tiesību sistēmā – kas ir nelikumīgs reālajā vidē (*off-line*), par tādu atzīstams arī e-vidē (*on-line*). Tāpēc arī vairākas ES dalībvalstis ir izvēlējušās savās krimināltiesību sistēmās ieviest šo principu, dodot iespēju tradicionālos noziedzīga nodarījuma sastāvus attiecināt uz e-vidi tiesību piemērošanas ceļā (*Recommendation 3/97 Anonymity on the Internet, 1997*). Tātad kriminālatbildība par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu jāparedz neatkarīgi no tā, vai nodarījums izdarīts reālajā pasaulē vai kibervidē. Piemēram, kibervajātāja uzvedība var izpausties no nekaitīga e-pasta sūtīšanas līdz pat nāvējošai upura un vajātāja sadursmei. (*Hutton & Haantz, 2003*)

Kibernoziegumus līdzīgi kā tradicionālos noziedzīgos nodarījumus veido: **darbība, rīcība – upuris/mērķis – modus operandi – noziedznieks – kaitējums, zaudējums**. No kriminoloģijas viedokļa varam secināt, ka kibernoiedzība ir sociāli juridiska parādība, kuru veido arī specifiski elementi – automatizētā datu apstrādes sistēma; kibertelpa; indivīds; noziedzīga darbība vai bezdarbība.

Specifisko elementu iedalījums:

- informācijas tehnoloģijas. Piemēram, varam minēt datora lomu noziedzīgā nodarījumā – dators kā mērķis; dators kā līdzeklis un dators kā līdzdalībnieks (*Computer as accomplice*) – personīgā informācija (dienasgrāmata, kredītkartes, u.c.);
- kibertelpa: a) kibertelpa ir globāla; b) šī telpa atļauj pārraidīt elektronu plūsmu ar ātrumu, kas līdzinās gaismas ātrumam; c) kibertelpā nosūtīts saturs ir mūžīgs. Persona, kas globālajā informācijas telpā ir ievietojusi kādu informāciju, faktiski zaudē pār to kontroli; d) kibertelpai nav vienota starptautiska regulējuma (Ķinis, 2015, 20–21);
- kibervide rodas tāpēc, ka personas stājas informatīvās attiecībās, pārsūtot datus no vienas automatizētas datu apstrādes sistēmas (tehnoloģijas) uz citu (Ķinis, 2015). Cilvēks kibertelpā jeb virtuālajā pasaulē var būt informācijas radītājs, informācijas patērētājs un uzbrukuma mērķis. Dr. Darels Mente (*Darrel C. Menthe*) izvirza "augšupielādes un lejupielādes teoriju" (*the theory of the uploader and the dowloader*). Saskaņā ar šo teoriju sabiedrība mijiedarbojas ar kibertelpu divos pamatveidos: ievietojot informāciju interneta vietnēs vai iegūstot informāciju no interneta resursa (*Menthe, 1998*). Virtuālās pasaules elementus varam attēlot zīmējumā (skat. autoru veidotu attēlu). Praktiski indivīds, atrodoties vienā vietā, var gan strādāt, gan atpūsties, iegūt un apmainīties ar informāciju, veikt prettiesiskas darbības.

1. att. Virtuālās pasaules elementi

- noziedzīgs nodarījums jeb kibernoziegums – noziedzīga darbība vai bezdarbība, par kuru krimināllikumā ir paredzēts kriminālsods. Kibernoziegumi, kurus mēdz saukt arī par datornoziegumiem, augsto tehnoloģiju noziegumi, digitālie noziegumi, IT noziegumi, noziegumi kibertelpā, e-noziegumi, ir relatīvi jauna pārkāpumu kategorija – pārkāpumi, kas ir izdarīti pret informācijas datu sistēmām vai ar to palīdzību.

Kibernoziegumu definējums skatāms gan plašākā, gan šaurākā nozīmē. Pašlaik pasaulē tiek lietoti trīs termini, kādos nosaucami kibernoziegumi: datornoziegumi (*computer crimes*); ar datoriem saistīti noziegumi (*computer related crimes*); kibernoziegumi (*cybercrimes*). Indijas tiesību zinātniece Debareti Haldere (*Debarati Halder*) un profesors K. Džaišankars kibernoziegumus definē kā “noziedzīgus nodarījumus, kas tiek realizēti pret indivīdiem vai indivīdu grupām ar noziedzīgu motīvu, lai tiši kaitētu cietušā reputācijai vai nodarītu cietušajam fizisku vai garīgu kaitējumu, tieši vai netieši izmantojot mūsdienu informācijas tehnoloģijas, piemēram, internetu (tērzētavas, e-pasts), mobilo telefonu (SMS/MMS)” (*Halder, Jaishankar, 2011, 13*). Asociētais profesors U. Ķinis sniedz šādu kibernozieguma skaidrojumu: “Jebkura tīša, nelikumīga, krimināli sodāma darbība, kur informācijas tehnoloģijas (automātiskas datu apstrādes sistēmas, komunikācijas līdzekļi, tajā skaitā datu pārraides vai telekomunikāciju tīkli u.tjpr.) izmantoti kā noziedzīga nodarījuma priekšmets vai noziedzīga nodarījuma rīks ar mērķi ietekmēt informācijas sistēmu tehniskos un informācijas resursus, vai arī kā medijs nelikumīgas informācijas aprites procesā. (Ķinis, 2007, 56–57)

2001. gadā tika pieņemta Kibernoziegumu konvencija, kas pirmo reizi starptautisko tiesību jomā definēja noziedzīgo nodarījumu sastāvus, kas sagrupēti šādi:

- noziedzīgi nodarījumi pret informācijas sistēmu drošību (patvaļīga piekļuve, pārtveršana, datu traucēšana, sistēmu traucēšana, kaitīgās ierīces);
- ar datoriem saistīti noziegumi – datorkrāpšana, datorviltošana;
- noziegumi pret autortiesībām un blakustiesībām;
- satura noziegumi – saistīti ar nelikumīgas informācijas apriti (rasu naida, genocīda, kara kurināšana, bērnu pornogrāfijas aprīte).

Kibernoziegumi nosacīti tiek iedalīti trīs lielās grupās: noziedzīgi nodarījumi pret indivīdu; noziedzīgi nodarījumi, kas vērsti pret īpašumu; noziedzīgi nodarījumi, kas vērsti pret valsti, valsts iestādēm, uzņēmumiem un uzņēmēj sabiedrībām. Tomēr pasaules praksē attiecībā uz kibernoziegumu formulēšanu rodas sarežģījumi. Tas ir tāpēc, ka problēmas rada daudzveidīgās kibernoziegumu izpausmes. Citi problēmas izpēti avoti runā par vispārīgi divām iedalījuma grupām:

- 1) noziedzīgi nodarījumi, kuros modernās tehnoloģijas (dators, interneta vide) ir mērķis;

- 2) tradicionālais jeb konvenciālais noziedzīgais nodarījums, kuros informatīvās tehnoloģijas atvieglo noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, piemēram, vajāšana, identitātes zādzība, naida noziegums u.c.

Profesors Donalds Nīvmans un Ronalds Klarks (*Donalds J. Newmann & Ronald V. Clarke*) izceļ 26 nodarījumus, kurus iespējams paveikt ar informatīvo tehnoloģiju palīdzību. Apkopojumam pētnieki parāda kibernoziegumu kriminoloģiskās pazīmes (akronīmā SCREM): *Stealth* – slepenības raksturs (zaglīgums); *Challenge* – izaicinājums; *Anonymity* – anonimitāte; *Reconnaissance* – izlūkošana un izpētīšana; *Escape* – nozušanas iespējas; *Multiplicity* – daudzveidība (*The Sage Dictionary of Criminology*, 2013, 113).

Jāņem vērā, ka kibernoziēdzību saistošu padara vairāki apstākļi:

- globāla pieejamība;
- anonimitāte;
- nesamērība starp vainīgā darbību un upura aizsardzību – uzbrucējs izvēlas laiku, vietu, veidu un metodi, kā aizskart upuri. Nav tieša kontakta starp noziedzniekiem un upuriem, nav fiziski jāpielieto ierocis;
- attālinātība un mobilitāte – nav jābēg no nodarījuma vietas, mazs risks, bet iespējams liels materiāls ieguvums vai peļņa. Kibernoziēdzība kā noziedzības sastāvdaļa ir viens no sabiedrības parametriem, kas ataino pretrunas starp tās galvenajiem elementiem un sastāvdaļām.

Kibernoziēdzību varam definēt kā noziedzīgu nodarījumu kopumu, kas tiek veikts kibervidē ar informācijas tehnoloģijas palīdzību vai pret informācijas sistēmu tehniskajiem un informāciju resursiem. Kibernoziēdzības pamatelements ir kibernoziegums, un kibernoziegumam kā ikvienam noziedzīgam nodarījumam viena no pazīmēm ir kaitīgums. Profesors Uldis Krastiņš norādījis, ka kaitīgums ir reāls apzīmējums gan kriminālsodāmai darbībai vai bezdarbībai, tās radītajām sekām, kā arī citiem ar darbību vai bezdarbību saistītajiem apstākļiem, norādot uz likuma aizsargātajām intereses apdraudējuma raksturu un smagumu. (Krastiņš, 2017, 17)

Kibernoziēdzība ir specifisks noziedzības veids, ko veido kibernoziegumu kopums, tā saistāma ar vairākām īpatnībām: informācijas tehnoloģiju izmantošanu, noziedznieka personību, noziedzīga nodarījuma izdarīšanas veidu, upura un noziedznieka mijiedarbību un kaitīgajām sekām. Autori uzskata, ka kibernoziēdzību raksturo šādas pazīmes: negatīva sociāla un tiesiska parādība; iekšēja likumsakarība; vēsturiska mainība; relatīvi masveidīga; saistīta ar citām sociālām parādībām; parāda sabiedrības attīstības raksturojumu. Autori nodala šādas kibernoziegumu raksturīgākās izpausmes, ko ietver nodarījuma izdarīšanas veids, līdzeklis, noziedznieka prasme vai informētība, un novēršanas īpatnības:

- nodarījuma vide – virtuālā pasaule (kibervide);
- paveikšanas ātrums, ko nosaka informācijas tehnoloģijas;
- kibernoziegumu daudzveidība. Piemēram, Eiropā pieaug ar identitātes zādzību saistītie datornoziegumi, visbiežāk nolūkā iegūt svešu mantu vai tiesības uz šādu mantu (finanšu identitātes zādzība) (*Meulen*, 2011, 31);
- mobilitāte – īsā laikā periodā tiek apgūtas plašas teritorijas;
- paaugstināta kaitniecība un sabiedriskā bīstamība;
- starpnacionāls raksturs, noziedznieks un nodarījuma upuris var atrasties dažādās valstīs vai pasaules reģionos. Visaptveroša pētījuma par kibernoziegumiem dati parāda, ka Eiropas valstīs apmēram 70% kibernoziegumu ir transnacionāls raksturs, salīdzinoši Āzijā un Okeānijā – 50%; Āfrikā – 40%; Amerikā – 30% (*Comprehensive Study on Cybercrime*, 183). Tieši tādēļ kibernoziēdzības novēršanai un apkarošanai pievērsta gan attiecīgās valsts, gan starptautisku organizāciju uzmanību. Cīņa pret kibernoziēdzību jāizvērs tādā veidā, kas ļautu tiesībsargājošām iestādēm vienā valstī efektīvi sadarboties ar līdzīgām iestādēm ārvalstīs;
- noziedzības raksturs – pārsvarā organizēts ar lomu sadali;

- distances raksturs – noziedzniekam nav tieša saskarsme ar cietušo;
- noziedznieka sagatavotība (zināšanas un tehniskās iespējas);
- nodarījuma sarežģītība un daudzveidīgums, kā arī to straujā mainība – izdarīšanas paņēmieni veikšanas atjaunināšana un pielietojamo speciālo līdzekļu mainīgums;
- raksturīgas nestandarta situācijas;
- izdarīšanas vietu daudzskaitlīgums – nodarījumu iespējams izdarīt vienlaicīgi vairākās vietās;
- nodarījuma epizožu daudzskaitlīgums;
- daudz nodarījuma upuru;
- cietušo personu neinformētība par tiesību aizskārumu;
- paaugstināta latentāte;
- nodarījuma novēršanas un prevencijas īpatnības. Kibernoziegumu novēršanas pasākumiem jābūt sistemātiskiem, plašiem un daudznozaru. Tie veicami, plānojot, organizējot un īstenojot mērķtiecīgus pasākumus, kas pamatoti uz kriminoloģiskās izpētes bāzes. Jāpiemēro arī netradicionālas metodes. Kibernoieziedzības novēršanai jāietver reaktīva un preventīva darbība. Turklāt minētās noziedzības veidam nav ģeogrāfisku robežu, kas nosaka starptautiskās sadarbības stiprināšanas nepieciešamību starp valstīm, kā arī starp interneta pakalpojuma sniedzējiem.

Autori norāda, ka modernās tehnoloģijas plašāk tiek izmantotas tradicionālajās organizētās noziedzības struktūrās. ANO Narkotiku un noziedzības biroja (UNODC) pārskats parāda, ka organizētā noziedzība paplašinājusi darbības profilu un sasniegusi makro ekonomikas proporcijas: nelegālas preces no vienas valsts transportēšana cauri citai valstij un tirdzniecība vēl citā valstī (*The Globalization of Crime. A Transnational Organized Crime Threat Assessment*, 2010). Tajā pašā laikā šo struktūru kriminālās aktivitātes tiek "izspiestas" (aizvietotas) ar jaunu kiberkriminālu organizētu grupu aktivitātēm, piemēram, pornoindustrijā – ievietojot materiālus elektroniskajā vidē. Kiberorganizēto kriminālo grupu struktūra ir kā savdabīga piramīda, kuru veido grupu līderi un organizatori, finansisti; provaideri; hakeri; informācijas tirgotāji; IT atbalstītāji; IT programmisti.

Pēc Apvienotās Karalistes organizētās noziedzības apkarošanas grupas datiem 2007. gadā internets ir ļāvis kriminālajām struktūrām vērienīgi palielināt kontrafaktās un pirātiskās produkcijas realizācijas tirgu (*Annual Report & Threat Assessment 2007*, 10). Saskaņā ar Ziemeļīrijas 2015. gada pārskatu par organizēto noziedzību un draudu novērtējumu organizētā noziedzība ir vairāku miljonu mārciņu radošās industrijas. Tās sfērā ir virkne noziedzīgu nodarījumu, tai skaitā kibernoziegumi. Kibervide ir ļāvusi kriminālajām struktūrām vērienīgi palielināt ietekmi dažādās sfērās: degvielas aprites tirgū, narkokriminalitātes jomā, noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanas ("naudas atmazgāšanas") jomā, kontrabandas, krāpšanas un citu noziedzīgu nodarījumu jomā. (*Annual Report & Threat Assessment 2015*, 9)

Latvijā tradicionāli kibernoziegumi tiek skatīti šaurākā nozīmē – noziedzīgi nodarījumi pret automatizētas datu apstrādes sistēmas (ADAS) drošību – pret konfidencialitāti, pieejamību un integritāti/veselumu. Asociētais profesors U. Ķinis uzsvēris, ka ar kibernoziegumu radītā problemātika nereti ir saistīta ar kibertelpas globālo raksturu. Tātad katrai valstij ir tiesības attiecināt uz šo telpu savu likumu spēku. Jebkura kibernozieguma atklāšanai ir divas daļas – tehniskā un juridiskā (Ķinis, 2015, 14). Minēto labi ilustrē piemērs – datorkrāpšana (KL 117.¹ pants). Datorkrāpšanu un datorviltošanu starptautiski klasificē kā ar datoriem saistītu noziedzīgu nodarījumu (*computer related crime*). Likumdevējs *Krimināllikuma* 177.¹ panta ("Krāpšana automatizētā datu apstrādes sistēmā") izpratnē vainīgās personas apzinātu ietekmi uz automatizētās datu apstrādes resursiem ir izdalījis kā īpašu krāpšanas veidu, kas apdraud fizisko un juridisko personu mantiskās intereses (Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2006. gada 11. septembra lēmums). Automatizētā datu apstrādes sistēma ir ikviena ierīce vai savstarpēji savienotu ierīču grupa, kuru mērķis ir veikt automātisko datu apstrādes procesu vai citu funkciju. Spēļu automāts atzīts par šādu ierīci. Komentāru literatūrā atzīts, ka no

objektīvās puses datorkrāpšana izpaužas kā aktīva darbība – svešu labumu gūšanai, ievadot automatizētā datu apstrādes sistēmā nepatiesus datus, tādā veidā ietekmējot tās resursu darbību. (Krastiņš u.c., 2016, 48)

Teorijā krāpnieciskās darbības tiek iedalītas divās pamata grupās: datu krāpšana un krāpšana program-mēšanas jomā (Bainbridge, 2004, 366). Pirmajā gadījumā runa ir par apzināti nepatiesu datu ievadišanu ADAS vai arī tādu darbību veikšanu, kas modificē sistēmā glabāto informāciju, lai veiktu krāpnieciskas darbības. Otrajā gadījumā darbības tiek veiktas, lai ietekmētu ADAS programmas kodu. Piemēram, grāmatvedības vai uzskaites programmu grozīšanu, lai noapaļotu atskaitēs atlikumu un piesavinātos slēpto naudu.

Nenoliedzami, mūsdienās kibernoziegums savā daudzveidībā ir sevišķi kaitīgs nodarījums. Kibernoziegumu kaitīgās sekas izpaužas vairākos sabiedrības dzīves segmentos un nopietni ietekmē sabiedrību vairākās formās – sociālā dezorganizācijas forma; ekonomiski zaudējumi un psiholoģiski traucējumi. Piemēram, datorkrāpšana nodara ievērojamus zaudējumus kopienai, sabiedrībai un indivīdam. Turklāt organizācijās potenciālās krāpšanas sekas var iespaidot vairākus līmeņus: stratēģisko, juridisko, finanšu un operatīvo līmeni (Vasiu, Warren and Mackay).

Pētījumā “Moderno tehnoloģiju izmantojums un drošība internetā” apzināts, ka krāpšanas upuru sadalījums pēc vecuma ir saistīts ar ienākumu gūšanu un kopējām aktivitātēm internetā: 5% krāpšanu upuri ir jaunāki par 18 gadiem; 29% krāpšanu upuri ir 18–29 gadu vecumā; 23% krāpšanu upuri 30–39 gadu vecumā; 20% krāpšanu upuri ir 40–49 gadu vecumā; 13% krāpšanu upuri ir 50–69 gadu vecumā; 10% krāpšanu upuri ir vecāki par 60 gadiem (pieejams: *Drošs Internets*).

Autori piekrīt viedoklim, ka “grūti ir atrast pasaulē tādu noziedzīga nodarījuma sastāvu, kuru nevarētu izdarīt ar informācijas tehnoloģiju un komunikāciju palīdzību” (Ķinis, 2013, 54). Autori atzīst, ka kibernoziegums ir tradicionāla noziedzīga nodarījuma paveids, kas izpaužas intensīvi, daudzveidīgi un plašā diapazonā, aptver lielu apjomu noziedzīgo nodarījumu loku un paveikts kibervidē. Kibernoziēdzības intensīvā attīstība nosaka to, ka strauji attīstās arī cīņa ar minēto noziedzīgā nodarījuma veidu. Šajā kontekstā cīņā ar kibernoziegumiem tiek atzīti divi būtiski virzieni: starptautisko un nacionālo tiesību aktu pilnveidošana un institucionālās sistēmas struktūru, kas veic konkrētus pasākumus kibernoziegumu novēršanā un apkarošanā, attīstība (Vilks, 2015, 29).

Autori sniedz šādu kibernoziegumu skaidrojumu: **kibernoziegums ar *Krimināllikumu* aizliegta un sodāma rīcība, kura veikta kibertelpā, izmantojot informācijas tehnoloģijas, vai tās vērstas pret informācijas tehnoloģijām, tādā veidā ietekmējot vai radot kaitējumu valstij, uzņēmumiem, ar likumu aizsargātām indivīda interesēm vai informācijas tehnoloģijas resursiem.**

Autori kibernoziegumus pēc to apdraudēto interešu loka iedala četrās grupās:

- 1) nodarījumi pret valsti;
- 2) kibernoziegumi, kas aizskar ekonomiskās intereses;
- 3) kibernoziegumi pret personas tiesībām, brīvībām un personas neaizskaramību;
- 4) nodarījumi pret automatiskās datu apstrādes sistēmu (ADAS).

Savukārt, ņemot vērā kibernozieguma ietekmes raksturu, kibernoziegumus varam iedalīt:

- vardarbīga rakstura kibernoziegumi – nodarījumi, kas rada personai vai personām bailes, trauksmi, psiholoģiskas un/vai fiziskas ciešanas – kiberterorisms, kibervajāšana, pornogrāfiska rakstura materiāla izplatīšana, kiberbulings;
- nevardarbīga rakstura kibernoziegumi – zādzība (identitātes zādzība, rūpnieciskā spiegošana, autortiesību pārkāpumi, datorkrāpšana, kibervandālisms, datorvīrusa radīšana un izplatīšana, kiberprostitūcija u.c.).

Diskusijai

Latvijā jāattīsta un jāpopularizē kriminoloģiska rakstura pētījumi, pētot noziedzības, tai skaitā kibernoziēdzības, ietekmi uz valsti, sabiedrību un indivīdu. Jāveicina šādas izpētes iespējas gan praktisko darbinieku, gan zinātnieku vidū. Plašāk izmantojami salīdzinošie kriminoloģiskie pētījuma dati.

Secinājumi

1. Tehnoloģijas ir bīstams instruments negodprātīgas personas rokās. Autori uzskata, ka Latvijā ir stipri jāattīsta izpratne par kibernoziēdzību un kibervides draudiem.
2. Kibernoziēgumi ir būtisks un nopietns globāls apdraudējums un izaicinājums praktiski visām valstīm. Kibernoziēdzības kā sociāli nelabvēlīgas parādības novēršanai un apkarošanai nepieciešams izstrādāt un realizēt mērķtiecīgus pasākumus vairākos līmeņos – nacionālajā, reģionālajā un globālajā. Tātad jārada tiesiski, ekonomiski, finansiāli instrumenti ar mērķi sekmēt valstu savienības, valsts, sabiedrības un indivīda drošību kibervidē.
3. Ietekmei uz kibernoziēdzību jābūt sistemātiskai un plašas dzīves jomas aptverošai. Mūsdienu kriminoloģijas viens no galvenajiem uzdevumiem ir efektīvas vispārējās prevencijas un speciālās kriminoloģiskās prevencijas virzienu izstrāde. Svarīgs virziens ir krimināltiesiskā regulējuma jaunrades darbība. Nozīmīgs novēršanas pasākumu kopums ir proaktīva rīcība, tātad tiek veiktas darbības, lai savlaicīgi novērstu un nepieļautu nevēlama notikuma iestāšanos. Ir skaidrs, ka kibernoziēdzības riskus nevar likvidēt, bet tos var apzināt un kontrolēt.
4. Latvijā trūkst fundamentālu kriminoloģisku pētījumu par kibernoziēdzību kā sociāli tiesisku parādību. Tiesību aizsardzības iestādēm nav pilnīgi drošu un ticamu datu par kibernoziēdzības visaptverošo izplatību. Tādēļ uzlabojama datu par kibernoziēgumiem iegūšanas un apkopošanas iespēja. Šīs darbības veicamas vairākās jomās: policijas statistika; tiesu statistika; dažādi organizāciju dati un veiktās aptaujas, viktimoloģiskie pētījumi. Turklāt plašāk izmantojami un salīdzināmi ārvalstu izpētes dati.
5. Lai sekmētu augstskolu pasniedzēju, doktorantu un studentu pētniecisko un zinātnisko darbību, autori iesaka izveidot kiberkriminalitātes izpētes laboratoriju.

References

- Aptauja "Mobilo telefonu un interneta izmantošanas paradumi bērnu un jauniešu vidū". Pieejams: http://www.drossinternets.lv/upload/materiali/petijumi/mob-tel_interneta_izmantosana_2012.pdf (skatīts 10.01.2017.)
- Bainbridge, D. (2004). *Introduction to Computer Law*. 5th Edition. Pearson Longman, Harlow
- Beck, U. Living in the World Risk. *Economy and society*, Volume 35, Nr. 3, august 2006, pp. 329–345.
- Brinkley, D. L, and Schell, R. R. (1995). What Is There to Worry About? An Introduction to the Computer Security Problem Essay1 / Abrams, M. D, Jajodia, S. & Podell, H. J, *Information security: An integrated collection of essays*, IEEE Computer Society Press, Los Alamitos, CA, p. 21 (11–40)
- Comprehensive Study on Cybercrime. United Nations, New York, 2013. Piejams: https://www.unodc.org/documents/organized-crime/UNODC_CCPCJ_EG.4_2013/CYBERCRIME_STUDY_210213.pdf (skatīts 12.01.2017.)
- Cyber Crime Assessmnet 2015. National Crime Agency, 2016
- Cyberterrorism – the use of the internet for terrorist purposes (Terrorism and Law). Council of Europe, 2008. Pieejams: https://www.unodc.org/documents/frontpage/Use_of_Internet_for_Terrorist_Purposes.pdf (skatīts 12.01.2017.)
- Cyber Crime: A Conceptual and Theoretical Framework.
- Piejams: http://shodhganga.inflibnet.ac.in/bitstream/10603/24790/7/07_chapter%201.pdf (skatīts 15.01.2017.)
- Gartzke, E. (2013). The Myth of Cybrwar. Bringing War in Cyberspace Back Down to Earth. *International Security*, 38 (2)
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-identity in the Late Moder age*. Cembridge, Polity Press

- Goodey, J. Head of Freedoms & Justice Research Department. Violence Against Women: An EU-wide survey. Pieejams: http://fra.europa.eu/sites/default/files/vaw-2014-presentation-jo-goodey_en.pdf – (skatīts 20.01.2017.)
- Halder, D., Jaishankar K. (2011). *Cyber Crime and the Victimization of Women: Laws, Rights and Regulations*. IGI Global, p. 13
- Infrah, L. (2008). Cybercrime: Current Threats and Trend Council of Europe
- Ieskats Eiropas Savienības politikā Eiropas digitalizācijas programma, 2014. Pieejams: https://europa.eu/european-union/file/1511/download_lv?token – (skatīts 10.01.2017.)
- Jaishankar, K. (2007). Cyber criminology: Evolving a Novel Discipline with a New Journal. *International Journal of Cyber Criminology*, Nr. 1 (1), pp. 1.–6.
- Jaishankar, K. Cyber Criminology: Exploring Internet Crimes and Criminal Behaviour. Pieejams: <http://larose.staff.ub.ac.id/files/2011/12/Cyber-Criminology-Exploring-Internet-Crimes-and-Criminal-Behavior.pdf> (skatīts 10.01.2017.)
- Jaishankar, K. (2007). Establishing a Theory of Cyber Crimes. *International Journal of Cyber Criminology*, Vol 1, Issue 2, pp. 7.–10.
- Joyce, P. (2012). *Criminology. A Complete Intruduction*. London: Hodder & Stought, p. 137.
- Kello, L. (2013). The Meaning of the Cyber Revolution. Perils to Theory and Statecraft. *International Security, Fall*, Vol. 38, issue 2, pp. 7.–40.
- Klarks, R. V., Eks, Dž. E. (2011). *Noziedzības analīze 60 soļos*. Problēmorientēta policijas darba centrs. Valsts policija
- Krastiņš, U. (2017). *Tieša nodoama tvērums krimināltiesībās*. Rīga: Tiesu nama aģentūra
- Krastiņš, U., Liholaja, V., Hamkova, D. (2016). *Krimināllikuma komentāri*. Trešā daļa (XVIII–XXV nodaļa). Rīga: Tiesu nama aģentūra
- Ķinis, U. (2015). *Kibernoziedzība, kibernetizējumi un jurisdikcija*. Rīga: Jumava
- Ķinis, U. (2013). *Jurisdikcija un kibernetizējumi*. Rīga: Jumava
- Ķinis, U. (2007). *Kibernetizējumi*. Rīga: Biznesa augstskola Turība
- Ķinis, U. (2005). *Noziedzīgi nodarījumi pret informācijas sistēmu drošību (kibernetizējumi)*. Rīga: Latvijas Universitāte
- Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Kriminālietu departamenta 2006. gada 11. septembra lēmums lietā SKK – 410/2006 (kriminālieta Nr. 11130101404). Pieejams: at.gov.lv/files/uploads/files/archive/departament2/2006/kd110906.doc (skatīts 27.01.2017.)
- Lemos, R. (2002). *Cyberterrorism: The real risk*
- McLuhan, M. (1964). *Understanding Media. The extensions of man*. London and New York
- McGuire, M., Dowling S. (2013). Cyber crime: A review of the evidence. Research Report 75. *Home Office*
- Menthe, D. C. (1998). Jurisdiction in Cyberspace: A Theory of International Spaces. Pieejams: <http://repository.law.umich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1163&context=mttlr> (skatīts 16.01.2017.)
- Meulen, N.S. (2011). *Financial Identity Theft: Context, Challenges and Countermeasures*. Hague: T.M.C. Asser press
- Mihailovs, I. J. (2009). *Interneta ietekme uz sabiedrības tiesisko kultūru*. Rīga: Rīgas Stradiņa universitāte
- Net Losses: Estimating the Global Cost of Cybercrime. Economic impact of cybercrime II. Report Summary. 2014. Pieejams: <https://www.mcafee.com/cn/resources/reports/rp-economic-impact-cybercrime2-summary.pdf> (skatīts 28.01.2017.)
- Organised Crime Task a Force. Annual Report & Threat Assessment 2007. United Kingdom, Organized Crime:2008. Pieejams: <http://www.soca.gov.lv> (skatīts 24.01.2017.)
- Organised Crime Task Force. Annual Report & Threat Assessment 2015. Pieejams: www.octf.gov.uk (skatīts 25.01.2017.)
- Pētījums „Moderno tehnoloģiju izmantojums” Pieejams: http://www.drossinternets.lv/upload/materiali/petijumi/petijums_modernas_tehnologijas_drosiba_interneta_2010.pdf (skatīts 16.01.2017.)
- Svešvārdu vārdnīca. (2008). Autoru kolektīvs. Rīga: Avots
- Susan W. Brenner (2011). *Is There Such a Thing as Virtual Crime? Berkeley Journal of Criminal Law*, Vol. 4, Issue 1, Article 1.
- The Globalization of Crime. A Transnational Organized Crime Threat Assessment. United Nations Office on Drugs and Crime, 2010. Pieejams: https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/tocta/TOCTA_Report_2010_low_res.pdf (skatīts 12.01.2017.)
- The Sage Dictionary of Criminology. (2013). Edited Eugene McLaughlin, John Muncie Sage Publications, p. 113.
- Vardarbība pret sievietēm – ES mēroga apsekojums (2014). Eiropas Savienības Pamattiesību aģentūra, Luksemburga
- Vasiu, L., Warren M., and Mackay, D. Defining Fraud: Issues for Organizations from an Information Systems Perspective. Pieejams: <http://aisel.aisnet.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1065&context=pacis2003> (skatīts 23.01.2017.)
- Vilks, A. (2013). Cik maksā noziedzība? *Administratīvā un Kriminālā Justīcija*, Nr. 2 (63), 35.–39. lpp.
- Vilks, A. (2015). Moderno tehnoloģiju kriminoloģiskie aspekti. *Valsts policijas koledžas IV Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rīga: Valsts policijas koledža, 21.–36. lpp.
- Vilks, A. (2013). *Krimināltiesiskā politika: diskursa analīze un attīstības perspektīvas*. Rīga: Drukātava
- Working Party on the Protection of Individuals with regard to the Processing of Personal Data. Recommendation 3/97 Anonymity on the Internet. Pieejams: http://ec.europa.eu/justice/data-protection/article-29/documentation/opinion-recommendation/files/1997/wp6_en.pdf (skatīts 20.01.2017.)

Wright, V. Severity of Punishment. The Sentencing Project. Retrieved 13 oct. 2012.

Ларина Е., Овчинский В. (2014). *Кибервойны XXI века. Возможности и риски для России или О чем умолчал Эдвард Сноуден*. Москва: Книжный мир

Программы-вымогатели и кибершантаж. Pieejams: <http://www.kaspersky.ru/internet-security-center/threats/ransomware> (skatīts 1.012.2017.)

AUGSTĀKĀS IZGLĪTĪBAS UZŅĒMĒJDARBĪBAS PROGRAMMU PILNVEIDOŠANA INOVĀCIJU JOMĀ LATVIJĀ

ENHANCEMENT OF IN HIGHER EDUCATION BUSINESS PROGRAMMES IN THE FIELD OF INNOVATION IN LATVIA

Barba Lielbārde, Mg.oec.,
Biznesa augstskolas Turība doktorante, Latvija

Abstract

With increasing technological development, a rapid development in innovation can be observed in Europe and around the world. The introduction of innovation in Latvian business would increase the competitiveness of businesses with other enterprises at the national as well as international level thereby stimulating the Latvian economic growth. Knowledge and skill is required for the implementation of innovation.

The aim of the research is to study the necessity of enhancing the use of innovation in business in Latvian higher education institutions to promote the effective use of resources in business. An analysis of the existing literature and official reports of organisations was carried out within the framework of the research. The Booth, Sutton and Papaioannou approach that foresees a systematic literature search process involving an initial literature search by volume and ensuing bibliographic search, checking and documentation was used during the literature search process. A critical, systematic review of secondary data and its content analysis was carried out.

The author analyses higher education business programmes in the innovation field of innovation leaders Finland and Sweden as well as neighbouring countries Lithuania and Estonia. The research results were analysed in the context of Latvian higher education business programmes evaluating the necessity for enhancing in order to increase business efficiency and the level of innovation from the European perspective.

The research results revealed the significant role of innovation learning in higher education institutions in highly developed EU countries. The link between the theoretical knowledge gained and business in practice is very important.

Keywords: innovation, education enhancement, enhancing enterprise management

Atslēgvārdi: inovācijas, izglītības pilnveidošana, uzņēmumu vadības pilnveidošana

Ievads

Termins “inovācija” ir radies no latīņu vārda *innovatio*, kas nozīmē jauninājumu, pārmaiņas. Inovācija ir zinātnisks vai tehnisks jaunums, jauninājums vai jaunievedums (Baldunčiks, 1999, 308). Inovāciju termins tiek skaidrots arī kā process idejas vai izgudrojuma pārveidošanai par preci vai pakalpojumu, kas rada vērtību, par kuru klienti būs gatavi maksāt. Šī ideja ir jāpamato ar ekonomiskām izmaksām, un tai ir jāapmierina konkrētas vajadzības. Uzņēmējdarbībā inovācijas bieži rodas, ja uzņēmumā idejas tiek izmantotas klientu vajadzību un vēlmju apmierināšanai. (*Innovation. Business Dictionary*, 2016)

Oksfordas Universitātes vārdnīcā (*The Dictionary of Oxford University*) tiek norādīts, ka inovācijas ir nozīmīgs faktors jebkura uzņēmuma darbības ilglaičiai (*Innovation. English Oxford University Living Dictionaries*, 2016). Autoresprāt, uzņēmums, kurš savu darbību organizē, izmantojot inovācijas, ir konkurētspējīgāks un progresīvāks kā uzņēmumi bez inovāciju izmantošanas, līdz ar to tiem ir lielāka iespēja ilglaičiai un efektīvai darbībai.

Dž. Kornela universitāte (*Johnson Cornell University*) sadarbībā ar Pasaules Biznesa skolu (INSEAD) un Pasaules Intelektuālā īpašuma organizāciju (WIPO) katru gadu veic globālo inovāciju indeksu (GII) noteikšanu pasaules valstīm. 2015. gadā tika akcentēta efektīva inovāciju attīstības politika. GIi tiek noteikts 141 pasaules valstu ekonomikai un tiek izmantoti 79 indikatori (*Cornell University*, 2015).

Pasaules mēroga inovāciju rādītāju sarakstā 2015. gadā Latvija ir ierindota 33. vietā, par piecām vietām apsteidzot Lietuvu, bet par 10 vietām atpaliekot no Igaunijas, kas šajā reitingā ieņem 23. vietu (*Cornell University*, 2015). Līdzīgus mērījumus veic arī Eiropas Komisija (EK), pētot inovāciju līmeni ES dalībvalstīs, citās Eiropas valstīs un tuvējās kaimiņvalstīs. Latvija kopējā EK inovāciju indeksā ir ierindota 31. vietā no kopumā 37 valstīm. Latvija novērtēta kā mērena inovāciju valsts. Šādu vērtējumu saņēmušas 17 valstis, no kurām Latvija ierindota 15. vietā (*European Innovation Scoreboard*, 2016). Šāds vērtējums uzskatāms par zemu kopējā valstu vērtējumā. Vērtējuma līmenis liek norādīt uz nepieciešamību valstiskā līmenī veikt noteiktus pasākumus inovāciju indeksa paaugstināšanai, lai Latvija būtu konkurētspējīga citu valstu starpā, tādējādi paaugstinot valsts ekonomisko līmeni.

Analizējot Latvijas inovāciju indeksu dinamikā, redzams, ka laika periodā no 2008. gada līdz 2015. gadam indekss ir svārstījies 0,22 līdz 0,28 robežās. Lietuvas indekss svārstījies 0,24 līdz 0,29 robežās, bet Igaunijā – 0,42 līdz pat 0,50 robežās, augstāko robežu sasniedzot 2012. gadā. Inovāciju jomā ES valstu starpā vadošās Zviedrijas indekss svārstās 0,69 līdz 0,72 robežās. (*EC, Innobarometer*, 2015)

Inovāciju izmantošanai uzņēmējdarbībā nepieciešamas gan akadēmiskās, gan praktiskās zināšanas, tādējādi nepieciešams Latvijas augstāko izglītības iestāžu uzņēmējdarbības programmās attīstīt inovāciju pratību, ko autore definē kā zināšanu kopumu par produktu, procesu, mārketinga un organizatorisko procesu jauninājumu praktisku pielietojumu uzņēmējdarbības vadībā. Iespēja apgūt inovāciju pratību Latvijas augstākajās izglītības iestādēs veicinātu kompetentu uzņēmumu vadītāju sagatavošanu, līdz ar to tiktu paaugstināta Latvijas uzņēmējdarbības konkurētspēja un darbības ilglaiība.

EK uzdevumā katru gadu tiek pētītas inovāciju tendences ES uzņēmumos, rezultātus atspoguļojot Inovāciju barometrā (*Innobarometer*). EK līmenī tiek uzsvērts inovāciju nozīmīgums ne tikai Eiropas ekonomiskā izaugsmē, bet arī Eiropas spējā konkurēt globālajā ekonomikā. Nozīmīga loma ir uzņēmumiem kā primāram inovāciju avotam, izaugsmes virzītajam un darba vietu radīšanai. Eirobarometra aptaujas mērķis ir fiksēt galvenos paradumus un tendences ES uzņēmējdarbībā, ciktāl to darbība ir saistīta ar inovācijām. Pētījums ietver vairākus parametrus:

- pārskats par uzņēmumiem, kuros tiek attīstītas inovācijas, ietverot nozares, kurās ir ieviestas inovācijas no 2012. gada janvāra;
- inovāciju ietekme uz apgrozījumu un investīcijas inovācijās proporcionāli apgrozījumam;
- barjeras inovatīvu un ne-inovatīvu preču un pakalpojumu tirdzniecībai;
- galvenie valsts atbalsta pasākumi preču un pakalpojumu tirdzniecībai;
- projektēšanas nozīme un progresīvu ražošanas tehnoloģiju izmantošana;
- līdzdalība valsts iepirkumos un inovāciju loma tajos. (*EC, Innobarometer*, 2015, 5)

Saskaņā ar Eirobarometra datiem Latvija ar -6 procentpunktiem ir ierindota priekšpēdējā vietā 28 valstu novērtējumā inovāciju ieviešanā salīdzinājumā ar 2014. gadu, lai gan jaunu vai ievērojami uzlabotu preču radīšanā Latvija ir novērtēta ar +13 procentpunktiem, ieņemot augsto 3. vietu, par 2 procentpunktiem atpaliekot no Vācijas un par 3 procentpunktiem atpaliekot no Grieķijas (*EC*,

Innobarometer, 2015, 17). Latvijai ir novērots arī pieaugums investīcijās uzņēmuma apgrozījumā tieši no inovācijām, lai gan apgrozījuma pieaugumā no inovatīvu preču vai pakalpojumu tirdzniecības Latvija ir ierindota pēdējā vietā. (*EC, Innobarometer*, 2015, 20–24)

Eiropas barometra dati norāda uz Latvijas augsto vietu inovāciju pieaugumā uzņēmumu un organizāciju procesu uzlabošanā. Minētā parametra mērījumā Latvija ar +5 procentpunktiem salīdzinājumā ar 2014. gadu ir ierindota 3. vietā, atpaliekot no Maltas un Grieķijas. (*EC, Innobarometer*, 2015, 33)

64% Latvijas uzņēmumu ir norādījuši, ka cilvēkresursu nepietiekamība ir būtisks šķērslis šo uzņēmumu inovatīvo produktu un pakalpojumu tirdzniecībā, tāpat 57% Latvijas uzņēmumu norādījuši, ka ir novērots mārketinga profesionāļu trūkums šo preču un pakalpojumu tirdzniecībā. (*EC, Innobarometer*, 2015, 39)

Tomēr secināms, ka pretrunīgie Eiropas barometra dati norāda uz kompetenču trūkumu inovāciju ieviešanā un izmantošanā gan uzņēmumu, gan valsts un pašvaldību iestāžu attīstībā un efektīvā darbībā. Situācijas uzlabošanai gan valsts, gan ES līmenī nepieciešams radīt iespēju Latvijas augstākajās izglītības iestādēs uzņēmējdarbības programmās apgūt inovāciju pratību.

Šajā rakstā tiek pētītas inovāciju līderu Somijas un Zviedrijas, kā arī tuvāko Latvijas kaimiņvalstu Lietuvas un Igaunijas augstskolu uzņēmējdarbības programmas inovāciju jomā, lai iegūtos rezultātus salīdzinātu ar Latvijas augstskolu uzņēmējdarbības programmām.

Metodoloģija

Pētījums tika veikts no 2016. gada decembra līdz 2017. gada februārim.

Pētījuma mērķis: izpētīt Somijas, Zviedrijas, Igaunijas un Lietuvas augstskolu pieredzi inovāciju apguves jomā un izvērtēt labās prakses piemērus, ko varētu iekļaut Latvijas augstskolu maģistrantūras uzņēmējdarbības programmu pilnveidošanā inovāciju izmantošanas apguvei uzņēmējdarbībā.

Pētījuma jautājums: kā inovāciju pratība tiek apgūta Somijas, Zviedrijas, Igaunijas un Lietuvas vadošajās augstskolās un kādas idejas varētu pārņemt Latvijas augstskolas, lai pilnveidotu maģistrantūras uzņēmējdarbības programmas inovāciju izmantošanas apguvei uzņēmējdarbībā Latvijā?

Pētījuma rezultāti un diskusija

Pētījuma ietvaros tika analizēti Somijas, Zviedrijas, Igaunijas un Lietuvas vadošo augstāko izglītības iestāžu apraksti un maģistrantūras uzņēmējdarbības programmu saturs. Iegūtie rezultāti tika analizēti, izvērtējot inovāciju apguves iespējas maģistrantūras uzņēmējdarbības programmās un to sasaiste ar praktisko uzņēmējdarbības vidi, lai minēto valstu pieredzi inovāciju apguvē uzņēmējdarbības programmās izmantotu Latvijas augstāko izglītības iestāžu maģistrantūras uzņēmējdarbības programmu pilnveidošanai inovāciju jomā.

1. Inovāciju apguve Somijas augstskolās

Somijas augstskolu uzņēmējdarbības programmu satura analizēšanai tika izvēlētas trīs augstskolas, kurām katrai ir sava nozīme augstākās izglītības uzņēmējdarbības programmu satura veidošanā.

Aalto Universitāte (*Aalto University*) ir multifunkcionāla augstākās izglītības iestāde, kur tiek apgūtas gan zinātnes un mākslas, gan tehnoloģiju un uzņēmējdarbības programmas. Universitātes mācību programmas orientētas uz sabiedrības problēmu identificēšanu un risināšanu, izmantojot inovāciju iespējas. Aalto Universitātē ir 6 fakultātes ar 20 000 studentiem un 4500 darbiniekiem, no kuriem vairāk

kā 400 ir profesori. Universitāte ir dibināta 2010. gadā kā apvienotā Helsinku Tehnoloģiju universitāte, Helsinku Ekonomikas un Helsinku Mākslas un Dizaina universitātes (*About Aalto University*, 2016).

Universitātes vadība norāda, ka uzņēmējdarbība un inovācijas ir visur, tāpēc Aalto uzņēmējdarbības programma ir radīta kā unikāla un lielākā Eiropā. Masačūsetsas Tehnoloģiju institūts (*Massachusetts Institute of Technology* (MIT)) Aalto universitāti ir nosaucis par uzlecošo zvaigzni starp uzņēmējdarbības programmām pasaules mērogā. Aalto dibinātāji uzsver uzņēmējdarbības un inovāciju vadības programmu apgūšanas nozīmīgumu universitātē, jo tās dod iespēju strādāt ar reālām biznesa idejām un reāliem klientiem vairākos aspektos.

Uzņēmējdarbības un inovāciju vadības (UIV) maģistrantūras programmas nodrošina prasmes jaunu biznesa ideju radīšanai un realizēšanai praksē. Programmas ilgums ir četri semestri, bet studentiem tiek piedāvāta arī iespēja programmu apgūt trīs semestru laikā. UIV programmas ietvaros studenti apgūst prasmes:

- veidot, izmēģināt un ieviest jaunas biznesa idejas;
- attīstīt jauna biznesa konkurētspēju;
- novērtēt jaunu biznesa inovāciju sociālo un ekoloģisko konkurētspēju;
- izmantot apgūto teoriju praksē mazā biznesa vadīšanai;
- iegūt pieredzi kompleksu projektu vadīšanā;
- strādāt komandā ar dažādu kvalifikāciju kolēģiem (*Programme overview: Entrepreneurship and innovation management*, 2016).

Aalto Universitātē ir iespējams apgūt arī Globālo inovāciju menedžmenta maģistrantūras programmu (120 ECTS), kas ir balstīta uz zinātniskas pieejas izmantošanu starptautiska biznesa vadīšanā, uzņēmējdarbībā un inovāciju vadībā. Šajā programmā tiek apgūtas zināšanas inovāciju vadības teorijās un praksē, kā arī ir iespējams attīstīt un izmantot izpratni par inovāciju radīšanu, ieviešanu un vadību starptautiskā vidē. Tāpat ir iespējams apgūt uzņēmējdarbības aktivitāšu veidošanu un galvenās stratēģijas, ko uzņēmumi izmanto attīstībai (*Programme overview: Global management*, 2016).

Tā kā programma ir orientēta uz starptautisku uzņēmējdarbību, tad studenti var izvēlēties arī papildkursus.

Turku Universitātes Ekonomikas fakultāte (TEF) ir viena no lielākajām vadībzinātnes fakultātēm Somijā. Studentiem ir iespēja izvēlēties apgūt ekonomikas zinātnes un citus priekšmetus, kas saistīti ar finansēm un uzņēmējdarbību, kā arī svešvalodas. TEF specialitāte ir starptautiskais bizness saistībā ar Somijas globālo konkurētspēju tehnoloģiju inovācijās, kas nodrošina unikālu iespēju studentiem iegūt pieredzi domāt jaunā un konstruktīvā līmenī (*University of Turku*, 2016).

TEF izmanto dažādas mācību metodes, kas apvienotas, lai sniegtu studentiem iespēju efektīvi mācīties. Mācību laikā tiek nodrošinātas interaktīvas lekcijas, gadījumu analīze, problēmu risināšana, vingrinājumi un e-studijas, kā arī tradicionālās mācību metodes. Šāda kombinācija ļauj teorētiskos aspektus integrēt reālos biznesa aspektos.

Globālo inovāciju vadības maģistrantūras programmas absolventi ir ieguvuši prasmes šīs zināšanas, uzkrāto pieredzi un attīstītās personīgās iemaņas izmantot praksē (turpat).

Austrumsomijas Universitātes Biznesa skolā (*University of Eastern Finland Business School*) Inovāciju menedžmenta maģistrantūras programma divu gadu laikā nodrošina studentiem padziļinātas zināšanas uzņēmumu un organizāciju pārmaiņu ieviešanā un vadībā. Studenti apgūst iemaņas produktu un pakalpojumu plānošanas projektu un procesu vadībā, cilvēkquadībā, pārdošanas stratēģiju izstrādē, kā arī mārketinga un klientu vadībā (*University of Eastern Finland Business School*, 2016).

Studenti tiek mācīti identificēt izaugsmes iespējas, izmantojot atbilstošās metodes un inovāciju rīkus, kā arī attīstīt perspektīvus projektus specifiskās biznesa nozarēs. Mācību procesa laikā tiek pilnveidotas studentu komunikācijas un sadarbības prasmes, kā arī informācijas meklēšanas, analītiskās un problēmrisināšanas iemaņas. Studenti tiek iedrošināti kļūt pārliecinātiem, pieņemt lēmumus un uzņemties atbildību. Programmas ietvaros tiek iegūtas prasmes novērtēt inovāciju un pārmaiņu ieviešanas nepieciešamību. (turpat)

Visās trīs Somijas augstskolās inovāciju apgušana ir viena no būtiskākajām programmas sastāvdaļām. Pozitīvi vērtējama studentu sagatavošana ne tikai teorētisko kursu apguvei, bet arī to praktiskā izmantošana, tādējādi paaugstinot šo augstskolu absolventu konkurētspēju darba tirgū. Inovāciju izmantošanas prasmēm ir liela nozīme visas Eiropas mērogā, tāpēc, ja Latvijas augstskolās uzņēmējdarbības programmās studentus sagatavotu atbilstoši uzņēmējdarbības vides prasībām, absolventi būtu konkurētspējīgāki ne tikai valsts mērogā, bet arī ES līmenī.

2. Inovāciju apguve Zviedrijas augstskolās

Zviedrijas augstskolu uzņēmējdarbības programmu satura analizēšanai tika izvēlētas divas augstskolas, kurās tiek apgūtas prasmes inovāciju izmantošanā uzņēmējdarbībā.

Pētniecības un augstākās izglītības jomā lielākā universitāte Skandināvijā ir **Lundas Universitāte Zviedrijā**. Lundas universitāte ir arī viena no senākajām Skandināvijā, tā visā savas pastāvēšanas laikā ir visstraujāk attīstījusies salīdzinājumā ar citām reģiona universitātēm (*About Lund University*, 2016).

Lundas Universitāte savu mācību programmu ir veidojusi, ņemot vērā pieaugošo globalizāciju un uzņēmējdarbības sabiedrības transformēšanos "zināšanu ekonomikas" sabiedrībā, kur sabiedrības locekļi rīkojas gan esošās uzņēmējdarbības ietvaros, gan dibinot jaunus uzņēmumus. Šādā veidā uzņēmējdarbības sabiedrība nosaka nepieciešamās kompetences inovāciju un uzņēmējdarbības vadīšanai, veidojot studentiem praktisku izpratni par uzņēmuma dibināšanas nosacījumiem un procesiem, kā arī par jau esoša uzņēmuma attīstību un izaugsmi. Nepieciešamās izpratnes veidošanai Lundas Universitātē ir izveidoti attiecīgi mācību kursi, kuros ietverta inovāciju teorijas apguve inovāciju procesos, kā arī uzņēmējdarbības aktivitātes un inovāciju vadība jau izveidotos uzņēmumos (*Courses and programmes, Lund University*, 2016).

Studentiem tiek piedāvātas divas uzņēmējdarbības programmas:

- 1) Jauna uzņēmuma izveidošanas programma, kur studentiem tiek nodrošināta iespēja iegūt zināšanas un prasmes uzņēmuma veidošanā, attīstīšanā un izmantošanā, ieviešot un pārvaldot inovācijas. Šī mācību programma sagatavo studentus kā uzņēmējus, kas ir gatavi pilnībā iesaistīties jaunuzņēmumu (*start-up*) procesos no idejas radīšanas un komandas veidošanas līdz kopuzņēmuma dibināšanai. Augstskola studentiem nodrošina mentoru programmu, kurā katram studentam tiek piesaistīts mentors, kas sniedz nepieciešamo atbalstu studiju procesā;
- 2) Korporatīvās uzņēmējdarbības un inovāciju programma, kur studentus sagatavo biznesa attīstības un inovāciju izmantošanas darbam jau strādājošos uzņēmumos. Studenti apgūst zināšanas un prasmes identificēt, attīstīt, organizēt un ieviest uzņēmumos inovāciju un atjaunojumu sniegtās iespējas. Programmas laikā studentiem tiek nodrošināta iespēja iegūt praktisku pieredzi progresīvos uzņēmumos, kur studenti kopā ar saviem mentoriem tiek iesaistīti biznesa attīstības projektos (*Courses and programmes, Lund University*, 2016).

Abu programmu mācības notiek paralēli, tādējādi studentiem ir iespēja izvēlēties vienu no programmām vai abas. Veidojot jaunu uzņēmējdarbības programmu Latvijas augstākajās izglītības iestādēs, būtu jāņem vērā Lundas universitātes pieredze, sasaistot akadēmisko zināšanu ieguvu ar praktisko darbību

strādājošos uzņēmumos. Mentoru sistēmas izveidošana Latvijā sniegtu iespēju radīt nepārtrauktu informācijas un praktisko iemaņu apmaiņas mehānismu starp studentiem un uzņēmējiem, tādējādi nodrošinot abām pusēm nepieciešamo kompetenču apgūšanu un izmantošanu praksē.

Stokholmas Biznesa fakultāte (*Stockholm Business School*) ir viena no lielākajām Stokholmas universitātes filiālēm. Stokholmas universitāte dibināta XIX gadsimta beigās. Tā ir ievērojams izglītības un pētījumu reģionālais centrs. Stokholmas Biznesa skolas viens no galvenajiem uzdevumiem ir veidot saikni starp pētījumu vidi un biznesa vidi gan vietējā mērogā, gan starptautiskā līmenī, tādējādi nodrošinot iespēju studentiem piedāvāt starptautiska līmeņa izglītību. (*About Stockholm Business School*, 2016)

Izmantojot fakultātes ilglaicīgo pieredzi vadības un organizāciju pētījumos, maģistrantūras studiju programmās ir ietvertas padziļinātas sociālo zinātņu perspektīvas un metodes, lai veidotu vadīšanas un organizāciju pieredzi, kā arī izpratni par sociālo un politisko kontekstu, kuros tā tiek izmantota. Programma ir veidota atbilstoši mūsdienu organizāciju prasībām, ieskaitot stratēģiskās vadības, pārmaiņu vadības un zinātniskā darba veidošanas prasmju apguvi. Tāpat programmas ietvaros plaši tiek apgūtas arī zināšanas par tādām sociālajām aktualitātēm kā globalizācija, politiskās ekonomikas attīstība un finanšu krīze. Programma ir veidota, ņemot vērā, ka nākotnes uzņēmumiem būs nepieciešami darbinieki, kas izprot uzņēmējdarbības politisko, ekonomisko un kulturālo sasaisti ar sabiedrību. Tā ir orientēta uz to, lai studenti iegūtu zināšanas un prasmes kritiski analizēt un panākt vienošanos ar tiem, kas veido uzņēmumu un vadības nākotni. (*Master's programme in Management Studies. Stockholm Business School*, 2016)

Analizējot Zviedrijas augstskolu programmu veidošanas principus, var novērot arī šo izglītības iestāžu uzsvāru uz akadēmisko un praktisko zināšanu savietojamību reālajā uzņēmējdarbībā. Minēto fakultāšu programmas ir veidotas, lai studenti tiktu sagatavoti atbilstoši uzņēmējdarbības vadīšanas aktuālajām prasībām, kas ietver arī inovāciju apguvi, tādējādi veicinot augstskolas absolventu konkurētspēju darba tirgū.

3. Inovāciju apguve Igaunijas augstskolās

Tallinas Tehnoloģiju universitāte (TTU) ir dibināta 1918. gadā un ir vienīgā tehnoloģiju universitāte Igaunijā, kur var iegūt inženiertehnoloģisku izglītību. TTU ir vadošā tehnoloģiju universitāte Baltijas jūras reģionā. Universitāte ar savu akadēmisko personālu aktīvi reaģē uz strauji attīstošās sabiedrības vajadzībām, sagatavojot studentus iesaistei digitālajā laikmetā. TTU moto ir inovatīva Igaunija ilgtspējīgā pasaulē. (*About Tallinn University of Technology*, 2016)

TTU Starptautiskā biznesa vadības maģistrantūras programmas (MBA) apgūvē (120 ECTS) tiek izmantots tradicionālais izglītības saturs, bet izstrādāts individuāli TTU, lai sagatavotu nākotnes prasībām atbilstošus publiskā un privātā sektora vadītājus. MBA programma tiek fokusēta uz uzņēmējdarbību, uzņēmuma finansēm, B2B mārketingu, organizāciju un arī ES institūciju vadību, kā arī starptautiskā biznesa ētiskajiem aspektiem. Absolventi ir sagatavoti studiju turpināšanai Baltijas valstīs, Skandināvijas valstīs, citviet ES, kā arī Krievijā. (*International Business Administration program overview*, 2016)

Universitātes izveidotajā inovāciju un biznesa centrā Mektorijs (*Mektory*) studentiem ir iespēja iegūtās teorētiskās zināšanas sasaistīt ar praktiskajām nodarbībām, lai iegūtu pieredzi sadarbībā ar pieredzi ieguvušiem uzņēmumu vadītājiem. (*The aims of TTU Mektory*, 2016)

Tartu Universitātes Ekonomikas un biznesa fakultāte (TEBS) ir viena no Tartu Universitātes sociālo zinātņu fakultātēm ar 75 gadu pieredzi. TEBS akadēmisko personālu veido starptautiski kvalificēti

professori un lektori, tādējādi nodrošinot fakultātes vadošo lomu Igaunijas ekonomikas un biznesa izglītībā (*Facts and Figures, University of Tartu, 2016*).

TEBS nozīmīgākā maģistrantūras programma ir Inovāciju un tehnoloģiju vadība. Programmas mērķis ir izglītība, kas nodrošina prasmes informāciju un komunikācijas tehnoloģiju (IKT) risinājumus veidot kā instrumentus uzņēmējdarbības procesu vadībā, tādējādi paaugstinot kompāniju pievienoto vērtību. Programmas ietvaros studenti iegūst pārskatu par inovāciju teoriju un politiku, padziļinātas prasmes inovāciju vai tehnoloģiju vadības pētījumos, kā arī uzņēmumu datu ieguvē, interpretācijā un analizē operatīvā un stratēģiskā līmenī. Programmas absolventi ir konkurētspējīgi inovāciju vai procesu vadītāji jebkurā uzņēmumā, kas IKT risinājumus izmanto savas uzņēmējdarbības procesos. Tāpat absolventi ir ieguvuši zināšanas un prasmes ar IKT risinājumu izmantošanu veidot un vadīt savu uzņēmumu, kā arī strādāt valsts sektorā inovāciju politikas vai digitalizācijas jomā. MBA grādu ieguvušajiem speciālistiem tiek nodrošināta iespēja turpināt mācības doktorantūras programmās. (*Innovation & Technology Management, courses and people, 2016*)

Igaunijas Biznesa universitāte (IBU) ir pirmā universitāte Igaunijā, kurā pēc valsts neatkarības atjaunošanas ir iespēja iegūt diplomu uzņēmējdarbībā. Tā ir dibināta 1988. gadā, tādējādi mācību programmu saturs ticis veidots atbilstoši uzņēmējdarbības veidošanas procesam, jo Padomju Savienības laikā un līdz pat mācību iestādes dibināšanas brīdim Igaunijas augstskolas nav veidojušas šādu programmu mācīšanas pieredzi, tāpat iepriekš nav veidotas uzņēmējdarbības fakultātes un radīti mācību līdzekļi. Ņemot vērā to, ka universitātes attīstība notikusi paralēli uzņēmējdarbības attīstībai valstī, lielākā daļa IBU mācībspēku ir vadošo uzņēmumu vadītāji un praktiķi uzņēmējdarbībā, nodrošinot teorētisko zināšanu ieguvu tūlītējai sasaistei ar praksi. (*About Estonian Business School, 2016*)

IBU studentiem tiek piedāvāta iespēja iegūt diplomu biznesa inovāciju uzņēmējdarbības vadībā. Biznesa inovācijas ir praktiska maģistrantūras programma, kur studenti apvienojas komandās, lai ar uzņēmējdarbības inovācijām veidotu uzņēmumus vai jaunu izaicinājumu projektus. Inovāciju ieviešana uzņēmējdarbībā ir grūts un sarežģīts process, tāpēc IBU biznesa inovāciju MBA programma piedāvā apgūt ideju veidošanas prasmes un praktisko pieredzi to realizēšanai tirgū. Programmas ietvaros *mācīties darot* formātā studenti apgūst gan ideju konceptu attīstīšanas prasmes, gan kooperēšanās prasmes. Iegūtās zināšanas praksē tiek izmantotas, integrējot tās reālos uzņēmējdarbības piemēros. (turpat)

Analizētajās Igaunijas augstākajās izglītības iestādēs inovāciju izmantošanas prasmes uzņēmējdarbībā tiek apgūtas ciešā saskarsmē ar realitāti un praksi, tādējādi programmas absolventiem tiek nodrošināta iespēja uzreiz pēc studiju pabeigšanas būt konkurētspējīgiem biznesa vidē un izmantot novatoriskās zināšanas praktiskajā uzņēmējdarbībā. Akadēmisko studiju programmu veidošana inovāciju vadībā saistībā ar uzņēmējdarbības vides aktuālajām prasībām varētu būt aktuāla arī Latvijas augstāko izglītības iestāžu uzņēmējdarbības maģistrantūras programmu apgūšanai, lai programmu absolventi būtu konkurētspējīgi speciālisti inovāciju jomā uzņēmējdarbības vidē.

4. Inovāciju apguve Lietuvas augstskolās

Inovāciju apguves programmu kontentanalīzes ietvaros Lietuvas augstākajās izglītības iestādēs tika izvērtētas Lietuvas lielākās un vecākās universitātes maģistrantūras programmas uzņēmējdarbībā, kā arī Kauņas Tehnoloģiskās universitātes maģistrantūras programmas.

Viļņas Universitātes maģistrantūras programmas ietvaros ir iespēja apgūt starptautiskās biznesa ekonomikas un vadības kursu. Programmas mērķis ir sagatavot augsti kvalificētus starptautiskā biznesa menedžmenta speciālistus ar plašu kompetenču un zināšanu spektru. Programma tiek orientēta uz

starptautiskās biznesa ekonomikas vai starptautiskās uzņēmējdarbības vadību. Programmas absolventi ir pilnībā sagatavoti darbam starptautiskos un vietēja līmeņa uzņēmumos, valsts un nevalstiskās organizācijās, pētījumu un izglītības institūcijās, kā arī ir kompetenti veidot savu uzņēmējdarbību. Universitātes lektori ir no vairākām valstīm, tāpat universitātei ir sadarbības augstskolas Itālijā un Polijā, tāpēc absolventi ir spējīgi strādāt multikulturālā vidē, pieņemot lēmumus, kā arī veidot un attīstīt atbilstošas biznesa stratēģijas (*International Business Economics and Management program in Vilnius University*, 2016).

Kaunas Tehnoloģiskā universitāte (KTU) ir viena no lielākajām tehnoloģiju universitātēm Baltijas valstīs. Universitātē biznesa un zinātniskās pētniecības vadības programmas tiek apvienotas ar elastīgām starpnozaru programmām un studiju pieredzi. KTU ir starptautiski atzīta universitāte ar savu straujo augstākās izglītības progresu (*About Kaunas University of Technology*, 2016).

1922. gadā dibinātajā KTU profesionālās maģistrantūras programma uzņēmējdarbībā (MBA) ir veidota studentiem, kas vēlas veidot karjeru starptautiskajā biznesā. Programmas ietvaros studentiem tiek radīta padziļināta izpratne par globālas uzņēmējdarbības vadīšanu. Šī programma, izmantojot reālu starptautiska biznesa gadījumu analīzi, attīsta vienotu starptautisku, starpkultūru un globālu domāšanas veidu starptautisku nākotnes menedžeru vidū, piesaistot lektorus ar augstākajiem zinātniskajiem grādiem un praktisko pieredzi, strādājot multikulturālās komandās un attīstot šādus kultūras projektus motivējošai studiju videi. (*Master's Programmes, School of Economics and Business, Lithuanian*, 2016)

Analizēto augstākās izglītības iestāžu maģistrantūras programmās uzņēmējdarbībā tiek nodrošināta iespēja apgūt biznesa vadību starptautiskā mērogā, akcentējot sadarbības prasmes multikulturālā vidē. Šajās programmās netiek novērota iespēja apgūt inovāciju vadību uzņēmējdarbībā, lai gan analizētas Lietuvas vecākā un lielākā, kā arī tehnoloģiska virziena universitātes. Inovāciju vadību piedāvā viena no jaunākajām valsts universitātēm, kas dibināta 1990. gadā. Mikolas Romeris Universitāte (*Mykolas Romeris University*) ir moderna un dinamiska Eiropas universitāte, kas piedāvā vairāk kā 100 studiju programmas (*About Mykolas Romeris University*, 2017). MBA programmas ietvaros studentiem tiek piedāvāta iespēja apgūt elektronisku uzņēmuma vadību. Programmas ietvaros tiek sagatavoti augsti kvalificēti biznesa administrācijas un vadības menedžeri un direktori, kas ir ieguvuši prasmes attīstīt un vadīt elektroniskus biznesa uzņēmumus un projektus, kā arī prasmes izmantot iegūtās zināšanas, konkurējot digitālajā vidē. Studiju laikā studenti piedalās universitātes organizētos starptautiskos zinātnes un prakses pasākumos, kā arī zinātniskos un izglītojošos projektos. MBA programmas absolventi ir sagatavoti atpazīt un vadīt elektroniskās vides inovācijas un biznesa iespējas, kā arī vadīt informācijas un e-biznesa procesus (*Electronic Business Management programme overview*, 2017).

Lai arī M. Romeris Universitātē daļa no programmām ir orientēta uz tehnoloģiju vidi, tomēr profesionālajā uzņēmējdarbības maģistrantūras programmā tehnoloģiju inovācija tiek apgūta ciešā saistībā ar uzņēmējdarbības vadību, kā rezultātā maģistranti iegūst MBA grādu elektroniskajā biznesa vadībā.

5. Programmu salīdzinājums inovāciju apguvē

Izvērtējot analizēto augstāko izglītības iestāžu maģistrantūras uzņēmējdarbības programmu saturu inovāciju apguvē un teorētisko zināšanu sasaistē ar praktisko uzņēmējdarbību, iespējams novērot inovāciju apguves nozīmīgumu Somijas, Zviedrijas un Igaunijas universitātēs.

1. tabulā dots augstskolu salīdzinājums atbilstoši izvirzītajiem kritērijiem: inovāciju vadība, teorijas sasaiste ar praksi un mentoru sistēma.

Analizētie kritēriji izvirzīti kā nozīmīgi faktori inovāciju pratības attīstībai un praktiskajai pielietojamībai reālajā uzņēmējdarbībā.

**Inovāciju vadības apguve Somijas, Zviedrijas, Igaunijas
un Lietuvas augstākajās izglītības iestādēs**

Universitāte	Inovāciju vadība	Teorijas sasaiste ar praksi	Mentoru sistēma
Aalto Universitāte (Somija)	+	+	–
Turku Universitāte (Somija)	+	+	–
Austrumsomijas Universitāte (Somija)	+	+	–
Lundas Universitāte (Zviedrija)	+	+	+
Stokholmas Biznesa augstskola (Zviedrija)	–	+	–
Tallinas Tehnoloģiju universitāte (Igaunija)	+	+	–
Tartu Universitāte (Igaunija)	+	+	–
Igaunijas Biznesa universitāte (Igaunija)	+	+	–
Viļņas Universitāte (Lietuva)	–	–	–
Kauņas Tehnoloģiju universitāte (Lietuva)	–	–	–
Mikolas Romeris Universitāte (Lietuva)	+	+	–

Somijai un Zviedrijai tiek uzrādīts augsts EK Inovāciju indekss, bet Igaunija šajā indeksā ir līdere Baltijas valstu līmenī, bet Lietuva un Latvija ieguvušas zemāku pozīciju inovāciju indeksā (*European Innovation Scoreboard* 2016). Iegūtos universitāšu programmu pētījumu rezultātus iespējams interpretēt arī attiecībā uz EK Inovāciju indeksu, jo inovāciju apguve un teorētisko zināšanu sasaiste ar praktisko uzņēmējdarbību varētu ietekmēt arī valstu globālo inovāciju indeksu.

Pozitīvi vērtējama EK Inovāciju indeksa līderes Zviedrijas senākās pilsētas Lundas Universitātes mentoru iesaiste programmu apgūvē un sasaistē ar praktisko uzņēmējdarbības vidi. Šāda prakse būtu jāievieš arī Latvijas augstākās izglītības sistēmā, tādējādi studentiem nodrošinot tiešu teorētisko zināšanu izmantošanu praksē. Papildinot Latvijas augstāko izglītības iestāžu maģistrantūras programmas uzņēmējdarbībā ar inovāciju vadības apguvi, ņemot vērā Zviedrijas, Somijas un Igaunijas pieredzi, būtu iespējams paaugstināt Latvijas studentu konkurētspēju darba tirgū, paaugstināt uzņēmējdarbības efektivitāti un valsts pozīciju inovāciju jomā citu ES valstu starpā.

6. Inovāciju apguves ierosinājumi Latvijas augstskolām

Latvijā ir 17 valsts augstskolas un 13 juridisko personu dibinātas augstskolas, kurās ir iespējams iegūt maģistra grādu uzņēmējdarbībā (*Augstākās izglītības iestādes Latvijā*, 2017). No tām inovāciju izmantošanu uzņēmējdarbības vadībā ir iespējams apgūt divu valsts augstāko izglītības iestāžu (Latvijas Universitāte, Banku augstskola) un trīs juridisko personu dibināto augstāko izglītības iestāžu (RISEBA, Biznesa augstskola *Turība*, Baltijas Starptautiskā akadēmija) maģistrantūras programmās uzņēmējdarbībā.

Atsevišķi tiek apskatīta Rīgas Tehniskās universitātes (RTU) un Dienvidaustrumu universitātes koledžu īstenotā Latvijas–Norvēģijas maģistra profesionālo studiju programma *Inovācijas un uzņēmējdarbība* (Par Rīgas Tehniskās universitātes MBA programmu, 2016). Docētājs Uldis Cimdiņš par 2. semestrī apgūstamo inovāciju tehnoloģiju kursu norāda, ka kurss aptver konceptuālās un tehniskās iemaņas, kas ir nepieciešamas speciālo problēmu inovāciju jomā, ar kurām sastopas vadītājs, risināšanai (Cimdiņš, 2016). Studiju process tiek nodrošināts ar lekcijām, grupu darbiem, semināriem un dalību reālos biznesa projektos un šo projektu izvērtēšanu (RTU MBA Studiju process, 2016). Piedaloties un analizējot reālus biznesa projektus, studenti apgūst prasmes iegūtās teorētiskās zināšanas sasaistīt ar praksi un izvērtēt iegūto zināšanu kvalitāti un atbilstību praktiskajai biznesa videi.

Latvijas inovācijas politikas mērķi un rīcības virzieni noteikti Zinātnes, tehnoloģiju attīstības un inovācijas pamatnostādnēs (ZTAI) 2014.–2020. gadam (2013). Minētajās pamatnostādnēs ir atrunāta kompetento institūciju iesaistīšanās ZTAI politikas īstenošanā. Liela nozīme ir Izglītības un zinātnes ministrijai (IZM), kas izstrādā ZTAI politiku, koordinē tās īstenošanu un nodrošina Latvijas pārstāvniecību Eiropas Savienības pētniecības pārvaldības institūcijās. Šajā procesā ministrija sadarbojas ar Ekonomikas ministriju un citām nozaru ministrijām un pēc nepieciešamības konsultējas ar nozaru asociācijām un sociālajiem partneriem.

Tā kā IZM ir atbildīga par ZTAI politikas izstrādi, tad pastarpināti atbildīgas ir arī izglītības iestādes, tajā skaitā augstāko izglītības iestāžu mācību programmu vadītāji, programmās ietverot mācību kursu par inovāciju izmantošanu uzņēmējdarbībā. Izglītības nozīme iekļauta arī Nacionālās industriālās politikas pamatnostādnēs 2014.–2020. gadam, kur izvirzīti Latvijas inovācijas sistēmas attīstībai četri vienlīdz svarīgi elementi – zināšanu kapacitāte, inovāciju piedāvājums, inovāciju pieprasījums, pārneses sistēma. (Nacionālās industriālās politikas pamatnostādnes 2014.–2020. gadam, 2013)

Inovāciju politika Latvijā nosaka, ka uzņēmumiem jācenšas izmantot tās iespējas un konkurētspējas priekšrocības, ko var sniegt ieguldījumi inovācijā (Inovācijas politika Latvijā, 2017), tāpēc, lai uzņēmumu vadītāji spētu novērtēt un izmantot Inovāciju politikā noteikto, nepieciešams inovāciju izmantošanas aspektus uzņēmējdarbībā apgūt augstākajās izglītības iestādēs, lai uzņēmumu vadību nodrošinātu mūsdienu attīstības līmenim atbilstoši speciālisti.

Izglītības nozīmīgums ir noteikts jau Latvijas valsts pamatlikumā, paredzot, ka ikvienam ir tiesības uz izglītību. Tāpat Latvijas Republikas *Satversme* paredz, ka valstij jāatzīst zinātniskās, mākslinieciskās un citādas jaunrades brīvība. Valstij arī jāaizsargā ikviena tiesības dzīvot labvēlīgā vidē (LR *Satversme*, 1922). Šie *Satversmes* panti var tikt skaidroti arī inovāciju izmantošanas uzņēmējdarbībā aspektā, jo ar iegūtu atbilstošu izglītību, attīstot noteiktās zinātnes jomas, var tikt nodrošināta ikviena Latvijas iedzīvotāja dzīvošana labvēlīgā vidē, jo izpratne par inovācijām un to izmantošanu paaugstinātu Latvijas ekonomisko izaugsmi, konkurētspēju citu valstu starpā un rezultātā paaugstinātu valsts iedzīvotāju labklājību.

Secinājumi

Analizētajās ES inovāciju līderu valstu augstākajās izglītības iestādēs tiek apgūta inovāciju vadība.

Pētījums rāda, ka Latvijā ir zems inovāciju pratības līmenis, tādējādi Latvijas augstāko izglītības iestāžu uzņēmējdarbības maģistrantūras programmās nepieciešams pilnveidot inovāciju pratības apguvi, izmantojot ES inovāciju līderu valstu augstāko izglītības iestāžu praksi inovāciju vadības apgūvē.

Pētījumā analizētajās Zviedrijas, Somijas, Lietuvas un Igaunijas vadošajās augstskolās inovāciju vadība tiek apgūta saistībā ar praktisko uzņēmējdarbību un biznesa vides prasībām.

Daļā no analizētajām augstākajās izglītības iestādēm docētāji tika piesaistīti no praktiskās uzņēmējdarbības, tādējādi nodrošinot teorētisko kursu apguvi uz praktiskās pieredzes bāzes.

Latvijā inovāciju izmantošana biznesā tiek apgūta tikai 1/3 no 30 augstākajās izglītības iestādēs apgūstamajām MBA programmām.

Padziļinātai MBA programmu satura analīzei nepieciešams veikt kvalitatīvo pētījumu, veicot padziļinātās intervijas ar programmu vadītājiem.

Latvijā inovāciju reitinga paaugstināšanai nepieciešams nodrošināt iespēju gan valsts, gan juridisko personu dibinātajās augstākajās izglītības iestādēs MBA programmās ieviest inovāciju vadību kā vienu no būtiskiem uzņēmējdarbības vadības faktoriem.

Latvijas augstākajās izglītības iestādēs nepieciešams izveidot mentoru iesaistes programmas, tādējādi nodrošinot studentu konkurētspēju darba tirgū uzņēmējdarbības vadībā.

References

- Augstākās izglītības iestādes Latvijā (2017). Iegūts no <http://www.izm.gov.lv/lv/izglitiba/augstaka-izglitiba/augstakas-izglitibas-iestades> (skatīts 13.02.2017.)
- About Aalto University (2016). Iegūts no <http://www.aalto.fi/en/about/> (skatīts 17.01.2017.)
http://www.aalto.fi/en/studies/education/programme/entrepreneurship_master/
- About Estonian Business School (2016). Iegūts no <https://ebs.ee/en/discover-ebs/about-ebs> (skatīts 09.02.2017.)
- About Kaunas University of Technology (2016). Iegūts no <http://ktu.edu/en/university> (skatīts 13.02.2017.)
- About Lund University (2016). Iegūts no <http://www.solander.lu.se/LU.html> (skatīts 02.02.2017.)
- About Mykolas Romeris University (2017).
Iegūts no http://www.mruni.eu/en/university/faktai_ir_skaiciai/ (skatīts 13.02.2017.)
- About Stockholm Business School. (2016). Iegūts no <http://www.sbs.su.se/english/about-us> (skatīts 05.02.2017.)
- About Tallinn University of Technology. (2016). Iegūts no <http://www.ttu.ee/university/ttu-in-brief/about-university/> (skatīts 08.02.2017.)
- Baldunčiks, J. (1999). *Svešvārdu vārdnīca*, Rīga: Jumava
- Booth, A., Sutton, A., Papaioannou, D. (2016). *Systematic Approaches to a Successful Literature Review*. London: SAGE.
- Cimdiņš, U. (2016). RTU. *Inovāciju tehnoloģijas*. Iegūts no http://mba.rtu.lv/lat/studiju_programma/studiju_kursi/inovaciju_tehnologijas (skatīts 13.02.2017.)
- Collis, J., Hussey, R. (2009). *Business Research. A Practical Guide for Undergraduate and Postgraduate Students*. Basingstoke: Palgrave Macmillan
- Cornell University, INSEAD, and WIPO (2015). *The Global Innovation Index 2015: Effective Innovation Policies for Development*, Fontainebleau, Ithaca, and Geneva. Iegūts no <https://www.globalinnovationindex.org/userfiles/file/reportpdf/GII-2015-v5.pdf> (skatīts 30.11.2016.)
- Courses and programmes, Lund University. (2016). Iegūts no <http://www.lunduniversity.lu.se/lubas/i-uoh-lu-FEKH92> (skatīts 17.01.2017.)
- EC, Innobarometer 2015 – *The innovation trends at EU enterprises*, Flash Eurobarometer 415, DOI 10.2873/001395
- Electronic Business Management programme overview (2017). Iegūts no http://www.mruni.eu/en/prospective_students/degree_programmes/electronic_business_management_g/ (skatīts 13.02.2017.)
- European Innovation Scoreboard (2016). Iegūts no http://ec.europa.eu/growth/industry/innovation/facts-figures/scoreboards_en (skatīts 24.11.2016.)
- Facts and Figures, University of Tartu (2016). Iegūts no <http://www.mtk.ut.ee/en/about-faculty> (skatīts 08.02.2017.)
- Inovācijas politika Latvijā (2017). Iegūts no <http://innovation.lv/inovacija/inovācijas-politika-latvija/> (skatīts 29.01.2017.)
- Innovation. Business Dictionary. (2016). Wed Finance Inc. Iegūts no <http://www.businessdictionary.com/definition/innovation.html> (skatīts 30.11.2016.)
- International Business Administration programm overview (2016). Tallinn University of Technology. Iegūts no <https://www.ttu.ee/?id=25468> (skatīts 08.02.2017.)
- International Business Economics and Management programm in Vilnius University. (2016). Iegūts no <http://www.vu.lt/en/studies/degree-students/degree-programmes/in-foreign-languages/56-studies/studies/2600-international-business-economics-and-management> (skatīts 13.02.2017.)
- Innovation. English Oxford Living Dictionaries (2016). Oxford University Press. Ielādēts no <https://en.oxforddictionaries.com/definition/innovation> (skatīts 30.11.2016.)
- Innovation & Technology Management, courses and people (2016). University of Tartu. Iegūts no <http://www.mtk.ut.ee/en/admissions/innovation-technology-management-ma> (skatīts 08.02.2017.)
- LR Satversme (1922). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 01.07.1993., *Ziņotājs*, Nr. 6, 31.03.1994., *Valdības Vēstnesis*, Nr. 141, 30.06.1922., *Diena*, Nr. 81, 29.04.1993. Iegūts no <http://likumi.lv/doc.php?id=57980> (skatīts 29.01.2017.)
- Master's programme in Management Studies. Stockholm Business School (2016). Iegūts no <http://www.sbs.su.se/english/education/courses-and-programmes/master-s-programmes/management-studies> (skatīts 17.01.2017.)

Master's Programmes, School of Economics and Business, Lithuanian (2016). Iegūts no <http://admissions.ktu.edu/programme/m-international-business/> (skatīts 13.02.2017.)

Nacionālās industriālās politikas pamatnostādnes 2014.–2020. gadam. (2013). Apstiprinātas ar MK 2013. gada 28. jūnija rīkojumu Nr. 282 „Par Nacionālās industriālās politikas pamatnostādnēm 2014.–2020. gadam”. Iegūts no <http://polsis.mk.gov.lv/documents/4391> (skatīts 29.01.2017.)

Par Rīgas Tehniskās Universitātes MBA programmu (2016). Iegūts no http://mba.rtu.lv/lat/par_mums (skatīts 13.02.2017.)

Programme overview: Entrepreneurship and innovation management. (2016). Iegūts no http://www.aalto.fi/en/studies/education/programme/entrepreneurship_master/#overview (skatīts 17.01.2017.)

Programme overview: Global management. (2016). Iegūts no http://www.aalto.fi/en/studies/education/programme/global_management_cems/ (skatīts 17.01.2017.)

RTU MBA Studiju process. (2016). Iegūts no http://mba.rtu.lv/lat/studiju_programma/studiju_process, 13.02.2017.

The aims of TTU Mektory. Iegūts no <https://www.ttu.ee/projects/mektory-eng/> (skatīts 08.02.2017.)

University of Eastern Finland Business School (2016). Iegūts no <https://www.mbastudies.com/> (skatīts 17.01.2017.)

University of Turku. (2016). Iegūts no <http://www.utu.fi/en/Pages/home.aspx> (skatīts 17.01.2017.)

Zinātnes un tehnoloģijas attīstības un inovācijas pamatnostādnes 2014.–2020. gadam. (2013). Apstiprinātas ar MK 2013. gada 28. decembra rīkojumu Nr. 685 “Par Zinātnes, tehnoloģijas attīstības un inovācijas pamatnostādnēm 2014.–2020. gadam”. Iegūts no <http://polsis.mk.gov.lv/documents/4608> (skatīts 17.02.2017.)

HUMANITĀRO ZINĀTŅU KOMUNIKĀCIJA MŪSDIENĀS: VĒSTURES PIEMĒRS

CONTEMPORARY COMMUNICATION OF HUMANITARIAN SCIENCES: HISTORY AS AN EXAMPLE

Agrita Lujāne, Mg.Sc.Soc.,
Biznesa augstskola *Turība*, Latvija
Guntis Zemītis, Dr.hist.,
LU Latvijas vēstures institūts, Latvija

Abstract

The aim of the research is to study humanitarian sciences, primarily history in the context of communication of research results. The main issue is whether the works of historians reach the society, what communication channels are used in modern day circumstances when there are rapid changes in social behaviour.

In exact sciences the sender as well as the recipient of the message are both scholars whereas in humanitarian sciences the recipient is not just the scholar but the whole society. Research shows that when the same scientific criteria is applied to humanitarian sciences as those put forward for exact sciences the message recipient "society" is lost. Scientific publications included in prestigious journals, databases and scientific monographs do not reach the wider audience.

Research shows that news/knowledge about Latvian history reaches the society in a complex manner using various communication channels. Knowledge gained through the family (4%) and also the school plays a very insignificant role according to the respondents offering insufficient knowledge about Latvian historical events. The especial popularity of certain historical events (the defeat of Nazi Germany Day in Russia and Latvian, mostly celebrated by the Latvian Russian-speaking population on 9th May, 11 November – Liberation of Riga from Bermont troops in 1919) is ensured by special events that are held, e.g. in case of 9th May events held outside Latvia that reach the Latvian audience through Russian propaganda channels. Under such circumstances historians should use a wider range of available information channels to carry out their mission – to provide an understanding of the development of the society.

Atslēgas vārdi: Komunikācija, komunikācijas kanāls, humanitārās zinātnes, zinātnes komunikācija, vēsture

Ievads

XXI gadsimtā sabiedrība mainās. Mainās sabiedrība un mainās komunikācijas loma, kura nemitīgi pieaug. Veiksmīga komunikācijas kanāla izvēle ietekmē notikumus un cilvēku dzīves. Soners Kagaptajs (*Soner Kagaptaj*) par neveiksmīgo puču Turcijā izteicās šādi: "Komunikācijas terminoloģijā runājot, tā ir digitālā uzvara pār analogo." Proti, apvērsuma rīkotāji par varas pārņemšanu paziņoja sabiedriskajā televīzijā TRT, kas mūsdienās vairs nav viens no populārākajiem masu medijiem valstī. Savukārt Redžeps Tajjips Erdogans (*Recep Tayyip Erdoğan*) savā viedtālrunī sniedza interviju "Face Time", kuru sociālajos tīklos redzēja miljoniem valsts iedzīvotāju. Ieskatoties Latvijas vēsturē, atcerēsimies, kā 1991.

gada janvārī, Barikāžu laikā, tauta sargāja radio un TV, jo apzinājās, ka to zaudēšana var maksāt brīvību. Šodien situācija būtu cita. (Zemītis, 2016)

Mainās arī sabiedrības paradumi. Tas pats piemērs ar neveiksmīgo puču Turcijā parādīja, ka cilvēki daudz mazāk seko tam, ko rāda sabiedriskā televīzija. Cilvēki arī aizvien mazāk lasa. Vismaz drukāto presi un grāmatas. “*Baltic International Bank* Latvijas barometra” aptauja liecina, ka sabiedrība lasa aizvien mazāk – 41% respondentu Latvijā atzīst, ka grāmatas nelasa. Tajā pašā laikā nepieciešamība pēc sabiedrības, kura ir izglītot un spriest spējīga nemazinās. Tieši pretēji. Demokrātijas apstākļos tieši indivīda spriestspēja ir izšķiroša. Sabiedrība var pieņemt lēmumus, kas būtiski atšķiras no intelektuālās elites viedokļa. Spilgts piemērs ir *Brexit* Lielbritānijā, kur pilsētas, kurās koncentrējas intelektuālā elite, nobalsoja par palikšanu ES, kamēr kopumā uzvarēja *Brexit* atbalstītāji (EU referendum, 2016). Kā šādos apstākļos rīkoties tiem, kuri veido humanitāro zinātņu produktu – vēsturnieku gadījumā – pētījumus par vēstures jautājumiem? Kā rīkoties, lai novērstu plaisu starp intelektuālo eliti un sabiedrību, kas ir viens no humanitāro zinātņu uzdevumiem?

Rakstā izmantotas gan teorētiskās, gan empīriskās pētījuma metodes. Ar to palīdzību skaidrota humanitāro zinātņu, galvenokārt vēstures loma sabiedrībā politisko režīmu (okupācijas varu) un demokrātiskā sabiedrībā. Tāpat izmantota pieejamo materiālu, rakstu un pētījumu analīze, kā arī empīriskās metodes: anketēšana, datu apstrāde, iegūto datu analīze un interpretācija. Pētījuma ietvaros tika veikta aptauja. Aptauju gan nevar uzskatīt par visaptverošu. Tika aptaujāti 750 respondenti, galvenokārt interneta lietotāji, tomēr tās dati visumā sakrīt ar studiju procesā novēroto un atzīstami par ticamiem. Pētījuma rezultāti visumā sasaucas ar LU Filozofijas un socioloģijas institūta 2007. gada pētījuma rezultātiem. (Dribins, 2007)

Humanitāro zinātņu komunikācijas specifika

Pie humanitārajām zinātnēm parasti pieskaita valodu studijas literatūru, vēsturi, filozofiju un reliģiju. Humanitārās zināšanas ir specifiskas – tās dod sapratni par cilvēku, kultūru, vēsturi, valodu, mākslu, morāli, reliģijām. Tās var dēvēt par pirmo zinātni, jo veido civilizācijas pašsapratnes un attīstības pamatu. (Kūle, 2016, 99)

Atšķirībā no dabaszinātnēm, kuras izmanto empīriskās metodes, humanitārās zinātnes izmanto analītiskās un kritiskās metodes. Eksakto zinātņu uzdevums ir pētīt un pētījumu rezultātus materializēt – pārvērst tos sabiedrībai derīgos artefaktos, materiālās lietās, kas atvieglo cilvēka dzīvi. Humanitāro zinātņu rezultāti “dod sapratni”.

Ikviens cilvēks, kurš ir pilnvērtīgs sabiedrības loceklis, ir apguvis kaut ko no tā, ko piedāvā humanitārās zinātnes. Ja sapratne netiek dota, humanitārās zinātnes zaudē jēgu.

Mūsu gadījumā tiek aplūkota viena no humanitārajām zinātnēm – vēsture. Vēsture atklāj un pēta vēstures faktus. Paši vēstures fakti ir nemainīgi, bet šo faktu skaidrojums var būt dažāds. “Vēsturei tiek piedēvēta morāla misija – mācīt cilvēkiem to, kas ir labi un kas ir slikti; raugoties pagātnē, šā laika cilvēkiem vajadzētu saprast, kā dzīvot ir pareizāk, saprātīgāk un vērtīgāk un ko nekādā ziņā nedrīkst darīt.” (Buks, 2017). Cilvēka attieksme pret pagātnes notikumiem veido viņa identitāti. Laika posmā no XIV līdz XIX gs. sākumam Latvijas pamatiedzīvotāji bija zaudējuši savu vēsturisko atmiņu, līdz ar to veidojās cita – zemnieku kārtas, ciema, novada, labākā gadījumā kurzemnieka vai vidzemnieka identitāte. Latviskā identitāte sāka veidoties tikai XIX gs. Līdz ar jaunlatviešu kustību, kuras būtiska sastāvdaļa bija tautas vēsturiskās atmiņas atdzīvināšana. Hronikās un teikās tika meklēti seno varoņu un vadoņu vārdi.

Ar vēsturi nemitīgi ir manipulējusi politiskā vara, īpaši, ja tā ir okupācijas vara, kas vienmēr cenšas pakļaut savai kontrolei nācijas atmiņu, sev nevēlamus faktus atstājot aizmirstībai, citiem dodot atšķirīgu, sev labvēlīgu skaidrojumu. Vēstures gaita tikusi kā skaidrota kā nemitīga tautas virzība pretī okupācijai ("atbrīvošanai"), nemitīga tautas cīņa par "taisnīgu" valsts iekārtu, kuru, protams, atnesa "atbrīvotāji" (Zemītis, 2011). Okupācijas vai nedemokrātiska režīma apstākļos, kad vēsture ir pakļauta politiskām manipulācijām, svarīga loma ir vēsturiskās atmiņas saglabāšanai.

Artis Buks raksta, ka vēstures zinātne, salīdzinot ar citām zinātnēm, ir krietni bēdīgākā situācijā ar to, ka zem viena nosaukuma "vēsture" figurē divi dažādi, ne vienmēr saistīti fenomeni, proti, zinātne un stāsti par pagātni (Buks, 2017). Tas var būt bēdīgi demokrātijas apstākļos, kad, citējot A. Buku: "Sabiedrība/valsts gaida no zinātniekiem tikai esošo vēstures stāstu jeb mītu par pagātnes uzlabošanu vai pārrakstīšanu, jaunu stāstu radīšanu un ir lielā neizpratnē par palaikam dzirdamo zinātnieku vēlmi pētīt, nevis vērtēt" (Buks, 2017), bet ir izšķirīgi svarīgi brīžos, kad demokrātija iekšēja apvērsuma vai okupācijas dēļ tiek likvidēta.

Latvijas valsts nebūtu atdzimusi, ja tauta, neskatoties uz okupācijas varas centieniem to nodzēst, nesaglabātu atmiņas par Latvijas neatkarības periodu. Šeit mēs nonākam pie humanitāro zinātņu īpašās misijas – ne tikai pētīt, bet arī izglīt – "dot sapratni" (Kūle, 2016, 99). "Sapratnes došana" ir komunikācija. Džozefs DeVito (*Joseph DeVito*) nosauc piecus galvenos iemeslus, kāpēc cilvēki komunicē:

- lai ietekmētu citus cilvēkus;
- lai nodibinātu/uzturētu savstarpējās attiecības;
- lai iegūtu zināšanas;
- lai palīdzētu citiem cilvēkiem;
- lai izklaidētos. (*DeVito*, 2013, 11)

Pirmie trīs iemesli attiecas arī uz vēstures komunikāciju. Režīma apstākļos vēsture tiek izmantota galvenokārt pirmā iemesla dēļ – lai ietekmētu. Demokrātiskā sabiedrībā tai jādod zināšanas. Pēc komunikācijas teorijā plaši lietotā Šenona un Vīvera komunikācijas modeļa komunikācija sastāv no sūtītāja, saņēmēja, komunikācijas kanāla un trokšņa. (*Shannon & Weaver*, 1948, 380)

Mūsdienās komunikācijā plaši lieto uzlaboto Deivida K. Berlo modeli:

- sūtītājs;
- ziņojums (vēstījums);
- kanāls;
- saņēmējs, kam ir pievienots papildu komponents – atgriezeniskā saite no saņēmēja uz sūtītāju. (*Dwyer*, 2013, 11)

Humanitāro zinātņu komunikācijas modelis atšķiras no eksaktās ar to, ka eksaktajās zinātnēs ziņas sūtītājs un saņēmējs ir zinātnieks, savukārt humanitārajās ziņas sūtītājs ir zinātnieks, bet saņēmējs ir gan zinātnieks, gan sabiedrība. Tas izriet no šo zinātņu specifikas – "dot sapratni".

Pēc D. Berlo komunikācijas modeļa ar atgriezenisko saiti šajā gadījumā jāsaprot, vai sabiedrības sapratne ziņas saņemšanas rezultātā mainās vai nē. Humanitārās zinātnes lieto arī plašāku komunikācijas kanālu klāstu. Vēsturnieks savu produktu rada, strādājot ar vēstures avotiem – kā rakstītiem, tā lietišķiem. Rakstītie avoti glabājas arhīvos, lietišķie – artefakti – muzejos. Starp zinātnieku un sabiedrību var pastāvēt starpslānis – vēstures popularizētāji. Ja starpnieku slānis ir attīstīts, tad veidojas saikne vēsturnieks – vēstures popularizētājs – sabiedrība. Latvijā šo starpslāņa funkciju pilda muzeji, kuri arī paši piedalās pētniecībā. Radio un TV raidījumi ("Kultūras Rondo", "Zināmais nezināmajā" Latvijas Radio, "Melu laboratorija" LTV u.c.) parasti tikai izvēlas raidījuma tēmu, bet izteikties aicina pašus vēsturniekus. Pirmais plašu popularitāti ieguvušais populārzinātniskais vēstures žurnāls Latvijā ir "Ilustrētā Vēsture", arī "Nezināmā Vēsture".

Režīma rīcībā parasti atrodas komunikācijas kanāli – radio, TV, grāmatu izdošana notiek centralizēti, tā pakļauta kontrolei, kontrolei pakļauti sabiedriskie muzeji, privāti muzeji nepastāv. Šādos apstākļos nozīmīga loma ir vēsturiskās atmiņas saglabāšanai, nododot to personīgās komunikācijas ceļā. Īpaši svarīga ir vertikālā komunikācija, kuras rezultātā atmiņu stāsti tiek nodoti no vecākās paaudzes jaunākajai. Viens no vēsturiskās atmiņas uzturēšanas veidiem padomju okupācijas apstākļos bija Latvijas neatkarības laikā rakstīto vēsturnieku darbu slepena izplatīšana.

Džozefs De Vito (*Joseph A DeVito*) troksni definē kā jebko, kas traucē vēstījuma nodošanā. Īpaši nozīmīgi ir četru veidu trokšņi:

- 1) fiziskais troksnis, piemēram, nesalasāms rokraksts, automašīnas rūkoņa;
- 2) fizioloģiskais troksnis, piemēram, redzes vai dzirdes zaudējums, artikulācijas problēmas vai atmiņas zudums;
- 3) psiholoģiskais troksnis, kas ir garīgi traucējumi, piemēram, fantāzijas, aizspriedumi, noslēgtība, pārliecīga emocionalitāte;
- 4) semantiskais troksnis, kad runātājam un klausītājam ir dažāda izpratne, valodas nezināšana, žargons, termini, kuru nozīme var tikt pārprasta. (*DeVito*, 2012, 12)

Demokrātiskā sabiedrībā situācija ir savādāka. No vienas puses, vēsture, kā jebkura cita zinātne, tiek sargāta no politiku iejaukšanās pētniecībā, no otras – vēsture dod izpratni par vērtībām. Vēsture tā vai citādi ir saistīta ar ideoloģiju. Latvijā pēc neatkarības atgūšanas tieši izpratne par vēsturi, īpaši XX gs. vēsturi, ir bijusi tā, kas šķēļ Latvijas sabiedrību. Līdz neatkarības atgūšanai latviešu vēsturisko atmiņu ietekmēja “stāsti par pagātni”, kas ievērojami atšķīrās no padomju vēsturnieku uzturētā zinātniskā traktējuma. Padomju okupācijas apstākļos tiešām pastāvēja “oficiālā” vēsture. Vēsture, kuras pamatpostulāti tika iekļauti “PSRS vēstures īsajā kursā”, no kura savukārt bija atkarīgs katras savienotās republikas vēstures “īsaiss kurss”.

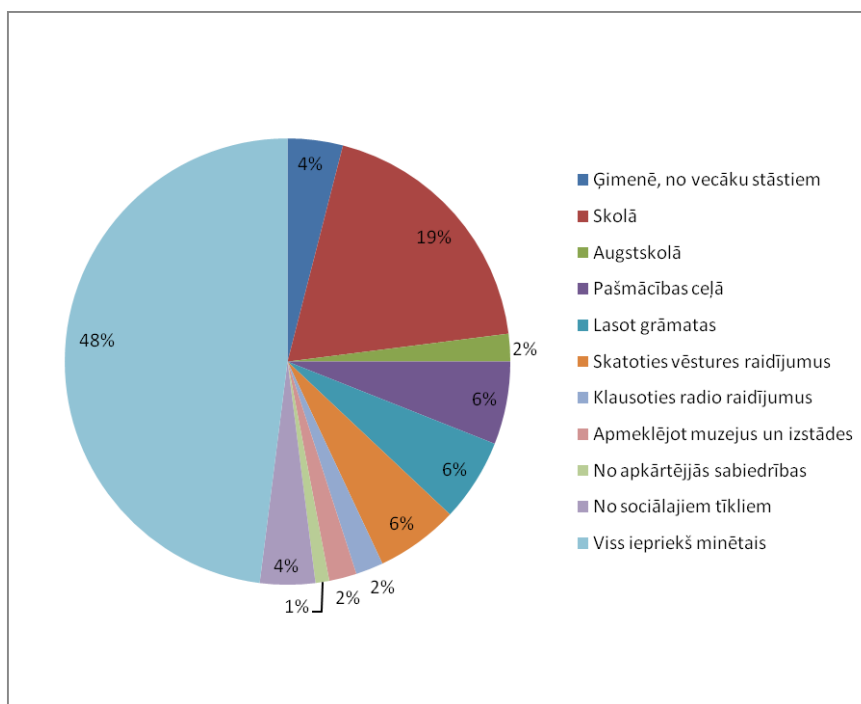
Pēc neatkarības atgūšanas Latvijas latviešu un Latvijas krievvalodīgā minoritāte it kā apmainījās lomām. Sākot ar 1990. gadu otro pusi, Latvijas krievvalodīgo iedzīvotāju apziņu aizvien vairāk sāka ietekmēt Krievijā atdzimušais nacionālisms un tā iezīmētā vēstures koncepcija. Tās centrā ir krievu civilizācijas vērtību izpratne, revolūcijas un boļševisma noliegums, nacionālais lepnums par Krievijas un krievu etnosa lomu cilvēces vēsturē (Dribins, 2007, 44–45). Līdzīgi kā latvieši padomju okupācijas apstākļos, daļa Latvijas krievvalodīgo neuzticas Latvijas “oficiālajiem vēsturniekiem” un savu izpratni par vēsturi veido no “stāstiem par pagātni”, kas iegūti ģimenē vai balstīti Krievijas vēsturnieku darbos. Savukārt Latvijas vēsturnieki saskaras Dž. De Vito norādīto semantisko troksni, kad runātājam un klausītājam (ziņas sūtītājam un saņēmējam) ir dažāda izpratne. Kā šī atšķirīgā izpratne veidojusies? Pirmajos gados pēc neatkarības atgūšanas būtiska problēma bija latviešu valodas nezināšana Latvijas krievvalodīgo vidū. Mūsdienās to nevarētu uzskatīt par būtisku komunikācijas barjeru. Jau 2002. gada tautas skaitīšana parādīja, ka latviešu valodas prātēju skaits salīdzinājumā ar 1989. gadu, kad latviešu valodu zināja tikai 61,7% Latvijas iedzīvotāju, bija pieaudzis līdz 79% (Migrācijas ietekme uz valodas vidi Latvijā, 2012), mūsdienās šis skaitlis ir lielāks un praktiski pilnībā aptver jauno paaudzi. Tātad valoda nav uzskatāma par tādu barjeru, kas traucētu sasniegt visu Latvijas sabiedrību, īpaši jauno paaudzi. Tomēr jāņem vērā, ka lasītājs labprātāk vēlas palikt “komforta zonā” – lasīt valodā, kura viņam ir dzimtā. Tāpēc jāpiekrīt Leo Dribina atziņai, ka “...nepieciešama zinātniski objektīva grāmata “Latvija Otrā pasaules kara laikā”, publicējot to latviešu, angļu un krievu valodā. Tai jāpalīdz mazināt spriedzi par šā Latvijas vēstures posma vērtējumiem un jāmazina kritiskā attieksme ārvalstīs pret Latvijas historiogrāfiju un vēstures politizāciju” (Dribins 2007, 50).

Šobrīd Valsts pētījumu programmas “Letonika” ietvaros top Latvijas humanitāro zinātņu pārstāvju kolektīvais darbs, akadēmisko rakstu krājums “Latvija un latvieši”, kas angļu un krievu valodā iznāks uz

Latvijas simtgadi. Lai gan rakstu krājums nav veltīts tikai vēsturei un nebūt ne tikai Otrā pasaules kara jautājumiem, tas angļu un krievu valodā lasošo auditoriju iepazīstinās ar daudziem aktuāliem Latvijas vēstures jautājumiem. (Kipere, 2017)

Atšķirīga izpratne par vēstures notikumiem parasti veidojas no stāstiem, kas iegūti ģimenē. Šī pētījuma ietvaros tika veikta aptauja, kas parādīja, ka tikai 4% respondentu zināšanas par vēsturi ieguvuši ģimenē. Pat pieņemot, ka krievvalodīgie respondenti patieso skaitli nenosauc, un tas varētu būt lielāks, nav pamata uzskatīt, ka ģimenē bērns iegūst tādu izpratni par vēstures notikumiem, kas būtiski atšķirtos no tās, ko māca skolā un ko raksta Latvijas vēsturnieki. Nav izslēdzams cits neuzticēšanās cēlonis. Pēc G. Hofštēdes atziņas, bērns vecumā līdz 10 gadiem apgūst pamatzināšanas par vērtībām. Šajā vecumā ģimenes loma ir vissvarīgākā. Izpratni par vērtībām tālākajā dzīves gaitā ir grūti mainīt. (Hoffstede, 2001, 11–13)

Ģimene var veidot stereotipu par Latviju un latviešiem, sevišķi Latvijas valdību, kuras uzticības reitings ir ļoti zems gan latviešu, gan Latvijas cittautiešu acīs. Rezultātā veidojas neuzticība arī tam, ko raksta Latvijas “oficiālie vēsturnieki”, jo viņu darbs tiek saistīts ar valsti un valsts pasūtījumu. Krievvalodīgo Latvijas iedzīvotāju vidē, šķiet, dzīvāks ir stereotips, ka viss, kas top valsts institūtos, atrodas valsts kontrolē un pauž oficiālo viedokli. To var izskaidrot ar faktu, ka komunistiskā sistēma Krievijā un citās t.s. “vecajās padomju republikās” pastāvēja ilgāk, un tās ietekmēja cilvēku prātus ilgāk nekā okupētajās Baltijas valstīs.

1. att. Vēstures zināšanu ieguves avoti

Salīdzinoši neliels respondentu skaits – 19% uzskata, ka zināšanas par vēsturi apguvuši skolā. Cilvēki zināšanas par Latvijas vēsturi un vēsturi vispār papildina visu savu dzīvi, izmantojot dažādus avotus. 48% aptaujāto atzīst, ka izmanto dažādus zināšanu ieguves avotus, īpaši neizdalot nevienu. Summējot to ar visumā augsto sabiedrības interesi par vēsturi (skat. 2. att.), jāatzīst, ka vēsturnieku darbam ir ļoti liela nozīme, un ir jāmeklē dažādi komunikācijas kanāli, lai vēsturnieku atziņas aizvadītu līdz sabiedrībai. No šiem rezultātiem izriet arī atziņa, ka nav viena brīnumlīdzekļa – vienas objektīvas grāmatas vai raksta, kas visu varētu mainīt par labu.

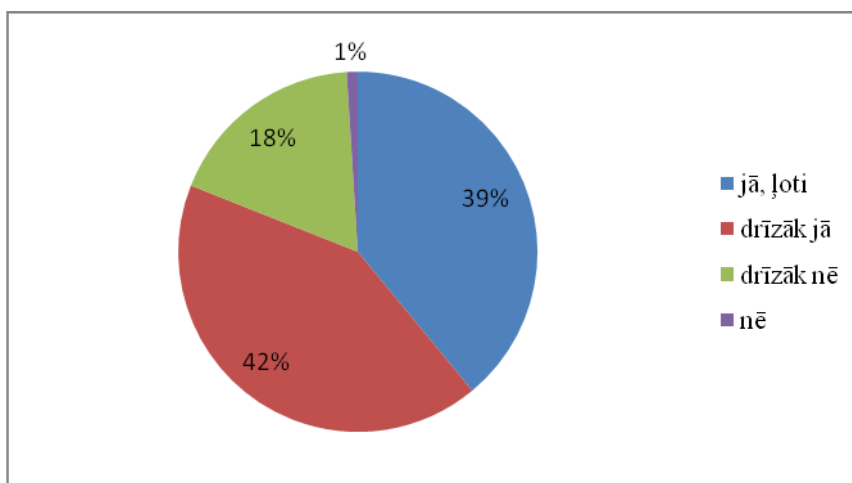
Ja atmiņas par Latvijas neatkarību bija būtiski svarīgas padomju okupācijas apstākļos, tad mūsdienās atmiņām par dzīvi Padomju Savienībā īpaša vērtība netiek pievērsta. Paaudzei, kura dzimusi un augusi padomju laikā, zināšanas par Latvijas vēsturi ir vājas. Padomju laikā Latvijas vēsturi skolās praktiski nemācīja. Tas arī izskaidro ģimenesniecīgo lomu vēstures zināšanu tālākā nodošanā.

Ja nepastāv būtiska valodas barjera un ģimenes loma vēstures zināšanu nodošanā ir niecīga, tad atšķirīgas vēstures izpratnes cēloņi ir jāmeklē citur. Acīmredzot Krievija spēj efektīvāk izmantot komunikācijas kanālus, kas sasniedz sabiedrību. No visiem vēstures notikumiem īpaši tiek izcelta Padomju Savienības loma nacisma sagrāvē. Ja Rietumu sabiedrībā izvairās nacisma noziegumus saistīt ar konkrētu nāciju, bet vairāk runā par politisku režīmu, konkrētu pasaules uzskatu un tā nodarīto ļaunumu, tad mūsdienu Krievijā īpaši tiek izcelts tieši Krievijas un līdz ar to krievu nācijas loma nacisma sagrāvē. Krievijas un līdzīgu viedokli izsakošie Latvijas krievu valodā iznākošie plašsaziņas līdzekļi nereti pretnostata 9. maiju un latviešu leģionāru piemiņas dienu 16. martā, pēdējo pasniedzot kā karu zaudējušas nacistu sabiedrotās nācijas revanša mēģinājumu, kas tālu atpaliek no 9. maija pompozitātes un vēriena. Šeit acīmredzami notiek manipulācija ar vēstures faktu un tā interpretāciju. 16. marts īstenībā ir piemiņas diena latviešu tautas traģēdijai Otrā pasaules kara laikā, kad tā cieta no abām okupācijas varām. Daudz sekmīgāk ar 9. maiju konkurē 11. novembris – Lāčplēša diena, kad piemin Rīgas atbrīvošanu no Bermonta Latvijas Neatkarības kara laikā 1919. gadā. Piemiņas dienām, kas saistītas ar vēsturiskiem notikumiem, ir liels emocionāls spēks, kas veicina gan interesi par vēsturi, gan veido vēsturisko atmiņu un līdz ar to arī noteiktu vērtību sistēmu, bet sabiedrības izpratne par vēsturi nevar balstīties tikai uz publiskiem pasākumiem.

Latvija ir apņēmusies veidot sabiedrību, kas balstās uz zināšanām. Tikai spriest spējīga, kritiski domājoša sabiedrība, kura spēj analizēt un salīdzināt faktus, var būt droša. Nezinošs, notikumus neizpratošs cilvēks, kurš līdzinās traukam, kurā var ieliet jebkuru saturu, apdraud jau vispirms sevi. Skumjš piemērs tam ir notikums ar puisi Mārtiņu, kurš pievienojās “*Daesh*” (“Islāma valstij”) un tagad gaida tiesu Latvijā. Zīmīgi, ka jautājums par to, kādēļ Mārtiņš no lauku puīša kļuva par džihādistu, tika uzdots tieši viņa vēstures skolotājam. (LSM.LV, 2017)

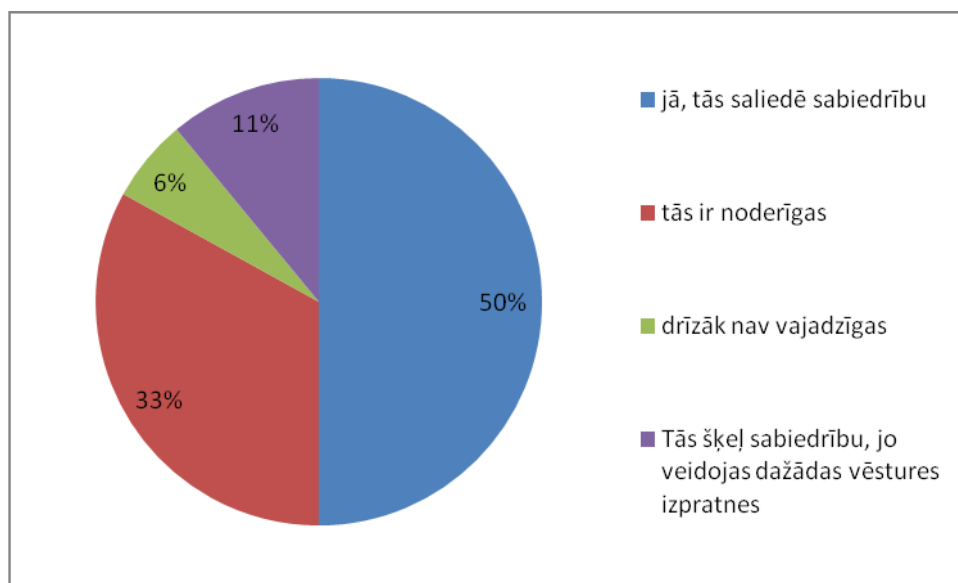
Veiktā aptauja rāda, ka sabiedrībā ir liela interese par vēsturi – par to interesējas 81% respondentu, no kuriem 39% atzīmējuši “jā, ļoti”, bet 42% “drīzāk jā”.

Respondenti nešaubījās arī par vēstures pozitīvo lomu sabiedrības saliedēšanā.

2. att. Sabiedrības interese par vēsturi

Uz jautājumu "Vai uzskatāt, ka zināšanas par vēsturi ir svarīgas, lai Latvija varētu pastāvēt kā droša un veiksmīga valsts?" pozitīvi atbildēja 83% respondentu. No tiem 50% uzskatīja, ka šādas zināšanas saliedē Latvijas sabiedrību, bet 33% atzina tās par noderīgām, bet 11% domā, ka tās šķēļ Latvijas sabiedrību, bet 6% uzskatīja, ka tādas drīzāk nav vajadzīgas.

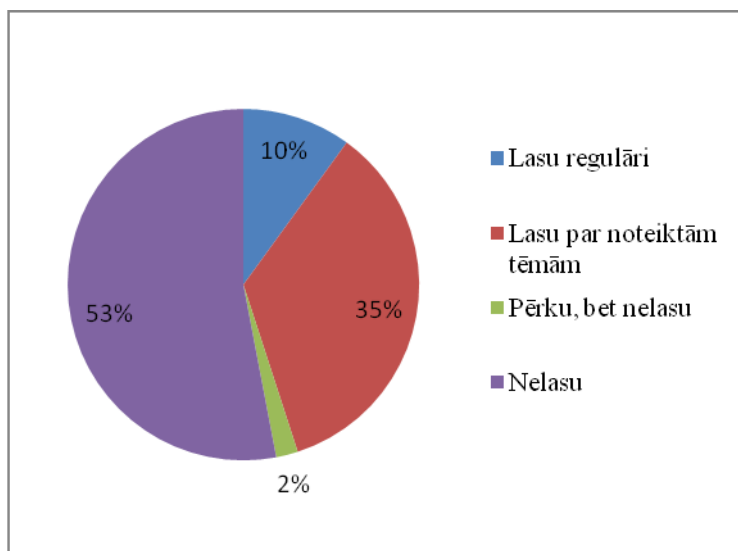
3. att. Vēstures zināšanu nozīmīguma vērtējums

Pētījuma rezultāti liecina, ka sabiedrība ir ieinteresēta vēsturnieku darbos, bet uzliek papildu pienākumu rūpēties par sekmīgu vēstures atziņu novadīšanu līdz sabiedrībai. Lai gan demokrātiskā sabiedrība nepastāv valsts monopols uz informācijas kanāliem, un vēsturnieki paši var izvēlēties ceļu, kā novadīt savu pētījumu rezultātus citiem zinātniekiem (saikne "zinātnieks–zinātnieks") un sabiedrībai (saikne "zinātnieks–sabiedrība"), pastāv citas, bieži vien birokrātiskas barjeras, kuras nosaka kanālu izvēli.

Problēma rodas tajā, ka mūsdienās arī humanitārajās zinātnēs lieto tos pašus zinātniskā darba vērtēšanas kritērijus kā eksaktajās zinātnēs, kur galvenais darba novērtējums ir zinātniski raksti, kas ievietoti starptautiski atzītās datu bāzes – *Web of Science*, *SCOPUS*, *EBSCO*. Ja zinātniskais asistents, pētnieks vai vadošais pētnieks ievēlēšanas periodā (parasti seši gadi) nesagatavo attiecīgo publikāciju skaitu, viņš amatā netiek pārvēlēts. Šādu publikāciju neesamība liedz piedalīties pētniecības projektos. Savukārt zinātniski raksti, kuri publicēti žurnālos, rakstu krājumos, kuri nav iekļauti datu bāzēs, vērtēti netiek. Parasti tie ir izdevumi, kuri iznāk latviešu valodā. Vairāki izdevumi ar senām tradīcijām, kuri ir atpazīstami ne tikai Latvijā, līdz šim prestižākajās datu bāzēs nav iekļuvuši. Vismaz pagaidām atzītajās datu bāzēs nenonāk Latvijas un Lietuvas arheologu un etnologu vidū autoritāti ieguvušais izdevums "Arheoloģija un etnogrāfija" (iznāk kopš 1958. gada, un izdoti jau 29 sējumi), "Senā Rīga", "Latvijas viduslaiku pils". Arī atzītākais un tradīcijām bagātākais zinātniskais vēstures žurnāls Latvijā "Latvijas Vēstures Institūta žurnāls" (iznāca no 1937. līdz 1941. gadam, atjaunots 1991. gadā) spējis iekļauties tikai *EBSCO* datu bāzē, kura zinātniskā darba vērtējumā punktus nedod.

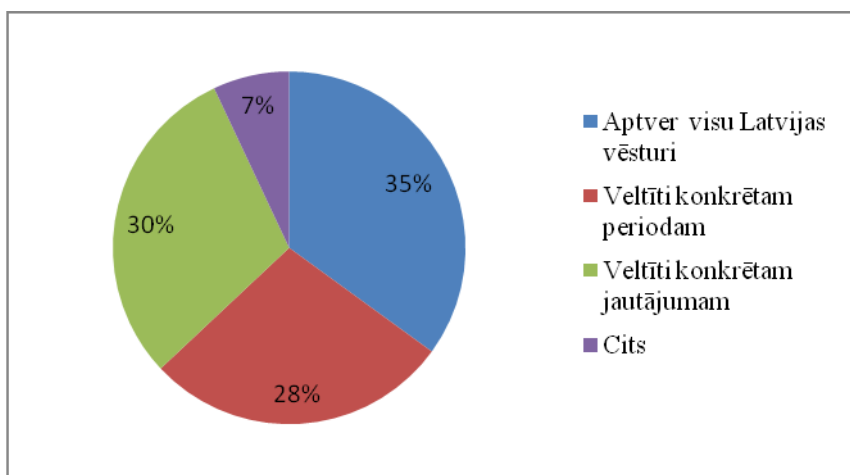
Aptaujājot tikai interneta lietotājus, iegūstam sekojošus datus – rakstus, kas atrodami *Web of Science*, lasa 2% respondentu, tāds pats rādītājs ir *SCOPUS*, nedaudz augstāks *EBSCO* – 3%. Datu bāzes neizmanto 90% respondentu, kuri lieto internetu. Cilvēki, kuri izmanto rakstus no datu bāzēm, ir saistīti ar vēstures pētniecību – vai nu studē vai darbojas šajā jomā. Tomēr arī humanitārajās zinātnēs it kā piemērotākās zinātniskās monogrāfijas neaizsniedz lielu lasītāju skaitu. Tas saistīts ar izmaiņām mūsdienu sabiedrības paradumos, "Baltic International Bank Latvijas barometra" aptauja liecina, ka

sabiedrība lasa aizvien mazāk – 41% respondentu Latvijā atzīst, ka grāmatas nelasa (TVNET, 2017). Vēsturnieku monogrāfijas nelasa vēl lielāks skaits respondentu – 53%, regulāri lasa 10%, par noteiktām tēmām lasa 35%, vēl 2% atzīst, ka grāmatas iegādājas, bet nelasa. Aptaujātie, kuri atzīst, ka grāmatas pērk, bet nelasa, bieži ir cilvēki, kuri interesējas par vēsturi, daudzi pat profesionāli, apzinās šo darbu vērtību, bet laika trūkuma dēļ lasīšanu atliek uz vēlāku laiku.

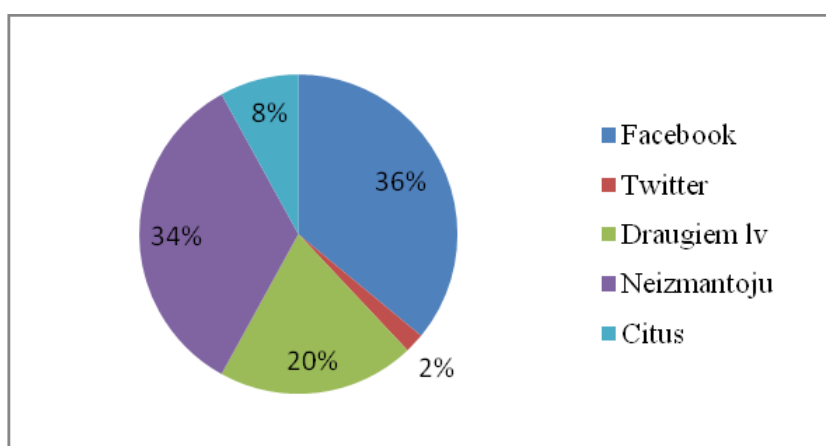
4. att. Sabiedrības interese par Latvijas vēsturnieku monogrāfijām

No Latvijas vēstures periodiskajiem izdevumiem atpazīstamākie ir “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls”, kuru regulāri lasa 9% respondentu (11% lasa par noteiktām tēmām, 9% lasa internetā) un “Arheoloģija un etnogrāfija”, lai gan regulāri to lasa tikai 3% respondentu, atsevišķus rakstus lasa 15%. Atpazīstams ir izdevums “Latvijas viduslaiku pils”, kuru regulāri lasa 6%, bet par noteiktām tēmām 12%. Gatavību lasīt, ja šis izdevums būtu pieejams internetā, pauž 30% aptaujāto. Citiem izdevumiem, tādiem kā “Latvijas Arhīvi” (lasa regulāri 2%, par atsevišķām tēmām 10%), “Senajai Rīgai” un “Latvijas Universitāte. Vēsture” atpazīstamība ir krietni mazāka. Īpaši zema tā ir izdevumam “Latvijas Universitāte. Vēsture”, jo ar šādu nosaukumu iznāk tikai kopš 2017. gada. Iepriekš to pazina ar nosaukumu “Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie laiki”. Salīdzinoši plašu popularitāti iemantojis izdevums, kuru nevar uzskatīt ne par regulāru, ne zinātnisku monogrāfiju, lai gan tās autors ir pieredzējis arheologs un vēsturnieks – Andris Caune. Tā ir grāmatu sērija, kas veltīta Rīgas vēsturei – Rīga XIX gs. beigu un XX gs. sākuma pastkartēs. Tādus izdevumus kā “Rīgas Pārdaugava”, “Klusais centrs” lasa 8% respondentu, bet vismaz kādu no šīs sērijas grāmatām iegādājušies 15% respondentu. Respondenti tomēr dod priekšroku grāmatām, kuras aptvertu visu Latvijas vēsturi. Šāda veida izdevumus atbalstītu 35% aptaujāto, kamēr grāmatām, kas veltītas atsevišķiem vēstures periodiem, priekšroku dod 28% aptaujāto.

5. att. Sabiedrībā pieprasītākie vēsturnieku darbu veidi

Joprojām salīdzinoši augsts procents lasa par vēsturi drukātajā dienas presē – 15% lasa regulāri, 28% lasa par noteiktām tēmām. Iespējams, ar to arī izskaidrojams fakts, ka krievvalodīgajā telpā joprojām saglabājas Krievijas uzturētā vēstures izpratne. Salīdzinoši zema popularitāte ir radio raidījumiem par vēstures tēmām – tikai 2% atzīst, ka gūst zināšanas no šiem raidījumiem, lai gan Latvijas radio regulāri veido augstvērtīgus raidījumus ar vēsturnieku piedalīšanos “Kultūras Rondo”, “Zināmais nezināmajā” u.c. Augstāks – 6% šis rādītājs ir TV. Mūsdienās radio, TV un internetā pieejamus rakstus iespējams uzglabāt un ieteikt citiem interesentiem, ievietojot tos populārajos sociālajos tīklos, tādējādi palielinot lasītāju, klausītāju un skatītāju auditoriju. Uz jautājumu: “Vai Jūs izmantojiet norādes (linkus) uz rakstiem, radio un TV raidījumiem par vēsturi?” atbildes sadalījās sekojoši – 36% izmantoja *Facebook*, 20% *Draugiem.lv*, 2% *Twitter*. Citu sociālo tīklu norādīja 8%.

6. att. Sociālo tīklu loma vēsturnieku darbu popularizēšanā

Augsta popularitāte ir ilustrētajiem vēstures žurnāliem. Žurnālu “Ilustrētā Vēsture” regulāri lasa 28% respondentu, par noteiktām tēmām lasa 26%, bet interesi par to neizrāda 34%. Krietni zemāki šie rādītāji ir žurnālam “Nezināmā Vēsture” – regulāri to lasa 7% aptaujāto, bet atsevišķus rakstus lasa 17%.

Secinājumi

Lielākā daļa Latvijas sabiedrības izrāda interesi par Latvijas vēsturi un uzskata zināšanas par vēsturi par nozīmīgām.

Pārsteidzoši zema ir ģimenes loma, veidojot priekšstatu par vēsturi. Zināšanas par Latvijas vēsturi ģimenē ieguvuši tika 4% aptaujāto. Salīdzinoši zemu tiek vērtēts arī skolā iegūtais zināšanu daudzums – tikai 19% respondentu uzskata, ka vēstures zināšanas pamatā ieguvuši skolā. Lielākā daļa respondentu – 48% tās iegūst kompleksi – 6% pašmācības ceļā, 6% lasot grāmatas.

Vēsturniekiem nav viena veida, kā ar savām atziņām iepazīstināt sabiedrību. Tas jādara kompleksi, izmantojot visus iespējamās komunikācijas kanālus. Zinātniskie raksti, kas iekļauti zinātniskos izdevumos un ievietoti starptautiski atzītās datu bāzēs, veido saikni zinātnieks – zinātnieks, un to ietekme uz sabiedrību ir niecīga. Līdzīgi tas ir arī ar zinātniskajām monogrāfijām. Tas nozīmē, ka humanitārās zinātnes būtu jāvērtē pēc atšķirīgiem kritērijiem kā eksaktās zinātnes.

Sabiedrībā pastāv pieprasījums pēc darbiem, kuros kompakti būtu aplūkoti visi galvenie Latvijas vēstures jautājumi.

Nemainīgi noturīgs skaits respondentu – aptuveni 10% izrāda interesi par atsevišķiem vēstures periodiem, tēmām, vai personībām.

References

- Buks, A (2017). Vēsture pret pagātni jeb par vēstures didaktiku. *Interneta žurnāls Satori*. http://www.satori.lv/raksts/12806/Artis_Buks/Vesture_pret_pagatni_jeb_par_vestures_didaktiku (skatīts 30.03.2017.)
- DeVito, J. (2013). *Interpersonal Communication Book*. USA: Pearson, p. 11.
- EU referendum (2016). EU referendum: full results and analysis. <https://www.theguardian.com/politics/ng-interactive/2016/jun/23/eu-referendum-live-results-and-analysis> (skatīts 06.04.2017.)
- Dwyer, J. (2013). *Communication for Business and the Professions. Strategies and skills*. Pearson Australia, p. 11.
- Dribins, L. (2007). *Latvijas vēstures faktors sabiedrības integrācijas procesā. Pretestība sabiedrības integrācijai: cēloņi un sekas*. Rīga: Latvijas Universitātes Filosofijas un socioloģijas institūts, 44.–64. lpp.
- Hofstede, G. (2001). *Culture's Consequences*, 2nd Edition. Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations. London: Sage. pp. 11–13
- Kipere, Z. (2017). Top "Latvija un latvieši". *Zinātnes Vēstnesis*. 03.04.2017.
- Kūle, M. (2016). *Jābūtības vārdi*. Rīga: Zinātne, 423 lpp.
- Migrācijas ietekme uz valodas vidi Latvijā (2012). Migrācijas ietekme uz valodas vidi Latvijā. Latviešu valodas aģentūra. Pētījuma kopsavilkums. Pieejams: http://www.valoda.lv/wp-content/uploads/docs/Petijumi/Sociolingvistika/04_Migr%C4%81cija-kopsavilkums.pdf
- Shannon C. (1948). A Mathematical Theory of Communication. *Bell System Technical Journal*, Vol. 27, pp. 379.–423. Pieejams: <http://cm.bell-labs.com/cm/ms/what/shannonday/shannon1948.pdf> (skatīts 22.04.2015.)
- Zemītis, G. (2011). Nacionālā identitāte un valstiskums Latvijas vēsturē (sakarā ar Latvijas vēstures institūta 75. gadadienu). *Zinātnes Vēstnesis*. 09.05.2011. Pieejams: http://www.lza.lv/index.php?option=com_content&task=view&id=1215&Itemid=47 (skatīts 02.04.2017.)
- Zemītis, G. (2016). Meistara diploms ir vajadzīgs. *Apollo*. 18.08.2016. (skatīts 09.04.2017.)
- LSM.LV (2017). De Fokto: Mārtiņa ceļš no lauku puīša līdz iespējamam džihadistam Sīrijā. <http://www.lsm.lv/lv/raksts/latvija/zinas/de-facto-martina-cels-no-lauku-puisa-lidz-iespejamam-dzihadistam-sirija.a201413/> (skatīts 03.04.2017.)
- http://www.valoda.lv/wp-content/uploads/docs/Petijumi/Sociolingvistika/04_Migr%C4%81cija-kopsavilkums.pdf (skatīts 30.03.2017.)
- TVNET (2017). Aptauja. 41% Latvijas iedzīvotāji grāmatas nelasa. http://www.tvnet.lv/izklaide/gramatas/645211aptauja_41_latvijas_iedzivotaju_gramatas_nelasa (skatīts 30.03.2017.)

VALSTS PĀRVALDES KOMUNIKĀCIJAS LOMA SABIEDRĪBAS UZTICĒŠANĀS VEIDOŠANĀ

THE ROLE OF PUBLIC ADMINISTRATION COMMUNICATION IN BUILDING PUBLIC CONFIDENCE

Līga Mirlina,

Biznesa augstskola Turība, Latvija

Abstract

Along with decrease of administrative influences effective function of public administration needs support and partnership of the society. The necessity to consider the reaction of society obliges it to inform and create public understanding on decisions made by public administration, as well as to ensure opportunity for individuals to get involved in the decision making process. In other words, the regulation of the state needs increasingly more public acceptance and approval both responding to public position and wishes and creating common values and standards that in one way or other are often achieved by mass communication process. Thus the role of communication and public relations in public administration performance increases. Analysing principles of good governance and regulations of Latvia public administration, the objective of this research is to study the role of public relations in Latvia public administration. The strategic objectives of Latvian public administration regulations is to promote public participation and interest in the public administration processes as well as to ensure opportunity for society to obtain current and precise information on public administration activities.

Key words: state administration, communication, good governance, public participation

Ievads

Sabiedrības uzticēšanās valsts pārvaldei ir nozīmīga, jo tā veido pamatu sabiedrības atbalstam un akceptam pārvaldes pieņemtajiem lēmumiem demokrātiskā valstī. Viens no veidiem, kā veicināt valsts pārvaldes darbību atbilstoši sabiedrības gaidām un palielināt sabiedrības uzticēšanos, ir nodrošināt labas pārvaldības principu ieviešanu, kas ietver arī valsts pārvaldes komunikācijas ar sabiedrību attīstīšanu. Latvijas valsts pārvaldē labu pārvaldību principu ieviešana iesākta līdz ar valsts reformu koncepcijas pieņemšanu 1995. gadā, kā vienu no galvenajiem reformas virzieniem nosakot reformu attiecībās starp valsti un iedzīvotājiem, lai veicinātu informācijas pieejamību par valsts pārvaldes darbību un sabiedrības līdzdalību lēmumu pieņemšanā (Latvijas valsts pārvaldes reformas koncepcija, 1995). Kopš 2014. gada valsts pārvaldes komunikācijas mērķus nosaka Valsts pārvaldes politikas pamatnostādnes, kā prioritātes valsts pārvaldes komunikācijā definējot valsts pārvaldes un sabiedrības sadarbību, efektīvu informācijas apmaiņu un viedokļu saskaņošanu, inovāciju ieviešanu valsts pārvaldes darbā. (Valsts pārvaldes politikas pamatnostādnes, 2014)

Raksta mērķis ir pētīt Latvijas valsts pārvaldes komunikācijas nozīmi sabiedrības uzticēšanās veidošanā, balstoties uz valsts pārvaldes komunikācijas pētnieku teorētiskajām nostādnēm un ekspertu viedokļiem, kā arī Latvijas valdības pieņemto normatīvo dokumentu analīzi, kuri nosaka gan labas pārvaldības principu ieviešanu Latvijas valsts pārvaldē, gan komunikācijas ar sabiedrību mērķus un

pieejas. Viens no raksta uzdevumiem, balstoties uz Latvijas valsts pārvaldes darbību regulējošo normatīvo dokumentu analīzi, ir novērtēt labas pārvaldības principu ieviešanas gaitu, kas ietver vairākus komunikācijas aspektus un ir viens no instrumentiem sabiedrības uzticēšanās veidošanai. Otrs raksta uzdevums, balstoties uz valsts pārvaldes komunikācijas speciālistu un nevalstisko organizāciju pārstāvju viedokļiem, ir noteikt nozīmīgākās valsts pārvaldes komunikācijas ar sabiedrību problēmas, kas apgrūtina sabiedrības informētību par valsts pārvaldes darbību un ieinteresētību valsts pārvaldē, lai mazinātu sabiedrības distancēšanos no valsts un zemo uzticēšanos valsts pārvaldes institūcijām Latvijā. Kā pētījuma metodes autore darbā ir izmantojusi dokumentu analīzi, veicot Latvijas normatīvo aktu analīzi, kuri nosaka labas pārvaldības principu ieviešanu valsts pārvaldē, un ekspertu intervijas, iegūstot viedokļus no valsts pārvaldes komunikācijas speciālistu un nevalstisko organizāciju pārstāvju puses, kuri ir līdzdarbojušies dažādu līmeņu valsts pārvaldes lēmumu pieņemšanā. Rakstā ir meklētas atbildes uz šādiem jautājumiem: vai un kādā mērā Latvijas valdības komunikācijā tiek veicināta sabiedrības uzticēšanās valsts pārvaldei. Turpmākā tēmas izpēte varētu būt saistīta ar jautājumiem, kādā veidā būtu iespējams veicināt valdības komunikācijas mērķu sasniegšanu, kas saistīti ar lielāku sabiedrības iesaistīšanos un ieinteresētību valsts pārvaldes darbībā.

1. Labas pārvaldības principi kā pamats sabiedrībai uzticēšanās veidošanai

Demokrātiskas valsts pārvaldes galvenais mērķis ir kalpot savas valsts iedzīvotājiem, valsts pārvaldes institūcijām, galvenokārt likumdevējam un izpildvarai kā valsts attīstības procesa virzītājiem, veidojot un īstenojot tādu politiku, kas nodrošina valsts izaugsmi un iedzīvotāju labklājību. Viens no mūsdienu liberālisma filozofiem Džons Roulzs, *taisnīguma* teorijas autors, valstij piešķir neitrāla tiesneša lomu, kura uzdevums radīt visiem pilsoņiem vienlīdzīgas iespējas, lai tie varētu realizēt savus priekšstatus sabiedriskā labuma sasniegšanai. (Rawls, 1988, 257) Tādējādi ir akcentēti divi nozīmīgi aspekti – valsts pienākumi un indivīda pienākumi vispārējā sabiedriskā labuma sasniegšanai, līdz ar to demokrātiskās sabiedrības pastāvēšanai un valsts labklājības attīstībai nozīmīgas ir četru sabiedrības elementu – indivīda, pilsoniskās sabiedrības, privātā sektora un valsts – mijiedarbība. Pie tam, kā uzsver vācu filozofs Jurgens Hābermass, postindustriālā sabiedrībā, veidojoties kā sociālās labklājības valstij, tiek daudzkaršotas tādas attiecības un apstākļi, kurus nav iespējams adekvāti regulēt, izmantojot tīri publisko vai tīri privāto tiesību institūtus. Tas prasa, lai tiktu ieviestas tā sauktās sociālās likumdošanas normas, t.i., valsts regulēšanai aizvien vairāk ir nepieciešams sociāls akcepts, kuru var nodrošināt, veidojot kopējas vērtības un normas, kas nav iespējams ārpus komunikācijas procesa. (Habermas, 1989, 96)

Tādējādi demokrātiskā sabiedrībā efektīvai valsts pārvaldes darbībai ir nepieciešama sabiedrības iesaistīšanās, izpratne un atbalsts valsts pārvaldes pieņemtajiem lēmumiem. “Demokrātisks režīms kā sabiedrības un taisnīgs varas izmantošanas paraugs nozīmē, ka kopienas vai sabiedrības locekļi, balstoties uz vienlīdzības principu un mijiedarbojoties, meklē veidus, kā rast taisnīgus risinājumus, saskaņojot dažādas intereses un centienus.” (Jansone, Vilka, 2005, 165) Valsts pārvaldes uzdevums lēmumu pieņemšanā ir nodrošināt maksimālu iesaistīto pušu interešu pārstāvēniecību tā, lai pieņemtais lēmums atbilstu sabiedrības vajadzībām un gaidām. Te nozīmīga loma ir tieši valsts pārvaldes komunikācijai ar sabiedrību, lai saskaņotu sabiedrības intereses un iespējas un nonāktu pie konsensa starp iesaistītajām pusēm. Runājot par lēmumu pieņemšanas un īstenošanas procesu un sabiedrības iesaistīšanu, jāatzīmē, ka vairāki politikas pētnieki norāda uz problēmām, ar kurām saskaras mūsdienu demokrātiskās valsts pārvaldes. Pirmkārt, indivīda tiesību paplašināšanās novedusi pie konfliktiem, kurās saduras atšķirīgas dažādu indivīdu un sociālo grupu intereses. Vienlaikus jāatzīmē, ka atsevišķam indivīdam ir grūti ietekmēt politisko lēmumu pieņemšanas procesu, tādējādi veidojas sociālās grupas, kuras aizstāv tikai savas intereses, un daļa no tām kļūst spēcīgākas, attiecīgi izraisot jaunus sociālos

konfliktus. (Taylor, 1989, 167) Otrkārt, pēdējo gadu laikā ekonomiskā attīstība ir radījusi atsevišķu nozaru strauju augšupeju, kas novedusi pie citu reģionu un nozaru atpalcības vai pat bankrota, tādējādi palielinot sociālo spriedzi. Dažādas ekonomiskās un sociālās krīzes, kas izraisa daudzu uzņēmumu slēgšanu, būtisku ražošanas apjomu kritumu, lielu bezdarba pieaugumu un arī valstu finansiālas problēmas, ir uzskatāmas par spilgtiem piemēriem.

Valsts pārvaldes darbībā, lai mazinātu sociālo spriedzi un iesaistītu sabiedrības mazākumu, kā arī, lai panāktu pieņemtā lēmuma atbilstību sabiedrības vajadzībām, nozīmīga loma ir ANO formulētiem astoņiem labas pārvaldības principiem: līdzdalība, atklātība (caurspīdīgums), orientācija uz konsensu, atskaitīšanās, atsaucība, efektivitāte, vienlīdzība un likuma vara (Sheng: 1), no kurām lielākā daļa nav īstenojami bez valsts pārvaldes komunikācijas ar sabiedrību.

Kā stūrakmens labai pārvaldībai valsts pārvaldē minama līdzdalība, kuras pamatā ir divas pamattiesības – biedrošanās un vārda brīvība, jo līdzdalība nav iespējama bez augsta sabiedrības informētības līmeņa, no vienas puses, un labi organizētas pilsoniskās sabiedrības, no otras puses, respektīvi, līdzdalība balstās uz informētību un organizētību un nav iespējama vājās sabiedrībās. Kā otrs nozīmīgākais labas pārvaldības princips valsts pārvaldē jāmin atklātība jeb caurspīdīgums, kas lielā mērā balstās uz valsts pārvaldes komunikācijas darbu, jo tā ieviešanai nepieciešams, pirmkārt, nodrošināt informācijas pieejamību par valsts pārvaldes plānotajiem un pieņemtajiem lēmumiem, un, otrkārt, to, ka informācija sasniedz sabiedrības grupas vai indivīdus, uz kuriem attiecas lēmumi un to īstenošana. Tādējādi valsts pārvaldes komunikācijas uzdevums ir sniegt sabiedrībai vienkārši saprotamā formā informāciju par pieņemtajiem lēmumiem. Vēl viens nozīmīgs labas pārvaldības princips, kas cieši saistīts ar valsts pārvaldes komunikācijas nodrošināšanu, ir atskaitīšanās.

Ņemot vērā to, ka valsts pārvaldes uzdevums ir kalpot sabiedrībai un veicināt valsts attīstību, nozīmīgs labas pārvaldības princips ir valsts pārvaldes atsaucība jeb operativitāte, nodrošinot, ka valsts pārvaldes institūcijas un tās iniciētie procesi reaģē sabiedrības vajadzībām un gaidām saprātīgā laika termiņā, pie tam dodot iespēju lēmumu pieņemšanā iesaistīties visām ieinteresētajām pusēm. Šis princips cieši saistīts ar orientāciju uz konsensu, jo dažādām sabiedrības grupām un indivīdiem ir dažādas vajadzības un viedokļi par valsts attīstību un sabiedrības labklājību. Laba pārvaldība liek valsts pārvaldei būt vidutājiem starp dažādām sabiedrības vajadzībām un nodrošināt konsensa sasniegšanu, saskaņojot sabiedrības intereses un meklējot kopīgu optimālāko risinājumu, kas vislabāk atbilst sabiedrības vajadzībām kopumā. Šāda kopīga lēmumu pieņemšana, saskaņojot sabiedrības intereses, prasa no valsts pārvaldes skaidru un visaptverošu ilgtermiņa perspektīvu par sabiedrības ilgtspējīgas attīstības vajadzībām un optimālākajiem tās sasniegšanas veidiem. Perspektīvas definēšana, kuras pamatā ir izpratne par sabiedrības vēsturisko, kultūras un sociālo kontekstu, arī ir valsts pārvaldes komunikācijas uzdevums, kas iespējams tikai kā diskusijas rezultāts, nonākot pie konsensa. Savukārt konsensa panākšana sabiedrībā paredz arī tāda principa nepieciešamību kā vienlīdzība un nediskriminācija, jo demokrātiskā valstī sabiedrības labklājība ir lielā mērā atkarīga no garantijām un pārlicības, ka visi sabiedrības locekļi jūt publiskās pārvaldes ieinteresētību tās problēmu risināšanā un nejūtas atstumti tādēļ, ka nepieder pie sabiedrības valdošā vairākuma. Valsts pārvaldes uzdevums ir nodrošināt iespēju sasniegt vai saglabāt noteiktu savas labklājības līmeni visām grupām, īpaši vājākām un mazaizsargātām. Laba pārvaldība paredz, ka, kalpojot sabiedrības vajadzībām un nodrošinot tās interešu realizāciju, valsts pārvaldei jāievēro efektivitāte un rezultativitāte, t.i., valsts pārvaldes institūcijas, to pieņemtie un īstenotie lēmumi rada rezultātu, kas atbilst sabiedrības vajadzībām un gaidām, maksimāli lietderīgi izmantojot tai atvēlētos resursus, kā arī rūpējoties par to atjaunošanu. Kā pēdējais labas pārvaldības princips minams tiesiskums jeb likuma vara, kas nodrošina visu iepriekšminēto principu ievērošanu, jo, tikai pastāvot godīgai un taisnīgai likumdošanai, iespējams īstenot citus labas pārvaldības principus – vienlīdzību, nediskrimināciju, atskaitīšanos, caurspīdīgumu u.c.

Jāatzīmē, ka valsts pārvaldes komunikācija, kas lielā mērā vērsta uz sabiedrības informēšanu un iesaistīšanu valsts pārvaldē, nav tikai labas gribas izpausme, bet arī normatīvajos aktos noteikts valsts pārvaldes pienākums. Normatīvajos aktos nostiprinātas sabiedrības tiesības saņemt informāciju un valsts pārvaldes institūciju pienākums sniegt informāciju ir viens no priekšnoteikumiem valsts pārvaldes darbībai sabiedrības interesēs.

2. Labas pārvaldības principu nostiprināšana Latvijas valsts pārvaldē

Informācijas atklātība un pieejamība nodrošina valsts pārvaldes darbības pārskatāmību, un rezultātā sabiedrība var gūt pārliecību, ka valsts pārvalde darbojas tās interesēs. Sabiedrības informēšanai kā valsts pārvaldes pienākumam ir sena vēsturiska attīstība, un laika gaitā daudzu demokrātisku valstu likumdošanā ir nostiprināta laba prakse un izveidojušās noteiktas tradīcijas. Šī raksta ietvaros tiks aplūkoti, autoresprāt, nozīmīgākie Latvijas Republikas normatīvie akti, kuri nosaka valsts pārvaldes pienākumu nodrošināt informācijas pieejamību un atklātību Latvijā. Kā nozīmīgākie likumi, kuros noteiktas sabiedrības tiesības iegūt informāciju un publiskās pārvaldes pienākums to sniegt, ir minami šādi: Latvijas Republikas *Satversme*, *Informācijas atklātības likums*, *Iesniegumu likums*, *Valsts pārvaldes iekārtas likums*, kā arī citi likumi, kuri regulē noteiktu jomu un paredz noteiktas jomas institūcijas pienākumu un atbildību nodrošināt informācijas pieejamību sabiedrībai.

Vispārējais publiskās pārvaldes darbības pamats ir Latvijas Republikas *Satversme*, kuras 1. pants nosaka, ka Latvija ir neatkarīga demokrātiska republika, tādējādi paredzot publiskās pārvaldes pakļautību demokrātiskā veidā izteiktai tautas gribai. Informācijas pieejamība, tiesības uz vārda un viedokļu brīvību ir vienas no svarīgākajām cilvēktiesībām, kas ir ietvertas *Satversmes* 8. nodaļā "Cilvēku pamattiesības". *Satversmes* 90. pants paredz, ka ikvienam ir tiesības zināt savas tiesības. *Satversmes* 100. pants nosaka, ka ikvienam ir tiesības uz vārda brīvību, kas ietver tiesības brīvi iegūt, paturēt un izplatīt informāciju, paust savus uzskatus, kā arī paredz cenzūras aizliegumu. *Satversmes* 104. pants nosaka, ka ikvienam ir tiesības likumā paredzētajā veidā vērsties valsts un pašvaldību iestādēs ar iesniegumiem un saņemt atbildi pēc būtības. Tādējādi *Satversme* nosaka valsts pārvaldes pienākumu nodrošināt normatīvo aktu pieejamību un izskaidrošanu sabiedrībai, iesaistīt sabiedrību lēmumu pieņemšanā, kā arī sabiedrības tiesības saņemt un izplatīt informāciju.

Informācijas atklātības likums ir nozīmīgs ieguldījums sabiedrības informētības nodrošināšanā, paredzot personas tiesības saņemt informāciju un valsts pārvaldes institūciju pienākumu sniegt informāciju. Šis likums nosaka vienotu kārtību, kādā privātpersonas ir tiesīgas iegūt informāciju iestādē un izmantot to. *Informācijas atklātības likums* nostiprina vispārējos pamatus informācijas iegūšanai un attiecas uz dokumentētu informāciju, kura ir institūcijas rīcībā. Izanalizējot *Informācijas atklātības likuma* normas, var secināt, ka tas nodrošina demokrātiskas valsts iekārtas principu, paredzot atklātību un informācijas pieejamību, informācijas iegūšanas ierobežojumus samazinot līdz minimumam. *Iesniegumu likums* nodrošina *Satversmes* 104. pantā noteikto cilvēktiesību īstenošanu, un tā mērķis ir veicināt iedzīvotāju līdzdalību valsts pārvaldē. *Iesniegumu likums* nosaka kārtību, kādā privātpersona iesniedz un iestāde izskata dokumentu, kurā ietverts iestādes kompetencē esošs lūgums, sūdzība, priekšlikums vai jautājums, un atbild uz to, kā arī nosaka kārtību, kādā iestāde pieņem apmeklētājus.

Nozīmīga loma valsts pārvaldes darbībā ir *Valsts pārvaldes iekārtas likumam*, kura mērķis ir nodrošināt demokrātisku, tiesisku, efektīvu, atklātu un sabiedrībai pieejamu valsts pārvaldi. Likuma 10. pants nosaka valsts pārvaldes principus, no kuriem trīs ir cieši saistīti ar valsts pārvaldes komunikācijas veidošanu. Pirmkārt, valsts pārvalde savā darbībā ievēro labas pārvaldības principus, kas ietver atklātību pret privātpersonu un sabiedrību, datu aizsardzību, taisnīgu procedūru īstenošanu saprātīgā

laikā un citus noteikumus, kuru mērķis ir panākt, lai valsts pārvalde ievērotu privātpersonas tiesības un tiesiskās intereses. Otrkārt, valsts pārvalde savā darbībā pastāvīgi pārbauda un uzlabo sabiedrībai sniegto pakalpojumu kvalitāti, vienkāršojot un uzlabojot procedūras privātpersonas labā. Valsts pārvaldes pienākums ir arī informēt sabiedrību par savu darbību, it īpaši to sabiedrības daļu un indivīdus, kuru tiesības vai tiesiskās intereses īstenotā vai plānotā darbība skar vai var skart. *Valsts pārvaldes iekārtas likums* nosaka arī publiskās pārvaldes pienākumu atskaitīties sabiedrībai par paveikto. Saskaņā ar likuma 94. pantu, lai informētu sabiedrību par iestādes darbību, kā arī par tai piešķirto budžeta līdzekļu izlietojumu, iestāde sagatavo publiskos pārskatus. Kā redzams, *Valsts pārvaldes iekārtas likums* vistiešāk nosaka valsts pārvaldes iestāžu pienākumu informēt un atskaitīties sabiedrībai.

Izanalizējot normatīvos aktus, kas nosaka publiskās pārvaldes pienākumu informēt sabiedrību, redzams, ka normatīvo aktu līmenī ir nodrošināts atklātības un informācijas pieejamības princips Latvijas publiskajā pārvaldē, tādējādi nostiprinot tādus labas pārvaldības principus kā atklātība, atskaitītšanās, līdzdalība, atsaucība, orientācija uz konsensu.

Analizējot nozīmīgākās problēmas valsts pārvaldes komunikācijā ar sabiedrību, kas apgrūtina sabiedrības informētību par valsts pārvaldes darbību un ieinteresētību valsts pārvaldē, lai mazinātu sabiedrības distancēšanos no valsts un zemo uzticēšanos valsts pārvaldes institūcijām Latvijā, autore apkopoja vairāku valsts pārvaldes komunikācijas speciālistu viedokļus, kuri ikdienā nodrošina komunikāciju ar sabiedrību, un nevalstisko organizācijas pārstāvju viedokļus, kuri līdzdarbojas valsts pārvaldes lēmumu pieņemšanas procesos dažādos līmeņos. Apkopotie viedokļi norāda uz vairākām problēmām valsts pārvaldes komunikācijā ar sabiedrību, kas būtiski ietekmē sabiedrības uzticēšanās līmeni valsts pārvaldei. No vienas puses, ir nepieciešami uzlabojumi valsts pārvaldes komunikācijas veidošanā, jo vairums valsts pārvaldes institūciju sniedz apjomīgu un sarežģīta rakstura informāciju, kā arī izmanto samērā vienveidīgus komunikācijas kanālus, kas ierobežo sabiedrības iespējas saņemt informāciju un līdzdarboties komunikācijas procesā, un iesaistīties valsts pārvaldes lēmumu pieņemšanā. No otras puses, ir vērojama arī izteikta sabiedrības norobežošanās un nevēlēšanās iesaistīties valsts pārvaldes procesos, uzskatot, ka valsts attīstības un sabiedrības labklājības nodrošināšana pamatā ir valsts pārvaldes institūciju, nevis katra iedzīvotāja pienākums. Tādējādi var secināt, ka pamatā Latvijas valsts pārvaldes komunikācijai ir raksturīga vienvirziena informācijas izplatīšana, lai gan Latvijas valsts pārvaldes komunikācijas mērķis ir mijiedarbības veidošana starp valsts pārvaldi un sabiedrību. Arī ASV sabiedrisko attiecību teorētiķis Džeimss Grunigs uzver, ka komunikācijas veidošanā optimālākais ir divvirzienu simetriskais modelis, aktīvi iesaistot auditoriju komunikācijas procesā un līdz ar to veicinot savstarpējo sapratni starp organizāciju un tās ieinteresētajām pusēm (*Grunig, 2001*). Līdz ar to sabiedrības uzticēšanos valsts pārvaldei var palielināt, pilnveidojot un modernizējot valsts pārvaldes komunikāciju, kā galveno vadmotīvu izvēloties vienkāršu, jēgpilnu un ikvienam iedzīvotājam saprotamu saziņu, kas, no vienas puses, sniegtu informāciju par valsts pārvaldes paveikto un, no otras puses, skaidrotu katra indivīda lomu valsts izaugsmei.

Secinājumi

Analizējot Latvijas valsts pārvaldē pieņemtos normatīvos aktus, var secināt, ka lielā mērā valsts pārvaldes komunikācijas darbs ir balstīts uz nepieciešamību iesaistīt iedzīvotājus lēmumu pieņemšanā, radot iespējas viedokļu izteikšanai un uzklausišanai, nodrošināt informācijas atklātību un pieejamību. Valsts pārvaldes veidotajās publiskajās diskusijās par komunikāciju un viedokļu apmaiņā ir svarīgi ievērot vairākus labas pārvaldības principus: līdzdalība, argumentu pamatotība un pamatošana, cieņa pret citiem viedokļiem, konsensa meklēšana un patiesums. Tomēr neraugoties uz Latvijas valsts

pārvaldes ieviestajiem komunikācijas pasākumiem, vairāki politikas pētnieki norāda uz problēmām, ar kurām saskaras mūsdienu valsts pārvaldes. Atsevišķam indivīdam ir grūti ietekmēt politisko lēmumu pieņemšanas procesu, tādējādi veidojas sociālās grupas, kuras aizstāv savas intereses, un daļa no tām kļūst spēcīgākas, izraisot jaunus sociālos konfliktus (*Taylor, 1989, 167*). Valsts pārvaldei komunikācijas procesā ne vienmēr izdodas veidot līdzsvarotu dialogu ar visām sabiedrības grupām un attīstīt atgriezenisko saiti ar sabiedrību. Kā uzsver komunikācijas pētnieki, ja izpildvarai vai likumdošanas varai neizdodas pievērst uzmanību tās programmai vai tās lēmumiem, tad tā nespēj gūt sabiedrības atbalstu un galu galā cieš neveiksmi. Komunikācijas trūkums un plaša starp valsts pārvaldes institūcijām un ierindas pilsoņiem bieži vien tiek minēti kā galvenie iemesli iedzīvotāju zemajam atbalstam daudziem valsts pārvaldes lēmumiem vai pat to noraidīšanai.

Valsts pārvaldei ir potenciāls uzlabot komunikācijas rezultātus, izmantojot tiešsaistes sadarbību un dalīšanos ar informāciju. Jāatzīmē, ka XXI gadsimtā valsts pārvalde saskaras ar aizvien pieaugošu spiedienu darīt vairāk ar mazākiem resursiem. Informācijas un komunikācijas tehnoloģijas laikmetā pieaug valsts pārvaldes iespējas veidot ciešāku mijiedarbību ar sabiedrību, līdz ar to palielinot savas darbības efektivitāti un nodrošinot lēmumu pieņemšanu atbilstoši sabiedrības vajadzībām un gaidām. Tomēr tas ir arī liels izaicinājums, jo pieaug gan mijiedarbības intensitāte, gan tās temps, kas prasa valsts pārvaldei elastīgu spēju pielāgoties strauji mainīgajai sabiedriskajai videi un būtiski uzlabot savas spējas sniegt pakalpojumus un pieņemt lēmumus atbilstoši sabiedrības gaidām (*Blumenthal, 2009*). Jāatzīmē, ka valsts pārvaldei, saskaroties ar izaicinājumiem, ieviešot sociālos medijus komunikācijas īstenošanā, argumentu par labu šo informācijas un komunikācijas tehnoloģiju izmantošanai ir vairāk nekā negatīvo aspektu. Šīs tehnoloģijas var padarīt mijiedarbību ar sabiedrību par vienkāršu un spēcīgu procesu, padarīt pētījumus ātrākus, identificēt ietekmētājus noderīgās mikronišās, nodrošināt mehānismus cīņai ar negatīvu publicitāti un izmērīt sabiedrisko viedokli, lai palīdzētu paziņot sabiedrisko politiku, kā arī nodrošināt ātru un vieglu informācijas izplatīšanu. (*Drapeau, 2009*)

Attīstoties informācijas un komunikācijas tehnoloģijām, mainoties sabiedrības komunikācijas paradumiem, Latvijas valsts pārvaldes komunikācijas būtiskākais izaicinājums ir spēja atrast un pielietot jaunus sadarbības un līdzdalības mehānismus, kas veidotu un vairotu ikviena iedzīvotāja līdzatbildību par valsts izaugsmi un sabiedrības labklājību. Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijā minēts, ka radošs indivīds un sabiedrība, kas spēj novērtēt un izmantot savu radošo potenciālu, ir galvenie attīstības virzītājspēki.

Noslēgumā jāmin, ka vispirms valsts pārvaldes komunikācijā arvien pilnvērtīgāk nepieciešams izmantot jaunākās informācijas un komunikācijas tehnoloģijas, otrkārt, valsts pārvaldes komunikācijas veidošanu ietekmē sabiedrības komunikācijas paradumu izmaiņas, treškārt, nozīmīga loma valsts pārvaldes komunikācijā ir spējai ieinteresēt un iesaistīt cilvēkus sociālajos tīklos un citos sociālajos medijos, vienlaikus padarot to saturiski pilnvērtīgāku, ceturtkārt, arvien sarežģītāk valsts pārvaldes komunikācijā ir motivēt cilvēkus uzņemties līdzatbildību par valsts attīstību un izaugsmi laikā, kad vērojama sabiedrības distancēšanās no valsts un zema uzticēšanās valsts pārvaldes institūcijām. Turpmākā valdības publisko attiecību attīstība saistāma ar pastiprinātu sadarbību un saskaņošanu starp valsts pārvaldi un sabiedrību.

References

- Blumenthal, A. (2009). Why Social Media Matters for Government. *Nextgov*. Pieejams http://www.nextgov.com/nextgov/ng_20090415_9417.php_ada (skatīts 12.02.2017.)
- Drapeau, M. (2009). Government 2.0: How Social Media Could Transform Gov PR. Pieejams <http://www.pbs.org/mediashift/2009/01/government-20-how-social-media-could-transform-gov-PR> (skatīts 12.02.2017.)
- Grunig, J. E. (2001). Two-way symmetrical public relations: Past, present, and future. In Heath, R. L., Vasquez G. (Eds.), *Handbook of public relations* (pp. 11–30). Thousand Oaks, CA: Sage
- Habermas, J. (1989). *The Structural Transformations of the Public Sphere*. Cambridge: Polity Press, 301 p.
- Iesniegumu likums. Pieņemts 27.09.2007. *Latvijas Vēstnesis*, 11.10.2007, Nr. 164. Pēdējie grozījumi 15.03.2012.
- Informācijas atklātības likums. Pieņemts 29.10.1998. *Latvijas Vēstnesis*, 06.11.1998, Nr. 334/335. Pēdējie grozījumi 03.09.2015.
- Jansone, D., Vilka, I. (2005). Pārvaldes struktūru atsaucīgums. Rozevskis, J., red. *Cik demokrātiska ir Latvija. Demokrātijas audits*. Rīga: Latvijas Universitāte, 165.–174. lpp.
- Latvijas Republikas Satversme. Pieņemta 15.02.1922. *Latvijas Vēstnesis*, 01.07.1993, Nr. 43. Pēdējie grozījumi 19.05.2016.
- Latvijas valsts pārvaldes reformas koncepcija, 1995. Pieejams <https://www.vestnesis.lv/ta/id/34450> (skatīts 17.03.2017.)
- Rowls, J. (1988). The Priority of Right and Idea of Good. *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 17, No. 4, pp. 251.–276.
- Sheng, Y.K. *What is Good Governance?* Pieejams <http://www.unescap.org/pdd/prs/ProjectActivities/Ongoing/gg/governance.pdf> (skatīts 12.02.2017.)
- Taylor, C. (1989). Cross-Purposes: The Liberal-Communitarian Debate. In: Rosenblum, N., ed. *Liberalism and Moral Life*. Cambridge: Harvard University Press, pp. 159.–182.
- Valsts pārvaldes iekārtas likums. Pieņemts 06.06.2002. *Latvijas Vēstnesis*, 21.06.2002, Nr. 94. Pēdējie grozījumi 05.05.2016.
- Valsts pārvaldes politikas attīstības pamatnostādnes 2014.–2020. gadam (2014). Pieejams <http://m.likumi.lv/doc.php?id=271384> (skatīts 12.02.2017.)

MANTAS ARESTS KĀ MANTISKO JAUTĀJUMU RISINĀJUMA NODROŠINĀJUMS KRIMINĀLPROCESĀ

ATTACHMENT OF PROPERTY TO ENSURE THE SOLUTION OF FINANCIAL MATTERS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Edijs Pastars, Mg.iur.,

Biznesa augstskolas *Turība* studiju programmas "Juridiskā zinātne" doktorants, Latvija

Abstract

The objective of the article is to study separate aspects of criminal procedure's legal framework regarding imposition of an attachment on property. The author in this paper focuses on the range of problems related to essence, objective, ground, and content of imposition of the attachment on property in criminal proceedings. During development of the article, historical, analytical, comparative, grammatical, teleological, and systematic methods were used. During elaboration of the article, it was concluded that imposition of the attachment on property in its essence is to be recognised as a procedural compulsory measure. Specific information that the property could be alienated or concealed does not and cannot serve as grounds for imposing the attachment on property. Restrictions on the attached movable property depend on the person who is entrusted with storage of the transferred attached property.

Keywords: imposition of an attachment on property, solving financial matters in criminal proceedings, objective and ground of imposition of the attachment on property, content of imposition of the attachment on property

Atslēgas vārdi: aresta uzlikšana mantai, mantisko jautājumu risināšana kriminālprocesā, aresta uzlikšanas mantai mērķis un pamats, aresta uzlikšana mantai saturs

Ievads

Atbilstoši Latvijas Republikas *Satversmes* 105. pantam ikvienam ir tiesības uz īpašumu. Īpašumu nedrīkst izmantot pretēji sabiedrības interesēm. Īpašuma tiesības var ierobežot vienīgi saskaņā ar likumu. (Latvijas Republikas *Satversme*, 1922, 105)

Kriminālprocesa likums ir viens no likumiem, kurā iekļautais tiesiskais regulējums ļauj ierobežot personas tiesības uz īpašumu.

2016. gadā Latvijā reģistrēti 45 639 noziedzīgi nodarījumi (Latvijas Republikas Prokuratūra, Gada pārskats par prokuratūras darbu 2016. gadā, 1), līdz ar to ir pamats uzskatīt, ka katru gadu Latvijā ir vairāki desmiti tūkstošu gadījumu, kad procesa virzītājiem kriminālprocesos ir jālemj jautājumi attiecībā uz mantisko jautājumu risināšanu, tai skaitā attiecībā uz mantisko jautājumu risinājuma nodrošināšanu.

Kriminālprocesa likuma 1. pantā ir noteikts, ka *Kriminālprocesa likuma* mērķis ir noteikt tādu kriminālprocesa kārtību, kas nodrošina efektīvu *Krimināllikuma* normu piemērošanu un krimināltiesisko attiecību taisnīgu noregulējumu bez neattaisnotas iejaukšanās personas dzīvē (*Kriminālprocesa likums*, 2005, 1). Kā norādījusi *Satversmes* tiesa, likumiem un citiem normatīvajiem aktiem jābūt publiski pieejamiem, pietiekami skaidriem un saprotamiem (*Satversmes tiesa*, 01.12.2006., 18), līdz ar to autors secina, ka

Kriminālprocesa likuma mērķa sasniegšana nav iespējama, ja *Kriminālprocesa likumā* nav skaidri definēts mantas aresta saturs, tā kā šis apstāklis ne tikai apgrūtina šī tiesību institūta piemērošanu, bet arī liedz arestētās mantas īpašniekam vai likumīgajam valdītājam pilnvērtīgi realizēt savas tiesības.

Neskatoties uz to, ka vairāki Latvijas tiesību zinātnieki jau ilgstoši ir norādījuši uz dažādiem būtiskiem trūkumiem tiesiskajā regulējumā attiecībā uz aresta uzlikšanu mantai kriminālprocesā (Meikališa, Strada-Rozenberga, 2010, 52; Makurina, 2011; Berezins, 2014; Kārklīņš, Rozenbergs, 2017 u.c.), tikai 2016. gada nogalē Saeimā ir iesniegti un šobrīd pirmajā lasījumā apstiprināti apjomīgi grozījumi *Kriminālprocesa likumā*, ar kuriem paredzēts precizēt mantas aresta tiesisko regulējumu (Latvijas Republikas Saeima, Likumprojekts Nr. 630/Lp12 Grozījumi *Kriminālprocesa likumā*), tai skaitā attiecībā uz aresta uzlikšanas mantas saturu.

Tā kā problēmu loks attiecībā uz aresta uzlikšanu mantai kriminālprocesā ir pietiekami plašs, ņemot vērā referāta apjomu, autors kā referāta mērķi ir noteicis izpētīt jautājumus, kas attiecas uz aresta uzlikšanas mantai kriminālprocesā saturu, kā arī jautājumus, kas attiecas uz aresta uzlikšanas mantai kriminālprocesā būtību, mērķi un pamatu, tā kā aresta uzlikšanas mantai satura analīze ir saistīta arī ar aresta uzlikšanas mantai kriminālprocesā būtību, mērķi un pamatu.

1. Aresta uzlikšanas mantai būtība

Ne *Kriminālprocesa likumā*, ne citos normatīvajos aktos aresta uzlikšanas mantai legālā definīcija nav sniegta. Šāds apstāklis iespējams izskaidrojams ar to, ka likumdevējs to uzskatījis par pašsaprotamu. (Makurina, 2011)

Kriminālprocesa normas, kas reglamentē aresta uzlikšanu mantai un ar to saistītos jautājumus, iekļautas *Kriminālprocesa likuma* 28. nodaļā "Mantisko jautājumu risinājuma nodrošināšana". Ņemot vērā, ka minētajā Kriminālprocesa nodaļā ir regulēti tikai jautājumi, kuri attiecas uz aresta uzlikšanu mantai, secināms, ka aresta uzlikšana mantai var tikt definēta, kā mantisko jautājumu risinājuma nodrošinājums.

Vēsturiski Krievijas tiesību zinātnieku vidū kādu laiku pastāvēja viedoklis, ka aresta uzlikšana mantai ir atzīstama par izmeklēšanas darbību, tā kā, sastādot protokolu par aresta uzlikšanu mantai, nereti tika fiksēti arī kriminālprocesam nozīmīgi apstākļi (Чувилев, 1989, 36). Minētā pozīcija tika pamatota arī ar apstākli, ka Krievijas Padomju Federatīvās Sociālistiskās Republikas *Kriminālprocesa kodeksā* aresta uzlikšana mantai tika definēta kā izmeklēšanas darbība (Кривошеков, Булдакова, 2014). Jāatzīmē, ka analogiski arī *Latvijas Kriminālprocesa kodeksā* mantas arestu reglamentējošās normas bija iekļautas vienā nodaļā ar kratīšanu un izņemšanu. (*Latvijas Kriminālprocesa kodekss*, 1961, 175)

Atbilstoši valdošajam viedoklim mūsdienā Krievijas tiesību zinātnieku vidū aresta uzlikšana mantai ir viens no procesuālo piespiedu līdzekļu veidiem (Ионов, 2012, 191). Piemēram, D. Praskovjins norādījis, ka aresta uzlikšana mantai ir attiecināma uz preventīvajiem procesuālajiem piespiedu līdzekļiem, kuru mērķis ir novērst kriminālprocesa dalībnieku pret darbību vai nevēlamu uzvedību. (Прасковьян, 2006, 62)

Arī Latvijas tiesību zinātnieks A. Liede, analizējot Latvijas PSR *Kriminālprocesa kodeksu*, ir norādījis, ka aresta uzlikšana mantai atzīstams par procesuālo piespiedu līdzekli, ar kuru nodrošina ar noziegumu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas iespēju (Liede, 1970, 192–195). J. Makurina ir norādījusi, ka aresta uzlikšana mantai ir atzīstama par procesuālo piespiedu līdzekli arī mūsdienā *Kriminālprocesa likumā* (Makurina, 2011), kam autors pilnībā pievienojas.

2. Aresta uzlikšanas mantai mērķis un pamats

N. Krivoščekovs un V. Buldakova uzskata, ka aresta uzlikšanas mantai mērķis ir šķēršļu radīšana (mantas – *autora piez.*) iespējamai atsavināšanai vai slēpšanai. (*Кривошечков, Булдакова, 2014*)

Līdzīgu pozīciju pauž arī J. Makurina, norādot, ka *Kriminālprocesa likuma* 361. pantā ir uzskaitīti tiesību institūta mērķi, tas ir, tie galarezultāti, kuru sasniegšanai nereti nepieciešams izmantot pagaidu aizsardzības līdzekli – aresta uzlikšanu mantai, lai laikus novērstu iespēju izvairīties no sprieduma izpildīšanas kādas personas ļaunprātīgu darbību dēļ. (Makurina, 2011)

Kā norādījis A. Berezins, iepriekš citētajās tiesību normās (*Kriminālprocesa likuma* 361. panta pirmajā daļā, pirmajā ar indeksu viens un otrajā daļā – *autora piez.*) ir formulēti aresta uzlikšanas mērķi. Būtībā tie ir divi:

- 1) mantisko jautājumu risinājuma nodrošināšana;
- 2) iespējamā krimināltiesiskā piespiedu līdzekļa izpildes nodrošināšana. (Berezins, 2014)

Autors pievienojas N. Krivoščekova, V. Buldakovas un J. Makurinas viedoklim, ka mantas aresta mērķis ir novērst iespēju izvairīties no sprieduma izpildīšanas kādas personas ļaunprātīgu darbību dēļ. Tajā pašā laikā autors uzskata, ka mantas aresta mērķis ir plašāks, tas ir, mantas aresta mērķis ir ne tikai novērst iespēju izvairīties no mantisko jautājumu risinājuma, bet arī no iespējamā krimināltiesiskā piespiedu līdzekļa izpildes.

Attiecībā uz mantisko jautājumu risinājumu autors vēlas vērst uzmanību, ka tas var tikt realizēts ne tikai ar spriedumu, bet arī, piemēram, ar prokurora priekšrakstu par sodu vai ar lēmumu procesā par noziedzīgu iegūtu mantu.

Ar krimināltiesisko piespiedu līdzekli saprot gan sodu – mantas konfiskāciju, gan juridiskajai personai piemērojamos piespiedu ietekmēšanas līdzekļus – likvidāciju, naudas piedziņu un mantas konfiskāciju (Berezins, 2014). Papildus tam ar krimināltiesisko piespiedu līdzekli autors saprot arī medicīniska rakstura piespiedu līdzekļus.

Kriminālprocesa likuma 361. pantā pamats aresta uzlikšanai mantai izteikts atklātā juridiskā jēdziena formā, proti, likumā nav noteikti kritēriji aresta uzlikšanai mantai, taču tas vēl neliecina, ka šādu kritēriju vispār nav. Gluži pretēji – procesa virzītājam rodas pienākums šo atklāto juridisko jēdzienu piepildīt ar saturu, vadoties no katras lietas konkrētajiem apstākļiem. (Makurina, 2011)

Kā norādījis A. Berezins, no *Kriminālprocesa likuma* 361. panta pirmās, pirmās prim un otrās daļas, kā arī kriminālprocesa tiesību institūta – mantas aresta – jēgas izriet, ka pamats aresta uzlikšanai mantai kriminālprocesā ir apstāklis, ka šā pagaidu aizsardzības līdzekļa savlaicīga nepiemērošana var padarīt mantisko jautājumu risinājuma, iespējamā soda vai piespiedu ietekmēšanas līdzekļa izpildi par apgrūtinātu vai neiespējamu, kā arī nepieciešamība atņemt noziedzīgi iegūtu mantu, liedzot to izmantot un gūt no tās labumu. (Berezins, 2014)

Analizējot minēto A. Berezina pozīciju attiecībā uz mantas aresta mērķi un pamatu, autors uzskata, ka A. Berezins jauc vietām aresta uzlikšanas mantai mērķi un pamatu.

Pirmkārt un galvenokārt, manas aresta uzlikšanas pamats ir apstāklis, ka nepieciešams risināt mantisko jautājumu kriminālprocesā vai kriminālprocesā iespējams piemērot kādu no krimināltiesiskajiem piespiedu līdzekļiem.

Jāatzīmē, ka likumdevējs plāno atteikties no vispārīgā jēdziena “mantisko jautājumu risinājums” attiecībā uz aresta uzlikšanas mantai pamatu, *Kriminālprocesa likuma* 361. pantā konkrēti norādot, kādos gadījumos varēs uzlikt arestu mantai, apvienojot un izsakot *Krimināllikuma* 361. panta pirmo un pirmo

ar indeksu viens daļu šādā jaunā redakcijā: “Lai nodrošinātu procesuālo izdevumu un kaitējuma kompensācijas piedziņu, iespējamo noziedzīgi iegūtas mantas, līdzekļu, ko persona guvusi no šādas mantas realizācijas, noziedzīgi iegūtas mantas izmantošanas rezultātā gūto augļu vai ar noziedzīgu nodarījumu saistītās mantas konfiskāciju, kā arī iespējamo mantas konfiskāciju kā papildsodu, kriminālprocesā uzliek arestu mantai. Arestu var uzlikt mantai, lai nodrošinātu iespējamo mantas īpašās konfiskācijas aizstāšanu *Krimināllikumā* noteiktajos gadījumos, kā arī, lai nodrošinātu tādas mantas piedziņu, kuras izcelsme ir noziedzīga nodarījuma atklāšanai izmantoti valsts līdzekļi” (Latvijas Republikas Saeima, Likumprojekts Nr. 630/Lp12 Grozījumi *Kriminālprocesa likumā*).

Ar “īpašo konfiskāciju” tiks saprasta noziedzīgi iegūtas mantas, ar noziedzīgu nodarījumu saistītās mantas un noziedzīga nodarījuma izdarīšanas priekšmeta konfiskācija, kā arī mantas īpašās konfiskācijas aizstāšana. (Latvijas Republikas Saeima, Likumprojekts Nr.630/Lp12 Grozījumi *Kriminālprocesa likumā*)

Autora ieskatā šāds risinājums ir vērtējams pozitīvi, jo precīzāk tiks atklāts aresta uzlikšanas mantai pamats.

Atsevišķi Krievijas tiesību zinātnieki uzsver, ka ar pamatu aresta uzlikšanai mantai saprot pamatotu uzskatu, ka manta varētu tikt atsavināta vai noslēpta, turklāt pieņemumam jāizriet no konkrētajiem faktiem, tas ir, no mēģinājumiem mantu noslēpt, no mantas pārdošanas izsludināšanas, no atteikuma labprātīgi atlīdzināt nodarītos zaudējumus, no neierašanās pēc procesa virzītāja aicinājuma utt. (Смирнов, Калиновский, 2003, 231). Šādu pozīciju ir atbalstījusi arī Krievijas Federācijas Konstitucionālā tiesa, kura savā lēmumā ir norādījusi, ka aresta uzlikšana mantai pieļaujama tikai konstatējot konkrētus faktiskos apstākļus, kuri nosaka nepieciešamību uzlikt arestu mantai. (Krievijas Federācijas Konstitucionālā tiesa, 356-O, 2004)

Turpretī citi autori norāda, ka šāda pieeja nevar tikt atzīta par produktīvu, jo teorijā aresta uzlikšana mantai visai pamatoti tiek pielīdzināta preventīvajam procesuālajam piespiedu līdzeklim, kura mērķis ir novērst kriminālprocesā iesaistītās personas prettiesisku jeb nevēlamu darbību, savukārt preventīvo piespiedu līdzekļu piemērošanai pietiek ar pamatotām aizdomām, ka var iestāties noteiktas sekas (Гаврилин, 2005). Līdzīgu pozīciju pauž arī A. Berezins, norādot, ka šajā sakarā būtiski atzīmēt, ka atšķirībā no civiltiesiska strīda kriminālsodāmās darbības pašas par sevi jau liecina par relatīvi augstu riska varbūtības pastāvēšanas pakāpi attiecīgā nolēmuma izpildē. (Berezins, 2014)

Autors pilnībā pievienojas J. Makurinas pozīcijai, ka aresta uzlikšanas mantai pamatā nav un nevar būt vienīgi ticami pierādījumi, jo lielākoties nevar pierādīt darbības, kas vēl nav izdarītas – personas mēģinājumu izvairīties no sprieduma izpildes, mantu atsavinot, apgrūtinot utt. Ja procesa virzītāja rīcībā nonākusi informācija, kas var būt par pierādījumu tam, ka sprieduma izpilde lietā varētu kļūt apgrūtināta, piemēram, sludinājums par mantas pārdošanu, tas bez diskusijām kļūst par absolūtu pamatu aresta uzlikšanai mantai. Tomēr lielākoties šādu informāciju iegūt ir visai apgrūtināts, turklāt tas nav apskatāmā tiesību institūta pašmērķis, jo aresta uzlikšana mantai nav izziņas darbība un tās funkcijās neietilpst pierādījumu iegūšana. (Makurina, 2011)

3. Aresta uzlikšanas mantai saturs

Ar aresta uzlikšanas mantai saturu saprotami ierobežojumi, kādi attiecas uz minēto mantu pēc tās arestēšanas. No minētajiem ierobežojumiem attiecīgi izriet arī mantas īpašnieku, valdītāju, turētāju, kā arī trešo personu tiesības attiecībā uz minēto mantu.

Kā norādījusi J. Makurina, *Kriminālprocesa likumā* [...] nav skaidrots aresta uzlikšanas mantai saturs un tas, kādi var būt ierobežojumi personai, kuras mantai uzlikts arests. Citiem vārdiem, no *Kriminālprocesa likuma* neizriet, vai persona mantas aresta gadījumā var vai nevar lietot, valdīt un rīkoties ar sev piederošo mantu; var vai nevar iegūt augļus no savas mantas utt. (Makurina, 2012)

Gan padomju laikos, gan mūsdienās vairāki autori ar aresta uzlikšanu mantai sapratuši liegumu jebkurai personai ar to rīkoties (Божьев, 2002, 249). Piemēram, V. Ijonovs norāda, ka aresta uzlikšana mantai ir procesuālais piespiedu līdzeklis, kura būtība ir aizliegums mantas īpašniekam pārvaldīt vai izmantot to, kā arī īpašuma izņemšana un nodošana glabāšanā. Arestētais īpašums nevar tikt pārdots, uzdāvināts, apmainīts, iznīcināts, iznomāts vai iekļāts (Ионов, 2012, 31). Arī A. Liede, komentējot mantas aresta tiesisko regulējumu Latvijas PSR *Kriminālprocesa kodeksā*, ir norādījis, ka mantas, kurām uzlikts arests, nevar nodot glabāšanā to īpašniekiem, t.i., aizdomās turētajam vai apsūdzētajam. Nevar nodot mantu glabāšanā arī tādiem īpašnieka radniekiem un citām personām, par kurām ir pamats domāt, ka tās tiks sauktas pie kriminālatbildības lietā. Ja izmeklēšanas gaitā jāsauc pie kriminālatbildības persona, kurai nodota glabāšanā aprakstītā manta, pēdējā jānodod glabāšanā citai personai. (Liede, 1968, 266)

Neskatoties uz to, mūsdienās vairums Krievijas tiesību zinātnieku uzskata, ka mantas arests ne vienmēr liedz arestēto mantu pārvaldīt. Piemēram, N. Krivoščekovs un V. Buldakova norāda, ka mantas arests ietver īpašuma tiesību ierobežošanu, tai skaitā vienmēr tiek ierobežotas tiesības atsavināt īpašumu, kā arī atsevišķos gadījumos (kad mantas lietošanas rezultātā tā zaudē savu vērtību vai arī, ja manta ir patērējama) arī lietošanas tiesības. (Кривошечков, Булдакова, 2014)

Kā pamatoti uzsvēris T. Hanovs, persona, kuras īpašumam uzlikts arests, zaudē tiesības brīvi rīkoties (ar īpašumu – autora piez.), kā arī atsevišķos gadījumos tiesības lietot savu īpašumu. Viņa saglabā tikai īpašuma tiesības – līdz galējam tiesas lēmumam, kurš nosaka galējo arestētā īpašuma likteni. (Ханов, 2008, 61)

Analizējot *Kriminālprocesa likumā* ietvertu regulējumu attiecībā uz mantas arestu, secināms, ka ierobežojumi attiecībā pret arestēto kustamo mantu lielā mērā atkarīgi no tā, vai manta atbilstoši *Kriminālprocesa likuma* 365. panta pirmajai daļai ir atstāta glabāšanā tās īpašniekam vai lietotājam, viņa ģimenes locekļiem vai citai fiziskajai vai juridiskajai personai, kurai izskaidro likumā paredzēto atbildību par minētās mantas saglabāšanu, vai arī atbilstoši *Kriminālprocesa likuma* 365. panta otrajai daļai ir nodota glabāšanā Ministru kabineta noteiktajām iestādēm.

Gadījumos, kad arestētā kustamā manta ir atstāta glabāšanā tās īpašniekam vai lietotājam, viņa ģimenes locekļiem vai citai fiziskajai vai juridiskajai personai, aresta uzlikšanas mantai saturs ir atkarīgs arī no procesa virzītāja lēmumā noteiktā aizlieguma veida, it īpaši, vai lēmumā par aresta uzlikšanu mantai noteikts aizliegums lietot arestēto mantu.

Autora ieskatā ierobežojums lietot arestēto mantu, nododot to glabāšanā tās īpašniekam vai lietotājam, viņa ģimenes locekļiem vai citai fiziskajai vai juridiskajai personai, ņemot vērā kriminālprocesa mērķi, būtu nosakāms tikai īpašos gadījumos, piemēram, kad mantas lietošanas rezultātā tā zaudē savu vērtību.

Personu, kuru glabāšanā ir atstāta arestētā manta, tai skaitā mantas īpašnieku, rīcības brīvību ar arestēto mantu ierobežo arī *Krimināllikuma* 308. pants.

Atbilstoši *Krimināllikuma* 308. panta pirmajai daļai kriminālatbildība ir paredzēta par apķīlātas vai arestētas mantas izšķērdēšanu, bojāšanu, atsavināšanu, slēpšanu vai iznīcināšanu, kā arī par tās apmainīšanu. Atbilstoši *Krimināllikuma* 308. panta otrajai daļai kriminālatbildība ir paredzēta par tādām pašām darbībām, ja tās izdarījusi persona, kurai šī manta uzticēta.

308. panta pirmajā daļā norādītā kriminālpārkāpuma subjekts ir ikviena fiziska un pieskaitāma persona (mantas īpašnieks vai likumīgais valdītājs), kuras valdījumā atrodas apķīlātā vai arestētā manta un kas līdz nodarījuma izdarīšanas dienai sasniegusi četrpadsmit gadu vecumu. Panta otrajā daļā paredzēta

nodarījuma subjekts ir persona, kurai piemīt noziedzīga nodarījuma subjekta vispārīgās pazīmes [...] un kurai uzlikts arestētās mantas glabāšanas pienākums, par ko viņa parakstījusies. (Krastiņš, 2016, 548)

Jāatzīmē, ka *Krimināllikuma* 308. pants neparedz atbildību par arestētās mantas lietošanu, līdz ar ko secināms, ka personu nevar saukt pie kriminālatbildības pēc *Krimināllikuma* 308. panta, ja tā pretēji procesa virzītāja lēmumā noteiktajam lieto arestēto mantu, kas tai ir nodota glabāšanā.

Autors vēlas vērst uzmanību, ka *Krimināllikuma* 308. pantā ir iekļautas divas patstāvīgas prettiesiskas darbības ar arestēto mantu – izšķērdēšana un atsavināšana.

Izšķērdēšana analizējamā panta nozīmē ir nelikumīga mantas izlietošana, patērēšana vai atsavināšana jebkādā veidā (pārdošana, dāvināšana, ieķīlāšana, samaksa par darbu vai mantu u.tml.). (Krastiņš, 2016, 547)

Izšķērdēšana raksturīga ar to, ka uzticētā vai pārziņā esošā manta pēc tās prettiesiskas paņemšanas tūlīt tiek atsavināta, patērēta vai citādi izlietota. (Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departaments, SKK-402, 2008)

Analizējot citus *Krimināllikuma* pantus, kuros kriminālatbildība ir paredzēta par prettiesisku mantas atsavināšanu, U. Krastiņš ir norādījis, ka mantas atsavināšana var izpausties, kā tās pārdošana, apmaiņa, uzdāvināšana u.tml. (Krastiņš, 2016, 197), vai ar mantas atsavināšanu jāsaprot jebkāda tās tālāk nodošana citām personām – pārdošana, apmaiņa, dāvināšana u.tml. (Krastiņš, 2016, 220)

Sistēmiski tulkojot *Krimināllikuma* 308. pantā iekļauto jēdzienu “izšķērdēšana”, autors secina, ka minētās noziedzīgās darbības *Krimināllikuma* 308. pantā jau ir aptvertas ar “atsavināšanu”, “bojāšanu” un “iznīcināšanu”, līdz ar to no *Krimināllikuma* 308. panta pirmās daļas būtu izslēdzams vārds “izšķērdēšanu”.

Attiecībā uz lietošanu atšķirīga situācija ir gadījumā, ja arestēto mantu ir nodota glabāšanā kādai no Ministru kabineta noteiktajām iestādēm. Šajos gadījumos rīcību ar arestēto mantu reglamentē 2011. gada 27. decembra Ministru kabineta noteikumi Nr. 1025 “Noteikumi par rīcību ar lietiskajiem pierādījumiem un arestēto mantu”.

Atbilstoši minēto noteikumu 7. un 62. punktam arestētā manta vispārējā gadījumā (izņemot naudu, ieročus, psihotropās un narkotiskās vielas, dzīvniekus u.c. mantu atbilstoši minēto noteikumu 7. punktam) glabā Nodrošinājuma valsts aģentūra. Atbilstoši minēto noteikumu 74. punktam ar arestēto mantu, kura tiek glabāta (Nodrošinājuma valsts– autora piez.) aģentūrā vai iestādes glabātavā, ar mantu, kurai atcelts arests, vai ar mantu, kuru pārvietot nav iespējams, vai nekustamo īpašumu rīkojas saskaņā ar šo noteikumu II, III un IV nodaļā noteikto kārtību, ciktāl tā nav pretrunā ar šajā nodaļā minētajiem nosacījumiem. No minētās normas izriet, ka attiecībā uz arestēto mantu attiecas tie paši noteikumi, kas uz lietiskajiem pierādījumiem, ja vien tie nav pretrunā šo noteikumu V nodaļai. Atbilstoši minēto noteikumu 10. punktam lietisko pierādījumu tā glabāšanas laikā aizliegts nodot lietošanā fiziskai vai juridiskai personai, valsts vai pašvaldību iestādei vai tās amatpersonai.

No iepriekš minētā izriet, ka gadījumos, kad arestētā manta tiek glabāta Nodrošinājuma valsts aģentūrā vai arī iestādes glabātavā, to lietot nedrīkst.

Gadījumos, kad arests piemērots mantai, kas ir reģistrēta publiskā reģistrā, procesa virzītājs paziņo par mantas arestu attiecīgajam publiskajam reģistram, kurā reģistrētas tiesības uz šo mantu, lai tas varētu ierakstīt aizliegumu šo mantu atsavināt un apgrūtināt ar citām lietu vai saistību tiesībām. (*Kriminālprocesa likums*, 2005, 361)

Kā norādījusi J. Makurina, būtiskākā problēma šādos gadījumos ir tā, ka publiskie reģistri darbojas, pamatojoties uz speciālo to darbību reglamentējošo likumu pamata. Diemžēl minētajos likumos, piemēram, likumā *Par Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistru* nodrošinājuma līdzeklis ar nosaukumu “arests” nav paredzēts, kā arī nav norādītas tiesiskās sekas šādas atzīmes koroborēšanas gadījumā, līdz

ar ko minētie publiskie reģistri praksē reģistros ieraksta atzīmes, kas izpaužas aizliegumā mantu atsavināt, apgrūtināt, kā arī veikt jebkādas citas darbības, kas tieši vai netieši samazinās mantas vērtību. Tāpat īpašniekam noteiktais ierobežojumu apjoms katrā konkrētajā gadījumā var būt atšķirīgs un atkarīgs no vairākiem apstākļiem, tajā skaitā procesa virzītāja lēmuma rezolutīvās daļas formulējuma. (Makurina, 2011)

Analizējot aresta uzlikšanas mantai saturu, būtiski atzīmēt, ka Saeimā ir iesniegti un šobrīd pirmajā lasījumā apstiprināti grozījumi *Kriminālprocesa likumā*, ar kuriem paredzēts papildināt *Kriminālprocesa likumu* ar jaunām normām, kas definē aresta uzlikšanas mantai saturu. *Kriminālprocesa likumu* plānots papildināt ar jaunu 361.¹ pantu, kurā cita starpā tiks definēts aresta uzlikšanas saturs kapitāla daļām (akcijām) un pajām, kā arī naudas noguldījumiem, finanšu instrumentiem un kapitāla daļām (akcijām), kas glabājas kredītiestādēs vai ieguldījumu brokeru sabiedrībās. (Latvijas Republikas Saeima, Likumprojekts Nr. 630/Lp12 Grozījumi *Kriminālprocesa likumā*)

Kapitāla daļām (akcijām) un pajām mantas arests izpaudīsies, kā aizliegums tās atsavināt un apgrūtināt ar citām lietu vai saistību tiesībām, kā arī papildus tam kapitālsabiedrībai vai kooperatīvajai sabiedrībai, kuras kapitāla daļas (akcijas) vai pajas ir arestētas, būs pienākums, visus naudas līdzekļus, kas attiecīgajai personai pienākas no kapitālsabiedrības vai kooperatīvās sabiedrības, ieskaitīt procesa virzītāja norādītā bankas kontā (iestādes, Valsts kases vai personas kontā, kuram piemērots arests). Turpretī naudas noguldījumiem, finanšu instrumentiem un kapitāla daļām (akcijām), kas glabājas kredītiestādēs vai ieguldījumu brokeru sabiedrībās, aresta uzlikšanas gadījumā tiks pārtrauktas izdevumu operācijas. (Latvijas Republikas Saeima, Likumprojekts Nr. 630/Lp12 Grozījumi *Kriminālprocesa likumā*)

Tāpat papildus plānots noteikt, ka, uzliekot arestu mantai, par arestētiem tiks uzskatīti arī augļi, kas personai rodas vai pienākas no arestētās mantas. (Latvijas Republikas Saeima, Likumprojekts Nr. 630/Lp12 Grozījumi *Kriminālprocesa likumā*)

Autora ieskatā minētie *Kriminālprocesa likuma* grozījumi to pašreizējā redakcijā vērtējami pozitīvi, jo *Kriminālprocesa likumā* tiks skaidri noteikts aresta uzlikšanas saturs kapitāla daļām (akcijām), pajām, kā arī naudas noguldījumiem, finanšu instrumentiem un kapitāla daļām (akcijām), kas glabājas kredītiestādēs vai ieguldījumu brokeru sabiedrībās. Minētais regulējums autora ieskatā jau sen bija nepieciešams, jo atbilstoši autora novērojumiem, strādājot tiesību aizsardzības iestādēs, naudas noguldījumi kredītiestādēs un kapitāla daļas ir vieni no objektiem, kuriem visbiežāk tiek piemērots arests. Tāpat pozitīvi vērtējams fakts, ka *Kriminālprocesa likumā* tiek skaidri definēts, ka par arestētiem uzskatāmi arī augļi, kas personai rodas vai pienākas no arestētās mantas.

To, vai minētā likumprojekta pieņemšanas gaitā tas netiks būtiski grozīts vai papildināts, nevar paredzēt, taču autors uzskata, ka minētie grozījumi vērtējami kā būtisks solis, lai *Kriminālprocesa likumā* precīzi noteiktu aresta uzlikšanas mantai saturu.

Secinājumi

1. Lai arī aresta uzlikšanas mantai institūts iekļauts atsevišķā Kriminālprocesa nodaļā, pēc savas būtības tas ir atzīstams par procesuālo piespiedu līdzekli.
2. Mantas aresta mērķis ir ne tikai novērst iespēju izvairīties no mantisko jautājumu risinājuma, bet arī no iespējamā krimināltiesiskā piespiedu līdzekļa izpildes, ar krimināltiesisko piespiedu līdzekli saprot gan sodu – mantas konfiskāciju, gan juridiskajai personai piemērojamos piespiedu ietekmēšanas līdzekļus, gan arī medicīniska rakstura piespiedu līdzekļus.

3. Mantas aresta uzlikšanas pamats ir apstāklis, ka nepieciešams risināt mantisko jautājumu kriminālprocesā vai kriminālprocesā iespējams piemērot kādu no krimināltiesiskajiem piespiedu līdzekļiem.
4. Aresta uzlikšanas mantai pamats nav un nevar būt konkrētas ziņas, ka manta varētu tikt atsavināta vai noslēpta.
5. *Kriminālprocesa likuma* mērķa sasniegšana nav iespējama, ja *Kriminālprocesa likumā* nav skaidri definēts mantas aresta saturs, tā kā šis apstāklis ne tikai apgrūtina šī tiesību institūta piemērošanu, bet arī liedz arestētās mantas īpašniekam, turētājam vai saistītajai personai pilnvērtīgi realizēt savas tiesības.
6. Šobrīd Saeimā tiek skatīti grozījumi *Kriminālprocesa likumā*, ar kuriem paredzēts precizēt mantas aresta tiesisko regulējumu, tai skaitā attiecībā uz aresta uzlikšanas mantas saturu. Ar minētajiem grozījumiem tiks būtiski uzlabots tiesiskais regulējums attiecībā uz aresta uzlikšanas mantai saturu.
7. Lietošanas ierobežojumi attiecībā pret arestēto kustamo mantu atkarīgi gan procesa virzītāja lēmuma, gan no tā, vai manta ir atstāta glabāšanā tās īpašniekam, lietotājam, viņa ģimenes locekļiem, citai fiziskajai vai juridiskajai personai, vai arī Ministru kabineta noteiktajām iestādēm.
8. No *Krimināllikuma* 308. panta pirmās daļas būtu izslēdzams vārds “izšķērdēšanu”, jo šādas noziedzīgas darbības *Krimināllikuma* 308. pantā jau ir aptvertas ar “atsavināšanu”, “bojāšanu” un “iznīcināšanu”.

References

- Berezins, A. Aresta uzlikšana mantai kriminālprocesā: mērķi, pamats un iemesli. *Jurista Vārds*, Nr. 39 (841), 07.10.2014.
- Kārklīšs, J., Rozenbergs, J. Bezskaidras naudas līdzekļu juridiskais statuss, civiltiesiskie un kriminālprocesuālie aspekti. *Jurista Vārds*, Nr. 8 (962), 21.02.2017.
- Krastiņš, U., Liholaja, V., Hamkova, D. (2016). *Krimināllikuma komentāri*. Trešā daļa (XVIII–XXV nodaļa). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 830 lpp.
- Liede, A. (1968). *Latvijas PSR kriminālprocesa likuma komentāri*, profesora Artura Liedes redakcijā. Rīga: Liesma, 605 lpp.
- Liede, A. (1970). *Kriminālprocess un tiesu pierādījumi*. Rīga: Zvaigzne, 393 lpp.
- Makurina, J. Aresta uzlikšana mantai. *Jurista Vārds*, Nr. 32 (679), 09.08.2011.
- Makurina, J. Mantas aresta pamats un apjoma noteikšanas kritēriji. *Jurista Vārds*, Nr. 44 (691), 01.11.2011.
- Makurina, J. (2012). Aresta uzlikšanas mantai, kas reģistrēta publiskajos reģistros, saturs. Latvijas Universitātes konference, Juridiskās zinātnes teorētiskie un praktiskie problēmjautājumi. *Juridiskās zinātnes doktorantu un zinātniskā grāda pretendentu III zinātniski praktiskās konferences rakstu krājums*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 78.–84. lpp.
- Meikališa Ā., Strada–Rozenberga, K. (2010). Mantas konfiskācijas tiesiskais regulējums Latvijā un Eiropas Savienībā, tās izpildes mehānisma efektivitātes nodrošināšana. Iegūts 10.01.2017. no <http://petijumi.mk.gov.lv/ui/DocumentContent.aspx?ID=3790>, 230 lpp.
- Божьев, В. (2002). *Уголовный процесс*. Учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности "Юриспруденция" под редакцией Божьева В. П. Издание третье, исправленное и дополненное. Москва: Спарк, 704 с.
- Гаврилин, Ю. Процессуальный порядок наложения ареста на имущество – научно-практический комментарий к ч. 3, ст. 115 УПК РФ. Iegūts 10.01.2017. no <http://www.lawmix.ru/comm/446/>
- Ионов, В. (2012). *Наложение ареста на имущество при производстве предварительного расследования по уголовным делам об экономических преступлениях*. Москва: Юрлитинформ, 191 с.
- Кривошеков, Н., Булдакова, В. (2014). *Наложение ареста на имущество как основная мера обеспечения возмещения вреда, причиненного преступлением*. Юридическая наука и правоохранительная практика, 1
- Прасковьян, Д. (2006). *Обеспечение гражданского иска: правовая природа и система средств*. Москва: Приор-издат, 112 с.
- Смирнов, В., Калиновский, К. (2003). *Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации*, под редакцией Смирнова А. В. Санкт-Петербург: СПб, 1008 с.
- Ханов, Т. (2008). Некоторые проблемы, связанные с наложением ареста на имущество, находящееся у других лиц. *Междунар. науч.-практ. конф, Уголовный закон: проблемы теоретического моделирования и правоприменения*. Омск: Омский юрид. ин-т, с. 61–64.
- Чувилев, А. (1989). *Следственные действия по уголовно-процессуальному законодательству СССР и некоторых зарубежных социалистических стран*. Москва: Академия МВД СССР, 36 с.
- Latvijas Republikas Satversme. Pieņemta 15.02.1922. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 01.07.1993. Pēdējie grozījumi 19.05.2016.

Par Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistru. Pieņemts 20.11.1990. *Ziņotājs*, Nr. 49, 06.12.1990. Pēdējie grozījumi 23.11.2016.

Kriminālprocesa likums. Pieņemts 21.04.2005. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74, 11.05.2005. Pēdējie grozījumi 29.04.2016.

Latvijas Kriminālprocesa kodekss. Pieņemts 06.01.1961. *Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 3, 1961. Pēdējie grozījumi 09.06.2005. Zaudējis spēku.

2011. gada 27. decembra Ministru kabineta noteikumi Nr. 1025 "Noteikumi par rīcību ar lietiskajiem pierādījumiem un arestēto mantu"

Latvijas Republikas Saeima, Likumprojekts Nr. 630/Lp12 Grozījumi Kriminālprocesa likumā. Pieejams

<http://titania.saeima.lv/LIVS12/saeimalivs12.nsf/webSasaiste?OpenView&restricttocategory=630/Lp12> (skatīts 24.02.2017.)

Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2006. gada 20. decembra spriedums lietā Nr. 2006-12-01. Pieejams

http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2006-12-01_Spriedums.pdf

Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2008. gada 5. augusta lēmums lietā Nr. SKK-402/2008. Pieejams

http://at.gov.lv/files/uploads/files/archive/department2/2008/skk%20402_8_dz.doc

Krievijas Federācijas Konstitucionālās tiesas 2004. gada 18. novembra lēmums lietā Nr. 356-O. Pieejams

http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_50891/

Latvijas Republikas Prokuratūra, Gada pārskats par prokuratūras darbu 2016. gadā. Pieejams

<http://lrp.gov.lv/media/gadaatskate2016.doc> (skatīts 24.02.2017.)

DUBULTĀS SODĪŠANAS NEPIEĻAUJAMĪBAS PRINCIPS NOZIEDZĪGU NODARĪJUMU IDEĀLĀS KOPĪBAS KONTEKSTĀ

DOUBLE JEOPARDY PRINCIPLE IN CONTEXT WITH CONCEPTUAL AGGREGATION OF CRIMINAL OFFENCES

Ainārs Persidskis, Mg.iur.,

Biznesa augstskolas *Turība* studiju programmas "Juridiskā zinātne" doktorants, *Latvija*

Abstract

The topic of the paper is "Double jeopardy principle in context with conceptual aggregation of criminal offences". The aim of the article is to identify the content of the double jeopardy principle. The following research methods were applied: analytical method to analyse double jeopardy principle in literature and legal norms, comparative method to compare double jeopardy principle in different legal norms and the historical method to view double jeopardy principle from the historical side. The main thesis of the paper is: it is prohibited to judge or punish a person for several criminal offences, if person did them at the same time and criminal offences provides criminal liability for the same offence.

Keywords: double jeopardy principle, *ne bis in idem*, ideal set of elements of criminal offences, conflict of norms

Atslēgas vārdi: dubultās sodīšanas nepieļaujamības princips, *ne bis in idem*, noziedzīgu nodarījumu ideālā kopība, normu konkurence

Ievads

Šajā rakstā tiek analizēts dubultās sodīšanas nepieļaujamības princips noziedzīgu nodarījumu ideālās kopības kontekstā. Raksta mērķis ir identificēt dubultās sodīšanas nepieļaujamības principa saturu, izslēdzot kļūdainu šī principa piemērošanu praksē. Lai identificētu dubultās sodīšanas nepieļaujamības principa saturu un jēgu, rakstā tiek izmantotas tiesību normu analīzes metodes – gramatiskā, sistēmiskā, teleoloģiskā un vēsturiskā metode. Rakstā izmantota salīdzinošā, analītiskā un vēsturiskā pētniecības metode. Salīdzinošā metode izmantota, lai salīdzinātu dubultās sodīšanas nepieļaujamības principa tiesisko regulējumu dažādos tiesību aktos, analītiskā metode, analizējot dubultās sodīšanas nepieļaujamības principa saturu literatūrā un tiesību aktos, bet vēsturiskā metode, aplūkojot dubultās sodīšanas nepieļaujamības principu arī vēsturiskā griezumā.

Nepieciešamība juridiski pareizi norobežot atsevišķu (vienotu) noziedzīgu nodarījumu no noziedzīgu nodarījumu kopībā izdarītiem noziedzīgiem nodarījumiem pamatojama ar soda noteikšanu vainīgajam. Nodarījuma nepareizas kvalifikācijas gadījumā, kad nodarījums, kurš veido atsevišķu (vienotu) noziedzīgu nodarījumu, tiek kvalificēts kā noziedzīgu nodarījumu kopība, tiek pārkāpts dubultās sodīšanas nepieļaujamības princips, jo vainīgais par izdarītu vienu noziedzīgu nodarījumu tiek sodīts divas reizes, tātad sods tiek piemērots lielāks nekā pelnītais. Citā gadījumā, kad nodarījums, kurš veido noziedzīgu nodarījumu kopību, tiek kvalificēts kā atsevišķs (vienots) noziedzīgs nodarījums, tiek pārkāpts taisnīguma princips, jo vainīgais par izdarītiem diviem vai vairākiem noziedzīgiem nodarījumiem tiek sodīts vienu reizi, kā par vienu noziedzīgu nodarījumu, tātad sods tiek piemērots mazāks nekā pelnītais.

1. Dubultās sodīšanas nepieļaujamības principa tiesiskais regulējums

Dubultās sodīšanas nepieļaujamības principam, latīniski sauktam *ne bis in idem*, ir gara vēsture, un agrākā atsaucē uz šo principu atrodama jau aptuveni 355. gadā pirms Kristus, kad ievērojams sengrieķu politiķis un orators Dēmostens sprieda, ka likumi aizliedz vienu un to pašu personu tiesāt divas reizes par vienu un to pašu nodarījumu. Tāpat dubultās sodīšanas nepieļaujamības princips kā dabisko tiesību princips, sastopams arī reliģijā un ir balstīts uz svētā Džeroma sacīto pravietim Naumam, ka Dievs nesoda divas reizes par to pašu nodarījumu. Tiek uzskatīts, ka dubultās sodīšanas nepieļaujamības princips ir tikpat sens kā vispārējās tiesības. (Bockel, 2009)

Dubultās sodīšanas nepieļaujamības princips ir nozīmīgs fundamentāls tiesību princips, kurš ierobežo iespēju sodīt vainīgo personu atkārtoti par vienu un to pašu nodarījumu, rīcību vai faktu (Bockel, 2009). Šī principa mērķis ir novērst personu atkārtotu notiesāšanu vai sodīšanu divreiz par vienu un to pašu nodarījumu. (Contesso, et. al., 2014)

Tiesību doktorante G. Slaņķe uzskata, ka dubultās sodīšanas nepieļaujamības princips ir starptautiski atzīts vispārējais tiesību princips (Slaņķe, 2012). Pretējās domās ir profesors J. Vervaele, kurš norāda, ka dubultās sodīšanas nepieļaujamības princips nodrošina aizsardzību Eiropas Savienībā un dažās citās valstīs, bet šis princips nav globalizēts un nenodrošina starptautisku aizsardzību, tāpēc pagaidām dubultās sodīšanas nepieļaujamības principu nevar atzīt par vispārējo starptautisko krimināltiesību principu (Vervaele, 2013). Dubultās sodīšanas nepieļaujamības princips reprezentē vienu no modernās tiesību sistēmas stūrakmeņu principiem un ietekmē tiesību sistēmas funkcionēšanu, un par principa nozīmīgumu apliecina fakts, ka mūsdienās princips ir iestrādāts ne tikai *Kriminālprocesa likumā*, bet ir arī viens no principiem, kurš aizsargā cilvēka pamattiesības. (Surlan, 2005)

Tā, piemēram, dubultās sodīšanas nepieļaujamības princips nostiprināts Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas Septītā protokola 4. pantā, nosakot, ka nevienam nedrīkst no jauna tiesāt vai sodīt kriminālprocesā tās pašas valsts jurisdikcijā par noziegumu, par kuru viņš jau ir ticis galīgi attaisnots vai notiesāts saskaņā ar šīs valsts likumu un soda izciešanas noteikumiem (Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija, 1950, 7. protokola 4. punkts). Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir atzinusi, ka Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 7. protokola 4. pants ir jāsaprot kā aizliegums personu tiesāt un sodīt par otru nodarījumu, kas izceļas no identiskiem faktiem vai faktiem, kas pēc būtības ir vieni un tie paši (ECT Lielās palātas 2009. gada 10. februāra sprieduma lietā "Sergejs Zolotuhins pret Krieviju", 82. punkts). Rīgas Juridiskās augstskolas viesprofesors un tiesību doktors A. Judins uzskata, ka Eiropas Cilvēktiesību tiesas atzinumu par identiskiem faktiem nevajadzētu interpretēt pārāk šauri, sasaistot vien ar pazīmēm, kas raksturo nodarījuma objektīvo pusi. Vērtējot nodarījumu, jāsalīdzina arī intereses, kas tiek apdraudētas ar katru noziedzīgu nodarījumu, kā arī personas psihiskā attieksme pret nodarījumu un ar to radītām sekām. (Judins, 2015, 209)

Dubultās sodīšanas nepieļaujamības princips nostiprināts Eiropas Savienības Pamattiesību Hartas 50. pantā, nosakot, ka nevienam nedrīkst atkārtoti tiesāt vai sodīt krimināllietā par nodarījumu, par kuru viņš saskaņā ar tiesību aktiem Eiropas Savienībā jau ticis attaisnots vai notiesāts ar galīgu spriedumu (Eiropas Savienības Pamattiesību Harta, 50. pants). Eiropas Savienības Tiesa, interpretējot Eiropas Savienības Pamattiesību Hartas 50. pantu, atzinusi, ka dubultās sodīšanas nepieļaujamības principa piemērošana ir atkarīga no trim nosacījumiem – identiski fakti, tas pats likumpārkāpējs un tās pašas aizsargātās tiesiskās intereses. (Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2012. gada 18. oktobra spriedums lietā Nr. 2012-02-0106)

Tāpat dubultās sodīšanas nepieļaujamības princips nostiprināts Starptautiskajā paktā par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 14. panta septītajā daļā, nosakot, ka nevienam nedrīkst atkārtoti notiesāt vai

sodīt par noziegumu, par kuru viņš jau ticis galīgi notiesāts vai attaisnots saskaņā ar katras valsts likumu un kriminālprocesa noteikumiem. (Starptautiskais pakts par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām, 1966, 14)

Dubultās sodīšanas nepieļaujamības princips nostiprināts Romas Starptautiskās krimināltiesas statūtu 20. pantā, nosakot, ka nevienu personu nedrīkst tiesāt Tiesā par nodarījumu, kas veidoja noziegumu, par kuru Tiesa ir notiesājusi vai attaisnojusi, izņemot Statūtos paredzētos gadījumos. Tāpat noteikts, ka nevienu nedrīkst tiesāt par genocīdu, noziegumiem pret cilvēci, kara noziegumiem un agresiju, ja šo personu tiesa jau ir notiesājusi vai attaisnojusi. Tāpat Tiesa nedrīkst tiesāt nevienu, kurš ir tiesāts citā tiesā arī par Romas Starptautiskās krimināltiesas statūtu 6., 7. vai 8. pantā noteikto nodarījumu, par to pašu nodarījumu, izņemot gadījumus, kad tiesvedība citā tiesā tika veikta ar nolūku pasargāt attiecīgo personu no kriminālatbildības par Tiesas jurisdikcijā esošajiem noziegumiem, vai netika vesta neatkarīgi un objektīvi saskaņā ar starptautiskās tiesībās atzītām procesuālajām normām un tika vesta tādā veidā, kas noteiktos apstākļos ir pretrunā ar mērķi saukt attiecīgo personu pie atbildības. (Romas Starptautiskās krimināltiesas statūti, 2002, 20)

Dubultās sodīšanas nepieļaujamības princips nostiprināts arī Latvijas Republikas *Satversmē* (Latvijas Republikas *Satversme*, 1922, 92). Latvijas Republikas Satversmes tiesa ir atzinusi, ka dubultās sodīšanas nepieļaujamības princips izriet no *Satversmes* 92. panta pirmā teikuma, kurā ir noteikts, ka ikviens var aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā, sasaistot dubultās sodīšanas nepieļaujamības principu ar tiesībām uz lietas izskatīšanu taisnīgā tiesā. Tāpat Latvijas Republikas Satversmes tiesa ir atzinusi, ka dubultās sodīšanas nepieļaujamības princips netiek pārkāpts, ja apstākļi, uz kuriem pamatota abu sodu piemērošana, ir savstarpēji nošķirami laikā un telpā. (Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2012. gada 18. oktobra spriedums lietā Nr. 2012-02-0106)

Tiesību doktors A. Judins norāda, ka dubultās sodīšanas nepieļaujamības princips ir nostiprināts *Krimināllikuma* 1. panta piektajā daļā un *Kriminālprocesa likuma* 25. panta pirmajā daļā (Judins, 2015, 199). *Krimināllikuma* 1. panta piektajā daļā ir noteikts, ka nevienu nedrīkst no jauna tiesāt vai sodīt par nodarījumu, par kuru viņš jau ticis attaisnots vai sodīts ar likumā noteiktajā kārtībā pieņemtu un spēkā stājušos nolēmumu krimināllietā. *Kriminālprocesa likuma* 25. panta pirmajā daļā ir noteikts, ka nevienu nedrīkst no jauna tiesāt vai sodīt par nodarījumu, par kuru viņš jau Latvijā vai ārvalstī ir ticis attaisnots vai sodīts ar likumā noteiktajā kārtībā pieņemtu un spēkā stājušos nolēmumu krimināllietā.

Salīdzinot *Krimināllikuma* 1. panta piekto daļu ar *Kriminālprocesa likuma* 25. panta pirmo daļu, var izdarīt secinājumu, ka abas normas, kurās ir nostiprināts dubultās sodīšanas nepieļaujamības princips, ir teju identiskas. Vienīgā normu atšķirība ir tāda, ka *Kriminālprocesa likuma* normā ir papildus norādīts – “Latvijā vai ārvalstīs ir”. Ar to jāsaprot, ka nevienu personu nedrīkst no jauna tiesāt vai sodīt par to pašu nodarījumu, par kuru šī persona kādā citā valstī jau tikusi attaisnota vai sodīta ar likumā noteiktajā kārtībā pieņemtu un spēkā stājušos nolēmumu krimināllietā.

Dubultās sodīšanas nepieļaujamības princips aizliedz arī noteikt nodarījumam kvalifikāciju pēc vairākām *Krimināllikuma* sevišķās daļas normām, kurās paredzēta kriminālatbildība par vienu un to pašu nodarījumu. Šādi gadījumi konstatējami, kad nodarījums atbilst *Krimināllikuma* sevišķajā daļā paredzētajai vispārējai un speciālai normai, no kurām kriminālatbildība iestājas tikai saskaņā ar speciālo normu. Respektīvi, runa iet par krimināltiesisko normu konkurences gadījumiem, kad nodarījums atbilst vairākām *Krimināllikuma* normām un, ievērojot aizliegumu personu sodīt vairākas reizes par vienu un to pašu nodarījumu, nodarījuma kvalifikācija jānosaka pēc tās *Krimināllikuma* normas, kura vispilnīgāk atbilst izdarītajam nodarījumam, jo pārējās normās noteikti tā paša izdarītā nodarījuma vispārīgāki gadījumi.

Tāpēc nav pareizi izteikt vienu dubultās sodīšanas nepieļaujamības gadījumu, kā tas ir izdarīts *Krimināllikuma* 1. panta piektajā daļā un *Kriminālprocesa likuma* 25. panta pirmajā daļā, ka nevienam nedrīkst no jauna tiesāt vai sodīt par nodarījumu, par kuru viņš jau Latvijā vai ārvalstī ir ticis attaisnots vai sodīts ar likumā noteiktajā kārtībā pieņemtu un spēkā stājušos nolēmumu krimināllietā. Gramatiski tulkojot abas normas, izriet, ka nevienam nedrīkst tiesāt vai sodīt par nodarījumu, par kuru persona jau ir notiesāta. Tomēr abās normās nav saskatāms iepriekš pieminētais dubultās sodīšanas nepieļaujamības principa saturs, ka nevienam nedrīkst tiesāt vai sodīt arī par nodarījumu pēc vairākām *Krimināllikuma* sevišķās daļas normām, kurās paredzēta kriminālatbildība par vienu un to pašu nodarījumu.

2. Aizliegums sodīt par vienu un to pašu nodarījumu pēc vairākām *Krimināllikuma* normām

Krimināllikuma 192. un 177. pantā ir paredzēta kriminālatbildība par vienu un to pašu nodarījumu, kad krāpšana tiek izdarīta, izplatot viltotu naudu. *Krimināllikuma* 177. panta pirmajā daļā ir paredzēta kriminālatbildība par svešas mantas vai tiesību uz šādu mantu iegūšanu, ļaunprātīgi izmantojot uzticēšanos vai ar viltu (krāpšana), bet 192. panta pirmajā daļā ir paredzēta kriminālatbildība par viltotu Latvijas Republikā apgrozībā esošu vai apgrozībai paredzētu naudaszīmju, monētu, valsts finanšu instrumentu vai ārvalstu valūtas viltojuma izplatīšanu.

Iepazīstoties ar Augstākās tiesas tiesu prakses apkopojumu lietās par krāpšanu (2008./2009. gada Latvijas Republikas Augstākās tiesas tiesu prakses apkopojums lietās par krāpšanu), secināms, ka gadījumos, kad kā krāpšanas priekšmets tiek izmantota viltota nauda, noziedzīgais nodarījums kvalificējams tikai pēc *Krimināllikuma* 192. panta attiecīgās daļas par viltotas naudas izplatīšanu, jo krāpšanas gadījumos, kad kā krāpšanas priekšmets tiek izmantota viltota nauda, starp *Krimināllikuma* 192. un 177. pantu veidojas normu konkurences gadījums.

Analizējot tiesu praksi, secināms, ka šāda prakse tiek īstenota. Piemēram, ar Madonas rajona tiesas spriedumu persona C atzīta par vainīgu *Krimināllikuma* 192. panta pirmajā daļā paredzētajā noziedzīgajā nodarījumā par to, ka viņš, paņemot līdzīgas deviņas viltotās 50,00 eiro banknotes, viltoto naudas zīmju izplatīšanas nolūkā veica pirkumus, norēķinoties ar viltotajām 50,00 eiro banknotēm (Latvijas Republikas Madonas rajona tiesas 2016. gada 17. maija spriedums krimināllietā Nr. 11300010216). Arī citos spriedumos analogiski nodarījumi kvalificēti tikai pēc *Krimināllikuma* 192. panta pirmās daļas, izslēdzot šīs normas noziedzīgu nodarījumu ideālo kopību ar 177. pantu (Latvijas Republikas Daugavpils tiesas 2016. gada 6. aprīļa spriedums krimināllietā Nr. 11181173414).

Nevar pievienoties tiesību doktora A. Niedres viedoklim, ka *Krimināllikuma* 192. pantā paredzētā noziedzīgā nodarījuma subjektīvo pusi raksturo tiešs nodoms, kas saistīts ar īpašu nolūku – viltojumu izplatīt (Krastiņš u.c., 2009, 425), jo ne vienmēr viltotas naudas izplatīšana ir saistīta ar īpašu nolūku to izplatīt. Viltotas naudas izplatīšana tiek izdarīta ar īpašu nolūku – gūt materiāla vai citāda veida labumu, izdarot krāpšanu, bet kā krāpšanas veids tiek izmantota viltotas naudas izplatīšana. Viltotas naudas izplatīšana ir krāpšanas paveids, jo viltota nauda tiek izplatīta, lai iegūtu svešu mantu vai tiesības uz šādu mantu, ļaunprātīgi izmantojot viltotās naudas saņēmēja uzticēšanos.

Tiesību doktors U. Krastiņš norāda, ja atbildība par svešas mantas iegūšanu krāpšanas ceļā paredzēta kādā citā *Krimināllikuma* pantā, tad nodarījums jākvalificē tikai saskaņā ar šo speciālo normu, kā piemēru profesors min viltotas naudas izplatīšanu, iegādājoties ar to kādu mantu, nodarījums jākvalificē tikai pēc *Krimināllikuma* 192. panta attiecīgās daļas (Krastiņš u.c., 2009, 394), jo dubultās sodīšanas nepieļaujamības princips aizliedz tiesāt vai sodīt personu pēc vairākām *Krimināllikuma* sevišķās daļas normām, kurās paredzēta kriminālatbildība par vienu un to pašu nodarījumu.

Pirms noteikt personas nodarījumam kvalifikāciju, ir jāpārlicinās, vai persona netiks vairākas reizes sodīta vai tiesāta par it kā dažādiem pārkāpumiem, kas tomēr izceļas no tiem pašiem faktiem vai faktiem, kas pēc būtības ir vieni un tie paši, jo nekorekta un starptautisko cilvēka tiesību standartiem neatbilstoša ir pieeja, kad dubultās sodīšanas nepieļaujamības princips tiek vērtēts tikai atbilstoši kritērijam – personas atkārtota tiesāšana vai sodīšana par tādu pašu nodarījumu (Zeppa–Priedīte, 2015, 232). Piemēram, *Krimināllikuma* 176. panta ceturtajā daļā ir paredzēta kriminālatbildība par laupīšanu, ja tā izraisījusi smagas sekas (piemēram, cilvēka nāvi), bet 117. panta pirmās daļas 6. punktā paredzēta kriminālatbildība par slepkavību, ja tā saistīta ar laupīšanu. Abās *Krimināllikuma* normās ir paredzēta kriminālatbildība par nodarījumu, kurš izcēlies no vieniem un tiem pašiem faktiem, saskatāmas vienas un tās pašas pazīmes – cietušā nāve, kas iestājusies laupīšanas rezultātā.

Tāpēc tiesību doktors U. Krastiņš norāda, ka, kvalificējot nodarījumu saskaņā ar šiem abiem *Krimināllikuma* pantiem, persona tiek saukta pie atbildības un notiesāta divas reizes par vienu un to pašu faktisko noziedzīgu nodarījumu, kas mūsdienās tiek vērtēts kā dubultās sodīšanas nepieļaujamības principa pārkāpums (Krastiņš, 2015, 6). Ilgāku laiku tiesu praksē un publikācijās pastāvēja cits viedoklis, proti, ka nodarījums minētajā gadījumā jā kvalificē kā noziedzīgu nodarījumu ideālā kopība – pēc *Krimināllikuma* 176. panta ceturtais daļas un 117. panta pirmās daļas 6. punkta (Krastiņš u.c., 2009, 391), bet, attīstoties dubultās sodīšanas nepieļaujamības principa izpratnei, tika atzīts, ka šāda kvalifikācija ir pretrunā dubultās sodīšanas nepieļaujamības principa saturam un jēgai.

Attīstoties un pilnveidojoties cilvēktiesībām, līdztekus attīstījusies arī izpratne par dubultās sodīšanas nepieļaujamības principa saturu un jēgu. Ja nedaudz vairāk kā 10 gadus atpakaļ dubultās sodīšanas nepieļaujamības princips Latvijā tika uzskatīts par tuvākus komentārus neprasošu principu (Meikališa, Strada–Rozenberga, 2006), tad mūsdienās tā vairs nevar teikt.

Dubultās sodīšanas nepieļaujamības principa satura un jēgas izpratne vistiešākā mērā ietekmē taisnīgu, pareizu un likumīgu soda noteikšanu. Lielākais risks, kad dubultās sodīšanas nepieļaujamības princips var tikt pārkāpts, ir saistībā ar noziedzīgu nodarījumu ideālās kopības nošķiršanu no krimināltiesisko normu konkurences gadījumiem. Dubultās sodīšanas nepieļaujamības principa ievērošana vistiešākajā mērā ir atkarīga no pareizas *Krimināllikuma* normu piemērošanas, kad *Krimināllikuma* normu piemērošanas gadījumos ir jārisina jautājumi par to, vai nodarījums nav pakļauts noziedzīgu nodarījumu ideālās kopības vai normu konkurences gadījumam.

Krimināllikuma pirmā panta piektajā daļā un *Kriminālprocesa likuma* 25. panta pirmajā daļā ir reglamentēts dubultās sodīšanas nepieļaujamības princips, kas neaptver visu dubultās sodīšanas nepieļaujamības principa saturu un jēgu, proti, ka nevienu nedrīkst tiesāt vai sodīt arī par vairākiem vienlaicīgi izdarītiem noziedzīgiem nodarījumiem, kuros paredzēta kriminālatbildība par vienu un to pašu nodarījumu.

Secinājumi un priekšlikumi

Secinājumi

1. Nepieciešamība juridiski pareizi norobežot atsevišķu (vienotu) noziedzīgu nodarījumu no noziedzīgu nodarījumu kopībā izdarītiem noziedzīgiem nodarījumiem pamatojama ar soda noteikšanu vainīgajam. Nodarījuma nepareizas kvalifikācijas gadījumā, kad nodarījums, kurš veido atsevišķu (vienotu) noziedzīgu nodarījumu, tiek kvalificēts kā noziedzīgu nodarījumu kopība, tiek pārkāpts dubultās sodīšanas nepieļaujamības princips, jo vainīgais par izdarītu vienu noziedzīgu nodarījumu tiek sodīts divas reizes, tātad sods tiek piemērots lielāks nekā pelnītais. Citā gadījumā, kad nodarījums, kurš veido noziedzīgu nodarījumu kopību, tiek kvalificēts kā atsevišķs (vienots) noziedzīgs nodarījums, tiek pārkāpts taisnīguma princips, jo vainīgais par izdarītiem diviem vai

vairākiem noziedzīgiem nodarījumiem tiek sodīts vienu reizi, kā par vienu noziedzīgu nodarījumu, tātad sods tiek piemērots mazāks nekā pelnītais.

2. *Krimināllikuma* 1. panta piektajā daļā un *Kriminālprocesa likuma* 25. panta pirmajā daļā ir reglamentēts dubultās sodīšanas nepieļaujamības princips, kas neaptver visu dubultās sodīšanas nepieļaujamības principa saturu un jēgu, proti, ka nevienu nedrīkst tiesāt vai sodīt arī par vairākiem vienlaicīgi izdarītiem noziedzīgiem nodarījumiem, kuros paredzēta kriminālatbildība par vienu un to pašu nodarījumu.

Priekšlikumi

1. Papildināt *Krimināllikuma* 1. pantu ar sesto daļu un izteikt šī panta sesto daļu šādā redakcijā: "Nevienu nedrīkst tiesāt vai sodīt par vairākiem vienlaicīgi izdarītiem noziedzīgiem nodarījumiem, kuros paredzēta kriminālatbildība par vienu un to pašu nodarījumu."
2. Papildināt *Kriminālprocesa likuma* 25. panta pirmo daļu ar teikumu "Nevienu nedrīkst tiesāt vai sodīt arī par vairākiem vienlaicīgi izdarītiem noziedzīgiem nodarījumiem, kuros paredzēta kriminālatbildība par vienu un to pašu nodarījumu" un izteikt šī panta pirmo daļu jaunā redakcijā, reglamentējot dubultās sodīšanas nepieļaujamības principu šādā redakcijā: "Nevienu nedrīkst no jauna tiesāt vai sodīt par nodarījumu, par kuru viņš jau Latvijā vai ārvalstī ir ticis attaisnots vai sodīts ar likumā noteiktajā kārtībā pieņemtu un spēkā stājušos nolēmumu krimināllietā vai administratīvā pārkāpuma lietā. Nevienu nedrīkst tiesāt vai sodīt arī par vairākiem vienlaicīgi izdarītiem noziedzīgiem nodarījumiem, kuros paredzēta kriminālatbildība par vienu un to pašu nodarījumu."

References

Literatūra

- Bockel, B. (2009). *The ne bis in idem principle in EU law. A conceptual and jurisprudential analysis*. Pieejams: <https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/13844/000-diss-VanBockel-26-05-2009.pdf?sequence=1> (skatīts 15.02.2017.)
- Contesso, M., Hyeraci, M., Petronio, F. (2014). *The "Ne Bis in Idem" Principle among International treaties and Domestic Rules: The Recent Case Law of the European Court of Human Rights on Italy*. Pieejams: <http://www.paulhastings.com/docs/default-source/PDFs/nebis-in-idem-principle-and-the-recent-case-law-of-the-european-court-of-human-rights-on-italy.pdf?sfvrsn=0> (skatīts 15.02.2017.)
- Judins, A. (2015). „Ne bis in idem” princips Latvijas kriminālprocesā. *Kriminālprocesa likumam – 10. Pagātnes mācības un nākotnes izaicinājumi*. Kolektīva monogrāfija – rakstu krājums Ā. Meikališas zinātniskajā redakcijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 199.–225. lpp.
- Krastiņš, U. (2015). Non bis in idem princips – cilvēktiesību skatījumā. *Krimināltiesību teorija un prakse: Viedokļi, problēmas, risinājumi. 2009–2014*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 6.–16. lpp.
- Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A. (2009). *Krimināltiesības. Sevišķā daļa. Trešais papildinātais izdevums*. Zinātniskais redaktors prof. U. Krastiņš. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 866 lpp.
- Meikališa, Ā., Strada-Rozenberga, K. (2006). Pārmaiņu laiks kriminālprocesā. *Jurista Vārds*, 14.03.2006., Nr. 11 (414). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/130215-parmainu-laiks-kriminalprocesa/> (skatīts 15.02.2017.)
- Slaņķe, G. (2012). Tiesību tālākveidošana krimināltiesībās. *Jurista Vārds*, 11.09.2012., Nr.37 (736). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/251364-btiesibu-talakveidosana-kriminaltiesibas/> (skatīts 15.02.2017.)
- Surlan, T. (2005). Ne bis in idem in Conjunction with the Principle of Complementarity in the Rome Statute. Pieejams: http://www.esil-sedi.eu/sites/default/files/Surlan_0.PDF (skatīts 15.02.2017.)
- Vervaele, J. A. E. (2013). Ne Bis In Idem: Towards a Transnational Constitutional Principle in the EU?. *Utrecht Law Review*. 9(4), pp.229. Pieejams: <http://doi.org/10.18352/ulr.251> (skatīts 15.02.2017.)
- Zeppa-Priedīte, V. (2015). Dubultās sodīšanas nepieļaujamības (ne bis in idem) principa saturu piepildošie elementi. *Kriminālprocesa likumam – 10. Pagātnes mācības un nākotnes izaicinājumi*. Kolektīva monogrāfija – rakstu krājums Ā. Meikališas zinātniskajā redakcijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 226.–239. lpp.

Tiesību akti

2008./2009. gada Latvijas Republikas Augstākās tiesas tiesu prakses apkopojums lietās par krāpšanu.

Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Pieņemts 04.11.1950. *Latvijas Vēstnesis*, 13.06.1997., Nr. 143/144 (858/859). Stājas spēkā 27.06.1997., 7. protokola 4. pants.

ECT Lielās palātas 2009. gada 10. februāra sprieduma lietā "Sergejs Zolotuhins pret Krieviju".

Eiropas Savienības Pamattiesību Hartas 50. pants. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012P/TXT&from=LV> (skatīts 15.02.2017.)

Judikatūra

Krimināllikums. Pieņemts 17.06.1998. *Latvijas Vēstnesis*, 08.07.1998., Nr. 199/200

Kriminālprocesa likums. Pieņemts 21.04.2005. *Latvijas Vēstnesis*, 11.05.2005, Nr. 74 (3232)

Latvijas Republikas Daugavpils tiesas 2016. gada 6. aprīļa spriedums krimināllietā Nr. 11181173414

Latvijas Republikas Madonas rajona tiesas 2016. gada 17. maija spriedums krimināllietā Nr. 11300010216

Latvijas Republikas Satversme. Pieņemta 15.02.1922. *Latvijas Vēstnesis*, 01.07.1993., Nr. 43. Pēdējie grozījumi 14.06.2016.

Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2012. gada 18. oktobra spriedums lietā Nr. 2012-02-0106

Romas Starptautiskās krimināltiesas statūti. Pieņemts: 17.07.1998. *Latvijas Vēstnesis*, 28.06.2002., Nr. 97 (2672), stājas spēkā 01.09.2002., 20. pants

Starptautiskais pakts par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām. Pieņemts 1966. gada 16. decembrī, stājies spēkā 1976. gada 23. martā. Pieejams: <http://www.humanrights.lv/doc/vispaar/pptpakc.htm> (skatīts 15.02.2017.)

BIZNESA VIDES UN UZŅĒMUMA KONKURĒTSPĒJAS TEORĒTISKO ASPEKTU ANALĪZE

ANALYSIS OF THEORETICAL ASPECTS OF BUSINESS ENVIRONMENT AND ENTERPRISE COMPETITIVENESS

Ināra Repša, MBA,

Biznesa augstskolas *Turība* studiju programmas “Uzņēmējdarbības vadība” doktorants, *Latvija*

Abstract

There are a lot of diverse and differing explanations and definitions of business environment and enterprise competitiveness and there is no unequivocal opinion among researchers. To increase efficiency of business operations of enterprises and gain a competitive advantage in the modern business environment it is necessary to append and specify the definition of business environment and competitiveness of an enterprise. The aim of the research is to exactly specify and enhance the theoretical base of the concepts “business environment” and “enterprise competitiveness”. The article offers a brief analysis of the most widely used definition of business environment and enterprise competitiveness and based on the results identified formulates a definition of “business environment” and “enterprise competitiveness”. The main conclusions on analysis of the theoretical aspects of business environment and enterprise competitiveness are offered at the end of the article. The following research methods were used in the article: monograph, analysis and synthesis, inductive method, logical constructivist method.

Keywords: business, business environment, competition, competitiveness

Atslēgas vārdi: bizness, biznesa vide, konkurence, konkurētspēja.

Ievads

Viens no valsts ekonomikas izaugsmes pamatiem ir veiksmīga uzņēmējdarbības attīstība, tāpēc svarīgi izveidot pievilcīgu biznesa vidi, nodrošinot uzņēmējdarbībai labvēlīgus nosacījumus konkurētspējas paaugstināšanai. Biznesa vide un uzņēmuma konkurētspēja ir cieši saistītas un darbojas mijiedarbībā, līdz ar to ir svarīgi izziņāt to jēdzienu precīzas definīcijas, turpmākai praktiskai un teorētiskai pielietošanai.

Raksta mērķis ir, izmantojot zinātniskās koncepcijas un mūsdienu teorētisko pieeju, precizēt un pilnveidot jēdziena “biznesa vide” un “uzņēmuma konkurētspēja” teorētisko bāzi. Mērķa sasniegšanai tiek izvirzīti šādi uzdevumi:

- sniegt biznesa vides un uzņēmumu konkurētspējas plaši izplatīto un lietojamo definīciju īso analīzi, izpētīt to teorētiskos aspektus;
- noteikt kopīgos faktoros, kas saista biznesa vidi un uzņēmuma konkurētspēju;
- formulēt “biznesa vides” un “uzņēmuma konkurētspējas” definīciju, ņemot vērā teorētisko aspektu analīzē konstatēto;
- veikt secinājumu izklāstu.

1. Biznesa vide un to ietekmējošie faktori

Lai precīzi izzinātu definīcijas “biznesa vide”, nepieciešams apskatīt jēdziena “business” nozīmi zinātniskajā literatūrā un noskaidrot, ar ko tas atšķiras no jēdziena “uzņēmējdarbība”, jo abus šos jēdzienus literatūrā un praktiskajā darbībā bieži izmanto kā pietiekoši tuvus sinonīmus. “Modernajā ekonomiskajā vārdnīcā” (*Современный экономический словарь*) doti sekojoši šo jēdzienu definējumi. Business (angl. *business*) – nodarbošanās, uzņēmējdarbība, ko veic par saviem vai aizņemtiem līdzekļiem, uzņemoties atbildību un risku, ar mērķi gūt peļņu un attīstīt savu komercdarbību (*Лозовский, 1997*). Uzņēmējdarbība – iedzīvotāju, fizisko un juridisko personu patstāvīga, iniciatīva darbība, ko veic savā vārdā, riskējot ar savu mantisko atbildību, ar mērķi sistemātiski saņemt ienākumus un peļņu par īpašuma izmantošanu/lietošanu, preces pārdošanu, izpildītiem darbiem, sniegtajiem pakalpojumiem. Uzņēmējdarbībai ir arī mērķis celt uzņēmēja statusu (*Паўзберг у др., 1997*).

Latvijas zinātnieks, profesors Aleksandrs Vedļa uzņēmējdarbību definē, kā individuālā darba augstāko attīstības pakāpi gan darba apjoma, gan tehnoloģisko risinājumu, gan ekonomisko sakaru un attiecību ziņā. (Vedļa, 2000)

Likumu terminu vārdnīcā norādīts, ka uzņēmējdarbība ir fiziskas vai juridiskas personas ilgstoša vai sistemātiska saimnieciskā darbība, kas saistīta ar kapitāla ieguldīšanu un vērsta uz preču ražošanu, realizāciju, dažādu darbu izpildi, pakalpojumu sniegšanu, tirdzniecību u.c. (Amona u.c., 2004)

Latvijas Zinātņu akadēmijas 2001. gada 26. marta lēmumā Nr. 5 “Par Komerclikuma terminiem komersants, komercdarbība, firma u.c.” norādīts, ka uzņēmējdarbības tiešais nolūks var nebūt peļņas gūšana.¹ Savukārt, Ekonomikas skaidrojošā vārdnīcā business tiek definēts, kā juridiskas personas patstāvīga un sistemātiska darbība, kuru tā, uzņemoties risku, veic preču ražošanas vai pakalpojumu jomā un kuras mērķis ir peļņas gūšana. (Grēviņa, 2000)

Vārds “business” vienmēr asociējas un tiek definēts, kā darbība, kas virzīta uz peļņas gūšanu, līdz ar to Pereverzeva un Luņovas apgalvojums, ka “business un uzņēmējdarbība nozīmē ekonomisko darbību, kuru veic fiziskās (privātas) vai juridiskās personas (uzņēmumi vai organizācijas/kompānijas), kuru mērķis ir peļņas gūšana radot un realizējot precī vai pakalpojumus, efektīvi izmantojot resursus” (*Переверзев, Лунова, 2010*), nav pietiekoši precīzs.

Arī Nobela prēmijas laureāts ekonomikā Frīdrihs Augusts fon Hajeks (*Friedrich August von Hayek*) apgalvo, ka biznesa jēdziens ir daudz plašāks par uzņēmējdarbības definīciju. Uzņēmējdarbību viņš pielīdzina pie tirgus profesijām un saista to ar personīgo brīvību, kas sniedz cilvēkam iespēju racionāli rīkoties ar savām prasmēm, zināšanām, informāciju un ienākumiem. (*Hayek, 2001, 2005*)

Savukārt, saskaņā ar slavenā ekonomista Jozef Šumpetera (*Joseph Alois Schumpeter*) viedokli “uzņēmējdarbība nav profesija un līdzīgā stāvoklī nevar atrasties ilgstošu laiku... Uzņēmēji izveido īpašo klasi tikai tādā ziņā, ka pētnieks, veicot klasifikāciju, var izdalīt viņus atsevišķā grupā”. (*Шумпетер, 2008*)

Biznesa izcilākais teorētiķis Pīters Drakers (*Peter Drucker*) grāmatā “*Innovation and entrepreneurship*” atzīst – lai būtu par uzņēmēju, nav jāpiemīt kādām īpašām personiskām iezīmēm. Viņš raksta: “Tai nav jābūt personiskai rakstura īpašībai. 30 gadu laikā savā darbā esmu redzējis uzņēmējus – dažādas personības ar atšķirīgiem temperamentiem, kas ir ļoti labi sevi pieteikuši kā uzņēmēji”. Viņa sievai Dorisai Drakerei (*Doris Drucker*) arī ir uzņēmums. Viņa izveidoja biznesu, kad viņai palika 80 gadi, kas apstiprina Pītera Drakera apgalvojumu. Papildinot šo pamatdefinīciju, Pīters Drakers norāda, ka

¹ Par Komerclikuma terminiem komersants, komercdarbība, firma u.c. / Lēmums Nr.5 / LZA Terminoloģijas komisija / Pieņemts 26.03.2001.;prot. Nr. 2/1020/ Spēkā esošs 20.05.2016.

uzņēmēji ir izgudrotāji, kas kļūst par biznesmeņiem nepieciešamības dēļ, viņi ir cilvēki, kas pērk esošus biznesus, lai tos uzlabotu, un viņi ir vadītāji ar biznesa vīziju, kas pārveido uzņēmumus, stiprinot tos ar uzņēmēja garu. (Drucker, 2007)

Dr. B. Hirijappa (*B. Hiriyappa*) grāmatā “*Strategic Management for Chartered Accountants*” norāda, ka peļņa ir galvenais biznesa motīvs:

- jebkāda veida biznesa organizācijai peļņa motivē uzņēmēju un ar to mēra biznesa produktivitāti;
- peļņa ir biznesa efektivitātes, produktivitātes mērīšanas un novērtēšanas rīks, un tā nosaka vadības kompetenci;
- tā ir noderīga stratēģiskiem menedžeriem, lai pieņemtu pareizus lēmumus un efektīvi rīkotos ar pieejamiem resursiem, tādā veidā veicinot organizācijas izaugsmi un biznesa izdzīvošanu;
- biznesa vadītāji, kuri pieņems lēmumus ar augstāku risku un efektivitāti, noteikti sagaidīs lielāku peļņas apjomu no biznesa vienības;
- biznesa efektivitāte ir izteikta procentuāli no pārdošanas apjoma peļņas, ieguldītā kapitāla un korporatīvo akciju tirgus vērtības;
- ārējiem investoriem svarīgi ir zināt, kāda ir uzņēmuma peļņa, un novērtēt savu fondu līdzekļus un fondu izlietojuma efektivitāti biznesa vienībā. (*Hiriyappa, 2008*)

Biznesa un uzņēmējdarbības definīcijās ir saskatāmas līdzības. Tāpat kā biznesā uzņēmējdarbībā nekas nav pastāvīgs, jo nemitīgi mainās tirgus, uzņēmēja darbības apstākļi, pašu uzņēmēju uzvedība. Uzņēmējdarbības subjekti, būdami viens no otra atkarīgi un viens otru iespaidodami, rada attiecīgu sabiedrisko situāciju, kuras apstākļi vai nu provocē uzņēmējdarbības bumu vai otrādi – izsauc atplūdus, citiem vārdiem, nosaka uzņēmēja darbības pozīciju, rīcības metodes un līdzekļus. Ja uzņēmējs nevar adoptēties tajā vidē, kurā darbojas, viņš neizbēgami kļūst par tās izmaiņu upuri. (Vedļa, 2000)

Autore secināja, ka uzņēmējdarbības teorētiķiem un praktiķiem ir atšķirīgi uzskati par “uzņēmējdarbības” un “biznesa” jēdzienu definīciju. Ja vieni norāda, ka šie vārdi ir sinonīmi, tad citi apgalvo, ka biznesa jēdziens ir daudz plašāks par uzņēmējdarbību un vienmēr saistīts ar peļņas gūšanu, taču uzņēmējdarbībā tā nav obligāta.

Daudzi autori pētīja arī biznesa vidi, bet, līdzīgi kā ar biznesa jēdzienu, katrs to definēja savādāk. Treidera finanšu vārdnīcā norādīts, ka biznesa vide - tie ir apstākļi, kādos funkcionē biznesa subjekts.² Savukārt Indiānas Universitātes (ASV) profesors Artūrs M. Veimers (*Arthur M. Weimers*) biznesa vidi raksturoja, kā klimatu vai ekonomisko, politisko, sociālo, institucionālo nosacījumu kopumu, kurā funkcionē uzņēmums (*Weimer, 1967*). Ričmans un Kopens savā rakstā “*International management and economic development*” biznesa vidi raksturo kā faktoru kopumu, kas var sniegt uzņēmumam gan lielas iespējas, gan draudus (*Richman, Copen, 1972*). Organizācijas biznesa vide – tā ir visu, attiecībā pret uzņēmumu, ārējo elementu mijiedarbība, kas ietekmē ekonomikas nozari, tā Vašingtonas Universitātes (ASV) biznesa un ekonomikas profesors Vīlers. (*Bayard O. Wheeler, 1973*)

Mijiedarbojoties biznesa vidē, uzņēmums nosaka saimniekošanas stratēģisko zonu, tas ir tādu biznesa vides telpu, kurā uzņēmums veic saimniecisko darbību, realizē ekonomiskās intereses un gūst peļņu. Pozitīvas ekonomiskās dinamikas uzturēšanai uzņēmums tiecas paplašināt savu saimniekošanas stratēģisko zonu biznesa vidē. Biznesa vides definīciju lieto, lai noteiktu uzņēmuma mijiedarbību sfēras raksturu un robežu, kā arī, lai uzsvērtu komercinterešu prevalēšanu uzņēmuma darbībā. (*Темнова, 2009*)

V. Sadikovs un N. Matjažs savā referātā norāda, ka biznesa vide – tas ir politisko, ekonomisko, sociālo un tehnoloģisko spēku kopums, kas galvenokārt atrodas ārpus biznesa ietekmes un kontroles un var gan

² Финансовый словарь трейдера/ <http://utmagazine.ru/posts/8748-biznes-sreda>

pozitīvi, gan negatīvi ietekmēt biznesu. To nosaka kā ārējo vidi, kurā uzņēmums veic saimniecisko darbību un kur uzņēmums var realizēt iespēju gūt peļņu.³

Arī ekonomisko zinātņu doktors J. Rubins (*Рубин Ю.*) norāda, ka ar biznesa vidi saprot ārējo apstākļu, darbības faktoru un katra biznesa subjekta apkārtnes īpatnību mijiedarbību. Tātad biznesa vide nozīmē jebkura biznesa subjekta ārējā vide. (*Рубин, 2003*)

Ārējo vidi veido šādi galvenie faktori: valsts ekonomiskais stāvoklis; valsts politika; sociālie, kultūras un demogrāfiskie faktori; zinātnes un tehnikas progress; starpvalstu attiecības; institucionālā un informatīvā vide. Daudzi autori dažādi norāda uzņēmuma ārējās vides ietekmējošos faktorus, papildinot cits citu.

Biznesa vides mainīgums ietekmē arī uzņēmuma konkurētspēju. R. B. Reihs uzsver, ka līdz ar darba procesu evolūciju notiek daudzu esošo rūpniecību bojāeja, dodot vietu jaunajai paaudzei – mobiliem, augsta snieguma pakalpojumu un uz zināšanām balstītiem uzņēmumiem (*Reich, 1991*), kas attīsta un paaugstina uzņēmuma konkurētspēju.

Ārējā vide, kurā uzņēmums darbojas, ietekmē to darbību, un šīs ietekmes apmērs ir atkarīgs no tā, cik daudz nozares bizness ir atkarīgs no vispārējās ekonomikas veselības. (*Itani, et.al., 2014*)

Autore secina, ka biznesa vide – tas ir sarežģīts, dinamisks, neparedzams ārējās vides faktoru kopums, kas ietekmē uzņēmuma darbību, attīstības iespējas un iespējas gūt peļņu.

Sīvas konkurences apstākļos cīņā par katru klientu, lai gala rezultātā gūtu peļņu, un veiksmīgas uzņēmējdarbības attīstībai svarīga ir konkurētspējas un to ietekmējošo faktoru izpratne.

2. Konkurētspēja un to ietekmējošie faktori

Mūsdienu zinātniskajā literatūrā viens no visbiežāk lietotajiem terminiem ir – konkurence un konkurētspēja. Ekonomisti, uzņēmēji, politiķi un citi sabiedrības pārstāvji arī plaši izmanto šo terminu, kad runa iet par valsts ekonomikas integrācijas nepieciešamību mūsdienu pasaules saimniecības sistēmā. (*Габубова, 2015*)

Pastāv daudz un dažādi konkurences jēdziena skaidrojumi. “Modernajā ekonomiskajā vārdnīcā” (*Современный экономический словарь*) doti sekojoši konkurences jēdzienā definējumi. Konkurence – (latin. *concurrentia* – sadursme) – sacensības starp ekonomiskajiem subjektiem: cīņa par preču noieta tirgu ar mērķi gūt lielākus ienākumus, peļņu un citus ieguvumus. Konkurence ir civilizēta, legalizēta cīņas forma par eksistenci un viens no iedarbīgākajiem tirgus ekonomikas atlases un regulēšanas mehānismiem. (*Борусов, 2003*)

Latvijas Republikas *Konkurences likumā* konkurence tiek definēta, kā pastāvoša vai potenciāla ekonomiskā (saimnieciskā) sāncensība starp diviem vai vairākiem tirgus dalībniekiem konkrētajā tirgū (*Konkurences likums: Latvijas Republikas likums*)⁴.

M. Porters atzīmē, ka “konkurence – dinamisks un attīstošs process, nepārtraukti mainīga sfēra, kurā parādās jaunas preces, jauni mārketinga ceļi, jauni ražošanas procesi un jauni tirgus segmenti” (*Портер, 1993*).

³ Садыков В. М., Матяж Н. В. / Бизнес-среда как среда формирования и инициирования экономической динамики предприятий/ Международный экономический форум/ <http://fan-5.ru/na5/01639.php> (10.04.2016.)

⁴ Konkurences likums// Latvijas Republikas likums. Pieņemts Latvijas Republikas Saeimā 04.10.2001.; stājies spēkā 01.01.2002./Latvijas Vēstnesis, 23.10.2001., Nr.151 (2538) 1. panta 6. punkts.

F. Hajeks norāda, ka konkurence – tas ir process, kurā cilvēki saņem un nodod zināšanas. Viņš uzskata, ka konkurence veicina zināšanu un prasmju efektīvāku izmantošanu. Cilvēku sasniegto labumu lielākā daļa tika saņemti sacensību jeb konkurences ceļā. Konkurence prasa racionālu uzvedību kā nosacījumu, lai paliktu tirgū. Konkurence stimulē racionalitāti. (Хаўёк, 1999)

Tāpat kā biznesa vides jēdziena definējumam, ekonomikas zinātniskajā literatūrā sastopams ļoti plašs arī konkurētspējas jēdziena lietojums, un pētnieku vidū nepastāv vienots viedoklis par tā definīciju, kaut gan konkurētspēja ir atzīta par vienu no svarīgākajām preču un pakalpojumu tirgu raksturojošajām kategorijām, kā arī viens no būtiskākajiem faktoriem uzņēmējdarbībā, kas ietekmē jebkurā tautsaimniecības nozarē darbojošos uzņēmumus. (Fedotova, Geipele, 2009)

Konkurētspēja ir termins, kas bieži tiek izmantots ekonomiskās politikas debatēs. Lai gan to lieto daudz, ar šo terminu asociētās nozīmes bieži vien atšķiras un daudzos gadījumos nav pietiekami skaidri norādītas (Grégoir, 2003). Konkurētspējas teorijas pamatlicējs M. Porters norāda, ka "konkurētspēja joprojām ir koncepts, kas nav labi izprasts, neskatoties uz to, ka tas ir plaši atzīts" (Porter, 2004).

Arī Ketels atzīmē, ka var rasties domstarpības un neskaidrības konkurētspējas fenomena pētniecībā, ja nav izstrādāta kopīga valoda, viennozīmīga izpratne par to, kas tad ir konkurētspēja. Viņš arī atzīmē, ka tāda konceptuāla termina kā konkurētspējas definīcija nevar būt absolūtā nozīmē patiesa vai nepatiesa, par tās atbilstību var spriest saistībā ar konkrētu pētniecības vai politikas jautājumu. Kopēja konkurētspējas definīcija tādējādi arī atspoguļos kopīgu viedokli par to, ko izmantos, veicot analīzi. (Ketels, 2006)

Konkurētspēja atrodas tālu no neapstrīdamas koncepcijas daļēji tāpēc, ka to nav viegli definēt, un daļēji – saskaņā ar P. de Grauvu (P. de Grauwe) apsvērumiem – tāpēc, ka "ši koncepcija tik bieži tiek izmantota (nepareizi izmantota)". Attiecībā uz "nepareizu izmantošanu" viņš paskaidro:

"Konkurētspējas koncepcija rada diskomfortu, ja ne pat noraidījumu daudzu ekonomistu vidū. Galvenais iemesls ir tas, ka koncepcija bieži vien tiek salīdzināta ar sacensību, kurā valstis tiek klasificētas. Šāda klasifikācija paredz, ka ir uzvarētāji un zaudētāji. Konkurētspēja tiek uzlūkota līdzīgi sporta sacensībām, piemēram, olimpiskajām spēlēm. Valstis sacenšas tautsaimniecības arēnā. Starptautiskās konkurētspējas cīņā daži iegūst medaļas, citi neiegūst neko vai pat zaudē. Šāds viedoklis par konkurētspēju īpaši populārs ir uzņēmējdarbības aprindās. (...) Nespēja konkurēt izraisa neveiksmes un pat bankrotu. Šo uzskatu pārņēmuši arī politiķi. Vairākās valstīs izveidotas konkurētspējas padomes vai līdzīgas oficiālas iestādes, kas sniedz padomus valdībām valsts konkurētspējas uzturēšanā, lai izdzīvotu naidīgajā pasaulē" (De Grauwe, 2010).

Nemot vērā, ka jēdziens "konkurētspēja" ir atvasināts no jēdziena "konkurence", tad to ekonomiskā nozīme saturiski ir identiska. Ja konkurence tiek saprasta kā ekonomisko subjektu sacensības darbība, tad konkurētspēja ir "subjektam piemītošas īpašības, kas dod tam iespēju izpildīt tās darbības, kuras ļauj tiem (ekonomiskajiem subjektiem) gūt veiksmi šajā sacensībā" (Михайлов, 1999).

Konkurētspēju kā sacensības starp preču ražotājiem, pakalpojumu sniedzējiem par ražošanas palielināšanas iespēju un peļņu attiecīgajā tirgū skata dažādos līmeņos – uzņēmumu, nozares, reģionu, valsts līmenī.

Viens no pasaulē atzītiem zinātniekiem, Nobela prēmijas laureāts ekonomikā P. Krugmans uzskata, ka var runāt tikai par uzņēmuma konkurētspēju, jo valsts līmenī diskusijas par konkurētspēju var novest pie bezjēdzīgas naudas tērēšanas, pieaugošas korupcijas, bez tam valsts pārvaldē strādājošajiem var trūkt kompetences efektīvas politikas nodrošināšanā. P. Krugmans apgalvo, ka reģiona konkurētspējas jēdziens nav nekas vairāk kā tikai reģionā esošo uzņēmumu konkurētspēja (Krugman, 1994). P. Krugmans uzskata, ka teritorijas nekonkurē viena ar otru tiešā veidā, bet savā starpā konkurē uzņēmumi, kas

atrodas konkrētu teritoriju ietvaros, tādējādi saskatot lielāku lietderību pētīt uzņēmumu konkurētspēju, nevis nacionālo konkurētspēju. (*Krugman, 1996*)

Autore piekrīt P. Krugmana uzskatiem, jo valsts, reģionu un nozares konkurētspējas pamatus veido uzņēmumi un to konkurētspēja.

Pamatfaktori, kas ļauj daudzveidīgi interpretēt "konkurētspējas" jēdzienu, ir pētnieku vērtējumi no dažādām skatu pozīcijām, kā arī tas, ka par ražotāju tiek uzskatīti atsevišķi uzņēmumi, nozares vai valsts ekonomika kopumā.

Tomēr paliek jautājums, vai sacensība ir pašsaprotams, primārs konkurētspējas elements, vai arī tas tiek mākslīgi uzturēts, un konkurēt drīzāk nozīmē spēt pastāvēt līdzās, spēt nodrošināt savas vajadzības, neizslēdzot šādas iespējas citiem dalībniekiem. Daudzos gadījumos ar konkurētspēju tiek saprasta pārākuma pozīcija, ko nodrošina tajā skaitā preču vai pakalpojumu ekskluzivitāte vai mākslīga priekšrocību uzturēšana biznesa vidē. Tās ir īpašības, kas nodrošina peļņas gūšanu, izmantojot citu tirgus dalībnieku vājumu (informācijas, resursu, prasmju trūkumu), tomēr tās var nebūt ilgtspējīgas.

Uzņēmuma konkurētspējas ietekmējošos faktoros iedala iekšējos un ārējos. Tieši ārējie faktori nopietni ietekmē konkurētspējīgas uzņēmējdarbības vides veidošanos, kura savukārt pozitīvi vai negatīvi ietekmē uzņēmumu attīstības potenciālu. Ārējo vidi Latvijā veido valsts politika, kuras ietekmes rezultāti izpaužas gandrīz visās sfērās, kas dod iespēju izdalīt nozīmīgākos konkurētspējīgas vides nodrošināšanas ietekmējošos faktoros: valsts nodokļu politika; kredītēšanas politika; inovāciju politika; investīciju politika; sociālā vide; infrastruktūras attīstība; demogrāfiskā situācija; rūpniecības politika; izglītības kvalitāte. (*Vasiljeva un Gļebova, 2010*)

Tādējādi, uzņēmuma konkurētspēja, līdzīgi biznesa videi, lielākā mērā tiek pakļauta ārējās vides faktoru ietekmei.

Secinājumi

Izpētot "biznesa vides" un "konkurētspējas" izplatīto definīciju teorētiskos aspektus, autore secina, ka zinātnieku vidū nepastāv vienoti uzskati par šo jēdzienu definīciju.

Tomēr daudzi autori atzīst, ka biznesa vides jēdziens ir daudz plašāks par uzņēmējdarbības vides jēdzienu un tas vienmēr saistīts ar peļņas gūšanu, kaut gan uzņēmējdarbībā tā nav obligāta.

Savukārt konkurence vairāk vai mazāk ir sacensības, kas veicina zināšanu un prasmju iegūšanu un efektīvāku to izmantošanu. Valsts, reģionu, nozares konkurētspējas pamatus veido uzņēmumi un to konkurētspēja.

Autore noteica kopīgus faktoros, kas saista biznesa vidi un uzņēmuma konkurētspēju – abas šīs parādības galvenokārt ietekmē ārējie vides faktori.

Ņemot vērā minēto, autore izveidoja savu "biznesa vides" un "uzņēmuma konkurētspējas" definējumus.

Biznesa vide ir sarežģīts, dinamisks, neparedzams ārējo faktoru kopums, kurā uzņēmums veic saimniecisko darbību un kur tas var realizēt iespēju gūt peļņu.

Uzņēmuma konkurētspēja – konkrētā uzņēmuma spēja gūt panākumus, sacenšoties ar analogu preču vai pakalpojumu sniedzēju, ar mērķi gūt peļņu, ņemot vērā ārējos attiecībā pret uzņēmumu faktoros.

References

- Amona I. u.c. (2004). *Likumu terminu vārdnīca*, sagatavoja autoru kolektīvs: Rīga: Latvijas Vēstnesis, 368 lpp.
- Bayard O. Wheeler (1973). *Business of Business: An Introduction*, Joanna Cotler Books, pp. 403.
- De Grauwe P. (2010). *Introduction to Dimensions of Competitiveness* (CESifo Seminar Series). Cambridge: MIT Press, ix–xvi.
- Drucker, Peter F. (2007). *Innovation and entrepreneurship :practice and principles*. Amsterdam: Elsevier; Oxford, UK; Burlington, MA: Butterworth–Heinemann, pp. 253.
- Grégoir S., Maurel F. (2003). *Les indices de compétitivité des pays: interprétation et limites*. Compléments A. In M. Debonneuil, L. Fontagné. Compétitivité. Paris: La Documentation française, pp. 97–132
- Grēviņas R. vadībā sastādījis autoru kolektīvs (2000). *Ekonomikas skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Zinātne, 702 lpp.
- Hayek, Friedrich A. Von (2001). *Индивидуализм и экономический порядок*, пер. с англ. О. А. Дмитриевой; предисл. и науч. ред. Р. И. Капелюшникова. Москва: Изобраз: Начала-Фонд, 254 с.
- Hayek, Friedrich A. Von (2005). *Дорога к рабству* (Road to serfdom), Москва: Новое издательство, 265 с.
- Hiriappa B. (2008). *Strategic Management for Chartered Accountants*, New Age International Pvt Ltd Publishers, p. 344
- Itani, N., O'Connell, J. F., Mason, K. (2014). *A macro-environment approach to civil aviation strategic planning*, Science Direct Transport Policy 33, pp. 125–135
- Ketels C. H. M. (2006). Michael Porter's Competitiveness Framework–Recent Learnings and New Research Priorities. *Journal of Industry, Competition & Trade*, Vol. 6, pp. 115–136
- Konkurences likums. Latvijas Republikas likums. Pieņemts Latvijas Republikas Saeimā 04.10.2001., stājies spēkā 01.01.2002. *Latvijas Vēstnesis*, 23.10.2001., Nr. 151 (2538)
- Krugman P. R. (1994). 1 "Competitiveness: a Dangerous obsession", *Foreign Affairs*, Vol. 73(2), pp. 28–44
- Krugman P. R. (1996). Making sense of the competitiveness debate, *Oxford Review of Economic Policy*, Vol. 12, No. 3, pp. 17–25
- Par Komerclikuma termiņiem komersants, komercdarbība, firma u.c. Lēmums Nr. 5. LZA Terminoloģijas komisija. Pieņemts 26.03.2001., prot. Nr. 2/1020. Spēkā esošs 20.05.2016.
- Porter M. E. (2004). *Building the Microeconomic Foundations of Prosperity: Findings from the Business Competitiveness Index*.
- Reich R. B (1991). *The Work of Nations*. London: Simon and Schuster, p. 212
- Richman Barry M., Copen Melvyn (1972). *Thunderbird International Business Review, International management and economic development*, Business Environment, New York: McGraw-Hill, p. 681
- Vasiljeva L., Glebova A. (2010). Ražošanas uzņēmumu konkurētspējas nodrošināšana Latvijā. *Ekonomiskie pētījumi uzņēmējdarbībā*. Nr. 8, 51.–63. lpp.
- Vedļa A. (2000). *Uzņēmējdarbības kurss*. Rīga: Petrovskis un Co, 456 lpp.
- Weimer Arthur M. (1967). *Business Administration: an Introductory Management Approach*, Richard D. Irwin; Second Printing edition, p. 708
- Борисов А. Б. (2003). *Большой экономический словарь*, М: Книжный мир, 895 с.
- Габиева М. Ш. (2015). Пути повышения конкурентоспособности предприятия, Актуальные вопросы экономики и управления: материалы III Междунар. науч. конф. (г. Москва, июнь 2015 г.), 85.–87. с.
- Лозовский Л. Ш., Райсберг Б. А., Ратновский А. А. (1997). *Универсальный бизнес-словарь*, М: ИНФРА-М, 632 с.
- Михайлов О. В. (1999). *Основы мировой конкурентоспособности*. М: Познавательная книга Плюс, 590 с.
- Переверзев М. П., Лунова А. М. (2010). *Предпринимательство и бизнес*. М: ИНФРА-М, 8 с.
- Портер М. (1993). *Международная конкуренция: конкурентные преимущества стран*, (пер. с англ.), М: Международные отношения, 895 с.
- Райсберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. (1997). *Современный экономический словарь*. М: ИНФРА-М, 493 с.
- Рубин Ю. Б., Коломиец Т. Д. (2003). *Основы бизнеса*. Москва, 839 с.
- Садыков В. М., Матяж Н. В. Бизнес-среда как среда формирования и инициирования экономической динамики предприятий/ Международный экономический форум/ <http://fan-5.ru/na5/01639.php> (skatīts 10.04.2016.)
- Темнова Н. К. (2009). *Экономическая динамика текстильных предприятий, методологические и прикладные аспекты*, Автореферат, 39 с.
- Финансовый словарь трейдера [tiešsaite] <http://utmagazine.ru/posts/8748-biznes-sreda> (skatīts 03.01.2017.)
- Хайек Ф. А. (1999). *Познание, конкуренция и свобода*. СПб.: Пневма, 66 с.
- Шумпетер Й. А. (2008). *Теория экономического развития*, Перевод В. С. Автономова и т.д., Директмедиа публишинг, Москва, 401 стр.

IEDZĪVOTĀJU IESPĒJAS PIEDALĪTIES PUBLISKO IEPIRKUMU KONTROLĒ SAVĀ PAŠVALDĪBĀ

OPPORTUNITIES FOR INHABITANTS TO PARTICIPATE IN CONTROL OF PUBLIC PROCUREMENT IN THEIR MUNICIPALITIES

Una Skrastiņa, Dr.iur.,
Biznesa augstskola *Turība*, Latvija
Juris Radzevičs, Mag.iur.,
Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija

Abstract

The local municipality is the local management, through which the representatives, elected by its citizens – city or municipality council – and its institutions and entities, provide statutory functions and tasks in accordance with interests of the State and relevant administrative territory's residents. The city or municipality council ensures financial audits to control, among other things, the use of the local government's financial means and to make sure the local government's financial means, movable and immovable property are managed in accordance with the city or municipality council decisions and the residents' interests. Also, the local government regulations, which are the binding rules, determine residents' rights and responsibilities in the local government. Although residents have the opportunity not only to participate in public procurements as applicants, but also to engage in the procurement controls, they lack practical knowledge about their rights in the field of public procurement. The study aims to find out what possibilities residents have in their municipalities to participate in the control of public procurements, to identify problems encountered in practice and what the possibilities to solve these problems are. As a result of the research, proposals will be made to help the municipality residents to engage in the conducting of public procurements, ensuring the highest possible value of the financial means and improving the efficiency of public procurements.

Keywords: public procurement, information, municipal residents

Ievads

Vietējā pašvaldība ir vietējā pārvalde, kas ar pilsoņu vēlētas pārstāvniecības – domes un tās izveidoto institūciju un iestāžu starpniecību nodrošina likumos noteikto funkciju un uzdevumu izpildi, ievērojot valsts un attiecīgās administratīvās teritorijas iedzīvotāju intereses. Dome nodrošina finanšu revīziju veikšanu, cita starpā, lai kontrolētu pašvaldības finanšu līdzekļu izlietošanu, un vai pašvaldības finanšu līdzekļi, kustamā un nekustamā manta tiek apsaimniekota atbilstoši domes lēmumiem un iedzīvotāju interesēm. Arī pašvaldības nolikums, kas ir saistošie noteikumi, nosaka iedzīvotāju tiesības vietējā pārvaldē. Iedzīvotājiem ir iespēja piedalīties un sekot līdzi arī publiskajiem iepirkumiem, jo viņiem ir tiesības zināt, kā tiek tērēti nodokļos samaksātie līdzekļi. Iedzīvotāji var gan piedalīties publiskajos iepirkumos kā pretendenti, gan arī, nepiedaloties iepirkumā, iesaistīties to kontrolē. Prakse parāda, ka viņiem trūkst praktisku zināšanu par savām tiesībām šajā jomā. Pētījuma mērķis ir noskaidrot, kādas iedzīvotājiem ir iespējas savā pašvaldībā iesaistīties publisko iepirkumu kontrolē, ar kādām problēmām

jāsaskaras praksē un kādas ir šo problēmu risināšanas iespējas. Pētījuma rezultātā tiks sniegti priekšlikumi, lai pašvaldības iedzīvotāji aktīvāk un efektīvāk varētu iesaistīties publisko iepirkumu kontrolē, tā uzlabojot publisko iepirkumu efektivitāti. Ar deskriptīvās, dogmatiskās, salīdzinošās un analītiskās metodes palīdzību pētījuma uzdevums ir analizēt politikas plānošanas dokumentus, tiesību aktus, tiesību zinātnieku atziņas, praksē konstatētās problēmas un piedāvāt esošo problēmu risināšanas iespējas. Tēmas aktualitāti autori pamato ar *Publisko iepirkumu likuma* (turpmāk – *PIL*) pieņemšanu jaunā redakcijā 15.12.2016. (stājas spēkā 01.03.2017.), kas paver jaunas iespējas arī iedzīvotājiem kontrolēt publiskos iepirkumus, jo īpaši savā pašvaldībā. Tā kā atklāts konkurss ir viena no biežāk piemērotajām iepirkuma procedūrām, šajā pētījumā tiks analizēta informācijas pieejamība šīs procedūras ietvaros, ņemot vērā normatīvos aktus, kas pieņemti līdz 10.02.2017.

1. Politikas plānošanas dokumenti un tiesību akti

Kādreiz valsts pārvaldes rīcība tika uzskatīta par suverēnu, tā varēja pieņemt lēmumus, neņemot vērā sabiedrības viedokli. Taču demokrātiskā valstī sabiedrības līdzdalība ir pašsaprotama. Iespēja ietekmēt valsts pārvaldes procesus ir atkarīga no privātpersonas rīcībā esošās informācijas un tiesības vērsties ar iesniegumu iestādē. Iestādes pienākums to pieņemt un atbilstoši rīkoties ir viens no vispārējiem administratīvo tiesību principiem, norāda profesore J. Briede grāmatā “Administratīvās tiesībām. Mācību grāmata” (Briede u.c., 2016, 269, 270). Lai labāk izprastu iedzīvotāju nozīmīgumu un lomu pašvaldībā, kā arī viņu piedalīšanās pašvaldības darbā būtību, turpinājumā pētīsim tiesību aktus un sākumā apskatīsim Latvijas Republikas pamatlikuma – *Satversmes* (turpmāk – *Satversme*) tiesisko regulējumu. *Satversmes* 89. pantā noteikts, ka valsts atzīst un aizsargā cilvēka pamattiesības saskaņā ar šo *Satversmi*, likumiem un Latvijai saistošiem starptautiskajiem līgumiem, kā arī 90. pants noteic, ka ikvienam ir tiesības zināt savas tiesības (*Satversme*, 1922, 89., 90. pants). Profesora R. Baloža zinātniskajā vadībā izstrādātajos *Satversmes* komentāros (VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības) (turpmāk – *Satversmes* komentāri), 89. un 90. panta komentāros autors J. Rudevskis izsaka viedokli, ka *Satversmes* VIII nodaļa aizsargā tikai privātpersonu (t.i., fizisko personu un privāto tiesību juridisko personu), nevis publisko personu un to iestāžu tiesības. Pretējā gadījumā tiktu sajaukta 89. panta radītās tiesiskās attiecības tiesīgā un saistītā puse, novirzot pamattiesību aizsardzību no tās pamatmērķa. Publiskās personas un to iestādes, piemēram, valsts kā tāda, ministrija, ministrijas padotībā esoša iestāde, pašvaldība vai pašvaldības iestāde nevar būt *Satversmes* VIII nodaļā garantēto pamattiesību subjekts. Gluži pretēji, publiskajām personām un to iestādēm ir pienākums nodrošināt privātpersonām viņu pamattiesību aizsardzību; tās pieder pie saistītās, nevis pie tiesīgās puses. Vēlreiz jāuzsver, ka arī pašvaldības un to iestādes pieder pie “valsts” *Satversmes* 89. panta izpratnē (Balodis u.c. 2011, 31). Attiecībā uz tiesībām saņemt informāciju vērā ņemams ir *Satversmes* 100. pantā norādītais, ka tiesības brīvi saņemt informāciju ietilpst tiesībās uz vārda brīvību un paredz, ka ikvienam ir tiesības brīvi iegūt informāciju, kā arī *Satversmes* 101. pantā noteiktais, ka ikvienam Latvijas pilsonim ir tiesības likumā paredzētajā veidā piedalīties valsts un pašvaldību darbībā. Šajā sakarā G. Kusiņš, *Satversmes* 101. panta komentāru autors, norāda, ka šī panta pirmā daļa konstitucionālā līmenī garantē norādītās tiesības tikai Latvijas Republikas pilsonim. Savukārt panta otrajā daļā kā panta subjekti ietverti gan Latvijas Republikas pilsoņi, gan tie Eiropas Savienības (turpmāk – ES) pilsoņi, kas pastāvīgi uzturas Latvijā. Pantā izmantotais formulējums “tiesības piedalīties valsts un pašvaldību darbībā” saturiski ir ļoti apjomīgs formulējums. Tas ietver dažādus piedalīšanās veidus, tajā skaitā arī līdzdalību un citus veidus. Pantā nav piedalīšanās veidu uzskaitījuma (Balodis u.c., 2011, 376). *Satversmes* komentāru sadaļā “*Satversmē* un citos likumos paredzētie Latvijas pilsoņu piedalīšanās veidi” G. Kusiņš norāda, ka vairākas pilsoņu piedalīšanās formas ir vispāratzītas, zināmā mērā tradicionālas un tās konstitucionālā līmenī ir nostiprinātas citos *Satversmes* pantos (skat. *Satversmes* 8., 9. un 80. pantu). Līdzdalība valsts

darbībā var izpausties tiešā vai netiešā veidā, un ar *Satversmes* 101. pantu tiek aptvertas abas šīs līdzdalības formas (*Satversmes* tiesa, 2008-35-01, 07.04.2009.). Līdzdalības formas ir ļoti dažādas, un tomēr tām, kuras ir varas leģitimitātes pamats, vajadzētu būt nodrošinātām bez maksas (*Satversmes* tiesa, 2008-40-01., 19.05.2009.). Piedalīšanās veidi nedrīkst būt formāli; tiem jābūt efektīviem, jo tikai efektīva piedalīšanās atbilst tautvaldības principam. Arī šo tiesību aizsardzības mehānismiem jābūt efektīviem. Valstij ne tikai jāgarantē pilsonim formālas tiesības piedalīties, bet tai ir pienākums radīt arī priekšnoteikumus (iespēju), lai pilsonis būtu spējīgs piedalīties valsts un pašvaldību darbā, šo piedalīšanos veicot apzināti un izprotot piedalīšanās būtību (Balodis u.c., 2011, 384, 385). *Satversmes* 104. pants noteic, ka ikvienam ir tiesības likumā paredzētajā veidā vērsties valsts un pašvaldību iestādēs ar iesniegumiem un saņemt atbildi pēc būtības. Ikvienam ir tiesības saņemt atbildi latviešu valodā. *Satversmes* 104. panta komentāru autore J. Briede norāda, ka komentējamajā pantā ir nostiprinātas valsts pozitīvās tiesības – valstij nevis jāatturas no iejaukšanās personas privātajā dzīvē, bet gan jāveic pozitīva darbība – jāpieņem iesniegums un jāsniedz atbilde. Tiesības vērsties ar iesniegumu ir svarīgas tiesības ne tikai indivīdam, bet arī valsts pārvaldes iestādēm – tādā veidā tās var iegūt informāciju un novērst pieļautās kļūdas. Iesniegums var būt gan sūdzība, gan priekšlikums, gan lūgums, un tas var attiekties gan uz personiskajām, gan sabiedriskajām interesēm (Balodis u.c., 2011:451, 452). Latvijā valsts pārvaldes darbības pamatā ir *Valsts pārvaldes iekārtas likums* (turpmāk – *VPIL*), kura mērķis ir nodrošināt demokrātisku, tiesisku, efektīvu, atklātu un sabiedrībai pieejamu valsts pārvaldi. Valsts pārvaldi organizē pēc iespējas efektīvi. Valsts pārvaldes institucionālo sistēmu pastāvīgi pārbauda un, ja nepieciešams, pilnveido (*VPIL*, 2002, 10. pants). Latvijas pašvaldības darbības vispārīgos noteikumus reglamentē likums *Par pašvaldībām*. Pašvaldībai jānodrošina iedzīvotāju līdzdalība vietējā pārvaldē, jāveic pasākumi, lai veicinātu iedzīvotāju informētību par pašvaldības darbību un viņu iespējām piedalīties lēmumu apspriešanā (*Likums Par pašvaldībām*, 1994, 3., 72. pants). Publisko iepirkumu tiesību pamatjēga ir nodrošināt iepirkuma priekšmeta līguma piešķiršanā vienlīdzīgu attieksmi, kas izslēgtu starp pretendentiem negodīgu konkurenci, iepriekš zināmu priekšrocību piešķiršanu noteiktam pretendenta iepretim citiem konkurentiem. Tādējādi tiek panākts publiskā iepirkuma regulējuma galvenais mērķis – ietaupīt publiskā budžeta līdzekļus, norādīts LR Augstākās tiesas (turpmāk – AT) 2013. gada 11. janvāra sprieduma lietā Nr. 58/2013 7. punktā. Autori secina, ka valstij ne tikai jāgarantē iedzīvotājiem formālas tiesības piedalīties, bet tai ir pienākums radīt arī priekšnoteikumus (iespēju), lai iedzīvotājs būtu spējīgs piedalīties pašvaldības darbā, šo piedalīšanos veicot apzināti un izprotot piedalīšanās būtību.

Publiskie iepirkumi tiek apspriesti un vērtēti visaugstākajās ES institūcijās, tā stratēģijā “Eiropa 2020” gudrai, ilgtspējīgai un integrējošai izaugsmei” (turpmāk – stratēģija “Eiropa 2020”) Eiropas Komisija (turpmāk – EK) norāda, ka vajadzīga tāda stratēģija, kas padarītu ES par gudru, ilgtspējīgu un integrējošu ekonomiku ar augstu nodarbinātības, ražīguma un sociālās kohēzijas līmeni (Eiropas Komisija, 2010). Stratēģijā “Eiropa 2020” publiskajam iepirkumam ir svarīga nozīme, jo tas ir viens no tirgus instrumentiem, kas izmantojams, lai panāktu gudru, ilgtspējīgu un iekļaujošu izaugsmi, vienlaikus nodrošinot visefektīvāko publiskā sektora līdzekļu izmantošanu, norādīts Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvā 2014/24/ES (2014. gada 26. februāris) par publisko iepirkumu un ar ko atceļ Direktīvu 2014/18/EK (turpmāk – Direktīva 2014/24/ES). Pārņemot Direktīvu 2014/24/ES, arī publiskos iepirkumus skārušas jaunas pārmaiņas, un, tā kā PIL mērķis cita starpā ir nodrošināt iepirkumu atklātumu un tas ir viens no svarīgākajiem publisko iepirkumu principiem, tas tiks aplūkots vispirms. Jo saprotamāka būs šī principa būtība, jo skaidrākas būs iedzīvotāju iespējas sekot līdzi šī principa realizācijai praksē, veicot publisko iepirkumu kontroli. Vēl tikai jānorāda, ka vārds *kontrolē* (fr. *controle*) sevī ietver vairākus aspektus, un tas nozīmē – uzraudzība, novērošana, periodiskas vai epizodiskas pārbaudes, ko veic, lai sekotu tam, cik pareizi vai likumīgi kaut kas notiek, izskaustu nevēlamas novirzes, uzzinātu pārkāpumu biežumu. (Baldunčiks, Pokrotniece, 2005, 293)

2. Iepirkumu plānošana

Pirmā iespēja iepazīties ar nākamajā budžeta gadā plānoto finanšu līdzekļu izlietojumu ir pašvaldības budžets, kuram jābūt sabiedrībai pieejamam. Piemēram, Rīgas domes 20.12.2016. saistošie noteikumi Nr. 231 "Par Rīgas pilsētas pašvaldības 2017. gada budžetu" (turpmāk – saistošie noteikumi) pieejami Rīgas pašvaldības portālā internetā. Jebkurš publiskais iepirkums sākas ar tā plānošanu – pasūtītāja vajadzību apzināšanu nākamajam budžeta gadam. Pasūtītāja prerogatīva ir izvirzīt iepirkuma procedūras dokumentos savām vajadzībām atbilstošas, objektīvi pamatotas prasības. Pasūtītāja reālo vajadzību noteikšana ir pasūtītāja ekskluzīva kompetence, un tikai pats pasūtītājs vislabāk zina un var izvērtēt, kādas tieši prasības izvirzīt precei, pakalpojumiem vai būvdarbiem, lai nodrošinātu savām vajadzībām atbilstošas preces vai pakalpojuma saņemšanu. LR AT 2016. gada 17. maija spriedumā lietā SKA – 108/2016 ir atzinusi, ka Konkursa nolikuma prasību noteikšana ir pasūtītāja rīcības brīvība; tā ir vērsta uz to, lai piedāvājums atbilstu pasūtītāja iecerēm un tas saņemtu iepirkuma priekšmetam atbilstošu un kvalitatīvu izpildījumu (Iepirkumu uzraudzības biroja (turpmāk – IUB) Iesniegumu izskatīšanas komisijas 2017. gada 20. janvāra lēmums Nr. 4-1.2/17-16, 3). Iepirkuma plāna publicēšana līdz šim ir bijusi vien pasūtītāja brīva izvēle, jo *PIL* (līdz 2017. gada 1. martam) neparedzēja ne iepirkumu plāna sastādīšanu, ne publicēšanu. Publisko iepirkumu plānošana ir ļoti svarīga, it īpaši, lai pareizi noteiktu paredzamo līgumcenu un netiktu mākslīgi vai nepamatoti sadalīti iepirkumi, kuri faktiski būtu jāveic kopā, iespējams, piemērojot sarežģītāku un laikietilpīgāku iepirkuma procedūru. Saskaņā ar *PIL* 11. pantu paredzamo līgumcenu nosaka, lai izvēlētos iepirkuma procedūras veidu. Paredzamo līgumcenu noteic kā pasūtītāja plānoto kopējo samaksu par līguma izpildi, ko piegādātājs var saņemt no pasūtītāja un citām personām, tāpēc ir svarīgi apzināt visus budžeta gadā paredzamos iepirkumus un veikt atbilstošu iepirkumu procedūru plānošanu. Iepirkumu plānošanā jāņem vērā reālie aprēķini, kas atspoguļo tirgus cenas. Nepareizi plānojot savas izmaksas, piedāvājumi var būtiski pārsniegt pasūtītāja budžeta iespējas, vai arī plānotā cena, ja tā tiek publicēta, var maldināt piegādātājus un sabiedrību. Ja iepirkumi tiek veikti centralizēti, plānošanas process sevī var ietvert koordināciju starp dažādām struktūrvienībām, tādēļ centralizēto iepirkumu plānošanai jāparedz ievērojams laiks. Kā norāda EK, atkarībā no līguma apjoma un sarežģītības šis procesa posms var aizņemt mēnešus. Labai plānošanai būtu maksimāli jāsamazina risks, ka būs vajadzīgi līguma grozījumi vai variācijas. Lielākās (un potenciāli dārgākās) un biežāk pieļautās kļūdas līgumos izriet no nepienācīgas plānošanas (Eiropas Komisija, 2015, 11). Autori piekrīt minētajam viedoklim, ka publiskie iepirkumi, īpaši centralizētie, prasa ievērojamu laika rezervi, argumentējot to ar praktisko pieredzi, jo laicīga un pareiza plānošana var pasargāt gan no nekvalitatīvu dokumentu sagatavošanas riska, gan arī no nekvalitatīva piedāvājumu izvērtēšanas procesa radītajām sekām. Laika trūkuma dēļ nereti tiek izvēlēta neatbilstoša iepirkuma procedūra, netiek pieprasīta un skaidrota informācija, netiek izvērtēti preču paraugi vai nepamatoti lēts piedāvājums, lēmuma pamatojums tiek gatavots steigā un pavisā. Īpaši tas vērojams tad, kad, beidzoties būvdarbu sezonai, vairs nav laika rīkot atbilstošu iepirkuma procedūru vai gada nogalē, kad "neparedzētu ārkārtas apstākļu dēļ" iestājas ziema un, kur nu vēl, ja uzkrīt sniegs. Piemēram, iepirkumā "Jūrmalas pilsētas ielu seguma remonts vasaras periodā", identifikācijas Nr. JPD 2016/83, par summu 3 000 000 eiro tiesības noslēgt līgumu tika piešķirtas SIA "Liktenis" (IUB, 2016). Jūrmalas dome, kā norāda portāls TVNET: "pārtrauca konkursu un "Likteni" izraudzījās bez atklātas procedūras". Par aizdomīgu šo iepirkumu uzskatīja arī IUB vadītāja D. Gaile, komentējot, ka "bedrīšu lāpīšana par 3 miljoniem nav uzskatāma par ārkārtas situāciju" (TVNET Nekā personīga, 12.06.2016.).

Lai uzlabotu iepirkumu plānošanu, kā arī, lai informētu sabiedrību un ieinteresētos piegādātājus par plānotajiem iepirkumiem, turpmāk saskaņā ar *PIL* 18. panta pirmo daļu (piemēro no 2017. gada 1. jūnija)

pasūtītājs mēneša laikā no gadskārtējā budžeta apstiprināšanas dienas publicē valsts elektroniskās informācijas sistēmā (www.eis.gov.lv) informāciju par plānotajiem šā likuma 8. panta otrajā daļā, 9. un 10. pantā noteiktajā kārtībā veicamajiem iepirkumiem un iepirkuma procedūrām. Autori pozitīvi vērtē tiesisko regulējumu, kas nosaka iepirkumu plāna publicēšanu, un norāda, ka tā ir laba iespēja iedzīvotājiem laicīgi sekot līdzi plānotajiem iepirkumiem, kā arī vērsties pie pasūtītājiem ar ierosinājumiem, kā šo procesu pilnveidot un uzlabot. Pasūtītājiem tā ir iespēja un motivācija atbildīgāk veikt iepirkumu plānošanu, kā arī aktualizēt informāciju pēc nepieciešamības. Te gan autori uzskata, ka šī norma “pēc nepieciešamības” varētu izrādīties diezgan brīvi un plaši interpretēta, un tāda nepieciešamība var arī nerasties. Tāpēc, lai no iepirkuma plāna būtu arī reāls labums, par šī nosacījuma faktisku izpildi būtu nepieciešama kontrole, gan no iestādes vadītāja gan no kontrolējošām institūcijām.

3. Iepirkuma komisija

Tieši pasūtītāja izveidotajai iepirkuma komisijai ir noteicošā loma publiskā iepirkuma veiksmīgai norisei. Iepirkuma komisijas darbību reglamentē *PIL* III nodaļa, tajā skaitā 24. pants, kas noteic iepirkuma komisijas izveidošanas kārtību, cita starpā paredzot, ka iepirkuma komisiju izveido katram iepirkumam atsevišķi vai uz noteiktu laikposmu, vai kā pastāvīgi funkcionējošu institūciju. Izveidojot iepirkuma komisiju, pasūtītājs nodrošina, lai šī komisija būtu kompetenta jomā, kurā tiks slēgts iepirkuma līgums. Iepirkuma komisija, pildot savus pienākumus, ir tiesīga pieaicināt ekspertus. Praksē nācies saskarties ar problēmu, ka iepirkuma komisijā vēlas piedalīties personas, kas nav pasūtītāja darbinieki, piemēram, ja iepirkumu rīko namu pārvalde, tad to vēlas kāds no iedzīvotājiem. Šādās situācijās jāņem vērā IUB skaidrojums, ka iepirkuma komisijas locekļa pienākumi nevar tikt nodoti privātpersonai (kura nav pasūtītāja pakļautībā kā politiska vai pārvaldes amatpersona *VPIL* izpratnē vai kā darbinieks), jo saskaņā ar *VPIL* 41. panta trešās daļas 1. punktu privātpersonai nevar deleģēt administratīvo aktu izdošanu, izņemot gadījumus, kad tas paredzēts ārējā normatīvajā aktā, savukārt *PIL* neparedz pasūtītāja tiesības iekļaut iepirkuma komisijā personas, kas šim pasūtītājam nav padotas (IUB, 2013: 5). Autori secina, ka līdz ar to iedzīvotāju iespējas iesaistīties iepirkumu komisijā ir ierobežotas, ja vien viņi nav pasūtītāja darbinieki, tomēr iespējamais, piemēram, eksperta statusā, ja iepirkuma komisija ir nolēmusi tādu pieaicināt. Te gan jāņem vērā, ka ekspertam ir tikai padomdevēja tiesības, un eksperta viedoklis, lai arī vērā ņemams, iepirkuma komisijai nav saistošs. (Par iepirkuma komisiju un ekspertu vairāk skatīt U. Skrastiņas monogrāfijā “Publiskie iepirkumi. Piedāvājuma izvēles kritēriji un vērtēšana publiskajā iepirkumā”, 2015)

4. Iepirkumu izsludināšana un informācijas pieejamība

Kad iepirkuma komisija ir apstiprinājusi iepirkuma dokumentus, sākas nākamais posms – iepirkuma izsludināšana. Publicitāte tiek realizēta, publicējot informāciju par iepirkumu, kas nodrošina iespēju visiem, kas to vēlas, sekot līdzi katram iepirkumam, kurš saskaņā ar *PIL* ir jāpublicē. Izsludināšanas un atklātības ievērošana tiek reglamentēta *PIL* IV nodaļā, nosakot gadījumus, kad jāpublicē paziņojums par līgumu. Ja pasūtītājs izdara grozījumus iepirkuma procedūras dokumentos vai šā likuma 10. pantā noteiktajā kārtībā veicamā iepirkuma dokumentos vai pagarina noteiktos pieteikumu vai piedāvājumu iesniegšanas termiņus, tas publicē paziņojumu par izmaiņām vai papildu informāciju. Paziņojums par iepirkumu jāpublicē IUB mājas lapā, izmantojot publikāciju vadības sistēmu, kā arī ES Oficiālajā Vēstnesī, ja paredzamā līgumcena pārsniedz Ministru kabineta (turpmāk – MK) noteikumos noteikto robežvērtību. Pasūtītājam savā pircēja profilā jānodrošina brīvu un tiešu elektronisku piekļuvi iepirkuma procedūras dokumentiem un visiem papildu nepieciešamajiem dokumentiem, kā arī iespēju piegādātājiem iepazīties uz vietas ar iepirkuma papildu dokumentiem, kam tehnisku iemeslu dēļ vai

tajos iekļautās informācijas, vai komerciālu interešu aizsardzības dēļ nav nodrošināma brīva un tieša elektroniska piekļuve, sākot ar attiecīgā iepirkuma izsludināšanas brīdi. Ja piegādātājs laikus pieprasījis papildu informāciju par iepirkumu, pasūtītājs to sniedz piecu darbdienu laikā, nosūta piegādātājam, kas uzdevis jautājumu, un vienlaikus ievieto šo informāciju pircēja profilā, kur ir pieejami iepirkuma procedūras dokumenti, norādot arī uzdoto jautājumu. Kad iepirkuma piedāvājumi ir iesniegti, iepirkuma komisija vērtēšanu un lēmuma pieņemšanu veic slēgtā sēdē un pēc tam paziņo pretendentiem savu lēmumu, kas var būt – lēmums par līguma slēgšanas tiesību piešķiršanu, noraidīšanu vai iepirkuma pārtraukšanu vai izbeigšanu. Pasūtītājam ir pienākums 10 darbdienu laikā pēc tam, kad noslēgts iepirkuma līgums vai vispārīgā vienošanās vai pieņemts lēmums par iepirkuma procedūras izbeigšanu vai pārtraukšanu, vai dinamiskās iepirkuma sistēmas neizveidošanu, iesniegt publicēšanai paziņojumu par līguma slēgšanas tiesību piešķiršanu. Autori secina, ka iedzīvotāji var sekot līdzi izsludinātajam iepirkumam, kā arī tiem ir iespēja piekļūt gan iepirkuma dokumentiem un to grozījumiem, gan papildu jautājumiem un atbildēm uz uzdoto jautājumu, gan paziņojumam par līguma slēgšanas tiesību piešķiršanu.

Bez jau iepriekš minētā, iedzīvotājiem ir iespēja piekļūt arī iepirkuma protokoliem un ziņojumam, jo pasūtītājs nodrošina katra iepirkuma procedūras posma dokumentēšanu, kā arī sagatavo ziņojumu – iepirkuma procedūras pārskatu, kas atspoguļo iepirkuma procedūras norisi. Autori vērš uzmanību uz būtisku aspektu, kas noteikts *PIL* 40. pantā, proti, protokoli, kas atspoguļo iepirkuma norisi, ziņojums, iepirkuma procedūras dokumenti, izņemot piedāvājumus un pieteikumus, ir vispārpieejama informācija. Pasūtītājs nodrošina šo dokumentu izsniegšanu triju darbdienu laikā pēc attiecīga pieprasījuma saņemšanas dienas. Pasūtītājs neizsniedz protokolus, izņemot piedāvājuma atvēršanas sanāksmes protokolu, kamēr notiek pieteikumu vai piedāvājumu vērtēšana.

Tomēr, vēloties saņemt informāciju, var nākties saskarties ar situāciju, kad tā tomēr netiek izsniegta vai arī tā tiek sniegta tikai daļēji, jo iepirkuma dokumenti, izņemot piedāvājumus, ir vispārpieejama informācija, ja vien tie nesatur informāciju, kas var tikt uzskatīta par ierobežotas pieejamības informāciju. Ja vispārpieejamā informācija ir jāizsniedz jebkurai ieinteresētajai personai pēc pieprasījuma, tad ierobežotas pieejamības informācijas izsniegšanai ir būtiski priekšnosacījumi, kas jāņem vērā gan dokumentu pieprasītājam, gan iestādei, kas tos izsniedz. Saņemot pieprasījumu izsniegt informāciju, kas skar piedāvājuma saturu, pasūtītājam ir jāizvērtē, vai tā uzskatāma par vispārpieejamu vai ierobežotas pieejamības informāciju ne tikai *PIL*, bet arī *Informācijas atklātības likuma* (turpmāk – *IAL*) izpratnē un jālemj par tās izsniegšanu vai neizsniegšanu šajā likumā noteiktajā kārtībā, izvērtējot, kura tiesību norma attiecīgajā gadījumā ir speciālā un kura vispārējā. *IAL* nosaka vienotu kārtību, kādā privātpersonai ir tiesības iegūt informāciju iestādē un to izmantot. *IAL* mērķis ir nodrošināt, lai sabiedrībai būtu pieejama informācija, kura ir iestādes rīcībā vai kuru iestādei atbilstoši tās kompetencei ir pienākums radīt. Šis likums nosaka vienotu kārtību, kādā privātpersonas ir tiesīgas iegūt informāciju iestādē un to izmantot (*IAL*, 1998, 2). *IAL* informāciju klasificē divās grupās – vispārpieejamā informācijā un ierobežotas pieejamības informācijā. Pamatnostādne ir, ka informācija ir vispārpieejama, ja vien tā nav klasificēta kā ierobežotas pieejamības informācija. Tas nozīmē, ka personai nav jāpamato savas tiesības uz pieeju šai informācijai, bet šīs tiesības tiek prezumētas. Tiesiskais regulējums attiecībā uz ierobežotas pieejamības informāciju ietverts *IAL* 5. pantā. Saskaņā ar to likumdevējs par ierobežotas pieejamības informāciju ir atzinis tādu informāciju, kura ir paredzēta ierobežotam personu lokam sakarā ar darba vai dienesta pienākumu veikšanu un kuras izpaušana vai nozaudēšana šīs informācijas rakstura un satura dēļ apgrūtinā vai var apgrūtināt iestādes darbību, nodara vai var nodarīt kaitējumu personu likumīgajām interesēm.

Tādējādi informācijas izsniegšana var tikt atteikta tikai izņēmuma gadījumos un tikai šo atteikumu pamatojot (LR AT 2012. gada 17. februāra spriedums lietā SKA – 53/2012, 1). *IAL* 5. panta otrās daļas 3. punkts nosaka, ka par ierobežotas pieejamības informāciju uzskatāma informācija, kas ir komercnoslēpums, izņemot gadījumus, kad ir noslēgts iepirkuma līgums saskaņā ar *PIL* vai cita veida

līgums par rīcību ar valsts vai pašvaldības finanšu līdzekļiem un mantu. Norādītais kā vispārīgā tiesību norma attiecībā pret PIL regulējumu piemērojams kopsakarā ar *PIL* 40. un 60. pantu, kas regulē, kāda informācija ir jānorāda līgumā. Tātad arī publiskajos iepirkumos tiesības saņemt informāciju nav absolūtas, un tās var ierobežot. Lai gan nodokļu maksātāju finanšu līdzekļu izlietojums demokrātiskā sabiedrībā neapšaubāmi ir sabiedrību interesējošs jautājums (LR AT 2010. gada 1. jūlija spriedums lietā SKA – 347/2010, 1. tēze), jāņem vērā jau iepriekš pieminētais, ka pretendentu piedāvājumi nav vispārpieejama informācija. Piedāvājumā iekļautā informācija kopumā ir ierobežotas pieejamības informācija, jo ir samērojamas sabiedrības tiesības uz informāciju un uzņēmēja tiesības saglabāt savā īpašumā tā darbībai būtisku informāciju, piemēram, komercnoslēpuma formā. Izvērtējot informācijas pieejamību, vērā ņemams ir arī LR AT 2011. gada 21. marta spriedums lietā SKA – 254/2011, kurā norādīts, ka sabiedrības tiesības piekļūt iestāžu dokumentiem ir vispāratzīts ES tiesību princips, kas ir saistīts ar valsts pārvaldes iestāžu darbības demokrātisko raksturu. Turklāt, lai padarītu iestāžu darbību atklātāku, jānodrošina ne tikai iestāžu sagatavoto dokumentu, bet arī saņemto dokumentu pieejamība. Vienlaicīgi tiesības piekļūt informācijai ir pakļautas zināmiem ierobežojumiem, kas pamatoti ar sabiedrības vai privāto interešu apsvērumiem.

Tomēr šo tiesību izņēmumi ir interpretējami un piemērojami sašaurināti, lai netiktu radīti šķēršļi vispārējā principa – sabiedrības tiesības piekļūt iestāžu dokumentiem piemērošanai. Ar to vien, ka dokuments ir saistīts ar interesēm, kuras aizsargā izņēmums, nepietiek, lai attaisnotu šī izņēmuma piemērošanu. Šādu piemērošanu principā var pamatot tikai tad, ja iestāde ir iepriekš novērtējusi, pirmkārt, vai iespēja iepazīties ar dokumentu var konkrēti un faktiski apdraudēt aizsargātas intereses, un, otrkārt, vai nepastāv primāras sabiedrības intereses, kas pamato konkrētā dokumenta izpaušanu. Turklāt riskam, ka tiks apdraudētas aizsargātās intereses, ir jābūt saprātīgi paredzamam, nevis tikai hipotētiskam. Tādējādi iestādei, lai piemērotu izņēmumu, ir jāveic konkrēta pārbaude un tās rezultāti ir jāatspoguļo lēmuma pamatojumā (LR AT 2011. gada 21. marta spriedums lietā SKA – 254/2011., 1. un 2. tēze). Kā skaidro profesore J. Briede, tas vien, ka informācijai piešķirts ierobežotas pieejamības informācijas statuss, nenozīmē, ka šāda informācija vispār nav izsniedzama. Arī no *IAL* izriet, ka ierobežotas pieejamības informācija ir izsniedzama, tikai tā jāpieprasa rakstveidā, pieprasītājam jāpamato pieprasījums un jānorāda mērķis, kādiem tā tiks izmantota, un, ja tā tiek izsniegta, tās saņēmējs uzņemas saistības šo informāciju izmantot tikai tiem mērķiem, kuriem tā pieprasīta. Likums tiešā tekstā nesniedz vadlīnijas, kādi apsvērumi izdarāmi, lai izšķirtos izsniegt vai neizsniegt informāciju. (Briede, 2015)

Izvērtējot informācijas pieejamību attiecībā uz komercnoslēpumu, autori vērš uzmanību arī uz *Komerclikuma* 19. panta pirmajā daļā noteikto, ka komercnoslēpuma statusu komersants var piešķirt tādām saimnieciska, tehniska vai zinātniska rakstura lietām un rakstveidā vai citādā veidā fiksētām vai nefiksētām ziņām, kuras atbilst visām šādām pazīmēm: tās ietilpst komersanta uzņēmumā vai ir tieši ar to saistītas, tās nav vispārpieejamas trešajām personām, tām ir vai var būt mantiska vai nemantiska vērtība, to nonāksana citu personu rīcībā var radīt zaudējumus komersantam, un attiecībā uz tām komersants ir veicis konkrētai situācijai atbilstošus saprātīgus komercnoslēpuma saglabāšanas pasākumus (*Komerclikums*, 2000, 19. pants). Savukārt *IAL* 7. panta pirmā daļa paredz, ka par komercnoslēpumu uzskatāma komersanta radīta vai komersantam piederīga informācija, kuras atklāšana varētu būtiski negatīvi ietekmēt komersanta konkurētspēju. Autori secina, ka, lai aizsargājamai informācijai varētu noteikt komercnoslēpuma statusu, tai ir jāatbilst iepriekšminētajiem kritērijiem. Tomēr, ja pretendents piedāvājumā iekļautajai informācijai nosaka komercnoslēpuma statusu, tam saskaņā ar *IAL* 7. panta trešo daļu ir jānorāda šāda statusa tiesiskais pamats, kas savukārt pasūtītājam ir jāpārbauda un ierobežotas pieejamības informācija izsniedzama *IAL* 11. panta ceturtajā daļā minētajā kārtībā, t.i., informācijas pieprasītājam ir jāpamato ierobežotas pieejamības informācijas pieprasījums un jānorāda mērķis, kādam tā tiks izmantota. Pasūtītājam jāņem vērā, ka saskaņā ar *IAL* 16. panta trešās daļas

noteikumiem, ja persona neatļauti izpaudusi informāciju, kas atzīta par ierobežotas pieejamības informāciju, tā saucama pie disciplināratbildības vai kriminālatbildības.

Jāņem vērā, ka ne tikai piegādātājs, bet arī pasūtītājs var izvirzīt nosacījumus tās informācijas aizsardzībai, kuru nodevis piegādātājiem kopā ar tehniskajām specifikācijām, kā arī iepirkuma procedūras laikā. IUB skatīja strīdu par informācijas pieprasījumu un secināja, ka saskaņā ar *PIL* 12. panta pirmo daļu (pēc 01.03.2017. *PIL* 14. pants) pasūtītājs var izvirzīt nosacījumus tās informācijas aizsardzībai, kuru nodevis piegādātājiem kopā ar tehniskajām specifikācijām, kas ir speciālā tiesību norma attiecībā pret *PIL* 30. panta pirmo daļu (pēc 01.03.2017. *PIL* 36. pants) (IUB, 2017, 16). Informācijas, kas vienreiz ir izpausta vai publicēta, pieejamību vairs nevar ierobežot. Ja informācija par komercnoslēpumu kļūst vispārpieejama jau pieteikuma izskatīšanas stadijā, jebkāda tās pieejamības ierobežošana turpmākajās procesuālajās stadijās kļūst bezjēdzīga. Tādēļ, lai novērstu iespējamu kaitējumu personas tiesībām un likumiskajām interesēm, kas varētu rasties, izpaužot informāciju par komercnoslēpumu, jautājums par nepieciešamību aizsargāt šādu informāciju jāizlemj pēc iespējas agrākā procesuālā stadijā. (Satversmes tiesa, 2016, 4)

Autori vērš uzmanību uz problēmu, proti, saskaņā ar *PIL* 14. panta otro daļu, paziņojot par iepirkuma līguma slēgšanu un informējot pretendentes par rezultātiem, pasūtītājs nav tiesīgs atklāt informāciju, kuru tam kā komercnoslēpumu vai konfidenciālu informāciju nodevuši citi pretendenti, bet saskaņā ar *IAL* par ierobežotas pieejamības informāciju, cita starpā, uzskatāma informācija: kas ir komercnoslēpums, izņemot gadījumus, kad ir noslēgts iepirkuma līgums saskaņā ar *PIL*. Līdz ar to autori secina, ka publiskajos iepirkumos komercnoslēpuma statuss informācijai zūd līdz ar līguma noslēgšanu un arī ierobežotas pieejamības informācija ir izsniedzama, tikai tā jāpieprasa rakstveidā, pieprasītājam jāpamato pieprasījums un jānorāda mērķis, kādiem tā tiks izmantota.

Publiskā iepirkuma procedūras rezultātā tiek noslēgts līgums un saskaņā ar *PIL* 60. panta desmito daļu ne vēlāk kā 10 darbdienu laikā pēc dienas, kad stājas spēkā iepirkuma līgums vai tā grozījumi, pasūtītājs savā pircēja profilā ievieto attiecīgi iepirkuma līguma tekstu atbilstoši normatīvajos aktos noteiktajai kārtībai, ievērojot komercnoslēpuma aizsardzības prasības. Posms starp pasūtītāja lēmumu par iepirkuma procedūras rezultātiem un iepirkuma līguma noslēgšanu paredzēts iepirkuma procedūras apstrīdēšanai. Pasūtītāja rīcība publisko tiesību jomā beidzas un privāto tiesību jomā sākas nevis ar pasūtītāja lēmumu par uzvarētāja noteikšanu, bet ar iepirkuma līguma noslēgšanu (LR AT 2010. gada 29. oktobra lēmums SKA- 862/2010, tēze). Pasūtītājs ir atbildīgs par līguma teksta, to grozījumu (un pamatojuma) publicēšanu gadījumos, kad to paredz normatīvie akti, ievērojot, ka nav pieļaujami būtiski iepirkuma līguma grozījumi. Līdz ar to šī ir vēl viena iespēja ne tikai kontrolējošajām institūcijām, bet arī iedzīvotājiem sekot līdzi publiskajiem iepirkumiem un to rezultātā noslēgtajiem līgumiem. Autori pozitīvi vērtē šādu tiesisko regulējumu, kas nosaka līguma teksta, to grozījumu un grozījumu pamatojuma publicēšanu, tomēr secina, ka joprojām ir neskaidrs jautājums – vai piedāvājumi pēc līguma noslēgšanas kļūst par vispārpieejamu informāciju, ja jau par tādu kļūst komercnoslēpums saskaņā ar *IAL*? Ja jā, vai tikai līgumslēdzēja piedāvājums vai arī visi piedāvājumi? Piemēram, Administratīvā rajona tiesa 2011. gada 13. decembrī skatīja strīdu (spriedums netika pārsūdzēts) un, atsaucoties uz *IAL* 5. panta otrās daļas 3. punktu secināja, ka pretendentu iesniegtie piedāvājumi nav vispārpieejama informācija līdz brīdim, kamēr nav noslēgts iepirkuma līgums. Minētais ir attiecināms arī uz pretendenta paskaidrojumiem, ko tas ir sniedzis atbilstoši *PIL* 48. panta otrajai daļai (no 01.03.2017. *PIL* 53. pants), jo tie satur detalizētu piedāvājumā ietvertās cenas veidošanās pamatojumu, kas pēc savas būtības ir komercnoslēpums (Administratīvā rajona tiesa, 2011, 14). Ņemot vērā šīs pretrunas, attiecībā uz to, kādu informāciju un kad drīkst izsniegt, autori uzdeva jautājumus IUB un 2017. gada 1. februārī saņēma atbildes, no kurām secināms IUB viedoklis: piedāvājumi, neatkarīgi no iepirkuma līguma noslēgšanas fakta, nav vispārpieejama informācija; iepirkuma līguma teksts publicējams bez pielikumiem, kā arī bez piedāvājuma; *PIL* 60. panta desmitās daļas norāde “atbilstoši

normatīvajos aktos noteiktajai kārtībai, ievērojot komercnoslēpuma aizsardzības prasības” nozīmē, ka pasūtītājam, ievietojot savā tīmekļa vietnē iepirkuma līguma vai tā grozījumu tekstu, ir pienākums izvērtēt, vai kāda līguma tekstā ietvertā informācija ir vai nav komercnoslēpums (skatīt *Komerclikuma* 19. pantā ietverto regulējumu, kas nosaka, kāda informācija ir uzskatāma par komercnoslēpumu, kā arī *IAL* 7. pantā noteikto). Līdz ar to līguma teksts pasūtītāja tīmekļa vietnē ievietojams tādā apjomā, ciktāl to pieļauj komercnoslēpuma aizsardzības prasības. Turklāt atbilstoši *IAL* 7. panta ceturtajai daļai pasūtītājs komercnoslēpuma aizsardzības sakarā var noskaidrot attiecīgā komersanta (piegādātāja) viedokli (IUB, 2017, nav publiski pieejama). Līdz ar to autori vērs uzmanību, ka *PIL* un *IAL* 5. un 7. panta piemērošana tomēr nav viennozīmīga, un pievienojas IUB viedoklim, ka piedāvājumi, tajā skaitā komercnoslēpums, arī pēc līguma noslēgšanas nav vispārpieejama informācija un bez komersanta rakstiskas piekrišanas šāda informācija nav izsniedzama.

Lai novērstu pretrunas, autoru priekšlikums ir *IAL* 5. panta otrajā daļā dzēst vārdus “izņemot gadījumus, kad ir noslēgts iepirkuma līgums saskaņā ar *PIL*”, kā arī papildināt *PIL* 40. panta trešo daļu ar vārdiem “neatkarīgi no līguma noslēgšanas” un izteikt šādā redakcijā “Protokoli, kas atspoguļo iepirkuma norisi, ziņojums, iepirkuma procedūras dokumenti, izņemot piedāvājumus un pieteikumus, neatkarīgi no līguma noslēgšanas, ir vispārpieejama informācija”. Vienlaicīgi IUB vajadzētu sniegt publiski pieejamu skaidrojumu (vadlīnijas) šo problēmu risināšanai. Autori pievienojas E. Pastara izteiktajam viedoklim, ka laba pārvaldība prasa, ka iestādes nevis soda un pārmet, bet skaidro un palīdz komersantam orientēties tiesiskā regulējuma līkločos, nodrošina draudzīgu attieksmi un saprotamus noteikumus. Vadlīnijas izdošanu parasti nosaka nepieciešamība skaidrot nenoteiktos tiesību jēdzienus, kuri radīti, lai cīnītos ar tipizēto taisnīgumu un rakstīto tiesību normu novecošanās problēmu, ļaujot iestādei ikvienā gadījumā konkretizēt nenoteiktā tiesību jēdziena saturu tā, lai panāktu pēc iespējas lielāku taisnīgumu, to aizpildīšanai ir savas robežas. Ja šie jēdzieni, kas mēdz būt ietilpīgi un plaši interpretējami, tiek skaidroti vadlīnijās, šāda rīcība ir apsveicama un būtu tikai veicināma (Pastars, 2017). Autori uzskata, ka tas vien, ka iepirkums ir veikts atbilstoši tiesību aktu prasībām, nenozīmē, kas tas ir veikts efektīvi un vietējo iedzīvotāju interesēs, tāpēc arī iedzīvotājiem ir jāizmanto iespējas piedalīties, īpaši vietējās ekonomikas sekmēšanā un publisko iepirkumu kontrolē savā pašvaldībā.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Tiesības saņemt informāciju ietilpst vairākos Latvijai saistošajos starptautiskajos līgumos, un valstij ne tikai jāgarantē iedzīvotājiem formālas tiesības piedalīties, bet tai ir pienākums radīt arī priekšnoteikumus (iespēju), lai iedzīvotājs būtu spējīgs piedalīties savas pašvaldības darbā, šo piedalīšanos veicot apzināti un izprotot tās būtību.
2. Pašvaldībai jānodrošina iedzīvotājiem iespēja brīvi un tieši piekļūt publisko iepirkumu datiem, kuri jāpublicē pasūtītāja mājas lapā. Informācijai jābūt viegli pieejamai un vienkārši atrodamai. Iedzīvotāji var sekot līdzi izsludinātajam iepirkumam, iepirkuma dokumentiem un to grozījumiem, atbildēm uz uzdotajiem jautājumiem, paziņojumam par līguma slēgšanas tiesību piešķiršanu. Iedzīvotājiem ir tiesības pieprasīt arī citu informāciju par iepirkumu, tomēr jāreķinās, ka informācijai var būt ierobežotas pieejamības statuss un tā var tikt izsniegta tikai daļēji vai netikt izsniegta vispār.
3. *PIL* un *IAL* 5. un 7. panta savstarpēja piemērošana nav viennozīmīga, īpaši jautājumā, vai piedāvājumi, tajā skaitā komercnoslēpums, pēc līguma noslēgšanas ir vai nav vispārpieejama informācija. Priekšlikums ir papildināt *PIL* 40. panta trešo daļu un izteikt šādā redakcijā “Protokoli, kas atspoguļo iepirkuma norisi, ziņojums, iepirkuma procedūras dokumenti, izņemot piedāvājumus un pieteikumus, neatkarīgi no līguma noslēgšanas, ir vispārpieejama informācija”, un *IAL* 5. panta otrajā daļā dzēst vārdus “izņemot gadījumus, kad ir noslēgts iepirkuma līgums saskaņā ar *PIL*”.

References

Literatūra

- Balodis, R. u.c. (2011). *Latvijas Republikas Satversmes komentāri*. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 864 lpp.
- Baldunčiks, J., Pokrotniece, K. (2005). *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Jumava, 641 lpp.
- Briede, J., Danovskis, E., Kovaļevska, A. (2016). *Administratīvās tiesības*. Mācību grāmata. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 351 lpp.
- Briede, J. (2015). Valsts pārvaldes rīcībā esošas ierobežotas pieejamības informācijas izpaušana sabiedrības interesēs. *Jurista vārds*, 27.10.2015.
- Publiskais iepirkums. Norādījumi praktizējošiem speciālistiem par to, kā nepieļaut tipiskākās kļūdas no Eiropas strukturālajiem un investīciju fondiem finansētajos projektos*. (2015). Eiropas Savienības publikāciju birojs. 94 lpp.
- Skrastiņa, U. (2015). *Publiskie iepirkumi: piedāvājuma izvēles kritēriji un vērtēšana publiskajā iepirkumā*. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 302 lpp.

Interneta avoti

- Eiropas Komisija (2010). Komisijas paziņojums "Eiropa 2020" Stratēģija gudrai, ilgtspējīgai un integrējošai izaugsmei. Brisele, 03.03.2010. COM (2010) 2020 galīgā redakcija. 1.–34. lpp. Pieejams: http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_LV_ACT_part1_v1.pdf (skatīts 08.02.2017.)
- IUB (2013). Vadlīnijas atklāta konkursa veikšanai, piemērojot Publisko iepirkumu likumu, 15.02.2013.. Pieejams: https://www.iub.gov.lv/files/upload/vadlinijas_AK_2013_0.pdf (skatīts 08.02.2017.)
- IUB (2016). 02.06.2016. Iepirkuma JPD 2016/83 Rezultāts. Pieejams: <https://www.iub.gov.lv/lv/iubsearch/q/%22JPD%202016%7B%7C%7D83%22/cpv/45233220-7/phr/1/> (skatīts 08.02.2017.)
- IUB (2017). Iesniegumu izskatīšanas komisijas 2017. gada 20. janvāra lēmums Nr. Nr.4-1.2/17-16. <https://pvs.iub.gov.lv/files/lemumi/lem479733.pdf> (skatīts 08.02.2017.)
- IUB (2017). IUB Iesniegumu izskatīšanas komisijas 2017. gada 30. janvāra Lēmums Nr. 4-1.2/17-21. Pieejams: <https://pvs.iub.gov.lv/files/lemumi/lem480490.pdf> (skatīts 08.02.2017.)
- Pastars E. (2017). Edgars Pastars: Vai vispār vajadzīgs likums, ka pati iestāde var izdot vadlīnijas? Pieejams: <http://www.delfi.lv/news/comment/comment/edgars-pastars-vai-vispar-vajadzigs-likums-ja-pati-iestade-var-izdot-vadlinijas.d?id=48472183> (skatīts 08.02.2017.)
- TVNET Nekā personīga (2016). Jūrmalas domei aizdomīgs ceļu remontdarbu pasūtījums 3 miljonu vērtībā. 2016. gada 12. jūnijā. Pieejams: <http://financenet.tvnet.lv/zinas/612596-jurmaldas-domei-aizdomigs-celu-remontdarbu-pasutijums-3-miljonu-vertiba> (skatīts 08.02.2017.)
- Tiesību akti**
- Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2014/24/ES (2014. gada 26. februāris) par publisko iepirkumu un ar ko atceļ Direktīvu 2004/18/EK. *ES Oficiālais Vēstnesis*, L 94, 28.03.2014, 65.–242. lpp.
- Informācijas atklātības likums. LR likums. Pieņemts 29.10.1998. Stājas spēkā 20.11.1998. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 334/335, 06.11.1998. Pēdējie grozījumi 03.09.2015. Stājas spēkā 06.10.2015.
- LR Satversme. LR likums. Pieņemts 15.02.1922. Stājas spēkā 07.11.1922. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 01.07.1993. Pēdējie grozījumi 19.05.2016. Stājas spēkā 14.06.2016.
- Par pašvaldībām. Pieņemts 19.05.1994. Stājas spēkā 09.06.1994. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 61, 24.05.1994. Pēdējie grozījumi 08.10.2015. Stājas spēkā 06.11.2015.
- Publisko iepirkumu likums. Pieņemts 15.12.2016. Stājas spēkā 01.03.2017. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 254, 29.12.2016.
- Valsts pārvaldes iekārtas likums. Pieņemts 06.06.2002. Stājas spēkā 01.01.2003. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 94, 21.06.2002. Pēdējie grozījumi 05.05.2016. Stājas spēkā 08.06.2016.
- Rīgas domes 20.12.2016. saistošie noteikumi Nr. 231 "Par Rīgas pilsētas pašvaldības 2017. gada budžetu". Pieejami: <https://pasvaldiba.riga.lv/media/budzets/2017/budzets.pdf> (skatīts 08.02.2017.)

Judikatūra

- Latvijas Republikas Augstākās tiesas 2010. gada 1. jūlija spriedumā lietā SKA-347/2010.
- Latvijas Republikas Augstākās tiesas 2010. gada 29. oktobra lēmums lietā SKA- 862/2010.
- Latvijas Republikas Augstākās tiesas 2011. gada 21. marta spriedumā lietā SKA-254/2011.
- Latvijas Republikas Augstākās tiesas 2012. gada 17. februāra spriedums lietā SKA-53/2012.
- Latvijas Republikas Augstākās tiesas 2013. gada 11. janvāra spriedums lietā SKA-58/2013.
- Latvijas Republikas Augstākās tiesas 2016. gada 17. maija spriedums lietā SKA- 108/2016.
- Administratīvās rajona tiesas 2011. gada 13. decembra spriedums lietā A420731710.

PUBLISKA PASĀKUMA LĒGITIMITĀTES ADMINISTRATĪVI PROCESUĀLIE ASPEKTI

ADMINISTRATIVE PROCEDURAL ASPECTS OF LEGITIMACY OF A PUBLIC EVENT

Una Skrastiņa, Dr.iur.,
Biznesa augstskola *Turība*, Latvija
Juris Radzevičs, Mag.iur.,
Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija

Abstract

According to the Constitution, Article 1, Latvia is an independent democratic republic. One of the features of a democratic state is the right to freedom of speech and the intrinsically connected freedom to have previously coordinated peaceful meetings and processions as well as pickets, contained in the Constitution, Articles 100 and 103. At the same time these rights are not absolute, as they may be limited in cases, provided by the law, to protect the rights of other people, the democratic structure of the State, public safety, welfare and morals. In order to ensure the aforementioned constitutional rights and freedoms, the event should be previously coordinated with a municipality, which, in accordance with the Law "On Meetings, Processions and Pickets", Article 15¹, part two, is entitled to make a decision to prohibit the organization of the event, if it has been determined that its organization will threaten the rights of others, the democratic structure of the State, public safety, welfare or morals, and these threats cannot be avoided by imposing restrictions on the running of the event. For these reasons, during the examination of the application, it is very important to clarify the objective of the event. The study aims to clarify the aspects that give grounds to classify the event as such not protected by the country under the Constitution, Article 103. The research will result in summarizing and analyzing the actual case law in relation to the legitimacy of the aims of the event, reviewing the applications for public events in the municipality and making proposals regarding the solution for researched problems.

Keywords: freedom of speech and freedom of assembly, the legitimate aim, a municipality, and the event ban

Ievads

Jebkuras demokrātiskas valsts saturu nosaka viens no svarīgākajiem demokrātijas pamatelementiem – cilvēka pamattiesību ievērošana. Īpašu vietu cilvēktiesību sistēmā ieņem vārda un pulcēšanās brīvība. Latvijas iedzīvotāju aktīvā pozīcija un demokrātijas tradīcijas ir pamats tam, ka katru gadu Rīgas pašvaldībā tiek pieteikts arvien vairāk publisku pieteikumu. Ja 2006. gadā tika pieteikti 517 pasākumi, tad 2016. gadā – 776. Latvijas Republikas *Satversmes* (turpmāk – *Satversme*) 103. pantā garantēta iepriekš pieteiktu miermīlīgu sapulču un gājienu, kā arī piketu brīvība. Profesors K. Dišlers norāda, ka deklarācijās un konstitūcijās attiecīgās nodaļās indivīda tiesības mēdz būt atzītas tikai principā un ietvertas tik īsos vispārējos formulējumos, ka uz šī pamata vien vēl minēto tiesību izvešana nav iespējama vai vismaz ir ļoti apgrūtināta, tāpēc ir nepieciešami, un visās tiesiskās valstīs pastāv speciāli likumi, kuri noregulē vienu vai otru pilsoņa tiesību (Dišlers, 1931, 176). Likumdevējs *Satversmē* ir identificējis vairākas miermīlīgas pulcēšanās formas un sniedzis to legāldefinīcijas likumā *Par sapulcēm*,

gājieniem un piketiem (turpmāk – *LSGP*) (Saeima, 1997, 1). *LSGP* stājās spēkā 13.02.1997. No 1991. gada līdz *Satversmes* 8. nodaļas spēkā stāšanās 06.11.1998. spēkā bija konstitucionālais likums *Cilvēka un pilsoņu tiesības un pienākumi*. Šīs brīvības ir nesaraujami saistītas ar *Satversmes* 100. pantā noteiktajām tiesībām uz vārda brīvību. Nenoliedzami, ka šīs brīvības un tiesības ietekmē starptautiskie tiesību akti un līgumi, kuriem Latvija ir pievienojusies, tie palīdz izprast to jēgu un attīstības tendences, jo šīs tiesības mainās savā būtībā atbilstoši laikam, par ko norādīja *Satversmes* tiesas (turpmāk – *ST*) priekšsēdētājs Aldis Laviņš, vērsot uzmanību, ka konstitucionālās vērtības ir konstitucionālā ietvara stūrakmeņi. Kā tādas tās ir fundamentālas un stabilas. Tomēr vērtību saturu var ietekmēt apstākļi, ka pati sabiedrība mainās, un līdzīgai tai mainās arī vērtību saturs. Tiesību zinātnieki tajā nesaskata neko sliktu, uzsverot, ka tas ir veids, kādā tiek novērsts demokrātiskas konstitucionālās sistēmas panīkums, ja tā nespētu sevi pasargāt no jauniem izaicinājumiem (Laviņš, 2016). Minēto apsvērumu dēļ ir ļoti svarīgi pētīt *ST* judikatūru jautājumā par vārda un pulcēšanās brīvību jēdzienu tulkošanu un piemērošanu, legimitāti un citiem ar šo pētījumu saistītiem jautājumiem. Neapšaubāmi, ka uzskaitītie miermīlīgas pulcēšanās veidi būtu uzskatāmi par publiskiem pasākumiem, jo publisks nozīmē atklāts; daudziem vai visiem pieejams; tāds, kurā var piedalīties daudzi vai visi; sabiedrisks, ne privāts; tāds, kas notiek, publikai, sabiedrībai dzirdot vai redzot (Andersone, 2005, 617), un pasākums ir noteikta rakstura organizēts darbību kopums, ko veic kādam mērķim (Baltiņa, 2006, 799). 2005. gadā Saeima pieņēma *Publisku izklaides un svētku pasākumu drošības likumu* (turpmāk – *PDL*). Tas stājās spēkā 20.07.2005., un tajā ir dota publiska pasākuma legāldefinīcija. Praksē vērojama problēma *LSGP* un *PDL* normu nošķiršanā. Lai nošķirtu abus likumus un konstatētu, vai publisku pasākumu nav jāpakļauj kādiem ierobežojumiem, kas būtu nepieciešami demokrātiskā sabiedrībā, lai aizstāvētu valsts un sabiedrības intereses, nepieļautu nekārtības vai noziedzīgus nodarījumus, aizsargātu sabiedrības veselību un tikumību, kā arī citu cilvēku tiesības, ir jānoskaidro attiecīgā pasākuma mērķis, kam jābūt legālam. Legitīms ir likumīgi atzīts, likumīgs (Andersone, 2005, 423). Mērķis pārnestā nozīmē ir tas, ko cenšas sasniegt, panākt (Baltiņa, 2006, 640).

Pētījuma tēmas aktualitāti autori pamato ar to, ka katru gadu pieaug pieteikto publisko pasākumu skaits, arvien vairāk tiek pieteikti pasākumi, kuru organizatori vēlas vienā un tai pašā vietā paust pretējus viedokļus, kā arī tiek pieteikti pasākumi, lai liegtu attiecīgajā vietā un laikā organizēt citiem publiskus pasākumus, kas skar citu personu intereses un tiesības, rada strīdus. Lai gan strīdi faktiski ir starp dažādām privātpersonām, pašvaldība šajos strīdos ir atbildētājs. Pulcēšanās brīvību praktiskās piemērošanas tiesiskie aspekti sakarā ar sociālekonomiskās situācijas izmaiņām, migrāciju un terora draudu globāla līmeņa paaugstināšanos saglabā šīs tēmas aktualitāti pastāvīgi. Pētījuma novitāti nosaka tas, ka padziļināti pētījumi šajā jautājumā publiski nav pieejami. Šī pētījuma mērķis ir izvērtēt administratīvi procesuālo tiesību normu atbilstību pulcēšanās brīvību mērķiem un jēgai. Ar deskriptīvās, dogmatiskās, salīdzinošās un analītiskās metodes palīdzību pētījuma uzdevums ir, analizējot normatīvos aktus un judikatūru, tiesību zinātnieku atziņas, praksē konstatētās problēmas, izvērtēt publiska pasākuma jēdziena būtību, atklājot tā attīstību, un saistībā ar pulcēšanās brīvību izmantošanu izvērtēt arī pašvaldības rīcību administratīvā procesa ietvaros attiecībā uz publisku pasākumu izvērtēšanu. Pētījuma rezultātā tiks sniegti priekšlikumi pētāmo problēmu risināšanai un normatīvo aktu pilnveidošanai.

1. Publiska pasākuma jēdziena attīstība Latvijā

04.05.1990. Latvijas PSR Augstākā padome (turpmāk – *AP*) pieņēma deklarāciju “Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu” un atjaunoja *Satversmes* sapulces 15.02.1922. pieņemtās *Satversmes* darbību visā Latvijas teritorijā, vienlaikus apturot to, izņemot 1., 2., 3. un 6. pantu. Minētās

normas nosaka Latvijas valsts konstitucionāli tiesisko pamatu, un saskaņā ar *Satversmes* 77. pantu tie ir grozāmi tikai ar tautas nobalsošanu. (AP, 1990, 3, 4)

04.05.1990. AP, atzīstot, ka cilvēki piedzimst brīvi un tiesībās vienlīdzīgi, pieņēma deklarāciju "Par Latvijas Republikas pievienošanās starptautisko tiesību dokumentiem cilvēktiesību jautājumos" (stājās spēkā 22.05.1990.), ar ko pievienojās virknei starptautisku dokumentu, tostarp Vispārējai cilvēktiesību deklarācijai (turpmāk – Deklarācija) un Starptautiskajam paktam par pilsoņu un politiskajām tiesībām (turpmāk – Pakts). Tajā tika norādīts, ka AP savā likumdošanas darbā vadīsies no Eiropas Padomes un Eiropas Parlamenta pieņemtajiem dokumentiem cilvēktiesību jautājumos (AP, 1990). Deklarācija nosaka katra cilvēka tiesības uz pārliecības brīvību un tiesības brīvi paust savus uzskatus; šīs tiesības ietver brīvību netraucēti palikt pie saviem uzskatiem un brīvību meklēt, saņemt un izplatīt informāciju un idejas ar jebkuriem līdzekļiem neatkarīgi no valstu robežām, kā arī tiesības uz miermīlīgas pulcēšanās un biedrošanās brīvību (ANO, 1948, 19, 20). Pakts nosaka analogiskas tiesības katram cilvēkam brīvi izpaust savus uzskatus, tajās ietverot brīvību meklēt, saņemt un izplatīt dažāda veida informāciju un idejas neatkarīgi no valstu robežām mutvārdos, rakstveidā, izmantojot presi vai mākslinieciskās izpausmes formas, vai citādā veidā pēc savas izvēles. Pakts papildus nosaka, ka tās var būt saistītas ar zināmiem ierobežojumiem, taču tie jānoteic likumā un tiem jābūt nepieciešamiem:

- citu personu tiesību un reputācijas respektēšanai;
- valsts drošības, sabiedriskās kārtības (*ordre public*), iedzīvotāju veselības vai tikumības aizsardzībai.

Līdzīgi Deklarācijai Pakts atzīst tiesības rīkot miermīlīgas sapulces. Šo tiesību izmantošanā nav nekādu ierobežojumu, atskaitot tos, kas paredzēti saskaņā ar likumu un kas demokrātiskā sabiedrībā nepieciešami valsts vai sabiedriskās drošības un sabiedriskās kārtības interesēs, iedzīvotāju veselības un tikumības vai citu personu tiesību un brīvību aizsardzībai (ANO, 1966, 19, 21). *Satversmes* tiesa norāda, ka Cilvēktiesību deklarācija ir autoritatīvs cilvēktiesību avots un ka tās normu saturs ir laika gaitā pilnveidojies un kalpojis par pamatu starptautisko tiesību principu un paražu veidošanai. (ST, 2009-94-01, 16.2)

04.06.1997. Saeima pieņēma likumu, ar ko apstiprināja 04.11.1950. Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvenciju (turpmāk – Konvencija) un tās 1., 2., 4., 7. un 11. protokolu (turpmāk – Protokoli) (Saeima, 1997). Turklāt šā likuma 4. pantā Latvija atzina par sev saistošu Eiropas Cilvēktiesību tiesas jurisdikciju visos jautājumos, kas attiecas uz minētās Konvencijas un tās protokolu interpretāciju un pielietojumu. Konvencija Latvijā stājās spēkā 27.06.1997. Konvencijas 11. panta pirmā daļa nosaka, ka jebkuram cilvēkam ir tiesības uz miermīlīgu pulcēšanās un biedrošanās brīvību, ieskaitot tiesības veidot arodbiedrības un iestāties tajās, lai aizstāvētu savas intereses. Miermīlīgas pulcēšanās tiesību izmantošanu nedrīkst pakļaut nekādiem ierobežojumiem, izņemot tiem, kas noteikti ar likumu un ir nepieciešami demokrātiskā sabiedrībā, lai aizstāvētu valsts vai sabiedrības drošības intereses, nepieļautu nekārtības vai noziegumus, aizsargātu veselību vai morāli, vai citu cilvēku tiesības un brīvības. Šis pants nekavē noteikt likumīgus ierobežojumus šo tiesību izmantošanā personām, kas ir bruņoto spēku, policijas vai valsts pārvaldes sastāvā. (Eiropas Padome, 1950, 11)

1998. gadā Saeima iekļāva *Satversmē* 8. nodaļu, kas regulē cilvēka pamattiesības. Šie *Satversmes* grozījumi stājās spēkā 06.06.1998. Nodaļa sākas ar 89. pantu, kas nosaka, ka valsts atzīst un aizsargā cilvēka pamattiesības saskaņā ar šo *Satversmi*, likumiem un Latvijai saistošiem starptautiskajiem līgumiem. *Satversmes* 103. pants nosaka, ka valsts aizsargā iepriekš pieteiktu miermīlīgu sapulci un gājieni, kā arī piketu brīvību. Savukārt *Satversmes* 116. pantā ietverta iespēja personas tiesības, kas noteiktas *Satversmes* 103. pantā, ierobežot likumā paredzētajos gadījumos, lai aizsargātu citu cilvēku tiesības, demokrātisko valsts iekārtu, sabiedrības drošību, labklājību un tikumību. Jāpiezīmē, ka ar šo grozījumu spēkā stāšanos spēku zaudēja 10.12.1991. pieņemtais konstitucionālais likums *Cilvēka un*

pilsoņa tiesības un pienākumi (AP, 1991). Arī šis likums, kas darbojās līdz *Satversmes* 8. nodaļas spēkā stāšanās dienai, noteica līdzīgas tiesības un brīvības, proti, tika aizsargāta pulcēšanās brīvība, nosakot, ka valsts garantē iepriekš pieteiktu miermīlīgu sapulču, mītiņu, ielu gājienu un demonstrāciju brīvību. Pašvaldība var mainīt šo pasākumu vietu vai laiku, ja to prasa sabiedrības drošības un kārtības intereses. (AP, 1991, 32)

LSGP 1. panta pirmā daļa nosaka, ka valsts garantētās un aizsargātās miermīlīgās pulcēšanās brīvības izpausmes ir sapulce, gājiens un piketi. Par sapulcēm šī panta otrā daļa atzīst organizētu pulcēšanos nolūkā tikties ar cilvēkiem un izteikt kādas idejas un viedokļus (piemēram, par dažādiem sabiedriski nozīmīgiem politiska, ekonomiska un sociāla rakstura jautājumiem). Sanāksme, mītiņš vai citāda tamlīdzīga pulcēšanās šā likuma izpratnē pielīdzināma sapulcei. Panta trešā daļa gājienu definē kā organizētu pārvietošanos pa ceļiem, ielām, laukumiem, ietvēm vai citām satiksmei izbūvētām teritorijām nolūkā izteikt kādas idejas un viedokļus (piemēram, par dažādiem sabiedriski nozīmīgiem politiska, ekonomiska un sociāla rakstura jautājumiem). Demonstrācija, procesija vai citāda tamlīdzīga pārvietošanās šā likuma izpratnē pielīdzināma gājenam. Savukārt panta ceturtā daļa nosaka, ka pikets ir pasākums, kura laikā viens vai vairāki cilvēki publiskā vietā ar plakātiem, lozungiem, transparentiem vai citiem atribūtiem pauž kādas idejas un viedokļus (piemēram, par dažādiem sabiedriski nozīmīgiem politiska, ekonomiska un sociāla rakstura jautājumiem), bet kura gaitā netiek teiktas runas vai uzrunas (Saeima, 1997, 1). LSGP ir arī noteikts, uz kāda veida pasākumiem tas neattiecas.

Kanorāda tiesībzinātnieks dr. Reinholds Cipeliuss, arī pamattiesībām politiskajā struktūrā ir konstitutīva funkcija: ““Demokrātiski funkcionāla” pamattiesību teorija norāda uz ar pamattiesībām saistīto *status activus*. Šeit runa ir par to, ka, piemēram, ar uzskatu un preses brīvību, sapulču un apvienošanās brīvību tiek garantēta ne tikai brīvas telpas attiecībā pret politisko varu, bet arī līdzdalība politiskajā procesā. Ar šīm garantijām īpaši jānodrošina arī sabiedriskās domas brīva izveide un līdz ar to “politiskās gribas veidošanas priekšlauks”” (Cipeliuss, 1998, 229, 230).

Satversmes 89. pants noteic, ka valsts atzīst un aizsargā cilvēka pamattiesības saskaņā ar *Satversmi*, likumiem un Latvijai saistošiem starptautiskajiem līgumiem. *Satversmes* tiesas praksē ir nostiprināta atziņa, ka no šā *Satversmes* panta izriet valsts pienākums ņemt vērā starptautiskās saistības cilvēktiesību jomā. Konstitucionālā likumdevēja mērķis ir bijis panākt *Satversmē* ietvertu cilvēktiesību normu harmoniju ar starptautiskajām cilvēktiesību normām (ST, 2016, 29).

Kā norāda tiesībzinātnieks J. Rudevskis, *Satversmes* 89. pants uzliek saistības “valstij”, nevis privātpersonām. Tas nozīmē, ka “horizontālām” tiesiskām attiecībām, t.i., attiecībām starp privātpersonām, šī norma tieši nav piemērojama, tomēr valstij ir pienākums nodrošināt, lai viena privātpersona nepamatoti netraucētu otrai baudīt *Satversmē* garantētās pamattiesības (Balodis u.c. 2011, 38).

ST ir secinājusi, ka *Satversme* kā vienots dokuments prasa, lai personas pamattiesību ierobežojumi tiktu noteikti demokrātiskā valstī pieņemamā veidā, tas ir, ar likumu vai pamatojoties uz likumu, kas skaidri nosaka pamattiesību ierobežojuma apjomu un robežas. Pamattiesību patvaļīga ierobežošana nav pieļaujama (skat. *Satversmes* tiesas 22.10.2002. sprieduma lietā Nr. 2002-04-03 secinājumu daļas 55 2. punktu un 12.02.2016. sprieduma lietā Nr. 2015-13-03 15.2. punktu) (ST, 2016, 33.6).

Autori uzskata, ka *Satversmes* līmenī, iekļaujot tajā 8. nodaļu “Cilvēka pamattiesības”, Latvijas valsts ir izpildījusi savas starptautiskās saistības attiecībā uz pulcēšanās brīvības nostiprināšanu, tomēr ir pieņemti vairāki likumi, kas nosaka šīs brīvības izmantošanas iespēju, kārtību, kā arī ierobežojumus, jo atbilstoši ST secinājumiem tiem jābūt noteiktiem ar likumu vai pamatojoties uz likumu.

2. Publiska pasākuma jēdziens Latvijā

Vērtējot dažādas tiesību normas, īpaši tās tulkojot, jāņem vērā ne tikai to burts, bet jēga un mērķis. ST ir secinājusi, ka tiesību norma nav izprotama ārpus tās funkcionēšanas tiesību jādūtibas saskarsmē ar esamību, citiem vārdiem sakot – ārpus šīs normas piemērošanas prakses un tiesību sistēmas, kurā tā funkcionē. Lai noskaidrotu, vai ar apstrīdēto normu tiek sasniegts likumdevēja noteiktais mērķis, ir nepieciešams analizēt apstrīdētās normas darbību praksē (skat. Satversmes tiesas 06.10.2003. sprieduma lietā Nr. 2003-08-01 secinājumu daļas 4. punktu un 28.06.2013. sprieduma lietā Nr. 2012-26-03 12.1. punktu) (ST, 2016, 17.6). No minētā izriet, ka tiesību normas jēga var mainīties atbilstoši esības izmaiņām, sabiedrības uztverei, tiesiskās doktrīnas attīstībai u.c. apstākļiem. ST tiesa noteica, ka tai ir pienākums ievērot savos nolēmumos paustās atziņas tiesiskās sistēmas stabilitātes, pēctecības, tiesiskuma un vienlīdzības prasību dēļ. Tomēr tiesību normas konstitucionalitāte var tikt pārskatīta, ja, piemēram, norma vairs neatbilst faktiskajai sociālajai realitātei vai nonākusi pretrunā ar tiesiskajām attiecībām, kas sabiedrības attīstības gaitā kļuvušas par dominējošām. (ST, 2016, 17.2.)

Ikviena pamattiesību ierobežojuma pamatā ir jābūt apstākļiem un pamatojumam, kādēļ tas vajadzīgs, proti, ierobežojumam jābūt noteiktam svarīgu interešu – leģitīma mērķa – labad (skat., piemēram, Satversmes tiesas 22.12.2005. sprieduma lietā Nr. 2005-19-01 9. punktu). *Satversmes* 116. pants noteic, ka *Satversmes* 106. pantā paredzētās tiesības “var ierobežot likumā paredzētajos gadījumos, lai aizsargātu citu cilvēku tiesības, demokrātisko valsts iekārtu, sabiedrības drošību, labklājību un tikumību” (ST, 2016, 23).

Noskaidrojot, vai ar apstrīdētajām normām noteiktais pamattiesību ierobežojums ir samērīgs, ST izvērtē, vai izmantotie ierobežojošie līdzekļi ir piemēroti leģitīmā mērķa sasniegšanai, vai mērķi nav iespējams sasniegt ar citiem, indivīda tiesības mazāk ierobežojošiem līdzekļiem, un vai labums, ko gūst sabiedrība no noteiktā ierobežojuma, ir lielāks par indivīdam nodarīto zaudējumu. Ja, izvērtējot tiesību normu, tiek atzīts, ka tā neatbilst kaut vienam no šiem kritērijiem, tā neatbilst arī samērīguma principam un ir prettiesiska (skat., piemēram, Satversmes tiesas 16.05.2007. sprieduma lietā Nr. 2006-42-01 11. punktu). (ST, 2016, 24)

Izvērtējot pamattiesību ierobežojuma atbilstību tā leģitīmajam mērķim, jāpārlicinās par to, vai nelabvēlīgās sekas, kas personai rodas tās pamattiesību ierobežojuma rezultātā, nav lielākas par labumu, ko no šā ierobežojuma gūst sabiedrība kopumā. Proti, ir jānoskaidro lietā līdzsvarojamās intereses un tas, kurai no šīm interesēm būtu piešķirama prioritāte. Tādējādi ST jānoskaidro, vai sabiedrības ieguvums no apstrīdētās normas piemērošanas ir lielāks par personas tiesībām nodarīto zaudējumu (skat. Satversmes tiesas 07.10.2010. sprieduma lietā Nr. 2010-01-0115. punktu un 02.07.2015. sprieduma lietā Nr. 2015-01-0116.3. punktu) (ST, 2016, 25.3.). ST leģitimitāti definē kā likumības, lietderības un saprātīguma principu savienojumu. (ST, 2000, 3)

Valsts varas pienākums ir savā darbībā ievērot tiesiskas valsts principus. Tas nozīmē, ka likumdevējam ir pienākums periodiski apsvērt, vai tiesiskais regulējums joprojām ir efektīvs, piemērots un nepieciešams un vai tas kādā veidā nebūtu pilnveidojams. Turklāt tiesiskas valsts principi prasa, lai ST atbilstoši tās kompetencei nodrošinātu tādas tiesību sistēmas pastāvēšanu, kurā pēc iespējas pilnīgāk tiktu novērsti *Satversmei* vai citām augstāka juridiskā spēka tiesību normām neatbilstošs tiesiskais regulējums (skat. Satversmes tiesas 09.01.2014. sprieduma lietā Nr. 2013-08-01 18.2. punktu). (ST, 2016, 35)

Demokrātija ir “Eiropas sabiedriskās kārtības” pamatelements. Tas ir acīmredzams, pirmkārt, Konvencijas Preambulā, kas ļoti skaidri nodibina saikni starp Konvenciju un demokrātiju, nosakot, ka cilvēktiesību un pamatbrīvību ievērošanu un turpmāku to realizāciju vislabāk nodrošina efektīva

politiska demokrātija, no vienas puses, un vienota cilvēktiesību izpratne un ievērošana, no otras puses. Tiesa ir vairākkārt norādījusi, ka Konvencijas mērķis faktiski bija demokrātiskas sabiedrības ideālu un vērtību saglabāšana un veicināšana. Citiem vārdiem runājot, demokrātija ir vienīgais politiskais modelis, ko paredz Konvencija, un tādējādi vienīgais, kas ir ar to savietojams. Nevar izslēgt to, ka persona vai personu grupa atsauksies uz Konvencijā vai tās protokolos nostiprinātajām tiesībām, lai tām būtu "tiesības" uz rīcību, kas praksē nozīmē darbības, kuru nodoms ir Konvencijā noteikto tiesību vai brīvību sagraušana; jebkāda šāda graujoša darbība darītu galu demokrātijai. Tieši šīs bažas lika Konvencijas autoriem iekļaut tajā 17. pantu, kas nosaka: "Neviena no (...) Konvencijas normām nav tulkojama kā kādas valsts, grupas vai personas tiesības veikt jebkuru darbību, kuras mērķis ir likvidēt (...) Konvencijā atzītās tiesības un brīvības vai ierobežot tās lielākā mērā nekā tas noteikts Konvencijā." Tiesa uzskata, ka nevajadzētu nevienam atļaut balstīties uz Konvencijas noteikumiem, lai vājinātu vai iznīcinātu demokrātiskas sabiedrības ideālus un vērtības. (ECT, 2006, 98, 99)

PDL mērķis ir nodrošināt publisku pasākumu, kas ir fiziskas vai juridiskas personas plānots un organizēts sabiedrībai pieejams svētku, piemiņas, izklaides, sporta vai atpūtas pasākums publiskā vietā neatkarīgi no īpašuma piederības, netraucētu un drošu norisi (Saeima, 2005, 3). Šo publisko pasākumu mērķis ir patikama, jautra, priecīga laika pavadīšana, iespējams atzīmējot kādu notikumu, novēršot domas no kaut kā apnicīga un nepatīkama, fiziskas un intelektuālas nodarbības un spēles vai atcerēšanās, kā (piemēram, personas, notikuma) saglabāšana atmiņā aiz cieņas, mīlestības; atcere (Balčiņa, 2006, 417, 837, 1033, 1060). *PDL* nosaka pasākuma organizatora pienākumu saņemt tā norisei atļauju, nodrošināt publiska pasākuma norises vietu atbilstoši sabiedriskās kārtības un drošības prasībām, nodrošināt ar publiskā pasākuma organizēšanu saistīto izdevumu (par satiksmes organizēšanu, teritorijas norobežošanu un tās uzkopšanu pēc pasākuma u.c. darbībām) segšanu un noslēgt civiltiesiskās atbildības apdrošināšanas līgumu. Pasākuma organizators ir atbildīgs par pasākuma drošību kopumā un par minēto pienākumu nepildīšanu saucams pie atbildības (Saeima, 2005, 5, 10).

LSGP, nosakot trīs miermīlīgas pulcēšanās veidus – sapulce, gājiens, pikets, tos sasaistījis ar nolūku paust kādas idejas un viedokļus (piemēram, par dažādiem sabiedriski nozīmīgiem politiska, ekonomiska un sociāla rakstura jautājumiem (Saeima, 1997, 1). Ņemot vērā to, ka pulcēšanās brīvības izmantošanas veidos ir uzsvērts nolūks (mērķis) paust idejas un viedokļus, tas nesaraucami ir saistīts ar *Satversmes* 100. pantā nostiprināto ikviena tiesībām uz vārda brīvību, kas ietver tiesības brīvi iegūt, paturēt un izplatīt informāciju, paust savus uzskatus.

Latvija ir demokrātiska neatkarīga republika (Saeima, 1922, 1). Valsts demokrātiskums neizriet no tā, kā šī valsts ir nosaukta konstitūcijā, bet no tās satura. Uz to norāda Konstitucionālo tiesību komisija (turpmāk – Komisija), norādot, ja analītiski var konstatēt, ka attiecīgās valsts iekārtā valda demokrātiskai valsts iekārtai raksturīgie virsprincipi, kas atpazīstami – vienalga, vai tie ierakstīti tekstā *expressis verbis* vai nav ierakstīti tekstā, vai pat īpaši apslēpti dažādos zemāka juridiska spēka noregulējumos, tad tā ir demokrātiska valsts iekārta (Komisija, 2012, 108, 110). Komisija piemin vairākus virsprincipus, starp tiem demokrātiskas valsts iekārtas virsprincips, kā jēga ir nodrošināt tautas pašpārvaldību, un tas prasa nodrošināt tādus apstākļus, lai tautas griba varētu brīvi veidoties un izpausties, un tiesiskas valsts virsprincips, kas orientēts uz taisnīguma īstenošanu, aptverot gan tā procesuālos, gan materiālos aspektus. (Komisija, 2012, 228, 229, 230)

Pulcēšanās brīvība (*Satversmes* 103. pants) tiek pieskaitīta pie demokrātiskas valsts iekārtas virsprincipa elementiem. Tiesiskas valsts virsprincips prasa nodrošināt tiesību virsvadību pār visiem valsts lēmumiem – gan normatīviem aktiem, gan tiesību piemērošanas aktiem, nodrošināt cilvēktiesību un pamattiesību garantijas, kas pamatā noteiktas *Satversmes* 8. nodaļā (Komisija, 2012, 376, 377). Arī citi tiesībzinātnieki norāda, ka cilvēktiesību ievērošana ir jābūt jebkuras demokrātiskas valsts

pamatuzdevumam un, neraugoties uz starptautiskajām cilvēktiesību garantijām, cilvēktiesības nepieciešams nostiprināt konstitūcijā (Pleps, 2014, 137). Minēto nostāju apstiprināja arī likumdevējs, iekļaujot *Satversmes* preambulu, kur ir uzsvērts, ka Latvija kā demokrātiska, tiesiska, sociāli atbildīga un nacionāla valsts balstās uz cilvēka cieņu un brīvību, atzīst un aizsargā cilvēka pamattiesības un ciena mazākumtautības. Preambula *Satversmē* tika iekļauta ar Saeimas 19.06.2014. pieņemtu likumu *Grozījums Latvijas Republikas Satversmē*, anotācijā norādot, ka minētais teikums ir viens no valsts galvenajiem mērķiem (stājās spēkā 22.07.2014.). (Saeima, 2014, 4)

Autori uzskata, ka minēto apsvērumu dēļ likuma piemērotājiem ir jābūt ļoti uzmanīgiem, piemērojot *LSGP* 3. panta otrajā daļā pieminētos apstākļus pulcēšanās brīvības ierobežošanai. Tiem jābūt noteiktiem ar likumu un ir jābūt nepieciešamiem demokrātiskā sabiedrībā, lai aizstāvētu valsts un sabiedrības drošības intereses, nepieļautu nekārtības vai noziedzīgus nodarījumus, aizsargātu sabiedrības veselību un tikumību, kā arī citu cilvēku tiesības un brīvības.

Kā norāda tiesībzinātnieks dr. Cipeliuss, tiesības, ierobežojot pilsoņu rīcības brīvību, vienlaicīgi aizsargā to brīvības no līdzpilsoņu iejaukšanās, vienas personas tiesiskiem ierobežojumiem atbilst citas personas nodrošināta brīvība (Cipeliuss, 2001, 31). Liberālā brīvības jēdziena pamatdoma ir tā, ka (īpaši) valsts varai nevajag aizskart noteiktu individuālās brīvības sfēru un jāsniedz iespējami netraucēta individuālās darbības brīvība (Cipeliuss, 1998, 262). Viena tiesiski nodrošinātai brīvībai jāatbilst cita saistībai, pienākumi kalpo vienam mērķim – atstāt neskartas trešo (personu) brīvības. (Cipeliuss, 1998, 263, 264)

Autori secina, ka Latvijā ir iespējami vairāki publisku pasākumu veidi, ko var iedalīt atkarībā no to leģitīmā mērķa divās grupās: svētku, piemiņas, izklaides, sporta vai atpūtas pasākumi un pasākumi, kas balstās uz pulcēšanās brīvību, un kuru mērķis ir paust idejas un viedokļus. *LSGP* un *PDL* minētās tiesības privātpersonas var īstenot šajos likumos noteiktajā apjomā un kārtībā, tomēr, ņemot vērā, ka tās ir attiecības publisko tiesību jomā starp privātpersonu un valsti, tad valsts rīcība ir vērtējama administratīvā procesa ietvaros, ko regulē *Administratīvā procesa likums* (Saeima, 2001) (turpmāk – *APL*).

3. Faktiskās rīcības jēdziena apjoms

Satversmes 89. pants, nosakot, ka valsts atzīst un aizsargā cilvēka pamattiesības saskaņā ar šo *Satversmi*, likumiem un Latvijai saistošiem starptautiskajiem līgumiem, virza valsts pienākumu nevis regulēšanas virzienā, bet cilvēktiesību nodrošināšanas virzienā. *Satversmes* 103. pants arī uzsvēru liek uz valsts pienākumu aizsargāt. *LSGP* 3. panta trešā daļa uzsver valsts pienākumu ne tikai nodrošināt pulcēšanās iespējas, bet arī gādāt, lai pulcēšanās netiktu traucēta. No minētā izriet valsts pienākums ne tikai nodrošināt pulcēšanās brīvības netraucētu fizisku norisi, bet arī atturēties no iejaukšanās. Eiropas Drošības un sadarbības organizācija vadlīnijās par miermīlīgas pulcēšanās brīvību (turpmāk – EDSO) norādīts uz valsts pienākumu likumdošanā noteikt šīs brīvības prezumpciju, tas pieder cilvēka pamattiesībām, un tās nodrošināmas iespēju robežās bez kādas regulācijas, tas nozīmē, ja ar likumu tieši nav aizliegts, tad tas ir atļauts, un nav pamata prasīt, lai tiktu saņemta pasākumam atļauja (EDSO, 2012, 2.1, 30).

No minētā izriet, ka valstij pēc iespējas jāatturas no iejaukšanās, ne tikai nosakot regulāciju, bet arī, risinot jautājumus par ierobežojumiem. Ņemot vērā tiesiskuma principu, rūpīgi būtu vērtējama iestādes rīcība atkarībā no pieteiktā publiskā pasākuma leģitīmā mērķa. Viens no *Administratīvā procesa likuma* pamatmērķiem saskaņā ar 2. pantu ir nodrošināt demokrātiskas, tiesiskas valsts pamatprincipu, it sevišķi cilvēktiesību ievērošanu konkrētās publiski tiesiskajās attiecībās starp valsti un privātpersonu. ST norāda, ka paziņošanas sistēmas mērķis ir noteikt personām, kas vēlas īstenot pulcēšanās brīvību,

pienākumu iepriekš par to paziņot atbildīgām institūcijām, lai tās varētu veikt netraucētas pasākumu norises nodrošināšanai nepieciešamās darbības un aizsargāt personu drošību (ST, 2006, 23.1). Saskaņā ar *LSGP* piketa, demonstrācijas vai gājiena organizatoram ir nepieciešams tikai to iepriekš pieteikt pašvaldībā, tomēr pašvaldībām saskaņā ar to ir nepieciešams veikt darbības, kas noteiktas šī likuma 15., 15¹., 16. pantā.

Autoru ieskatā administratīvā procesa kontekstā šāda iejaukšanās ir neizbēgama un notiek jebkurā gadījumā, jo pašvaldībai ir jāpārlicinās par publiska pasākuma mērķi, jāgūst pārliecība, ka tie ir legītimi, kas izpaužas *LSGP* 15. panta trešajā daļā minētajā pienākumā pārliecināties, ka pasākuma rīkošana paredzētajā laikā, vietā un veidā neapdraudēs citu cilvēku tiesības, demokrātisko valsts iekārtu, sabiedrības drošību, labklājību vai tikumību. Tas ietver sevī publiskā pasākuma mērķa, ideju un viedokļu atbilstības izvērtēšanu citu cilvēku tiesībām, demokrātiskai valsts iekārtai un tikumībai.

Senāta spriedumā lietā Nr. SAK-309/2012, norādīts, ja pieteikums nav izskatīts, nozīmē, ka iestāde gājienu nav reģistrējusi kā iepriekš pieteiktu un negrasās veikt pasākumus, lai nodrošinātu gājiena norisi vai nepieciešamības gadījumā to aizliegtu (AT, 2012, 10). No sprieduma izriet, ka publiska pasākuma reģistrācija tiek saistīta ar tā izskatīšanu pēc būtības. Autori uzskata, ka tas nozīmē, ka iestādei ir jāveic pieteiktā pasākuma izvērtēšana. Ņemot vērā, ka *LSGB* neparedz atļaujas vai kāda cita administratīvā procesa ietvaros izsniegta dokumenta esamības nepieciešamību publiska pasākuma norisei, gadījumā ja pasākuma mērķis ir legītimis, un citu šķēršļu tā norisei nav, administratīvais akts netiek izdots, jo iestādei ir pienākums atturēties no jebkādām darbībām attiecībā uz iesniedzēju (adresātu). Tātad priekš adresāta pozitīvā gadījumā nav jeb iztrūkst pašvaldības aktīva darbība *APL* izpratnē, tas ir, netiek izdots administratīvais akts par ierobežojumiem. Lai gan pašvaldība veic publiska pasākuma pieteikuma izvērtējumu, taču to nevar atzīt par faktisko rīcību *APL* 89. panta izpratnē, jo tas nav vērsts uz āru un tam nav galīgā noregulējuma rakstura, ko par faktiskās rīcības obligātām pazīmēm atzīst *Administratīvā procesa likuma komentāri* 7. nodaļas autore I. Višķere (Briede, 2013, 885, 886, 891). Analogisks viedoklis tika pausts tiesu prakses vispārinājumā "Faktiskās rīcības jēdziens – pazīmes un to interpretācija" (AT, 2006, 13, 17, 18).

Senāts lietā SKA-192/2014 norādīja, ka *APL* 89. panta pirmā daļa definē, ka faktiskā rīcība ir tāda iestādes rīcība publisko tiesību jomā, kas neizpaužas tiesību akta veidā un ir vērsta uz faktisko seku radīšanu, ja privātpersonai uz šo rīcību ir tiesības vai šīs rīcības rezultātā ir radies vai var rasties personas subjektīvo tiesību vai tiesisko interešu aizskārums. Atbilstoši minētajai normai, lai konstatētu faktisko rīcību, obligāti jākonstatē viena no šādām pazīmēm:

- privātpersonai ir tiesības prasīt, lai iestāde veiktu šādu rīcību (privātpersonai uz šo rīcību ir tiesības);
- ar šo rīcību tiek aizskartas privātpersonas tiesības (šīs rīcības rezultātā ir radies vai var rasties personas subjektīvo tiesību vai tiesisko interešu aizskārums). (AT, 2014, 9)

Autori uzsver, ka gadījumā, kad nav šķēršļu pasākuma norisei un nav nepieciešams izdot administratīvo aktu, aktīvas darbības iztrūkums ir rīcība, ko gaida iesniedzējs.

APL 89. panta otrā daļa nosaka, ka faktiskā rīcība ir arī iestādes bezdarbība, ja iestādei saskaņā ar tiesību normām bija vai ir pienākums izpildīt kādu darbību, kā arī iestādes sniegta izziņa. Bezdarbība ir uzskatāma par faktisko rīcību tikai tad, ja no normatīviem aktiem izriet iestādes pienākums veikt darbību, bet iestāde to neveic, turklāt tas aizskar kādas privātpersonas subjektīvās tiesības (Briede, 2016, 105). I. Višķere norāda, ka faktiskā rīcība (darbība vai bezdarbība) publisko tiesību jomā, īstenojot valsts pārvaldi, kas ir vērsta uz faktisko seku radīšanu individuāli noteiktai vai nosakāmai personai (privātpersonām), ja šai personai uz attiecīgo iestādes rīcību ir tiesības vai šī rīcība rada personai tiesību vai tiesisko interešu aizskārums (Briede u.c., 2013, 885). Autori secina, lai gan iestāde

neveic nekādas aktīvas darbības attiecībā pret adresātu, tā nebūtu atzīstama par bezdarbību šīs tiesību normas izpratnē, jo tā neizskar kādas privātpersonas subjektīvās tiesības, tieši pretēji – no iepriekš teiktā tā ir šīs privātpersonas subjektīvo tiesību ievērošana, jo tai netiek noteikti nekādi ierobežojumi, un tā var izmantot jau sev piemītošās tiesības, kas izriet no pulcēšanās brīvības, atbilstoši iepriekš pašvaldībā iesniegtajam pieteikumam. Kā bezdarbību atbilstoši *APL* 89.panta otrai daļai šādu aktīvās darbības trūkumu nevar, jo iestādei nebija pienākums veikt kādu darbību, kura būtu kā galīgais noregulējums.

ASV filozofs Randolfs Klarks (*Randolph Clarke*) norāda, ka bezdarbība ir darbības iztrūkums, bet darbības iztrūkums parasti nav bezdarbība (*Clarke*, 2012). Savukārt ASV filozofe Sāra Bernsteina (*Sara Bernstein*) nošķir apzinātu darbības neesamību no darbības neesamības, kas ir rezultāts savu pienākumu nepildīšanai (*Bernstein*, 2015).

Tiesību jomā detalizētāk un izvērstāk bezdarbību ir analizējis vācu tiesībzinātnieks F. J. Paine, vērtējot Vācijas vispārīgās administratīvās tiesības, viņš secina, ka rīcība kā darbošanās sastāv no divām stadijām: gribas formēšana (lēmuma sagatavošana) un gribas izteikums (lēmuma pieņemšana). Gribas izteikuma tiesiskām sekām ir jāatbilst gribas izteikuma tiesiskai kārtībai. Bezdarbībai trūkst gribas formēšanas komponenta. Gribas izteikuma komponenta trūkst arī tad, kad gribas veidošanās notiek, bet šī griba uz ārpusi netiek izpausta. Tālab klusēšana gribas izteikumu parasti neveido. No iestādes klusēšanas ir jāatšķir konkludentā gribas izpausme. Šajos gadījumos gribas izpausme notiek ar uzvedību, uzvedība aizstāj rakstīšanu vai runāšanu. No uzvedības ir saprotams gribas izpausmes saturs. No iestādes klusēšanas parasti tiesiskās sekas neizriet, bet tas nenozīmē iestādes atteikšanos veikt savus amata pienākumus. Šādai akceptēšanai nav tiesisku seku. Svarīgi atšķirt, vai tā ir iestādes acīmredzama akceptēšana vai klaja bezdarbība (Paine, 2002, 106, 107, 108). Autori uzskata, ka F. J. Paines dotais iestādes izvērtējums ir attiecināms uz situāciju Latvijā saistībā ar *Satversmes* 103.panta garantiju ievērošanu, jo, saņemot pieteikumu, saskaņā ar *LSGP* 3.,15. un 15¹. pantiem pašvaldība pārliecina, vai nepastāv apstākļi, kas pašvaldībai liek veikt ar pasākuma organizatoru konsultācijas par pasākuma norises vietu, laiku vai veidu, pasākumu ierobežot vai aizliegt, tādējādi tiek gatavots lēmums (gribas formēšana). ST paskaidro, ka iepriekšēja pasākuma pieteikšanas mērķis ir netraucētas pasākuma norises nodrošināšanai nepieciešamo darbību veikšana un personu drošību aizsardzība (ST, 2006, 23.1.). Analógisku viedokli pāuda LR AT Senāta Administratīvo lietu departaments (lieta Nr. SKA-309/2012, norādot, ka noteiktais termiņš nav tāds, kuru neievērojot, gājiena rīkošana un arī iestādes sagatavošanās gājiena nodrošināšanai būtu izslēgta un vairs nebūtu iespējama. (AT, 2012, 11)

Autori uzskata, ka atkarībā no konstatētajiem apstākļiem, var tikt izpausta griba administratīvā akta veidā vai seko klusēšana attiecībā uz adresātu. Pamatoti arī apgalvot, ka šajā situācijā neizriet tiesiskās sekas, jo pasākuma pieteicējam tiesības izriet no pulcēšanās brīvības un viņam nav nepieciešama atļauja. Pieteicējam aizskārums veidojas tikai pēc gribas izpausmes – administratīvā akta izdošanas. Autori uzskata, ka minēto apsvērumu dēļ *APL* 89. pants, kas regulē faktisko rīcību, nav aptvēris minēto situāciju.

Autori vērš uzmanību, ka arī vērtējot *APL* 25. pantu, kas nosaka, ka iesniedzējs ir privātpersona, kura griežas iestādē, lai nodibinātu, grozītu, konstatētu vai izbeigtu konkrētas publiski tiesiskās attiecības. Iesniedzējs iepriekšminētajā situācijā informē iestādi par savu jau esošo tiesību izmantošanu noteiktā laikā, vietā un veidā, tādējādi esošais uzskaitījums neaptver šo situāciju. Iesniedzējs sagaida, ka pašvaldība neveiks aktīvas darbības, kas būtu vērtējams kā galīgais noregulējums *APL* izpratnē nevis tāpēc, ka nepilda savus pienākumus, bet, izvērtējot pieteikumu un visus apstākļus, nolemj publisku pasākumu neierobežot. Sakarā ar to, ka iesniedzējam nav nepieciešams administratīvais akts, tad tas arī netiek izdots. Šajā gadījumā adresātam nav tiesību aizskārums, tomēr *LSGP* 3. panta otrā daļa nosaka

iespēju noteikt ierobežojumus, ja tie skar citu personu tiesības un brīvības. Situācijā, ja kāda persona, kura uzskata, ka viņas tiesības un brīvības ir skartas, vēlas aizsargāt pati *APL* 91. pantā noteiktajā kārtībā, tad šādas iespējas viņai nav, jo saskaņā ar iepriekš teikto šo situāciju neaptver faktiskās rīcības jēdziens spēkā esošajā redakcijā.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Publiska pasākuma norises pamats ir tā legītims mērķis, un tā noskaidrošana ir nepieciešama, izvērtējot piemērojamo tiesību normu un lemjot par tā iespējamo norisi.
2. Valsts pienākums ir nodrošināt, lai viena privātpersona nepamatoti netraucētu otrai baudīt *Satversmē* garantētās pamattiesības ("horizontālās" tiesiskās attiecības), tomēr tā nav nodrošinājusi aizskartās privātpersonas iespējas pārsūdzēt pašvaldības rīcību gadījumā, ja tā nenosaka adresātam nekādu ierobežojumus saskaņā ar pieteikto publisko pasākumu pulcēšanās brīvības jomā.
3. Papildināt *APL* 89. panta otro daļu ar jēdzienu "atturēšanās no darbības" un izteikt šādā redakcijā: "Faktiskā rīcība ir arī iestādes bezdarbība vai atturēšanās no darbības, ja iestādei saskaņā ar tiesību normām bija vai ir pienākums izpildīt kādu darbību vai atturēties no tās, kā arī iestādes sniegta izziņa."

References

Normatīvie akti

- Latvijas Republikas Satversme. Latvijas Republikas likums. Pieņemts 15.02.1922. Stājas spēkā 07.11.1922. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 01.07.1993. Pēdējie grozījumi 19.05.2016. Stājas spēkā 14.06.2016.
- Administratīvā procesa likums. Latvijas Republikas likums. Pieņemts 25.10.2001. Stājas spēkā 01.02.2004. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 164 (2551), 14.11.2001. Pēdējie grozījumi 02.02.2017. Stājas spēkā 01.03.17.
- Cilvēka un pilsoņa tiesības un pienākumi. Latvijas Republikas konstitucionālais likums. Pieņemts 10.12.1991. Stājas spēkā 22.01.1992. *Ziņotājs*, Nr. 4/5, 30.01.1992. Zaudējis spēku 06.11.98.
- Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē. Latvijas Republikas likums. Pieņemts 15.10.1998. Stājas spēkā 06.11.1998. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 308/312 (1369/1373), 23.10.1998.
- Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē. Latvijas Republikas likums. Pieņemts 19.06.2014. Stājas spēkā 22.07.2014. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 131 (5191), 08.07.2014.
- Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu. Latvijas Padomju sociālistiskās republikas Augstākās Padomes deklarācija. Pieņemts 04.05.1990. *Ziņotājs*, 20, 17.05.1990.
- Par sapulcēm gājieniem un piketiēm. Latvijas Republikas likums. Pieņemts 16.01.1997. Stājas spēkā 13.02.1997. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 31/32 (746/747), 30.01.1997. Pēdējie grozījumi 14.11.2013. Stājas spēkā 11.12.2013.
- Par 1950. gada 4. novembra Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvenciju un tās 1., 2., 4., 7. un 11. protokolu. Latvijas Republikas likums. Pieņemts 04.06.1997. Stājas spēkā 13.06.1997. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 143/144 (858/859), 13.06.1997.
- Par Latvijas Republikas pievienošanos starptautisko tiesību dokumentiem cilvēktiesību jautājumos. Latvijas Padomju sociālistiskās republikas Augstākās padomes deklarācija. Pieņemts 04.05.1990. Stājas spēkā 22.05.1990. *Ziņotājs*, Nr. 21, 24.05.1990.
- Publisku izklaides un svētku pasākumu drošības likums. Latvijas Republikas likums. Pieņemts 14.04.2016. Stājas spēkā 20.07.2005. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 104 (3262), 06.07.2005. Pēdējie grozījumi 14.04.2016. Stājas spēkā 12.05.2016.
- ANO Vispārējā cilvēktiesību deklarācija. Pieņemta un pasludināta ar Ģenerālās Asamblejas 10.12.1948. 217. A (III) rezolūciju. Pieejams <http://www.tiesibsargs.lv/lv/pages/tiesibu-akti/ano-dokumenti/ano-vispareja-cilvektiesibu-deklaracija>
- Starptautiskais pakts par pilsoņu un politiskajām tiesībām. Pieņemts 16.12.1966. Stājas spēkā 14.07.1992. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 61 (2826), 23.04.2003.

Literatūra

- Andersone, I., & Baltutis, U. (2005). *Ilustrētā svešvārdu vārnīca: ap 25 000 šķirkļu un 2 500 attēlu*. Rīga: Avots
- Bāliņa, R. (2006). *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: Avots
- Balodis, R. u.c. (2011). *Latvijas Republikas Satversmes komentāri: VIII nodaļa: cilvēka pamattiesības*. Rīga: Latvijas Vēstnesis
- Bernstein, S. (2015). The Metaphysics of Omissions. *Philosophy Compass*, No. 10(3), pp. 208–218. doi:10.1111/phc3.12206
- Briede, J. (2013). *Administratīvā procesa likuma komentāri: A un B daļa*. Rīga: Tiesu namu aģentūra

- Briede, J., Danovskis, E., Kovaļevska, A. (2016). *Administratīvās tiesības: mācību grāmata*. Rīga: Tiesu namu aģentūra
- Cipeliuss, R. (1998). *Vispārējā mācība par valsti*. Rīga: AGB
- Cipeliuss, R. (2001). *Tiesību būtība*. Rīgā: Latvijas Universitāte
- Clarke, R. (2012). What Is An Omission? *Philosophical Issues*, No. 22(1), 127–143. doi:10.1111/j.1533-6077.2012.00221.x
- Dišlers, K. (1931). *Dēmokratisks valsts iekārtas pamati*. Rīga: Gulbis
- Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departaments un Judikatūras nodaļa. (2006). Tiesu prakses vispārīguma "Faktiskās rīcības jēdziens – pazīmes un to interpretācija". Pieejams: Bernstein, S. (2015). The Metaphysics of Omissions. *Philosophy Compass*, No. 10(3), pp. 208–218. doi:10.1111/phc3.12206. (skatīts 18.02.2017.)
- Paine, F. (2002). *Vācijas vispārīgās administratīvās tiesības: ceturtais pārstrādātais izdevums*. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra
- Pleps, J., Pastars, E., Plakane, I. (2014). *Konstitucionālās tiesības: papildināts un pārstrādāts izdevums*. Rīga: Latvijas Vēstnesis

Judikatūra

- Eiropas Cilvēktiesību tiesas Lielās palātas spriedums lietā "Ždanoka pret Latviju". *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 184 (3552), 16.11.2006.
- LR ST 10.02.2017. spriedums lietā Nr. 2016-06-01.
- LR ST 13.05.2010. spriedums lietā Nr. 2009-94-01.
- LR ST 23.11.2006. spriedumu spriedums Nr. 2006-03-0106.
- LR AT Senāta Administratīvo lietu departamenta 10.01.2014. spriedums lietā Nr. SKA-192/2014.
- LR AT Senāta Administratīvo lietu departamenta 30.10.2012. spriedums lietā Nr. SKA-309/2012.
- LR AT Senāta Administratīvo lietu departamenta 24.03.2000. spriedums lietā Nr. 04-07(99).

Interneta resursi

- Alda Laviņa uzruna. Rīgā 16.11.2016. Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/articles/satversmes-tiesas-priekssedetaja-alda-lavina-uzruna-atklajot-latvijas-universitates-juridiskas-fakultates-vi-starptautisko-zinatnisko-konferenci-konstitucionalas-vertibas-musdienu-t/> (skatīts 18.02.2017.)
- Guidelines on Freedom of Peaceful Assembly – OSCE. (n.d.). Pieejams: <http://www.osce.org/odihr/73405?download=true> (skatīts 18.02.2017.)
- Likumprojekta "Grozījums Latvijas Republikas Satversmē" anotācija. Pieejams <http://titania.saeima.lv/LIVS11/SaeimaLIVS11.nsf/0/64D394CCE1123A42C2257C7D00523485?OpenDocument#b> (skatīts 18.02.2017.)

KREATIVITĀTI ATTĪSTOŠI UZDEVUMI OTRĀS SVEŠVALODAS APGUVĒ STUDIJU PROCESĀ

TASKS FOR DEVELOPING CREATIVITY IN LEARNING A SECOND LANGUAGE

Sandra Smilga, Mag. philol., MBA,
Biznesa augstskolas *Turība* Valodu katedras lektore, Latvija

Abstract

Creativity has been proposed as one of the key resources during globalization in the 21st century. Being a creative person, innovations and innovativeness means an advantage in the labour market and competitiveness. (National development plan for 2014–2020, 2012)

The aim of the research is to study the effectiveness of use of creative tasks in learning a second language from the students' perspective.

The notion of creativity is not new in scientific literature; however it is very topical today as under circumstances of competition the winner is the one who comes up with creative solutions to problems, looks at issues from an entirely different perspective and is able to work efficiently in atypical situations.

Creative educators and creative lessons play a significant role as a creative atmosphere motives students to learn skills, unleash their capabilities, think and work creatively.

Language lessons are one of the possibilities where students can use their creativity in various situations to learn a foreign language. Educators, students design creativity development tasks for learning a second foreign language and online exercises are being developed through various language projects.

The research is based on the survey results of the project "Key Skills for European Union Hotel Staff" implemented from 2014–2016 by educators from Turība University (BAT) and 5 other higher education institutions. 505 students from 12 different countries including students from BAT were questioned. The questionnaire also included a question on whether the project tasks helped develop their creativity. Summarising the results it could be concluded that students acknowledge the tasks as those developing creativity and have very positively evaluated the inclusion of such tasks in language learning.

Keywords: creativity, second foreign language, language skills, creativity development tasks

Atslēgas vārdi: kreativitāte jeb radošums, otrā svešvaloda, valodu prasmes, kreativitāti attīstoši uzdevumi

Ievads

Mūsdienās darba tirgum raksturīga liela daudzveidība un neprognozējamība. No darbiniekiem tiek prasītas gan jaunas attiecību prasmes, gan elastība, kas ļauj darboties dažādās situācijās. Darba devēji izvēlas darbiniekus, kuri izmanto radošu pieeju problēmu risināšanā. Uzņēmumu izdzīvošana ir atkarīga no jaunām un oriģinālām idejām, jācenšas piedāvāt preces un pakalpojumus, kas izceļas konkurentu vidū "Jaunajā laikmetā industriālo nomaina radošais. ... Uzņēmumi, kas darbojas visdažādākajās nozarēs, maina savu darba vidi, lai tā būtu savienojama ar radošajām un mākslinieciskajām tendencēm".

(Rifkins, 2004, 148) T. Embailas pētījumi rāda, ka ražīgumu var uzlabot, atbalstot un veicinot radošumu. (Amabile, 2008) L. Gratone uzsver, ka biznesa stratēģijas var īstenot tikai ar cilvēkresursu palīdzību. Pēdējos divdesmit gados organizācijās mainījies domāšanas veids un darbības stils. Nepieciešams izveidot stratēģisku pieeju cilvēkiem, nodrošinot dialogu. Pētnieces galvenās atziņas ir, ka cilvēki uzņēmumā ir svarīgāki par kapitālu, jo visu panākumu centrā ir sapņi, cerības un centieni. (Gratone, 2004)

R. Vīra, analizējot kreativitātes jautājumus pasaules un Latvijas kontekstā, atzīmē amerikāņu sociologa Ričarda Florida (*Richard L. Florida*) teoriju par jaunu “radošo šķiru”, kas radusies jau pagājušā gadsimta 90. gadu vidū. Šī teorija mūsdienās kļuvusi par “visnozīmīgāko ekonomiskās attīstības faktoru”. (Vīra, 2013, 3) “Biznesa automatizācija jau sasniegusi augstāko līmeni un ar vispārzināmām metodēm tālāku produktivitātes palielinājumu vairs nevar panākt. Tāpēc arvien lielāka nozīme ir inovatīvām idejām un darbinieku jaunradei.” (Vīra, 2013, 3)

Radošums kā viens no resursiem ir izvirzīts gan ekonomikas, gan sabiedrības attīstības procesos. (Alijevs, 2005) Izglītots un radošs cilvēks, spēja radīt un izmantot jaunas idejas, jaunrade, pētniecība, inovācijas tiek minētas kā nozīmīgi aspekti “Nacionālajā attīstības plānā”. (Nacionālās attīstības plāns, 2012)

Ja pārlūkojam darba sludinājumus, tad bieži varam lasīt, ka tiek meklēti darbinieki, kas var strādāt radoši un inovatīvi. Iepriekš minētais nosaka tēmas aktualitāti. Tātad studiju procesā, gatavojot konkurētspējīgus nākamos speciālistus darba tirgum, nepieciešams sekmēt jauniešu prasmes strādāt radoši un inovatīvi, attīstīt viņu iztēli un palīdzēt uzdrošināties radīt.

1. Radošuma jēdziens, attīstīšanas un veidošanas iespējas

“Radošums jeb kreativitāte (no latīņu valodas *creo* – radīt, *creatio* – radišana) ir spēja radīt jaunas idejas vai konceptus. No zinātniskā viedokļa radošas domas rezultātā rodas gan oriģināla, gan piemērota ideja. Ikdienas uztverē radošums ir vienkārši māka radīt ko jaunu. Lai gan pastāv uzskats, ka radošums ir iedzimts, pētnieki apgalvo, ka to var iemācīt.” (Terminoloģijas jaunumi, 2004)

“Pedagoģijas terminu skaidrojošajā vārdnīcā” jēdziens “radošums” skaidrots kā cilvēka radošās spējas, īpašība būt radošam, spēja radīt jaunas garīgās un materiālās vērtības, izteikt oriģinālas, interesantas domas, pieejas, kā arī sakārtot idejas un reālās īstenības parādības īpatnējās attiecībās. (Pedagoģijas terminu skaidrojošajā vārdnīcā, 2000)

Kreativitāti kā individualitātes īpašību raksturo arī drosme, antikomformisms, radoša intuīcija, iedvesma, bagāta fantāzija. Radošums var izpausties visdažādākajā veidā un sfērās. (Pudāne, 2011)

R. Vīra rakstā “Darbinieku kreativitāte un talanti” secina, ka “grūti nodalīt jēdzienus talants un kreativitāte, jo daudzi teorētiķi nonāk savos pētījumos pie atziņām, ka šodienas indivīda pašrealizācija, veiksmīga biznesa karjera nav iespējama bez abiem šiem raksturojumiem”. (Vīra, 2013, 4)

Interesanti, ka I. Vikentjevs skaidrojot jēdzienus *креатив*, *креативный* (latv. val. – kreatīvs) krievu valodā, atzīmē, ka, “izmantojot rietumu terminoloģiju, mēs intuitīvi iedalām: ir ilgi un no dažādiem aspektiem apspriežams radošuma (kr. val. – *творчество*) jēdziens, un ir nepieciešamība radīt idejas darba procesā (oriģ. kr. val. – *на помоке*; *помок*, latv. val. – straume) reklāmas aģentūrā.” Lietojot vārdu *креатив*, mēs akcentējam to, ka runa ir par radošu ideju ģenerēšanu.” (Vikentjevs, 2012)

Tātad, ja kādreiz mēs ar radošumu sapratām kaut ko ekskluzīvu, kas raksturīgs tikai māksliniekiem, aktieriem, mūziķiem, dzejniekiem un ir it kā atdalīts no ikdienas, tad šodien ir nepieciešamība būt radošam jebkurā jomā. Turklāt mūsdienās pastāv viedoklis, ka kreativitāti var attīstīt.

D. Rumpīte, analizējot un skaidrojot dažādu pētnieku viedokļus par kreativitāti, secina, ka “kreativitāte rodas ilgas mācīšanās, domāšanas un gatavošanās rezultātā. Kreatīvo ideju attīstību ietekmē indivīda kompetence, motivācija, emocijas un vide.” (Rumpīte, 2000, 33) Kreatīvas darbības rezultātam jābūt jaunam, vērtīgam un sociāli nozīmīgam. (Rumpīte, 2000)

Dž. Edeirs raksta, ka cilvēki vai nu apzināti vai neapzināti aizņemas savas īpašības no citiem cilvēkiem vai no dzīvniekiem. “Jūs būsiet radošs, kad sāksit saskatīt un veidot saikni starp idejām, kas citiem šķiet nesavienojamas.” (Edeirs, 2008, 14)

Psihologi secinājuši, ka svarīga radošuma sastāvdaļa ir iztēles attīstība un intuīcija, “noķert pēkšņi uzzibsnējušas domas un idejas”, skaidro E. Dombrava. Turpinot analizēt kreativitātes attīstības metodes, E. Dombrava atzīmē, ka nepieciešams komunicēt ar radošiem cilvēkiem, vērot, kā viņi strādā, turklāt tiem nav obligāti jābūt mākslas nozaru pārstāvjiem, jo radošus cilvēkus var sastapt jebkurā jomā. Kā arī nedrīkst baidīties eksperimentēt, galvenais ir darboties, negaidot īpašu iedvesmas brīdi. “Kreativitātes attīstības procesu var sākt, aizņemoties svešu ideju no cilvēkiem, kuri strādā jūsu jomā. Tas nav aicinājums uz plaģiātu. Runa ir par attīstību, par to, lai uzzinātu kaut ko jaunu, jaunas vēsmas un tendences, un izlaist tās caur savu uztveres prizmu.” (Dombrava, 2012; Dombrava, 2015, 2)

M. Vidnere secina, ka “būtībā jau visas idejas, kas jebkad tikušas izdomātas ir kādas citas idejas papildinājums vai kopējums”. M. Vidnere min īsfilmu “*Everything Is A Remix*” (Viss ir remikss), kuras autori rāda, ka mūsdienu pasaulē viss ir radies no kādām citām idejām, tās mazliet papildinot vai pilnveidojot. (Vidnere, 2013, 1)

Mūsdienās radošums nav vienīgi kāda atsevišķa indivīda īpašība. Šodien runājam par kreatīvo ekonomiku. (Dombrava, 2015)

S. Dvoreckis atzīmē, ka “iespējams sociālie priekšstati rada ierobežojumus, kas uzņēmējiem traucē ieraudzīt nestandarta ceļus savu darbības uzdevumu risināšanā”. Tālāk savā rakstā “Sociālie priekšstati par kreativitāti” S. Dvoreckis skaidro, ka “veidojoties priekšstatam par to, kas ir uzņēmējdarbība, un vai tajā ir iespējams radošums, to lielākoties ietekmē tuvākā sociālā vide, plašsaziņas līdzekļi, personiskā pieredze ... ja valsts līmenī netiek atspoguļoti veiksmīga radošuma izmantošanas piemēri, tad no kurienes lai uzņēmējs rastu pamatu, uz kura veidot sociālo priekšstatu par kreativitātes izmantošanu biznesā”. (Dvoreckis, 2012)

L. Rutka, analizējot dažādu pētnieku darbus, kreativitātes veicināšanā organizācijā izceļ:

- organizācijas kultūru;
- kreatīvu cilvēku esamību;
- iekšējās motivācijas veicināšanu;
- demokrātisku vadības stilu;
- paļaušanos uz darbiniekiem;
- sadarbību;
- atgriezenisko saiti no vadības un darbinieku puses. (Rutka, 2009)

Ģ. Ozoliņš, Stradiņa Universitātes lektors, kurš vada seminārus par mārketinga stratēģijām un radošu domāšanu, vienā no savām prezentācijām citē Žaku Velšu (*Jack Welch*), *General Electric* līderi: “Kreativitāte uzņēmējdarbības kontekstā ir inovācijas.” Ģ. Ozoliņš uzsver, ka iztēle ir svarīgāka par zināšanām. Runājot par radošajām metodēm, lektors atzīmē sinētikas metodes:

- pielikt kaut ko klāt;
- kaut ko noņemt nost;
- pārvietot;
- aizstāt;
- parodēt.

Galvenie Ģ. Ozoliņa secinājumi:

- kreativitāte biznesā nodrošina konkurences priekšrocības;
- kreativitāti var iemācīties. (Ozoliņš, 2014)

Lai iemācītos radoši darboties, būtu jāzina, kā un ko apgūt, attīstīt. Internetā nereti piedāvā talantu konsultantu, talantu attīstības aģentūru pakalpojumus. Līdzīgi kā dažādos līdera, vadītāju īpašību veidošanas semināros unursos, tiek piedāvāta talantu vadības programma, apgalvojot, ka “tā ir sistēma, kas virzīta uz kompetences līmeņa paaugstināšanu, no biznesa viedokļa veic darbības, izstrādājot un attīstot talantu radošās karjeras programmu, veido to virzību un prasmīgi sasniegto noturēt”. (Karjeras attīstība, 2017)

Sekmīgai biznesa darbībai mūsdienās ir svarīgi ne vien radoši darbinieki, bet arī radoši līderi. Jau vairākus gadus tiek rīkoti semināri arī augstākā līmeņa vadītājiem. Semināru interesentiem profesionāli biznesa psihologi un konsultanti skaidro paņēmienus, kā apzināt un attīstīt kreatīvo līderību, kā veidot attiecības ar komandu un to motivēt. Būtisks kreatīvās līderības pamatnoteikums ir rosināt radīt un spēja uz klausīt citu idejas. (Roze, 2013)

Vai vispār ir iespējams izmērīt un novērtēt radošumu? Ar kreativitātes izpēti nodarbojas psiholoģijā, kur ir izveidota kreatoloģijas nozare.

Kreativitātes pētniece I. Lika (1999) min sekojošus kritērijus kreativitātes spēju novērtēšanai: elastība, oriģinalitāte un ideju izstrādāšana. Pētniece atzīmē, ka kreativitātes noteikšanai psiholoģijā tiek izmantotas speciālas aptaujas par dažādām situācijām, par cilvēka jūtām, interesēm un uzvedības formām.

Runājot par kreativitātes klātbūtni mūsdienu izglītības sistēmā, Latvijas Universitātes rektors I. Muižnieks skaidro, ka “kreativitāte plašākā nozīmē – kā spēja radīt jaunas asociācijas, attīstības virzienus, idejas, projektus ir jebkuras izglītības mērķis. Nevis reproducēšana, bet radošie mērķi ir tas, uz ko vajadzētu tiekties jebkurai augstskolai”. (Fišere, 2015, 1)

L. Mackēviča analizē dažādas pieejas kreativitātes jēdziena izpratnē, kuras ir būtiskas mācību procesā:

- produkts – spēja radīt ko oriģinālu, jaunu, process;
- personības īpašības;
- ārējie apstākļi.

L. Mackēviča secina, ka, ievērojot šīs pieejas “galvenā vērība tiek pievērsta pašam radošuma procesam, kura rezultāti ir atkarīgi no ikviena audzēkņa personības īpašībām un ārējiem apstākļiem, ko lielā mērā nosaka mācību vide”. (Mackēviča, 1999)

Katrs cilvēks piedzimst ar dabas dotu spēju būt radošam. To var spilgti novērot bērnos.

N. Strazdiņa secina, ka kreativitātes attīstību bremzē:

- izvairīšanās no riska;
- tiekšanās pēc panākumiem par katru cenu;
- stereotipi domāšanā un uzvedībā;
- konformisms;
- pakļaušanās autoritātēm;
- iztēles, fantāzijas izpaušmes neatbalstīšana. (Strazdiņa, 2009)

D. Kalēja–Gasparoviča uzsver, ka pedagogiem, kuri strādā ar bērniem, nevajadzētu tik ļoti raizēties, kā radošumu atraisīt, bet gan rūpēties, lai to neaizvērtu. Pedagogu uzspiestie stereotipi par to, kā vajag un kā ir pareizi, ir tie, kuri bremzē radošuma atraisīšanos. (Kalēja–Gasparoviča, 2016)

2. Radošas metodes valodu apmācībā

Pētnieki piedāvā dažādas metodes radošuma attīstīšanai. Piemēram, E. de Bono ierosina izmantot laterālās domāšanas veidu, kas, atšķirībā no vertikālās jeb tradicionālās domāšanas, liek palūkoties uz risinājumu no cita skatupunkta, izjaucot loģisko domāšanas procesu. (Bono, 2007) Pēc T. Embailas teorijas tikai kreativitātei piemērotas spējas nosaka, cik personība būs radoša. Tāpēc pētniece iesaka sekmēt cilvēka spējas un tieksmes sekojoši:

- lauzt uztveres un kognitīvo nostādņu tīklu;
- izprast procesa sarežģītību;
- nedot novērtējumu uzreiz, bet to atlikt;
- izmantot atvērtas kategorijas. (*Amabile*, 1996)

Pedagogi izstrādājuši daudzveidīgas mācību metodes, kas veicina radošumu:

- problēmmācību metodes mērķis ir mācību priekšmeta apguve, risinot speciālus izzinošus uzdevumus-problēmas un problēmsituāciju modelēšanu;
- attīstošā mācīšanās akcentē izglītojošo darbību, kas attīsta teorētisko domāšanu un izglītojamā personību;
- hieristiskā mācīšanās ne tikai attīsta izglītojamo, bet padara viņu par savas izglītības subjektu un konstruktoru, savu zināšanu organizatoru.

Kreatīvā pedagogija kompleksi attīsta personības kreatīvās īpašības, izglītojamais iegūst kreatīvās darbības pieredzi, pamatojoties uz pašizziņu un pašattīstību. (Kreativitātes diagnostika un attīstība, 2011)

Īpaši labi radoši izpausties var, apgūstot valodas. Biznesa augstskolā *Turība* Starptautiskā tūrisma fakultātes studentiem tiek dota iespēja pēc izvēles apgūt otru svešvalodu – franču, krievu, spāņu un vācu valodas. Studenti čakli mācās gramatiku, gatavojas testiem un kontroldarbiem, bet nereti rodas jautājums, vai studenti apgūto spēj arī pielietot, uzdrošinās runāt attiecīgajā svešvalodā un sazināties noteiktās situācijās. V. van der Lāns–Grajkovskis (*Laan–Grajkowski, V.*) piedāvā izveidot auditorijā Valodu pilsētiņu, kurā iztēlotas dzīves realitātei tuvas situācijas, kas arī tiek ar dažādu vingrinājumu palīdzību izspēlētas. (*Laan–Grajkowski, V. van der*, 2014)

Kreatīvi, studentorientēti un daļēji nekonvenciāli darba uzdevumi veicina apmācāmo motivāciju apgūt svešvalodu. (*Karagiannakis, Vicke*, 2013)

Žurnāla *“Fremdsprache Deutsch”* viss 2013. gada 49. numurs veltīts kreativitātes tēmai vācu valodas apmācībā. Vācu valodas skolotāji no dažādām valstīm iesaka interesantas metodes, kā strādāt ar literāriem tekstiem. BAT studentu otrās svešvalodas programmas specifika un valodu apmācībai atvēlēto stundu skaits neatļauj strādāt ar daīlliteratūras tekstiem, taču studentiem ir jātiekas galā ar mājas lasīšanu. D. Cigdems Ūnals un V. Štaudigla iesaka veidot kreatīvu nedēļas plānu darbam ar literāriem tekstiem. (*Çigdem Ūnal, Staudigl*, 2013)

E. Vike iesaka literāro tekstu, kur notikumi norisinās Barselonā, papildināt ar mākslas darbiem. (*Wicke*, 2013)

Arī U. Bērente uzskata, ka kreatīvi uzdevumi var būt ļoti motivējoši, kā piemēru minot dzejoļu izmantošanu dažādu valodu līmeņu studentiem, piedāvājot kreatīvas idejas gan rakstīšanas prasmju attīstīšanā, gan prezentāciju veidošanā. (*Behrendt*, 2013)

M.-M. Medo uzskata, ka jaunākā vecuma apmācāmajiem svešvalodu stundās kreatīvam darbam labi noder rīmes, dziesmas, sakāmvārdi un valodu spēles, jo aicina aizvien atkārtot apgūto un tādējādi nostiprina gan fonētiku un intonāciju, gan gramatiku un leksiku. (*Medo*, 2013) Raksta autore pēc pieredzes var teikt, ka arī pieaugušo apmācībā labi iekļaujas un noder šīs metodes.

F. Millers iesaka izmantot karikatūras vēsturisku un politisku notikumu vizualizācijā un faktu eskalācijā, kas apmācāmos rosina izteikt viedokli par notikumu. Karikatūras noder arī kreatīvas vācu valodas nodarbības veidošanā. (Müller, 2013)

Interesanta ir H.-V. Eroms ideja kreatīvus uzdevumus pielietot gramatikas vingrināšanā. Arī vācu valodā, tāpat kā citās valodās, var aplūkot "priekšmetu" no dažādām pusēm, veidojas tā sauktais konverss. Piemēram, elektroniskas vēstules rakstīšanā viena un tā pati gramatiskā forma izmantojama gan nosūtot, nozīmē nosūtītāju (*Du hast mir eine E-mail geschickt*), otra – saņēmēju (*Ich habe von dir eine E-mail bekommen*). (Eroms, 2013)

Raksta autore Biznesa augstskolā *Turība* docē krievu un vācu valodu kā otro svešvalodu jau septiņpadsmito studiju gadu un ir uzkrājusi zināmu pieredzi radošu uzdevumu veidošanā un izmantošanā nodarbībās.

Starptautiskā tūrisma fakultātes studentiem otrās svešvalodas apmācības programmā paredzēts, ka studenti apgūst profesionālo terminoloģiju un lietišķo svešvalodu. Tas nozīmē, ka programmā iekļautas tēmas, kas studentiem darbavietās būs visaktuālākās. Jāteic, ka šīs tēmas ļoti labi ļauj atraisīties studentu radošumam. Taču ir zināms priekšnosacījums, sākumā jāuzkrāj noteikts vārdu un frāžu, izteicienu, repliku daudzums, kā arī jāapgūst noteiktas gramatikas likumības un formas, lai varētu tās radoši pielietot gan monologos, gan dialogos. Tāpēc, runājot par studentu auditoriju, autore šajā rakstā domā A2-B1 līmeni saskaņā ar Eiropas kopīgajām nostādnēm valodu apguvē. (*Gemeinsamer Europäischen Referenzrahmen für Sprachen*, 2014)

Viena no tēmām ir "Darba attiecības", kur studentiem ir jāprot analizēt darba sludinājumus, uzrakstīt savu dzīves gājumu, pieteikuma vēstuli un arī tikt galā ar darba interviju gan no darba devēja, gan darba ņēmēja puses. Kā jau iepriekš minēts, daudz ir atkarīgs no studentu personībām un atraisītības, bet lielāko tiesu šis uzdevums studentus motivē un sagādā arī prieku. Studentiem tiek dots uzdevums izspēlēt situāciju "iz dzīves", kur darbojas "komisija" un "pretendenti" uz darbavietu pēc konkrēta darba sludinājuma, ar konkrētām pieteikuma vēstulēm un CV (*Curriculum vitae*). Sprotams, ka intervijas laikā netiek izmantoti nekādi mācību materiāli, studentiem jātiek galā ar tām zināšanām, ko apguvuši, izņēmums ir pretendentu iesniegtie dokumenti – CV un pieteikuma vēstule, kuri ir komisijai priekšā uz galda.

Cita radošam studentu darbam piemērota tēma ir "Orientēšanās pilsētā, apvidū, prasme pastāstīt ceļu". Gan krievu valodā, gan vācu valodā pirms radošu darbu veikšanas ir jāapgūst pagrūta gramatika par darbības vārdu lietojumu un priedēkļiem, prievārdu lietojumu, kā arī dažādas frāzes un izteicieni. Tiek dots uzdevums izdomāt pašiem savu pilsētu, uzzīmēt to un izstāstīt tūristam ceļu no, piemēram, stacijas vai autoostas līdz viesnīcai. Tūrists, protams, var arī vēlēties pa ceļam paēst vai nopirkt pastmarkas un kādus medikamentus aptiekā, kā arī apskatīt kādus nozīmīgus objektus, iegriezties Tūrisma informācijas centrā. Galvenais uzdevums šeit ir iekļaut stāstījumā maksimāli visas frāzes un izteicienus, kurus nepieciešams zināt, lai pastāstītu ceļu, kā arī izdomātajā pilsētiņā jābūt visiem pilsētām raksturīgiem objektiem. Rezultātā studenti rāda tiešām radošus darbus.

Nākamā tēma arī ir ļoti motivējoša tieši tūrisma jomas studentiem – jāspēlē gidu savā dzimtajā pilsētā vai galvaspilsētā, stāstot par dažādiem apskates objektiem. Ideālā variantā būtu jādodas uz vecpilsētu un jāstāsta par objektu klātienē, bet nav arī nekādas vainas, ja jāiztiek ar attēliem, toties var likt lietā iztēli. Galvenais, lai šis uzdevums nav monotona teksta atstāstīšana, bet veidojas situācija, kas ir iespējami tuva dzīvei. Visi grupas studenti ir tūristi, viens ir gids. Pirms tam grupā tiek pārrunāts, kas jāprot, jāzina un jāievēro gidam, ar kādām problēmām viņam nākas saskarties savā darbā. Šeit labi iederas iepriekš minētā metode "apgūt valodu caur jokiem un karikatūrām". Iespējams pārrunāt kādus anekdotiskus atgadījumus no gidu dzīves. Grupā "tūristi" sagatavo spontānus jautājumus gidam gan par objektu, gan par pilnīgi citu tēmu. Gidam jāprot reaģēt uz tūristu jautājumiem un iziet no situācijas. Gidi,

protams, mainās, lai visi grupas studenti tiktu pie vārda. Rezultātā ir jautri un interesanti. Svarīgi atzīmēt, ka pasniedzējs šādās nodarbībās vairs nav vadītājs, bet gan procesa virzītājs.

Labs un radošs uzdevums ir "Dialogs Tūrisma aģentūrā", kur tūrisma konsultantam jāprot "sastādīt" klientam vispiemērotāko ceļojumu. Radošums ir tajā, ka konsultants neko nezina iepriekš par klientu un viņa vēlmēm.

Vispateicīgākā radošu uzdevumu iespēju ziņā ir tēma par ēdieniem, restorānu apmeklējumiem, nacionālo un citu tautu virtuvi. Radošajos uzdevumos labi var izmantot mūsdienu tehnoloģiju sasniegumus, viedtālrunu iespējas. Foto un video kameras, kas pirms gadiem piecpadsmīt vēl bija diezgan ekskluzīvi palīgīdzekļi, šodien ir katra studenta viedtālrunī. Līdz ar to izpildīt uzdevumu, uzņemt dažu minūšu sižetiņu, kur jūs esat raidījuma "Ēdam garšīgi" vai "Gatavojam mājās" vadītājs, nav tehnisku problēmu. Studentiem tiek dots uzdevums pagatavot kādu ēdienu un procesu uzfilmēt, protams, komentējot, kā ēdiens tiek gatavots. Stāstījumā jāiekļauj noteiktas gramatiskas konstrukcijas, vārdu krājums, kas nepieciešams, lai izteiktos, pārējais paliek iztēles un iedvesmas ziņā. Pēc tam var grupā noskatīties paveikto un arī labot valodas kļūdas. Pie kam, kļūdas labo ne vien pasniedzējs, bet šeit var labi izmantot metodi, kad grupas biedri vērtē viens otru (*peer assessment*). Runājot par valodas kļūdām, autore uzskata, ka vienmēr jātiecas uz labāku rezultātu, tas nav saistīts ar radošuma apšaubīšanu, galvenais ir sasniegts, students ir darījis, kā mācējis, atbilstoši savām šī brīža prasmēm, ir izrunājis grūtos vārdus, vingrinājies, pielietojis, kas arī ir galvenais mērķis, turklāt darījis to ar zināmu prieku. Līdzīgi uzdevumi ir – uzņemt sižetus restorānā, pasūtīt ēdienus, apspriežot ēdienkarti. Ēdienkartes sastādīšana ir radošs rakstu darbs, kas palīdz apgūt ēdienu nosaukumus un to rakstību. Studenti dažkārt iesniedz ēdienkartes pat kā mazus mākslas darbus.

3. Pētījuma mērķis un metodes

Radoši uzdevumi nereti ir laukietilpīgi un ar augstskolas programmā atvēlēto kontaktstundu skaitu ir par maz, lai varētu bieži atļauties radošus uzdevumus. Viens no risinājumiem ir patstāvīgās studijas ārpus nodarbību laika. Šim nolūkam pasniedzēji projektā "Galvenās valodu prasmes Eiropas Savienības valstu viesnīcu darbiniekiem" (*Key Skills for European Union Hotel Staff*, 2016. Šajā projektā iesaistījušās Horvātija, Lielbritānija, Latvija, Slovēnija, Itālija un Rumānija; projekta numurs 2014-1-HR01-KA2014-007224) ir izstrādājuši uzdevumu kopumu studentiem un tūrisma nozarē strādājošiem, kā arī citiem interesentiem. Uzdevumi veidoti ciešā saistībā ar tām tēmām, kas iekļautas otrās svešvalodas apguves programmā – tāpēc ļoti pārdomāti, lai tēmas būtu maksimāli noderīgas profesionālajā dzīvē.

Otrās svešvalodas uzdevumi (franču, krievu, spāņu, vācu un citās valodās) ir paredzēti A2 un B1 līmeņa studentiem, ievērojot to, ka otro svešvalodu izglītojamie bieži apgūst no nulles līmeņa. Projektā izstrādātie augstāka līmeņa (B2-D1) uzdevumi ir domāti angļu valodas pastiprinātai apmācībai.

Projektā ir sakopots bagātīgs materiāls leksikā, kas var palīdzēt risināt klientu problēmas svešvalodā gan kalnu slēpošanas kūrortā, gan jūras piekrastes viesnīcās, atpūtas namos, pludmalēs, gan orientēties pilsētā, restorānos, izklaides vietās. Apgūstot šo leksiku, mācību darbā iespējams radoši izspēlēt visdažādākās situācijas, brīvi variējot atbildes uz dažādiem klientu jautājumiem. Īpaši aizraujoša ir nodaļa, kur ar kartes palīdzību jāatrod dažādi objekti. Protams, lai veiktu šos uzdevumus, pirms tam ir jāapgūst zināms vārdu krājums. Materiālos ir iekļauti arī audio uzdevumi, kas palīdz apgūt jautājumu un atbilžu intonācijas un izrunu. Tiešsaistes uzdevumi, aplikācijas viedtālrunos sniedz iespēju apgūt valodu jebkurā vietā un brīdī, kad vien ir laiks un vēlme.

Dotā pētījuma mērķis bija noskaidrot studentu viedokli par radošo valodu uzdevumu nozīmi radošu prasmju attīstībā. Šim nolūkam tika izmantoti Valodu projekta "Galvenās valodu prasmes Eiropas Savienības valstu viesnīcu darbiniekiem" (*Key Skills for European Union Hotel Staff*, 2016) materiāli.

Projekta izstrādes pēdējā – aprobācijas posmā 2016. gadā tika veikta studentu aptauja. Anketā cita starpā tika iekļauts jautājums, vai studenti uzskata projekta uzdevumus par kreatīviem.

Iegūtie rezultāti un to analīze

Projekta ietvaros tika aptaujāti 505 studenti no 5 valstīm. Saņemtie dati tika ievadīti SPSS sistēmā un apkopoti rezultāti.

Anketas pirmajā daļā ir ziņas par respondentu.

Respondentu vidējais vecums ir no 20 līdz 25 gadiem. No Latvijas ir aptaujāts 111 students. 81 students specializējas tūrisma menedžmentā un 26 studenti ceļojumu organizācijā.

Otrajā anketas daļā uzdots jautājums, vai studenti vērtē mācību platformu kā noderīgu kopumā.

Saņemtās atbildes liecina, ka lielākā daļa studentu vērtē projekta mācību platformu kā noderīgu.

1. tabula

Vai mācību platforma ir noderīga?

Atbilžu varianti	Biežums	Procentos
Nav datu	2	0,4
Nepiekrītu	1	0,2
Vairāk nepiekrītu nekā piekrītu	28	5,5
Vairāk piekrītu nekā nepiekrītu	178	35,2
Piekrītu	296	58,6
Kopā	505	100,0

Uz jautājumu, vai jūs uzskatāt, ka mācību platforma ir interesanta un radoša, arī saņemts pārlicinoši pozitīvs vērtējums.

2. tabula

Vai uzskatāt mācību platformu par interesantu un radošu?

Atbilžu varianti	Biežums	Procentos
Nav datu	3	0,6
nepiekrītu	9	1,8
Vairāk nepiekrītu nekā piekrītu	50	9,9
Vairāk piekrītu nekā nepiekrītu	188	37,2
Piekrītu	255	50,5
Kopā	505	100,0

Anketas otrajā sadaļā par mācību platformu tika uzdots arī jautājums, vai studenti ieteiktu platformu citiem izglītojamajiem. Saņemtās atbildes ir lielāko tiesu pozitīvas.

3. tabula

Vai jūs ieteiktu platformu citiem izglītojamajiem?

Atbilžu varianti	Biežums	Procentos
Nav datu	1	0,2
Nepiekrītu	23	4,6
Vairāk nepiekrītu nekā piekrītu	72	14,3
Vairāk piekrītu nekā nepiekrītu	183	36,2
Piekrītu	226	44,8
Kopā	505	100,0

Anketas trešajā sadaļā ietverti jautājumi par to, kā studenti vērtē moduljus, proti, uzdevumus.

Attiecībā uz moduļu noderīgumu saņemtas pozitīvas atbildes.

4. tabula

Vai uzskatāt uzdevumus A2/B1 valodu līmenim par noderīgiem?

Atbilžu varianti	Biežums	Procentos
Nav datu	20	4,0
Nepiekrītu	3	0,6
Vairāk nepiekrītu nekā piekrītu	31	6,1
Vairāk piekrītu nekā nepiekrītu	176	34,9
Piekrītu	272	53,9
Kopā	502	99,4

5. tabula

Vai uzskatāt uzdevumus A1/B2 valodu līmenim par interesantiem un radošiem?

Atbilžu varianti	Biežums	Procentos
Nav datu	4	0,8
Nepiekrītu	2	0,4
Vairāk nepiekrītu nekā piekrītu	8	1,6
Vairāk piekrītu nekā nepiekrītu	468	92,7
Piekrītu	23	4,6
Kopā	505	100,0

Studenti atzīst, ka šie valodu uzdevumi palīdz papildināt gan vispārējās zināšanas, gan uzlabot un attīstīt klausīšanās, lasīšanas un gramatikas prasmes. Visvairāk pozitīvu atbilžu saņemts uz jautājumu, vai uzdevumi palīdz papildināt vārdu krājumu, kas ir objektīvi, jo tieši šie uzdevumi arī raksta autores vērtējumā ir izstrādāti ļoti rūpīgi.

6. tabula

Vai esat papildinājis(-usi) vārdu krājumu, veicot A2/B1 valodu līmeņa uzdevumus?

Atbilžu varianti	Biežums	Procentos
Nav datu	25	5,0
Nepiekrītu	19	3,8
Vairāk nepiekrītu nekā piekrītu	62	12,3
Vairāk piekrītu nekā nepiekrītu	191	37,8
Piekrītu	208	41,2
Kopā	505	100,0

Cita starpā studentiem tika uzdots arī atvērtais jautājums, sniegt savus komentārus, kas izstrādātajos valodu apmācības moduļos un uzdevumos patika, kas nepatika, ko vajadzētu uzlabot. Analizējot studentu atbildes, var secināt, ka 54 procenti studentu uzskata projekta uzdevumus par radošumu attīstošiem, 40 procenti studentu uzskata, ka nepieciešams biežāk nodarbībās iekļaut radošus uzdevumus, jo tie ir motivējoši, nodarbības ir interesantākas un dzīvākas. Pozitīvi studenti vērtē arī to, ka ir pieejami tiešsaistes uzdevumi, kuri caur aplikācijām viedtālrunos dod iespēju ārpus nodarbību laika apgūt valodu patstāvīgi, studentiem ērtā veidā.

Secinājumi

1. Mūsdienās ekonomikā aizvien lielāka nozīme ir inovācijām un darbinieku jaunradei. Konkurences apstākļos priekšrocība ir tam, kurš radoši prot risināt problēmas, kurš darba tirgū ienāk ar jaunām, radošām idejām. Tāpēc ikvienam, kurš grib gūt panākumus un būt konkurētspējīgs, ir jāmācās būt radošam.
2. Pētnieki, analizējot radošuma teorijas, nonākuši pie secinājuma, ka radošumu var apgūt, pārzinot noteiktus paņēmienus, kas veicina jaunradi, izveidojot radošu mācību vidi.
3. Studiju procesā, izmantojot radošus uzdevumus valodu apmācībā, iespējams veicināt studentu radošās prasmes, radošo domāšanu. Attīstot prasmes pielietot valodas zināšanas radoši, studenti ne vien apgūst valodu, bet arī vingrinās radoši risināt problēmas dažādās situācijās nākamajās darbavietās. Tāpēc, lai veicinātu studentu svešvalodu apguvi, pēc iespējas jāizmanto radošie uzdevumi.
4. Radoši uzdevumi ir laiktietilpīgi, tāpēc vērtīgs papildinājums ir tiešsaistes uzdevumi, kas izstrādāti valodu projektos, kurus, pateicoties mūsdienu tehnoloģijām, var apgūt ārpus auditorijas un nodarbību laika, studentam ērtos un izdevīgos apstākļos.
5. Apkopojot un izanalizējot Valodu projekta "Galvenās prasmes Eiropas Savienības viesnīcu darbiniekiem" ietvaros veiktās aptaujas rezultātus, var secināt, ka studenti atzīst uzdevumus par radošiem un noderīgiem radošuma attīstības veicināšanā, turklāt pozitīvi ir tas, ka tiešsaistes uzdevumus var izmantot valodu apmācībai gan nodarbībās, gan patstāvīgajās studijās.

Biznesa augstskolas *Turība Erasmus+* programmas īstenoto projektu "**Key Skills for European Union Hotel Staff**" līdzfinansē Eiropas Savienība. Vairāk par *Erasmus+* programmu var uzzināt Valsts izglītības attīstības aģentūras mājaslapā www.viaa.gov.lv sadaļā *Erasmus+*.

References

- Alijevs, R. (2005). *Izglītības filosofija XXI gadsimts*. Rīga: Retorika, 172.–178. lpp.
- Amabile, T. M. (1996). *Creativity in Context: Update to the Social Psychology of Creativity*, Boulder, CO. Westview Press
- Amabile, T. M. and Khaire, M. (2008). Creativity and the Role of the Leader. *Harvard Business Review*, 86:10, October, pp. 100–112.
- Behrendt, U. (2013). Noch'n Gedicht. *Fremdspache Deutsch*, Nr. 49
- Bono, de E. (2007). *Kā gūt radošas idejas*. Rīga: Zvaigzne ABC
- Çigdem Ünal, D. (2013). Kreativer Umgang mit literarischen Texten. *Fremdspache Deutsch*, Nr. 49
- Dombrava, E. (2012). *Da Vinči Ģēns. Kā atmodināt radošumu*. Rīga: Radošās karjeras attīstības centrs LATVUDA
- Dombrava, E. (29.04.2015.). *Kreativitātes attīstības metodes. Personības psiholoģija*. Pieejams: <http://latvuda.lv/kreativitates-attistibas-metodes/> (skatīts 01.02.2017.)
- Dvoreckis, S. (2011). Kreativitāte biznesā. *Psiholoģija mums*, Nr. 4 (58)

- Edeirs Dž. (2008). *Radošas domāšanas māksla*. Rīga: Lietišķās informācijas centrs, 14. lpp.
- Eroms, H.-W. (2013). Sprachecke: „Das sehr aktive Passiv im Deutschen”. *Fremdspache Deutsch*, Nr. 49
- Fišere, O. (29.05.2015.). Kreativitāte ir civilizācijas iezīme. Intervija ar profesoru Indriķi Muižnieku. Pieejams: <http://www.artterritory.com/lv/teksti/intervijas/4722-kreativitate> (skatīts 05.02.2017.)
- Hinderer, M. Karagiannakis E. (2013). Literarische Sprachprojekte im Deutschunterricht. *Fremdspache Deutsch*, Nr. 49
- Gemeinsamer Europäischen Referenzrahmen für Sprachen (2014). Pieejams: <http://www.europaeischer-referenzrahmen.de/> (skatīts 03.12.2016.)
- Gratone, L. (2004). *Cilvēkresursu stratēģija*. Rīga: Jumava
- Kalēja-Gasparoviča, D. (2016). Kreativitātes attīstība. Prezentācija Nacionālajā bibliotēkā. Pieejams: <https://www.youtube.com/watch?v=1ILDETFEutQ> (skatīts 06.02.2017.)
- Karagiannakis, E. Wicke, E. (2013). Kreative Arbeitsformen im Deutschunterricht. *Fremdspache Deutsch*, Nr. 49
- Laan-Grajkowski, Violetta, van der (2014). Die Sprachstadt-ein Simulationsspiel für die mündliche Sprachkompetenz. *Fremdsprache Deutsch*, Nr. 51
- Lēmums Nr. 33. Par angļu termina *creativity* atbilstmi latviešu valodā. Terminoloģijas Jaunumi. Latvijas Zinātņu akadēmija, 31.08.2004. Pieejams: termini.lza.lv/article.php?id=126 (skatīts 31.01.2017.)
- Lika, I. (1999–2000). Kreativitāte un personības pašattīstība. Krājuma: *Radoša personība*. 1. daļa. Rīga: Vārti, 257. lpp.
- Mackeviča, L. Radošs skolotājs. Pieejams: <http://profizgl.lu.lv/mod/book/view.php?id=12113&chapterid=3336> (skatīts 04.02.2017.)
- Medo, M. M. (2013). Das Kind liebt die Wiederkehr... *Fremdspache Deutsch*, Nr. 49
- Müller, F. (2013). Karikaturen im Deutschsprachigen Fachunterricht. *Fremdspache Deutsch*, Nr. 49
- Nacionālās attīstības plāns 2014.–2020. gadam (2012). Pieejams: www.inovacijas.rtu.lv/sites/default/files/dokmenti/att.plans.pdf (skatīts 31.01.2017.)
- Ozoliņš, G. (16.04.2014.). Kreativitāte biznesā. Prezentācija. Pieejams: http://www.liaa.gov.lv/files/liaa/attachments/radosums_biznesa.pdf (skatīts 30.01.2017.)
- Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca* (2000). Rīga: Zvaigzne ABC
- Pudāne, I. (2011). Radošums, kreativtāte. Pieejams: <http://pudane.wordpress.com/2011/10/21/radosumskreativitate> (skatīts 30.01.2017.)
- Rifkins, Dž. (2004). *Jaunās ekonomikas laikmets*. Rīga: Jumava
- Roze, J. (2013). Veiksmīgai līderībai svarīga ir visa uzņēmuma kultūra. *Dienas Bizness*, 12.06.2013. Pieejams: <http://www.db.lv/dzives-stils/karjera/veiksmigai-lideribai-svariga-ir-visa-uznemuma-kultura-395563> (skatīts 20.03.2017.)
- Rumpīte, D. (2000). Novitātes kreativitātes teorijā. *Skolotājs*, Nr. 5, 32.–38. lpp.
- Rutka, L. (2009). Kreativitātes būtība un veicināšana organizācijā. Prezentācija. Pieejams: <http://profizgl.lu/mod/resource/view.php?id=24642> (skatīts 30.01.2017.)
- Staudigl, W. (2013). Kreative Wochenplanarbeit. *Fremdspache Deutsch*, Nr. 49
- Strazdiņa, N. (19.11.2009.). Pieejams: <http://www.nadija.lv/pedagogija/44-kas-ir-kreativitate.html> (skatīts 29.01.2017.)
- Karjeras attīstība (2017). Pieejams: <http://latvuda.lv/karjeras-attistibas-agentura/> (skatīts 30.01.2017.)
- Key Skills for European Union Hotel Staff (2016). Projekta materiāli. Pieejams: <http://esolams.si/elearning/> (skatīts 27.03.2017.)
- Vidnere, M. (sast.) (2011). Kreativitātes diagnostika un attīstība. Rīga: RPIVA. Pieejams: <http://peldosadarbnica.lv/kreativitate-jeb-radosums/> (skatīts 31.01.2017.)
- Vīra, R. (2013). Darbinieku kreativitāte un talanti. Pieejams: <http://izglitibasfonds.lv/en/publikacijas/223-talanti> (skatīts 31.01.2017.)
- Wicke, E. (2013). Happy End. *Fremdspache Deutsch*, Nr. 49
- Викентьев, И. Л. (2012). Креатив креативный. Pieejams: <http://vikent.ru/konf-idea/> (skatīts 05.02.2017.)

SPECIALIST'S ROLE IN CRIMINAL EVIDENTIARY PROCEDURE IN LITHUANIAN LAW: SOME PROBLEMATIC ASPECTS

Sigita Šimbelytė, Dr.,

Turība University, Latvia

Panevėžys University of Applied Sciences, Lithuania

Virginija Tumėnienė,

Klaipėda State University of Applied Sciences, Lithuania

Abstract

Despite the gradual strengthening of specialist legal institute in criminal procedure in Lithuania there is a very little scientific researches in Lithuanian legal doctrine regarding this legal institute, and true issues of this. The aim of the research is to reveal and evaluate the peculiarities, current situation and issues of the specialist legal institute in criminal proceedings in Lithuanian law comparing them to the Russian Federation and the Republic of Latvia. So in order to reach this aim the research was carried out by employing the logical, the teleological, the comparative legal methods, the system analysis, the linguistic, the synthesising methods and the analysis of legal documents. Research results show some deep issues in Lithuanian legal regulation of specialist procedural status, failures to establish clear specialist's functions in criminal evidentiary procedure, his/her necessary participation in different pre-trial procedural actions as well as reveal the meaning of this procedural subject participation in stage of judicial investigation. Moreover, research analyses some issues in neighbouring countries related to the devaluation of the meaning of expert examination in Latvian law and complicated accessibility of specialist investigation to defence side in pre-trial investigation in Russian law.

Keywords: specialist, special knowledge, criminal procedure, evidentiary procedure

Introduction

Nowadays we live in a world where media and globalisation has brought us together to share and communicate through advanced technologies. Globalisation has enabled the changing role of geography and physical distance to become interconnected. So, since the communication processes in global level is directly related with globalization phenomenon, it affects all areas of modern life, especially with instantaneous communication is breaking down time and distance. So globalization is understood as some kind of process in social life of community, state, international communities or other social constructs, that affects their environment and manifests mainly in practice as intensification of approach of their internal relationship taking into account of all over the world. The influence of globalisation processes is so strong that its results can be identified even in public law which is quite static and resistant to extreme changes because this area of law is a pure part of internal national law. So it is necessary to analyse and evaluate how deeply the worldwide globalisation phenomenon based on global communication process between states can be rooted in one of legal institute of criminal procedure law – specialist role in evidentiary procedure. It should be noted that in Lithuania as well as in other neighbouring countries there are specific legal systems and their views to specific legal questions can be quite different from each other, but all together they could provide solid

solutions to mutual problems, if they understand each other more closely using the vast variety of communication processes.

Another important aspect that grounds the relevance of this research is problematic situation in legal regulation of specialist legal institute of criminal procedure, because several scholars of legal doctrine have noticed that currently criminal law is no longer able to define the specialist position and value in the process of giving evidence where he/she is undoubtedly less detailed and of lower degree of confidence than compared to special expert knowledge (Juškevičiūtė, 1998; Kurapka et al., 2012 and other). Moreover, there were few major reforms in Lithuanian law done in order to reframe and establish a modern model of special knowledge application in criminal procedure law including the modernization of specialist legal institute in 1990 and in 2003. These all lead to the progress of the process figure of specialist as well as such independent application of special knowledge in criminal procedure and its evidential significance was gradual. Despite such changes there is a very little scientific researches in Lithuanian legal doctrine regarding this legal institute, that analyses true issues of this legal institute, but on the other hand this problem can be effectively solved by using several Russian scientific research results.

The object of the research is specialist legal institute in criminal proceedings in Lithuanian regulation for special knowledge application and comparing it with practices of other countries including the Russian Federation and the Republic of Latvia.

The aim of the research is to reveal and evaluate the peculiarities, current situation and issues of the specialist legal institute in criminal proceedings in Lithuanian law and comparing them to the Russian Federation and the Republic of Latvia.

The tasks of the researches:

- to analyse the concept of specialist as subject of special knowledge in criminal proceedings as well as legal regulation of procedural status of this subject in Lithuanian law
- to reveal the issue of a scope of specialist's main functions in this proceedings in Lithuanian law as well as in Russian and Latvian legal systems.
- evaluate and compare the meaning of specialist's participation in pre-trial investigation stage and in judicial investigation stage.

The methods of the research: the research was carried out by employing the logical, the teleological, the comparative legal methods, the system analysis, the linguistic, the synthesising methods and the analysis of legal documents.

The abbreviations used in the paper: CCP of the RP – the Code of Criminal Procedure of the Republic of Lithuania; FL of the RL– the Law on the Forensic Examination of the Republic of Lithuania; CPL of the RL- Criminal procedure law of the Republic of Latvia.

1. The concept of specialist and his/her functions in criminal proceedings

The specialist participates in the investigation in order to provide scientific technological support for the investigator in preparing and carrying out the investigation in particular and to find various traces and objects as well as to record the results of the investigation actions and to consult the investigator on the issue of special knowledge etc. (Article 58 of the CCP of the RF). The main purpose of participation of the specialist in legal proceedings is to assist the investigator in finding out the appearance of traces, objects or phenomena and their relations, verification of data by means of what was previously identified by the investigator and the experts, as well as to remove their possible contradictions, to find

additional information and to organise the overall investigation in a rational way; however, it does not preclude the expert from providing scientific and technological support to the pre-trial investigator as it is included, though secondarily, in the functions of the expert. (Россинская, Галяшина, 2010, 345)

Several inaccuracies might be found in Lithuanian legal regulation, i.e. in defining the concept of special knowledge in Article 3 of the special FL of the RL faulty conclusions are offered according to which only experts as participants of the criminal procedure that are defined in the present law shall have special knowledge. Subject to the present legal provisions in order to treat scientific, technological, artistic or any other type of human knowledge as special in the sense of criminal procedure it is obligatory to use them for the purpose of examination. However, in carrying out systematic analysis of legal acts according to the CCP of the RL the specialist shall also be considered the same subject.

It has been stated in Article 89 of the CCP of the RL what shall be considered specialist in the sense of criminal procedure, i.e. the person who has special knowledge and skills necessary to whom the object study is delegated and by whom the conclusion or explanations within the boundaries of his/her competences shall be provided shall be considered specialist. This definition of the specialist clearly points at his/her main functions in criminal procedure, namely to carry out the object study after having received the order and, having carried it out, to provide the conclusion and explanations within the boundaries of his/her competences. It would be reasonable to specify this legal provision and the definition of specialist by additionally indicating the stage of the criminal procedure in which the specialist might be approached (in carrying out interrogation actions and applying coercive actions and in some cases in the course of criminal proceedings) and by additionally noting one of the most significant functions of the specialist, namely the support for the pre-trial investigator in finding, consolidating and collecting traces and other objects.

Meanwhile in Latvian law, the legislator's position on this issue is quite different to practice in the above-mentioned countries. The Part 1 of Article 113 of the CPL of the RL provides the definition of specialist in criminal procedure, i.e. a specialist is a person who provides assistance to an official performing criminal proceedings, using his or her special knowledge or work skills in a specific field on the basis of the invitation of such official. As in Lithuanian law it means that a specific examination or acknowledgement of the specialist knowledge is not required; consequently, he or she does not have to register in the Forensic Experts Register which is demanded by the Law on Forensic Experts for all forensic experts. Namely, in order to become a specialist, the person only needs specific knowledge and experience obtained during his or her activities/work in the specific field, but which is not possessed by the official performing criminal proceedings himself or herself.

However, only some of these aspects are similar to the Lithuanian case, because other questions related with the fundamental position of specialist in criminal procedure differs. Part 3 of Article 113 of CPL of the RL stipulates that the specialist provides his/her assistance to the official performing criminal proceedings without conducting practical studies. This regulation is uncertain because, for example, a specialist's decision taken in the location of an event about non-removal of a finger print that is completely smudged and useless in identification of a person can be considered a practical study as well. It is possible that this regulation is intended for performance of expert-examination but it has too broad an interpretation. Therefore, it should be concretized that practical studies mean expert examination here. Or, the legal framework of specialist provided for in the CPL of the RL should include restrictions with reference to procedures stipulated in Article 33(2) of the Criminal Procedure Law.

So, Latvian legislator's view of the specialist's place in process of giving evidence is opposite to Lithuanian and Russian legal regulation, where especially in Lithuanian case there are clear tendencies of strengthening the position of this subject in criminal process by setting out two important functions

to him/her, i.e. not only just specialist-consultant but also the function of a practicing technician in the stage of pre-trial investigation. Moreover, the specialist has the potential to be a guarantor of protection of rights and interests of the defendant strengthening its position in the pre-trial stage. The Latvian model of application of special knowledge in the process of giving evidence by setting obligations to expert to do various activities in pre-trial stage in legal regulation including one that does not require special knowledge, is not efficient enough from the aspect of fulfilment of important criminal procedure principles such as timeliness or cost-efficiency, in comparison to the Lithuanian practice. As it was mentioned before, since the Latvian model solves one of the biggest problems of the Lithuanian model – convergence of expert examination and special investigation in the pre-trial stage, but the Latvian legislator shall take notice and consider the potential and advantages of the specialist's activity especially in the pre-trial stage, suspending a devaluation of the meaning of expert examination.

From the perspective of the regulation consolidated by the CCP of the RF, the specialist is provided with analogical functions to the ones determined in the Lithuanian legal regulation. However, in defining the concept of a specialist in Part 1 of Article 58 of the CCP of the RF, his/her functions are specified in legal regulation that are related with his/her participation in the stage of judicial process by either employing technical measures in the course of criminal proceedings or providing explanations within the boundaries of his competence either to the parties of the criminal proceedings or to the court which creates some confusion as the functions are highlighted in the stage where the expert shall start acting.

The abovementioned provision of Article 89 of the CCP of the RL demonstrates the attitude of the legislator towards the process status of the specialist, i.e. he/she is considerably more restrained than in the case of the expert as no requirements are made for the specialist to have legal knowledge and impeccable reputation (no adequate criminal offense committed by him/her). However, having considered the fact that the qualification of the specialist is not linked to obligatory requirements, another obligatory requirement is highlighted to this subject of special knowledge according to which he/she shall have both theoretical special knowledge and adequate skills that are related with their practical application.

In both Russian and Lithuanian legal regulation the specialist's qualification is defined through general notions, i.e. "the person who has special knowledge" (Part 1 of Article 58 of the CCP of the RF) or at least the one who has the "necessary special knowledge available"; however, in order to guarantee that the specialist has the necessary qualification in practice in some cases this subject of the process has some relatively high requirements which are sometimes equal to the expert requirements. The provisions of Expert and Specialist Qualification of the Forensic Investigation Centre of the Lithuanian Police approved by the Order No. V-677 of the Commissioner General of the Lithuanian Police dated 2003 December the 8th might be mentioned as an example according to which persons who seek the provision or extension of their specialist's qualification shall have not only the adequate higher education, and, in case he/she seeks the qualification of crime scene investigation specialist, at least college or equivalent degree, but also an impeccable reputation, and he/she is also required to go for a special internship in the course of which at least five adequate specialist conclusions shall be made, the specialist qualification exam constituted by the theoretical and the practical part as well as the legal knowledge exam shall be passed etc. Although such strict requirements are provided only for the specialists who work in an adequate state institution and they constitute the exception rather than the rule, the difference between the two abovementioned subjects of special knowledge in criminal procedure is relatively clearly illustrated.

Analysing the provisions of the existing CCP of the RL it becomes obvious that the specialist is still associated with the function of the investigator's assistant in searching, recording and collecting traces and other objects of the figure as it was always understood in practice. These functions are not foreseen under the specialist functions or the norm that regulates separate investigation actions. It shall be noted that in Part 3 of Article 205 of the CCP of the RL it is provided in *expressis verbis* that the investigation of objects that is carried out in order to find the traces of the criminal offense as well as other objects that have significance for the investigation and to identify the situation of the event as well as other circumstances that are significant for the investigation shall be carried out by the specialists. Meanwhile, Article 179 of the CCP of the RL provides the possibility to photograph, film, make audio and video records, cast trace prints in carrying out the investigation action but it is not indicated who performs these functions in particular, and especially it is not referred to as a specialist competence in *expressis verbis*. It shall be assumed that hardly does the specialist function of providing explanations of the questions of his/her competence encompass the search, the recording and the collection of specific traces as well as photographing, and making audio and video records. Another function of the specialist is the object investigation; one shall bear in mind that it does not encompass the abovementioned actions either in carrying out investigation as in analysing the CCP of the RL the objects to be investigated shall, from the systemic perspective, be provided to the specialist alongside with the task and its indicated scope, i.e. the questions to be answered shall be provided. (Juškevičiūtė, 2005, 38)

In analysing legal regulation determined in the CCP of the RL both systemically and linguistically the abovementioned specialist function that is not regulated by the law directly might be identified in some sense. Part 2 of Article 180 of the CCP of the RL consolidates a general provision according to which the specialist shall sign the commitment of performing the tasks delegated in good faith in case he/she is not an officer of a pre-trial investigation institution. The present commitment shows that the law provides both the role of a consultant in carrying out investigation and the obligation to perform all the tasks delegated by either the pre-trial investigator or the prosecutor to the specialist that are within the boundaries of his/her competences the search and record of evidence etc. included. However, the conclusions made by either the expert or the specialist assimilate in practice as subject to Article 89 of the CCP of the RL whereby the specialist shall start the object investigation only when he/she obtains the assignment and the specific questions shall be formulated and specific boundaries of the investigation shall be indicated in this by indicating either the direction of the investigations or the type of traces to be found, in the same way as in the case of examination.

The Lithuanian legislator has also established a relatively paradoxical situation which is present in the existing CCP of the RL by listing the specialist functions so that subject to Article 207 of the CCP of the RL he/she is even acknowledged the right to perform the investigation action, i.e. the inspection and investigation of things and objects. The problem lies in the fact that having considered the abovementioned definition of the specialist that is provided in Article 89 of the CCP of the RL, no possibility is provided for the specialist to carry out the investigation action independently which totally contradicts with the process status of the specialist as in this process action the functions of the pre-trial investigator (the investigator) and that of the specialist collide. Reasonable doubts concerning both the provider of the assignment to the specialist to carry out the investigation independently and the relationship between the specialist and the investigator and their division of functions appear in this case as it is obvious that the specialist functions are unreasonably extended at the expense of the competences of the pre-trial investigator and it is therefore a more declarative specialist function that is actually does not work in practice.

The abovementioned position regarding the unreasonably extended specialist functions is supported by the provision provided in Part 2 of Article 179 of the CCP of the RL according to which the minutes shall

be written in performing investigation actions by the person who is performing the investigation action or his/her assistant, either in the course of the investigation action or right after it. In this case the legislator provides certain conditions for a particular collision between the functions performed by the specialist and the ones performed by the pre-trial investigator. As far as qualified inspection of the location of the event and objects is concerned, H. Malevski (1997) emphasizes in his/her studies the necessity to clearly differentiate between the pre-trial investigators and the specialists in performing investigation actions: "if the specialist participates in the inspection, he/she is practically carrying out the inspection and the investigator is merely recording the findings of the inspection of the location of the event, the premises, the objects and the documents". Therefore, neither strict differentiation of process functions nor the dissociation between the functions of the pre-trial investigator and the scientific functions performed by the specialist in the location of the event which is an important condition for the desired effectiveness of the investigation actions is found. In the context of the present problem the systematic analysis of the provisions of the CCP of the RL shows that the preparation of the minutes belongs to the competences of the pre-trial investigator and constitutes the main tool for the investigation actions, while the fact that Part 2 of Article 180 of the CCP of the RL allows one to approach the specialist, who are not the officers of a pre-trial investigation institution, for these actions provides the conditions to both the confusion between the functions of the specialist and that of the investigator and the risk that this important document of the pre-trial investigation process will be prepared by a person who has no legal knowledge. Therefore, one could claim that not only did the legislator define the specialist competences in performing actions of the pre-trial investigation process improperly but also he/she posed new problems concerning the relations between the investigator and the specialist.

Another problem that is related with the boundaries of the specialist functions in the process of giving evidence concerns the fact that it was determined in former Article 152² of the CCP of the RL of 1961 that the specialist is enabled to participate in the course of all the investigation actions as in that period the legislator perceived the necessity for the specialist participation in performing particular investigation actions especially in collecting samples for the comparative investigation (the actual threat to the integrity of the human body arises) or in making seizure etc. In the current CCP of the RL the inspection of the person is eliminated from the list of pre-investigation actions (Article 143 of the CCP of the RL), collecting of samples for the comparative investigation (Article 144 of the CCP of the RL), perquisition (Article 145 of the CCP of the RL), personal perquisition (Article 146 of the CCP of the RL) and seizure (Article 147 of the CCP of the RL) by distinguishing these process actions and referring to them as other coercive measures (Section 12 of the CCP of the RL). The authors of the commentary to the CCP of the RL (2003, 211) observe that the specialists shall participate in applying coercive measures and even refer to Article 180 of the CCP of the RL; however, this norm regulates the participation of the specialist only in performing investigation actions the concept of which does not encompass the process application of coercive measures, despite the fact that in applying coercive measures it is sought to "collect data that is significant for the criminal proceedings in court". It shall be noted it is determined in *expressis verbis* in Part 3 of Article 143 of the CCP of the RL that the specialist may participate in the personal inspection only in case the present process coercive measure is related with denuding the person's body which is carried out for a person of the same gender by the pre-trial investigator, a prosecutor or a doctor. It is the only case where the possibility the specialist to participate in the application of process coercive measures is directly provided for subject to the CCP of the RL.

Still, in case particular objects are collected by the specialist in the application of process coercive measures, the order stipulated by the law is in principle violated and the situation is therefore revealed

from a different perspective. A rule has been formulated in the policy of the Supreme Court of Lithuania which indicates that the violations of the procedure of data collection do not yet mean that the present data shall not be used as evidence and, once it has been determined that in data collection the procedure has been violated it is obligatory to assess whether: 1) the violations of the determined procedure had impact on the reliability of the data received; and 2) due to these violations the rights of the accused guaranteed by the law were restricted (Supreme Court of Lithuania, 27-1, 2007). Having considered whether the specialist has been invited to attend the performing of pre-trial investigation actions and the application of process coercive measures and whether the particular tasks will be performed by him by making use of the special knowledge that he/she has with the expectation that the delegated tasks will be performed more effectively than in the case of the officers who lack the special knowledge, it can be concluded that the participation of the specialist basically has no influence on the reliability of the data or even makes them more reliable and the rights granted to the accused shall be guaranteed in this case due to which it could be claimed that the practice chose the right direction.

The regulation of the actions of the specialist in carrying out the investigation of the location of the event, the human body, the corpse, the location, the premises, the documents or other objects provided in Part 1 of Article 205 of the CCP of the RL where in order to identify the traces of the criminal offense and other objects that have significance for the investigation and the identification of the situation as well as other circumstances that are important for the case also has some deficiencies as on the basis of Part 3 of the same article only specialists perform the present actions and the specialist who is not a pre-trial investigator shall receive the task to carry out the object investigation in writing. According to the present logic of the legislator it shall be concluded that the object investigation shall be carried out by the specialist; therefore, the issue of the competence for the process of this action arises as on the one hand, the object investigation may be carried out by the expert in the pre-trial investigation stage while on the other hand the object investigation shall be regarded as a dissociable and obligatory stage of the expert investigation.

Therefore, the failure to regulate the participation of the specialist in the procedural actions that are currently classified as other procedural coercive measures properly in the existing CCP of the RL is referred to by J. Juškevičiūtė (2005b, 40) as the failure to properly regulate the present legal relations and even a “destructive phenomenon”.

2. Procedural status regulation of specialist

The following functions of the specialist are regulated in Part 5 of Article 89 of the CCP of the RL: when summoned, the specialist shall appear before the pre-investigator, the prosecutor or the court and to provide either the unbiased conclusion or the explanations of the questions provided, i.e. to perform the functions stipulated by the law. The specialist shall retire in the same way as the expert.

Evaluating the specialist status in the proceedings in terms of the rights and obligations in the proceedings determined by legal acts it is necessary to consider the fact that in the norms consolidated by the CCP of the RL that regulate general provisions of the criminal procedure and that of the pre-trial investigation no single right is granted to the specialist is determined which is related with his/her direct functions in performing the investigation actions. According to the present legal regulation it shall be concluded that the specialist has no right to refuse to participate in the investigation action even if he/she, in the specialist's opinion, has no special knowledge necessary and it is, subject to Article 58 of the CCP of the RL, obligatory for him to wait until it becomes apparent. The right of the specialist to familiarize with the minutes of the investigation action that the specialist participated in and to provide explanations and notes is also absent for unjustified reasons in the existing CCP of the RL and

he/she also possesses no right to submit a complaint about the actions of the prosecutor and the pre-trial investigator who have restricted his/her rights in performing the functions determined in the CCP of the RL as well as other rights that are necessary in order for his/her functions to be performed. Not a single procedural right is granted to the specialist among the rights that are granted in Article 86 of the CCP of the RL to another person with the special knowledge, namely the expert, i.e. the right to familiarize with the case material which is related with the examination object, to require additional material necessary for the conclusion to be provided and to participate in performing the investigation actions related with the examination object and in the proceedings. Considering the fact that the object investigation is delegated to the specialist which is in practice almost identical to the expert investigation the present legal regulation of the CCP of the RL is not only inappropriate but also obstructive in terms of the proper performance of the specialist functions.

Meanwhile, Part 3 of Article 58 of the CCP of the RF clearly stipulates the specialist's procedural rights that grants the specialist the right to refuse to participate in the process of giving evidence in case he/she obtains no special knowledge necessary, to raise questions, with the permission of the investigator and the court, to the participants of the pre-trial investigation, to familiarize with the minutes of actions of the pre-trial investigation where he/she participated and to provide observations and notes that shall be included in the minutes, and to submit complaints about the actions (failure to act) and solutions of the investigator, the prosecutor and the court by means of which his/her rights were restricted. For this purpose it would be reasonable to refer to the Russian legal regulation practice in this case and to supplement Article 89 of the CCP of the RL by granting the specialist specific rights that are equal to the rights granted to the expert in Article 86 of the CCP of the RL and the rights determined in the FL, i.e. to refuse to participate in the criminal investigation or to provide the conclusion in case he/she is not competent enough on the issue raised, to provide with the permission of the prosecutor, the pre-trial investigator or the legislator additional questions of the participants of the criminal procedure, to submit complaints about the actions of the prosecutor or the pre-trial investigator that restrict his/her rights, to familiarize with the material of the case that is related with the object of the investigation and to require additional material necessary for the provision of the conclusion as well as to participate in carrying out the actions related with the object of the investigation, in applying the coercive measures and in criminal proceedings.

However, some authors notice that despite the fact that the specialist rights are not directly referred to in the law, in analysing systematic provisions of the CCP of the RL systematically it might be concluded that the specialist is basically granted the same rights as the expert (Goda, Kazlauskas, Kuconis, and 2005, 207). This position is also supported in practice as both the provisions of the Forensic Examinations of the Forensic Centre of the Republic of Lithuania approved by Order No. 1R-327 of the Minister of Justice of the Republic of Lithuania dated 2007 September the 4th and the provisions of the Objective Investigation and Examination in the Forensic Research Centre of the Lithuanian Police approved by the Order No. 5-V-398 of the Commissioner General dated 2008 July the specialists are basically granted the same rights as the experts. It is obvious that the present regulation of important issues that is derived from the explanation of legal provisions rather than appears directly is not appropriate and therefore a decisive step of the Lithuanian legislator is required on this issue.

3. The specialist meaning in pre-trial investigation

Another issue that initiates a number of debates is related with the role of the specialist in pre-trial investigation, i.e. the accused party in the proceedings is provided with favourable possibilities to use the results of the investigation carried out by the specialist. It is based on the fact that the pre-trial

investigator is obliged, under the existing legal regulation in both Lithuania and Russia, to inform neither the victim nor the defended about the application of the special services and the special knowledge that he/she has. From the broader perspective, the specialist in criminal procedure is perceived as the assistant of the investigator of the crime the main functions of whom are to find, to highlight and to fix, by means of technical tools and methods, various traces as well as to perform other actions related with the application of technology; however, other related tasks are imposed in practice, namely: in formulating tasks for the specialist the suspect/accused and the victim loses their possibilities in proceedings to point at objects for the investigation, to ask questions to the specialist and to evaluate the specialist conclusions in pre-trial investigation which provides the circumstances for the biased application of the special knowledge and the criminal proceedings as well. Furthermore, the Constitutional Court of the Republic of Lithuania has clearly pointed out in case No. 12/99-27/99-29/99-1/2000-2/2000 that the guarantee for the objective, comprehensive and full settlement of the case can be achieved only in the case of unbiased criminal proceedings.

Researchers of the Russian Federation have also pointed out the fact that under the current legal regulation in Russia the defendant has no possibilities in proceedings to use the special knowledge obtained by the specialist in the course of the pre-trial investigation by actualizing the right to collect evidence that is granted to him in Part 3 of Article 86 of the CCP of the RF, as the performance of the investigation actions is the prosecutor's prerogative (Фомин, 2008, 39). Although an attempt was made in the previous comments of the CCP of the RF to explain that the defendant has, in the same way as the investigator, the right to use the support of the specialist who would participate in the investigation actions in order to perform these and other functions and the investigator shall not prohibit the participation of the specialist with some exceptions (Александрова, 2008, 80). However, subject to Part 1 of Article 168 of the CCP of the RF the right to involve the specialist in the investigation actions shall be granted to the investigator exclusively as he/she is the only person that has, according to his/her competences, the right to identify the specialist, i.e. it is only the investigator that has, subject to the CCP of the RF, the right to ascertain that the competences of the specialist were sufficient in order to solve the issue for which the special knowledge shall be applied and also whether he/she is not closely related with the suspect (the accused) which would have a negative influence on the objectivity of the specialist conclusion in explaining his/her rights and obligations to him and in informing him about the possibility to prosecute him. The only right that the defendant obtains is the right to provide requests for the involvement of a particular specialist in the process of giving evidence; however, even in this case the specialist who has been involved in the proceedings on the initiative of the defendant shall not double the work by the specialist appointed by the investigator in carrying out the investigation and he/she shall only perform the control of the qualified functions (Зажицкий, 2007, 61). For this reason one of the possible solutions of the abovementioned issue suggested by the CCP of the RF is to identify the additional regulation that is oriented towards the guarantee of the rights of the suspect, the accused and the victim by providing the possibility for these participants of the proceedings to familiarize with the prosecutor order concerning the specialist's conclusion and the right to express the willingness to remove the selected specialist and to provide the request for the provision of additional questions to the specialist as well as other rights that are directly related with the procedure of appointing the specialist. (Соловьёв, 2006, 118)

Moreover, it is pointed out in the legal doctrine that possible solutions of the abovementioned problem related with legalization of this measure to the defendant shall be considered impossible subject to the existing legal regulation and the judicial practice. The "specialist conclusion" received by the defendant on his/her own initiative is considered in legal practice a mere written document and it obtains no status of the source of the special knowledge, because specialist conclusion

received by the defence side shall not be regarded as evidence as due to its contents and formal specifics of the procedure; there is no mechanism foreseen in procedure for the kind of conclusion, i.e. the provision of the evidential significance due to the same banal reason that the prerogative of collecting and linking evidence shall belong to the person who is leading the procedure (Полещук, Патрушева, Саксин, 2007, 81). In fact, the conclusion of this nature might only constitute the supplement to the defendant's request as well as his/her argument to the interrogator, the investigator, the appointment of forensic examination or the specialist's interrogation and the Supreme Court of the Russian Federation supported the present position by stating in 1996 that the specialist conclusion received by the defendant may be declared inadmissible as evidence received against the procedure established by the CCP of the RF. (Полещук и др., 2007, 79)

To summarize the abovementioned aspects, all the above mentioned problems of regulation of the application the special knowledge obtained by the specialist in the stage of pre-trial investigation shall not be dealt with by means of the expert knowledge application model as in this case the principles of the code of criminal procedure such as timeliness, cost-efficiency and proportionality would be unavoidably violated.

4. The specialist's role in judicial investigation stage

In using the specialist knowledge that the specialist deals with in the stage of judicial investigation less problems arise in the process of giving evidence than in the pre-trial investigation as in this stage the procedural position of the parties of the criminal procedure also equipoises in terms of the position of the specialist in the process of giving evidence as well. The right to directly use the determined forms of special knowledge application, both the examination and the object investigation, is exclusively granted to the court by the Law on Criminal Procedure. It is stated in Article 287 of the CCP of the RL that the court shall have the right to perform any action determined in Sub-sections 2–5 of Section XIV of the present Code in proceedings. Therefore, the court shall have the right to delegate the object investigation to the specialist and to provide the conclusion that raises numerous issues.

One of such issues is as follows: why should the court delegate the object investigation to the specialist if it can employ the expert for object investigation? Naturally an opposite question arises: for what reasons may the court need the a less reliable special knowledge dealt with by the specialist subject to the Law on Criminal Procedure while the law enables the court to approach the person who is not included in the country's list of experts for the purpose of examination? One of the answers is present in Part 1 of Article 58 of the CCP of the RF which defines the activities of the specialist in greater detail. It is indicated therein that the specialist may be invited to the proceedings in order to formulate the questions to the expert or to explain the issues within the boundaries of the professional competences to the parties and the court. Therefore, not only the functions of the specialist as a court assistant but also the possibility to effectively use the special knowledge has impact on the fact that this participant of the criminal procedure acts in the proceedings too. In fact persons who have the forensic expert's qualification and are included in the country's list of experts carry out the object investigations, i.e. they are regarded as specialists in criminal procedure in practice and, in case their involvement in to procedure is initiated by the court they are not obliged to reconcile the present question with the participants of the procedure due to which the special knowledge application becomes faster. However, as regards these powers that are granted to the court some Russian scholars point out the fact that Russian courts often reject the specialist conclusion suggested by the parties of the criminal procedure and the appointment of the expert investigation is either already present in the criminal proceedings or the conclusion of the expert investigation is already under evaluation which is unjustified as in this case

the courts are evaluating the evidence that has not yet been investigated and therefore Part 2 of Article 17 of the CCP of the RF according to which evidence contains no pre-determined power is violated (Виницкий, 2008, 33). Even a more complex problem arises as soon as the defence provides the specialist conclusion in order to deny the results of the expert investigation. In such cases the position is supported that in order for the abovementioned principle not to be violated due to the absence of the pre-determined evidential power it is not reasonable to reject the specialist conclusion on the formal basis and considering the fact that the specialist conclusions are often considerably more grounded in practice as compared to the findings of the expert investigation, it is necessary to initiate new examination. (Александрова, 2008, 81)

In defining the role of specialist-consultant, Russian scholars also distinguish between two types of information which may be provided by the specialist to the court in proceedings, i.e. not only the information that is related with the pre-trial investigations and the explanations of the facts determined in order to find out all the circumstances related with the identification, the record and the collection of the evidence that he/she participated in, but also the information about general questions and the knowledge some specific scientific field that is obtained exclusively by specialists (Фомин, 2008, 37). Therefore, considering the principles of timeliness, cost-efficiency and proportionality of the criminal proceedings the expert shall not be invited in case general information is needed or for the provision of which no separate investigation (for instance, the explanation of the functioning of medicine, the possible forms of affect etc.) is required. Moreover, in hearing the case in court the parties of the proceedings shall have the right to initiate both the examination and the participation of the specialist in the procedure and the invitation of the specialist would most probably be initiated by the participants of the proceedings only in case the court does not appoint the examination that they require.

Conclusions

1. Although the view of Lithuanian legislator to specialist procedural status is much more restrained than in case of forensic examination, the lack of legal regulation of specialist procedural status in Lithuanian law is a negative phenomenon and shall be solved by providing a more detailed legal regulation on determining a possibility for him to perform some certain investigation actions as well as a list of procedural rights for specialist adequate to rights owned by experts.
2. The analysis of this research revealed the unreasonable specialist functions established in Lithuanian criminal procedure law. In some cases this criminal procedure subject becomes unjustly more autonomous from pre-trial investigator or contradict with them. So in Lithuanian law there are new problems of the relations between the investigator and the specialist. Moreover, the failure to regulate the participation of the specialist in the procedural actions that are currently classified as other procedural coercive measures properly in the existing CCP of the RL is a "destructive phenomenon". Meanwhile in Latvian law it is necessary to consider the advantages of strengthening specialist activity especially in pre-trial stage, suspending a devaluation of the meaning of expert examination, considering the fact that specialist has a potential to replace the expert in some procedural cases.
3. Considering the meaning of specialist in the course of the pre-trial investigation situation in Russian legal regulation is much more complicated because, the defendant has no possibilities in proceedings to use the special knowledge obtained by the specialist, it obtains no status of the source of the special knowledge, while in the stage of judicial investigation, there are other specialists who can take a less important role as a court assistant or specialist-consultant.

References

Lithuanian legal acts

- Code of Criminal Procedure of the Republic of Lithuania (Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodeksas). Valstybės žinios, 14.03.2002, No. 37-1341, retrieved from: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=494246
- Law on the Forensic Examination of the Republic of Lithuania (Lietuvos Respublikos Teismo ekspertizės įstatymas). Valstybės žinios, 2002, No. 112-4969, retrieved from: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=463687
- Code of Criminal Procedure of the Russian Federation (Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации). Российская газета, 22-12-2001, No. 249, retrieved from: <http://docs.cntd.ru/document/ugolovno-processualnyj-kodeks-rf-upk-rf>
- Criminal procedure law of the Republic of Latvia (Latvijas Republikas Kriminālprocesa likums), Latvijas Vēstnesis, 11.05.2005, No 74 (3232), retrieved from: <http://m.likumi.lv/doc.php?id=107820>
- The Regulation of Forensic examination in Forensic Science Centre of Lithuania (Ekspertizių (tyrimų) atlikimo lietuvių teismo ekspertizės centre nuostatai) adopted by 26th May 2003 order of Ministry of Justice of the Republic of Lithuania No. 1R-327, Vyriausybės žinios, 2003, No. 159
- The Objective Investigation and Examination in the Forensic Research Centre of the Lithuanian Police approved by the Order No. 5-V-398 of the Commissioner General dated 2008 July.

Special literature

- Juškevičiūtė J. (1998). *Specialių žinių panaudojimas tiriant nusikaltimus: būklė ir perspektyvos*. Doctoral thesis. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas
- Juškevičiūtė J. (2005). Specialisto instituto raida Lietuvos baudžiamajame procese. *Jurisprudencija*, No. 76(68), pp. 13–20.
- Juškevičiūtė J. (2005). Specialisto veiklos reglamentavimas Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse. *Jurisprudencija*, No. 75(67)
- Juškevičiūtė J., Malevski H. (1997). *Dėl specialių žinių termino apibrėžimo* (lyginamoji studija). *Kriminalinė justicija*, T. 6.
- Kurapka V. E., Matulienė S., Bilevičiūtė E., Juškevičiūtė J., Dereškevičius E., Kurapka K. (2012). *Specialių žinių taikymo nusikaltimų tyrime mokslinė koncepcija ir jos realizavimo mechanizmas. Mokslo studija*, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, pp. 202.
- Goda G., Merkevičius R., Jasaitis G., Kazlauskas M., Kuconis P., Rinkevičius J., Švedas G. (2003). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I-IV parts* (1–220 straipsniai). Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras
- Александрова И. (2008). *Мнение специалиста опровергает заключение эксперта*. Уголовный процесс, 1, с. 77–82.
- Виницкий Л. В. (2008). *Некоторые вопросы использования специальных знаний в расследовании*. Эксперт-криминалист, 1, с. 27–30.
- Зажицкий В. И. (2007). *Заключение и показания специалиста системе доказательственного права*. Российская юстиция, 9, с. 53–64.
- Полещук О. В., Патрушева Т. В., Саксин С. В. (2007). Современное состояние специалиста в уголовном судопроизводстве. *Право и политика*, No. 9, с. 77–82
- Россинская Е. Р., Галяшина Е. И. (2010). *Настольная книга судьи: судебная экспертиза*. М: Проспект, с. 464
- Соловьёв А. (2006). *Использование специальных познаний при доказывании по УПК РФ*. Уголовное право, 2, с. 116–123.
- Фомин М. А. (2008). Заключение специалиста как доказательство стороны защиты. *Уголовный процесс*, No. 7, с. 31–41.

Case Law

- The Supreme Court of Lithuania, Criminal division, 1st December 2007 review *On application of norms of Code of Criminal procedure that regulate evidentiary procedure* in case practice No. 27-1.

COMPARATIVE ANALYSIS OF ORGANIZATIONAL CULTURE MODELS IN MANAGEMENT SCIENCE

Viktors Turlais, Lotars Dubkevics,
BA School of Business and Finance, Latvia

Abstract

*The **aim** of this article is to create a theoretical framework for studying organizational culture and unfolding convergence between different organizational culture models through: (a) description of organizational culture as a complex system; (b) identification of different organizational culture models and dimensions; (c) characterizing unifying elements of organizational culture. This would allow to identify appropriate models for future empirical research of organizational culture. The main **method** used is literature overview. The main **conclusion** is that despite different opinions of researchers who studied this discipline, all of them are of the same opinion that organizational culture is based on values. Research **recommends** to focus on E. Schein and J. Heskett models for theoretical research and K. Cameron and R. Quinn methodology for organizational culture assessment.*

Keywords: culture, organizational climate, organizational culture

Introduction

Organizational culture is one of the main subjects in academic research of organizational theory, as well as in management practice (Alvesson, 2012). Organizational culture and the related discipline of management science began investigating organizations in terms of culture as early as the 1930's. First researches developed theory which was later named as X and Y Theory, where two contrasted sets of shared assumptions are identified and compared. Alterations in the global marketplace challenge organizations to adapt their ways of doing things. Organizational culture can support or preclude the change. Organizational culture develops and maintains interactions between individuals and organization. Some of organizations take purposeful steps to manage and adapt organizational culture with ultimate goal of improving performance of the whole organization. Most of the theories, concepts and organizational culture definitions have one thing in common – organizational culture is defined as a set of values. Schneider (1987) proposed that individuals may be attracted to organizations they perceive as having values similar to their own. In addition, organizations attempt to select recruits who are likely to share their values (Schneider, 1987). Despite disagreements over some elements of measurement and definitions, researchers seem to agree that culture may be an important factor in determining how well an individual fits an organizational context (Schein, 1985). Organizational culture explains meanings for routine organizational events, thereby reducing the amount of cognitive processing and energy members need to expend throughout the day (Geertz, 1973). There are number of theories explaining organizational culture and its interrelations with organization performance. Organizational culture might consist of components that provide advantages to organization and as well as components that may operate as a brake. It is important to segregate those two and initiate changes accordingly. The purpose of this paper is to study the theoretical background of organizational culture and conduct comparative analysis of different organizational culture models.

The rest of this article is organized as follows: section I is dedicated to the concept of culture, section II contains description of various organizational culture models and theories, section III encompasses the explanation of convergence between different organizational culture models.

1. Concept of Culture

A perspective of a system theory of organizational culture arises from management theory. In diverse social systems different management theories or methods of organizational culture can abide. Jackson (1993) sees management systems as a designing of social reality as perceived by the principal-agent game within an organization rather than being led by any kind of epistemological premise. Consequently, social reality is constructed in management theory as a perception of the agents. Thereby, it can be assumed that these social agents create organization and face with culture within organization. In doing so, the concept of a complex system provides a good starting point for analyzing organization and culture.

Greenwald (2008) defines organization as a group of individuals working under a defined system of rules, procedures and relationships, designed to achieve specific goals.

In the human sciences, culture has been the field of anthropologists. Most sociologists find acceptable the definition of culture by Edward B Taylor (1884): "... that complex whole which includes knowledge, beliefs, art, morals, law, custom, and any other capabilities and habits acquired by man as a member of society". Researchers have agreed that culture can be thought of as a set of cognitions shared by members of a social unit (Geertz, 1973, Smircich, 1983). Management science scholars argue that culture can be defined as either a whole encompassing a group's survival and compatibility program (Banks, 2007) or, according to Hofstede and Hofstede, (2005) and Kets de Vries, (2001) core of a culture is based on values.

Parsons (1951), defined values, as elements "of a shared symbolic system which serves as a criterion or standard for selection among the alternatives of orientation which are intrinsically open in a situation" (Parsons, 1951). Rokeach offered a very similar definition, proposing that "a value is an enduring belief that a specific mode of conduct or end-state of existence is personally or socially preferable to an opposite or converse mode of conduct or end-state of existence" (Rokeach, 1973). When a social unit's members share values, they may form the basis for social expectations or norms. Should these be even more widely shared throughout a larger social grouping, an organizational culture or value system may exist.

The pervasiveness and importance of values in organizational culture are fundamentally linked to the psychological process of identity formation in which individuals appear to seek a social identity that provides meaning and connectedness (Ashforth & Mael, 1989). For instance, people appear particularly able to discriminate between in-groups and out-groups and to be attracted to those seen as similar to themselves (Brewer, 1979; Moreland, 1985). In context of organizations there is a concept of organizational culture. This paper provides insight in number of organizational culture models and theories mainly to demonstrate the complex nature of the subject and find similarities in approach of different researchers.

Organizational culture is a system of very complex nature. Some of definitions are very short, like the one from Bower, (1966) – "the way of doing things", some – complex and detailed, like the one from Alvesson, (1993) – "A shared and learned set of experiences, meanings, values, and understandings which inform people and which are expressed, reproduced, and communicated partly in the symbolic form". Schneider, Ehrhart, Macey, (2011) defined organizational culture as beliefs, ideologies, and values, and the way in which they are transmitted through symbols, language, and narratives – myths and stories, as well as practices – rituals and taboos, especially during socialization. Organizational

culture concepts and theories define competing values and search for dominant values within the organization. To be able to identify and describe the organizational cultures in different organizations, researchers group sets of values that might characterize different organizations into organizational culture types – that forms the “typological theories”.

2. Organizational Culture Models

The majority of studies over the last two decades have shown that contemporary organizational culture models are based on searching correlative links between two dimensions: (a) the organizational culture and (b) the performance of an organization.

Charles Handy (1976) developed organizational culture typological theory. He defines four culture types such as: Power, Task, Person and Role Cultures. Power culture dominates in organizations where power remains in the hands of only few people and they are taking most of the important decisions. This group of people further delegate responsibilities to other employees. In a Power culture the subordinates have to follow their superior's instructions and recommendations. Task culture can be characterized by achieving the targets or solving critical problems. This culture pays great attention to teamwork and supports team involvement in decision taking. Person culture, according to Handy, could be described as a culture where persons might feel that they are more important than their organization. Role culture would be the culture where every employee has delegated roles and responsibilities according to his specialization, educational qualification and interest to extract the best possible output.

Hofstede (1980) focused attention and developed the cultural dimension theory which is a framework for cross-cultural communication especially relating to international business and it continues to be a major resource in cross-cultural fields. Dimensions identified by Hofstede are: Power Distance Index, Individualism versus Collectivism, Masculinity versus Femininity, Uncertainty Avoidance Index, Long Term Orientation versus Short Term Normative, Indulgence versus Restraint, (Hofstede, Minkov, 2010). These dimensions refer to the influence of national cultures on management and can be used to adapt policies to local needs. Hofstede suggests that the need for the changing behavior should be above all, which consequently can lead to value change.

Schein (1980) developed one of the most prominent definition of organizational culture: “a pattern of shared basic assumptions that the group learned as it solved its problems of external adaptation and internal integration, that has worked well enough to be considered valid and, therefore, to be taught to new members as the correct way to perceive, think, and feel in relation to those problems” (Schein, 1980).

Deal and Kennedy (1982) recognized organizational culture as “...the way things get done around here”. Their definition states that organizational culture is the social and normative glue that holds the organization together. Their typological organizational culture theory consists of four organizational culture types and six cultural elements. The cultural elements are: History, Values and Beliefs, Rituals and Ceremonies, Stories, Heroic figures, and The Cultural Network. By analyzing these cultural elements across a variety of organizations, Deal and Kennedy identified four distinct types of cultures. They also highlighted two market factors that they claimed to influence cultural patterns and practices. They are: the degree of risk associated with a company's key activities and the speed at which companies learn whether their actions and strategies are successful (Deal, Kennedy, 1982). Degree of risk and speed of feedback form two axis and four quadrants for four culture types: Work-hard, play-hard culture where risk taking is low and feedback speed is high – this is “sales” culture where team importance is especially visible. This culture type appears mainly in competing sales organizations.

When both – feedback speed and risk taking is high – the culture type is named Tough Guy/Macho culture. This culture type can be described as world of individualists, where high risk taking is common and this culture typically appearing in entertainment industry and advertising, as well as sports industries. As in opposite – low risk and slow feedback speed is named Process culture. This culture is mostly visible in large organizations like banks and insurance agencies as well as in governmental and administrative organizations. The fourth culture type, where risk taking is high and feedback speed is low is Bet Your Company culture. Obvious examples are capital intensive industries, pharmaceutical industry and similar businesses where the risk taking result is visible after a long period of time.

Gerry Johnson (1988) identified a cultural web, selecting a number of elements that can be used to describe or influence organizational culture – what the organization is about, what it does, its mission, and values. Control systems – the processes in place to monitor what is going on. Organizational structures – reporting lines, hierarchies, and the way that work flows through the business. Power structures – who makes the decisions, how widely spread is power, and on what is power based? Symbols – these include organizational logos and designs, but also extend to symbols of power such as parking spaces and executive washrooms. Rituals and routines – Management meetings, board reports and so on may become more habitual than necessary. Stories and myths – build up about people and events, and convey a message about what is valued within the organization. According to Johnson, these elements could overlap. (Johnson, Schloes, Whittington, 2007).

Daniel Denison's model (1990) claims that organizational culture can be analyzed by four general dimensions – Mission, Adaptability, Involvement and Consistency. Each of these general dimensions further consists of the following three sub-dimensions: Mission – Strategic Direction and Intent, Goals and Objectives and Vision; Adaptability – Creating Change, Customer Focus and Organizational Learning; Involvement – Empowerment, Team Orientation and Capability Development; and Consistency – Core Values, Agreement, Coordination/Integration. Denison's model defines cultures to be externally or internally focused as well as flexible versus stable. This model has been frequently used to diagnose cultural problems in organizations.

In 1991, O'Reilly, Chatman, and Caldwell developed organizational culture model which is consisted of common approach: their eight dimensions are – Innovation, Supportiveness, Stability, Respect for People, Outcome Orientation, Attention to Detail, Team Orientation, and Aggressiveness. This model is well known as Organizational Culture Profile (OCP) and it is suitable to measure how organizational culture affects organizational performance. OCP is validated instrument for assessing person-organization fit. Results suggest that the dimensionality of individual preferences for organizational cultures and the existence of these cultures are interpretable. It is used to measure employee values against organizational values to predict employee intentions.

Kim Cameron and Robert Quinn (1999) built not only their own typological theory but also framework for diagnosing and changing organizational culture. The tool they developed (OCAI) has been used to diagnose organizational culture of tens of thousands of organizations around the world. Cameron and Quinn define four culture types: Clan, Adhocracy, Hierarchy and Market cultures. Clan culture is similar to a family-type organization. Shared values and goals, cohesion, participativeness, individuality, and a sense of “we-ness” spread throughout clan-type firms. They look and act more like extended families than economic entities. Instead of the procedures and rules of hierarchies or the competitive profit centers of markets, representative characteristics of clan-type firms are teamwork, employee involvement and corporate commitment to employees (Cameron, Quinn 1999). The Adhocracy Culture is well described as an organizational form that is most responsive to the hyperturbulent, ever-accelerating conditions that increasingly challenges the organization. The root of the word adhocracy is

ad hoc—implying something temporary, specialized, and dynamic. Most people have served on an ad hoc task force or committee, which is disformed as soon as its task is considered done. Hierarchy culture has been identified as culture where organizations major challenge is to generate efficient, reliable, smooth-flowing, predictable output. Clear lines of decision-making authority, standardized rules and procedures, and control and accountability mechanisms are valued as the main key performance indicators. Market culture is typical to organizations facing aggressive competition – it refers to a type of organization that functions as a market itself. It is oriented toward the external environment instead of internal episodes. It is focused on transactions with (mainly) external constituencies such as suppliers, customers, contractors, licensees, unions, and regulators. (Cameron, Quinn, 1999)

Stephen McGuire (2003) defined and validated a model of the organizational culture that forecasts revenue from new sources. McGuire defined Entrepreneurial Organizational Culture as “...a system of shared values, beliefs and norms of members of an organization, including valuing creativity and tolerance of creative people, believing that innovating and seizing market opportunities are appropriate behaviors to deal with problems of survival and prosperity, environmental uncertainty, and competitors' threats, and expecting organizational members to behave accordingly”. The elements of the concept are: People and empowerment focused, Value creation through innovation and change, Attention to the basics, Hands-on management, Doing the right thing, Freedom to grow and to fail, Commitment and personal responsibility, Emphasis on the future.

Robert A. Cooke (2010) defines culture as the behavior that members believe is required to fit in and meet expectations within their organization. Cooke developed an Organizational Culture Inventory tool which measures twelve behavioral norms that are grouped into three general types of cultures: Constructive, Passive/defensive, Aggressive/defensive cultures. Constructive culture behavioral norms are: Achievement norms: Members are expected to set challenging but realistic goals, establish plans to reach those goals, and pursue them with enthusiasm. Self-Actualizing norms: Members are expected to enjoy their work, develop themselves, and take on new and interesting tasks. Humanistic-Encouraging norms: Members are expected to be supportive, constructive, and open to influence in their dealings with one another. Affiliative norms: Members are expected to be friendly, cooperative, and sensitive to the satisfaction of their work group.

Passive/defensive culture behavioral norms are: Approval norms: Members are expected to agree with, gain the approval of, and be liked by others. Conventional norms: Members are expected to conform, follow the rules, and make a good impression. Dependent norms: Members are expected to do what they're told and clear all decisions with superiors. Avoidance norms: Members are expected to shift responsibilities to others and avoid any possibility of being blamed for a problem.

Aggressive/defensive culture behavioral norms are: Oppositional norms: Members are expected to be critical, oppose others' ideas, and make safe (but ineffectual) decisions. Power norms: Members are expected to take charge, control subordinates, and yield to the demands of superiors. Competitive norms: Members are expected to operate in a "winlose" framework, outperform others, and work against (rather than with) their peers. Perfectionistic norms: Members are expected to appear competent, keep track of everything, and work long hours to attain narrowly-defined objectives.

According to Schein (2004), there are 4 categories of culture: Macro cultures (nations, occupations that exist globally), Organizational Cultures, subcultures (groups within organizations), and micro cultures (microsystems with or within organizations). Schein identifies 3 levels of culture: artifacts (visible), espoused beliefs and values (may appear through surveys) and basic underlying assumptions. Schein

developed and advanced his organizational culture model by researching various and different organizational culture concepts during decades.

Organizational culture comprises a complex, interrelated, comprehensive, and ambiguous set of factors (Cameron, Quinn, 2011). There is also comprehensive discussion regarding differences between organizational culture and organizational climate. Denison (1996) argues that climate is within the scope of the culture. His overview of scientific literature concludes that climate as behavioral patterns and norms, and culture as values and basic assumptions are separated, but it is mainly because of interpretation not phenomenon. He explains it by traditional approach to measure culture by qualitative methods and climate by quantitative methods.

Edgar Schein (2004), defines climate as following: “A climate can be locally created by what leaders do, what circumstances apply, and what environments afford. A culture can evolve only out of mutual experience and shared learning” (Schein, 2004). The elements of organizational culture by different researchers during last 30 years are presented in the Table below.

The Elements of Organizational culture by different researchers from 1980 till 2012

Author/Year	Schein, 1980	Kennedy, 1982	Cameron & Quinn, 1999	McGuire, 2003	Schneider, Ehrhart, Macey, 2011	Heskett, 2012
Elements of Organizational Culture	Artefacts; Symbols	Rituals; Ceremonies; Stories; Heroic figures;			Symbols; Language; Myths; Stories; Rituals; Taboos	Rituals
	Espoused values	Values and Beliefs	Values	Shared values; Beliefs; Norms	Beliefs and values	Behaviours Values and beliefs
	Basic underlying assumptions	History			Ideologies	Shared assumptions

The aim of the Table is to present unifying elements of organizational culture models. Authors are presented from left to right following the milestones when concepts were firstly published. The Table contains concepts mostly used to study, analyze and assess organizational culture; however other concepts might contain same or similar elements.

3. Convergence in Organizational Culture Models

Organizational culture researchers are of the same opinion that organizational culture is important part of the organization internal environment. Some of researchers argue that organizational culture mirrors most important components of it. To be effective, the organizational culture must be appropriate to needs of the business, company and employees (Wallach, 1983). Effective cultures result from the following: a clear mission, shared assumptions, the right values and beliefs, the right behaviors, rites and rituals, a good fit with the organization's competitive strategy and how it is executed (Heskett, 2012). Schein (1985) distinguishes between observable and unobservable elements of culture. Schein (2010) characterize two main purposes of organizational culture – external adaptation and internal integration.

Most of the authors view values as the deepest level of culture. Schein identifies 3 levels of culture: artifacts, espoused beliefs and values and basic underlying assumptions. Character of convergence in organizational culture models is represented in the figure below.

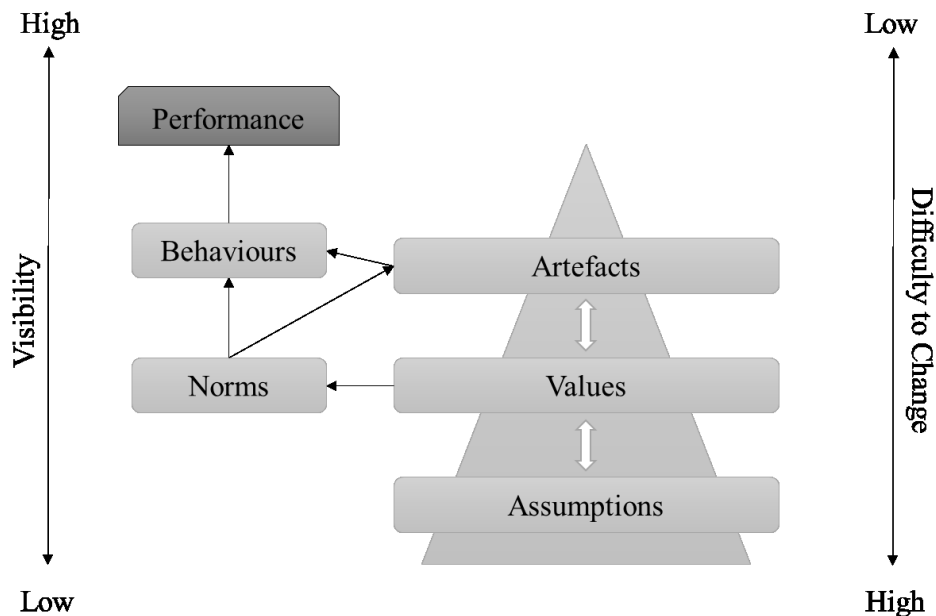

Figure 1. Convergence in organizational culture systems

Source: Authors by Schein (2010), Heskett (2012), Hatch (1993)

Organizational culture is based on basic underlying assumptions. According to Schein, (2010), basic assumptions, tend to be non-confrontable and nondebtable, and hence are extremely difficult to change. Basic assumptions are taken for granted and mirror beliefs about human nature and reality – such assumptions often deal with fundamental aspects of life. “The power of culture comes about through the fact that the assumptions are shared and, therefore, mutually reinforced.” (Schein, 2012)

Beliefs and values – which are, in fact, espoused justifications, form the next level of organizational culture. When the group of people act based on belief, and if the solution works, and if the group has a shared perception of that success, then the perceived value gradually becomes transformed: first into a shared value or belief, and ultimately into a shared assumption. “Only those beliefs and values that can be empirically tested and that continue to work reliably in solving the group’s problems will become transformed into assumptions”, (Schein, 2012). Further on, beliefs and values will create some norms and will predict much of the behavior. Values are also defined as ideas and objects with a special meaning on the individual as well as organizational level. (Dubkēvičs, 2009)

The most visible layer of organizational culture is defined as artifacts. Artifacts include structures and processes, as well as detected behaviors. According to Heskett (2012), artifacts are icons, stories, heroes and heroines, rites and rituals – that remind people what an organization stands for. Artifacts are providing constant reminders to members of the organization what is important. “Artifacts are a means of communicating in memorable ways the kinds of things that are important to a culture. Given their nature, they can be changed occasionally to reflect ways in which an organization’s culture relates to a changing environment. They provide powerful ways of communicating the essence of a culture” (Heskett, 2012).

Organizational culture is a system of shared assumptions, values, and beliefs, which regulate how people behave in organizations.

Conclusions and discussion

Organizational culture is a system of complex nature. Researchers have considered organizational culture from different perspectives but the one common opinion that emerged is that organizational culture is based on values. Some authors define additional dimensions for research in their models and seek interrelations with organizational culture and performance or strategy.

1. Organizational culture models and theories characterize interactions between individuals and organization. Several organizational culture researchers analyze the fit between organizational culture and the individual – e.g. confirm that organizations attempt to select recruits who are likely to share their values.
2. Organizational culture consists of three levels – visible artifacts, espoused beliefs, values, norms and behaviors and taken-for-granted, basic underlying assumptions. These three levels are interpreted by different researchers in dozen of concepts and theories, but at the same time they all essentially reflect the same idea.
3. Two main purposes of organizational culture are external adaptation and internal integration. Some of models focus on deeper dimensions of the statement above – split these purposes into corresponding behaviors and norms.
4. Organizational culture is directly linked with organization performance. Performance interrelations with organizational culture had most of the attention from researchers as performance is appropriate topic of management science. Some of the researchers analyze problems connected with organizational culture focusing on effectivity.

Organizational culture is a system where interaction between people and organization is observable and researchable. Despite different opinions of researchers studied this discipline, all of them are of the same opinion that organizational culture is based on values. To understand the deeper and complex nature of organizational culture as the system, it is necessary to find convergence in different organizational culture models to define the appropriate model for each particular research – depending on the main purpose of the research. There are several instruments to change, shape and measure organizational culture, which can be applied in correspondence with researcher needs. This article presents theoretical framework for organizational culture studies and contains elements of discussion. With respect to other authors who dedicated their researches for organizational culture, this paper recommends to focus on E. Schein and J. Heskett models for theoretical research and K. Cameron and R. Quinn methodology for organizational culture assessment. Schein and Heskett models complement each other and reveal organizational culture as system of complex nature. Organizational culture assessment tool developed by Cameron and Quinn is worldwide recognized and validated as well as recommended by E.Schein as most appropriate.

References

- Alvesson, M. (1993). *Cultural perspectives on organizations*, Cambridge University Press
- Alvesson, M. (2012). *Understanding Organizational Culture*. 2nd edition, Sage Publications
- Ashforth, B., & Mael, F. (1989). *Social identity theory and the organization*. Academy of Management Review
- Banks, J. A. (2007). *Educating citizens in a multicultural society*. New York: Teachers College Press
- Bower, M. (1966). *The Will to Manage: Corporate Success Through Programmed Management*. New York: McGraw-Hill
- Brewer, M. B. (1979). *In-group bias in the minimal intergroup situation: A cognitive-motivational analysis*. Psychological Bulletin
- Cameron, K., Quinn, R. (1999). *Diagnosing and Changing Organizational Culture: Based on the Competing Values Framework*, Jossey-Bass, San Francisco

- Cameron, K., Quinn, R. (2011). *Diagnosing and Changing Organizational Culture: Based on the Competing Values Framework*, Jossey-Bass, San Francisco
- Caldwell, D., Chatman, J., & O'Reilly, C. (1991). Building organizational commitment: A multifirm study. *Journal of Occupational Psychology*, 63
- Cooke, R., Szumal, J. (2010). *Using the Organizational Culture Inventory to Understand the Operating Cultures of Organizations*
- Deal, T., Kennedy, A. (1990). *Corporate Cultures: The Rites and Rituals of Corporate Life* Paperback
- Dennison, D., (1990), *Corporate Culture and Organizational Effectiveness*, New York: Wiley
- Dubkēvičs, L. (2009). *Organizācijas kultūra*, Jumava, Rīga
- Geertz, C. (1973). *The Interpretation Of Cultures*, Perseus Book Group, New York
- Greenwald, H. P. (2008). *Organizations: Management Without Control*. Los Angeles, CA: Sage
- Handy, C (1993), *Understanding Organizations*, Paperback
- Heskett, J.L. (2012). *The Culture Cycle. How to Shape the Unseen Force That Transforms Performance*, New Jersey, FT Press
- Hofstede, G., Hofstede, J. (2005). *Cultures and Organizations: Software of the Mind*. 2nd Edition, McGraw-Hill USA
- Hofstede, G., Hofstede, J. (1980). *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*. Beverly Hills CA: Sage Publications
- Hofstede, G., Hofstede G., J., Minkov, M. (2010). *Cultures and Organizations: Software of the Mind*, NY, McGraw Hill
- Jackson, MC (1993). *Systems Methodology for the Management Systems*. New York, NY: Plenum Press
- Johnson, G., Scholes, K., Whittington, R. (2007). *Exploring Corporate Strategy*
- Johnson, G. (1988). *Cultural Web*, Strategic Management, Volume 12
- McGuire, S. (2007). *Entrepreneurial Organizational Culture: Construct Definition and Instrument Development and Validation*
- Moreland, R. (1985). Social categorization and the assimilation of "new" group members. *Journal of Personality and Social Psychology*
- Parsons, T. (1951). *The social system*. New York: Free Press
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York: Free Press
- Schein, E. (1980). *Organizational Culture and Leadership*, San Francisco, CA: Jossey-Bass
- Schein, E. (1985). *Organizational Culture and Leadership*, San Francisco, CA: Jossey-Bass
- Schein, E. (2004). *Organizational Culture and Leadership*, San Francisco, CA: Jossey-Bass
- Schein, E., H. (2010). *Organizational Culture and Leadership*, San Francisco, Jossey-Bass
- Schein, E. (2012). *Corporate Culture*, MIT Sloan School of Management, Cambridge, MA
- Schneider, B. (1987). *The people make the place*. Personnel Psychology
- Schneider, B., Ehrhart, M.G., Macey, W.H. (2011). *Perspectives on Organizational Climate and Culture*, APA Handbook of Industrial and Organizational Psychology, Volume 1- Washington, DC: American Psychological Association
- Smircich, L. (1983). *Concepts of culture and organizational analysis*. Administrative Science Quarterly
- Taylor, E., B. (1871). Popular Science Monthly 26 (1884)
- Vries, K., Miller, D. (2001). *Personality, Culture and Organization*, Tavistock Publishing, Oxon
- Wallach, E. J. (1983). Individuals and Organizations. *The Cultural Match, Training and development Journal*

TŪRISMA PIEDĀVĀJUMA ATTĪSTĪBAS VIRZIENI, IZMANTOJOT NOZĪMĪGUMA UN SNIEGUMA MATRICU: JŪRMALAS PIEMĒRS

TOURISM DEVELOPMENT STRATEGIES USING IMPORTANCE PERFORMANCE ANALYSIS: CASE OF JURMALA RESORT

Aija van der Steina, Latvijas Universitāte, Latvija

Maija Rozīte, Biznesa augstskola Turība, Latvija

Ilze Medne, Latvijas Universitāte, Latvija

Absract

The article explores the possibility of use of importance – performance analysis (IPA) in determining tourism development strategies using the resort city of Jurmala as an example. This paper is based on a research aimed at working out recommendations for developing tourism products and services for Jurmala city by evaluating tourist satisfaction with the services taking into account the importance of the various services in the tourists' perception.

The research is based on primary data gathered through the survey of local (n=375) and foreign (n=495) tourists ascertaining the importance of services and activities offered during their visit to Jurmala and the performance analysis of the activities. The importance performance analysis was used to identify the tourism offer development strategies in existing target markets.

The research indicates that the restructuring of the Jurmala tourism offer is possible by differentiating the product in new tourist segments. The priority for both foreign as well as local tourists is the development of the beach and the promenade which are key elements in attracting tourists to Jurmala. The priority for enhancement of the beach offer is the identification and integration of the needs of the foreign tourist segment – families with children, couples, young and middle aged travellers, as well as of Latvian tourists – families with children, youth, singles and couples in the product offer.

It is essential to integrate visits to Riga and the Jurmala for the foreign audience, whereas include active recreational products for development of the product offer for Latvian inhabitants.

The priority while working to attract local families with children in a goal oriented manner is to work on the development of specific product offers for this segment, enhancement of the beach offer and summer events that meet the needs of this segment.

The inclusion and promotion of cultural and architectural objects is a priority in developing the summer tourism offer for senior citizens of Latvia.

Key words: resort, tourism offer, importance–performance analysis

Atslēgas vārdi: kūrorts, tūrisma piedāvājums, nozīmīguma–veiktspējas analīze

Ievads

Jūrmalas pilsētas attīstībā, kurā kūrorta tradīcijas ir aizsākušās jau XVIII gadsimtā, atspoguļojas visas kūrortu dzīves cikla stadijas. Kūrortu kā īpašu un vispazīstamāko tūrisma vietu attīstībā var izdalīt vairākas attīstības fāzes (Williams, Lew, 2015), kuras ir pētījis R. Batlers, izstrādājot tūrisma vietas

dzīves cikla modeli. Atbilstoši Batlera modelim kūrorta attīstībā izdala šādas stadijas: atklāšanas, iesaistīšanas, attīstības, konsolidācijas, stagnācijas un pēcstagnācijas fāzi. Katrā no tām mainās tūristu skaits un tips kūrortā, piesaistīto investīciju apjoms, pieprasītie un piedāvātie produkti, kūrorta pievilcība un konkurētspēja. (*Butler, 1980*)

Pagājušā gadsimta astoņdesmitajos gados krīzi piedzīvoja tradicionālie kūrorti Ziemeļeiropas piekrastē un Lielbritānijā, nespēdami konkurēt ar Vidusjūras piekrastes kūrortiem, kuri piedāvāja lētāku masu produktu (*Agarwal, 1997*). Krīzes pārvarēšanā iesaistījās valsts institūcijas un vietējās pašvaldības, īstenojot dažādas tūrisma attīstības programmas, iedvesmojot kūrortus domāt stratēģiski par to pozīcijām tirgū, iekļauties kopējos nacionālos piejūras kūrortu atjaunošanas centienos (*Agarwal, 1999*). Krīze šajos tradicionālajos masu kūrortos turpinājās arī deviņdesmitajos gados, jo mainījās pieprasījuma tendences un tūristi pieprasīja individuālākus produktus, pieauga pilsētu un lauku tūrisma popularitāte. (*Agarwal, 2002*)

Jūrmalas pilsētas attīstības stratēģijā tūrisms un ar to saistītās kūrorta funkcijas ir atzītas par vienu no prioritārajiem pilsētas attīstības virzieniem (Jūrmalas pilsētas dome, 2010). Tā īstenošanai ir izstrādāti vairāki stratēģiski tūrisma attīstības dokumenti: "Jūrmalas pilsētas tūrisma attīstības stratēģija 2007.–2018. gadam" (Jūrmalas pilsētas dome, 2007), "Jūrmalas pilsētas kūrorta koncepcija 2009.–2018. gadam" (Jūrmalas pilsētas dome, 2009) un tūrisma attīstības programmas. Pēdējā desmitgadē ir radušies jauni viesmīlības uzņēmumi, pilnveidota un sakārtota kūrorta vide, pieaudzis piedāvāto kūrorta un medicīnisko pakalpojumu klāsts. Tūrisma statistikas datu analīze liecina, ka laika periodā no 2006. gada līdz 2015. gadam nakšņojošo tūristu skaits Jūrmalā ir pieaudzis 1,4 reizes. Tomēr, analizējot Jūrmalas pilsētas tirgus daļu Latvijas tūrismā, ir redzams, ka tā ir saglabājusi savu tirgus daļu tūristu nakšņojumu skaitā (12,5%), bet zaudējusi tirgus daļu apkalpoto personu skaitā no 9,4% 2006. gadā uz 8,2% 2015. gadā (CSP, 2016). Atsevišķos mērķa tirgos (piemēram, Skandināvijas valstu, Lietuvas, Vācijas viesu vidū) šis samazinājums ir vēl lielāks. Atbilstoši R. Batlera kūrorta dzīves cikla teorijai tirgus daļas samazināšanās var būt viens no signāliem, kas liecina, ka kūrorts ir iegājis pēcstagnācijas fāzē, kurā viens no attīstības scenārijiem var būt arī kūrorta noriets (*Butler, 1980*). Kūrortu attīstībā liela nozīme ir izmaiņu vadībai, lai izvairītos no pagrimuma un lejupslīdes (*Getz, 1992*). Kūrortiem jāpārorientējas, jāatjauno produkts, lai izturētu konkurenci un nemitīgās izmaiņas tirgū. (*Agarwal, 1999*)

Kūrortu attīstība Baltijā līdz šim raksturota, izmantojot Igaunijas (Pērnavas) un Lietuvas (Palanga) piemērus (*Saarinen & Kask, 2008; Povilanskas & Armaitiene, 2011*).

Pētījuma **mērķis** ir atklāt nozīmības un snieguma jeb veikspējas metodes (IPA) pielietojšanas iespējas tūrisma attīstības virzienu noteikšanā, izmantojot Jūrmalas kūrortpilsētas piemēru un izstrādājot rekomendācijas Jūrmalas tūrisma produkta un pakalpojumu attīstībai.

1. Literatūras apskats

Kūrortu attīstība un restrukturizācija

Piejūras kūrorti ir daudz pētīti, sākot ar E. Džilberta publikācijām par piekrastes kūrortu attīstību Anglijā (*Gilbert, 1939*), ieskaitot Š. Agarvales pētījumus (*Agarwal, 1997; 1999; 2002; 2012*). Vairāku autoru pētījumi apliecinājuši Batlera modeļa pielietojamību (*Agarwal, 1997*). Kūrorta attīstības cikls ir atkarīgs no tādiem faktoriem kā vietas un attīstības mērogs, pieejamība, valdības politika, klientu pieprasījums, kā arī kūrortu plānotāju un vadītāju pieņemtajiem lēmumiem dažādās attīstības stadijās (*Agarwal, 1999*). Kūrorti kā tūrisma vietas ir ļoti dinamiskas, tās ietekmē gan izmaiņas tūrisma nozarē,

gan atpūtnieku un ceļotāju mainīgās vēlmes un vajadzības (Shaw & Williams, 2002). Tās attīstās abu – iekšējo un ārējo spēku rezultātā (Agarwal, 2002).

Kūrortu attīstības sākuma fāzēs (atklāšanas, iesaistīšanas, attīstības, konsolidācijas, stagnācijas fāzes) galvenās aktivitātes ir produkta un pakalpojumu kvantitatīvā attīstībā, kūrorta kapacitātes attīstībā. Pēcstagnācijas fāzē ir iespējami dažādi attīstības varianti. Kūrorti var ieiet jaunā – atjaunināšanas fāzē, ilgstoši turpināt attīstīties tādā pašā līmenī vai ieiet lejupslīdes fāzē. Pēcstagnācijas fāzē, lai izvairītos no lejupslīdes vai norieta, ir jāveic kvalitatīvas izmaiņas. Kūrorti var izvairīties no lejupslīdes, mērķtiecīgi plānojot attīstību, attīstot tūrisma produktu piedāvājumu, meklējot jaunus mērķa tirgus. Var pārorientēt tūrisma atrakcijas, uzlabot dabas vidi, repozicionēt kūrortu tirgū. Lielbritānijā, atdzīvinot piekrastes kūrortus, pagājušā gadsimta deviņdesmitajos gados izstrādāja jaunas tūristu piesaistes, veicināja privāto–publisko partnerību, investīciju piesaisti, veica nodarbināto apmācību, paplašināja mārketinga aktivitātes, veica pasākumus vides uzlabošanai un attīstīja pētniecību (Agarwal, 1999).

Apkopojot kūrortu rīcības, kas veiktas kā atbildes reakcija uz kūrortu norietu, Š. Agarvale izdalījusi divas kūrorta produkta restrukturizācijas formas – produktu transformācija un reorganizācija. Restrukturizācijā minētā autore identificē astoņas stratēģijas: produkta kvalitātes uzlabošanas, diversifikācijas, repozicionēšanas, adaptācijas, profesionālisma, aizsardzības, sadarbības un produkta specializācijas stratēģijas (Agarwal, 2002). Agarvales pētījumi liecina, ka katrs no tūrisma industrijas sektoriem vienā kūrortā var izmantot atšķirīgas stratēģijas. Kūrortu attīstības panākumi ir atkarīgi no to lieluma, vietējās un reģionālās nozīmes, sadarbības ar privāto sektoru un citiem faktoriem. Liela nozīme kūrortu restrukturizācijā ir ne tikai jauniem produktiem, bet arī vietas unikalitātei un tās izmantošanai. Kūrorts, kurš kā tūrisma galamērķis ir restrukturizēts un piedāvā produktus jauniem mērķa tirgiem, var piedzīvot jaunu tūrisma attīstības ciklu (turpat, 2002).

Nozīmīguma un veikspējas analīze (IPA)

Nozīmīguma un veikspējas jeb veikspējas novērtējuma, jeb snieguma analīze (*Importance-Performance Analysis*, turpmāk tiks lietots saīsinājums *IPA*), ko pirmo reizi savā publikācijā 1977. gadā izklāstīja Dž. A. Martija un Dž. Džeimss (Martilla & James, 1977) ir populārs un bieži izmantots instruments patērētāju apmierinātības, konkurētspējas veicinošo faktoru novērtēšanai un mārketinga vadības lēmumu pieņemšanai. Metodes vienkāršais pielietojums un vizuālā uzskatāmība ir veicinājusi to, ka to ir iecienījuši arī tūrisma nozares pētnieki un praktiķi. IPA metode ir izmantota gan tūrisma un viesmīlības uzņēmumu (Perl & Israeli, 2011; Caber et al., 2013), gan tūrisma vietu (Aktas, et al., 2007; Caber et al., 2012; Crompton & Duray, 1986; Fallon & Schofield, 2006; Joppe et al., 2001; Moyle et al., 2016; O'Leary, 2005; Sörensson & von Friedrichs, 2013; Erbas & Percin, 2015; Lee et al., 2013; Murdy & Pike, 2012) pētījumos. IPA popularitāte ir skaidrojama ar tās vieglo pielietojamību praksē. (Azzopardi & Nash, 2013)

Tradicionālā IPA metode (Martilla & James, 1977) ietver četrus soļus:

- 1) produktu vai pakalpojumu raksturojošo pazīmju noteikšana;
- 2) respondenti novērtē katras pazīmes nozīmīgumu (*importance*) un novērtējumu/veikspēju (*performance*);
- 3) tiek aprēķinātas katras pazīmes nozīmīguma un veikspējas vidējās vērtības, un tās tiek grafiski attēlotas divdimensiju matricā, kas ir sadalīta četros kvadrantos (skat. 1.attēlu);
- 4) ņemot vērā to, kurā matricas kvadrantā pazīmes nozīmības un vērtējuma vērtība novietojas, tiek izvēlētas īstenojamās stratēģijas attiecībā uz vērtēto pazīmi.

Ja pazīme ir ar augstu nozīmīguma un veikspējas vidējo vērtējumu, tad aktivitātes attiecībā uz šo pazīmi ir jāturpina, saglabājot nepieciešamo resursu apjomu. Ja pazīmes nozīmīguma vidējie vērtējumi ir

zemi, bet veikspēja ir novērtēta augstu, tad resursi, iespējams, pat jāsamazina. Pazīmes ar augstu nozīmīguma un zemu veikspējas vērtējumu izvietojas kvadrantā “koncentrējieties uz šo”, kas nozīmē, ka šo pazīmju attīstībai vai uzlabošanai ir jāpalielina resursi. “Zemas prioritātes” kvadrantā izvietojas pazīmes ar zemu nozīmīguma un veikspējas vidējo vērtējumu.

Nozīmīgums	Augsts	Koncentrējies uz šo	Tā turpināt
	Zems	Zema prioritāte	Iespējams par daudz
		Zems	Augsts
		Veikspējas novērtējums	

1. att. IPA matrica (Martilla & James, 1977)

Lai arī metode ir bieži pielietota, vairāki pētnieki (Oh, 2001; Azzopardi & Nash, 2013; Lai & Hitchcock, 2015) ir norādījuši uz metodes vājajām vietām. Ohs (Oh, 2001), izvērtējot 13 pētījumus, norādījis, ka šajos pētījumos ir novērojami vairāki IPA trūkumi, kas samazina rezultātu ticamību, uz ko pētījumu autori atsevišķos gadījumos arī norāda, taču nedod risinājumu problēmas novēršanai. Lai risinātu šo ticamības problēmu, Lais un Hičkoks (Lai & Hitchcock, 2015) ir izstrādājuši IPA pētījumu īstenošanas ietvaru zinātniskiem nolūkiem, taču, kā norāda paši autori, praksē uzņēmumu vai industrijas vajadzībām pilnībā ir izmantojama oriģinālā, vienkāršotā IPA metode (p. 248). Taču, arī izmantojot vienkāršoto pieeju, rezultāti var būt atšķirīgi interpretējami, izmantojot dažādas pieejas.

Azopardi un Našs (Azzopardi & Nash, 2013) atzīmē, ka, izmantojot IPA metodi, daudzi pētnieki ir norādījuši uz problēmām, kas saistītas ar metodes praktisko pielietojamību, bet nav spējuši dot risinājumus, kā pilnveidot metodi. Ohs (Oh, 2001) kā galvenos metodes problēmjautājumus min: nozīmīguma definējums un novērtējums; skaidru kritēriju trūkums vērtējamo pazīmju noteikšanai; nozīmības un gaidu jēdzienu sajaukšana; absolūtās un relatīvās nozīmības vērtējumu izmantošana; skalas vidējo vērtību izmantošana kvadrantu sadalījumam. Azopardi un Našs (Azzopardi & Nash, 2013) kā galvenās problēmas norāda tās, ka atšķirīgi rezultāti ir novērojami atkarībā no tā, vai izmanto kvadrantu vai atsevišķu autoru (Abalo et. al., 2007; Eskildsen & Kristensen, 2006) piedāvāto diagonāles metodi (diagonāle caur punktiem, kur nozīmības un veikuma vērtības ir vienādas); ka atšķirības datu izvietojumā un interpretācijā ir novērojamas arī atkarībā no tā, vai kvadrantu sadalījumam izmanto asi caur skalas vidējo vērtību (7 punktu Likerta skalai tā ir 4) vai datus balstītas (nozīmības un vērtējuma) vidējās aritmētiskās vērtības. Līdz šim visbiežāk kvadrantu sadalījumam ir izmantotas datu vidējās vērtības, taču jāņem vērā, ka nav iespējams izmantot vienu formulu visiem gadījumiem, jo, pielietojot IPA, nav viens “pareizais” variants (Lai & Hitchcock, 2015). Iepriekšminētie autori piedāvā izmantot elastīgo diagonāles metodi, kur kvadranti tiek sadalīti, balstoties uz datu vidējām vērtībām, un diagonāle tiek izvietota, ņemot vērā konkrēto situāciju un organizācijas resursus. Taču šie autori arī norāda, ka šāda pieeja nav pietiekami testēta.

2. Pētījumā izmantotās metodes

Primāro datu ieguvei tika izmantotas ārzemju un Latvijas viesu aptaujas Jūrmalā. Aptaujas tika īstenotas tiešo interviju veidā, aptaujājot 495 ārvalstu viesu un 375 Latvijas iedzīvotāju 2016. gada vasaras sezonā. Respondenti tika uzrunāti tādās Jūrmalas lielākajās tūristu plūsmu vietās kā Jomas iela, Dzintaru koncertzāles apkārtnē, pludmale no Bulduriem līdz Dubultiem, kā arī Majoru un Dubultu dzelzceļa stacijās.

Kopumā tika aptaujāti 495 ārzemju tūristi. Izlasē tika iekļauti respondenti no visiem prioritārajiem mērķa tirgiem. 16% respondentu bija no Krievijas, 14,9% – Vācijas, 8,3% – Lietuvas, 7,3% – Somijas, 7,1% – Igaunijas, 6,5% – Baltkrievijas un 5,3% no Zviedrijas. 59% ārzemju viesu Jūrmalu apmeklēja pirmo reizi. 58% respondentu bija sievietes. Aptaujāto vecuma sadalījums bija šāds: līdz 25 gadiem – 9,4% respondentu, no 26 līdz 40 gadiem – 38,8%, no 41 līdz 59 gadiem – 36,3%, bet vecāki par 60 gadiem – 15,5% respondentu. Pusei no ārvalstu respondentiem Jūrmala bija galvenais ceļojuma galamērķis, bet otrai pusei respondentu Jūrmala bija Baltijas vai Latvijas apceļojuma sastāvdaļa.

Aptaujāti tika arī 375 Latvijas iedzīvotāji. 59,2% Latvijas respondentu dzīvesvieta bija Rīga. 32% respondentu bija vecumā līdz 25 gadiem, 36,5% vecumā no 26–40 gadiem, 21,6% no 41–59 gadiem, bet 10% respondentu bija seniori vecumā virs 60 gadiem. 59% respondentu kā vienu no apmeklējuma iemesliem minēja atpūtu un pastaigu pa Jūrmalu (kas bija individuāli organizēta), 38% minēja atpūtu pludmalē (sauļošanās, sporta aktivitātes), 21% – radu un draugu apciemojumu, bet 17% pasākumu apmeklēšanu un izklaidi.

Gan Latvijas iedzīvotāju, gan ārzemju viesu anketā tika iekļauts jautājums par aktivitāšu nozīmīgumu, izvēloties Jūrmalu kā ceļojumu galamērķi, un arī jautājums par piedāvāto aktivitāšu veikuma vērtējumu. Ārvalstu respondentiem bija jānovērtē deviņu aktivitāšu nozīmība un veikspēja (skat. 1. tab.), savukārt respondentiem no Latvijas vienpadsmit aktivitātes (skat. 2. tab.). Vērtējamo aktivitāšu izvēle tika balstīta uz esošo aktivitāšu piedāvājumu vietējiem un ārvalstu tūristiem. Gan nozīmības, gan novērtējuma jeb veikspējas vērtējumam tika piedāvāta Likerta skala no viena līdz septiņi. Nozīmības un veikspējas vērtējums katrai aktivitātei tika novērtēts vienlaicīgi, ko varētu uzskatīt par vienu no aptaujas anketas trūkumiem, jo, kā norādījuši atsevišķi autori, nozīmīgumu vajadzētu novērtēt pirms veikspējas, ideālā gadījumā pat pirms respondents izdara pirkumu (Zhang & Chow, 2004).

Datu interpretācijai tika izmantotas vairākas IPA pieejas. Pirmkārt, tradicionālās IPA matricas sadalījums kvadrantos (Martilla & James, 1977), taču sadalījumam netiek ņemtas vērā skalas vidējās vērtības, bet datu vidējās vērtības. Otrkārt, izmantojot diagonāli, kas iet caur punktiem, kuros nozīmība un veikspējas vērtējums ir vienāds (Abalo et al., 2006). Šī diagonāle sadala matricu divos laukumos, un visi atribūti, kas atrodas virs diagonāles, ir jāuzlabo, jo to nozīmības vērtējums ir augstāks nekā veikuma vērtējums (veikuma un nozīmības vidējās vērtības starpība ir negatīva). Savukārt oriģinālā Dž. A. Martijas un Dž. Džeimsa variantā uzlabojumi nepieciešami tikai kreisā augšējā kvadrantā, bet labajā augšējā – organizācijai jāturpina darboties tāpat kā līdz šim. IPA matrica ārvalstu tūristiem tika sadalīta kvadrantos, ņemot vērā visu aktivitāšu nozīmības vidējo rādītāju (vidējais aritmētiskais = 4,36) un vidējo veikspējas novērtējumu (vidējais aritmētiskais = 5,91). Latvijas iedzīvotāju IPA matrica veidota, izmantojot iegūtās vērtības nozīmībai (vidējais aritmētiskais = 4,37) un veikspējai (vidējais aritmētiskais = 5,04).

Rezultāti

Tūrisma piedāvājums ārvalstu tūristiem

Ārzemju respondentu vērtējumā kā nozīmīgākās aktivitātes vasaras sezonā (saņēma augstāku vidējo aritmētisko vērtējumu) Jūrmalas apmeklējumam tika norādītas pludmales apmeklējums, pastaiga pa Jūrmalu un Rīgas apmeklējums (skat. 1. tabulu). Kā aktivitātes ar zemu nozīmīgumu Jūrmalas apmeklējumā tika norādītas: naktsdzīve un izklaide, dalība pasākumos, muzeju apmeklēšana un aktivitātes ģimenēm ar bērniem. Tā kā aptauja notika vasaras tūrisma sezonā, jāņem vērā, ka atbildes varētu būt atšķirīgas ziemas sezonā.

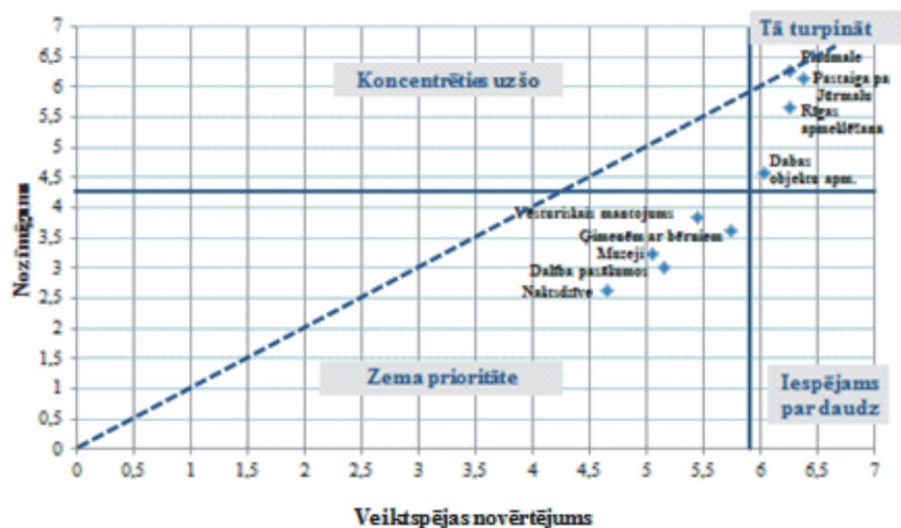
Novērtējot piedāvāto aktivitāšu sniegumu, visaugstāk ir novērtētas tās aktivitātes, kuras bija arī nozīmīgākās Jūrmalas apmeklējumā, tās ir – pastaiga pa Jūrmalu, pludmales apmeklēšana un Rīgas apmeklēšana. Kopumā visas aktivitātes saņēma salīdzinoši augstus vērtējumus, un, izvērtējot novērtējuma un nozīmīguma starpību, redzams, ka visu aktivitāšu novērtējuma vērtības ir pozitīvas, kas liecina, ka nav novērojamas problēmas aktivitāšu piedāvājumā (nozīmīguma vērtējums ir augstāks par snieguma vērtējumu). Pludmales novērtējuma gadījumā redzams, ka nozīmīguma un snieguma vidējais vērtējums ir vienāds, kas ir pozitīvs rādītājs, savukārt aktivitātes ar lielāko starpību novērtējumā, piemēram, dalība pasākumos, piedāvājums ģimenēm ar bērniem, naktsdzīve un izklaide, varētu liecināt, ka šajās aktivitātēs no Jūrmalas pašvaldības un uzņēmumu puses tiek ieguldīti resursi, lai arī šīs aktivitātes Jūrmalas apmeklējuma gadījumā nav tik svarīgas.

1. tabula

Jūrmalas tūrisma aktivitāšu nozīmības un snieguma vērtējums ārzemju tūristu vērtējumā

Piedāvājuma elementi	Nozīmīgums (I) (vid. aritmētiskais)	Sniegums (P) (vid. aritmētiskais)	Snieguma un nozīmības starpība (I-P)
Pludmales apmeklēšana	6,27	6,27	0
Muzeju apmeklēšana	3,24	5,06	1,82
Vēsturiski un arhitektūras pieminekļi	3,84	5,45	1,61
Naktsdzīve un izklaide	2,64	4,67	2,03
Pastaigas pa Jūrmalu	6,13	6,39	0,26
Piedāvājums ģimenēm un bērniem	3,63	5,74	2,11
Piedalīšanās pasākumos	3,01	5,16	2,15
Dabas objektu apmeklēšana	4,56	6,04	1,48
Rīgas apmeklēšana	5,66	6,26	0,6
Kopā	4,36	5,91	

IPA matrica uzskatāmi ļauj novērtēt aktivitātes un noteikt īstenojamās stratēģijas (skat. 2. attēlu). Visas aktivitātes galvenokārt izvietojas divos kvadrantos. Esošais attīstības virziens ir jāturpina pludmales, pastaigu pa Jūrmalu, kā arī Rīgas apmeklējuma un dabas objektu apmeklējuma piedāvājumam, jo šīs aktivitātes ir saņēmušas gan augstu nozīmības, gan snieguma vērtējumu. Savukārt “zemas prioritātes” kvadrantā, kur ir relatīvi zems nozīmīgums un augsts snieguma jeb klientu apmierinātības vērtējums, izvietojas vēsturiskā mantojuma iepazīšana, aktivitātes ģimenēm ar bērniem, muzeji, dalība pasākumos un naktsdzīve.

2. att. IPA matrica Jūrmalas tūrisma aktivitātēm ārvalstu tūristu vērtējumā

IPA matricu ieteicams veidot katram mērķa tirgum. Attīstības stratēģijas dažādos segmentos var atšķirties (Bruyere et al., 2002), ņemot vērā segmentu atšķirīgās vajadzības, kas atspoguļojas gan nozīmīguma, gan snieguma vērtējumos. Raksta ierobežotā apjoma dēļ IPA matricas grafiskie attēli netiek iekļauti, taču rezultāti tiek izklāstīti tālāk tekstā. Jūrmalas situācijā atšķirības aktivitāšu sadalījumā pa IPA matricas kvadrantiem tika novērotas segmentā “ģimenes ar bērniem”, kur piedāvājums šim segmentam izvietojās kvadrantā “Tā turpināt” ($I = 6,1$; $P = 5,98$). Tas liecina, ka ģimenēm ar bērniem no ārvalstīm piedāvājums bērniem bija nozīmīgs, ierodoties Jūrmalā, ka šie viesi ar piedāvājumu ir bijuši salīdzinoši apmierināti. Lai arī pludmales ($I = 6,49$; $P = 6,35$) un piedāvājuma ģimenēm ar bērniem novērtējums gadījumā pēc IPA matricas būtu jāpiemēro “tā turpināt” stratēģija, taču, ņemot vērā, ka snieguma novērtējuma un nozīmības vērtējuma starpība abiem piedāvājuma elementiem ir negatīva (pludmales = $-0,14$, piedāvājums ģimenēm ar bērniem = $-0,12$), tad šajā gadījumā uz šīm aktivitātēm būtu attiecināma stratēģija “koncentrēties uz šo”, jo, iezīmējot diagonāli caur punktiem, kur abas vērtības ir vienādas, šīs aktivitātes izvietotos virs diagonāles, kas norāda, ka nozīmīguma novērtējums ir augstāks par apmierinātības vērtējumu (Abalo et al., 2007).

Pludmales veikspējas un nozīmīguma neliela negatīva starpība ir novērojama arī ārvalstu tūristu pāriem ($-0,06$), ceļotājiem līdz 30 gadiem ($-0,11$) un 46–59 gadīgiem respondentiem ($-0,16$). Tas norāda, ka šajos segmentos pludmales nozīmība ir bijusi augstāka nekā novērtējums, tāpēc attiecībā uz šīm grupām būtu jākoncentrējas uz pludmales piedāvājuma uzlabošanu vai arī piedāvājuma elementu efektīvāku popularizēšanu šo ceļotāju vidū.

Savukārt ārvalstu tūristiem, kas vecāki par 60 gadiem, dabas objektu apmeklēšana izvietojas kvadrantā “iespējams pār daudz” ($I = 3,7$; $P = 6,5$). Šajā kvadrantā izvietojas arī piedāvājuma ģimenēm ar bērniem nozīmīguma un snieguma vērtējums ($I = 3,6$; $P = 5,83$) segmentā vecumā līdz 30 gadiem. Tas liecina, ka šo piedāvājumu attīstība un mārketinga komunikācija šajos segmentos varētu būt lieka.

Tūrisma piedāvājums Latvijas iedzīvotājiem

Respondenti no Latvijas kā nozīmīgākos piedāvājuma elementus Jūrmalā norādīja pludmali, pastaigu vietas un aktīvās atpūtas iespējas (skat. 2. tabulu.). Mazāk nozīmīgas aktivitātes Jūrmalas kā ceļojuma galamērķa izvēlē bija naktsklubu un muzeju piedāvājums, vēstures un arhitektūras piesaistes objekti. Jāatzīmē, ka respondenti salīdzinoši zemu novērtēja izklaides un pasākumu nozīmi ārpus tūrisma

sezonas. Visapmierinātākie Latvijas respondenti bija ar pastaigu vietām, pludmali un aktīvās atpūtas iespējām, taču jāatzīmē, ka kopumā apmierinātība ar piedāvātajām aktivitātēm Latvijas respondentu vidū bija zemāka (visu aktivitāšu veiktspējas jeb snieguma novērtējuma vidējā aritmētiskā vērtība = 5,04) nekā ārvalstu viesu vidū (vidējā aritmētiskā vērtība = 5,91). Zemāk ir novērtēts naktsklubu piedāvājums, izklaides un pasākumu iespējas ārpus tūrisma sezonas un muzeju piedāvājums. Taču, tā kā šo aktivitāšu nozīmība ir salīdzinoši zema, tad šie novērtējumi neliecina par nepieciešamību īstenot steidzamus uzlabojumus.

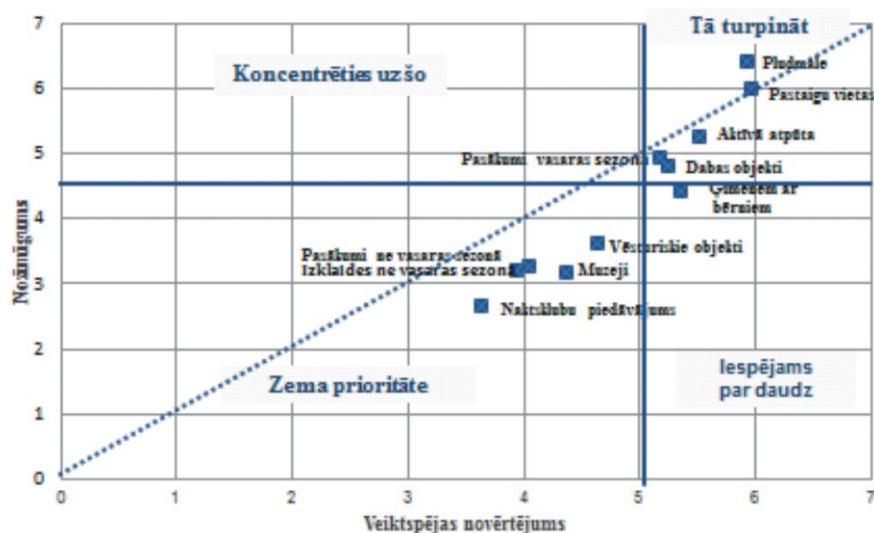
2. tabula

Jūrmalas tūrisma aktivitāšu nozīmības un snieguma vērtējums Latvijas respondentu vērtējumā

Piedāvājuma elementi	Nozīmīgums (I) (vid. aritmētiskais)	Sniegums (P) (vid. aritmētiskais)	Snieguma un nozīmības starpība (I-P)
Pludmale	6,42	5,92	-0,5
Aktīvās atpūtas iespējas	5,25	5,51	0,26
Muzeju piedāvājums	3,17	4,37	1,2
Vēstures, arhitektūras apskates objekti	3,62	4,64	1,02
Dabas objekti	4,82	5,24	0,42
Naktsklubu piedāvājums	2,67	3,64	0,97
Pastaigu vietas	6	5,97	-0,03
Izklaides iespējas ģimenēm ar bērniem	4,44	5,36	0,92
Pasākumi pilsētā vasaras sezonā	4,93	5,18	0,25
Pasākumi pilsētā ne vasaras sezonā	3,28	4,04	0,76
Izklaides iespējas ne vasaras sezonā	3,2	3,93	0,73
Kopā	4,37	5,04	

Problēmas iezīmējas pludmales un pastaigu vietu piedāvājuma nozīmības un snieguma vērtējumos. Kā liecina 2. tabulas dati, šīm aktivitātēm novērojamas negatīvas vērtības, jo nozīmība ir augstāka nekā apmierinātība. Lai arī starpības ir nelielas, tās norāda, ka šīm aktivitātēm ir jāpievērš uzmanība.

Jūrmalas tūrisma aktivitāšu IPA matrica (3. attēls) Latvijas iedzīvotājiem atklāj, ka, saglabājot esošo Latvijas viesu profilu, "zemas prioritātes stratēģija" ir jāpiemēro naktsklubu, muzeju, vēsturisko objektu piedāvājumam vasarā un pasākumu un izklaides piedāvājumam ārpus tūrisma sezonas.

2. att. IPA matrica Jūrmalas tūrisma aktivitātēm Latvijas iedzīvotāju vērtējumā

Ieguldot resursus šajos tūrisma piedāvājuma elementos, esošo viesu apmierinātība nepieaugs, jo vasarā šie piedāvājuma elementi Jūrmalā šiem viesiem nav nozīmīgi. Lai arī pludmales un pastaigu vietu gadījumā pēc IPA matricas būtu jāpiemēro “tā turpināt” stratēģija, ņemot vērā, ka snieguma novērtējuma un nozīmības vērtējuma starpība ir negatīva (iezīmējot diagonāli caur punktiem, kur abas vērtības ir vienādas, šīs aktivitātes izvietotos virs diagonāles, kas norāda, ka nozīmīgums ir augstāks kā apmierinātība), šajā gadījumā uz šīm aktivitātēm būtu attiecināma stratēģija “koncentrēties uz šo”. Aktīvās atpūtas, pasākumu un dabas objektu piedāvājuma attīstībā ir jāīsteno līdzšinējā stratēģija.

Latvijas viesu vērtējumā piedāvājums ģimenēm izvietojas kvadrantā “iespējams par daudz”, kas saistīts ar respondentu demogrāfisko sadalījumu. Ne visās vecuma grupās piedāvājums bērniem ir nozīmīgs lēmumu pieņemšanas faktors, taču salīdzinoši augstais novērtējums varētu liecināt, ka Jūrmalā ir pamanāmas pieejamās aktivitātes bērniem. Savukārt, lai nodrošinātu apmierinātību piedāvājumā ģimenēm ar bērniem, Jūrmalai jākoncentrē resursi uz piedāvājuma attīstīšanu šim segmentam (snieguma un nozīmības starpība = -0,43). Nepieciešams pludmali ($P - I = -0,45$) sakārtot atbilstoši ģimenēm ar bērniem vajadzībām, kā arī pilnveidot vasaras pasākumus pilsētā (kvadrants “koncentrēties uz šo”) ($P = 5,03$; $I = 5,16$). Ģimenēm ar bērniem, jauniešiem līdz 30 gadiem ($P - I = -0,75$), vientuļiem ceļotājiem ($P - I = -0,25$), pāriem ($P - I = -0,75$) pludmales nozīmības vērtējums bija augstāks nekā veikspējas vērtējums, tāpēc nākotnē Jūrmalai ir svarīgi koncentrēties uz pludmales attīstības aspektiem, jo svarīgi ir nodrošināt vasaras viesu apmierinātību ar nozīmīgāk vērtēto piedāvājuma aspektu. Senioru (vecākiem par 60 gadiem) segmentā novērojama atšķirība piedāvājuma elementu izvietojamā IPA matricā. Koncentrēties nepieciešams uz vēstures un arhitektūras piesaistes objektu ($I = 5,18$; $P = 4,65$) piedāvājumu šim Jūrmalas viesu segmentam.

Secinājumi

Nozīmības – veikspējas metode ir praktiski ērti pielietojama un uzskatāma metode, kas praksē izmantojama tūrisma piedāvājuma izvērtēšanai, balstoties uz klientu piedāvājuma elementu nozīmīguma un veikuma vērtējumu, kā arī attīstības stratēģiju izvirzīšanai. Taču, izmantojot metodi lietišķos pētījumos, lai nodrošinātu rezultātu ticamību, jau aptaujas anketas izstrādes procesā jāapsver jautājumi par: vērtējamo pazīmju izvēli, nozīmības novērtējumu (absolūtā vai relatīvā nozīmība), nozīmības iespējamo novērtējumu pirms pakalpojuma iegādes vai izmantošanas.

IPA matricas kvadrantu sadalīšanā var tikt izmantotas vairākas pieejas – pēc nozīmības un veikspējas datu vidējiem vērtējumiem vai skalas vidējām vērtībām, vai arī diagonāles metode. Rezultātu interpretācija atšķirsies, izmantojot dažādas pieejas matricas sadalījumam kvadrantos. Atšķirīgiem segmentiem veidojama atsevišķa IPA matrica, kas ļauj identificēt tieši konkrētam segmentam atbilstošas attīstības stratēģijas.

Kopumā aptaujātie ārvalstu viesi kā nozīmīgākos Jūrmalas tūrisma piedāvājuma elementus norāda pludmali, pastaigas Jūrmalā un Rīgas apmeklēšanu. Arī apmierinātība ar šiem piedāvājuma elementiem ir augsta. Tāpēc arī turpmāk Jūrmalai jāturpina šo piedāvājumu attīstīšana. Zema prioritāte ir naktsdzīves, pasākumu un muzeju piedāvājuma attīstīšanai, taču jāatzīmē, ka pētījums tika īstenots vasarā, tāpēc situācija attiecībā uz šiem tūrisma piedāvājuma elementiem varētu būt atšķirīga ziemas sezonā. Īpaša uzmanība nākotnē ir jāpievērš pludmales piedāvājuma attīstīšanai un popularizēšanai tādos ārvalstu tūristu segmentos kā ģimenes ar bērniem, pāri, ceļotāji vecumā līdz 30 gadiem un vidēja vecuma (līdz 59 gadiem) ārvalstu viesiem. Fokusēšanās nepieciešama arī uz piedāvājuma ģimenēm ar bērniem attīstīšanu un mērķtiecīgu popularizēšanu ārvalstu ceļotājiem.

Latvijas iedzīvotāju aptauja atklāj, ka Jūrmalas apmeklējumā vasarā nozīmīgāki ir ar dabas resursiem saistītie piedāvājuma elementi – pludmale, pastaigu vietas, aktīvās atpūtas iespējas, bet mazāk svarīgs ir naktsklubs, vēsturiskais un arhitektūras, muzeju piedāvājums. Kopumā Latvijas viesiem ir zemāks apmierinātības līmenis nekā ārvalstu viesiem. Lai nodrošinātu vietējo ceļotāju apmierinātību, nākotnē galvenā prioritāte ir pludmales un pastaigu vietu piedāvājuma pilnveidošana. Pludmales piedāvājuma pilnveidošanā ir jāapzina jauniešu, vientuļo ceļotāju un pāru vajadzības. Turpmāk ir jāturpina arī aktīvās atpūtas, pasākumu un dabas objektu piedāvājuma attīstīšana. Ģimeņiem ar bērniem segmentā prioritāte ir pludmales, vasaras pasākumu un ģimeņiem specifisko piedāvājumu attīstīšana. Attīstot vasaras piedāvājumu Latvijas senioriem, prioritāte ir vēstures un arhitektūras objektu piedāvājuma pilnveidošana.

Galvenais pētījuma ierobežojums bija pētījuma īstenošanas laiks – aptauja tika veikta vasaras sezonas laikā, tāpēc secinājumi un rekomendācijas ir attiecināmas tikai uz vasaras tūrisma piedāvājuma attīstību.

Pētījums rāda, ka vasaras sezonā ir ierobežotas produktu attīstības iespējas, jo galvenā un atraktīvākā tūristu piesaiste ir pludmale. Jūrmalas tūrisma piedāvājuma pārstrukturizācija iespējama, diferencējot produktu jauniem segmentiem, tāpēc līdzīgi pētījumi būtu īstenojami ne tikai citās tūrisma sezonās, bet arī prioritārajos tūristu segmentos.

Pētījumu un publikāciju daļēji atbalsta Valsts Pētījumu programma 5.2. "Tautsaimniecības transformācija, gudra izaugsme, pārvaldība un tiesiskais ietvars valsts un sabiedrības ilgtspējīgai attīstībai – jaunas pieejas ilgtspējīgas zināšanu sabiedrības veidošanai (EKOSOC-LV)".

References

- Abalo, J., Varela, J., & Manzano, V. (2007). Importance values for Importance-Performance Analysis: A formula for spreading out values derived from preference rankings. *Journal of Business Research*, No. 60(2), pp. 115.–121.
- Akta, A., Aksu, A. A., & Pizel, B. (2007). Destination choice: An important – satisfaction analysis. *Quality and Quantity*, No. 41(2), pp. 265.–273.
- Agarwal, S. (1997). The resort cycle and seaside tourism: an assessment of its applicability and validity. *Tourism Management*, No. 18(2), pp. 65.–73.
- Agarwal, S. (1999). Restructuring and local economic development: implications for seaside resort regeneration in Southwest Britain. *Tourism Management*, No. 20(1999), pp. 511.–522.
- Agarwal, S. (2002). Restructuring seaside tourism. The resort Lifecycle. *Annals of Tourism Research*, No. 29(1), pp. 25–55
- Agarwal, S. (2012). Resort economy and direct economic linkages. *Annals of Tourism Research*, No. 39(3), pp. 1470–1494
- Azzopardi, E., & Nash, R. (2013). A critical evaluation of importance-performance analysis. *Tourism Management*, No. 35, pp. 222–233
- Bruyere, B. L., Rodriguez, D. A., & Vaske, J. J. (2002). Enhancing importance-performance analysis through segmentation. *Journal of travel & tourism marketing*, No. 12(1), pp. 81–95
- Butler, R. W. (1980). The concept of the tourist area life-cycle of evolution: implication for management of resources. *The Canadian Geographer*, No. 24(3), pp. 5–12
- Caber, M., Albayrak, T., & Loiacono, E. T. (2013). The Classification of Extranet Attributes in Terms of Their Asymmetric Influences on Overall User Satisfaction: An Introduction to Asymmetric Impact-Performance Analysis. *Journal of Travel Research*, No. 52(1), pp. 106–116
- Caber, M., Albayrak, T., & Matzler, K. (2012). Classification of the destination attributes in the content of competitiveness (by revised importance-performance analysis). *Journal of Vacation Marketing*, No. 18(1), pp. 43–56
- Crompton, J. L., & Duray, N. A. (1986). An investigation of the relative efficacy of four alternative approaches to i ..., 13(4), pp. 69–80
- Centrālā statistikas pārvalde, CSP. (2016). Datu bāzes. Tūrisms. <http://www.csb.gov.lv/statistikas-temas/turisms-galvenie-raditaji-30321.html>
- Erbas, E., & Percin, L. S. (2015). Competitive Importance Performance Analysis (CIPA): An Illustration from Thermal Tourism Destinations. *Business and Economic Research Journal*, No. 6(4), pp. 137–154
- Eskildsen, J. K., & Kristensen, K. (2006). Enhancing importance-performance analysis. *International Journal of Productivity and Performance Management*, No. 55(1), pp. 40–60
- Fallon, P., & Schofield, P. (2006). The dynamics of destination attribute importance. *Journal of Business Research*, No. 59(6), pp. 709–713
- Getz, D. (1992). Tourism planning and destination life-cycle. *Annals of Tourism Research*, No. 19(4), pp. 752–770

- Gilbert, E.W. (1939). The growth of inland and seaside health resorts in England. *Scottish Geographical Magazine*, No. 55(3), pp. 16–35
- Joppe, M., Martin, D. W., & Waalen, J. (2001). Toronto's Image As a Destination: A Comparative Importance-Satisfaction Analysis by Origin of Visitor. *Journal of Travel Research*, No. 39(3), pp. 252–260
- Jūrmalas pilsētas dome, (2007). Jūrmalas pilsētas tūrisma attīstības stratēģija 2007.–2018. gadam. http://www.tourism.jurmala.lv/upload/turisms/petijumi/turisma_strategija_gala060208.pdf
- Jūrmalas pilsētas dome, (2009). Jūrmalas pilsētas kūrorta koncepcija 2009.–2018. gadam. http://www.tourism.jurmala.lv/upload/turisms/petijumi/kurorta_koncepcija_07122009_pecministrijam.pdf
- Jūrmalas pilsētas dome, (2010). Jūrmalas pilsētas attīstības stratēģija 2010–2030. http://www.jurmala.lv/docs/i10/x/i100825_Strategija_2010-2030.pdf
- Lai, I. K. W., & Hitchcock, M. (2015). Importance-performance analysis in tourism: A framework for researchers. *Tourism Management*, No. 48, pp. 242–267
- Lee, J., Choi, Y., & Breiter, D. (2013). An Exploratory Study of Convention Destination Competitiveness from the Attendees' Perspective: Importance-Performance Analysis and Repeated Measures of Manova. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, No. XX(X), pp. 1–23
- Martilla, J. A., & James, J. C. (1977). Importance-Performance Analysis. *Journal of Marketing*, No. 41(1), p. 77
- Moyle, B. D., Weiler, B., & Croy, G. (2016). Visitors' Perceptions of Tourism Impacts: Bruny and Magnetic Islands, Australia
- Murdy, S., & Pike, S. (2012). Perceptions of visitor relationship marketing opportunities by destination marketers: An importance-performance analysis. *Tourism Management*, No. 33(5), pp. 1281–1285
- O'Leary, S. (2005). Ireland's Image as a Tourism Destination in France: Attribute Importance and Performance. *Journal of Travel Research*, No. 43(February), pp. 247–256
- Oh, H. (2001). Revisiting importance – performance analysis. *Tourism Management*, No. 22(2001), pp. 617–627
- Perl, Y., & Israeli, A. A. (2011). Crisis management in the travel agency sector: A case study. *Journal of Vacation Marketing*, No. 17(2), pp. 115–125
- Povilanskas, R., Armaitiene, A. (2011). Seaside Resort-Hinterland Nexus: Palanga, Lithuania. *Annals of Tourism Research*, No. 38(3), pp. 1156–1177
- Saarinen, J., Kask, T. (2008). Transforming tourism spaces in changing socio-political contexts: the case of Pärnu, Estonia, as a Tourist Destination. *Tourism Geographies*, No. 10(4), pp. 452–473
- Shaw, G., A.M. Williams, A.M. (2002). *Critical Issues in Tourism: A Geographical Perspective*. 2nd edn. Oxford: Blackwell
- Sörensson, A., & von Friedrichs, Y. (2013). An importance–performance analysis of sustainable tourism: A comparison between international and national tourists. *Journal of Destination Marketing & Management*, No. 2(1), pp. 14–21
- Williams, S., Lew, A. (2015). *Tourism Geography. Critical Understandings of Place, Space and Experience*. 3rd edn. Abingdon: Routledge.
- Zhang, H. Q., & Chow, I. (2004). Application of importance-performance model in tour guides' performance: evidence from mainland Chinese outbound visitors in Hong Kong. *Tourism Management*, No. 25(1), pp. 81–91

ON OBLIGATORY AND FACULTATIVE ACTANTS IN THE STRUCTURE OF SPEECH ACTS

Elena Varzari, Senior Lecturer, PhD student, *Moldova*

Elena Sirota, Associate Professor, PhD

Alecu Russo Bălți State University, *Moldova*

Abstract

In modern linguistics great attention is paid to the description of the elementary unit of communication- speech acts. Scientists have come up with different views concerning their origin and types, but there still remain a number of challenges aiming at systematizing the material under study. So far, clear sets of linguistic forms representing the communicative purpose of speech acts have not been identified. We lack works on speech acts structure in terms of obligatory and facultative actants; the speech variants of expression, specific to each type of speech acts within the most common types of communicative contexts, have not been investigated yet. Considering intra-linguistic factors in constructing speech acts, we came to the conclusion that each type of speech act is characterized by its own set of obligatory actants, the use of which is necessary for the implementation of the statement and its application. There are still no common criteria for the delimitation of obligatory and optional components of speech acts, their variability as part of their identity. For a complete and comprehensive analysis of the actantial structure of speech acts it is advisable to highlight the positions, specified by the valence of a particular grammatical class of words, that is obligatory, and by positions that are not defined by semantic properties, i.e., optional. The model of the speech act is not an immutable phenomenon, it allows for certain variation within the transmission of the same content: paradigmatic variations and semantic modifications.

Keywords: facultative actants, obligatory actants, speech act, valence

Introduction

There are quite a few approaches to the investigation of the speech activity. The most common is the study of the speech from the viewpoint of the speech acts theory, which considers, in particular, the function of speech. Any speech activity is an active, purposeful, “mediated by the language system and conditioned by the situation of communication process of sending and receiving messages” (Zimnyaya, 1985, 115), presented in the form of individual speech acts, each being motivated, focused and structured.

The relevance of the problem under discussion is conditioned by the fact that although the term *speech act* is widely used in modern linguistics, it continues to cause debate and numerous interpretations. The novelty of the research lies in a relatively new approach to the study of the speech acts theory, reviewing and considering the components of speech acts structure. There are practically no researches investigating the structure of speech acts with reference to their obligatory and facultative actants. We also lack works regarding the spectrum of expression, characteristic of every type of speech acts in various contexts and in different languages. In this state of affairs we assume that each kind of speech act is distinguished by a specific combination of obligatory actants, whose usage is basic for the presentation and transmission of the intended message. However, in modern linguistics, no accepted criteria for defining obligatory and facultative constituents of speech acts have been identified yet. We

are aware that the pattern of a speech act is not an undisputable issue, as it permits variation while communicating the same message, i.e. paradigmatic differences and semantic adjustments. This article is our first attempt to study, analyse and come up with a synthesis of existing theories concerning both speech acts and actants.

The theoretical foundation of the research is based on the works of such reputable experts in the domain as J. Austin, J. Searle, G. Yule, S. Levinson, M. Bahtin, N. Arutyunova, O. Ahmanova, A. Reinach, K. Bach, L. Tesnière, I. Melcuk and others.

1. Theoretical framework

On speech acts

The concept of *speech acts* was first introduced by John Austin. He observed that “some ordinary language declarative sentences, contrary to logical positivist assumptions, are not apparently used with any intention of making true or false statements. These seem to form a special class” (Austin as cited in Levinson, 1987, 228).

According to Austin (1962), the uncharacteristic feature of these statements is that they do not just say things, but do them. While analysing a speech act we should make a clear difference between the *locution* that is the actual forms of words used by the speaker and their semantic meaning, and the *illocution*, which shows what the speaker is doing by pronouncing certain words- ordering, requesting, etc. He also differentiates the *perlocution*, the actual result of the locution, which is also called the third part of a speech act.

This theory was further researched and developed by the American philosopher J. R. Searle (1968). Having studied John Austin's theory of speech acts, John Searle concluded that it should be investigated more thoroughly. In his research *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*, Searle came with the idea of describing each kind of speech act as a set of rules determining the required conditions for “sincerely and non-defectively” performing such acts. (Searle, 1969)

He identified and presented three fundamental dimensions according to which various kinds of speech differ from one another. Searle also established an original taxonomy of speech acts viewed by him as superior to Austin's, comprising five categories: assertives (representatives), directives, commissives, expressives and declarations. Searle was the one to introduce the notion of an indirect speech act, in which “the speech act is performed indirectly through the performance of another speech act” (Peccei, 1999, 55).

With reference to Searle's interpretation, the concept of speech acts is determined by the hypothesis that linguistic conventions insure the rules facilitating or ‘realizing’ the accomplishment of illocutionary acts. (Searle, 1968, 262–275)

Other linguists have also contributed to the study of speech acts. David Crystal (1999), for instance, describes a speech act as “a communicative activity” well-defined with regard to a speaker's intentions and the effects it has on a listener. (p. 314). Given the widespread interest, speech acts have been studied from different perspectives. For example, the social nature of the verbal activity is, first of all, an indispensable part of human social activity, and secondly, the speech act and the speech situation involve speakers knowing the language they communicate in, understanding each other's cultures, as well as having a common theme. In particular, at the beginning of the twentieth century Adolf Reinach (1913) used the term *social acts* to describe speech acts (p. 39). According to Gudkova (2003) a “speech

act is the unity of the social (objective) and of the individual (subjective) that contains a set of facts of linguistic and extra- linguistic nature" (p. 2).

Speech acts as a psychophysical process are regarded as the connection between the speaker (addressee) and the listener (the receiver), involving three components: *speaking (writing)*, *perception* and *understanding of speech (text)*. As part of society, and functioning in it, people are forced to get engaged in dialogue with others around them, strengthening their speech activity. Affecting the thoughts of the recipient at the time of the speaker's interpretation of statements, is one of the tasks of the speech act, representing the concord of message transmission and common thoughts, as well as the unity of communication and synthesis. Speech acts as dialogue presuppose the establishment of communication between the interlocutors, the involvement of the interlocutor in the conversation, aiming at attracting his /her attention to a particular moment of the utterance. So, a speech act is an action performed by means of utterances.

It is worth mentioning that since the introduction of the speech act theory by John Austin, the concept has not received a distinct interpretation yet. "The theory of speech acts starts with the assumption that the minimal unit of human communication is not a sentence or other expression, but rather the performance of certain kinds of acts [...]" (Searle, 1980, vii), which is composed of multiple, simultaneous speech acts- the central unit of communication.

L. Medvedeva (1998) regards a speech act as a model, a sample of a homogeneous group of speech acts, which are characterized by certain common features that reflect a particular aspect of human verbal communication (p. 40–47).

The definition of the speech act, proposed by Arutyunova (1990), emphasizes that a speech act needs such a specific feature as the illocutionary purpose, i.e. a "speech act is a basic (minimal) unit of linguistic communication, which is the product of the updating of a sentence for a specific communication situation and aims at achieving a certain illocutionary intention" (p. 136).

Bakhtin (1979) considers the utterance (speech act), as the main unit of speech, in contrast to a sentence, a statement that embodies the ideas, objectives and intentions of the speaker; it always involves communication, an active interlocutor and is caused by the change of speakers (p. 237–242).

Acknowledgment of the importance of speech acts which are, in fact, communicative acts expressing an intended language task, has highlighted the idea that language does more than describing reality. Kent Bach (1998) states "making a statement may be the paradigmatic use of language, but there are all sorts of other things we can do with words". He also thinks that basically any speech act infers "the performance of several acts at once, distinguished by different aspects of the speaker's intention" (p. 385).

Being identified as acts of communication, they represent definite attitudes. Furthermore, the types of the accomplished speech acts match the conveyed attitude. As it is known, the speaker generally presumes the hearer will definitely recognize his communicative intention, because they are both aided by the conditions in which the utterance occurs. "In many ways, it is the nature of the speech event that determines the interpretation of an utterance as performing a particular speech act" (Yule, 2003, 47–48).

All things considered, speech acts, representing acts of communication, will be successful only "if the audience identifies, in accordance with the speaker's intention, the attitude being expressed" (Bach, 1998, 385). More questions arise in connection with the determination of the characteristics inherent in speech acts. According to Bakhtin (1979), speech acts are marked by two main features (intentionally and convention), as they are "relatively stable thematic, compositional and stylistic types of utterances" (p. 242).

It is beyond doubt that the speech act theory has greatly contributed to the development of the philosophy of language. This theory validated an extensive range of meaningful language uses, it provided clear understanding of such fundamental matters like the distinction between the meaning of the message the speaker had in mind and its conventional meaning, the essence of reference and predication, as well as separating the semantic and pragmatic aspects of the communicated meaning and the scope of linguistic awareness.

It seems thought-provoking to investigate the constituent parts of speech acts. According to the Linguistic Encyclopaedic Dictionary, a typical speech act consists of three components: the *author of the text* (sender, addresser); the *text*; and the *recipient* (addressee) (p. 493).

Reflecting on the ratio of surface syntactic structures and their deep propositional value, König & Siemund (2007) claim that in many languages *three* basic sentence types- declarative, interrogative and imperative can be conventionally identified. They add that declarative sentences are used not only for such speech acts as asserting, claiming, stating, but also for accusing, criticizing, promising and guaranteeing. Moreover, all performative sentences belong to the declarative type. It seems obvious that for eliciting information, asking questions, introducing deliberations, etc. speakers use interrogative sentences. Imperative sentences are used for the following speech acts: orders, requests, suggestions, prescriptions, appeals, etc. (p. 276–727).

R. Janko (1999), however, came to the conclusion that in the Russian language there are *five* main sentence types which constitute a set of obligatory types of speech acts, mandatory in the sense that the majority of Russian sentences refer to one of these types, and only to one. They are: declarative sentences, questions, imperatives, exclamations and appeals. Janko assumes there may be other illocutionary functions that cannot be expressed grammatically, for example oaths, threats, complaints, and advice. They “parasitize” regular speech acts and become oaths and threats through appropriate vocabulary and semantic intonation (intonation of threats, complaints or reproaches) (pp. 45–53).

With reference to the linguistic essence of speech acts and regarding them as linguistic products we believe each type of speech acts has acquired its own logical form, specific components and a definite syntactic structure.

On actants

We dare consider each type of speech act (request, greeting, offer, apology, compliment, etc.) has a definite combination of actants. Any part of the sentence, indicating the person, the subject/object involved in the process, denoted by the verb is called *actant*. Different actants accomplish different functions with reference to the verb they are subordinated to.

In his article ‘Actants in Semantics and Syntax’ Igor Mel’cuk affirms that the concept of *actant* has been as well denoted as *argument* and *term*, it is fundamental to linguistic theory and has a similar significance in linguistic applications. Nevertheless, it is still not clear, and, subsequently, the debates concerning actants are rather ambiguous: “the concepts and the terms used are vague, the same concepts are designated by different terms and the same term is used for different concepts” (Mel’cuk, 2004).

Definitions of actants

The term *actant* is defined as follows: (1) Oxford Dictionary of English describes it as “A noun or noun phrase involved in the action expressed by a verb. (2) (in literary theory) a person, creature or

object playing any set of active roles in a narrative” (p. 16). Collins English Dictionary characterizes it as “A noun phrase functioning as the agent of the main verb of a sentence”. YourDictionary.com specifies it as “Any of the participants, such as the subject or object, in a grammatical clause”.

I. Mel’cuk states that the term *actant* was first introduced by L. Tesnière to represent the “main syntactic roles of nominals that directly depend on the Main Verb syntactically: Subject, Direct Object and Indirect Object (the semantic dimension being ignored). (Mel’cuk, 2004)

According to Tesnière, the *actant* is a syntactic- semantic concept defined in relation to the verb. He assumed that the verbal nucleus of a sentence signified a sort of drama in the theatrical meaning, or a process conveyed by a verb whose dependents are substantives, i.e. the actants are considered as components that accomplish or are subjected to an act; and adverbs, i.e. circumstances of time, place, purpose, and cause in which the act happens- “circumstantials”. Tesnière considered that the actant describes a syntactic unit that is formal in character, however having a distinctive relationship to the predicate and the circonstants. So, an actant designates persons or things directly involved in the process, and syntactically the determinants required by the verb and dependent, through form restrictions.

It seems likely that in modern structural linguistics actants are the people or objects participating in a process. They are expressed by nouns and directly subordinate to a verb. Levitski (1995) writes that by nature actants are quite varied. This fact is directly related to the number of actants in the verb node. Consequently, the quality of actants is indispensable in the complete structure of the verb node. In most languages the most general structural model of a simple sentence is the NV model, which is a structure consisting of nominal and verbal components (p. 91).

According to Aliyeva (2016) if a sentence has got a three actant verb, then it will contain three types of actants, being given ordinal numbers: *the first, the second, the third* ... actant. This ordinal number cannot be bigger than the number of actants of the given verb, i.e. “a verb without actants cannot manage actants, one actant verb cannot have the second actant, two actant verb cannot have the third actant, etc.” She also affirms that “the first actant can be found in sentences that include one, two and three actants, the second actant can be found in sentences having two and three actants, and the third actant can only be found in sentences with three actants. Semantically, the first actant is the one that performs an action. It is the subject in traditional grammar”.

In other words the term *actant* (i.e. “that accomplishes or undergoes the action) refers, in semiotics, to the great functions of roles occupied by the various characters of a narrative, be they humans, animals, or simple objects. In the initial state of the Greimassian theory, these functions form three sets: Subject–Object, Sender–Receiver, Helper–Opponent (Vanderveken, 2000, 505).

Linguists distinguish two types of actants in the sentence: *semantic* and *syntactic*. In Mel’cuk’s (2004) view the distinction between these types of actants was set up “in the earliest publications of the Moscow Semantic School, later being used, in an explicit form, in Meaning-Text theory and, more exactly, in the writing of Explanatory Combinatorial Dictionaries of Russian and French. Furthermore other linguists suggested different terms for the same phenomena, e.g. “*Argument Structure* refers rather to (the set of) semantic actants, *Grammatical Relations* or *Grammatical Functions* to (different types of) syntactic actants”.

Semantic actants represent fragments of semantic structure, filling its valence; they are the ones performing the action, suffering the action, and for whose benefit or detriment the action is being performed. So, semantic actants depend on the semantic valence of the verb, being linked directly to the verb and forming syntactically related situations.

Actants can be also differentiated syntactically by the type of language and the received identifying mark, i.e. they represent the corresponding fragments of a syntactic structure. In further semantic theories, the concept becomes exclusively semantic; the actant denotes a person or thing engaged in the process and playing a "role" according to the ratio of the process and to other actants. *The actant is defined and does not exist except by means of the semantic "role" played in the actantial process.*

Depending on the connection with the verb semantic actants are divided into *obligatory* and *facultative*. While determining the properties and attributes of obligatory actants, we have considered the works of the following linguists: T. Dorofeeva, I Boguslavsky, E. Paducheva and others. On the basis of the linguistic sources under research we can conclude that the semantic structure is an integral part of the obligatory actants. Obligatory actants may be characteristic of all tokens (i.e. verbs); they are considered an absolutely permanent property of the token that is realized in speech, with all its forms. Accordingly, obligatory actants should be considered of primary importance, because they are not dependent on the context and the basic characteristic of sentence structure. (Stepanova & Helbig, 176–177)

In opposition to obligatory actants, we identify *facultative* ones. Helbig, considers facultative actants as part of the proposition on the 'deep structure level', and thus they fall within the valence of the verb. (Helbig, as cited in Fink, 1997, 33–34)

The term "valence" is one of the relatively few terms in the history of linguistics, borrowed from a comparatively distant from the linguistics field – chemistry, where it refers to the ability of an atom to form chemical bonds. Tesnière introduced the term valence into linguistics. In Tesnière's structural sentence analysis, the verb is considered as the starting point, while actants and circonstants are considered immediate subordinates of the verb (Tesnière 1959, 103). S. D Katznelson describes valence as a property of the word to realize itself in the sentence, to get engaged in certain combinations with other words. (Katznelson, 1948, 114–134)

In Kibardina's (1986) opinion, the mandatory statute of actants depends on the number possessed by a particular verb. The valence structure of poly-actantial verbs is usually not fully realized, the degree of its implementation depends on a number of factors, which include the verb semantics, the communicative setup of the sentence, frequency of using a certain sentence model in language (pp. 94–100).

The valence properties of the verb determine its belonging to the semantic types of verbs, characterized by the general valence structure. Specific verbs can modify this structure; depending on the semantic components included in their meaning. To put it more pointedly, if the omission of (elimination) of the analysed word leads to grammatical incorrectness of the sentence, then this part of the sentence is an obligatory actant. Facultative actants, if omitted, do not affect the correctness of the sentence, but they complement the meaning of the verb, and can be restored from the context, as they are bound valence verbs. In addition, valence is not just a sum of connected elements; it is rather a relationship of dependence and close attraction.

Methods

During our research we have used the following methods:

- *The descriptive method* to explain and describe the notions of speech acts, actants, obligatory actants, facultative actants and valence.
- *The comparative method* to study and compare the definitions of the above-mentioned terms, aiming at identifying the peculiarities of the given terms in different languages.
- *The functional method* defined the role and the function of obligatory and facultative actants for the transference of certain content.

Results

The topic of our extensive investigation is *Typology of speech acts from the perspective of the correlation between obligatory and facultative actants*. The present paper is a first attempt to investigate two theories (speech act theory and the theory of actants), analyse them and draw certain conclusions. We are aware that there is still much to research in the hope to come with an original taxonomy of speech acts from the viewpoint of their actants. However, we have come to the following results so far.

Let us consider certain types of speech acts in terms of obligatory and facultative actants. For instance, we will provide some examples of directives, i.e. speech acts used by the speaker in order to make the listener do something by means of orders, demands, requests, pleas, invitations, advice, guidance, instructions, questions, etc. We would like to highlight the idea that Russian requests are quite imposing to a foreigner.

1. For example in the speech act: *Купи хлеба*. [Buy some bread.] all the actants are obligatory. In case one of the actants is excluded, the meaning is lost.
Still, the specificity of the Russian language can be observed in the fact that the speech act (in our case a request) can be doubled by several facultative actants expressed by action (movement) verbs. *Пойди, сходи, купи хлеба*. [Do go and buy some bread.]
2. Another example: *Убери книги со стола*. [Take the books away from the desk.]
Russian speakers would also add possessive pronouns, which in fact are not required, as without them the meaning of the sentence will not change. Let's study another variant of the sentence: *Да убери же ты свои книги*. [Take the books away, will you? / Do take the books away]. The actants *убери* and *книги* are obligatory, while the others are facultative, as they do not influence the meaning of the sentence and the speaker could perfectly do without them.
3. In the directive *Это надо знать*. [You should know it.] all actants are obligatory. This structure, by means of which this content is expressed, is a structure- transformer also comprising facultative actants. *Как, неужели ты этого не знаешь?* [How come you don't know it?]

The peculiarity of the Russian language lies in the fact that, for instance, one request is doubled by facultative actants. For example, an invitation or a speech act with a different illocutionary purpose that has the form of a question: *Ты идешь на работу?* [Are you going to work?] requires as answer the obligatory actants YES or NO. In Russian speech acts, the speakers would more frequently use the model: words/ sentences plus repetition. *Да, иду. Нет, не иду*. [Yes, I'm going. /Yes, I am. or No, I am not going./ No, I 'm not.]

Conclusions

Undoubtedly, speech acts have become an imperative and essential part of everyday life in all languages. Among the numerous definitions of speech acts, we consider that Arutyunova's (1990) definition better suits the topic of our research, as the speech act is regarded as a minimal unit of communication, being the product of the changing in a sentence for a definite communication situation that aims at attaining a definite illocutionary intention. We have also characterised the differentiating features of the notion speech act. It is incontestable that some speech acts necessitate the compulsory presence of aspects of the addresser and/or addressee, of the illocutionary verb, or of certain words. For instance, from the provided examples, the reader can easily understand that in the Russian language the requests are quite direct; they seem less polite than English requests, even when softened by the word 'please', be it placed at the beginning or the end of the sentence.

It is evident there are practically no fundamental works concerning the structure of speech acts from the perspective of obligatory and facultative actants. We support the concept that in particular sentences all the constituent actants are obligatory; otherwise the intended meaning of the statement is lost. At the same time, the facultative components of certain sentences do not change the meaning of the statement, thus the communicated message is perfectly clear to the interlocutors. It is worth mentioning that in the Russian language there are occurrences when, for example, in the speech act of request the phenomenon of doubling the actants occurs. From example 1 mentioned above, we draw the conclusion that facultative actants can also be duplicated by action verbs.

Having studied a number of researches on the topic, we have presented several characteristics of the terms actant, obligatory actants, facultative actants and valence.

Specific examples of several Russian speech acts have been shown, as well as their structure in relation to obligatory and facultative actants. We intend to continue researching this direction aiming at juxtaposing the data from fundamental sources with the structure of speech acts in Russian, and in other languages (Romanian and English).

We dare consider that the topic of our investigation could be of interest to the researchers studying and analysing speech acts, their components, meanings, etc., from the perspective of the Russian language, as well as for the comparative study of languages.

The prospects for further exploration of speech acts are seen as follows. First, we intend to create a classification that reflects the speaker's intentions in the discourse; secondly, in the emphasis of the invariant structures representing speech acts; and thirdly, in establishing the correlation of obligatory and facultative actants in the construction and functioning of speech acts.

References

- Actant. (n.d.) in Collins English Dictionary. Retrieved from <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/actant>
- Actant. (n.d.) in YourDictionary.com. Retrieved from <http://www.yourdictionary.com/actant>
- Aliyeva, N. (2016). Position of the Actants and the Circonstants. *International Journal of Science and Research (IJSR)* ISSN (Online): 2319-7064, Volume 5 Issue 2, February 2016, Retrieved from <https://www.ijer.net/archive/v5i2/NOV161547.pdf>
- Austin, J. L. (1962). *How to do things with words*. Cambridge Ma, Harvard University Press.
- Bach, K., (1998). *Routledge Encyclopedia of Philosophy. Philosophy of Language*. Retrieved from: <http://www.ucd.ie/artspgs/meaningthree/PhilosophyofLanguage.pdf>
- Crystal, D. (1999). *The Penguin dictionary of language*. Second Edition, Penguin books
- Fink Stefan R. (Ed.) (1997). *Aspects of a pedagogical grammar based on case grammar and valence theory*. Max Niemeyer Verlag, Tübingen
- König, E., & Siemund, P. (2007). Speech act distinctions in grammar. In Shopen, T. (Ed.) *Language typology and syntactic description*. Cambridge. Cambridge University Press.
- Levinson, S. (1987). *Pragmatics*, Cambridge. Cambridge University Press
- Levitski, Y. (1995). *From statement to sentence. From sentence to statement*. Perm
- Mel'cuk I. (2004). Actants in semantics and syntax. *Linguistics*. Volume 42, Issue 2, Pages 247–291, ISSN (Online) 1613–396X, ISSN (Print) 0024–3949, Retrieved from <https://doi.org/10.1515/ling.2004.009>
- Soanes, C., Stevenson, A. (2003). *Oxford Dictionary of English*, second edition, Oxford: Oxford University Press
- Peccei, J. (1999). *Pragmatics. Language workbook*. Hudson, R. (Ed.). London, New York: Routledge Taylor & Francis Group
- Reinach, A. (1913). *Zur Phänomenologie des Rechts. Die apriorischen Grundlagen des bürgerlichen Rechts*. München. KöselVerlag
- (1953). Searle, J., Kiefer, F., Bierwisch, M. (Eds.) (1980). *Speech act theory and pragmatics*. Dordrecht: Holland. D. Peidel Publishing Company
- Searle, J. (1969). *Speech acts: an essay in the philosophy of language*. Cambridge: Cambridge University Press
- Searle, J. (1968). Austin on locutionary and illocutionary acts in Rosenberg J. & Travis Ch. (Eds.). *Readings in the philosophy of language*. New Jersey Prentice Hall
- Tesnière L. (1959). *Eléments de syntaxe structurale*. Paris

- Vanderveken, Ch. (2000). Actant. In *Encyclopedia of Contemporary Literary Theory: Approaches, Scholars, Terms* Makaryk, I. (Ed.). Toronto Buffalo London. University of Toronto Press
- Yule, G. (2003). *Pragmatics*, Oxford. Oxford University Press
- Арутюнова, Н. Д. (1990). Речевой акт. / *Большой Энциклопедический Словарь*. Под ред. Ярцевой, В. Н. Москва: Языкознание
- Бахтин М. М. (1979). *Эстетика словесного творчества*. Москва. Искусство
- Богусловский И. М. (1985). *Исследования по синтаксической семантике сферы действия логических слов*. Москва: Наука
- Гудкова В. Б. (2003). *Металингвистическое описание речевого акта в художественной литературе*. Автореферат на соискание ученой степени кандидата филолог.наук. Самара.
- Зимняя И. А. (1985). *Психологические аспекты обучения говорящих на иностранном языке*. Москва: Просвещение
- Кацнельсон С. Д. (1948). О грамматической категории // *Вестник Ленинградского университета*. № 2. С. 114–134
- Кибардина С. М. (1986). Распространители в структуре предложения. (К вопросу о реализации валентности глагола) // *Единицы языка в коммуникативном и номинативном аспектах: межвуз. сб. науч. тр. Ленинград*. С. 94–100.
- Лингвистический энциклопедический словарь*. (1990). Под ред. Ярцевой, В. Н.. Москва: Советская энциклопедия
- Медведева, Л. М. (1998). О типах речевых актов // *Вестник Харьковского университета*. № 2. С. 40–47
- Степанова, М., Хельбиг, Г. (1978). *Части речи и проблема валентности в современном немецком языке*. Москва
- Янко Р. И. (1999). О коммуникативных стратегиях в русском языке. // *Вопр. языкознания*. № 2. С. 45–53. Москва

KOMUNIKĀCIJA INTERNETĀ: SAIKNE UZ AUTORDARBU KĀ IZŅĒMUMS NO AUTORTIESĪBU AIZSARDZĪBAS

COMMUNICATION ON THE INTERNET: LINKING TO THE COPYRIGHTED WORK AS AN EXCEPTION FROM THE COPYRIGHT PROTECTION

Ingrīda Veikša, Dr.iur.,
Biznesa augstskola Turība, Latvija

Abstract

Communication nowadays very often and actively takes place over the Internet (or world wide web). Huge amount of original works created by creative people – songs, literary works, films, scientific articles, visual works, photography, etc. are made available on the web. With the development of technologies, the use of copyrighted works on the Internet is becoming increasingly wider.

When the researcher in his study refers to another author's work, which is available on the web, in addition to the author's name and title of the work, he can create an electronic link to this work. Creation of such a link is a common practice and is in full compliance with law. However, there are cases where researcher quotes the work, gives the reference to the author and create a link, but it turns out that this work has been made available on the web without permission of its author.

European Court of Justice has adopted a number of judgments on compliance of linking with EU legislation, but there is still no clarity. Therefore, a number of national legislators have begun to draw up legislation to solve this problem. This study aims to establish a new legal framework for the exception from copyright law which would allow to build links to copyrighted works on Internet. The comparative method will be used to compare different regulation in national legislative acts and analytical method to analyse rulings of the ECJ and regulation of Directive 2001/29 / EC.

Research question: under what circumstances the act of linking to a copyrighted work on the Internet should constitute infringement of the right of making it available?

Keywords: copyright, Internet, linking

Ievads

Komunikācija mūsdienās ļoti bieži un aktīvi norit ar interneta (jeb vispasaules tīmekļa) palīdzību. Šai tīmeklī atrodas milzīgs apjoms radošo cilvēku radītu autordarbu – dziesmu, literāru darbu, filmu, zinātnisku rakstu, vizuālu darbu, fotogrāfiju u.tml. Vai visi šie darbi tur atrodas ar tā radītāju piekrišanu? Vai mēs drīkstam tos izmantot neierobežoti? Vai autors piekrīt savu darbu pieejamībai internetā? Kā tas bija agrāk, kā ir tagad?

Attīstoties tehnoloģijām, autordarbu izmantojums kļūst aizvien plašāks. Šodien vairs nav nepieciešams regulāri sēdēt bibliotēkā un izrakstīt citātus no grāmatām vai ar roku pārrakstīt garus fragmentus no citu autoru darbiem izmantošanai savā autordarbā. Šāda izmantošana ir atļauta un nepieciešama gan skolēnu, gan studentu, gan zinātnieku mācību un pētniecības procesā.

Šodien mēs varam izstrādāt savu pētījumu, izmantojot zinātnieku darbus, kas iekļauti dažādās pieejamās datu bāzēs, kā arī elektroniski pieejamos žurnālos un citās vietnēs, kuras aizsniemt mums palīdz modernās tehnoloģijas, kuras parasti mēs saucam vienā vārdā – *internets*. Tas, vai darbs ir publicēts papīra formātā vai pieejams internetā, vairs nav svarīgi. Tā ir tikai izpausmes forma jeb materiālais nesējs, kas palīdz šo darbu sasniegt, apskatīt, izlasīt.

Ja pētījuma autors savā darbā atsaucas uz cita autora darbu, kurš pieejams internetā, tad papildus autora vārdam un darba nosaukumam viņš var izveidot elektronisku sasaisti ar šo darbu (šajā rakstā turpmāk – *saikne*). Šādas saiknes izveidošana ir parasta prakse, kas pilnībā atbilst gan nacionālajiem, gan starptautiskajiem tiesību aktiem. Uz tā uzklikšķinot, lasītājs tiek novirzīts uz citu vietni internetā, kur viņš intereses gadījumā var turpināt lasīt šo avotu.

Taču nereti ir sastopami gadījumi, kad pētījuma autors atrod internetā darbu, citē to un dod uz to atsauci, ievieto saikni, taču izrādās, ka šis darbs ir padarīts pieejams internetā bez autora atļaujas. Secīgi – ja darbs nav atzīstams par likumīgi ievietotu, tā turpmākā izmantošana radīs jaunus autora tiesību pārkāpumus. Šāda veida saikņu izveide notiek ne vien pētniecībā, bet ļoti plaši arī e-komercijā un citos izmantošanas veidos, kas bieži vien noved līdz strīdiem un pat tiesu procesiem.

Latvijas tiesību normās nav specifiska regulējuma saikņu izvietošanai, tādu nav arī lielā vairumā citu valstu. Atzīstot, ka šāda veida izmantošana notiek itin bieži un ka tiesību normās nav specifiski noregulēta šāda situācija, vairāku valstu tiesas vērsās ar prejudiciālu jautājumu Eiropas Savienības Tiesā, lūdzot skaidrot, kā šādos strīdu gadījumos pieņemt taisnīgus un tiesiskus nolēmumus. Eiropas Savienības Tiesa ir pieņēmusi vairākus spriedumus par saikņu veidošanas atbilstību ES tiesību aktiem, bet skaidrība vēl joprojām nav iegūta. Tāpēc vairāku valstu likumdevēji ir uzsākuši izstrādāt tiesību aktus, lai šo problēmu atrisinātu.

Arī Starptautiskās intelektuālā īpašuma aizsardzības asociācijas (AIPPI)⁵ vispasaules kongresā 2016. gada oktobrī tika skatīts šis jautājums, un dažādu valstu pārstāvji izteica dažādus viedokļus, gatavoja ziņojumus par savas valsts nostāju šajā jautājumā, kā rezultātā tika izstrādāta rezolūcija (AIPPI, 2016) par šī izmantošanas veida turpmāko attīstību nākotnē.

Šī pētījuma mērķis ir izveidot jaunu tiesisku regulējumu autoru mantisko tiesību izņēmumam, kas atļautu internetā veidot saiknes uz autordarbiem.

Lai šo mērķi sasniegtu, ir jāveic šādi uzdevumi:

- izpētīt izņēmumu veidošanas iespējamību atbilstoši Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvas 2001/29/EK (2001. gada 22. maijs) par dažu autortiesību un blakustiesību aspektu saskaņošanu informācijas sabiedrībā (turpmāk – Direktīva 2001/29/EK) noteikumiem;
- analizēt Eiropas Savienības Tiesas (turpmāk – EST) pieņemtos nolēmumus par saikņu veidošanu internetā;
- iepazīties ar citās valstīs jau pieņemtajiem tiesiskajiem regulējumiem attiecībā uz tiesību ierobežojumiem;
- izstrādāt projektu jaunam tiesību izņēmuma regulējumam Latvijas autortiesību likumā.

Tiks izmantota salīdzinošā metode, lai salīdzinātu dažādu valstu regulējumu, un analītiskā metode, lai izanalizētu EST nolēmumus un Direktīvas 2001/29/EK noteikumus. Pētījuma jautājums: kādos apstākļos tiek pārkāptas autora ekskluzīvās tiesības padarīt darbu pieejamu internetā, izveidojot uz šo darbu saikni no citas interneta vietnes?

⁵ Starptautiskā intelektuālā īpašuma aizsardzības asociācija, kas pazīstama kā AIPPI (Association Internationale pour la Protection de la Propriété Intellectuelle), ir pasaulē vadošā starptautiskā organizācija, kuras darbība galvenokārt veltīta intelektuālā īpašuma aizsardzību regulējošo tiesību normu attīstībai un uzlabošanai. Tā ir politiski neitrāla bezpeļņas organizācija, kas atrodas Šveicē, tai ir vairāk kā 9000 biedru no vairāk kā 100 valstīm. Pieejams: <http://aippi.org/>

1. Autora ekskluzīva Tiesība padarīt darbu pieejamu internetā

Saskaņā ar Latvijas *Autortiesību likuma* (Saeima, 2000) noteikumiem gan uz publicētu materiālu, gan internetā pieejamu materiālu ir jādod atsauce, to izmantojot savā darbā (19. pants). *Autortiesību likums* prasa norādīt autora vārdu un darba nosaukumu (21. pants), atgādina par nepieciešamību ievērot autora personiskās tiesības (20. pants), kā arī izvērtēt, vai šādi izmantojot netiek nepamatoti ierobežotas autora likumīgās intereses (18. pants).

Autoram ir ekskluzīvas tiesības izlemt, vai viņa darbs tiks vai netiks padarīts pieejams internetā. *Autortiesību likums* nosaka, ka autoram starp citām tiesībām ir noteiktas arī tiesības padarīt darbu pieejamu sabiedrībai pa vadiem vai citādā veidā tādējādi, ka tam var piekļūt individuāli izraudzītā vietā un individuāli izraudzītā laikā⁶. Šī ir visjaunākā tiesība, kas radusies līdz ar informāciju tehnoloģiju attīstību, kad skatītājs pats savā datorā vai citā sevis izvēlētajā ierīcē var izvēlēties laiku un vietu, kad noklausīties dziesmu vai apskatīties fotogrāfiju vai filmu.

Vairākām radošo personu un industriju grupām ar likumu ir garantētas ekskluzīvas tiesības savus darbus vai blakustiesību objektus padarīt pieejamus sabiedrībai pa vadiem vai citādā veidā tādējādi, ka tam var piekļūt individuāli izraudzītā vietā un individuāli izraudzītā laikā: autoriem (15. panta pirmās daļas 7. punktā), izpildītājiem (48. panta trešās daļas 5. punktā), fonogrammu producentiem (51. panta pirmās daļas 2. punktā), filmu producentiem (50. panta 3. punktā) un raidorganizācijām (53. panta pirmās daļas 5. punktā).

2. Saikņu veidošanas dažādās formas

Saikne, kas aizved lasītāju no vienas vietnes tīmeklī uz citu vietni, tiek saukta par *hipersaiti*. Viena vārdnīca paskaidro, ka *hipersaite* ir "hipertekstu sistēmās pasvītrots vai kā citādi izcelts vārds vai frāze, uz kura novietojot kursoru un noklikšķinot peli, displeja ekrānā tiek parādīts kāds cits dokuments" (Spektors, 2001). Cita vārdnīca papildus paskaidro, ka *hipersaiti* bieži dēvē arī par *enkuru* (Tilde, 2009). Ir iespējams izveidot gan vienkāršo, gan dziļo *hipersaiti*, iespējams saikni veidot arī "iekadrēšanas" vai "iekļaušanas" formā (AIPPI, 2016, 10–13):

- hipersaite (angliski – *hyperlink*) ir adrese, kas aizved lasītāju no vienas interneta vietnes uz citu, ja viņš uz tās noklikšķina vai novieto datora kursoru. Sekojot hipersaitei, lasītājs var tikt novirzīts uz interneta vietni, kurā ir padarīts pieejams ar autortiesībām aizsargāts darbs. Hipersaite var būt gan tekstuāla, gan grafiska;
- dziļā saite (angliski – *deep linking*) ir pilnā adrese uz citas interneta vietnes tālākajām lappusēm, kad lasītājs tiek novirzīts tieši uz darbu, nevis tikai uz vietnes pirmo lappusi. Dziļā saite ir viens no hipersaites veidiem;
- iekadrēšana (angliski – *framing*) ir citā interneta vietnē esoša darba ierāmēšana pirmās interneta vietnes lapā nodalītā rāmī. Iekadrēšana notiek, sadalot lapas ekrānu vairākās daļās, un katrā no šīm daļām var attēlot saturu neatkarīgi no citām daļām. Šādi autordarbs netiek reproducēts uz pirmās lapas servera, bet lasītājs, kurš lasa pirmo lapu, piekļūst otras lapas saturam;
- iekļaušana (angliski – *embedding*) ir citā interneta vietnē esoša darba iekļaušana pirmajā interneta vietnē, to nenodalot no pārējā lapas satura. Pirmajā lapā iespējams redzēt otrās vietnes saturu (autordarbu) tādā veidā, it kā tā būtu daļa no pirmās vietnes lapas satura. Tāpat kā *iekadrēšanas* gadījumā, arī *iekļaušana* tiek nodrošināta, nosūtot darbu tieši no otras vietnes servera.

⁶ 15. pants. Autora mantiskās tiesības: (1) Autoram, izņemot datorprogrammas vai datu bāzes autoru, attiecībā uz sava darba izmantošanu ir šādas izņēmuma tiesības: [...] 7) padarīt darbu pieejamu sabiedrībai pa vadiem vai citādā veidā tādējādi, ka tam var piekļūt individuāli izraudzītā vietā un individuāli izraudzītā laikā.

Nevienā no šiem gadījumiem netiek pārkāptas autora ekskluzīvās tiesības uz darba reproducēšanu, jo netiek veidotas kopijas no darba, kas atrodas citā interneta vietnē. Tā vietā tiek izveidota saikne uz šo otro vietni, kas atļauj pirmās vietnes lietotājam piekļūt darbam otrajā vietnē. To var izdarīt divos veidos:

- 1) vai nu norādot adresi vai pilno adresi (ar hipersaiti vai dziļo saiti);
- 2) vai attēlojot šo darbu uz ekrāna: to "iekadrējot" vai "iekļaujot" pirmās interneta vietnes lapā.

Pirmajā gadījumā saikne vienmēr ir lietotāja aktivizēta – lasītājs uzklikšķina uz adreses un piekļūst darbam, kas atrodas citā lapā. Turpretī – otrajā gadījumā lasītājs bez aktīvas līdzdalības piekļūst darbam, kas atrodas citā lapā – to nodrošina serveris automātiski. Tātad – "hipersaite" un "dziļā sasaiste" vienmēr ir lietotāja aktivizēta darbība, bet "iekļaušana" un "iekadrēšana" tiek nodrošināta automātiski. Visos šajos gadījumos darbs, kas atrodas uz servera, netiek ne pārvietots, ne kopēts. Tas tikai tiek sasaistīts ar citu tīmekļa lapu. Šis darbs no citas lapas tiek nosūtīts tieši uz to lapu, kuru lasa lasītājs. Citiem vārdiem sakot, – tas ir lietotāja interneta pārlūks, kas "saliek" abas lapas kopā un izveido starp tām savienojumu. Lai gan parastam lasītājam (pirmās lapas lietotājam) šādas tehniskās nianse nešķiet svarīgas, viņš tās var pat nepamanīt, tomēr šādi viņš var piekļūt darbiem, kas ir padarīti pieejami citās lapās – vienalga ar vai bez autora atļaujas (AIPPI, 2016, 14).

Ja pirmajā gadījumā šāds lietojums varētu atbilst tiesību izņēmumu principiem, tad otrajā gadījumā tas noteikti pārkāpj pieļaujamās robežas. Šajā vietā darbs ir juristiem, lai piedāvātu likumdevējam izveidot tiesisko regulējumu, kas nodrošinātu:

- lietotājiem iespējas veidot saiknes uz internetā pieejamiem darbiem, nepārkāpjot tiesību izņēmuma robežas;
- autoriem un citiem tiesību īpašniekiem tiesības saņemt atlīdzību par darbiem, kuri tiek lietoti, pārkāpjot tiesību izņēmuma robežas.

Nav pamata uzskatīt, ka tiek pārkāptas autora ekskluzīvās tiesības "padarīt darbu pieejamu sabiedrībai", izveidojot saikni no vienas interneta vietnes uz autordarbu citā vietnē, ja autordarbs tajā ir ticis padarīts pieejams ar autora atļauju un ja to aktivizē pats lasītājs. Turklāt – nav atšķirības, vai saikne tiek veidota hipersaites vai dziļās sasaistes formā.

Tomēr ir pamats uzskatīt, ka tiek pārkāptas autora ekskluzīvās tiesības "padarīt darbu pieejamu sabiedrībai", ja tiek izveidota saikne no vienas interneta vietnes uz autordarbu citā vietnē:

- ja darbs tiek padarīts pieejams sabiedrībai, izmantojot "iekadrēšanas" vai "iekļaušanas" formu;
- ja to veic persona, kura zina vai tai vajadzēja zināt, ka materiāls ir augšupielādēts (padarīts pieejams) bez tiesību subjekta piekrišanas, un viņa varēja saprātīgi rīkoties, lai novērstu šādu rīcību.

3. Eiropas Savienības Tiesas nolēmumi

Kamēr valstu likumos nav specifiska regulējuma šiem jautājumiem, tad Eiropas Savienībā nacionālās tiesas vadīsies no EST nolēmumiem:

- ja ar autortiesībām aizsargāts darbs ir augšupielādēts tīmekļa vietnē ar autora atļauju, un šī vietne ir visiem publiski pieejama – hipersaites izveidošana uz šo darbu netiekts atzīta par "padarīt pieejamu" tiesību aizskārums, jo tādā veidā darbs netiek padarīts pieejams "jaunai sabiedrībai";
- ja ar autortiesībām aizsargāts darbs ir augšupielādēts tīmekļa vietnē ar autora atļauju, bet šī vietne nav visiem publiski pieejama (tiek prasīta reģistrēšanās, lai piekļūtu vietnei) – hipersaites izveidošana uz šo darbu visdrīzāk tiktu atzīta par "padarīt pieejamu" tiesību pārkāpumu, jo tādā veidā darbs ticis padarīts pieejams "jaunai sabiedrībai";

- ja ar autortiesībām aizsargāts darbs ir augšupielādēts tīmekļa vietnē bez autora atļaujas, hipersaites izveidošana uz šo darbu visdrīzāk tiktu atzīta par “padarīt pieejamu” tiesību pārkāpumu gadījumā, ja tīmekļa vietnes turētāji nodarbotos ar komerciālu darbību.

EST līdz šim par saiknēm uz autordarbiem internetā ir runājusi trijos savos nolēmumos. Divi pirmie nolēmumi (*Svensson* un *Best Water*) izveidoja jaunu tiesisku izpratni par tiesības “padarīt pieejamu sabiedrībai” būtību un tās izmantošanu. Tajos tika noteikts jauns ietvars šai tiesībai, nosakot, ka ik reizi ir jāizvērtē, vai ar saiknes palīdzību tiek sasniegta jauna sabiedrība (kurai tiesību īpašnieks iepriekš nebija atļāvis pieeju savam darbam) vai tā pati esošā (kurai jau tāpat šī pieeja bija atļauta). Pirmajā gadījumā “padarīt pieejamu” tiesība ir tikusi pārkāpta, bet otrajā – nē.

Trešais spriedums (*Sanoma*) nosaka, ka svarīga ir tīmekļa vietnes finansiālā darbība. Ja saikni nodrošina vietne, kas no savas darbības gūst finansiālu labumu, tad tās uzturētājiem vispirms ir jāpārliciecinās, vai autordarbs ir padarīts pieejams internetā ar autora atļauju. Taču, ja finansiāls labums netiek gūts, tad vietnes uzturētājiem ir tiesības nezināt par autordarbu ievietošanu internetā nelikumīgi (līdz brīdim, kamēr viņi par to tiek informēti). Tomēr šāds nolēmums var rosināt jaunu prejudiciālu jautājumu rašanos, lai noskaidrotu, kas tiek uzskatīts par finansiālu ieguvumu. (AIPPI, 2016)

Šobrīd EST izskata vēl vienu lietu (*Pirate Bay*), kas arī ir saistīta ar saikņu izveidošanu, šoreiz gan indeksēšanas un meklētājprogrammas nodrošināšanas formā.

Svensson (Zviedrija)

Svensson (C-466/12) lietā prasītāji bija žurnālisti, kas sarakstījuši rakstus, kuri tikuši publicēti laikrakstā un tā interneta vietnē. Otra interneta vietne (*Retriever Sverige*) nodrošināja saviem klientiem sarakstus ar dažādām saitēm, uz kurām uzklikšķinot viņi varēja piekļūt rakstiem citās interneta vietnēs. Ja klients uzklikšķina uz kādas no šīm saitēm, viņš nevar skaidri noteikt, ka viņš nokļūst tālāk uz citu interneta vietni, lai piekļūtu sev interesējošajam rakstam.

Žurnālisti vērsās Stokholmas tiesā ar prasību atzīt, ka otrai interneta vietnei viņiem ir jāmaksā atlīdzība, jo bez viņu atļaujas ir izmantojusi viņu darbus, padarot tos pieejamus saviem klientiem.

EST nosprieda, ka pārkāpums ir tad, ja autordarbam pēc uzklikšķināšanas uz saiknes var piekļūt jauna sabiedrības daļa, tātad tāda daļa, kuru nebija paredzējis tiesību īpašnieks. Šāda situācija var izveidoties gadījumā, kad saikne tiek dota uz kādu interneta lapu, kas nav pieejama visai sabiedrībai (piemēram – ir aizsargāta ar paroli). Šajā konkrētajā gadījumā EST secināja, ka, tā kā visiem interneta lietotājiem bija iespējams brīvi piekļūt otrajā lapā ievietotajiem darbiem, tad “jauna sabiedrība” netika pievienota. Tas nozīmē, ka sabiedrība, kurai bija iespējas piekļūt autordarbiem, bija tā pati, kurai jau bija nodrošināta piekļuve darbiem. Līdz ar to netika pārkāptas autoru ekskluzīvās tiesības “padarīt darbu pieejamu” sabiedrībai.

Šis spriedums gan izraisīja diezgan asu pretreakciju no starptautiskās literātu un mākslinieku asociācijas (ALAI). Asociācija uzskatīja, ka pareiza publiskošanas tiesību izmantošana saskaņā ar konvenciju “Par literatūras un mākslas darbu aizsardzību” (turpmāk – Bernes konvencija) (WIPO, 1886), Līgumu par ar tirdzniecību saistītajām intelektuālā īpašuma tiesībām (turpmāk – TRIPS) (PTO, 1994) nolīgumu, “Vispasaules intelektuālā īpašuma organizācijas Līgumu par autortiesībām” (turpmāk WCT) (WIPO, 1996) un Vispasaules intelektuālā īpašuma organizācijas (WIPO) Līgums par izpildījumu un fonogrammām (turpmāk – WPPT) nodrošina pietiekami plašu iespēju lietot brīvi dažādus saikņu veidus. Asociācija neapšaubā, ka hipersaitei uz tīmekļa vietnēm jābūt brīvai jebkurā gadījumā, tomēr uzskata,

ka autoriem jābūt iespējai atļaut vai aizliegt lietot savus autordarbus tādos saikņu veidos kā iekadrēšana vai iepludināšana. (ALAI, 2016)

Pilnīgi pretējās domās ir Eiropas Parlamenta deputāte Julija Reda, kura pārstāv Pirātu partiju. Viņa uzskata, ka šajā lietā EST demonstrēja labu tiesvedību, ka šīs tiesas atziņas ir “absolūti fundamentālas, lai varētu funkcionēt internets, un šādam nolēmumam ir jāaplaudē”. Spriedums, ka jebkādu saišu veidošana nav autortiesību aizskārums un ka autora atļauja tam nav nepieciešama, ir labs, bet nepietiek tikai ar *status quo* saglabāšanu. Ir nepieciešams arī grozīt likumus, lai pielāgotu lietas internetam (Reda, 2015).

Best Water (Vācija)

Best Water (C- 348/13) lietā EST sprieda analogiski – neanalizēja atkārtoti visus apstākļus un tiesību normas, ko tā darīja *Svensson* lietā, bet gan izdeva rīkojumu Vācijas tiesai, kā piemērot attiecīgo ES tiesību normu. Tiesa teica, ka tas, ko nosprieda *Svensson* lietā attiecībā uz “jaunu publiku”, attiecas arī uz iekadrēšanas saikņu veidu, kad citas lapas saturs tiek demonstrēts pirmajā lapā.

Prasītājs šajā lietā bija *Best Water International GmbH*, atbildētāji – *Michael Mebes* un *Stefan Potsch*. Vācijas tiesa jautāja, vai svešā tīmekļa vietnē publiskota sveša darba integrēšana savā tīmekļa vietnē iekadrējot to citā interneta vietnē, ir darba publiskošana, ja šis darbs tādējādi netiek publiskots jaunai sabiedrībai un publiskošana netiek veikta citā tehniskā veidā, kas atšķiras no sākotnējās publiskošanas? Prejudiciālu jautājumu EST iesniedza Vācijas tiesa *Bundesgerichtshof*.

EST norādīja, ka internetā brīvi pieejama autordarba ievietošana citā interneta vietnē ar saiti, izmantojot “iekadrēšanas” (*framing*) tehniku, nav uzskatāma par “publiskošanu sabiedrībai”, ja tādējādi darbs netiek padarīts pieejams jaunai sabiedrībai vai, ja publiskošana netiek veikta citā tehniskā veidā, kas atšķiras no sākotnējās publiskošanas.

Sanoma (Nīderlande)

Jaunu izpratni par saikņu būtību un lietošanu EST izveidoja, pieņemot spriedumu *Sanoma* lietā (C-160/15). Šajā lietā EST ar prejudiciālu jautājumu vērsās Nīderlandes Augstākā tiesa, lūdzot izlemt, vai tas ir autortiesību pārkāpums, ja tiek izveidota saite uz trešās puses vietni, kas ir brīvi pieejama, bet kurā ar autortiesībām aizsargāts darbs ir augšupielādēts bez autortiesību īpašnieka piekrišanas.

Žurnāla *Playboy* izdevniecība *Sanoma* cēla prasību Amsterdamas tiesā, norādot, ka ir pārkāptas gan izdevniecības, gan fotogrāfa *C. Hermès* autortiesības, jo viņa fotografētie darbi bija bez atļaujas redzami citā interneta vietnē *GeenStijl*. Taču šī otra interneta vietne norādīja, ka fotogrāfijas tikai ir redzamas šai vietnē, bet tajā neatrodas – tās bija tikai iekadrētas no citas vietnes *Filefactory.com*.

EST nosprieda, ka, pirmkārt, ir jānoskaidro, vai šīs saites ir izveidotas ar vai bez peļņas gūšanas mērķi. Ja tas nav peļņas gūšanai, tad jānoskaidro, vai persona nezināja vai nevarēja saprātīgi zināt par šo darbu ievietošanu interneta vietnē bez autora atļaujas. Taču, ja saikne ir izveidota ar peļņas gūšanas mērķi, tad tas bija noteikti jānoskaidro pirms saites ievietošanas, un šādā gadījumā tas būs tiesību pārkāpums.

EST atbildes *Sanoma* lietā parāda, ka hipersaišu tiesiskais statuss ir neskaidrs. Saskaņā ar Eiropas autortiesību noteikumiem hipersaite uz nelegālu saturu principā nav kvalificējama kā “publiskošana”. Tomēr, ja persona, ievietojot hipersaiti, zināja vai tai būtu vajadzējis zināt par trešās puses ievietotā satura nelikumīgo raksturu, hipersaites ievietošana kļūst par autora ekskluzīvo tiesību izmantošanu, un tāpēc to var aizliegt. Lai gan šo pieņēmumu var atspēkot, tomēr spriedums *Sanoma* lietā var radīt nopietnas sekas komerciālo tīmekļa vietņu operatoriem kopumā un ziņu kanāliem it īpaši. Šis spriedums arī iezīmē jaunu izpratni jēdzienam “padarīt pieejamu”, jo tas kļūst atkarīgs no subjektīviem

apstākļiem, piemēram, lietotāju komerciālajām interesēm un viņu faktisko vai domājamo informētību materiāla avotu. (Jehoram, 2016)

Šis spriedums nozīmē, ka turpmāk visiem komersantiem, kā arī jebkurai citai personai, kas nodarbojas ar saimniecisko darbību, pirms saiknes ievietošanas “iekadrēšanas” vai “iekļaušanas” formā būs nepieciešams veikt rūpīgu pārbaudi, vai darbi internetā ir ievietoti (padarīti pieejami sabiedrībai) ar autoru piekrišanu. Turpretī personas, kas no tā negūst finansiālu labumu (piemēram, sociālo tīklu lietotāji), varēs iekadrēt un iekļaut jebkādu autordarbus no jebkādām lapām bez ierobežojuma.

Pirate Bay (Nīderlande)

Nīderlandes tiesa vaicāja EST vēl vienu prejudiciālo jautājumu (*Pirate Bay* lietā), kurā tika skarta līdzīga problemātika kā *Svensson* un *Sanoma* lietās. Tomēr, ja iepriekšējās lietas attiecās uz internetā jau pieejamu darbu atkārtotu izziņošanu (communication), ko tiešsaistē veica pats satura veidotājs, tad *Pirate Bay* lieta attiecas uz sākotnējo izziņošanu (communication) vienādranga (*peer-to-peer*) tīklā. Lietas būtība bija šāda: Nīderlandē dibināts fonds *Stichting Brein*, kura galvenais mērķis ir apkarot ar autortiesībām un blakustiesībām aizsargātu darbu nelikumīgu izmantošanu, vērsās tiesā ar prasību pret interneta pakalpojumu sniedzējiem *Ziggo BV* un *XS4ALL Internet BV*, kuri ir divi nozīmīgākie interneta pieslēguma pakalpojumu sniedzēji Nīderlandes tirgū. Prasītājs lūdza tiesu uzdot abiem atbildētājiem liegt to klientiem piekļuvi tīmekļa vietnei *The Pirate Bay*⁷, kas ir datņu kopīgošanas rīks vienādranga tīklā⁸.

Ģenerālvokāts Macejs Špunara (*Maciej Szpunar*) ieteica tiesai lemt, ka ar datņu kopīgošanu (*file-sharing*) interneta vietne *The Pirate Bay* veica darba padarīšanu pieejamu sabiedrībai. “Ja operators mājas lapā rada iespēju, indeksējot un nodrošinot meklētājprogrammu, atrast autordarbus, kas pieejami koplietošanas tīklā, tā uzskatāma par izziņošanu sabiedrībai,” teica advokāts. (WIPR, 2017) Ja interneta vietnes turētājs, indeksējot kopīgošanai vienādranga tīklā piedāvātās datnes, ir zinājis, ka darbs ir ievietots tīklā bez autortiesību īpašnieku piekrišanas, tad uzskatāms, ka viņš šo darbu ir padarījis pieejamu sabiedrībai (Špunara, 2017). Lai gan nolēmums šajā lietā vēl nav pieņemts, varam izdarīt dažādus secinājumus. Iespējams, ka tiesa nolems – ja interneta pakalpojumu sniedzējs nezināja par autordarba prettiesisku pieejamību internetā, uzskatāms, ka viņš nepadara darbu “pieejamu sabiedrībai” (jo to ir izdarījis pirmais autordarba ievietotājs internetā). Līdz ar šī sprieduma pieņemšanu būs vēl viens tiesību avots, kuru izmantot, lai izvērtētu saikņu būtību un to izmantošanas iespējas.

Dažādu valstu tiesiskajā regulējumā un doktrīnās ir ievērojamas atšķirības, runājot par autortiesību aizskāruma iespējamību saiknes izmantošanas gadījumos. Šobrīd attieksme pret hipersaišu izvietojumu un tā saistība ar tiesībām padarīt darbu pieejamu atšķiras dažādās valstīs lielā mērā. Tā kā visi jautājumi, kas saistīti ar internetu, viegli pārsniedz valstu robežas, tad būtu ļoti vēlama šī tiesiskā regulējuma harmonizācija vismaz Eiropas līmenī.

⁷ *The Pirate Bay* ir viena no kopīgošanas tīmekļa vietnēm, kurā ir ievietotas datnes, kas satur ievērojamākos un pazīstamākos skandārus un kinematogrāfijas darbus. Šī kopīgošana notiek bez maksas, un vairākums no minētajiem darbiem tiek kopīgoti, pārkāpjot autortiesības.

⁸ Vienādranga (jeb *peer-to-peer*) tīklā katra lietotāja dators (*peer*) ir ne tikai klients, kas saņem informāciju, bet arī serveris, kurā tā tiek glabāta un piedāvāta lietošanai citiem lietotājiem (*peer-to-peer*). Šādā tīklā nav centrālo serveru, tīklu veido vienīgi savstarpēji savienoti lietotāji, tajā ievietoto saturu ir grūti izdzēst, jo tas atrodas dažādos serveros, kas pieder dažādām fiziskām personām dažādās valstīs. Vienādranga tīkli tiek izmantoti dažādos veidos, piemēram, ziņapmaiņai tiešsaistē, telefonijai, programmatūras izplatīšanai, pat militārajām lietotnēm. Tomēr visplašāk tas tiek izmantots datņu kopīgošanai (*file-sharing*).

4. Saikņu veidošanas noteikumi citu valstu tiesību aktos

Hipersaites ir kļuvušas par galveno tehnoloģiju, ar kuras palīdzību internets funkcionē šodien, hipersaites regulāri tiek izmantotas internetā, tai skaitā jaunajos tiešsaistes pakalpojumos. Interneta attīstības gaitā datu saistīšana ir kļuvuši par būtisku komunikācijas formu, kas plaši tiek izmantota sociālajās platformās un jaunajos komunikāciju tīklos (no *Facebook* līdz *Twitter*). Tiesību normās trūkst skaidras norādes par šo jautājumu, nacionālie tiesneši un likumdevēji ir snieguši pretrunīgas atbildes uz jautājumu par to, vai interneta pakalpojumu sniedzēji un lietotāji var vai nevar brīvi lietot saistīšanas darbības internetā. Tāpēc ir nepieciešama precīza atbilde, lai pārliecinātos, ka tiešsaistes pakalpojumi tiek likumīgi piedāvāti internetā un ka tīmekļa lietotāji var baudīt vārda brīvību, ko internets vienmēr ir tiem nodrošinājis. Saiknes izveidošanas likumība būtu jāvērtē, ņemot vērā apstākli, vai šāda saikne var paplašināt potenciālo darba saņēmēju loku, padarot to pieejamu plašākam lietotāju skaitam, nekā tiesību subjekta paredzētais.

Vērtējot ar šādu (iedarbībā balstītu) pieeju, automātiski vajadzētu atbrīvoties no tehnoloģijās balstītas pieejas, kas ierosina izvērtēt saikņu izveidošanas likumību pēc to lietotās tehnikas (piemēram, "hipersaite" uz pirmo lapu vai "dziļā sasaiste"). Šo pēdējo metodoloģiju ir lietderīgi pielietot, izvērtējot cita veida autortiesību pārkāpumus, bet to nevajadzētu izmantot, novērtējot "padarīt pieejamu sabiedrībai" tiesību izmantošanā. Kad ir izdarīts secinājums, ka saistīšana tiešā veidā nepārkāpj autortiesības, nekā neliedz likumdevējiem ieviest konkrētus risinājumus, lai nodrošinātu ieinteresēto personu ekonomiskās intereses un nodalītu tās no gadījumiem, kad izrādās, saikņu veidošana kļūst par parazitisku līdzekli, lai izveidotu sistemātiskus komercpakalpojumus, izmantojot trešo personu ar autortiesībām aizsargātu saturu. (Arezzo, 2014)

Vispārīgs nosacījums ir, ka tiesību aktiem būtu jābūt tehnoloģiski neitrāliem, jo tehnoloģijas attīstās nesamērojami ātrāk kā tiesības. Līdz ar to var gadīties, ka kāds tiesību akts jau ir bezcerīgi novecojis tā pieņemšanas brīdī. Tomēr tehnoloģiski neitrāla pieeja, saskaņā ar kuru saiknes izveidošanu nebūtu jāuzskata par "padarīt pieejamu tiesību" pārkāpumu, neskatoties uz lielo vienprātību dažādu valstu doktrīnās, ir saņēmusi atšķirīgu attieksmi no šo valstu likumdevējiem. (AIPPI, 2016)

Autore piekrīt viedoklim, ka likumdevējam vajadzētu maksimāli distancēties no jebkādu konkrētu tehnoloģiju minēšanas tiesību aktā. Tomēr tas ne vienmēr tiek ievērots, un vairākos tiesību aktos Latvijā ir minēts, piemēram, jēdziens „internets”. Tas ir minēts arī *Elektronisko plašsaziņas līdzekļu likumā* (Saeima, 2010), kurā noteikts: "Šā likuma noteikumi ir piemērojami elektronisko plašsaziņas līdzekļu audiovizuālo programmu izplatīšanai *interneta* vidē..." (2. panta trešā daļa). Latvijas *Autortiesību likuma* veidotāji gan ir sekojuši ieteikumam izvairīties no tehnoloģiju minēšanas un jēdziena "interents" vietā ir veidojuši tā aprakstu: "padarīt darbu pieejamu sabiedrībai pa vadiem vai citādā veidā tādējādi, ka tam var piekļūt individuāli izraudzītā vietā un individuāli izraudzītā laikā" (piemēram, 15. panta pirmās daļas 7. punktā).

AIPPI 2016. gada laikā veica visaptverošu informācijas apkopošanu no daudzām pasaules valstīm, lai noskaidrotu esošo situāciju attiecībā uz saikņu izvietošanu. Kopumā tika saņemts 41 ziņojums no AIPPI nacionālajām un reģionālajām grupām, daži no tiem ietvēra problēmas skatījumu no dažādām industrijām. Tas nodrošināja pietiekami plašu materiālu, uz kura pamata varēja izdarīt nepieciešamos secinājumus. Šis informācijas apkopojums tika analizēts un secināts, ka šobrīd attieksme pret saikņu izvietošanas saistību ar tiesībām "padarīt darbu pieejamu sabiedrībai" ļoti lielā mērā atšķiras dažādās valstīs. Tā kā visi jautājumi, kas saistīti ar internetu, parasti sniedzas ārpus valstu robežām, tad tiesību normu saskaņošana šajā jomā būtu ļoti vēlama.

Tiesības “padarīt darbu pieejamu sabiedrībai” galvenokārt ir definētas ES valstīs saskaņā ar WCT 8. pantu. Taču daudzās valstīs šādas tiesības neeksistē. Tāpēc šajās valstīs informācija tika sniegta par analogām vai līdzīgām tiesībām, kas atbilst tai pašai tiesību būtībai. Kanādā, Japānā un ASV hipersaites parasti vispār netiek uzskatītas par publiskošanu sabiedrībai.

Apmēram 40% valstu uzskata, ka saikņu izvietošana uz autordarbiem būtu uzskatāma par publiskošanu (komunikāciju) sabiedrībai, 25% uzskata, ka tā nav. Vēl 25% valstu saka, ka tas atkarīgs no saiknes formas. Valstu uzskati dalās jautājumā par to, vai minētās četras metodes – “hipersaite” uz sākuma lapu, “dziļā sasaiste”, “iekadrēšana” un “iekļaušana” ir jāregulē atšķirīgi. Dažādu attieksmi atbalsta aptuveni 60% valstīs (AIPPI, 2016). Tomēr daudzās valstīs šobrīd nav nekāda regulējuma. Ir tikai dažas valstis, kurās regulējums ir iekļauts likumā vai likumprojekts ir sagatavots. Īpašus specifiskus risinājumus, ņemot vērā sistemātisku un nepārtrauktu hipersaišu izmantošanu, lai nodrošinātu komerciālos pakalpojumus tīmekļa lietotājiem, pieņēma Vācijas un Itālijas likumdevēji, kuri nesen nodrošināja vienu gadu ilgas blakustiesības preses izdevniecībām.

Itālija

Itālijas Elektronisko komunikāciju institūcija 2011. gadā izstrādāja “Rezolūciju par autortiesību aizsardzību elektronisko komunikāciju tīklos” (AGCOM, 2011). Tās autori ierosināja virkni pasākumu, kas paredzēti, lai cīnītos ar autortiesību pārkāpumiem tiešsaistē, izlases kārtībā izsūtīt izņemšanas pieprasījumus vai bloķējot piekļuvi mājas lapām, kurās atrodas nelikumīgi pieejami autordarbi. 2014. gadā Itālijas valdība izstrādāja likumdošanas aktu paketi, kuras mērķis, cita starpā, bija ieviest pasākumu kopumu, lai aizsargātu ziņu izdevējus, palielinot autortiesību aizsardzību žurnālistu rakstiem. Šajā projektā ir piedāvāts, ka gadījumā, ja žurnālists pieprasa savu autortiesību aizsardzību kādā noteiktā rakstā, tad jebkura šī raksta izmantošana, tai skaitā jebkāda agregācija vai indeksācija, ir pakļauta nosacījumam, ka jāatrod vienošanās starp tiesību īpašnieku un lietotāju (Arezzo, 2014, 854). Līdz ar to nav iespējama bez žurnālista piekrišanas arī nekādas saiknes izveidošana uz šo rakstu, kas, autoresprāt, ir nedaudz pārspīlēts, jo ierobežo sabiedrības iespējas uzzināt par šādu rakstu esamību.

Vācija

Arī Vācijas likumdevējs pastiprina žurnālistu aizsardzību un ierobežo saikņu lietošanu noteiktās formās. Vācijas *Autortiesību likums* (*Act on Copyright and Related Rights*, 1965) 2016. gadā tika grozīts, lai ieviestu jaunas sadaļas (jauni panti 87f–87h), tādējādi piešķirot preses izdevējiem ekskluzīvas blakustiesības komerciāli izmantot savu izdoto saturu. Šīs tiesības paredz viņiem vienu gadu tiesības aizliegt meklētājprogrammām un, it īpaši ziņu apkopotājiem, izmantot ziņu fragmentus bez licences saņemšanas. Līdz ar to tas pēc būtības izslēdz arī iespēju bez licences veidot saiknes “iekadrēšanas” vai “iekļaušanas” formā, bet neierobežo veidot saiknes “hipersaišu” vai “dziļo saišu” formā. Pat par šo tēmu tomēr nav vienprātības.

Īrija

Atšķirīga pieeja ir Īrijā, kur ziņojumā par Īrijas autortiesību likuma modernizāciju ieteikts precizēt, ka “saikņu izveidošana” uz preses ziņu rakstu nepārkāpj autortiesības, jo saikne tikai norāda, ka šāds raksts eksistē, bet neveic raksta publicēšanu, reproducēšanu vai publiskošanu. 2013. gadā sagatavotajā “Ziņojumā par autortiesību modernizāciju” (*Copyright Review Committee*, 2013) tā veidotāji (Īrijas Darba, uzņēmējdarbības un inovāciju departaments) uzsvēra, ka “savstarpēju saikņu izveidošana ir pati interneta sirds”, un tāpēc būtu nepieciešams tiesību aktos skaidri pateikt, ka saikņu veidošana (tieši)

nepārkāpj autortiesības. Autori uzskata, ka savstarpējā dažādu datu sasaite ir interneta pamatbūtība, tāpēc saikņu veidošana nepārkāpj autortiesības, izņemot gadījumus, kad saiknes izveidotājs zināja vai tam būtu vajadzējis zināt, ka saikne ir izveidota uz nelikumīgi pieejamiem datiem. (Arezzo, 2014, 854)

Ziņojuma autori iesaka neuzskatīt par autortiesību pārkāpumu arī ļoti nelielu fragmentu no saistītā darbā reproducēšanu blakus saitei. Šis fragments nevar būt garāks par 160 rakstu zīmēm vai 40 vārdiem un nevar pārsniegt 2.5% no darba. Šādu grozījumu viņi piedāvā iekļaut esošajā *Autortiesību likuma* (Copyright and Related Rights Act, 2000) 14. pantā.

Secinājumi un priekšlikumi

Latvijā *Autortiesību likums* specifiski neregulē saikņu izvietošanu, nav noteikti arī kādi iespējamie autortiesību ierobežojumi vai izņēmumi šādas darbības veikšanai. Likumā ir noteikti izņēmumi no autora tiesībām 12 gadījumos, bet neviena no tiem neparedz jebkādu saikņu veidošanu uz autordarbu. Uz darbu izmantošanu internetā attiecas divi izņēmumi: ja darbs tiek izmantots informatīviem mērķiem un izglītības un pētniecības mērķiem. Tomēr hipersaišu veidošana ir iespējama arī ārpus informācijas, izglītības un pētniecības, tādēļ būtu nepieciešams veidot jaunu izņēmumu. Šādu izņēmumu atļauj veidot Direktīvā 2001/29 uzskaitītie iespējamie izņēmuma gadījumi 5. panta 3. daļā (kas ir izsmeļoši un nav papildināmi). Attiecībā uz iespējamajiem izņēmumiem “padarīt pieejamu tiesībām” (internetā) attiecas pieci punkti: a), c), d), f) un i), taču tas pieļaujams tikai *hipersaišu* un *dziļās sasaistes* formā. Līdz ar to Latvijas *Autortiesību likumā* varētu tikt izveidots jauns izņēmums. Tomēr saikņu veidošana *iekadrēšanas* un *iekļaušanas* formā tā jau pārsniedz pieļaujamās izņēmumu robežas.

Lai iegūtu juridisku skaidrību un mazinātu šaubas, ieteicams *Autortiesību likumu* papildināt ar jaunu 25¹. pantu “Hipersaites izveidošana uz darbu tīmekļa vietnē” šādā redakcijā:

(1) Atļauts veidot saikni (hipersaiti) uz darbu vai blakustiesību objektu, kas atrodas tīmekļa vietnē, ja šī vietne ir pieejama visai sabiedrībai bez ierobežojumiem.

(2) Komerciālā nolūkā norādīt saikni (hipersaiti) uz darbu vai blakustiesību objektu, kas atrodas tīmekļa vietnē, atļauts tikai, ja darbs vai blakustiesību objekts ir ticis padarīts pieejams ar tiesību īpašnieku atļauju. Komerciālajam izmantotajam pirms saiknes veidošanas ir jānoskaidro, vai ir bijusi tiesību īpašnieku atļauja.

(3) Šajā pantā minētais neattiecas uz gadījumiem, kad tīmekļa vietne nav pieejama visai sabiedrībai vai kad hipersaite tiek veidota:

- iekadrēšanas formā – citā lapā esoša darba ierāmēšana pirmās lapas atdalītā rāmī,
- iekļaušanas formā – citā lapā esoša darba ievietošanu pirmajā lapā, to nenodalot no pārējā lapas satura.

(4) Atļauta ļoti nelielu fragmentu no saistītā darba reproducēšana blakus saiknei. Šis fragments nevar būt garāks par 160 rakstu zīmēm vai 40 vārdiem un nevar pārsniegt 2.5% no darba.

(5) Hipersaites vai dziļās sasaistes izveidošana uz darbu, kurš padarīts pieejams bez autora atļaujas, nav autortiesību pārkāpums. Tomēr tas rada atbildību, ja saiknes izveidotājs:

- zina vai viņam būtu vajadzējis zināt, ka darbs ir augšuplādēts bez autora piekrišanas,
- pamudina, sekmē vai atļauj kopēt vai attēlot, vai izplatīt šo darbu,
- iznīcina vai apiet tiesību subjekta izmantotos efektīvos tehnoloģiskos līdzekļus, kuri paredzēti, lai ierobežotu vai nepieļautu kādas darbības ar darbu.

References

- Act on Copyright and Related Rights (1965, amended up to Act of April 4, 2016) (Gesetz über Urheberrecht und verwandte). Pieejams: http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=423012
- AIPPI Pētījuma vadlīnijas – Pētījuma jautājums (Autortiesības). Saikne un padarīt pieejamu tiesība internetā. Pieejams: <http://aippi.org/wp-content/uploads/2015/12/2016-Study-Guidelines-Linking-and-making-available-on-the-Internet.pdf>
- AIPPI Rezolūcija (2016). Pētījuma jautājums (Autortiesības). Saikne un padarīt pieejamu tiesība internetā. Pieejams: <http://aippi.org/wp-content/uploads/2016/10/Resolution-on-Linking-and-making-available-on-the-Internet-English.pdf>
- ALAI Report and Opinion on a Berne-compatible reconciliation of hyperlinking and the communication to the public right on the internet. Pieejams: <http://www.alai.org/en/assets/files/resolutions/201503-hyperlinking-report-and-opinion.pdf>
- Arezzo Emanuela (2014). Copyright enforcement on the internet in the European Union: Hyperlinks and making available right. *Research Handbook on Cross-border Enforcement of Intellectual Property*. Edited by Paul Torremans. Edward Elgar Publishing Limited, pp. 857–858.
- Autortiesību likums. Pieņemts 2000. gada 6. aprīlī. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 148/150, 27.04.2000.
- CJEU case law on hyperlinking. Pieejams: http://aippi.org/wp-content/uploads/2016/09/Congress-News_03_AIPPI16_Milan_Tue.pdf
- Copyright and Related Rights Act, 2000. Pieejams: http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=128033
- Courts split over hyperlinking question. Pieejams: http://aippi.org/wp-content/uploads/2016/09/Congress-News_03_AIPPI16_Milan_Tue.pdf
- Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2001/29/EK (2001. gada 22. maijs) par dažu autortiesību un blakustiesību aspektu saskaņošanu informācijas sabiedrībā. *Oficiālais Vēstnesis*, L 167, 22.06.2001., 0010.–0019. lpp.
- Elektronisko plašsaziņas līdzekļu likums. Pieņemts: 12.07.2010. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 118 (4310), 28.07.2010.
- Ģenerāladvokāta Maceja Špunara [Maciej Szpunar] secinājumi, sniegti 2017. gada 8. februārī lietā C-610/15 (Stichting Brein pret Ziggo BV, XS4ALL Internet BV) (Hoge Raadder Nederlanden (Nīderlandes Augstākā tiesa) lūgums sniegt prejudiciālu nolēmumu). Pieejams: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=187646&pageIndex=0&doclang=LV&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=634431>
- Italian Communications Authority (2011). Draft regulation for the protection of copyright on electronic communications networks. Pieejams: <http://kluwercopyrightblog.com/2011/08/04/draft-regulation-for-the-protection-of-copyright-on-electronic-communications-networks/?print=print>
- Jehoram Tobias Cohen (2016). European Court of Justice: hyperlinks to unauthorized content may infringe copyright. December 2016. Pieejams: http://www.wipo.int/wipo_magazine/en/2016/06/article_0007.html
- Konvencija Par literatūras un mākslas darbu aizsardzību. Parakstīta Bernē 1886. gada 9. septembrī, Latvija savu līdzdalību konvencijai atjaunojusi 1995. gada 18. aprīlī ar MK rīkojumu Nr. 197. Par Latvijas Republikas klātbūtnes atjaunošanu Bernes konvencijā "Par literatūras un mākslas darbu aizsardzību". *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 64, 26.04.1995., *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 29., 21.02.2003.
- Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas Informācijas tehnoloģijas, telekomunikācijas un elektronikas terminoloģijas apakškomisija (2009) Tilde. Pieejams: <http://www.letonika.lv/groups/default.aspx?r=1107&q=hipersaite&id=2073235&g=1>
- Lieta C- 348/13 (Best Water). BestWater International GmbH pret Michael Mebes, Stefan Potsch OV C 325, 9.11.2013. Pieejams: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=160965&pageIndex=0&doclang=LV&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=72495#1>, skatīta 16.01.2017.
- Lieta C-160/15 (Sanoma). GS Media BV pret Sanoma Media Netherlands BV, Playboy Enterprises International Inc., Britt Geertruida Dekker (Sanoma). Pieejams: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=183124&pageIndex=0&doclang=LV&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=494229>
- Lieta C-466/12 (Svensson). Nils Svensson, Sten Sjögren, Madelaine Sahlman, Pia Gadd pret Retriever Sverige AB. Pieejams: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=147847&pageIndex=0&doclang=LV&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=497109>
- Modernising Copyright. A Report prepared by the Copyright Review Committee for the Department of Jobs, Enterprise and Innovation Dublin, 2013. Pieejams: <http://www.cearta.ie/wp-content/uploads/2013/10/CRC-Report.pdf>
- Reda Julia (2016). Interview: Uncharted waters. Trademarks and Brands online, 02.03.2015. Pieejams: <http://www.trademarksandbrandsonline.com/article/copyright-reform-uncharted-waters>
- Spektors Andrejs (2001). *Zinātnes un tehnoloģijas vārdnīca*. Rīga, Norden AB. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/#/sv/hipersaite>
- TRIPS līgums: Līgums par ar tirdzniecību saistītajām intelektuālā īpašuma tiesībām. Pielikums 1C Marakešas līgumam par Pasaules Tirdzniecības organizācijas izveidošanu, kas parakstīts 1994. gada 15. aprīlī Marakešā, Marokā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 388/399, 30.12.1998.
- Vispasaules intelektuālā īpašuma organizācijas (1996) Līgums par autortiesībām. Apstiprināts diplomātiskajā konferencē 1996. gada 20. decembrī, Ženēvā. Latvija pievienojusies ar likumu Par Vispasaules intelektuālā īpašuma organizācijas (WIPO) līgumu par autortiesībām 2000. gada 3. februārī. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 53/54, 17.02.2000. *Ziņotājs*, Nr. 5, 2000, spēkā ar 2000. gada 17. februāri.

Vispasaules intelektuālā īpašuma organizācijas (1996) Līgums par izpildījumu un fonogrammām. Apstiprināts diplomātiskajā konferencē 1996. gada 20. decembrī, Ženēvā. Latvija pievienojusies ar likumu Par Vispasaules intelektuālā īpašuma organizācijas (WIPO) līgumu par izpildījumu un fonogrammām 2000. gada 3. februārī. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 53/54, 17.02.2000. *Ziņotājs*, Nr. 5, 2000, spēkā ar 2000. gada 17. februāri.

World Intellectual Property Review. (2017) AG advises CJEU that Pirate Bay communicates to the public. Pieejams:

http://www.worldipreview.com/news/ag-advises-cjeu-that-pirate-bay-communicates-to-the-public-13516?utm_source=World+IP+Review&utm_campaign=f4f6ba30b0-

WIPR_Digital_Newsletter_11_11_2016&utm_medium=email&utm_term=0_d76dcadc01-f4f6ba30b0-27487161

MEKLĒJOT PIRMSĀKUMUS ROMIEŠU TIESĪBU AVOTAM *ECCLESIA VIVIT LEGE ROMANA*

FINDING THE ORIGINS OF ROMAN LEGAL SOURCE OF *ECCLESIA VIVITA LEGE ROMANA*

Kristaps Zariņš, Mg. iur.,

Rīgas Stradiņa universitātes Juridiskās fakultātes doktorants, Latvija

Abstract

Law and history studies have trained us to think more as Jews (biblical thinking and understanding of law) rather than Greeks. Philosophical and religious thinking popular during the formation of a new theological and legal order is foreign to us. When the Roman legal scholar and later priest Tertullianus exclaimed in disgust "What has Athens to do with Jerusalem?", i.e. philosophy with belief, it laid the grounds for further approach to religion and it was understandable why philosophy is incompatible with biblical (Biblique, 1999) thinking. On the other hand if religion is closely grounded with belief, law derives its legitimacy from the recognition of the basic rule that the law has some higher goal. Neoplatonism had become a "peace of mind religion", which helped the inhabitants of the great and mighty Roman Empire survive as a legal system even during its collapse. In turn stoicism, stoicism in law and pragmatism in jurisprudence on the whole helped administrators, civil servants and military officials. It was not academic philosophy or even academic law but more of a popular ideology. However such thinking cannot be considered as legally unfounded as philosophical Platonism and legal dogma to a certain extent is reflected by a very ancient popular opinion that existence (especially human) is: "two fold and consists of the body and the soul of something material and something spiritual but the real person was in the soul." It seems close to the initial positive and natural division of law. One of the most difficult questions in the understanding of existence was how the eternal form of the world (true existence) was related to the material, defective and visible world of things. From the theological aspect the question was how the spiritual and eternal God could ever come in contact with something material that exists in time and space. This issue is usually reviewed in Docetism, but it has more ancient roots and the article studies it from the philosophy and history of law perspective. This world is derived from real existence, and it also sets the world order. Theology teaches that God is the creator and possessor of the world. But how is it possible that God is an entirely spiritual being who stands beyond time and space? The real existence cannot come in contact with matter, with something defective and therefore the law also has this initial lack of truth and shortcomings are hidden in its nature, and the reason is extensively reviewed in the article.

Atslēgas vārdi: *Ex nihilo, Civitas Dei, Civitas terrena, compelle intrare, Lex Ribuaria, jus canonicum, jus ecclesiasticum, Missale Romanum, teokrātisks, romiešu tiesības, kanoniskās tiesības*

Metodes

Aprakstot un pētot minēto tēmu un tās dažādo ietekmi uz romiešu un kanoniskajām tiesībām, kopumā tiek pielietotas un īstenotas metodes, kas ietver salīdzinošo diskursu dažādu tematisko rakursu izpētē. Būtisku vietu ieņem atšķirīgu tiesību aprakstu un vairāku autoru atziņu un slēdzienu salīdzināšana.

Tamdēļ jāizceļ un jāatzīmē vēsturiskās metodes pielietošana tās sistemātiskā griezumā. Ne mazāk nozīmīga ir dažādo slēdzienu un vērtību analīze un pagātnes domas noskaidrošana, kas caurvijas ar interpretāciju metožu pielietošanu gan darbā kopumā, gan atsevišķās tā daļās. Caur sistēmas metodes pielietošanu un aplūkošanu tiek meklēta dažādu atšķirīgu tiesību filozofijas normu un uzskatu korelācijas meklēšana un kopsakarības atrašana. Autors izmanto arī analītisko atziņu metodi, kas atvieglo dažādu avotu un tajos iekļauto atziņu apkopošanu un galveno likumsakarību definēšanu.

Ievads

Zināmu risinājumu redzam Platona dialogos “Valsts” un “Tīmajs”. Platons ar savu *metexē* (*Metaxy*, 2017) mācību par “piedalīšanos” norādīja, ka individuālie priekšmeti ar savu formu “piedalās” mūžīgajā esamībā, mūžīgā sadursmē ar varas pierādījumiem, tas nozīmē ar nepārtrauktu tiesību iekārtas modelēšanu. “Tīmajā” parādās cita doma, ka Radītājs (*demiurgos*) rada tikai modeli vai plānu, bet pašu radīšanu veic kaut kādas mazākas vienības, kam arī pakļauts tiesību lauciņš. Interesanti ir tas, ka arī *Aleksandrijas Filons* (Emanacija, 2017) savos romiešu tiesību aprakstos, pamatodamies uz abiem radīšanas stāstiem 1. Mozus grāmatā, aizstāvēja kaut ko līdzīgu. Īstie radītāji bija priekšstati par tādiem jēdzieniem kā taisnība un tikumība; tiesības un patiesība. Citiem vārdiem, Dievs nāk saskarē tikai ar ideju pasauli, mūžīgajiem “modeļiem”, nevis lietām, un katrā ziņā nenosaka telpas tiesisko iekārtu. Tas izraisīja nopietnas pretrunas, un līdz ar to arī atbilde uz šiem un zemāk norādītajiem pieņēmumiem rada zemāk darbā izklāstīto atbildi uz pētījuma jautājumiem. Tātad (jeb citiem vārdiem) ja Dievs nav šīs pasaules radītājs, kā viņš var būt visa zinātājs un visspēcīgais valdītājs, un kamdēļ nepieciešami likumi un vēl jo vairāk tādi, kuri ir pretrunā paši savai dabai? Tāpat romiešu tiesību izklāstā, sekojot tā laika galvenajiem uzstādījumiem, ir atklāta tēma par to, kas tad ir pieņēmis un radījis šādu tiesību kārtību? Bet darbā ne tik daudz tiks pievērsts akcents teoloģijas jautājumiem, kā tiesību vēstures un filozofijas aspektiem.

Izklāsts

Neatrisināts bija arī jautājums, kā iedomājamies pašu radīšanu. Hellēnismā radās uzskats par emanāciju – šī pasaule ir “izplūdusi” no Dieva (Atlants, 2017), kas tālāk norāda uz kristietības vertikālo varas izpratni, tātad likumiem arī jānāk no augstākas providences. Emanācija nozīmēja, ka šī pasaule būtībā ir līdzīga savam avotam. Ja tā, tad tā pelnījusi ne tikai apbrīnu, bet pielūgšanu, bet tas nebija pieņemami. Pasaule bija materiāla un ļauna, tostarp likumi, kas nebūt neatrisināja daudzās dzīves situācijas.

Ar lielu varbūtību uzsvars uz *ex nihilo*⁹ doktrīnu un ieskatu, ka Dievs rada “caur vārdu”, ir saprotams kā teologu mēģinājums rast atbildes uz iepriekš minētajiem jautājumiem un to atbilstību tiesību būtībai un jēgai. (*Lyons, Raaflaub*, 2015)

Kristīgo Dieva atziņu bija viegli izskaidrot grieķiem, kas jau zināja par “vienoto”. Tāpat kā grieķu monismā, arī Bībelē visa pamatā ir viens un vienīgs Dievs, kas rada – “sauc ar savu vārdu esamībā” visas lietas, tā

⁹ Avoti pieejami galvenokārt angļu valodā un skaidro sekojoso: “In its basic etymological origin the word creation meant the purely natural process of God created the universe *ex nihilo* and established the laws that govern the workings of the world. *Ex nihilo* is Latin for “from nothing” or “out of nothing”. The term *creation ex nihilo* refers to God creating everything from nothing including laws and rights.” Musdienās aktualitāte pārsvarā ir konstitucionālā līmenī, piemēram, pārskata: “*Ex nihilo - the supreme courts inventions of constitutional standing*”.

Pieejams: <https://www.fairmormon.org/archive/publications/reviews-of-the-new-mormon-challenge/the-doctrine-of-creation-ex-nihilo-was-created-out-of-nothing>

Skatīt arī: <http://tektonics.org/af/exnihilo.php> un <https://law.lclark.edu/live/files/21021-45-4terrispdf>

pat normām ir sava lietišķa un praktiska vienota izcelsmes līnija. (Aurēlijas Augustīns, 2017) Augustīns (*Augustinus*, 354.–430. AD) norādīja, ka mēs savā garīgajā dzīvē esam trīsvienība un tādēļ Dieva Trīsvienība (*De Trinitate*) nevar būt mums sveša (*The State*, 2017). Cilvēks, kas ir samaitājis savu esamību, nevar neko labāku iedot saviem bērniem. Grēks bija grēks pret Dievu, esamības jautājums, un tādēļ Kristus bija pirmkārt un galvenokārt starpnieks, izlīdzinātājs, esamības atjaunotājs un jaunās esamības nesējs. Tāpat arī tiesībās šī ideja tika burtiski pārņemta, piemēram, par atbrīvošanu no soda, daļēja soda izciešana, amnestija, kā arī daudzi citi tiesību principi, kas redz un paredz deliktu klātbūtni jau attiecību sākumstadijā. (*The State*, 2017)

Tas var notikt tikai tādēļ, ka Dievs apskaidro cilvēka prātu un mēs varam uzzināt mūžīgās patiesības. Sacītais nenožīmē, ka Dievs piepilda katra cilvēka prātu ar noteiktām zināšanām, bet mūsu prāts darbojas Dieva mūžīgo ideju ietekmē, tad jautājums par laicīgās un garīgās varas tiesiskām attiecībām vēl ne tuvu nebija noregulēts.

Augustīna uzskatos par sabiedrību figurē divi pamatjēdzieni: “*Civitas Dei* – Dieva valstība” un “*Civitas terrena* – pasaules valstība” (*The City of God*, 2017). Abas šīs sabiedrības ir garīgas, bet ne vēsturiskas vienības. Vēsturiskā baznīca (tiesību baznīca) nav tas pats, kas Dieva valstība (ticība), lai gan sakarība ir liela.

Dieva valstībai pieder arī cilvēki, kas varbūt nav bijuši tieši kristieši, un otrādi – baznīcā visi nav svēti. Pie tās pieder visi (arī vēl nedzimušie) Dieva izredzētie, kas jurisprudencē vēl līdz mūsdienām ir diskutabli jautājumi.

Tāpat *Civitas terrena* (*The City of God*, 2017) nav tieši identiska ar tiesību valsti, lai gan arī šajā gadījumā ir tuvas saistības. Agrāk Romas katoļu domātāji identificēja baznīcu ar Dieva valstību, bet ne gluži tiesību valstību. Sabiedriskā laukā grēks īpaši parādās kā lepnība, iedomība un varas griba. (*Lyons, Raaflaub*, 2015)

No Augustīna viedokļa cilvēka drošību un mieru visvairāk apdraud viņa paša egoismā pamatotā lepnība, kas izpaužas kā varaskāre, t.i., cilvēks grib valdīt, lai būtu drošs un dzīvotu mierā, bet panāk tieši pretējo. Interesanti, ka tieši šos uzskatus savos darbos par būtiskiem un ievērības cienīgiem pēc krietna laika akcentē Niče. Tas bija īpaši redzams Romas impērijas pēdējos gados. Kristīgā dzīve vienmēr ietver morālo spriedzi. Baznīca ar savu *autoritāti* te var palīdzēt, nest savu ieguldījumu un garantēt mieru, kārtību un stabilitāti.

Augustīns neieteic ne *anarhistisku* baznīcu, ne *teokrātisku*. Baznīca pašreizējos apstākļos ir *ecclesia militans* – tā, kas cīnās, t.i., mēģina iedzīvināt evaņģēliju; tikai pasaules galā tā būs *ecclesia triumphans*. (*Vftonline*, 2017) Kristieša acis ir vērstas uz debesīm, un viņš gatavojas mūžīgai dzīvei, kas ir viņa mērķis.

Tāpat Augustīns raugās uz likumu sabiedrībā. Kristietis ievēro šīs pasaules likumus, jo miers un kārtība ir svarīga kristieša “svētceļojuma” laikā. Viņam vienīgi ir citi motīvi. Arī par šādiem Augustīna izteicieniem vēlāk runā Ruso un Batista, piemēram, Batista attīsta šādu pieeju darbā “Likums”, savukārt Ruso rakstot traktātu “Par sabiedrisko līgumu jeb politisko tiesību principu”. (*Batista*, 2009. Ruso)

Augustīns tomēr paredz vienu izņēmumu. Valsts nevar noteikt likumus reliģiskai dzīvei. Ja valsts mēģina noteikt to, kas notiek baznīcā, kristietim ir pilnīgas tiesības šādus likumus neievērot, jo tie kavē viņa “svētceļojumu”. (*Augustine of Hippo*, 2000)

Nevienā sabiedrībā šajā pasaulē nevar būt normatīvu, kas nosaka lietu eksistenci. Kristīgā kopība tomēr nevar aizstāt šo pasauli ar tās sabiedriski politisko iekārtu, šī kopība baznīcas veidā var tikai uzlabot pasaules politiski sabiedrisko kārtību, iestādījumus un dzīvi. Bet tas nav baznīcas primārais uzdevums,

bet gan tikai sekundārais. Šādos apstākļos var rasties arī nepieciešamība lietot varas un piespiešanas līdzekļus kā imperatīvus normatīvus aktus. (*Batista, 2009*)

Augustīns ir arī pazīstamās *compelle intrare* (piespied ieiet) mācības aizstāvis, lai piespiestu cilvēkus "ieiet" draudzē, jo daudzi varbūt paši neapzinās savas nepieciešamības. Runa vairāk ir par ideālu nekā par likumu. Tiesas vara – (sodīšana par pārkāpumiem un likuma neievērošanu) – ir valdnieka pienākums. Viņam tomēr vienmēr jāapzinās, ka tiesas vara kalpo zināmiem labiem mērķiem. (*Augustine of Hippo, 2000*)

Tika uzskatīts, ka valsts nevar plaši un pēc sava prāta ignorēt valstī dzīvojošo mazākumu, un otrādi – mazākums pēc savas struktūras nevar pieņemt daudz ko no savas apkārtnes. Sākotnējā baznīca bija veidota no impērijas kultūras. Roma bija Pasaules Valsts, tās tiešākajā nozīmē *summum imperium*, pārvaldes valsts un tiesību valsts ar ierēdņu hierarhiju un centrālismu. (*Mortreuil, 1973*)

Rietumos baznīcu priekšrakstus bieži proklamēja karaļi un imperatori. Franku imperatori pat paziņoja, ka manto varu pār baznīcu kopā ar Romas imperatora mantiju. Turpat vai gabalos sadalītajā Rietumeiropas politiskajā kartē, to aplūkojot kopumā un kontekstā ar laikmetu, tika uzskatīts, ka baznīca ir romiešu tiesību nesēja un mantiniece. Franku kodeksā VIII gs. *Lex Ribuaría* tieši rakstīts: "*Ecclesia vivit jure Romano*", t.i., "Baznīca dzīvo pēc Romas likumiem". Tas nozīmēja, ka tāpat kā katrs cilvēks nesa sev līdz sava kunga likumu un to tiesāja pēc tā, kur vien viņš neatrastos, tāpat baznīcai bija jānes sev līdz romiešu tiesības. (*Engell, Siegert, 2011*)

Bez tam baznīcas likumi kā latīņu tiesību avoti un romiešu tiesību pārmantotāji tās pirmajā tūkstošgades pastāvēšanas vēsturē stipri tika pakļauti Bībeles vārdam, it īpaši Vecajai derībai. No Bībeles baznīca guva autoritāti desmit baušļiem un vairākiem citiem ētiskiem principiem, kuri tika formulēti kā Dieva izteikti. No Bībeles pārnāca visaptveroša ticība pasaules kārtībai, ko vada Dievs, kas vienlaicīgi ir augstākais likumdevējs un augstākais tiesnesis. Kā Izraēlas tradīciju mantiniece baznīca nopietni pieņēma mācību par dievišķās aizgādniecības raksturu tiesībās. Vairākas konkrētas uzvešanās normas, kuras saturēja Vecā un Jaunā derība, tāpat kā vairāki "bībeliski" piemēri un metaforiskas alegorijas ar laiku bija pārveidoti par baznīcas kanoniem un jaunās Romas tiesību stūrakmeņiem. (*Freshfield, 1972*)

Protams, ka tiesību izpratne un normas tieši to dievišķā tvērumā, kuras valdīja baznīcā rietumos no V līdz X gs., ietekmēja ne tikai romiešu un bībeliskās tiesības, bet arī vācu tautas cilšu tiesības, kuru centrā atradās tādi jēdzieni kā gods, zvērests, atmaksa, samierināšanās un kolektīvā atbildība.

Baznīcas iestāžu izdoto normu pastāvēšana līdz pat XI gs., kuras regulēja plašu attiecību spektru baznīcas iekšienē un pret valsti, spieda vairākus zinātniekus šaubīties par Rūdolfa Zoma izteicienu pareizību. Zoms uzskatīja, ka "veckatoļu" (*Mortreuil, 1932*) baznīcas tiesības, kā viņš tās dēvēja, bija pēc dabas sakramentālas, garīgas un teoloģiskas un ka tikai pēc Graciāna traktāta kanoniskās tiesības beidzot kļuva "tiesības" vārda pašreizējā nozīmē. Zoms apgalvoja, ka līdz XII gs. baznīca bija pēc būtības garīga vai sakramentāla kopiena, bet ne tiesību komūna. (Zoms, 1932)

Taču, kā centās apgalvot profesors Stefans Kutners, – "sapīšanās" garīgumā un materiālismā sakņojas baznīcas divējādā dabā, kā garīgā kopienā un korporatīvā kopienā vienā un tai pašā laikā. Minētajā gadījumā Zoms nespēja saskatīt "tiesību" elementa klātbūtni un darbību vecajās kanoniskajās tiesībās. Tas pa daļai varētu būt attiecināms uz viņa noliegumu pašā pamata duālismā, t.i., sakramentālo un juridisko elementu pastāvēšana tiesībās tās pirmatnējā un senajā baznīcā. Pretējība, neatbilstība, uz ko Zomam vajadzēja norādīt, tā ir nesaskaņa starp diviem atšķirīgiem paņēmieniem tiesiskajā domāšanā, t.i., starp dialektisko racionālismu XII gs. un lineāro tradicionālismu pagājušos gadsimtos. (*Kutner, 1950*)

Neraugoties uz šīm atrunām, var skaidri izdalīt patieso un svarīgāko no Zoma tēzēm. Tiek atzīts, ka līdz XI gs. beigām materiālā un korporatīvā baznīcas puse bija saplūdusi ar tās garīgo un sakramentālo daļu

daudz lielākā mērā nekā vēlāk. Profesors Kutners varbūt piekristu, ka “pamatā esošais duālisms” – “*dualitatem subiecti*”, par kuru viņš runā, un kurš paliek un tiek ievērots gadsimtiem ilgi pēc Grigorija VII valdīšanas, tajā senajā un pietiekoši ilgstošajā laika periodā netika sajūsts kā – “*vere existens*” (patiešām esošs), bet gan tika uzskatīts, ka ir no pasaulīgās kārtības izrietošs – “*ex orbis consilium*”. Tādējādi atšķirības starp svētajiem un profāniem bija daudzreiz mazāk izteiktas nekā sākotnēji varēja šķist. Jurisdikcijas elementi baznīcas tiesībās bija saprotama kā neatņemama daļa no sakramentālā elementa, kurš sevī ietvēra ne tikai tādus liturģiskus notikumus kā kristības, laulības un amatā iesvētīšana, bet arī neskaitāmā daudzumā ētiskas, garīgas pārvaldes un ceremoniālas darbības. (Kutner, 1950) Tas arī bija saistīts ar heterogēnisma augsto līmeni un spilgti izteiktām vietējo baznīcu sludinātām darbībām un procesuālām iezīmēm kristiešu pasaulē un to radītiem un izskaidrotiem rakstiem, kas sevišķi redzami iezīmējās laikā pirms Grigorija VII nākšanas pie varas. (Engell & Siegert, 2011)

Runājot konkrētāk, “sapīšanās” (profesora Kutnera izteikums) baznīcas tiesībās ar liturģiju un teoloģiju bija tik blīva, ka nevienam acīmredzami neradās doma izdalīt tiesību spektrus un pārvērst tos kādā sistēmā. Patiesībā baznīcas likumu krājumos, sastādītos līdz XI gs., tiesību normas bija pilnībā sajauktas ar normām un nenormatīviem izteicieniem, kas skar dievkalpojumus un ticību. Termins “kanoniskās tiesības” jeb “*jus canonicum*” netika regulāri lietots līdz XII gs., bet lietoja izteicienu “*jus ecclesiasticum*”, kas attiecās uz to daļu imperatoru, karaļu vai feodālām tiesībām, kuras regulēja baznīcas attiecības. (Kutner, 1950) Pastāvēja baznīcas likumi, tiesību kārtība baznīcas iekšienē, bet nebija baznīcas tiesību sistēmas, t.i., nebija neatkarīgu, vienotu, attīstošu baznīcu tiesību principu un procedūru, kuras būtu skaidri atšķiramas no liturģijas un teoloģijas.

Atšķirība un divējādā pārvaldes sistēma starp diviem baznīcu virzieniem Rietumos un Austrumos, kas saistīts arī ar grieķu romiešu tradīciju pārņemšanu, veidojās atsevišķi un pakāpeniski un ir galvenokārt saistīta ar ievērojamā pāvesta Gregora I vārdu (590–604 AD), kuru nosauca par “Lielo”. (Pope Gregory I, 2017)

Cēlies no romiešu senatora ģimenes, viņš ieguva tradicionālo izglītību un bija jauns *praefectus urbi*, augstākais pasaulīgais ierēdnis (rakstos apzīmējums – *mundana summum officialis*) vecās impērijas galvaspilsētā – Romā. Tieši Georgs pats sevi mēdza dēvēt par “ierēdni”, ar to apzīmēdams savu juridisko un praktisko stāvokli baznīcā, arī plaši runāja un sevi sauca par kristiešu “virsganu”, bet mazāk pielietoja vēlāko bīskapu un garīdzniecības kopumā tik izplatīto un populāro apzīmējumu – pāvests. (Aguilera-Barchet, 2011)

Viņu var saukt kā par beidzamo antīko, tā arī par pirmo agrīno viduslaiku pāvestu, ja runājam no baznīcu un romiešu tiesību viedokļa. Gregora I dzīve parāda vēlo antīko laiku vadošā garīdznieka tipisku lūzumu, un, proti, no pasaulīgās pārvaldes Gregors I pārgāja uz baznīcas pārvaldi un iestājās tās dienestā, nodibinot vairākus klosterus un izveidojot vairākas draudzes. (Aguilera-Barchet, 2011) Vienā no tiem, *Andreas* klosterī, viņš bija mūks. Dižciltīga dzimšana un augsta amata prasme, ierēdniecības un pārvaldes, kā arī juridiskās tehnikas pārvaldīšana veidoja viņa ceļu uz Svēto Krēslu. Klosters dzīve bija tikai īsa starpstacija ceļā uz baznīcas augstāko amatu. (Stpetersbasilica, 2017) Kā pāvesta sūtnis viņš piecus gadus studēja administratīvo pārvaldi Bizantijas galmā, lai pēc tam īsus 14 gadus stātos, no mēra nomirušā, pāvesta Pelāģija II vietā. (Roman-empire, 2017)

Itālijā šajā laikā politiskā vara atradās, tēlaini izsakoties, uz ielas un gaidīja kādu, kas būtu gatavs to pārņemt. Vēl pie tam 568. gadā Rietumimpērijā bija iebrukusi langobardi. Gadu vēlāk – 569. gadā tie iekaroja Milānu un atkārtoti stāvēja Romas vārtu priekšā. (Roman-empire, 2017)

Romā militāro un aizsardzības lietu pasaulīgā valdīšana bija piešķirta un uzticēta pāvestam. Tamdēļ baznīcai piespiedu kārtā bija jāpārņem pasaulīgā vara līdz šim neiedomājamā mērogā. Gregors I savienoja pārvaldīšanas pieredzi ar savu garīgo amatu. Nospīestā Rietumu impērijā valdīja pasaules gala noskaņojums, bet pāvests uz to neskatījās skeptiski. (Newadvent, 2017) Gregoram I bija politiska

īstenības izpratne un teoloģiski garīga gaišredzība. Ja baznīca vairs savu darbību nevarēja veikt valstī, tai pašai vajadzēja iemiesties par valsti, kļūt par valsti un vēl vairāk kļūt par tiesību un pārvaldes baznīcu. (*Hofmann, 1933*)

Gregora I reformatora darbs īstenojās sekmīgā valsts finanšu pārvaldē. Baznīcai piederēja apjomīgi īpašumi, no kuru ienākumiem tā finansēja savu sociālo darbību. Kaut arī baznīca no savām itāliešu zemēm bija daudz zaudējusi langobardiem, tomēr tai vēl bija pietiekoši daudz kapitāla, lai ar pareizu saimniekošanu tā paliktu turīga. Mēris un karš bija milzīgi paaugstinājis baznīcu finanšu vajadzības. No baznīcas līdzekļiem Romas tauta vēlējās paēst un militāristi saņemt savu algu. (*Hofmann, 1933*)

Šo un dažādu nemieru un karu rezultātā baznīcas ienākumu avoti atradās kritiskā stāvoklī. Sicīlija, Itālijas graudu krātuve, no kuras nāca labība Romas iedzīvotājiem, bija nozīmīgs Romas ienākumu avots, tamdēļ, katrs, kurš to saprata pārvaldē, mēģināja ar to vairo savu bagātību un uz citu rēķina palikt turīgs. Zemnieki tika noslogoti ar paaugstinātām nodevām, svāri viltoti, ar kuģi sūtītā labība pa ceļam pazuda. Savukārt sicīliešiem nodokļi tika ievākti vairākkārt, ienākumi izvazāti, mantojumi un zemes atņemtas. Arī klērikiem disciplīna bija kļuvusi mežonīga: mūki un mūķenes klejoja bez noteiktas dzīvesvietas, celibāta priekšraksti netika ievēroti, un šāda bezpalīdzība draudēja ar vispārēju baznīcas galu. (*Le Bras, 1965*)

Šeit iejaucās ne tik vien kā baznīcas vadītājs, bet arī pārvaldes prakses zināšanas apguvušais Gregors I. Vienlaicīgi Gregoram I bija jāuzņemas rūpes par baznīcas īpašumu atjaunošanu, par likumu pārkāpumu noskaidrošanu, par priesteru un ordeņa ļaužu disciplīnu un visbeidzot par pašu armiju. Tas bija sasniedzams tikai ar skaidriem, stingriem un nepārprotamiem norādījumiem un māku saliedēt garīdzniecību ar laicīgo pārvaldi. (*Biblehub, 2017*) Cik tieši precīzi un nepārprotami pāvests to darīja, rāda vēstule pārvaldes ierēdņiem Sicīlijā: "Neauglīgas govīs un vispār nevajadzīgi ēzeļi ir jāpārdod, lai mazākais pārdošanas nauda radītu ienākumu. Pārmērīgie zirgu bari jāierobežo līdz 400 jaunzirgiem kopā. No jaunzirgiem viens zirgs jādod katram nomniekam, lai viņi nestu ienākumu. Ir nepanesami, ka mēs zirgu ganiem maksājam 600 šiliņu un dabūjam tikai 600 feniņu ienākumu. Ganus noteikti pēc zirgu baru likvidēšanas jāiekārto darbā, lai viņi būtu derīgi lauksaimniecībā" (*Le Bras, 1965*).

Šeit visur nāca par labu stingra uzskate, faktu analīze un administratīva vadība, kas uzlika par pienākumu visiem iesniegt sarakstus, kuros būtu parādītas iedzīvotāju un pavalstnieku nodevas. Pāvests (Gregors I) rūpējās ne tikai par pārvaldes reformu un viņas kontroli, bet arī par pavalstnieku un it īpaši zemnieku aizsardzību. Tirgotājus un dažādu citu nozaru pārstāvjus atbīdīja otrā plānā, kaut gan tik burtiskos apmēros to nevajadzēja darīt, jo šī sociālā kārtā bija impērijai būtiska sastāvdaļa, par ko Gregoram I daudzi jo daudzi līdzgaitnieki pārmeta viņa pieķeršanos zemniecībai un baznīcas oficiāli formulētai nostādnei, ka tautai, valstij un baznīcai simpatizē tieši zemniecība, jo tā ir vistālāk no varas, bet vienlaicīgi līdz ar to tuvāk pie Dievišķām atklāsmēm un patiesībām. (*Hofmann, 1933*)

Tikai ar apmierinātiem zemniekiem bija iespējams ilgstoši un ienesīgi saimniekot. Gregors Lielais ar to lika pamatu baznīcas tradīcijai, kas izplatījās visās rietumu zemēs ar sakāmvārdu "zem bīskapa zižļa ir labi dzīvot!" (Ep. II 32; MPL 77, 566) Baznīcas pārvalde tapa par būtisku zemnieku aizstāvi, kas atstūma un nobīdīja pārvaldes institūcijas un ierēdniecību. Pāvests norādīja, ka galvenais zemniekiem ir likumīgi noteikt nodokļus, kurus nedrīkst pacelt vai vairākkārt iekasēt.

Savukārt baznīcas ierēdņiem bija noteikts pienākums zemnieku kāzās ievākt mazas vajadzīgās nodevas un tās izlietot tieši zemkopības vajadzībām. Tika uzsvērtas zemnieku pēcnācēju tiesības uz saimniecību vecāku nāves gadījumā; nedrīkstēja atņemt rentnieku un nomnieku ģimenēm zemkopības un lauksaimniecības zemi. Bija aizliegts ievākt zemniekiem nodevas pirms bija ievākta raža un pirms tā bija pārdota. Tos nevarēja piespiest maksāt agrāk, ņemt aizņēmumus (ko baznīca gan oficiāli nepieļāva), palikt parādā nodokļu ievākšanā, un zemniekus nevarēja piespiest izniekot ražu. Labi regulēts

zemnieku stāvoklis bija priekšnoteikums ilgstošiem ienākumiem un noteiktiem nodokļiem. (*Aguilera-Barchet*, 2011) Tamdēļ Gregors I noteica: "... mēs arī pavēlam, ka, kas kādam no zemnieku ģimenes ar varu atņemts ticis, lai viņam tiktu atpakaļ atdots un nepaliktu baznīcas īpašumā, lai mēs nebūtu likumu pārkāpumu ierosinātāji... Mēs negribam baznīcas dzīvības sulas iegūt netikumīgos darījumos" (Ep. II 32; MPL 77, 574).

Gregors I neaprobežojās ar šādu baznīcas tiesību pārvaldi vien. Atspoguļojot sevi un paša vadīto baznīcu pret Konstantinopoles patriarhātu, viņš uzsvēra pāvesta stāvokļa vienreizīgumu un savam amatam ieviesa titulu – "*servus servorum Dei*" (Dieva kalpu kalps). (Vēsture. *Wordpress*, 2008)

Attiecībā pret ariāņu baznīcu Gregors I veidoja plašu un rūpīgu ariāņu, rietumgotu un langobardu pievēršanu katoļu baznīcai. (Vēsture. *Wordpress*, 2008) Rietumos, pa provincēm izkaisītām baznīcām, viņš deva vienotību definīciju, proti, *Missale Romanum*, t.i., šī formula kalpoja par latīniskās baznīcas vienības pamatu. (*Newliturgicalmovement*, 2014) Tā bija būtiska svira un tai pat laikā problēmas atzīšana, un vienlaicīgs risinājums kopumā izkaisītai un sašķeltai baznīcas komūnai, kas neapšaubāmi bija jāapvieno zem vienas garīgas pāvesta varas kā juridiskā disciplinā, tā vienotas kristīgās ticības atzīšanā.

Šeit nebija jautājumi tikai par dievkalpojumu, liturģijas un vispārēju mesu saturu un strukturālu kārtību. Vienotas pasaules baznīcas liturģijas ieviešana ir tiesību akts, kas veidoja baznīcas pašapzināšanos. Ar šiem grūti īstenojamiem pasākumiem tika likti pamati labākai provinciālo baznīcu savstarpējai saistībai un saziņai ar Svēto Krēslu Spānijā, Francijā un Ziemeļitālijā. Pāvesta amats kļuva par centrālo kulta, pārvaldes un tiesību kārtības fundamentu. (*Hofmann*, 1933) Līdz ar to tika iezīmēta un pabeigta šķiršanās no antīkā provinciālisma un senām tradīcijām piekerties vecajām paražām un tiesību uzskatiem, bet uzsākta jauna laikmetīgā tradīcija – praksē un darbībā esošo kanonisko normu apzināšana, piemērošana un apkopošana. Interesanti, ka baznīcai nevajadzēja likvidēties kopā ar Rietumromas impēriju. (*Le Bras*, 1965) Tā atmodās pastiprinātā tiesību stāvoklī, pārņemot aizejošās antīkās baznīcas struktūras un uzdevumus jaunai dzīvei. Ar to var uzskatīt, ka agrīnie viduslaiki baznīcas tiesību vēsturē bija sākušies.

Gregora I darbam bija vēl viens cits aspekts, kas vispirms palīdzēja atdzimt Rietumiem un darīja iespējamu eiropiešu tiesību kristianizēšanu: baznīca atklāja iespēju ziemeļu tautas pievērst kristietībai, kā jaunu misiju ar tālāku skatu kristietības dominances nostiprināšanai un paplašināšanai, un līdz ar to tika likti pamati baznīcas virsvaldības noteikšanai turpmākos gadsimtos. Laikā, kad baznīca atdalījās no Austrumiem un kļuva par Rietumu latīnisko baznīcu, tā tai pat laikā aktīvi un uzstājīgi izplatīja savu darbību uz Ziemeļiem. Raksti vēsta, ka pāvests Romas vergu tirgū esot redzējis jaunus, izskatīgus vergus no Anglijas. Sarūgtināts par to, ka tie vēl nebija kristieši, viņus izpircis un pievērsis baznīcai, lai viņi vēlāk jau kā misionāri atgrieztos savā dzimtenē un pievērstu kristietībai Angliju. (*Hofmann*, 1933) Kaut arī šie raksti nav vēsturiski apstiprināti, tomēr tie trāpīgi parāda pāvesta praktisko domu. Viņš nepārtraukti ar aizrautību, degsmi un reālu skatu stiprināja baznīcas un tās vienotības pastāvēšanu.

Sevišķi tuva pāvesta sirdij bija Britānijas pievēršana kristietībai. Ar ģeniālu nojautu viņš tajā saskatīja tieši Rietumu nākotni. To, cik reāli viņš vērtēja kristiešu misionāru darbību arhaiskos ziemeļos, parāda vēstule, ko viņš nosūtīja Augustīnam, bijušajam *Andreas* klostera abatam, kas jau bija nodibinājis *Canterbury's* pirmo angļu bīskapa sēdekli un varēja ziņot par spožo misionāru darbību. (*Archbishopofcanterbury*, 2017) Gregors I norādīja uz piesardzīgu apiešanos ar anglosakšiem: "Nekādā ziņā nevar pilnīgi sagraut kādas tautas svētās dievības. Ir jāiesvēta ūdens, ar to ir jāapslaka svētās lietas, jāierīko altāri un jānoliek relikvijas... Tautai jāredz, ka tās svētumi netiek izpostīti, no sirds ir jāatsakās no maldiem un, pielūdzot īsto Dievu, tāpat kā līdz šim ir jādā uz vietām, pie kurām viņi no sāka gala ir pieraduši. Bet viņiem nav jānes velnam upuru dzīvnieki, bet, slavējot Dievu, jānokauj lopi pašu ēšanai. Iekšējā priekā viņi vieglāk paliks vienoti kristīgā ticībā nekā tad, ja viņiem tiks liegti ārējie prieki. Ir tiešām neiespējami ar cietu sirdi gandrīz visu aizliegt" (XI, 76; MPL 77,1215).

Tas ir visnotaļ atzinīgi vērtējams, ka Gregora I jurista saprāts un garīgā degsme bija par pamatu tam, ka vispār bija iespējams apvienot praktiskās dzīves cilvēku – ateistu vai citādi ticīgo, kurā bija vieta arī atgriežamajām arhaiskām un pēc baznīcas uzskatiem neticīgām tautām. Gregors I vadījās no caurmēra un vispār saprotamas cilvēka dabas, izvērtējot baznīcas juridisko nostādni par citu tautu plašu pievēršanu un iekļaušanu baznīcas sastāvā, par šādu Gregora I pieredzi liecina pastiprināta iedziļināšanās teoloģijā un pārvalžu (tiesību rakstu) studēšanā klosterī, un vēlākais saprātīgais un pārdomātais klēriķa darbs dažādās baznīcas iestādēs.

Tā līdz pat VII gs. baznīcā bija apvienoti antīkie un modernie valstiskuma elementi. Baznīcas hierarhija bija it kā uzurpējusi pasaules varu un kļuvusi par tās īpašnieci, baznīcas rīcībā bija labi organizēts pārvaldes aparāts, spējīgs personāls, viena teritorija un valsts mērķis, kas bija tālāks par nekonkrēto politisko tagadnes situāciju Rietumeiropā. Tai bija tā laika modernās valsts mācības trīs sastāvdaļas: valsts teritorija, valsts tauta, valsts vara (suverēnums). Pāvests ar savu aktīvo darbību bija aizpildījis vakuumu, ko atstāja Rietumromas impērija, un ar to bija kļuvis pasaulīgi un garīgi autonomš. Valsts baznīca pati bija pārvērtusies par impēriju vai vismaz bija spērusi pirmo soli tajā virzienā, lai par tādu kļūtu. Tā pārvaldīja ne tikai kristīgo tautu, bet arī romiešu impēriju. Baznīca jaunus apstākļos kļuva par “romiešu” un “romiešu tiesību” baznīcu. (Zimmermann, 1996)

Tiesiski baznīca savu izpausmi ieguva ar tiesību “*ecclesia vivit lege romana*” (baznīca dzīvo pēc romiešu likumiem). (Zimmermann, 1996) Eiropas viduslaiku vēsturē baznīca ar šo tiesību pieredzi kļuva par pasaules tiesību “skolotāju”. Lai ko no jauna vajadzēja izveidot, tas tika izdomāts un izmēģināts baznīcas iestādēs ar juridisku regulējumu palīdzību. Kad baznīca pieprasīja savām tiesībām priekšroku attiecībā pret pasaulīgām tiesībām, tad šī prasība līdz pat viduslaiku beigām bija ne tikai teoloģiski, bet arī valststiesiski pamatota. Tā bija politiski attaisnota ar faktu, ko nevarēja neievērot, ka visai pasaulīgai valdīšanai bija jāmacās baznīcā, pirms tā varēja “nostāties pati uz savām kājām” un iegūtās zināšanas un iegūto praksi pielietot laicīgā dzīvē. (Hofmann, 1933)

Romiskās latīņu baznīcas nozīme, kā rietumu tiesību skolotājai, parādījās visskaidrāk tā dēvētajā “Konstantīna dāvinājumā” (*Donatio Constantini*). Kaut arī šis dokuments no VIII gs. un vēlāk jau viduslaikos tika atzīts par nepietiekami pilnīgu, tas veidoja atbilstošu definīciju baznīcas garīgi vadošai lomai tiesību izpratnē. Tātad tas bija pārnests un tiešā nozīmē arī patiešs pasaules apraksts par galvenajām un nepieciešamajām ētikas prasībām un filozofiski teoloģiskām nostādnēm. Dokuments paziņoja šķietamo tiesisko darījumu 317AD, ar ko ķeizars Konstantīns nodeva pāvestam Rietumimpērijas augstāko varu. (BobaDonatioConstantini, 1990)

Svarīgākās atziņas un diskusijas teorijā, praksē

Kopsavilkumā jāsaaka, ka romiešu tiesību pazinēji samērā skeptiski raugās uz baznīcas iespējām reformēt vai uzlabot šīs pasaules sabiedrību. Abas valstības ir un paliks neatkarīgas līdz pasaules galam. Minēto jo aktuālu dara tas, ka nav skaidri nošķiramas šīs tiesību regulējošās sfēras, rit diskusijas par to apmēru un savstarpējo ģenēzi, bet skaidras vadlīnijas nepastāv. Teorētiski it kā viegli tverama viela par tiesību morālo dabu un to valstiskām formām, kā ticības un reliģijas mijiedarbība tajās, bet pētnieciskā iedarbība ir ārkārtīgi grūti nodalāma no praktiskās valstiskās varas formas un to daudzējādām izpausmēm, piemēram, reliģijas brīvība, politiskā vara un demokrātijas pamatnostādnes. Praksē aplūkojamo tēmu var raksturot gan kā pietiekami maz aplūkotu, gan tomēr vienlaikus pastāvošu un dažādu Rietumeiropas zinātnieku apskatītu, kas šaubās šo tiesību disciplīnu pieskaitīt pie kā konkrēta, kā, piemēram, baznīcu vai kanoniskajām tiesībām, bet vairāk to saskata kā vienotu seno romiešu tiesību daļēju atspulgu mūsdienu tiesību kultūras tvērumā.

Pētījuma rezultāti, secinājumi un nobeigums, rezultātā iegūto atziņu izvērtējums

Darba ieguvums sliecas uz to, ka, par pamatu ņemot minēto pētījumu, var izdarīt tālākos slēdzienus par romiešu tiesībām no to kultūrvērtību puses, salīdzinot tās gan ar valststiesību regulējumu, gan ar normām, kuras regulē reliģisko dzīvi kā atsevišķu tiesību krātuvi. Kristietība un tai sekojošā kultūra, un tās mantojums ir atstājuši nozīmīgas pēdas gan tā laika, gan mūsdienu tiesību kazuālistiskā salīdzināšanā un veidojušas visnotaļ svarīgu izpratni un redzējumu par tām. Tamdēļ ar šo darbu tiek likts akcents uz to, ka gan baznīcai tās pirmsākumos, gan Romas impērijai tās dažādās politikas īstenošanas posmos ir bijis gan kopējs, gan atšķirīgs redzējums uz pastāvošo un vajadzīgo tiesisko regulējumu un kārtību. Nobeigumā var atzīmēt to, ka kristīgai baznīcai jau tās pirmsākumos bija nozīmīga ietekme uz romiešu tiesībām, kas tādējādi pielāgojās un vienlaicīgi mijiedarbojās viena ar otru. Atziņas *ecclesia vivit lege* romāna būtiskā daļa slēpjas tanī, ka, neskatoties uz to, ka baznīca mūsu ēras pirmajā tūkstošgadē VI, VII gs. veidoja Romas impērijas pastāvēšanas pamatus, tomēr laicīgajā juridiskajā izpratnē piekāpās jau mantoto un paražu veidā pielāgojušos romiešu tiesību uzskatiem. Tā veidojās un darbojās, ievērojot romiešu tiesību priekšrakstus, bet ievēribas cienīgs ir fakts, ka tās iekšējā dzīve tika organizēta un strukturēta pēc ticības dogmatikas pamatiem un postulātiem. Ne velti ir minēts tas, ka pāvests paziņoja par gaidāmo un visiem vēlamu kanonisko tiesību kodeksa modernizāciju, kas tad arī ir vienīgais moderno “dzīvo” romiešu tiesību atspulgs.

Secinājumi un priekšlikumi

Vērts norādīt, ka gan romiešu tiesības, kā gadsimtiem ilgstošs kanoniski tiesību galvenais avots, ir pakļautas arī tās modernizācijai caur kanoniskām tiesībām, gan pašas kanoniskās tiesības ir pakļautas laikmetīgiem un doktrināliem pārvaldības uzskatiem. Tātad ir secināms, ka kanoniskās tiesības ir pieskaitāmas pie seno tiesību saimes līdztekus romiešu, bet to iedarbība ir bijusi dažāda, raugoties no to pielietojuma intensivitātes rakstura. Gan vienā, gan otrā gadījumā tās risina šķietami vienādu un līdzīgu jautājumus. Vienīgais – varbūt caur daudziem citiem maznozīmīgiem aspektiem ir šo tiesību grupu piemērošanas veidols un principi kā varas horizontālie un varas vertikālie akti, kā pakļaušanās noteiktai valstiskai kārtībai un pārvaldei, pretēji brīvprātības principam, ticībai un reliģiskajai pārliecībai. Kanonisko tiesību izklāsts caur *ecclesia vivit lege* romāna prizmu ir arī svarīgs un būtisks mūsdienu tiesību kultūras apskats, kas palielina tiesisko redzējuma plašumu un pieejamo vēsturisko avotu klāstu. Noteikti arī turpmāk, iedziļinoties minētās tēmas vēsturiskajos un tai pat laikā aktuālajos jautājumos, der secināt un priekšlikumu veidā izklāstīt to, ka nebūtu lietderīgi un zinātniski praktiski nodalīt kādu konkrētu romiešu tiesību dogmu no tā romiešu tiesību loka, bet vairāk censties saskatīt būtisko un svarīgo gan antīko tiesību precīzā apskatā, gan analizēt caur kanoniskajām tiesībām to ilgtspējīgo attīstību un mūsdienīgumu. Tamdēļ secinājums, lietojot Šteina izteicienu, kanonisko tiesību evolūcijai ir pašai sava vēsture, kas sākās XIII gs., ir apstiprinājies, un to ir lietderīgi arī tālāk pētīt.

References

- Batista F. (2009). Likums. Rīga
- Ruso Ž. Ž. *Par sabiedrisko līgumu jeb politisko tiesību principi*. Zvaigzne ABC
- Aguilera-Barchet B. (2011). *A history of Western public law. Between Nation and State*. Madrid: Springer, p. 104
- Augustine of Hippo. (2000). *A Biography* (New Edition, with an Epilogue) Paperback – August 7. p. 5
- Chodorow S. (1972). *Christian Political Theory and Church Politics in the Mid-Twelfth Century*. Berkeley, pp. 9, 19, 22
- Ehler S. Z. and Morrall J. B. (1954). *Church and State through the Centuries*. London, pp. 43–44

- Engell L., Siegert B. (2011). *Zeitschrift fur Medien und Kulturschung*. Hamburg: Felix Meiner Verlag, p. 98
- Hodges R., Hobley B. (1988). *CBA Research Report* No. 68. The Rebirth of towns in the west AD 700–1050, p. 23
- Hofmann K. (1933). *Der Dictatus Papae Gregors VII*. Pederbom, pp. 21, 36, 46, 58
- Hayes B. J. (1898). *The tutorial latin dictionary*. London, p. 171
- John P. Beal, James A. Coriden, Thomas J. Green (2000). *New Commentary on the Code of Canon Law Hardcover*. Introductory p. 982
- Kutner S. (1950). *Considerations on the Role of Secular Law and Institutions in the History of Canon Law*. NY, p. 43
- Le Bras G., Lefebvre Rambaud J. (1965). *Histoire du droit et des institutions de l'Eglise en occident*, Vol. 7, tom. 1140–1378. L'Age classique. Source et théorie du droit. Paris, pp. 143–144
- Lyons D., Raaflub K. (2015). *Ex Orient Lex*. Johns Hopkins University Press, p. 87
- Mortreuil J. A. B. (1973). *Histoire du droit Byzantin*, I. Paris, p. 217
- Mortreuil J. A. B. (1932). *The Isaurian Period: The Ecloga*, Histoire 1. Cambridge, pp. 357–372
- Moynihan J. M. (1961). S.T.L., J.C.D. *Analecta Gregoriana. Papal immunity and liability in the writings of the medieval canonists*. Roma, p. 68
- Sahm R. (1914). *Das altkatholische Kirchenrecht und das Dekret Gratians*. Leipzig, S. 11
- Stein P. (1980). *Legal Evolution*. New York, p. 229
- Tierney B. (1976). *The Crisis of Church and State*. Paris, pp. 49–50
- Zimmermann R. (1996). *The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition* (Englisch) Taschenbuch, p. 299

Periodika

Pāvests Jānis XXIII 1959. gada 25. janvāris "Acta Apostolicae Sedis". Roma. 51.–52. lpp.

Vārdnīcas

Svešvārdu vārdnīca (1999). Rīga: Jumava, 102. lpp.

Veitmane L., Novackis H., Apinis A. (1955). *Latīņu–Latviešu vārdnīca*. LVI, 67. lpp.

Interneta resursi

Ep. II 32; MPL 77, 566. Pieejams:

http://biblehub.com/library/ayer/a_source_book_for_ancient_church_history/period_iii_the_dissolution_of.htm

Ep. II 32; MPL 77, 566. Pieejams:

http://biblehub.com/library/ayer/a_source_book_for_ancient_church_history/period_iii_the_dissolution_of.htm (skatīts 08.01.2017.)

XI, 76; MPL 77, 1215. Pieejams:

http://biblehub.com/library/ayer/a_source_book_for_ancient_church_history/period_iii_the_dissolution_of.htm (skatīts 08.01.2017.)

GQ II, 62. Pieejams: http://biblehub.com/library/ayer/a_source_book_for_ancient_church_history/period_iii_the_dissolution_of.htm (skatīts 02.01.2017.)

H. J. Wolff. Roman Law. An Historical Introduction. University of Oklahoma Press. Norman. 1951. p. 109. Pieejams:

<https://books.google.lv/books?id=VEuBgAAQBAJ&pg=PA170&lpg=PA170&dq=ex+nihilo+ir+roman+law&source=bl&ots=4UGx7B7qQy&sig=9ouBCAIQZrPzEafyCamqKTWHang&hl=lv&sa=X&ved=0ahUKEwj1omB77DSAhXN0RoKHeiQA10Q6AEIGDAA#v=onepage&q=ex%20nihil%20ir%20roman%20law&f=false> (skatīts 10.01.2017.)

Brown P. Augustine of Hippo. A New Edition with an Epilogue.. University of California Press. Berkeley and Los Angeles. 1967, 2000. p. 129. Pieejams:

https://books.google.lv/books?id=MxFLAwAAQBAJ&pg=PA273&lpg=PA273&dq=Augustin+ecclesia+triumphans&source=bl&ots=IZ5LrdhguA&sig=IacTnBK0ohOPyWQPH-hIE85gqns&hl=lv&sa=X&ved=0ahUKEwi_z9W-gN_IahVJn3IKHT2GB-oQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Augustin%20ecclesia%20triumphans&f=false (skatīts 04.01.2017.)

Kanonisko likumu kodeksa tulkojuma no latīņu uz latviešu valodas, kodeksa ievaddaļas. Vatikāna izdevniecība 1918. gads. [b.v.], [b.n.] Šeit un turpmāk uzskaitījumā avoti arī pieejami: http://www.vatican.va/archive/ENG1104/_P1.HTM (skatīts 08.12.2016.)

Interneta resursi bez romiešu grāmatām

<http://www.sacred-texts.com/chr/pasa/chap03.htm> (skatīts 09.12.2016.)

http://vesture.eu/index.php/Aur%C4%93lijs_August%C4%ABns (skatīts 09.12.2016.)

<https://en.wikipedia.org/wiki/Metaxy> (skatīts 01.02.2017.)

[https://en.wikipedia.org/wiki/The_City_of_God_\(book\)](https://en.wikipedia.org/wiki/The_City_of_God_(book)) (skatīts 21.01.2017.)

<http://vftonline.org/VFTfiles/North-Preterism/GNmilitant.htm> (skatīts 21.01.2017.)

http://www.earlychurchtexts.com/public/augustine_letter_93_to_vincentius_cogite_intrare.htm (skatīts 21.01.2017.)

<http://stpetersbasilica.info/Altars/GregoryGreat/GregoryGreat.htm> (skatīts 21.01.2017.)

<http://www.newadvent.org/cathen/11603a.htm> (skatīts 11.01.2017.)

<http://www.roman-empire.net/republic/rep-index.html> (skatīts 11.01.2017.)

http://www.catholic.org/saints/saint.php?saint_id=54 (skatīts 11.01.2017.)

<http://www.newadvent.org/cathen/06780a.htm> (skatīts 12.01.2017.)

<http://www.newadvent.org/cathen/13737a.htm> (skatīts 21.01.2017.)

<https://vesture.wordpress.com/2008/09/07/arianisma-cels-no-nikejas-lidz-konstantinopolei/> (skatīts 22.01.2017.)

<https://vesture.wordpress.com/2008/08/25/goti-un-bizantiesl-italija-boecijs-un-kasiodors/> (skatīts 22.01.2017.)

<http://www.newliturgicalmovement.org/2014/07/missale-romanum-cum-lectionibus-ad-usum.html#.VuG12de0OUk>
(skatīts 22.01.2017.)

<http://www.archbishopofcanterbury.org/pages/augustine-1st-archbishop-of-canterbury.html>

http://www.vatican.va/archive/ENG1104/_P1.HTM (skatīts 22.01.2017.)

<http://faculty.washington.edu/ewebb/BobaDonatioConstantini.pdf> (skatīts 25.01.2017.)

<http://faculty.washington.edu/ewebb/BobaDonatioConstantini.pdf> (skatīts 25.01.2017.)

SOCIĀLIE MEDIJI KĀ POTENCIĀLS IEROCIS KATASTROFU PĀRVALDĪŠANAS IETEKMĒŠANAI

SOCIAL MEDIA AS A POTENTIAL WEAPON TO INFLUENCE DISASTER MANAGEMENT

Uldis Zupa, MPA, komunikācijas zinātņu doktorants,
Biznesa augstskola Turība, Latvija

Abstract

The aim of the article "Social media as potential weapon to influence disaster management" is to analyse how events related to the specific disasters can influence disaster relief organization. The author using the content analysis method describes how social media can be exploited during disaster management and its potential drawbacks. By comparing two technically similar search and rescue operations with completely different responses in social and mass media, the author draws conclusions regarding the potential of social media to influence disaster management. The research results indicate that information or movements created on social media can't directly impact disaster managers, however it has a potential, especially with the help of mass media, to create misleading illusions regarding actual public sentiment. Thus, if disaster managers lack social media monitoring capability, they can make populist or emotion based decisions rather than decision based on procedures.

Keywords: social media, disaster management, sea accidents, crisis communication

Atslēgas vārdi: sociālie mediji, katastrofu pārvaldība, jūras negadījums, krīzes komunikācija

Ievads

Pēdējā desmitgadē, attīstoties informācijas tehnoloģijām, ir mainījušies sabiedrības savstarpējās komunikācijas un informācijas apmaiņas paradumi. Kā rezultātā ir ietekmēts veids ne tikai, kā pavadām mūsu brīvo laiku, kā saņēmam informāciju, kā izmantojam finanšu līdzekļus, gūstam ienākumus vai sazināties, bet arī, kā spējam ietekmēt dažādus sabiedriskos procesus. Ja katastrofu pārvaldīšana vienmēr ir bijusi slēgta šauru speciālistu joma, par kuras darbības rezultātiem tieši notikumā neiesaistītā sabiedrība visbiežāk ir uzzinājusi tikai pēc notikušas darbības, tad pašreiz situācija līdz ar sociālo mediju ienākšanu sabiedrības ikdienā ir krasi mainījusies. Sociālie mediji ir izplatījušies vairākās sfērās, tostarp arī katastrofu pārvaldē (Lindsay, 2011). Kā norāda Austrālijas valdības aizsardzības zinātņu un tehnoloģiju organizācijas (Defence Science and Technology Organisation (DSTO)) pētniece Lūcija Resnjanska (Lucy Resnyansky), sociālo mediju izmantošana ievērojami deformē tradicionālo katastrofu pārvaldīšanas komunikāciju (Resnyansky, 2015). Proti, agrāk ierastajai komunikācijai katastrofu pārvaldīšanas organizācijā, komunikācijai ar masu medijiem un cietušajiem vai iesaistītajiem ir pievienojusies milzīga, komunikatīvās vides masu palielinoša un vāji kontrolējama sabiedrības daļa ar visbiežāk mazu vai nekādu tiešu fizisku piesaisti notikumam. Esošās tehnoloģijas dod ikvienam iespēju kļūt iesaistītam un sekot glābšanas darbiem reāllaikā un, komentējot, publicējot vai pārpublicējot dažādus ar glābšanas darbiem saistītus materiālus sociālajos medijos, veidot ne tikai savu glābšanas darbu atspoguļojumu, bet arī publiski apspriest notiekošo. Procesa rezultātā veidojas vāji definētas globālas tīkla kopienas, kuras rodas un izgaist līdz ar ap notikumu radušos informāciju, un kurām ir potenciāls ietekmēt notikumus darbības vietā.

Savstarpēji salīdzinot un analizējot sociālajos un elektroniskajos masu medijos notiekošo sabiedrības komunikāciju, tās ietekmi uz masu medijiem un tai sekojošo rīcību divos tehniski līdzīgos jūras negadījumos, autors ir pētījis tīklu kopienu tiešo ietekmi uz konkrētajiem glābšanas darbiem ar mērķi noskaidrot, cik liela ir sociālo mediju ietekme uz glābšanas darbiem.

Metodoloģija

Par pētījumu bāzi ir ņemta ar divām tehniski līdzīgām glābšanas operācijām saistīta komunikācija masu un sociālajos medijos, glābšanas operācijas notikumus atainojošā oficiālā dokumentācija (notikumu dienasgrāmata). Izmantojot mediju un oficiālo dokumentu kvalitatīvo kontentanāli par katru notikumu atsevišķi, ir iegūts datu apjoms, kuru savstarpēji salīdzinot un analizējot dažādos griezumos un laika nogrieznī, ir iegūta saikne starp notikumiem komunikatīvajā vidē un negadījuma rajonā, un pārvaldības organizācijā.

Laika periods, par kuru informācija ir apkopota – no 2015. gada 3. līdz 10. janvārim (Kolkas negadījuma meklēšanas un glābšanas operācijas uzsākšanas diena un pēdējās ziņas saistībā ar cietušā izvadīšanu), no 2015. gada 20. līdz 21. martam (Jūrmalciema negadījuma meklēšanas un glābšanas operācijas uzsākšanas un noslēgšanas dienas) un 2015. gada 10. aprīlis (vienas Jūrmalciema negadījumā pazudušās personas atrašanas diena). Par mediju satura bāzi ir izmantoti 2015. gada sākuma populārākie pieci ziņu portāli Latvijā – delfi.lv, apollo.lv/tvnet.lv, diena.lv, kasjauns.lv, lsm.lv, populārākais krieviski rakstošais ziņu portāls vesti.lv (*Gemius*, 2015), populārākās ziņu televīzijas – TV3, LNT un LTV1 (*TNS*, 2015), populārākais ziņu radio – Latvijas Radio (*TNS*, 2015), kā arī sociālie tīkli – draugiem.lv, facebook.com, twitter.com.

Noskaņojuma konstatācijai un analīzei abu negadījumu kontekstā ir analizētas 58 redakcionāli veidotas ziņas un 1873 ieraksti sociālajos medijos. Kā ziņas, tā ieraksti tika vērtēti pēc tajās paustās attieksmes attiecībā uz glābšanas operācijas organizāciju. Lai izprastu mijiedarbību starp tīmeklī pausto negatīvo informāciju un notikumiem glābšanas operācijā, padziļināti ir pētīti negatīvie ieraksti kā saturiski, tā laika nogrieznī attiecībā pret kādu publikāciju rašanos vai notikumiem glābšanas operācijās.

Atkarībā no paustās noskaņas attiecībā pret glābšanas operācijas organizāciju redakcionāli veidotās ziņas tika sagrupētas piecās kategorijās, bet ieraksti četrās.

1. Sociālo mediju pielietojums katastrofu pārvaldīšanā

Zinātniskajā literatūrā ir sastopami daudzi faktiskos atgadījumos balstīti, veikti pētījumi un izdarīti secinājumi par sociālo mediju izmantošanu katastrofu pārvaldīšanā. Katastrofu seku pārvaldītāji un jomas zinātnieki arvien biežāk izsakās optimistiski attiecībā uz sociālo mediju potenciālu spēt uzlabot katastrofu komunikāciju un pārvaldību. Lielākā daļa no šī optimisma balstās uz sociālo mediju īpašībām, kuras dod priekšrocību tradicionālajiem medijiem (*Houston*, 2014). Kā sociālo mediju priekšrocības tiek minētas informācijas plūsma, informācijas kontrole, pielāgošanās spējas, atbilstība vietējiem iedzīvotājiem, izlūkošana, neatkarība no elektroapgādes, izmaksas un informācijas savlaicīgums (*Keim, Noji*, 2011). Tomēr sociālie mediji katastrofu pārvaldīšanas jomā faktiski ir ienākuši nesen un joprojām nav uzkrāta pietiekoša liela informācijas bāze, lai izdarītu kādus neapgāžamus secinājumus vai sniegtu teorētiskus, pētījumos balstītus, konkrētus norādījumus praktiķiem. Kā norāda pētnieku grupa asociētā profesora Braiena Hjustona vadībā (*J. Brian Houston*), pašlaik trūkst visaptverošas sistēmas, kura iezīmētu, kurš lieto sociālos medijos, un kā tie tiek vai var tikt izmantoti katastrofu pārvaldīšanā (*Houston*, 2014).

Profesors Dāvids Aleksanders (*David Alexander*), apkopojot dažādus pētījumus, uzskaita sekojošas sociālo mediju pozitīvās izmantošanas iespējas katastrofu pārvaldībā:

- klausīšanās funkcijai, kad sistemātiskā veidā sociālo mediju saturs tiek skenēts, lai iegūtu kādu būtisku, līdz šim nezināmu informāciju;
- situācijas monitoringam, lai sekotu līdzī notikumu attīstībai un sabiedrības noskaņojumam;
- sociālo mediju integrācijai katastrofu pārvaldīšanā, piešķirot resursus un savlaicīgi ieplānojot labāko sociālo mediju izmantošanas praksi;
- pūļa izmantošanai un sadarbības attīstībai, ekspluatējot sociālo tīklu iespējas iegūt pūļa atbalstu kādu uzdevumu veikšanā;
- radīt sociālo piederību un veikt terapeitiskas iniciatīvas, gūstot sabiedrības lielāku saliedētību un pozitīvāku noskaņojumu;
- atgūstoties no sekām, sociālie mediji var tikt izmantoti kā ziedojumu vākšanas platforma;
- pētījumiem, lai noskaidrotu sabiedrības reakciju uz stresu, riskiem un katastrofām. (*Alexander, 2013*)

Neskatoties uz valdošo optimismu un iespējām, ko sniedz sociālo mediju izmantošana, praksē netrūkst piemēru, kuros tieši sociālie mediji ir spēlējuši negatīvu lomu katastrofu atrisinājumā. Analizējot šos gadījumus, vairāki pētnieki norāda uz iespējamiem riskiem, ar kādiem var saskarties katastrofu laikā:

- nespēja pieaugošajā sociālo mediju izveidotajā informācijas apjomā izšķirt svarīgo informāciju no nesvarīgās (*Resnyansky, 2015; Alexander, 2013*). Esošajā informācijas apjomā civilās aizsardzības sistēmai visbiežāk trūkst resursu un/vai metodoloģijas informācijas izsekošanai un vadībai, līdzīgi kā sabiedrībai kļūst sarežģīti izsekot informācijas apjomam, pārliecināties par tās atbilstību īstenībai un iegūt padomus nepieciešamajai tālākai rīcībai;
- tenku, baumu, nepareizas informācijas un manipulētu attēlu rašanās, pavairošana un izplatīšana (*Alexander, 2013*). Neapzinātas vai apzinātas nepatiesas informācijas izplatīšana un attēlu manipulācija "joka pēc" ir sarežģīti izsekojama un pārtraucama, un tai ir lāvinveida raksturs ar izteikti negatīvu ietekmi uz sabiedrību, radot papildus neziņu, haosa situācijas iespaidu un veidojot priekšstatu par atbildīgo institūciju nespēju tikt galā ar uzdevumiem;
- tehnoloģiju pieejamība un māka tās izmantot (*Murthy, 2011*). Neskatoties uz esošo iespaidu par sociālo tīklu plašo pieejamību un izmantošanu sabiedrībā, lielai sabiedrības daļai šīs tehnoloģijas nav pieejamas, vai viņi neprot vai nevēlas tās izmantot;
- tehnoloģijas atkarību no elektrības pieejamības (*Jennex, 2012*). Ikviens dators, planšetdators vai viedtālrunis, kurā tiek izmantoti sociālie mediji, ir atkarīgi no regulāras to pieslēgšanas strāvas padevei. Kā rezultātā katastrofas rajonā izmantotās platformas bez iespējas pieslēgt elektrībai pēc vairākām stundām beigs darboties un nebūs izmantojamas. Arī signālus retranslējošās antenas bez ilgstošas strāvas padeves nedarbosies un nespēs nodrošināt individuālās platformas ar nepieciešamo signālu;
- paaudžu atšķirīgie mediju izmantošanas paradumi un šo paradumu maiņa krīzes situācijās (*Odén, et.al., 2016*). Kā norāda pētnieki, pašreizējā sabiedrībā ir vērojama ievērojama sašķeltība mediju izmantošanas paradumos. Tā, piemēram, līdz 1946. gadam dzimušie ir radio paaudze, 1946.–1964. gadā dzimušie – TV paaudze, 1965.–1975. gadā dzimušie – datoru paaudze, 1976.–1994. gadā dzimušie – interneta paaudze, bet pēc 1995. gada dzimušie – sociālo mediju paaudze. Attiecīgi, sociālie mediji ir jāuzskata tikai kā nelielas sabiedrības daļas informācijas saņemšanas līdzekļi. Vēl vairāk, sakarā ar lielas sabiedrības daļas sociālo mediju uztveršanu kā "izklaides platformu" katastrofu gadījumos šī sabiedrības daļa novēršas no sociālo mediju izmantošanas un pievēršas "tradicionālajiem" medijiem;
- ļaunprātīga sociālo mediju izmantošana laupīšanas un terorisma nolūkā (*Lindsay, 2011*). Neskatoties uz to, ka šādā veidā sociālie mediji līdz šim nav izmantoti, pētnieks pieļauj iespēju to izmantošanai, lai uz kādu traģisku notikumu teroristi sapulcinātu pēc iespējas vairāk cilvēku uzbrukuma veikšanai;

- ētiskie apsvērumi attiecībā uz personu privātuma nodrošinājumu (Alexander, 2013). Informācija par cilvēku veselības stāvokli, fotoattēli ar bezpalīdzīgās situācijās nonākušajām personām, mirušo personu saraksti ir tikai neliela daļa no nereti sociālajos medijos ceļojošas informācijas saistībā ar katastrofām, kura aizskar konkrētu personu privātumu un kuras izmantošanas atļaušanai vai ierobežošanai nav vienota juridiska regulējuma.

Autors secina, ka sociālo mediju nozīme katastrofu pārvaldīšanā joprojām ir salīdzinoši maz pētīta joma, kurā, mainoties tehnoloģijām un sabiedrības prasmēm tās izmantot, notiek nepārtrauktas izmaiņas. Pēc autora domām sociālie mediji pašlaik būtu uzskatāmi kā vieni no katastrofu pārvaldītājiem pieejamajiem rīkiem komunikācijas nodrošināšanā, kuros būtu jānodrošina informācijas monitorings, bet kuru izmantošana komunikācijas mērķiem, atkarībā no situācijas, pieejamajiem resursiem un uzrunājamās mērķauditorijas, būtu jāizsver katrā individuālajā reizē atsevišķi.

2. Sociālie mediji – katastrofu pārvaldīšanas tieši ietekmētāji?

2015. gada 3. janvāra pusdienlaikā, neņemot vērā izsludināto oranžo vētras brīdinājumu, Kolkas raga rajonā jaunu cilvēku grupa nodarbojās ar kaitbordu, kad ap plkst. 15.00, viens no grupas dalībniekiem Renārs Mileika atdalījās no grupas un nozuda no pārējo redzes loka. Plkst. 15.54 atbilstoši piederībai MRCC Rīga saņem briesmu signālu par jūrā pazudušu cilvēku. Atbilstoši rīcības plānam briesmu signāls tiek nosūtīts tuvākajam VUGD postenim, uz notikuma rajonu tiek norīkots rajonā tuvākais kuģis, un Lielvārdes lidlaukā esošais dežurējošais NBS helikopters tiek norīkots doties uz rajonu. Laika apstākļi notikuma vietā – Z, ZR vējš ar ātrumu līdz 17 m/s, viļņu augstums 3–4 m, redzamība 2–4 km, lietuss, slapjš sniegs, ūdens temperatūra aptuveni +6°C. Plkst. 16.52 notikuma vietā ieradusies, VUGD brigāde nolaiž laivu ūdenī, bet slikto laika apstākļu dēļ jūrā nedodas. Plkst. 18.25 meklēšanas rajonā ieradies NBS helikopters uzsāk meklēšanu. Tuvumā esošais kuģis slikto laika apstākļu dēļ nespēj izmantot savu laivu, šo pašu iemeslu dēļ pacelties nespēj Valsts robežsardzes helikopters, un darbību pārtrauc nesen no krasta ūdenī nolaistā zvejnieku laiva. 4. janvārī plkst. 4.42 pēc divām degvielas uzpildēm un pārmeklēta rajona NBS helikopters dodas atpakaļ uz Lielvārdi, slikto laika apstākļu dēļ atgriešanās meklēšanas rajonā tuvākajā laikā netiek plānota. Neskatoties uz apstākli, ka 4. janvārī plkst. 14.00 pie esošajiem laika apstākļiem jau ir pārsniegts personu izdzīvošanas laiks ūdenī, uz notikuma vietu dodas NBS helikopters, kurš līdz plkst. 16.59 turpina rajona pārmeklēšanu. Plkst. 17.00 operācijas aktīvā meklēšanas fāze tiek noslēgta bez rezultātiem (MRCC Rīga, 2015a). 6. janvārī plkst. 8.30 vietējais iedzīvotājs atrod krastā izskalatā kaitbordista mirstīgās atliekas.

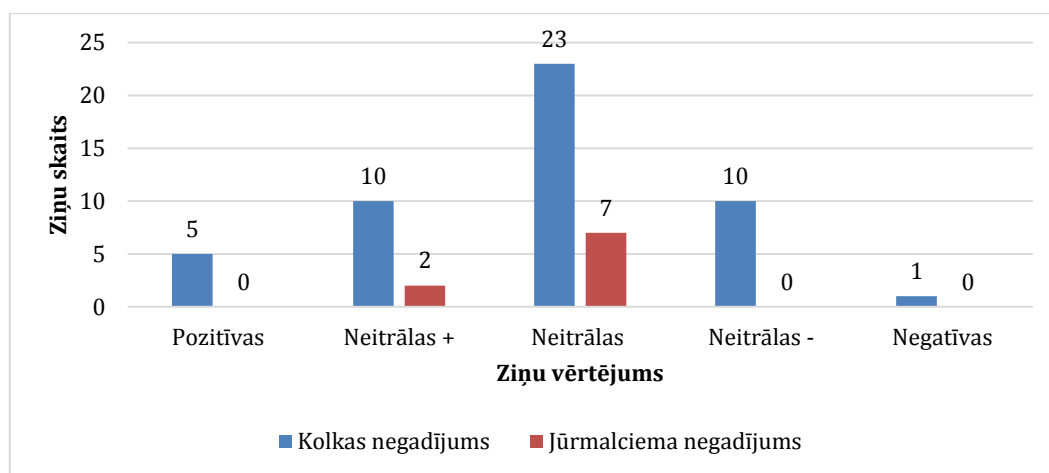
2015. gada 20. marta agrā rītā Jūrmalciema piekrastē divi vīrieši, vietējie zvejnieki, bez individuālajiem glābšanas līdzekļiem ar alumīnija laivu dodas jūrā tīklu pārbaudei. Ap plkst. 6.40 aptuveni 700 metrus no krasta aculiecinieks novēro laivas apgāšanos un personu pazušanu no redzes loka. Plkst. 6.57 par notikušo tiek saņemts signāls MRCC Rīga, kura uz notikuma vietu norīko tuvāko VUGD ekipāžu, Liepājā bāzēto dežurkuģi. Ap plkst. 7.30 VUGD brigāde uzsāk rajona pārmeklēšanu ar laivu, bet 8.30 tai piebiedrojas dežurkuģis. Līdz pusdienlaikam rajons un tur esošie zvejas tīkli tiek pārmeklēti, krastā tiek atrasti izskalatie sadzīves priekšmeti no laivas. Plkst. 12.20, ņemot vērā apstākli, ka personu izdzīvošanas laiks ūdenī vairākkārtīgi ir pārsniegts, operācijas aktīvā meklēšanas fāze tiek noslēgta bez rezultātiem. (MRCC Rīga, 2015b) 10. aprīlī plkst. 6.40 vietējais iedzīvotājs atrod vienas no jūrā pazudušās personas mirstīgās atliekas.

Neskatoties uz apstākli, ka abi jūras negadījumi pēc savas būtības no katastrofu pārvaldīšanas resursu izmantošanas viedokļa ir līdzīgi un ikdienišķi, tajos netika pieļautas rupjas glābšanas operācijā iesaistīto vienību kļūdas, tieši pretēji, Kolkas negadījuma kontekstā NBS helikopters, veicot uzdevumu, pat operēja uz drošam lidojumam pieļaujamo laika apstākļu robežas, abi negadījumi izsauca ļoti pretējas

sabiedrības reakcijas sociālajos medijos un tai sekojošu rīcību. Ja Jūrmalciema negadījumā tās bija deviņas redakcionāli veidotas ziņas un 149 unikāli ieraksti sociālajos medijos, kas pēc intervēto ekspertu viedokļa uzskatāmi par parastu apjomu (Zupa, 2015), tad Kolkas negadījuma kontekstā tās bija 49 redakcionāli veidotas ziņas un 1724 unikāli ieraksti sociālajos medijos. Papildus milzīgajai aktivitātei masu un sociālajos medijos Kolkas negadījuma kontekstā vairāki desmiti cilvēki, sociālo mediju aicināti, devās uz piekrasti pazudušās personas meklēšanā, bet dažas no katastrofu pārvaldīšanas organizācijā esošajām vienībām, tām netipiski, iesaistījās sociālo mediju rosinātajās darbībās. Papildus Ministru prezidente, aizsardzības ministrs, iekšlietu ministrs un VUGD priekšnieks par notikušo Kolkā tiek taujāti, un viņi sniedz intervijas televīzijā.

Lai izprastu notikušā fenomenu, autors pētījumā apkopoja un analizēja visas ar negadījumiem saistītās redakcionāli veidotās ziņas un ierakstus sociālajos medijos, kā arī veica masu un sociālo mediju notiekošā korelēšanu ar MRCC Rīga notikuma žurnālā atspoguļotajiem oficiālajiem ierakstiem par glābšanas operāciju notikumiem.

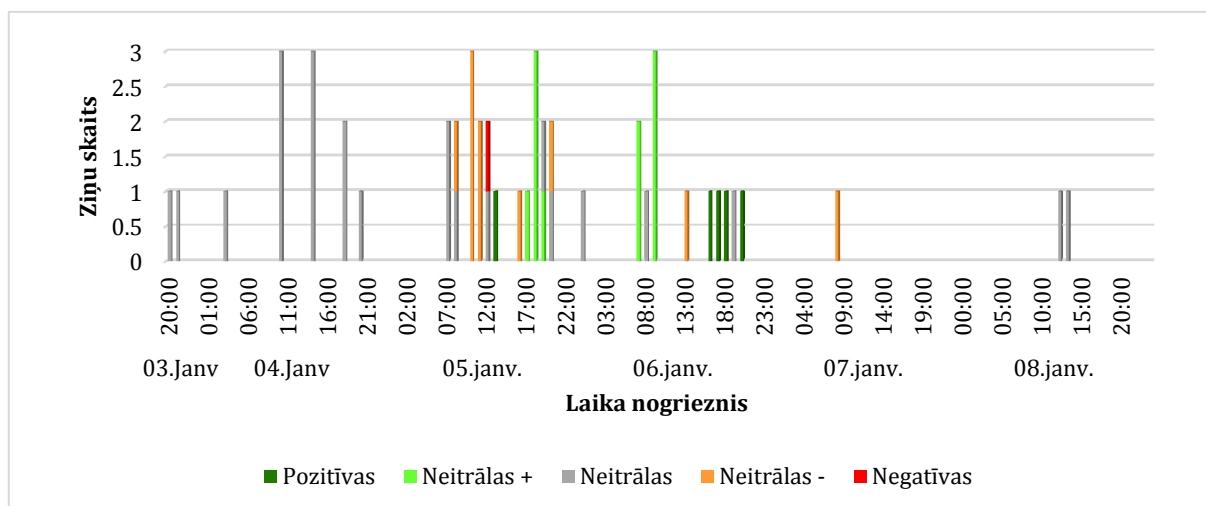
Vērtējot redakcionāli veidotās ziņas, autors tās grupē atbilstoši tajās paustajai noskaņai attiecībā pret glābšanas operācijās iesaistītajām organizācijām, vērtējumu “neitrālas” piešķirot ziņām, kuras atspoguļo tikai faktus, “pozitīvas” – ziņām ar izteikti labvēlīgu attieksmi pret organizāciju, “neitrālas +” – ziņām, kurās papildus faktiem tiek pausta nedaudz labvēlīgāka attieksme, “neitrālas –” – ziņām, kurās fakti papildināti ar nedaudz negatīvu attieksmi, vai organizācija tajās spiesta atspēkoties, bet “negatīvas” – ziņām, kurās pausta klaja negatīva attieksme pret organizāciju.

1. att. Redakcionāli veidoto ziņu skaits un to vērtējums

Kā redzams pirmajā attēlā, 47% no redakcionālajām ziņām par Kolkas negadījumu ir faktu atstāsts, 30% no ziņām ir ar pozitīvu vēstījumu, un 21% ir ziņas, kurā glābšanas organizācija atspēkojas par padarīto vai ziņās pausta negatīva attieksme pret glābšanas organizāciju. Kopējais redakcionālo ziņu skaits par Kolkas negadījumu ir vairāk kā piecas reizes lielāks attiecībā pret Jūrmalciema negadījumu, kas liek jautāt par šādas atšķirīgas pieejas realizēšanu, jo īpaši ņemot vērā cietušo personu skaitu Jūrmalciema negadījumā. Izvietojot visas redakcionāli veidotās ziņas par Kolkas negadījumu uz laika nogriežņa un sadalot tās atkarībā no ziņās paustā viedokļa par glābšanas organizāciju, un vērtējot to saturu kopumā, lielākais ziņu apjoms tiek veidots un sasniedz sabiedrību jau krietni pēc glābšanas operācijas aktīvās fāzes beigšanas 4. janvārī (skatīt 2. attēlu). Kā vienīgo pastiprināto mediju uzmanības iemeslu Kolkas negadījumam autors uzskata 4. janvārī pazudušā kaitbordista draugu veidoto kustību sociālajos medijos, kura zem tēmtura #atrodamrenaru aicināja nebūt vienaldzīgam un iesaistīties

Renāra meklēšanā. Kustības nodrošināšanai tika izveidota miniatūra organizācija, kura sekoja notiekošajam sociālajos tīklos, uzturēja īpaši izveidoto *facebook.com* lapu un atbildēja uz jautājumiem. Aicinājuma iespaidā uz notikuma rajonu ieradās ap 300 cilvēku, šādi radot vēl nebijušu precedentu meklēšanas un glābšanas operāciju vēsturē. (Alberte, 2015)

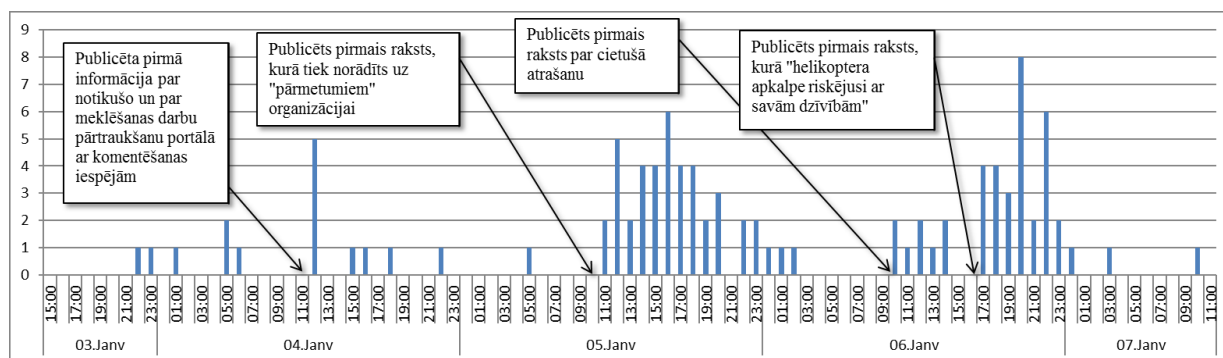

2. att. Redakcionāli veidoto ziņu un to vērtējuma attēlojums laika nogrieznī

Redakcionāli veidotās ziņas ar negatīvo noskaņu attiecībā pret Kolka glābšanas operāciju sākas ar VUGD priekšnieka interviju 5. janvāra "Rīta panorāmas" tiešraidē, kurā viņš ir spiests atspēkoties žurnālista jautājumiem gan par VUGD ekipāžas darbību, gan visu operāciju, kuras vadība faktiski bija ārpus viņa kompetences. (LTV ziņu dienests, 2015)

Šai intervijai seko vairākas redakcionāli veidotas ziņas, kurās, manipulējot ar faktiem un informāciju, ir novērojami centieni, nomelnojot glābšanas operācijas organizāciju, veidot sensāciju. Piemēram, 5. janvārī plkst. 10.50 portāls *apollo.lv* publicē ziņu ar virsrakstu "Noraida pārmējumus saistībā ar jūrā pazudušā Renāra meklēšanu", kurš iesākas ar sekojošu apgalvojumu: "Sociālajos tīklos un interneta ziņu portālu komentāru sadaļās pēc kaitbordista Renāra Mileikas pazušanas cilvēki nevienu reizi vien pārmēta atbildīgajiem dienestiem, ka sportista meklēšana uzsākta pārāk vēlu" (*apollo.lv*, 2015). Turpretim plkst. 11.14 portāls *delfi.lv* pārpublicē rakstu "Ugunsdzēsēji mērojuši 41 kilometru 36 minūtēs, lai iesaistītos kaitbordista meklēšanā", sociālajā tīklā *Facebook.com* ar komentāru "Nerimst pārmēumi par glābēju darbu" (*delfi.lv*, 2015). Nevienā no šiem rakstiem, kuri publicēti gan portālos, gan sociālajā tīklā *facebook.com*, nav atrodama informācija par kādiem konkrētiem pārmēumiem.

Lai konstatētu iepriekš minētajos ziņu portālu rakstos konstatētos sociālajos tīklos esošus pārmēumus, autors visus konstatētos negatīvos sabiedrības komentārus izvieto laika nogrieznī ar atzīmēm, kad negatīvie raksti publicēti (skat. 3. attēlu).

3. att. Negatīvo ierakstu un būtisko ziņu korelācija laika nogrieznī (Zupa, 2015)

Kā redzams 3. attēlā, pret glābšanas operāciju vērsto negatīvo ierakstu uzplūds un to lielākā daļa tiek veikti tikai pēc negatīvajiem rakstiem portālos, kas apstiprina autora pieļāvumu par masu mediju centieniem uz notiekošā fona iegūt plašāku popularitāti. Šo apstiprina arī 2. attēlā novērojamo redakcionāli veidoto negatīvo ziņu apjoms īsā laika periodā populārākajos komerciālajos portālos, kad septiņas negatīvas ziņas no kopumā vienpadsmit seko viena otrai, ko autors skaidro ar komerciālo portālu savstarpējo konkurenci un cīņu par portālu apmeklētājiem.

5. un 6. janvāra pēcpusdienās medijos dominējošās ir pozitīvas ziņas par organizāciju (skat. 2. attēlu), kas skaidrojams ar atbildīgā glābšanas organizācijas personāla apzinātu pastiprinātu iesaistišanos organizācijas tēla glābšanai. Ja 5. janvāra pēcpusdienā saturiski ziņās ļoti daudz informācijas sniedz MRCC priekšnieks, kurš skaidro notikušā apstākļus un saprotamā valodā argumentē pieņemtos lēmumus, tad, sākot ar 6. janvāri, informāciju sniedzēju lomā dominē ar konkrēto glābšanas operāciju tieši nesaistītas personas, kā aizsardzības ministrs, aizsardzības ministra padomniece, iekšlietu ministrs un Ministru prezidente. Lai arī šie raksti vai intervijas ir pozitīvi veidoti attiecībā pret glābšanas operāciju, sociālajos tīklos tiem tiek pievērsta maza pozitīvā uzmanība, tieši pretēji, aizsardzības ministra padomnieces izteikumi par to, ka "Meklējot kaitbordinistu, NBS helikoptera apkalpe riskējusi ar dzīvību" (LETA, 2015a), kļūst par otro visnegatīvāk sociālajos tīklos komentēto rakstu un izsauc otro lielāko negatīvo komentāru vilni (skatīt 2. attēlu). Pēc autora domām, 5. janvāra pēcpusdienā un 6. janvārī novērotais pozitīvu rakstu apjoms skaidrojams ar attiecīgo ministriju sabiedrisko attiecību speciālistu reakciju uz 5. janvāra rītā publicētajiem negatīvajiem, it kā sociālajos mediju valdošajā reakcijā balstītiem, rakstiem.

Nepārbaudītā informācijā balstītā reakcija izpaužas ne tikai iepriekš minēto, saturiski vāji sagatavotu interviju un rakstu esamībās, bet arī glābšanas organizācijai izteikti netipiskā rīcībā. Tā piemēram, 5. janvāra rakstā iekšlietu ministrs sola izvērtēt glābšanas darbus (LETA, 2015b), lai gan tas būtu aizsardzības ministra kompetencē. 5. janvāra vakarā uz notikumu rajonu tiek nosūtītas divas VUGD auto cisternas ar ekipāžām (MRCC Rīga, 2015a), lai palīdzētu veikt meklēšanas un glābšanas darbus, nekoordinētu meklēšanu, bet tikai sniegtu atbalstu, izgaismojot krastu, un pēc nepieciešamības varbūt nolaistu laivu. 5. janvārī MRCC Rīga saņem informāciju, ka Valsts robežsardze ir gatava iesaistīt helikopteru meklēšanas darbos, bet 6. janvārī plkst. 9.06 tiek saņemta informācija, ka Valsts robežsardzes kuģis ir devies laukā no Ventspils ostas, lai iesaistītos pazudušā kaitbordinista meklēšanā. (MRCC Rīga, 2015a)

Jūrmalciema negadījumā, kur dzīvību zaudēja divas personas, sociālajos medijos bija novērojami tikai vienas personas mēģinājumi pulcināt sabiedrību meklēt pazudušās personas, kas beidzās bez ievērojamiem panākumiem. Notikušais tika atspoguļots tikai deviņās redakcionāli veidotās ziņās, no kurām divas reģionālajā televīzijā. Sešas stundas pēc personu pazušanas meklēšana tiek pārtraukta,

iesaistītās vienības, ieskaitot VUGD ekipāžu, dodas uz bāzes vietu un vairāk meklēšanas rajonā neatgriežas.

Salīdzinot negatīvo komentāru proporciju attiecībā pret visu komentāru skaitu abos jūras negadījumos, Jūrmalciema negadījumā tie ir 8% no komentāru skaita, bet Kolkas negadījuma kontekstā tie ir 6% (Zupa, 2015). Attiecīgi, vadoties pēc komentāru proporcijām, Jūrmalciema negadījumam būtu bijis jāizraisa lielāka mediju un vēlāk sabiedrības un glābšanas dienestu reakcija, kas nebija novērojams. Pēc autora domām, tas skaidrojams ar apstākli, ka Jūrmalciema negadījums nebija radījis tādu tautas kustību, kāda bija novērojama Kolkas negadījuma sakarā, un ziņu aģentūrām šis negadījums nebija ievērības cienīgs uzmanībai vai sensācijas radīšanai.

Secinājumi

Sociālo mediju ietekme uz katastrofu pārvaldības iestādēm joprojām ir maz pētīta joma, kurai, ņemot vērā pieaugošo sociālo mediju izmantošanas apjomu, būtu nepieciešama lielāka pētnieku uzmanība.

Izvērtējot ap Kolkas un Jūrmalciema negadījumiem saistītos notikumus, autors ir nonācis pie sekojošiem secinājumiem:

- nav konstatējama tieša sociālo mediju ietekme uz Latvijas katastrofu pārvaldības iestādēm, bet Kolkas negadījuma laikā sociālajos medijos veidotais informācijas apjoms vai noskaņojums tiešā vai pastarpinātā veidā caur masu medijiem ir radījis neatbilstošu priekšstatu par faktisko sabiedrības attieksmi pret notiekošo. Kā rezultātā glābšanas organizācijas lēmumu pieņēmēji racionālu lēmumu vietā pieņēmuši emocionāli balstītus vai populistiskus lēmumus “sabiedrības nomierināšanai” un ar apšaubāmu lietderību, izmantojuši glābšanas operācijām piešķirtos resursus;
- lai katastrofu pārvaldības iestādes spētu daudz ātrāk atbilstoši reaģēt, kļūtu inertākas pret mediju provokācijām, neveiktu subjektīvus spriedumus par faktisko situāciju komunikatīvajā vidē un spētu savlaicīgi reaģēt uz nepareizos secinājumos balstītiem augstākajiem lēmumiem, tām negadījumu laikā ir jāveic nepārtraukts sociālo mediju monitorings;
- ar glābšanas operācijām saistītais negatīvās informācijas apjoms attiecībā pret pārējo informācijas apjomu ir relatīvi mazs, tomēr tas, nesekojot līdz faktiskajai situācijai, var tikt uztverts kā daudz lielāks;
- glābšanas iestāžu nekonsekventa rīcība un glābšanas iestāžu veidotas pašslavinājošas ziņas tiek ļoti negatīvi vērtētas sociālajos medijos un elektronisko mediju komentāru sadaļās;
- notikušais ir ņemams par pamatu plašākai jomas pētījuma veikšanai un vēlākai ieteikumu izstrādei katastrofu pārvaldīšanas organizācijas darbības uzlabošanai.

References

- Alberte, I. (2015, January 15). Meklējam Renāru. *Ir*, Nr. 2(248), 42.–45. lpp.
- Alexander, D. E. (2013). Social Media in Disaster Risk Reduction and Crisis Management. *Science and Engineering Ethics*, No. 20(3), pp. 717–733, doi:10.1007/s11948-013-9502-z
- Apollo.lv (05.01.2015.). Noraida pārmetumus saistībā ar jūrā pazudušā Renāra meklēšanu. Iegūts <http://apollo.tvnet.lv/zinas/noraida-parmetumus-saistiba-ar-jura-pazudusa-renara-meklesanu/677403> (skatīts 9.01.2017.)
- Delfi.lv (05.01.2015.). Facebook. Iegūts https://www.facebook.com/permalink.php?id=146554932048229&story_fbid=785846941452355 (skatīts 12.01.2017.)
- Gemius (02.03.2015.). Interneta lapu Top 25 janvārī, 2015. Iegūts <http://www.gemius.lv/all-reader-news/interneta-lapu-top-25-janvari-2015.html> (skatīts 7.01.2017.)
- Houston, J. B., Hawthorne, J., Perreault, M. F., Park, E. H., Hode, M. G., Halliwell, M. R., Griffith, S. A. (2014). Social media and disasters: a functional framework for social media use in disaster planning, response, and research. *Disasters*, No. 39(1), pp. 1–22, doi: 10.1111/disa.12092

- Jennex, M. E. (2012). Social Media – Viable for Crisis Response? *International Journal of Information Systems for Crisis Response and Management*, No. 4(2), pp. 53–67, doi:10.4018/jiscrm.2012040104
- Keim, M. (2011). (A302) Emergent use of Social Media: A New Age of Opportunity for Disaster Resilience. *American Journal of Disaster Medicine*, No. 6(1), pp. 47–54
- Leta (a) (01.01.2017.). Meklējot kaitbordistu, NBS helikoptera apkalpe riskējusi ar dzīvību. Iegūts <http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/542309-meklejojot-kaitbordistu-nbs-helikoptera-apkalpe-riskejusi-ar-dzivibu> (skatīts 8.01.2017.)
- Leta (b) (06.01.2015.). Valsts izvērtēs kaitbordista glābšanas darbus, iespējas uzlabot servisu. Iegūts February 14, 2017, from <http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/542270-valsts-izvertes-kaitbordista-glabsanas-darbus-iespejas-uzlabot-servisu> (skatīts 14.02.2017.)
- Lindsay, B. R. (2011). *Social Media and Disasters: Current Uses, Future Options, and Policy Considerations*. [Pamphlet]. Washington, DC: Congressional Research Service
- LTV ziņu dienests Rīta Panorāma (04.01.2015.). Iegūts <https://www.youtube.com/watch?v=mptQ74QGE0U> (skatīts 12.02.2017.)
- MRCC Rīga (2015a). Kaitbordista pazušana pie Kolkas raga. *MRCC Rīga notikumu žurnāls*. Rīga: MRCC Rīga
- MRCC Rīga (2015b). Divu zvejnieku pazušana pie Jūrmalciera. *MRCC Rīga notikumu žurnāls*. Rīga: MRCC Rīga
- Murthy, D. (2011). Twitter: Microphone for the masses? *Media, Culture & Society*, No. 33(5), pp. 779–789, doi: 10.1177/0163443711404744
- Odén, T., Djerf-Pierre, M., Ghersetti, M., & Johansson, B. (2016). *Kriskommunikation 2.0 Allmänhet, medier och myndigheter i det digitala medielandskapet*. Stockholm: Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB)
- Resnyansky, L. (2015). Critical Studies in Innovation. *Prometheus*, No. 33(2), pp. 187–212
- TNS (27.02.2015.). Ziemā radio vismaz reizi nedēļā klausījušies 80% Latvijas iedzīvotāju. Iegūts <http://www.tns.lv/?lang=lv&fullarticle=true&category=showuid&id=4738> (skatīts 7.01.2017.)
- TNS (03.02.2015.). TV kanālu auditorijas 2015. gada janvārī. Iegūts <http://www.tns.lv/?lang=lv&fullarticle=true&category=showuid&id=4719> (skatīts 7.01.2017.)
- Zupa, U. (2015). *Latvijas Republikas jūras negadījumu seku novēršanas organizācijas riska un krīzes komunikācijas pārvaldība* (Unpublished master's thesis). Liepājas Universitāte

ATBILDĪBA, KVALITĀTE UN KONKURĒTSPĒJA ĒKU BŪVNICĪBĀ

RESPONSIBILITY, QUALITY AND COMPETITIVENESS IN CIVIL ENGINEERING

Ināra Ziemele,
Turība University, Latvia

Abstract

The theme of paper is „Responsibility, quality and competitiveness in civil engineering”. The new Construction Law came into force on 01.10.2014. to define more exactly the responsibility of construction specialists and institutions, and essential and quality requirements for the structure of buildings. The tragedy in 2013 when Maxima supermarket in Riga collapsed and many people died is a notable incident in the history of Latvia. The tragedy brings to light the quality of buildings, but does not gives answers to who is responsible for the tragedy?

The aim of paper is to summarize the information about responsibility of construction specialists and institutions, quality requirements of buildings and administrative and criminal liability.

Historical research, analysis, comparative analysis, systematic text condensation and theoretical method of research were used in the paper to investigate, analyse and summarize information of publications and normative acts about responsibility, quality requirements, indemnification of losses, administrative and criminal liability.

Construction specialists should guarantee reliable and qualitative process of building to prevent collapse of buildings and other tragic situations which are caused as a result of their actions or failure.

Qualitative author supervision is an important issue – the author should know about every deviation from the building design. It is important to pay attention to work culture, distribution of duties, control, communication and competence of construction specialists to improve the competitiveness of the building industry.

Keywords: building, civil engineering, responsibility, quality

Ievads

No 01.10.2014. spēkā ir jaunais *Būvniecības likums* (*Būvniecības likums*, 2013), kura viens no mērķiem ir definēt būvniecības speciālistu un būvvaldes atbildību (*Būvniecības likums*, 2013. Anotācija: 1. sadaļas 2. punkts). Ministru kabineta 19.08.2014. noteikumos Nr. 500 “Vispārīgie būvnoteikumi” (turpmāk – Vispārīgie būvnoteikumi) noteiktas būvniecības procesā iesaistīto personu tiesības un pienākumi (*Būvniecības likums*, 2013. Anotācija: 1. sadaļas 4. punkts) un būvspeciālistu atbildība (Vispārīgie būvnoteikumi: 1.6. apakšpunkts). 2015. gada notikumi Paula Stradiņa Klīniskās universitātes slimnīcas jaunā korpusa būvniecībā, LNB un VID ēkas būvniecības un ekspluatācijas gaitā, kā arī 2013. gada lielveikala “Maxima” tragēdija parāda, kāda ir būvniecības kvalitāte (Zandere A., 09.03.2015.), bet neatbild uz jautājumu, kas ir atbildīgs? Par atbildības jēdzienu ir diskutējis jau Aristotelis, sakot, ka atbildība ir labprātīgas izvēles brīvība rīkoties tā, nevis savādāk, apzinoties, ka izvēle rada sekas. Vienīgi tad, ja rīcība ir brīvprātīga, var runāt par atbildību. Ja darbība neparedz rīcības izvēli, tā neparedz atbildības nešanu (Clegg, 2014). Atbildība ir nozīmīgs jautājums būvniecībā, bet ne jau likums dod drošību, tā ir gan būvnieku, būvniecību uzraugošo institūciju un pasūtītāju atbildība sabiedrības

priekšā, gan ģenerāluzņēmēju atbildība pret apakšuzņēmējiem un otrādi, gan valsts atbildība par būvniecības nozares attīstību, gan ikviena būvuzrauga vai amatnieka atbildība par savu darbu (Pētersons, 2015). Lielveikala “*Maxima*” tragēdija aktualizēja jautājumu par valsts atbildību būvniecības jomā un būvniecības procesa uzraudzību. Drošu būvniecību var nodrošināt saprātīgs līdzsvars starp valsts un pašvaldību būvniecības kontroli un katra būvniecības procesa dalībnieka atbildību un kompetenci. Ir jāstiprina pašvaldību būvvalžu kapacitāte un pilnvaras un līdztekus tam jādomā par būvniecības procesa dalībnieku atbildības un kompetences stiprināšanu (Parlamentārās izmeklēšanas komisijas (...) galaziņojums: 7.3. punkts, 8.5.1. apakšpunkts).

Darba mērķis ir apkopot informāciju par būvspeciālistu un amatpersonu atbildību būvniecības gaitā, kvalitātes principiem, kā arī normatīvajos aktos noteikto civiltiesisko, administratīvo un kriminālatbildību.

Darbā izmantota vēgsturiskā metode, apskatot, kāda bija likumdevēja griba, pieņemot jauno *Būvniecības likumu*, sistēmiskā, vispārteorētiskās pētīšanas, analītiskā un salīdzinošā metode, izpētot, analizējot un apkopojot publikācijas par dabā apskatītajiem jautājumiem un normatīvajos aktos reglamentēto atbildību būvniecībā, kvalitātes principus, nodarīto zaudējumu atlīdzināšanu, administratīvo un kriminālatbildību.

Izvirzīto mērķu sasniegšanai darbā apskatīti izvirzīto pētāmo jautājumu reglamentējošie un spēkā esošie normatīvie akti, publicētos avotos un interneta resursos pieejamā informācija, kas publicēta līdz 2016. gada 31. janvārim. Darbā veikta izpētītās informācijas apkopošana, analīze un secinājumu izvirzīšana.

1. Atbildība būvniecībā

Būvniecība ir visu veidu būvju projektēšana un būvdarbi (*Būvniecības likums*, 2013, 1. panta 12. punkts). Būvdarbi ir darbi, kurus veic būvlaukumā, lai radītu vai novietotu iepriekš izgatavotu būvi, pārbūvētu, atjaunotu, restaurētu, iekonservētu, ierīkotu vai nojauktu būvi (*Būvniecības likums*, 2013, 1. panta 2. punkts). Būvspeciālistiem ir pienākums apdrošināt savu profesionālo atbildību par būvniecības procesā to darbības vai bezdarbības rezultātā nodarīto kaitējumu citu būvniecības dalībnieku un trešo personu dzīvībai, veselībai vai mantai, kā arī videi (*Būvniecības likums*, 2013, 13. panta desmitā daļa). Būvniecības dalībniekiem ir pienākums *Būvniecības likumā* un *Civillikumā* noteiktajā kārtībā atlīdzināt citiem būvniecības procesa dalībniekiem un trešajām personām tos zaudējumus, kuri nodarīti ar viņu darbību vai bezdarbību (*Būvniecības likums*, 2013, 19. panta astotā daļa). Būvspeciālista profesionālās civiltiesiskās atbildības apdrošināšanas līgumā paredz kārtību, kādā atlīdzināmi darbības vai bezdarbības rezultātā radītie zaudējumi (Ministru kabineta 19.08.2014. noteikumu Nr. 502 “Noteikumi par būvspeciālistu un būvdarbu veicēju civiltiesiskās atbildības obligāto apdrošināšanu”, 2. punkts). Trešās personas mantai nodarītie zaudējumi tiek novērtēti, ievērojot normatīvos aktus par apdrošināšanu. Apdrošināšanas atlīdzības apmērs tiek noteikts, pusēm vienojoties. Būvvalde vai būvatļaujas izdevējs tikai pārbauda būvdarbu veicēja civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas esamību (*Būvniecības likums*, 2013, 20. panta trešā un ceturtā daļa). Būvniecības procesa dalībniekiem (zemes īpašnieks, būves īpašnieks, būvprojekta izstrādātājs, būvdarbu veicējs, būvuzraugs un būveksperts) ir pienākums būvniecības procesā ievērot normatīvo aktu prasības (*Būvniecības likums*, 2013, 19. panta pirmā daļa). Būvekspertam ir noteikta atbildība par ekspertīzes atzinuma saturu un tajā ietverto secinājumu pamatotību (*Būvniecības likums*, 2013, 19. panta septītā daļa). Arī pārējiem būvniecības dalībniekiem ir noteikts atbildības apjoms. Atbildība par būvniecības procesu ir attiecināma gan uz projektēšanu, gan būvdarbu veikšanu. Turpmāk tiks apskatīta pārējo būvniecības dalībnieku atbildība būvniecībā.

Zemes un būves īpašnieka atbildība

Zemes īpašnieks ir atbildīgs par būvdarbu uzsākšanu vai veikšanu bez būvatļaujas vai pirms tam, kad būvatļaujā, apliecinājuma kartē vai paskaidrojuma rakstā izdarīta atzīme par nepieciešamo nosacījumu izpildi, ja uz zemes gabala atrodas vai tiek būvēta zemes īpašniekam piederoša būve. Zemes īpašnieks ir atbildīgs par normatīvajiem aktiem atbilstoša būvprojekta izstrādātāja, būveksperta, būvdarbu veicēja un būvuzrauga izvēli. Ja uz zemes gabala atrodas vai tiek būvēta citai personai piederoša būve, tad iepriekš minēto atbildību uzņemas būves īpašnieks (*Būvniecības likums*, 2013, 19. panta otrā un trešā daļa). Pasūtītājs ir atbildīgs par atbilstoša projektēšanas uzdevuma izstrādi (Vispārīgie būvnoteikumi, 27. punkts). Zemes īpašnieks ir atbildīgs par būvdarbu uzsākšanu un veikšanu tikai tad, ja uz zemes gabala tiek būvēta tam piederoša būve. Zemes vai būves īpašnieks ir atbildīgs arī par piesaistīto būvniecības speciālistu atbilstību normatīvajos aktos izvirzītajām prasībām un atbilstību iecerēto būvdarbu realizācijai.

Būvprojekta izstrādātāja atbildība

Būvprojekta izstrādātājs ir atbildīgs par būvprojekta apjoma un satura atbilstību *Būvniecības likuma*, būvnormatīvu un citu normatīvo aktu prasībām, projektētāja un pasūtītāja noslēgto līgumu prasībām un par autoruzraudzību (*Būvniecības likums*, 2013, 19. panta ceturrtā daļa, 16. panta otrā daļa). Persona, kas nav tiesīga patstāvīgi izstrādāt būvniecības ieceres realizācijai nepieciešamos dokumentus, tos var izstrādāt būvspeciālista vadībā, kuram ir atbilstoša specialitāte, un šajā gadījumā atbildību uzņemas tas būvspeciālists, kura vadībā tā ir izstrādāta. Ja būvprojekta izstrādātājs neturpina tā izstrādi, jaunais būvprojekta izstrādātājs, ar kuru noslēgts attiecīgs līgums, uzņemas pilnu atbildību par būvprojektu, kā arī par tā atbilstību sākotnējai iecerei (Vispārīgie būvnoteikumi, 29. punkts, 35. punkts).

Latvijas Arhitektu savienības prezidente G. Grikmane uzskata, ka *Būvniecības likums* analizē būvprojekta izstrādē iesaistīto pušu kvalifikāciju, bet nerisina pasūtītāju un būvnieku atbildības jautājumu. Šobrīd gan būvnieku, gan pasūtītāju prioritāte ir maksimāli zemākā cena, bet kvalitāte un drošība bieži paliek otrajā plānā. Normatīvie akti pieprasa visu iesaistīto pušu – arhitektu, būvnieku kvalifikāciju apliecināšanu sertifikātu, bet nerisina projektētāju, būvnieku un pasūtītāju atbildības jautājumus. Projektētājs ir atbildīgs par visu, kaut arī bieži vien pat nezina par atkāpēm vai izmaiņām, kuras īstenojis būvnieks pēc pasūtītāja iniciatīvas (Kīrsons, 14.12.2015.). Par būvprojekta atbilstību pasūtītāja un normatīvo aktu prasībām ir atbildīgs tas būvspeciālists, kura vadībā izstrādāta būvniecības ieceres dokumentācija un kurš attiecīgajā brīdī uzņēmies atbildību par būvprojektu. Praksē nav pieļaujama situācija, ka projektētājs nezina par izmaiņām un atkāpēm, ja būvniecības laikā tiek veikta kvalitatīva autoruzraudzība. Ir būtiski, ka autoruzraudzība tiek veikta ne tikai formāli, bet arī praksē, piemēram, konstatējot konfliktu starp konstrukciju drošību un estētisko risinājumu būvkonstrukciju projektētājam jāveic nepieciešamās izmaiņas, lai nodrošinātu konstrukciju nestspēju, bet tajā pašā laikā arhitektam ir būtisks arī būvkonstrukciju estētisks risinājums, jo, to neņemot vērā, veicot izmaiņas, arhitekta sākotnējā iecere un projekts ir atzīstams par neveiksmīgu. Arhitektam ir jārēķinās ar prasību nodrošināt konstrukciju nestspēju. Šā iemesla dēļ daudzās valstīs arhitekti tiek vainoti visās problēmās, kas rodas ēkās, kuras projektētas sadarbībā ar citiem būvspeciālistiem. Ja ēka sabrūk, tad gan arhitekts, gan būvkonstrukciju projektētājs ir saucami pie atbildības (*Hurol*, 2013). Latvija nav vienīgā Eiropas Savienības dalībvalsts, kurā diskutē par būvniecības procesa dalībnieku atbildības un kompetences stiprināšanu. Nīderlandē 2011. gadā būvniecības gaitā iebruka *De Grolsh Veste stadium* jumta konstrukcija, un 2010. gadā 300 kvadrātmetru platībā nobruka Rotterdamas *B-Tower* ēkas grīdas pārsegums (*Brady*, 11.2012). Abos gadījumos bija nepietiekams komunikācijas un kontroles mehānisms starp iesaistītajiem būvniecības dalībniekiem. Līdzīgas situācijas ir notikušas arī citās Eiropas Savienības valstīs – Francijas *Charles de Gaulle* lidostas terminālim 2004. gadā iebruka jumts un 2009. gadā Vācijā sabruka Ķelnes pilsētas arhīvs. Secināts, ka būvniecības procesā iesaistītajām personām ir jānodrošina uzticams būvniecības

process, lai novērstu līdzīgu situāciju atkārtošanos (*Dijkshoorn*, 2014). Tādēļ būtiska loma ir kvalitatīvi veiktai autoruzraudzībai.

Autoruzrauga atbildība

Autoruzraugam ir pienākums izskatīt būvdarbu veicēja iesniegtos risinājumus un informāciju par lietotajām konstrukcijām, iekārtām, materiāliem un sniegt atzinumus par to atbilstību būvprojektam, dot norādījumus būvdarbu vadītājam būvprojektā paredzēto risinājumu īstenošanai, kā arī iesniegt pasūtītājam vai būvvaldei motivētu rakstisku informāciju, ja konstatētas patvaļīgas atkāpes no būvprojekta vai netiek ievērotas normatīvo aktu prasības. Autoruzraugam ir tiesības ierosināt atbildīgā būvdarbu vadītāja būvprakses sertifikāta anulēšanu vai apturēšanu, ja netiek pildīti autoruzrauga norādījumi. Autoruzraugs var vienpusēji atkāpties no autoruzraudzības līguma, ja pasūtītājs neievēro būvprojekta izstrādātāja prasību pārtraukt būvdarbus, un var ierosināt būvvaldei atcelt būvatļauju. Autoruzraugs ir atbildīgs par pasūtītājam nodarītajiem zaudējumiem, kas radušies tā bezdarbības vai vainas dēļ (*Vispārīgie būvnoteikumi*, 113., 114. un 116. punkts). Autoruzraugam ir pienākums nodrošināt būvprojekta atbilstošu realizāciju dabā. Autoruzraugam ir tiesības gan ierosināt atbildīgā būvdarbu vadītāja būvprakses sertifikāta anulēšanu vai apturēšanu, gan ierosināt būvvaldei atcelt būvatļauju, ja netiek ievērotas būvprojekta izstrādātāja prasības būvprojekta realizācijas laikā, kā arī ir tiesības pārtraukt būvdarbus, ja konstatētas patvaļīgas atkāpes no būvprojekta vai netiek ievērotas normatīvo aktu prasības.

Būvuzrauga atbildība

Būvuzraudzības mērķis ir nodrošināt pasūtītāja tiesības un intereses būvdarbu veikšanas procesā, kā arī nepieļaut būvniecības dalībnieku patvaļīgas atkāpes no būvprojekta, būvniecību reglamentējošo normatīvo aktu pārkāpumus un atkāpes no būvprojektā un darbu veikšanas projektā noteiktajām un citām darbu veikšanas tehnoloģijām. Būvuzraudzība neatbrīvo būvdarbu veicēju no atbildības par būvdarbu kvalitāti, atbilstību būvprojektam un būvniecību reglamentējošiem normatīvajiem aktiem (*Vispārīgie būvnoteikumi*, 117., 119. punkts). Būvuzraugs ir atbildīgs par visa būvdarbu procesa uzraudzību kopumā un ikviena būvuzraudzības plānā noteiktā posma kontroli būvlaukumā termiņos, kādi attiecīgajā plānā paredzēti, kā arī par to, lai būve atbilstu būvprojektam un pasūtītāja, *Būvniecības likuma* un citu normatīvo aktu prasībām (*Būvniecības likums*, 2013, 19. panta sestā daļa). Būvuzrauga pienākumu apjoms ir plašs, piemēram, būvuzraugam ir pienākums pirms būvdarbu uzsākšanas izstrādāt būvuzraudzības plānu un vizuāli fiksēt (fotogrāfijā) būvuzraudzības plānā noteikto būvdarbu posmu pabeigšanu, pārbaudīt, vai būvdarbu veicēja rīcībā ir būvdarbu veikšanai nepieciešamā dokumentācija, iepazīties ar pasūtītāja un būvdarbu veicēja, kā arī ar būvdarbu veicēja un atsevišķu būvdarbu veicēju līguma nosacījumiem attiecībā uz būvdarbu apjomu un izpildi, un rakstiski informēt pasūtītāju par visiem atsevišķu būvdarbu veicējiem, pārbaudīt būvdarbu secības un kvalitātes atbilstību būvprojektam, darbu veikšanas projektam, kā arī būvniecību, darba aizsardzību, vides aizsardzību un ugunsdrošību reglamentējošiem normatīvajiem aktiem, pārbaudīt būvdarbos izmantojamo būvizstrādājumu atbilstību apliecinošos dokumentus, kā arī būvizstrādājumu atbilstību būvprojektam, izdarīt ierakstus būvdarbu žurnālā par objekta pārbaudēs konstatētiem trūkumiem un būvdarbu vadītāja prombūtni un kontrolēt norādījumu izpildi, piedalīties būvkonstrukciju, segto darbu un citu izpildīto būvdarbu pieņemšanā, kontrolēt darbu izpildes kvalitāti un pieņemt tikai tos darbus, kas izpildīti atbilstoši būvprojektam un normatīvajos aktos noteiktajām prasībām. Būvuzraugam ir pienākums ziņot pasūtītājam un atbildīgajām institūcijām par būvdarbu vadītāja prombūtni būvdarbu laikā, būvniecību reglamentējošo normatīvo aktu pārkāpumiem, kā arī par atkāpēm no būvprojekta, un pienākums izziņot strādājošo

evakuāciju no būvlaukuma, ja būvlaukumā konstatētas bīstamas konstrukciju deformācijas, sabrukšanas pazīmes vai tieši ugunsgrēka izcelšanās vai eksplozijas draudi, un paziņot par to pasūtītājam, būvvaldei, kā arī izsaukt speciālo dienestu pārstāvjus. Būvuzraugs savus rīkojumus un darbības koordinē ar atbildīgo būvdarbu vadītāju. Būvuzraugam jāpieņem lēmums būves pieņemšanā ekspluatācijai, bet viņš/-a var parakstīt apliecinājumu par būves gatavību ekspluatācijai, ja objekts ir realizēts atbilstoši būvprojektam un ir izpildīti dotie norādījumi (Vispārīgie būvnoteikumi, 125. punkts). Būvuzraugam, salīdzinot ar citiem būvniecības dalībniekiem, ir visplašākā atbildība, sākot no būvdarbu sagatavošanas līdz ēkas pieņemšanai ekspluatācijā. Būvuzraugs ir atbildīgs par būvdarbu atbilstību normatīvo aktu prasībām un būvprojektam. Tomēr arī būvdarbu veicējs ir atbildīgs par būvdarbu kvalitāti, arī tad, ja ir veikta būvuzraudzība.

Ja būvuzraugs konstatē patvaļīgas atkāpes no būvprojekta vai, ka netiek ievērotas būvnormatīvos vai darba aizsardzību, vides aizsardzību un ugunsdrošību regulējošajos normatīvajos aktos noteiktās prasības, būvuzraugam ir tiesības pārtraukt būvdarbus uz laiku, kamēr tiek novērsti konstatētie trūkumi, vai iesniegt pasūtītājam, būvvaldei, Valsts ugunsdzēsības un glābšanas dienestam vai Valsts darba inspekcijai motivētu rakstisku pieprasījumu apturēt būvdarbus. Būvuzraugam ir tiesības ierosināt atbildīgā būvdarbu vadītāja, kā arī atsevišķo darbu būvdarbu vadītāju būvprakses sertifikāta apturēšanu vai anulēšanu. Būvuzraugs var vienpusēji atkāpties no būvuzraudzības līguma vai atteikties no pienākuma pildīšanas un rakstiski informēt par to attiecīgo būvvaldi vai Būvniecības valsts kontroles biroju (turpmāk – Birojs), ja pasūtītājs pieprasa veikt darbības, kas ir pretrunā ar būvniecību reglamentējošiem normatīvajiem aktiem. Būvuzraugs var informēt pasūtītāju, autoruzraugu un būvvaldi, iesniedzot detalizētus aprēķinus, ja būvuzraugam ir radušās pamatotas šaubas par būvprojektā ietvertajiem tehniskajiem risinājumiem (Vispārīgie būvnoteikumi, 126. punkts). Līdzīgi kā autoruzraugam, būvuzraugam ir tiesības ierosināt atbildīgā būvdarbu vadītāja, kā arī atsevišķo darbu būvdarbu vadītāju būvprakses sertifikāta apturēšanu vai anulēšanu. Būvuzraugam ir tiesības pārtraukt būvdarbus uz laiku, kamēr tiek novērsti konstatētie trūkumi, bet autoruzraugam ir tiesības ierosināt būvvaldei atcelt būvatļauju.

Būvdarbu veicēja atbildība

Galvenā būvdarbu veicēja pienākums ir organizēt būvdarbus būvlaukumā, nodrošināt veikto darbību stabilitāti un drošību un nodrošināt personu, kurām ir tiesības atrasties būvlaukumā, drošību. Galvenajam būvdarbu veicējam jāorganizē papildu pasākumi, kas nepieciešami sabiedrības drošības garantēšanai, jāiesaista būvniecības procesā tikai atbilstošas kvalifikācijas būvdarbu izpildītājus un jānodrošina, ka būvdarbos tiek izmantoti tikai būvprojektam atbilstoši būvizstrādājumi, kuriem ir atbilstību apliecinājošie dokumenti. Ja objektam nav nepieciešama būvuzraudzība, rakstiski informē pasūtītāju par visiem atsevišķu būvdarbu veicējiem (Vispārīgie būvnoteikumi, 93. punkts). Būvdarbu veicējs ir atbildīgs par normatīvo aktu prasību ievērošanu būvlaukumā un būvdarbu rezultātā tapušās būves atbilstību būvprojektam, pasūtītāja, *Būvniecības likuma* un citu normatīvo aktu prasībām, kā arī par normatīvo aktu prasībām atbilstošu būvizstrādājumu izvēli un to iestrādes tehnoloģiju (*Būvniecības likums*, 2013, 19. panta piektā daļa). Galvenā būvdarbu veicēja atbildība ir organizēt būvdarbus būvlaukumā, iesaistot atbilstošas kvalifikācijas būvdarbu izpildītājus un nodrošinot būvprojektam atbilstošu būvizstrādājumu izmantošanu.

Saskaņā ar Ministru kabineta 02.09.2014. noteikumu Nr. 529 “Ēku būvnoteikumi” (turpmāk – Ēku būvnoteikumi) 110. punktu būvdarbu veicējs, saņemot būvprojektu, pārliecinās par papildu detalizētāku rasējumu nepieciešamību. Ja būvdarbu veicējs nav pieprasījis papildu detalizētāku rasējumu izstrādi, viņš ir atbildīgs par iespējamām sekām. Detalizētākus rasējumus var izstrādāt arī būvdarbu gaitā, un tie

saskaņojami ar būvprojekta izstrādātāju un pasūtītāju (Ēku būvnoteikumi, 2014). Galvenais būvdarbu veicējs ieceļ sertificētu atbildīgo būvdarbu vadītāju, kura vadībā tiek veikti būvdarbi. Atsevišķus būvdarbus uz līguma pamata var veikt atsevišķu būvdarbu veicējs un tā norīkots būvdarbu vadītājs, bet galvenais būvdarbu veicējs nav tiesīgs nodot būvdarbu veicējam visu būvdarbu izpildi kopumā. Būvdarbu vadītājs nodrošina konkrētā darba kvalitāti atbilstoši būvprojektam un būvniecību reglamentējošiem normatīviem aktiem, kā arī būvizstrādājumu izmantošanai noteiktās tehnoloģijas (Vispārīgie būvnoteikumi, 95. punkts). Būvdarbu kvalitātei ir jāatbilst Latvijas būvnormatīvos un citos normatīvajos aktos noteiktajiem būvdarbu kvalitātes rādītājiem (Vispārīgie būvnoteikumi, 99. punkts). Katrs ieceltais būvdarbu vadītājs nodrošina veikto darbu kvalitāti, bet galvenais būvdarbu veicējs ir atbildīgs par visu būvdarbu izpildi.

Atbildīgajam būvdarbu vadītājam ir pienākums iesaistīt būvniecības procesā tikai atbilstošas kvalifikācijas būvdarbu izpildītājus, nodrošināt, ka būvdarbos tiek izmantoti tikai būvprojektam atbilstoši būvizstrādājumi, kuriem ir atbilstību apliecinājoši dokumenti, ievērot būvdarbu secību un kvalitātes atbilstību būvprojektam, darbu organizēšanas projektam un darbu veikšanas projektam, kā arī būvniecību, vides aizsardzību, darba aizsardzību un ugunsdrošību reglamentējošos normatīvos aktus, un organizēt būvkonstrukciju, segto darbu un citu izpildīto būvdarbu pieņemšanu. Atbildīgais būvdarbu vadītājs veic ierakstus būvdarbu žurnālā par veiktajiem būvdarbiem, iebūvētajiem būvizstrādājumiem un darbu kvalitāti un kontrolē ierakstīto norādījumu izpildi. Atbildīgais būvdarbu vadītājs apliecina būves gatavību ekspluatācijai (Vispārīgie būvnoteikumi, 100. punkts). Arī atbildīgajam būvdarbu vadītājam ir tiesības ierosināt būvspeciālistu būvprakses sertifikāta apturēšanu vai anulēšanu (Vispārīgie būvnoteikumi, 101. punkts). Būvdarbu veicējs ir atbildīgs par būvdarbu kvalitāti un iebūvētajiem būvizstrādājumiem un apliecina būves gatavību ekspluatācijai.

Vai būvniecības dalībnieki kontrolēs pārējo būvniecības dalībnieku veiktās darbības būvniecības gaitā un ierosinās būvspeciālistu būvprakses sertifikāta apturēšanu vai anulēšanu, tas ir atkarīgs no katra būvniecības dalībnieka un visas būvniecības nozares gara. Diemžēl jānorāda, ka ne tikai Latvijā būvniecības dalībnieki ignorē tiem normatīvajos aktos noteiktos pienākumus un tiesības, bet arī citviet pasaulē. Piemēram, *Murphy C.* (2014) veica pētījumu Jaunzēlandē pēc grozījumiem Licencēto būvkomersantu shēmā (*Licensed Building Practitioners Scheme*), kas noteica, ka projektētājiem jābūt reģistrētiem un jāparaksta apliecinājums par savu rasējumu atbilstību Būvniecības kodeksam (*Building Code*), konstatējot, ka liela daļa būvniecības dalībnieku neizprata un ignorēja Licencēto būvkomersantu shēmas noteikumus, kā arī daudzi būvnieki pat nezina, kas ir Būvniecības kodekss (*Murphy, 2014*). Tomēr saskaņā ar iepriekš apskatītajām normām katram būvniecības dalībniekam ir noteikts atbildības apjoms, par kuru tas ir atbildīgs, kā arī katrs būvniecības dalībnieks ir tiesīgs kontrolēt pārējo būvniecības dalībnieku veiktās darbības būvniecības gaitā un ierosināt būvspeciālistu būvprakses sertifikāta apturēšanu vai anulēšanu, ja tie būvdarbu laikā neveic tiem noteiktos pienākumus.

2. Kvalitātes principi

Būvniecībā ievēro divus kvalitātes principus. Pirmais ir arhitektoniskās kvalitātes princips, saskaņā ar kuru būves projektē, līdzsvarojot būvniecības funkcionālos, estētiskos, sociālos, kultūrvēsturiskos, tehnoloģiskos un ekonomiskos aspektus, kā arī pasūtītāja un sabiedrības intereses, dabas vai pilsētas ainavas individuālo identitāti izceļot un organiski iekļaujot kultūrvidē, tādējādi to bagātinot un veidojot kvalitatīvu dzīves telpu. Otrais ir inženiertehniskās kvalitātes princips, saskaņā ar kuru būves inženiertehniskais risinājums ir lietošanai drošs, kā arī ekonomiski un tehnoloģiski efektīvs (*Būvniecības likums, 2013, 4. pants*). Visā ekonomiski pamatotajā ekspluatācijas laikā būvei un tās elementiem jāatbilst šādām prasībām: mehāniskā stiprība, stabilitāte, ugunsdrošība, higiēna, nekaitīgums, vides aizsardzība,

lietošanas drošība, vides pieejamība, akustika, energoefektivitāte un ilgtspējīga dabas resursu izmantošana (*Būvniecības likums*, 2013, 9. panta otrā daļa). Eirokodeksa sistēma nodrošina strukturālo drošību divos veidos. Pirmais veids ir aprēķinu metode, kurā var izstrādāt ticamas un stabilas būvkonstrukcijas. Otrs veids ir kvalitātes vadības norādījumi, kas jāpiemēro būvniecības gaitā. Nīderlandē notikušo ēku sabrukumu izmeklējumi atklāja, ka 80–85% gadījumu strukturālās kļūdas izraisa neatbilstības projektēšanas un būvniecības procesā, ko radījuši cilvēku un organizatoriskie faktori (*Terwel*, 2014). Būvniecības industrijas pārstāvji atzīst, ka būvniecības procesā nepieciešami uzlabojumi drošības kultūras, pienākumu sadales, kontroles, komunikācijas un kompetences jomās (*Terwel*, 2015). Lai samazinātu neatbilstības, projektēšanas un būvniecības procesā jāņem vērā ne tikai kvalitātes principi un projektēšanas prasības, bet arī jāpievērš uzmanība būvniecības procesā iesaistīto būvspeciālistu un personu darba kultūrai, pienākumu sadalei, kontrolei, komunikācijai un kompetencei.

3. Amatpersonu atbildība

Par ēku būvniecības procesa kontroli un tiesiskumu noteiktā administratīvajā teritorijā ir atbildīga būvvalde, bet *Būvniecības likuma* 6.¹ panta pirmās daļas 1. punktā minētajos gadījumos par būvdarbu kontroli un tiesiskumu ir atbildīgs Birojs (Ēku būvnoteikumi, 3. punkts). Birojs veic būvdarbu kontroli un pieņemšanu ekspluatācijā jaunu publisku ēku būvniecībai un pārbūvei, kurās paredzēts vienlaikus uzturēties vairāk nekā 100 cilvēkiem, kuru paredzētajai būvniecībai piemērota ietekmes uz vidi novērtējuma procedūra un jaunu vai esošu būvju pārbūvei, kuru ieceres iesniedzējs ir pašvaldība, ja publisku būvdarbu līguma līgumcena ir 1,5 miljoni euro vai lielāka (*Būvniecības likums*, 2013, 6.¹ panta pirmā daļa). Biroja vadītāja P. Druķa viedoklis par būvvalžu un Biroja inspektoru atbildību ir, ka, pirmkārt, atbildība ir darītājam, otrkārt, vērtētājam un treškārt – kontrolētājam. Šāds princips jā saglabā arī tad, ja tiek konstatētas problēmas. Gadījumos, ja kontrolētājs ir kaut ko palaidis garām koruptīvu darījumu dēļ, ir jābūt ļoti bargam sodam. Ja kaut kas palaists garām liela informācijas apjoma vai citu līdzīgu iemeslu dēļ, nevajadzētu inspektoru īpaši vainot, jo, pirmkārt, atbildība ir darītājam. Cerēt, ka visas neatbilstības diagnosticēs būvvaldes, ir aplami (Vaivare, 26.03.2015). Tiek pieņemts, ka pati būvniecības industrija ir atbildīga par konstrukciju drošību un būvniecības kontrolei ir tikai jāpārbauda, vai būvniecības industrija ir uzņēmusies šo atbildību (*Helsloot*, 2012). Iepriekš secināts, ka katram būvniecības dalībniekam ir noteikts atbildības apjoms, par kuru tas ir atbildīgs, kā arī katrs būvniecības dalībnieks ir tiesīgs kontrolēt pārējo būvniecības dalībnieku veiktās darbības būvniecības gaitā un ierosināt būvspeciālistu būvprakses sertifikāta apturēšanu vai anulēšanu.

Būvvalde vai Birojs var apturēt būvdarbus, ja netiek ievērotas būvniecību regulējošo normatīvo aktu prasības, nav izpildīti vai netiek pildīti būvatļaujas nosacījumi, būvlaukumā netiek ievērotas ugunsdrošības, darba aizsardzības vai vides aizsardzības normatīvo aktu prasības, būvdarbi tiek veikti bez būvdarbu veicēja civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas vai tiek konstatēts, ka būvuzraudzības veicējam ir darba tiesiskās attiecības vai citas saistības, kas var radīt interešu konfliktu ar būvkomersantu, kas veic objekta būvdarbus vai piegādes. Būvdarbus var apturēt arī, ja objektā būvdarbu veikšanas laikā netiek nodrošināta autoruzraudzība, ja tā ir nepieciešama, ja atbildīgais būvdarbu vadītājs neveic tam noteiktos pienākumus un ja netiek veikta būvuzraudzība, ja tā nepieciešama, un netiek ievērots būvuzraudzības plāns. Būvvalde var atcelt būvatļauju, ja netiek ievērotas būvniecību regulējošo normatīvo aktu prasības, kā arī nav izpildīti vai netiek pildīti būvatļaujas nosacījumi, un būvvalde atbilstoši *Būvniecības likuma* 18. panta piektās daļas 1. punktam pieņem lēmumu par iepriekšējā stāvokļa atjaunošanu, kā arī, ja, izpildot projektēšanas nosacījumus, tiek mainīts ēkas fasādes risinājums, būves apjoms, novietojums vai būves lietošanas veids, kas bija par pamatu būvatļaujas izsniegšanai, un tas neatbilst *Būvniecības likuma* 16. panta 2.² daļas vai 17. panta

2.¹ daļas nosacījumiem, kā arī, ja atklājas, ka būvatļaujā ietvertie nosacījumi faktiski nav izpildīti un būvvalde ir tikusi maldināta, pieņemot personai labvēlīgu lēmumu (Vispārīgie būvnoteikumi, 131., 132. punkts). Būvvaldes un Biroja kompetencē ir kontrolēt, vai tiek ievērotas būvniecību regulējošo normatīvo aktu prasības un tiek pildīti būvatļaujas nosacījumi. Būvvalde var atcelt būvatļauju, ja būvatļaujā ietvertie nosacījumi faktiski nav izpildīti un būvvalde, pieņemot personai labvēlīgu lēmumu, ir tikusi maldināta.

4. Administratīvā un kriminālatbildība

Par administratīvo pārkāpumu atzīstama tāda prettiesiska, ar nodomu vai aiz neuzmanības izdarīta vainojama darbība vai bezdarbība, kura apdraud valsts vai sabiedrisko kārtību, īpašumu, pilsoņu tiesības un brīvības vai noteikto pārvaldes kārtību un par kuru paredzēta administratīvā atbildība. *Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā* (turpmāk – *LAPK*) norādīti pārkāpumi, par kuriem iestājas administratīvā atbildība, ja par šiem pārkāpumiem nav paredzēta kriminālatbildība (*LAPK*, 1984, 9. pants). Būvniecības noteikumu pārkāpumi ir noteikti *LAPK* 152. pantā, piemēram – būvdarbu veikšana bez būvatļaujas vai vienkāršotās renovācijas vai rekonstrukcijas noteikumu pārkāpšana, patvaļīga būvniecība, būves izmantošana pirms tās nodošanas ekspluatācijā, būvniecību un būves ekspluatāciju reglamentējošo normatīvo aktu pārkāpšana, kuru neievērošana var negatīvi ietekmēt būves konstrukciju nestspēju vai noturību, būvdarbu veikšana bez būvuzņēmēja vai būvētāja civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas, atbilstības novērtēšanai pakļauto reglamentētās sfēras būvuzstrādājumu pielietošana būvniecības procesā bez atbilstības apliecinājumiem. Par iepriekš minētajiem pārkāpumiem uzliek naudas sodu (*LAPK*, 1984, 152. pants). Administratīvā atbildība iestājas par pārkāpumiem, ja pēc to rakstura saskaņā ar spēkā esošajiem likumiem nav paredzēta kriminālatbildība.

Krimināllikumā 25.09.2014. pieņemto grozījumu mērķis paredz, ka personas, kuras turpina veikt būvdarbus pēc to apturēšanas, var saukt pie kriminālatbildības. Sodu saņems tie, kuri klaji pārkāpj būvdarbu apturēšanas lēmumu, zinot, ka darbības, kas tiek veiktas, ir pretlikumīgas (Dzērve, 13.08.2014.). Par būvdarbu veikšanu laikā, kad tie ir apturēti, trešās grupas būvē vai daudzdzīvokļu ēkā, ja būvdarbi apturēti sakarā ar to veikšanu bez būvatļaujas vai sakarā ar būvdarbu uzsākšanu pirms būvatļaujas nosacījumu izpildes, – soda ar īslaicīgu brīvības atņemšanu vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu. Par celtni, tiltu, ceļu pārvalu un citu būvju celtniecības normu vai noteikumu pārkāpšanu, ja tās rezultātā sabrukusi būve vai tās daļa, – soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz diviem gadiem vai ar īslaicīgu brīvības atņemšanu, vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu, atņemot tiesības uz noteiktu nodarbošanos vai tiesības ieņemt noteiktu amatu uz laiku līdz pieciem gadiem. Par iepriekš minētajām darbībām, ja tās izraisījušas smagas sekas, – soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz pieciem gadiem vai ar īslaicīgu brīvības atņemšanu, vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu, atņemot tiesības uz noteiktu nodarbošanos vai tiesības ieņemt noteiktu amatu uz laiku līdz septiņiem gadiem. Savukārt, ja iepriekš minētās darbības izraisījušas divu vai vairāku cilvēku nāvi, – soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz astoņiem gadiem, atņemot tiesības uz noteiktu nodarbošanos vai tiesības ieņemt noteiktu amatu uz laiku līdz desmit gadiem (*Krimināllikums*, 1998, 239. pants). Kriminālatbildība paredzēta par būvdarbu turpināšanu, kad tie ir apturēti, trešās grupas būvēs vai daudzdzīvokļu ēkās un par celtni, tiltu, ceļu pārvalu un citu būvju būvniecības normu pārkāpšanu, ja rezultātā sabrukusi būve vai tās daļa un iepriekš minētās darbības izraisījušas divu vai vairāku cilvēku nāvi.

Secinājumi

Katram būvniecības dalībniekam ir noteikts atbildības apjoms, par kuru tas ir atbildīgs, kā arī katrs būvniecības dalībnieks ir tiesīgs kontrolēt pārējo būvniecības dalībnieku veiktās darbības būvniecības gaitā un ierosināt būvspeciālistu būvprakses sertifikāta apturēšanu vai anulēšanu, ja tie būvdarbu laikā neveic tiem noteiktos pienākumus.

Persona, kas nav tiesīga patstāvīgi izstrādāt būvniecības ieceres realizācijai nepieciešamos dokumentus, tos var izstrādāt tāda būvspeciālista vadībā, kuram ir atbilstoša specialitāte, un šajā gadījumā būvniecības ieceres dokumentus paraksta un par to atbildību uzņemas tas būvspeciālists, kura vadībā tā ir izstrādāta. Gadījumā, ja būvprojekta izstrādātājs neturpina tā izstrādi, jaunais būvprojekta izstrādātājs, ar kuru noslēgts attiecīgs līgums, uzņemas pilnu atbildību par būvprojektu, kā arī par tā atbilstību sākotnējai iecerai.

Arhitektiem un autoruzraugiem ir jārēķinās ar prasību nodrošināt konstrukciju nestspēju. Šā iemesla dēļ arhitekti tiek vainoti visās problēmās, kas rodas ēkās. Ja ēka sabrūk, tad gan arhitekts, gan būvkonstrukciju projektētājs ir saucami pie atbildības. Tādēļ būtiska loma ir kvalitatīvai autoruzraudzībai, lai arhitekts un būvkonstrukciju projektētājs zinātu par visām atkāpēm vai izmaiņām būvprojektā.

Visplašākais pienākumu apjoms ir būvuzraugam. Būvuzraugam ir tiesības ierosināt atbildīgā būvdarbu vadītāja, kā arī atsevišķo darbu būvdarbu vadītāju būvprakses sertifikāta apturēšanu vai anulēšanu, ja būvdarbos tiek pieļautas profesionālas kļūdas vai normatīvo aktu pārkāpumi. Būvuzraugam ir tiesības pārtraukt būvdarbus uz laiku, kamēr tiek novērsti konstatētie trūkumi, bet tiesības ierosināt būvvaldei atcelt būvatļauju ir autoruzraugam.

Zemes īpašnieks ir atbildīgs par būvdarbu uzsākšanu un veikšanu tikai tad, ja uz zemes gabala tiek būvēta tam piederoša būve. Zemes vai būves īpašnieks ir atbildīgs arī par piesaistīto būvniecības speciālistu atbilstību normatīvajos aktos izvirzītajām prasībām un atbilstību iecerēto būvdarbu realizācijai.

Par pārkāpumiem būvniecībā paredzēta gan administratīvā, gan kriminālatbildība. Administratīvā atbildība iestājas par pārkāpumiem, ja pēc to rakstura saskaņā ar spēkā esošajiem likumiem nav paredzēta kriminālatbildība. Kriminālatbildība paredzēta par būvdarbu turpināšanu, kad tie ir apturēti, trešās grupas būvēs vai daudzdzīvokļu ēkās un par celtni, tiltu, ceļu pārvadu un citu būvju būvniecības normu pārkāpšanu, ja rezultātā sabrukusi būve vai tās daļa un iepriekš minētās darbības izraisījušas divu vai vairāku cilvēku nāvi.

Visām būvniecības procesā iesaistītajām personām ir jānodrošina uzticams un kvalitatīvs būvniecības process, lai novērstu ēku sabrukšanu un citas traģiskas situācijas, kas radušās to darbības vai bezdarbības rezultātā. Lai samazinātu neatbilstības, projektēšanas un būvniecības procesā jāņem vērā ne tikai kvalitātes principi un projektēšanas prasības, bet arī jāpievērš uzmanība būvniecības procesā iesaistīto būvspeciālistu un personu darba kultūrai, pienākumu sadalei, kontrolei, komunikācijai un kompetencei. Ne jau likums dod drošību un kvalitāti, bet gan cilvēki – viņu atbildība un veiktais darbs. Gan būvnieku un pasūtītāju, gan būvniecību uzraugošo institūciju atbildības izpratne un veiktā darba kvalitātes nodrošināšana visos būvniecības posmos ir ceļš uz drošu un kvalitatīvu būvniecību un būvniecības nozares konkurētspējas attīstību.

References

Literatūra

- Brady S. De Grolsh Veste stadium failure. The Structural Engineer. 11.2012. https://www.engineersaustralia.org.au/sites/default/files/shado/Divisions/Queensland%20Division/Local%20Groups/de_veste.pdf
- Clegg S., Kreiner K. Fixing concrete: inquiries, responsibility, power and innovation. Construction Management and Economics. 14.01.2014. Pieejams: <http://www.scopus.com> datu bāzē (skatīts 25.01.2016.)
- Dijkshoorn G.W., Terwel K.C., Guldenmund F.W. Determining critical factors to avoid failures in the building process. Safety, Reliability and Risk Analysis: Beyond the Horizon – Steenbergen et al. (Eds). 2014. Taylor & Francis Group, London. Pieejams: <http://www.scopus.com> datu bāzē (skatīts 24.01.2016.)
- Dzērve L. Par būvdarbu aizlieguma ignorēšanu draudēs kriminālatbildība. *lsm.lv*. 13.08.2014. <http://www.lsm.lv/lv/raksts/latvija/zinas/par-buvdarbu-aizlieguma-ignoreshanu-draudes-kriminalatbildiba.a94554/> (skatīts 23.01.2016.)
- Helsloot I., Schmidt A. (2012). Risicoaansprakelijkheid als vervanging van overheidstoezicht in de bouw? Renswoude, Crisislab. 21.06.2012. <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2012/09/20/risicoaansprakelijkheid-als-vervanging-van-overheidstoezicht-in-de-bouw> (skatīts 27.01.2016.)
- Hurol Y. Ethical Considerations for a Better Collaboration Between Architects and Structural Engineers: Design of Buildings with Reinforced Concrete Frame Systems in Earthquake Zones. *Science and engineering ethics*. Volume 20, Issue 2, 01.06. 2014, pp. 597–612. Pieejams: <http://www.scopus.com> datu bāzē (skatīts 25.01.2016.)
- Ķirsons M. Uzmanības centrā: Arhitekti nevar atbildēt par visiem. *Dienas Bizness*. 14.12.2015. <http://www.db.lv/ipasums/buve/uzmanibas-centra-arhitekti-nevar-atbildet-par-visiem-442638> (skatīts 23.01.2016.)
- Murphy C. Keeping the builder honest: an analysis of recent building code initiatives in New Zealand. *Architectural Science Review*. 09.09.2014. Pieejams: <http://www.scopus.com> datu bāzē (skatīts 25.01.2016.)
- Parlamentārās izmeklēšanas komisijas par Latvijas valsts rīcību, izvērtējot 2013. gada 21. novembrī Zolitūdē notikušās traģēdijas cēloņus, un turpmākajām darbībām, kas veiktas normatīvo aktu un valsts pārvaldes un pašvaldību darbības sakārtošanā, lai nepieļautu līdzīgu traģēdiju atkārtosanos, kā arī par darbībām minētās traģēdijas seku novēršanā galaziņojums. *Latvijas Vēstnesis*, 10.11.2015., Nr. 220 (5538). <https://www.vestnesis.lv/op/2015/220.1> (skatīts 23.01.2016.)
- Pētersons A. (2015) Atslēgas vārds – atbildība. *Dienas Bizness*. http://news.lv/Dienas_Bizness/2015/02/18/atslegas-vards-atbildiba (skatīts 23.01.2016.)
- Terwel, K. C., Jansen, S. J. T. Critical factors for structural safety in the design and construction phase. *Journal of Performance of Constructed Facilities*. Volume 29, Issue 3, 1 June 2015, Article number 4014068. Pieejams: <http://www.scopus.com> datu bāzē (skatīts 27.01.2016.)
- Terwel, K. C., Structural safety: Study into critical factors in the design and construction process. Terwel K.C., Rotterdam, the Netherlands. 2014. http://repository.tudelft.nl/assets/uuid:c8a11e06-6ea8-49e7-b18c-273ac4c8a137/Thesis_Terwel_Final_version_May_5_2014_-_DEFINITIEVE_VERSIONIE.pdf (27.01.2016.)
- Vaivare L. Riskus varam minimalizēt. *Dienas Bizness*. 26.03.2015. http://news.lv/Dienas_Bizness/2015/03/26/riskus-varam-minimalizet (skatīts 23.01.2016.)
- Zandere A. Kārtējā cīņa ar sekām. *Diena*. 09.03.2015. <http://news.lv/Diena/2015/03/09/karteja-cina-ar-sekam> (skatīts 23.01.2016.)
- ### Tiesību akti
- Būvniecības likums (pieņemts 09.07.2013., spēkā no 01.10.2014.). Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=258572> (skatīts 14.02.2016.)
- Būvniecības likums, 2013. Anotācija. <http://titania.saeima.lv/LIVS11/SaeimaLIVS11.nsf/0/E63607A94234F224C2257950003B5BB2?OpenDocument> (skatīts 31.01.2016.)
- Krimināllikums (pieņemts 17.06.1998., spēkā no 01.04.1999.). Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=88966> (skatīts 14.02.2016.)
- Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss (pieņemts 07.12.1984., spēkā no 01.07.1985.). Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=89648> (skatīts 14.02.2016.)
- Ministru kabineta 19.08.2014. noteikumi Nr.500 "Vispārīgie būvnoteikumi". Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=269069> (skatīts 14.02.2016.)
- Ministru kabineta 19.08.2014. noteikumi Nr.502 "Noteikumi par būvspeciālistu un būvdarbu veicēju civiltiesiskās atbildības obligāto apdrošināšanu". Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=268552> (skatīts 14.02.2016.)
- Ministru kabineta 02.09.2014. noteikumi Nr.529 "Ēku būvnoteikumi". Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=269164> (skatīts 14.02.2016.)

TĒZES

Polifarmācijas nozīmes palielināšanās cilvēka novecošanās procesā**Increasing Significance of Polypharmacy in Human Ageing**

Elita Ardava, Rīgas Stradiņa universitāte,

sertificēta farmaceite, MBA, RSU Sarkanā Krusta Medicīnas koledžas Studiju programmas

“Farmācija” direktore, docenta p.i., *Latvija*

Oskars Onževs, Biznesa augstskola *Turība*, Dr.sc.ing., *Latvija*

Arita Domarka, Rīgas Stradiņa universitāte; Maģistra studiju programmas studente, *Latvija*

Darba mērķis ir veikt pilotpētījumu sakarību noteikšanai starp cilvēka vecumu un lietoto medikamentu skaitu un noskaidrot polifarmācijas izplatību cilvēkiem vecumā no 50 līdz 89 gadiem Latvijā. Darbs tiek sasaistīts ar citu pilotpētījumu, kur tiek analizēts farmaceitiskai aprūpei nepieciešamais laiks.

Terminam “polifarmācija” nepastāv viena vispārpieņemta definīcija. Dažādos zinātniskajos rakstos un pētījumos polifarmācija tiek definēta atšķirīgi. Lielākoties polifarmācija tiek definēta divos veidos: 1) vai nu kā kādu konkrētu medikamentu skaitu, ko lieto pacients, vai 2) kā pārmērīga medikamentu lietošana bez klīniska pamatojuma. Darbā tiek izmantota pirmā veida definīcija.

Polifarmācijai ir dažādi izplatības iemesli. Darbā tiek analizēts galvenais – mūsdienu sabiedrības novecošanās sakarā ar mūža ilguma pagarināšanos. Līdz ar vecumu cilvēka organisms novājinās un tāpēc tiek slimots ar nopietnām hroniskām slimībām, kas savukārt tiek ārstētas ar lielu skaitu medikamentu.

Pētījumā tika aptaujāti Latvijas iedzīvotāji vecumā no 50 līdz 89 gadiem apmēram vienādā skaitā visos Latvijas reģionos. Anketas jautājumi tika formēti piecu līmeņu Likerta skalas veidā. Kopā tika savāktas 195 aptaujas anketas, no kurām tālāk tika apkopotas 180. Tas pie 95% ticamības līmeņa dod apmēram 7% robežklūdu, kas sākuma informācijas iegūšanas pilotpētījumam ir pietiekami. Aptaujas anketas tika izplatītas gan aptiekā, gan internetā sociālajos portālos.

Datu iegūšana notika šādi:

- respondentam bija jānorāda zāļu skaits, ko pēdējo septiņu dienu laikā ir lietojis, un šo zāļu nosaukumi;
- medikamenti tika sadalīti recepšu un bezrecepšu zālēs un sadalīti atkarībā no lietošanas – regulāri (katru dienu vai katru nedēļu) vai pēc vajadzības (pie konkrētiem simptomiem);
- zāļu skaits tika rēķināts, ņemot vērā aktīvo vielu skaitu preparātā;
- tam tika noteikta vidējā vērtība (*mean*), biežums (*frequencies*).

Dati apstrādāti, izmantojot statistiskās metodes un iegūtie rezultāti dod iespēju atbildēt uz plašu jautājumu kopu saistībā ar cilvēku novecošanās procesu: polifarmācijas nozīmīguma pieaugums, zāļu blakusparādību problēmas, farmaceitiskās aprūpes un tai nepieciešamā laika pieaugums. Parādīta saistība ar līdzīgiem pētījumiem citās valstīs.

Darba izpildes periods bija 2015.–2016. gads.

**Starpkultūru komunikācija biznesa vidē:
Latvijas profils pēc Hofstedes indeksiem**

**Intercultural communication in a business environment:
Latvian profile according to hofstede indicators**

Diāna Kalniņa, Mg.math., Mg.paed., Mg.comm.,
Rīgas Stradiņa universitātes doktorante, *Latvija*

Latvija pēdējās desmitgadēs arvien vairāk un aktīvāk iesaistās globālajā biznesa darbībā. Tādējādi arvien lielākam iedzīvotāju skaitam kļūst nepieciešamas zināšanas gan par kultūru atšķirībām, gan arī par starpkultūru komunikāciju. Izpratne par Latvijas kultūras īpatnībām un to ietekmi uz komunikāciju ar citu kultūru pārstāvjiem ir noderīga kā Latvijas iedzīvotājiem, tā arī citu valstu pārstāvjiem. Veiksmīga darbība starptautiskā biznesa vidē ir atkarīga ne tikai no ekonomikas un specifisko uzņēmējdarbības jautājumu pārzināšanas, bet lielā mērā arī no spējas veidot pozitīvu komunikāciju.

Pētnieciskā darba “Starpkultūru komunikācija biznesa vidē: Latvijas profils pēc Hofstedes indeksiem” mērķis bija izpētīt Latvijas pastāvīgo iedzīvotāju kultūras dimensijas atbilstoši Ģerta Hofstedes indeksiem un noteikt raksturīgās kultūras iezīmes, kas ietekmē komunikāciju biznesa vidē. Pētījuma dati tiek aplūkoti gan visu valsts iedzīvotāju kopumā, gan arī dažādās sociāldemogrāfiskās apakšgrupās.

Kvantitatīva aptauja ir Hofstedes nacionālo kultūru pētījuma sastāvdaļa, tāpēc, lai sasniegtu izvirzītos mērķus, 2014. gada janvārī tika veikta reprezentatīva aptauja interneta vidē Latvijas iedzīvotājiem vecuma grupā no 18 līdz 74 gadiem, kopumā aptaujājot 1005 respondentus.

Pētījumā tika iegūti šādi Latvijas kultūras indeksi: varas distance (PDI) – 48, individuālisms (IDV) – 21, vīrišķā/sievišķā dimensija (MAS) – 0, izvairīšanās no nenoteiktības (UAI) – 0, pragmatiskā/normatīvā uztvere (PAR) – 19 un vēlmju apmierināšana (IVR) – 35.

Veiktā pētījuma rezultātus var izmantot gan citu valstu biznesa vides pārstāvji priekšstata gūšanai par esošo un potenciālo sadarbības partneru Latvijā kultūras īpašībām, gan arī Latvijas biznesa aktori savu kultūras īpatnību apzināšanai. Šīs zināšanas palīdzētu attīstīt un veidot kvalitatīvu starpkultūru komunikāciju biznesa vidē.

Pētījuma oriģinalitāte ir tajā, ka pirmo reizi ir veikts nacionāli reprezentatīvs Hofstedes dimensiju pētījums Latvijā, kurā iegūtos datus ar ļoti augstu precizitātes līmeni var attiecināt gan uz visu Latvijas sabiedrību kopumā, gan arī izvērtēt kultūru atšķirības demogrāfiskajās apakšgrupās.

Iegūtie Hofstedes dimensiju rādītāji Latvijai pētnieciskā darba ietvaros padziļināti ir analizēti attiecībā uz komunikāciju biznesa vidē. Veiktā pētījuma papildu vērtība ir tā, ka iegūtie rezultāti ir izmantojami arī citās jomās, piemēram, pētot, kā sabiedrības kultūras īpatnības ietekmē/nosaka attiecības ģimenē, skolā, kāda ir to ietekme uz valsts politisko sistēmu, ekonomisko attīstību, korupciju, sabiedrības attieksmi pret valsts institūcijām, iedzīvotāju veselības stāvokli un veselības aprūpi, toleranci pret citādību, attieksmi pret reliģiju, radošumu, iepirkšanās paradumiem un citos jautājumos.

Ieradumu paradokss jeb ilgtspējīgās olas

Paradox of habit or sustainable eggs

Aivars Kalniņš, Mg.ing.,

Biznesa augstskola *Turība, Latvija*

Ziņojuma mērķis ir iepazīstināt ar cilvēces simtiem tūkstošiem gadu izveidojušā olu vārīšanas ieraduma noturīgumu, neskatoties uz zinātniskām atziņām un autora radītu pilnīgi jaunu, dabai draudzīgāku produktu – ilgtspējīgu olu, turpmāk tekstā "*i ola*".

Olas augstvērtīgo uztura vērtību un vienkāršās pagatavošanas dēļ ir kļuvušas par visu tautu un sociālo slāņu gastronomisko ieguvumu, kurš tiek aprakstīts gan pavārgrāmatās, gan pārtikas tehnoloģijas mācību grāmatās, gan mājturības rokasgrāmatās un arī daudzviet citur. Par to var pārliecināties tūristi visu pasaules valstu viesnīcu silto ēdienu brokastu piedāvājumā. Autoram aptaujājot interneta vidē Latvijas Viesnīcu un restorānu asociācijas 139 biedrus, laika periodā no 2016. gada 28. novembra līdz 6. decembrim atbildes sniedza 17 viesnīcas, t.sk. starptautiskās viesnīcu apvienības "*Radisson Blu*" viesnīcas. Tika saņemtas anketas no viesnīcām ar kopējo numuru skaitu – 2236, kas sastāda 18,7% no visiem Latvijas viesnīcu un tām pielīdzināmo mītņu numuriem. Analizējot atbildes uz septiņiem anketas jautājumiem, autors secina, ka: 1) viesnīcās vārītas olas tiek kalkulētas vidēji 60% klientu un 2) tikai trīs viesnīcās klienti var baudīt mīkstas, pusmīkstas un cietas olas. Viesnīcu atbildes rada pamatotu jautājumu – kāpēc tik vienkārši pagatavojams olu ēdiens klientiem netiek pasniegts pilnā sortimentā?

Autors, iepazīstoties ar informācijas avotiem, guva priekšstatu, ka olas ir izpētītas pietiekoši plaši un, balstoties uz vēsturisko pieredzi, ir nostiprinājies paseizējais vārītu olu pagatavošanas metožu pareizums, pat neskatoties uz to, ka, pārkarsējot olas baltumu, tas kļūst par grūti sagremojamu produktu. Tika veikti deviņi eksperimenti ar mērķi pārbaudīt autora izvirzīto hipotēzi: ja jau olas sarecēšanas process sākas pie temperatūras no 50°C līdz 55°C, olbaltumam – no 60°C līdz 68°C, dzeltenumam – no 72°C līdz 76°C un olas saturs kopumā sacietē – no 79°C līdz 85°C, tātad olu vārīšana ir tikai vēsturisks ieradums, nevis nepieciešamība. Eksperimenta būtība ir: 1. fāzē ola ievietota traukā ar ūdeni, kuram netiek pievienota ne vārāmā sāls vai etiķis, ar nelielu siltuma padevi, lai ola varētu izsilt visā tilpumā, un karsēts līdz tā uzvārīšanai; 2. fāze – pēc ūdens uzvārīšanās tiek pārtraukta siltumenerģijas padeve, un tai pašā, bet jau noslēgtā traukā ola tiek nogatavināta līdz vēlamai cietībai. Otro fāzi var aizvietot ar nogatavināšanu ēdienu termosā. Pēc olu nogatavināšanas eksperimentiem autors ieguva – *i ola*, kuras pagatavošanai ievērojami racionālāk tiek izmantoti dabas resursi: siltumenerģija, dzeramais ūdens un sāls vai arī etiķis. Dabas resursu ekonomijas ilustrācijai autors veica aprēķinus pie nosacījuma, ja iedzīvotāji gadā vidēji apēd 50 olas (ar deviņu min. vārīšanas laiku), lietojot rūpnieciski ražotu olu vārītāju. Siltumenerģijas ekonomija nogatavinot: vienu olu – 0,036 kWh; vienam cilvēkam gadā – 1,8 kWh; Latvijā 2016. gadā – 3,544 GWh; Eiropā 2015. gadā – 914,4 GWh; globāli 2015. gadā – 131400 GWh. Siltumenerģijas ekonomija viesnīcās un tām pielīdzinātām mītnēm pie nosacījuma, **ja brokastīs cieti vārītas olas tiek kalkulētas vidēji 50% klientu** un tiek lietots rūpnieciski ražots olu vārītājs: Latvijā 2016. gadā – 13,62 MWh; Eiropā 2015. gadā – 6,68 GWh. Galvenie secinājumi: *i olas* ir ar augstāku uztura vērtību, nogatavināšana ir lētāka un jāpatērē mazāk dabas resursi, pakalpojumu sniedzēji vienkāršā veidā var dažādot piedāvājumu, un cilvēkiem ir iespējams iegūt nebijušu gastronomisko pieredzi.

Iekšējais audits komercuzņēmumos – palīgs uzņēmējam

Internal audit of commercial enterprises as a helpful tool for entrepreneurs

Anna Medne, Biznesa augstskolas *Turība* Komerccdarbības katedras lektore, *Latvija*

Inese Ate, Biznesa augstskolas *Turība* Valodu katedras lektore, *Latvija*

Atslēgas vārdi – audits, auditors, iekšējais audits, kontrole, riski

Pētījuma metodes – ekspertu, monogrāfiskā

Pētījuma mērķis ir izpētīt iekšējo auditu, kurš mūsdienu uzņēmējdarbībā tiek uzskatīts par būtisku palīgu visiem vadības līmeņiem.

Audits kā viens no būtiskākajiem kontroles veidiem tiek iedalīts iekšējā auditā un ārējā auditā.

Iekšējais audits ir neatkarīga un objektīva darbība, kuru veic iekšējais auditors, un kuras mērķis ir pilnveidot iestādes sistēmas darbību vai sniegt ieteikumus sistēmas pilnveidošanai.

Iekšējā audita uzdevumi atbilstoši ekspertu vērtējumam ir:

- veikt pārbaudes saskaņā ar apstiprināto plānu;
- uzraudzīt uzņēmuma darbības atbilstību normatīviem aktiem, vadības lēmumiem, rīkojumiem, noteikumiem, instrukcijām un citiem normatīviem dokumentiem;
- veikt iekšējās kontroles sistēmas efektivitātes neatkarīgo novērtēšanu un dot ieteikumus tās uzlabošanai;
- noteikt un novērtēt augsta līmeņa būtiskos riskus, to kvalitatīvos un kvantitatīvos rādītājus;
- sagatavot pārskatus (ziņojumus) par veikto pārbaudi – konstatētajiem trūkumiem, pārkāpumiem, nepietiekami novērtētajiem riskiem;
- izstrādāt ieteikumus vadībai atklāto problēmu risināšanai;
- informēt uzņēmējdarbības vadību par gadījumiem, kad atklātie trūkumi nav novērsti.

Sekmīgs iekšējais audits tiek uzskatīts kā pakalpojums komercuzņēmuma vadībai, lai tā efektīvi varētu pieņemt lēmumus par uzņēmuma finansiāli saimniecisko darbību.

Iekšējais vai vadošais auditors atbilstoši uzņēmumā esošajam nolikumam sastāda audita komandu, precizējot katram komandas dalībniekam veicamos uzdevumus pēc izstrādātā audita procesa plāna. Eksperti definēja sekojošus iekšējā audita veidus:

- kārtējais audits – tiek novērtēta konkrētā struktūrvienības darbība saskaņā ar iekšējā audita plānu un paredzēto apjomu;
- sekošanas audits – tiek veikts, lai noskaidrotu, kā tiek novērstas kārtējā iekšējā auditā atklātās neatbilstības vai nepilnības, kā arī veikti nepieciešamie uzlabojumi un pārkārtojumi. Sekošanas audita termiņu un apjomu nosaka uzņēmuma vai iestādes augstākā līmeņa menedžeris vai arī vadītājs;
- ārpuskārtas audits – tiek veikts gadījumos, kad ir pamatota, pēkšņa informācija par neatbilstībām kādā no uzņēmuma vai iestādes struktūrvienībām.

Iekšējā audita norises process uzņēmumā atbilstoši ekspertu viedoklim tiek iedalīts sekojošos posmos:

- iekšējā audita darbību plānošana;
- pārbažu veikšana un iegūto rezultātu novērtējums, ziņojuma izstrāde;

- izvirzīto uzlabojumu ieteikumu ieviešanas grafika sagatavošana un prezentēšana izvērtētajai struktūrvienībai kā arī uzņēmuma vadībai;
- iekšējā audita lietas slēgšana.

Iekšējo auditu procesus organizē uzņēmuma vadība, tie var būt regulāri atbilstoši vadības noteiktajam grafikam vai arī īpašos gadījumos, piemēram, struktūrvienības darbības pasliktināšanās, klientu pretenziju gadījumos.

Exploring model-driven domain analysis for software engineering

Modeļu vadāma domēna analīze programminžinierijā

Ivars Namatēvs, MBA, Mg.sc.ing., Turība University, Latvia

Keywords: Software engineering, Model Driven Domain Analysis, Business Process Modelling Notation, Unified Modelling Language, code generation.

Any given organization operates via business processes. These processes have constantly evolved, become more complex, and without using agile methodology and business process modelling cannot improve the efficiency and effectiveness of business continuity planning of an organization. At the same time, we are seeing how new technologies are enabling business process improvements and innovation. Model Driven Domain Analysis (MDA), software Model Driven Development (MDD) and Computer Aided Software Engineering (CASE) methods through comprehensible architecture and by clear defined functions are on the horizon of enabling the next leap in business process innovation and can be used to create value for the organizations.

There's no question that the use of MDA and other software MDD techniques is spreading rapidly. Current researches in Software Engineering found that little more than half the developers claimed to be using MDD to drive development through some level of code generation.

The research presents an agile methodology using Business Process Modelling Notation 2.0 (BPMN) and Unified Modelling Language 2.0 (UML) for code generation. The use of Topological Functional Model (TFM) methods, functional and topological features switching from knowledge model to business model was used.

It is known that agile approaches and extreme programming speeds up the development of small projects where small teams in face to face contact are quite effective. This methodology allows for a more organic approach to business continuity where business process owners and software developers collaborate and leverage proven agile and test driven techniques. Although, agile approaches are a positive innovation for small projects, they are sometimes disputable for large systems.

The experimental study has divided the given process and later code generation into two courses. First, by using BPMN 2.0 functional features of the library as a visual approach to produce Java code within Enterprise Architecture. The business process was created by Camunda Modeller (installing Eclipse Kepler, Maven for Eclipse, Camunda Archetypes Eclipse and Camunda Project). Second, transformation of the business process model by using Query View Transformation (QVT) standard and Managed Object Format (MOF) metamodeling architecture.

The results indicate that there is still work to be done around achieving successful outcomes from software development projects. The software development is still with low effectiveness and quality; it is primitive because of chaos during the development process. Since BPMN and UML model business processes and business continuity, it is a good way to document the organizations' activities easily with simple graphical documentation and provide a simulation of how the process functions under various situations.